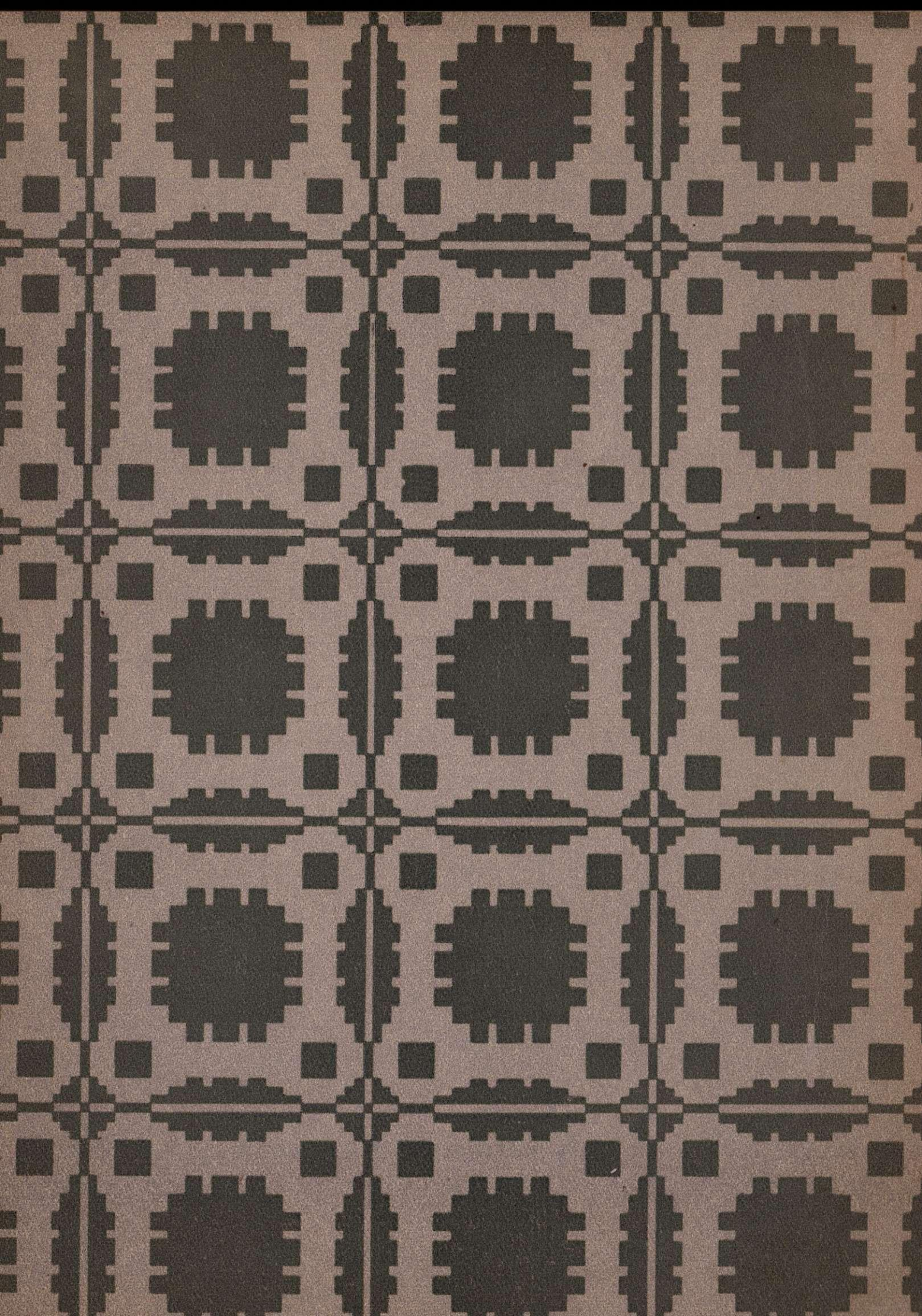
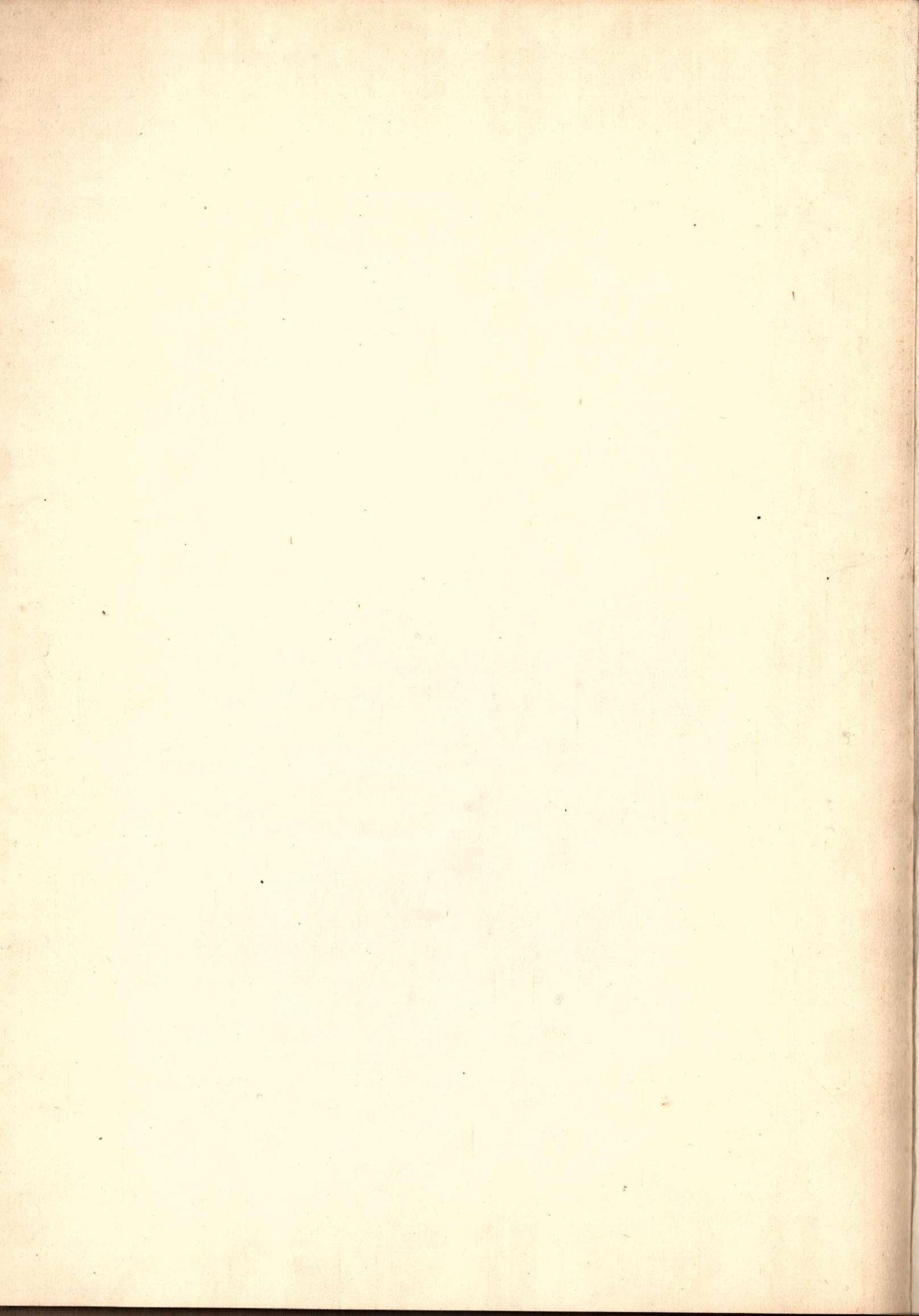

ARHEOLOGIJA
UN
ETNOGRAFIJA

IV

LATVIJAS PSR ZINATŅU AKADEMIJA
VESTURES INSTITŪTS

Blued

9.3.62

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRAFIJA

RAKSTU KRĀJUMS

IV

LATVIJAS PSR ZINATŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA
RĪGA 1962

902.6
A874

Коллектив
АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ
Сборник статей
IV

Издательство Академии наук
Латвийской ССР

На латышском языке

Redakcijas kolēģija:

Latvijas PSR ZA akadēmiķis K. STRAZDINS,
vēstures zinātņu doktors A. DRIZULIS,
vēstures zinātņu kandidāts H. STRODS,
Arheoloģijas sektora vadītājs A. STUBAVS.

Krājuma «Arheoloģija un etnografija» IV sējumā sniegti jaunākie Latvijas PSR arheologu un etnografu pētījumi. Izdevumu ievada A. Stubava apskats par arheoloģijas pētniecības attīstību un panākumiem Latvijā pēdējos 15 gados. A. Anteina un J. Daigas rakstos sniegti arheoloģiskajos izrakumos iegūto šķēpu galu un Latvijas seno krāsaino metālu pētījumu rezultāti. Tā, A. Anteins, pretēji baltvācu vēsturnieku kādreiz izvirzītajai bēdīgi slavenajai vācu kultūrtrēģerisma teorijai pierāda, ka damascētie tērauda šķēpu gali ražoti arī uz vietas senajā Latvijā un liecina par augstu tērauda apstrādāšanas tehnikas attīstību. J. Daiga, analizējot mikroelementu piejaukuma daudzumu arheoloģiskajos izrakumos iegūtajos bronzas priekšmetos, nonāk pie secinājuma par kāda pastāvīga krāsaino metālu iegūšanas avota eksistēšanu. V. Urtāns, balstoties uz plašu t. s. vēsturiskā perioda arheoloģisko, tāpat salīdzināmo folkloras, etnografisko un rakstīto avotu pētījumiem, sniedz 13.—17. gs. Stukmaņu Vinakalna apkārtnes iedzīvotāju sabiedriskā stāvokļa un bērņu paražu analīzi.

Lielāko izdevuma daļu aizņem tematiski saistīti etnografu pētījumi par Gulbenes rajonu.

Buržuāziskās Latvijas etnografi, meklējot «latviešu nacionālās kultūras centrus», lielāko uzmanību pievērša kapitālistiski attīstītākās Vidzemes kultūrvēsturiskā apgabala centrālās daļas etnografiskai izpētei, galvenokārt latviešu goda tērpju jomā. Turpretī Vidzemes nomaļu novadi, tāpat vairākas latviešu materiālās kultūras un dzīves veida nozares palika neizpētītas. Padomju etnografi, nolūkā noskaidrot Vidzemes latviešu un kaimiņu tautu, tāpat kaimiņu kultūrvēsturisko novadu ietekmes Vidzemes latviešu materiālajā kultūrā un dzīves veidā, sevišķu vērību piegriezta Vidzemes — Igaunijas un Vidzemes — Latgales pierobežas novadu etnografiskajai izpētei. Lielu ieguldījumu šajos pētījumos devušas 1956. un 1960. g. organizētās etnografu ekspedīcijas Gulbenes rajonā. Ekspedīcijās piedalījās arī valodnieki un antropologi. Bez sociālistiskās kultūras materiāliem etnografi šajā rajonā, kur kā nomales novadā kapitālisms savā laikā iespaidās lēnāk nekā Vidzemes centrālajos rajonos, ieguva bagātīgus agrāko sabiedriski ekonomisko formāciju — feodālisma un kapitālisma latviešu tautas materiālās kultūras veidojumus. Liela daļa no šiem materiāliem šodien zaudējusi savu praktisko nozīmi un diezgan strauji izzūd. Taču tiem ir liela nozīme latviešu tautas etnoģenēzes, kultūras vēstures, tāpat kaimiņu kultūrvēsturisko novadu un kaimiņu tautu un latviešu tautas kultūras mijiedarbības pētišanai. No otras puses, savāktais materiāls lie-

cina par izmaiņām Gulbenes rajona latviešu materiālajā kultūrā un dzīves veidā pārejas posmā no kapitālistiskās uz sociālistisko saimniecības sistēmu. No atpalikuša buržuāziskās Latvijas novada ar sīkām individuālām zemnieku saimniecībām, primitīviem zemkopības darba rīkiem un amatnieciska rakstura rūpniecības uzņēmumiem Gulbenes rajons līdz ar visu republiku pārvērties par attīstītu industriāli agrāru rajonu ar plašām kolektīvām saimniecībām, kas apgādātas ar modernu lauksaimniecības tehniku un specializējas graudaugu, piena un gaļas ražošanā. No atpalikušas provinces pilsētiņas ar 3,8 tūkstošiem iedzīvotāju (1939. g.) Gulbene padomju varas gados izaugusi par svarīgu Vidzemes saimniecisko, kultūras un rajona administratīvo centru ar 7,2 tūkstošiem iedzīvotāju (1959. g.). Nemitīgi aug Gulbenes rajona kultūras līmenis. 1960./61. mācību gadā Gulbenes rajona skolās mācījās 3968 skolēni. Līdz ar vispārēji izglītojošām skolām rajonā darbojas speciālās skolas, daudzas bibliotēkas, kori, mākslinieciskās pašdarbības pulciņi. Plaši pieaudzis abonējamo žurnālu un laikrakstu skaits.

Sakarā ar lielajām pārvērtībām Gulbenes rajona ekonomikā un kultūras dzīvē izmaiņas notikušas iedzīvotāju sabiedriskā dzīvē, paražās un savstarpējās attiecībās. Šo pārvērtību rezultātā izzūd feodālisma un kapitālisma laikmetā novērojamās Gulbenes rajona etnografiskās īpatnības. Gulbeniešu materiālā kultūra un dzīves veids šodien ne tikai neizceļas ar savām īpatnībām, bet kļūst arvien līdzīgāks pārējo novadu latviešu materiālajai kultūrai un dzīves veidam. Tāpēc fiksēt un uz savāktā materiāla izpētīt latviešu tautas kultūras un dzīves veida pārvērtības un latviešu sociālistiskās kultūras attīstību atsevišķos lauku rajonos sociālisma un komunisma celtniecības laikmetā ir viens no svarīgākajiem un aktuālākajiem latviešu padomju etnografu uzdevumiem. Šis problēmas savos pētījumos risina A. Krastiņa, M. Slava un E. Čivkule. Gulbeniešu dažu nodarbošanās veidu (zvejas, mājaušanas, podniecības) attīstības analīzei feodālisma, kapitālisma un mūsdienu apstākļos pievēršas S. Cimermanis, A. Alsupe un Dz. Feldmane. Dažus secinājumus par mūsdienu latviešu antropoloģisko tipu Gulbenes apkārtnē sniedz R. Deņisova. A. Jansona pētījumā apskatīti daži toponīmikas jautājumi Gulbenes rajonā, nolūkā no valodnieku viedokļa risināt Vidzemes etniskās vēstures problēmas. Ārpus pētījumu loka palikusi Gulbenes rajona strādnieku materiālā kultūra un dzīves veids, kas uzskatāms par speciālu pētišanas objektu.

H. Strods

ARHEOLOĢISKĀ PĒTNIECĪBA PADOMJU LATVIJĀ 1945.—1960. g.

(Apskats)

A. Stubavs

Padomju Latvijā radīti labvēlīgi apstākļi republikas kultūras dzīves neredzēti straujam uzplaukumam. Zinātņu progresu sekmēja Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas nodibināšana 1946. g., kas kļuvisi par republikas zinātniskās pētniecības centru. Vēstures zinātnes nozarē vispusīgu pētniecības darbu izvērsis ZA Vēstures institūts.¹ Audzis un plaši sazarojies arī institūta Arheoloģijas sektora darbs.² Ievērojamu pētniecības darbu arheoloģijā veic Kultūras ministrijas Latvijas PSR Vēstures, Valsts Rīgas vēstures un novadpētniecības muzeju kolektīvi.

Muzeju fondos glabājas plašas arheoloģiskas kolekcijas, kas savāktas pirmspadomju periodā. Diemžēl, neprecīzas vai daudzos gadījumos dokumentācijas pilnīga iztrūkuma dēļ³ šo skaitliski plašo materiālu nav iespējams vispusīgi zinātniski izmantot. Lai iegūtu jaunu arheoloģisku materiālu ar pilnīgākām, padomju izrakumu metodēm, bez kura nav iespējams izstrādāt marksistiski leņinisku Latvijas senvēsturi, republikas teritorijā no 1945. g. organizēti sistemātiski pētniecības darbi. Pēckara gados galveno uzmanību Padomju Latvijas arheologi pievērsuši seno apmetņu un pilskalnu kā vissvarīgāko arheoloģisko pieminekļu kategorijas izpētei. Šo darbu pieskaņojot visas Padomju Savienības arheoloģiskās pētniecības pamatvirzieniem un uzdevumiem, tanī apgaismotas arī kaimiņu republiku vēsturniekus interesējošas problēmas. Nodibinājušās ciešas kopīgā zinātniskā darba saites ar krievu arheoloģiem. S. Tarakanovas un E. Šnores vadībā 1951.—1952. g. organizēti kopīgi izrakumi un arheoloģisko pieminekļu apzināšana KPFSR un Latvijas PSR pierobežā Sebežas, Abrenes un Ludzas rajonos.⁴

Zinātnisko problēmu un arheoloģisko ekspedīciju jauns darba koordinācijas posms iezīmējās ar Baltijas kompleksās arheoloģiskās, etnografiskās un antropoloģiskās ekspedīcijas noorganizēšanu 1955. g. Tas sastāvēja iekļautas PSRS, Igaunijas PSR, Lietuvas PSR, Baltkrievijas PSR un Latvijas PSR zinātņu akadēmiju attiecīgās pētniecības iestādes. Kompleksās ekspedīcijas programā izvirzītas šādas svarīgākās problēmas: 1) Baltijas pirmatnējā apdzīvotība, 2) neolīta un agrā metāla laikmeta cilšu lokālās grupas, 3) somu, baltu un slavu ciltis un to ekonomiskie un kultūras sakari, 4) Baltijas iedzīvotāju etniskās grupas un kaimiņu teritorijas feodālisma laikmetā un to savstarpējās attiecības.⁵ Pētniecības darbu stingri zinātniska un pareiza metodiska nostādne palīdzēja likvidēt tās nepilnības, kas valdīja pirmspadomju perioda arheoloģijā, kad arheoloģiskos pieminekļus aplūkoja atrauti no to vides un attiecīgā laikmeta sociāl-ekonomiskajiem apstākļiem.

Latviešu padomju arheologu kadru zinātnisko izaugsmi un rādījumu sekmēja to aktīvā piedalīšanās Baltijas republiku un kaimiņu teritoriju aktuālām arheoloģijas problēmām veltītajās PSRS Zinātņu akadēmijas Materiālās kultūras vēstures (tag. Arheoloģijas) institūta zinātniskajās sesijās Ļeņingradā 1949. un Tartu 1951. g., kā arī arheologu, etnografu un antropologu apvienotajā konferencē Viļņā 1955. g.

Arheoloģisko izrakumu atskaites sesijās Maskavā, Ļeņingradā u. c., ko ik gadus organizē PSRS ZA Arheoloģijas institūts un PSRS ZA Vēstures zinātņu nodaļa, republikas arheologi nolasījuši referātus par Asotes pilskalnu, Ķentes pilskalnu un apmetnes, Sārnates purva apmetnes, Kreiču neolīta apmetnes un Kalniešu kapulauka izrakumu rezultātiem.

Gadskārtējās arheologu un etnografu zinātniskās sesijas Rīgā rīko ZA Vēstures institūts un republikas

¹ К. Страдынь. Расцвет общественных наук в Латвийской ССР. — Латвийской PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis (turpmāk — ZA Vēstis), 1960., 1. (156.), 25.—26., 32.—35. lpp.

² Arheoloģijas sektorā, pie kura darbojas Konservēšanas un restaurācijas laboratorija, 1960. gadā strādāja 11 zinātniskie līdzstrādnieki, 8 laboranti un 1 mākslinieks grafiķis.

³ H. Strods. Latvijas PSR Vēstures muzejs deviņdesmit gados (1869.—1959. g.). — ZA Vēstis, 1960., 1. (150.), 197. lpp.

⁴ E. Šnore. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā, etnografiskā un antropoloģiskā ek-

spedīcijā (turpmāk — Baltijas kompleksā ekspedīcija). — ZA Vēstis, 1957., 4. (117.), 170.—171. lpp.

⁵ Труды Прибалтийской Объединенной комплексной экспедиции, т. I. Вопросы этнической истории народов Прибалтики по данным археологии, этнографии и антропологии. Под редакцией С. А. Таракановой и Л. Н. Терентьевой, М. 1959 (турpmāk — Вопросы... Прибалтики).

muzeji. Pēdējos gados kopējo zinātnisko problēmu risinājumā piedalās arī tuvāko kaimiņu — Lietuvas PSR⁶ un Igaunijas PSR⁷ zinātnieki.

Galvenokārt Padomju Latvijas arheoloģijas zinātnes un jaunāko atklājumu sasniegumu propagandai vēltās izbraukumu sesijas uz to rajonu centriem, kur tiek veikti plašāki arheoloģiski izrakumi.

Sakarā ar arheoloģijas un to eksakto zinātņu straujo attīstību, kuru sasniegumi izmantojami arheoloģiskos datējumos,⁸ kolektīvai apspriešanai izvirzās un kļūst arvien aktuālākas arheoloģisko izrakumu metodikas problēmas.⁹ Notiek meklējumi uzlabotu un pilnīgāku arheoloģisko izrakumu metožu ieviešanā, izmantojot arī visu jaunāko, ko šai jomā sniedz padomju un aizrobežas arheoloģija. Daudzslāņu arheoloģiskajos pieminekļos Latvijas teritorijā izrakumus veic pēc slāņu metodes. Pieminekļos ar homogenu kultūras slāni, kur stratigrafiski neizdalās atšķirīgas slāņu virsmas, un kā racionālu palīgmētodi daudzslāņu pieminekļos izmanto t. s. kārtu metodi. Ja kultūras slānis veido līmenisku virsmu, pieminekļa izpēti veic horizontālos griezumus. Visos pārējos gadījumos kārtu metodi lieto modificēti, ne vairs regulāri horizontālos griezumus, bet pieskaņojoties pieminekļa kultūras slāņa izliektajai virsmai.¹⁰

Bez jauna materiāla vākšanas un pētniecības metožu uzlabošanas vēsturnieku neatliekams uzdevums bija no dialektiskā un vēsturiskā materiālisma viedokļa kritiski novērtēt iepriekšējo periodu Latvijas historiografiju.

Baltijas vācu historiografijas kritisku apskatu devis akadēmiķis prof. J. Zutis,¹¹ pierādot, ka Baltijas vācu historiografijā vairāk nekā 700 gadu laikā nav vērojamas kaut cik radikālas izmaiņas tās šķiriskajā būtībā. No Rietumiem aizgūtās sabiedriskās, ekonomiskās u. c. idejas Baltijas vācu vēsturnieki sagrozīja un piemēroja vācu privileģētā stāvokļa attaisnošanai. Pamatojoties uz rasu un «kultūras nesēju» teoriju, viņi pasludināja vāciešus par vienīgajiem progresā un civilizācijas radītājiem Baltijā. Latviešu un igauņu buržuāziskā vēstures zinātne, kaut gan attīstījās cīņā pret valdošajām vācu historiografijas tendencēm, tomēr galu galā pakļāvās to ietekmei.

Apcerējumos par Latvijas vēsturi J. Zutis pievērsās arī arheoloģijas jautājumiem, kritizējot buržuā-

ziskās Latvijas izcilākā arheologa F. Baloža koncepcijas antizinātnisko raksturu.¹² Jaunu kultūru parādīšanos Latvijas teritorijā F. Balodis viennozīmīgi saista ar kādas jaunas etniskas vienības iebrukumu. Traktējumā cieši savijušās invāzijas un rasu teorijas. Latviešus un citas baltu ciltis F. Balodis uzskata par augstākas kultūras veidotājiem nekā kaimiņu somugru tautas. Latviešu tautas etnoģenēzes jautājumu F. Balodis mēģinājis atrisināt vienīgi no arheoloģijas viedokļa, apzinīgi ignorējot valodas liecības par seno baltu un slavu tautību radniecību un tuvaļiem sakariem.

J. Zutis sīkāk apcerējis arī baltu un slavu vēstures likteņa kopību un to cīņu pret vācu agresiju 12.—13. gs., noraidot buržuāziskās Latvijas vēsturnieka A. Svābes nezinātnisko apgalvojumu par libiešu, latgaļu un citu vietējo tautību it kā labprātīgu padošanos vācu iekarotāju jūgā.¹³

F. Baloža un viņa skolas atzīstamu kritiku, pamatojoties arī uz padomju periodā iegūtajiem jaunākajiem arheoloģiskiem materiāliem devusi E. Snore. Autore F. Baloža zinātniskajā darbībā izšķir 2 posmus. No 1909. līdz 1924. g. F. Balodis objektīvi un pozitīvi attēlo Polockas un Pleskavas kņazistu lomu latgaļu un libiešu politiskajā, kultūras un materiālajā dzīvē. F. Baloža vēstures viltojuma ceļš sākas no 1924. g., kad viņš nostājas normālistiskajās pozīcijās: Jersiku un Koknesi esot nodibinājuši varjagi. Autors izvirza nepamatotu apgalvojumu, ka robežas aizsargāšanai pret krieviem un libiešiem latgaļu teritorijā izbūvēta divrindu pilskalnu sistēma gar austrumu robežu un Daugavu. Ar arheoloģisko materiālu E. Snore pierāda, cik nepareiza ir F. Baloža iemīļotā invāzijas teorija, matriarhāta un patriarhāta formācijas noliegšana. Buržuāziskai šķiru samierināšanas politikai kalpo F. Baloža teze par iedzīvotāju vienādu turības pakāpi dzelzs laikmetā kā latviešu cilšu raksturīgu pazīmi. Baloža un viņa «skolas» darbos nav attēlota parādību ekonomiskā bāze. Ražošanas spēku attīstība atstāta novārtā, bet ražošanas nozares apskatītas summāri. Attiecībā uz latgaļiem nav apgaismoti ne latgaļu plašie sakari ar austrumu kaimiņiem slaviem, ne latgaļu ekonomika.¹⁴

Pirmspadomju perioda vēsturnieku nezinātniskās koncepcijas apgaismojuši arī H. Moora,¹⁵ T. Zeids¹⁶ u. c.

Bez arheoloģijas zinātniskā pamatojuma un iepriekšējā perioda mantojuma kritiska novērtējuma bija nepieciešams sarakstīt uz marksisma-ļeņinisma metodoloģijas pamatiem bazētu sistemātisku Latvijas arheoloģijas kursu. — Šo uzdevumu veica Latvijas arheoloģiskā materiāla labs pazinējs prof. H. Moora.¹⁷

¹² J. Zutis. Latvijas aizvēstures problēmas. Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, I, Rīgā, 1948., 7.—45. lpp.

¹³ J. Zutis. Krievu un Baltijas tautu cīņas pret vācu agresiju. Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, III, Rīgā, 1948., 3.—47. lpp.

¹⁴ E. Snore. Pret buržuāziskām koncepcijām Latvijas arheoloģijā. — Krājumā «Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltoņi», Rīgā, 1952., 31.—39. lpp.

¹⁵ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 5.—8. lpp.

¹⁶ T. Zeids. Feodālisms Livonijā. Rīgā, 1951., 5.—17. lpp.

¹⁷ H. Moora par Latvijas arheoloģiju publicējis vairākus zi-

⁶ П. З. Куликаускас. Археологические исследования в Литве в 1959 году. Referātu tezes zinātniskai sesijai par 1959. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. Rīgā, 1960. (turpmāk — Referātu tezes... 1960.), 42.—47. lpp.

⁷ Х. А. Моора. Некоторые результаты археологических работ в Эстонии. — Referātu tezes... 1960., 40.—42. lpp.

⁸ Б. А. Колчин, А. Л. Монгайт. Археология и методы естественных наук. — Вестник Академии наук СССР, 1959, № 12, 32.—36. lpp.; Сборник инструкций по взятию образцов для анализа археологических материалов методами естественных наук. АН СССР, Институт археологии, Научно-техническая комиссия, М. 1960.

⁹ Б. А. Рыбаков. К вопросу о методике определения хронологии Новгородских древностей. — Советская археология (турпāk — СА), 1959, № 4, 82.—106. lpp.; А. В. Арциховский. О новгородской хронологии. — Турпат, 107.—120. lpp.

¹⁰ Šādu modificētu kārtu metodi iesaka arī A. Mongaits. Skat. А. Л. Монгайт. Археология в СССР. М. 1955, 24. lpp.

¹¹ Я. Зутис. Очерки по историографии Латвии, ч. I. Прибалтийско-немецкая историография, Рига 1949.

Grāmatā «Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā» autors izstrādājis Latvijas vissenākās vēstures jaunu periodizāciju un pamatojis tās hronoloģiskos ietvarus. Pretstatā pirmspadomju perioda arheoloģijas zinātnei, kuras periodizācija balstās uz ārējām, nebūtiskām pazīmēm un dažos gadījumos mehāniski pārņemta no citām zemēm, H. Mooras izstrādātā Latvijas periodizācija bazēta uz marksisma-lenīnisma pamatiem, akcentējot ražošanas spēku un ražošanas attiecību attīstību.

Cik to atļauj līdzšinējais, dažkārt vienpusīgais arheoloģiskais materiāls, H. Mooras darbā labi atēlota ekonomiskā un sabiedriskā attīstība, sākot ar pirmā cilvēka parādīšanos Latvijas PSR teritorijā 8. g. t. pr. m. ē. līdz agrās feodālās sabiedrības izveidošanās laikmetam.¹⁸ H. Mooras grāmata palīdz arī iezīmēt turpmākās Latvijas arheoloģijas pētniecības vadlinijas, jo autors reljefi izcēlis visus diskutējamus, līdz šim materiālu trūkuma dēļ līdz galam neatrisinātos jautājumus.

Autora pamatsecinājumi, ar nelieliem precizējumiem, iestrādāti Latvijas vēstures I sējumā, kuras I nodaļu uzrakstījuši H. Moora un E. Snore.¹⁹

Lai interesentus un speciālistus arheologus ātrāk iepazīstinātu ar arheoloģisko izrakumu materiāliem un Latvijas senvēstures problēmām, republikā izdod 2 sēriju izdevumus — gadskārtējo rakstu krājumu «Arheoloģija un etnogrāfija» un monogrāfiju un arheoloģisko materiālu publikācijas pēc PSRS ZA Arheoloģijas institūta «Материалы и исследования по археологии СССР» parauga. Latviešu arheologi piedalās Baltijas kompleksās ekspedīcijas rakstu krājumu sagatavošanā, tāpat publicē rakstus žurnālos «Latvijas PSR ZA Vēstis», «Советская археология» u. c.

* * *

Tagad īsumā aplūkosim Padomju Latvijā veiktos arheoloģiskos pētījumus pa atsevišķiem laikmetiem. Mezolīts Latvijas arheoloģijā pārstāvēts tikai ar atsevišķiem atradumiem. Sistemātiski arheoloģiski izrakumi kādā mezolīta apmetnē nav vēl izdarīti. Par mezolīta perioda kultūras slāņa esamību ir gan daži norādījumi Dvietes un Lubānas akmens laikmeta apmetnēs, iespējams, arī citur, bet atsevišķas mezolīta mītnes Latvijā līdz šim nav pazīstamas. Tas arī apgrūrina šā perioda sistemātisku pētniecību.

Neolīts, it sevišķi tā beigu posms, kas robežojas ar bronzas laikmetu, Latvijas PSR teritorijā reprezentēts daudz vispusīgāk. Pazīstams šā perioda arheoloģisks piemineklis ir Sārnates purva apmetne Ventspils rajonā, kur izrakumus pēckara gados organizēja Latvijas PSR Vēstures muzejs L. Vankinas vadībā.²⁰

nātniskus darbus, tai skaitā kapitālo «Die Eisenzeit in Lettland» (I, Tartu, 1929, II (Analyse), Tartu, 1938). Par to sīkāk skat. E. Snore. Akadēmiķa Harija Mooras sešdesmit gadi. — ZA Vēstis, 1960., 4. (153.), 197.—201. lpp.

¹⁸ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Recenzija par šo grāmatu: A. Stubavs. Jauna grāmata Latvijas PSR arheoloģijā. — Padomju Latvijas Skola, 1953., 4., 96.—98. lpp.

¹⁹ Latvijas PSR vēsture, I. Rīga, 1953., 5.—34. lpp.

²⁰ Kopš 1958. g. Sārnates izrakumos piedalās arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūts. L. Vankinas monogrāfija «Sār-

1949. g. izrakumos Sārnatē piedalījas ievērojamie Padomju Savienības neolīta pētnieki A. Brjusovs un V. Raušenbaha. Sārnatē kūdras slāni labi konservējušies koksne, tāpēc atšķirībā no citām Latvijas neolīta apmetnēm Sārnates izrakumos iegūta bagātīga un formas ziņā daudzveidīga koka darba rīku, sadzīves un kulta priekšmetu kolekcija: vienkoča laiva, airi, mirdi, loki, koka šķēpi, slēpes, ezerriekstu skaldāmās vālītes, kapļi, trauki, kausi u. c. Unikāls eksponāts ir baļķi cirstais koka elka tēls, kas atrasts 1959. g. vienā no mītnēm zem sagāzušās koka sētas. Izrakumos atklātas līdz 30—35 m² lielas daudzstūra un mazāka izmēra četrstūra celtnu paliekas ar pavarda apkuri vai bez tā.

Senākas Sārnates mītnes datējamas ar 3. g. t. pr. m. ē. otro pusi. To pavardu vietas iezīmējas kā apaļi vai ovāli smilšu pacelumi ar ogļu vai pelnu piejaukumu centrā. Pirmajam apdzīvotības periodam raksturīga ķemmes-bedrišu keramika. Jaunākajām (2. g. t. pr. m. ē. pirmā puse vai vidus) mītnēm pavardi veidoti rūpīgāk, ar koku un mizu pamatni. Ap pavardiem saglabājušās celtnu paliekas. Māla trauki ar profilētām iemalām, viļņotu vai švikātu virsmu bez zvirgzdu piejaukuma. Iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bijusi medības, zveja, savvaļas augu vākšana, bet beigu posmā primitīvā zemkopība un lopkopības sākumi. Attīstīta bijusi dzintara apstrāde. Dzintars iegūts tuvējā jūrmalā un gan apstrādātā, gan neapstrādātā veidā izmantots arī maiņai pret kramu un šiferi. Sārnates izrakumu materiāls ir radniecīgs ar Šigirskas un Gorbunovas apmetņu materiālu.²¹

Siliņupes apmetne Tukuma rajonā Rīgas jūras līča krastā pēc tur atrastiem dzintara izstrādājumiem, krama, kaula un raga priekšmetiem un keramikas datējama ar 2. g. t. pr. m. ē. vidu.²²

No Austrumlatvijas neolīta pieminekļiem vispusīgāko materiālu devusi Kreiču apmetne un neolīta kapulauks pie Isnaudas ietekas Ludzas ezerā. Kreiču neolīta kapulauks ar 23 apbedījumiem no 2. g. t. pr. m. ē. ir pirmais Latvijā apzinātais un izpētītais šā perioda kapulauks. Izrakumos iegūti svarīgi dati par apbedīšanas veidu un paražām neolītā.²³ Paleoantropoloģiskā materiālā izpaužas kā eiropēidās, tā mongoloidās iezīmes.²⁴ Kapulauks ierīkots cieši blakus

nates apmetne» krievu valodā tiks publicēta kā institūta sērijas izdevuma «Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР» (turpmāk — МИАЛ, III) III sējums.

²¹ Л. В. Ванкина. Древнее поселение в Сарнатском торфянике (Латвийская ССР). — Муистед asulad ja linnused. Arheoloogiline kogumik, I, Tallin, 1955, 138.—149. lpp., XXV—XXXIII tab.; L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Sārnates purva apmetnē 1958. g. — Referātu tezes zinātniskai sesijai, veltītai 1958. gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1959. (turpmāk — Referātu tezes... 1959.), 9.—11. lpp.; L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Sārnates purva apmetnē 1959. g. — Referātu tezes... 1960., 9.—10. lpp.

²² Л. В. Ванкина. Стоянки II тысячелетия до н. э. на территории Латв. ССР. — Тезисы докладов на объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики (секция археологии). М. 1955, 6.—8. lpp.

²³ F. Zagorskis. Kreiču neolīta kapulauks. — Arheoloģija un etnogrāfija, III. Rīgā, 1961. (Rezumējums krievu valodā.)

²⁴ Р. Денисова. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи. — Советская этнография (turpmāk — СЭ), 1960, № 3, 163.—169. lpp.

senai apmetnei, kuras pastāvēšanu var sadalīt 3 periodos. I periodā (3. g. t. pr. m. ē. otrajā pusē) ar tipisko ķemmes-bedrišu keramiku apdzīvota bijusi šaura josla gar uzkalna nogāzi. II periodā (2. g. t. pr. m. ē. pirmajā pusē un vidū; vēlā ķemmes-bedrišu un tekstilā keramika) sakarā ar ezera līmeņa pazemināšanos apmetnes centrs pārvietots tuvāk ūdenim. Pēc tam apmetne kādu laiku bijusi pamesta. Gludās un apmetās keramikas atradumi, šķiet, saistāmi ar vēlreizēju uzkalna īslaicīgu apdzīvotību 1. g. t. pr. m. ē. vai nedaudz vēlāk. Apmetnes zemākajā daļā kultūras slāni vertikāli zemē iedzītie 7 cm resnie mieti, mizu un žagaru koncentrācija norāda uz tur iespējamām celtņu vietām. Izrakumu materiāls atļauj vispārējos vilcienos ieskicēt vietējo iedzīvotāju ražošanas spēku attīstību: ja 3. un 2. g. t. pr. m. ē. vienīgās ražošanas nozares bija medības, zveja un savvaļas augu vākšana, tad apmetnes pastāvēšanas beigū posmā blakus tām nozīmi iegūst arī lopkopība, par ko liecina nedaudzie aitas vai kazu kaulu atradumi.²⁵

Ludzas ezera krastos un salās apzinātas arī vairākas citas neolīta apmetnes un atradumu vietas. E. Šnora vadītā ekspedīcija Budjankas apmetnē Kīšukalna pilskalna tuvumā un Jurisdikas apmetnē ezera pretējā krastā veikusi pārbaudes izrakumus. Budjankas apmetnē iegūts daudz 3.—2. g. t. pr. m. ē. keramikas, krama, akmens un kaula senlietu. Jurisdikas apmetnē konstatēts, ka apmetnes kultūras slānis turpinās zem ezera tagadējā līmeņa.²⁶

Kreiču neolīta apmetnes senākais periods un Budjankas apmetnes materiāls analogs ar Lubānas ezera baseina neolīta apmetņu materiālu un kopā ar Igaunijas PSR austrumu un dienvidu daļas neolīta mītnēm veido tipiskās ķemmes keramikas atsevišķu grupu. Turpretī Siliņupes, Lejascīsku, Purciema un Sārnates apmetnes veido Latvijas neolīta apmetņu dienvidrietumu grupu. Šīs kultūras radītājus prof. H. Moora uzskata par vēlāko lībiešu priekštečiem.²⁷ Kā somu cilts lībiešu, tā baltu cilšu etnoģenēzes problēmas galīgam atrisinājumam nepieciešams daudz jaunu, tai skaitā paleoantropoloģisko materiālu, jo sevišķi no neolīta, bronzas un agrā dzelzs laikmeta.

Bronzas laikmets Latvijā sākas 2. g. t. pr. m. ē. vidū. Šai laikā pieaug maiņa un savstarpēji sakari, parādās pirmie metāla priekšmeti, kas sākumā gan bija reti un nespēja kaut cik ievērojami ietekmēt vietējo ražošanas spēku attīstību. Bronzas laikmeta otrajā pusē metāla loma darba rīku izgatavošanā un sadzīvē pieauga, taču pilnīgi izspiest krama, akmens un kaula darba rīkus²⁸ metāls nespēj pat agrā dzelzs laikmeta sākumā.

Padomju Latvijā arheoloģiski izrakumi veikti vairākos bronzas laikmeta pieminekļos, gan tādos, kuri

bija daļēji izpētīti pirmskara laikā, gan arī jaunapzinātos arheoloģiskos objektos. Viens no svarīgākajiem šā posma pieminekļiem ir Reznu uzkalniņa kapi pie Salaspils. E. Šurma 1933. un 1935. g. izrakumos te pilnīgi izpētīts I uzkalniņš un trīs ceturtdaļas no II uzkalniņa. 1958. g. aizsardzības izrakumos pilnīgi atsegts jaunatklātais VIII uzkalniņš, apakšējā daļa no E. Šurma pētītā II uzkalniņa un VI uzkalniņa dienvidaustrumu sektors. Skeletu kapi, akmens šķirsti un kalcinētu kaulu ligzdas uzkalniņu zemes uzpildījumā izvietoti vairākos stāvos. Kapu piedevas trūcīgas, tomēr izrakumu materiāls ļauj precizēt atsevišķo uzkalniņu hronoloģiju. Iegūti arī jauni norādījumi par apbedījuma veidu un ugunsritiem. Lai gan apbedīšanas veids, visos uzkalniņos likumsakarīgi mainoties, laikā no 2. g. t. pēdējā ceturksņa līdz 1. g. t. pr. m. ē. vidum ir atšķirīgs, visa uzkalniņa grupa pieder vienai etniskai vienībai. J. Graudonis apšaubā E. Šurma atzinumu par Reznu kapulauka neapšaubāmu piederību somu ciltīm un saskata apbedīšanas veidā un kapu inventārā dažas radniecīgas pazīmes ar Austrumprūsijas un Lietuvas šā perioda arheoloģisko materiālu.²⁹

Tam pašam patriarhālās ģints uzkalniņu kapu tipam piederīgs ir Latvijas PSR Vēstures muzeja arheoloģiskajos izrakumos pētiltais Kalniešu pirmais kapulauks. Dīvos daļēji atsegto uzkalnos bija 21 ugunskauss — dedzinātu kaulu ligzdas un 29 skeletu kapi akmens šķirstos vai bez tiem. Apbedījumi, tāpat kā Reznu uzkalniņos, izvietoti 2—3 slāņos. Pēc skaitliski nelielā senlietu materiāla — kaula harpūnām un bultu galiem, kaula rotadātām, bronzas podziņām u. c. — kapulauks datējams ar 1. g. t. pr. m. ē. Atrastie zirga un vērša zobi liecina par apbedīšanas tradīcijām, kā arī par lopkopības lomu tās iedzīvotāju saimniecībā līdzās medībām un zvejai.³⁰

Latvijas arheoloģiskajā literatūrā pazīstams piemēklis ir vācu arheologu 1899. un 1913. g. pētiltais Mūkukalns Kokneses tuvumā. Tomēr izrakumu ierobežotais raksturs līdz šim neļāva precizēt piemēkla hronoloģiju. ZA Vēstures institūta 1959.—1960. g. J. Graudona vadītajos izrakumos iegūtais materiāls liecina, ka Mūkukalns bijis nepārtraukti apdzīvots no 1. g. t. pr. m. ē. sākuma līdz 1. g. t. m. ē. vidum. Pilskalnā konstatēti 2 mītnu slāņi, kas atbilst diviem kalna apdzīvotības periodiem. Senākā perioda (1. g. t. pr. m. ē. pirmā pusē un vidus) kultūras slāņa zeme kalna ziemeļu nogāzē saturēja švikātas trauku lauskas, primitīvas akmens un kaula senlietas, dzīvnieku kaulus. Jaunākajā apdzīvotības posmā sākumā cilvēki mituši plakuma malā, bet vēlāk visā ar akmens krāvumu un valni nocietinātā plakumā. Keramikā dominē gludo un apmesto virsmu trauku lauskas.

Celtniecībā lietotas galvenokārt zemē ieraktu stabu konstrukcijas. Dzīvojamās ēkas bijušas neliela izmēra četrstūra celtnes 2,8×3; 2,5—3×3—3,5 m u. c. Kādas 4,5×5 m lielas celtnes vidusdaļa ar pavardu iedziļināta zemē līdz 0,5 m.

²⁵ F. Zagorskis. Arheoloģiski izrakumi neolīta apmetnē Kreičos 1958. g. — Referātu tezes... 1959., 3.—8. lpp.; F. Zagorskis. Kreiču neolīta apmetne. — Referātu tezes... 1960., 10.—12. lpp.

²⁶ E. Šnora. Arheoloģiskā ekspedīcija Latgalē. — Latvijas Zinātnieks, Rīgā, 1959., 20. (46.) nr.

²⁷ H. Moora. Zur ethnischen Geschichte der ostseefinnischen Stämme. SMYA — FFT 59:3, Helsinki, 1958, 16. lpp.

²⁸ J. Graudonis. Kaula priekšmetu veidi Latvijā I g. tūkstoši pr. m. ēras. — ZA Vēstis, 1961., 3. (164.), 13.—28. lpp.

²⁹ J. Graudonis. Arheoloģiski izrakumi Reznu kapulaukā 1958. g. — Referātu tezes... 1959., 16.—20. lpp.; Plašāk tā paša autora rakstā: Reznu kapulauks. — Arheoloģija un etnogrāfija, III (rezumējums krievu valodā).

³⁰ L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Kalniešu pirmajā kapulaukā 1958. g. — Referātu tezes... 1959., 12.—15. lpp.

Mūkukalna nocietinājumi 3 posmos pakāpeniski izbūvēti spēcīgāki. Mūsu ēras sākumā gar kalna ziemeļu un ziemeļaustrumu malu izveidots 2—4 m plats un līdz 1,2 m augsts akmens krāvums, uz kura balstījušās aizsargceltnes.

Mūkukalna izrakumos iegūta bagāta keramikas un senlietu kolekcija, īpaši daudz kaula priekšmetu. Galvenais iztikas avots Mūkukalna iedzīvotājiem bijusi lopkopība. Zemkopību raksturo ar mūsu ēras sākumu datējami kultūras augi: kvieši, mieži, pupas. Saimnieciska nozīme bijusi arī medībām un zvejai, piekopta savvaļas augu u. c. produktu vākšana.

Visā kalna apdzīvotības laikā nav vērojama iedzīvotāju etniskā sastāva maiņa. Šis problēmas galīgajam atrisinājumam vēl nav pietiekama materiāla, bet pēc dažiem apsvērumiem (švīkātā keramika, dažas senlietu formas) Mūkukalna iedzīvotāji varētu būt balti. J. Graudonis nepievienojas dažu pirmspadomju laika arheologu uzskatiem, ka Mūkukalns un vairāki citi pieminekļi radušies jaunas etniskas vienības — somu cilšu iebrukuma rezultātā 2. g. t. pr. m. ē. beigās. 2. un 1. g. t. pr. m. ē. mijā Latvijas arheoloģiskos pieminekļos konstatējamās jaunās iezīmes noteica vietējo ražošanas spēku un sabiedrisko attiecību attīstība. Strauji augošā lopkopība šā laikmeta ekonomikā bija kļuvusi par galveno saimniecības nozari. Sākās bronzas apstrādāšana no ievestām izejvielām, pieauga maiņas loma. Sabiedriskajā organizācijā nobeidzās pāreja uz patriarhātu.³¹

Arī vairākos citos Latvijas pilskalnos: Asotē,³² Ķenteskalnā³³ un Tērvetes pilskalnā³⁴ zem vēlāko gadsimtu slāņiem konstatējama 1. g. t. pr. m. ē. vai mūsu ēras sākuma apdzīvotība. Asotes pilskalna zemākā horizontā atklātas puzemņu tipa dzīvojamo celtnu paliekas ar akmens pavardiem. Gar pilskalna malu gājis pīts žogs. Lietiskajā materiālā — akmens, krama un kaula darba rīkos, kaula rotadātās un keramikā saskatāmas paralēles ar Lietuvas šā perioda pilskalniem un Igaunijas PSR Asvas nenocietināto apmetni.

Tērvetes pilskalna apakšējā horizontā atklātās stabu vietas norāda uz 1. g. t. pr. m. ē. kalna malas aizsargnocietinājumiem, ko balstījuši zemē ieraktie stabu pāri.

Pirmspadomju periodā iesākto bronzas laikmeta Latvijas arheoloģisko pieminekļu un atradumu sistematizācijas un klasifikācijas darbu padomju laikā turpinājusi L. Vankina. Salīdzinot ar iepriekšējo periodu, 1. g. t. pr. m. ē. Latvijas teritoriju apdzīvojošo cilšu dzīvē vērojama jauna attīstības pakāpe, par ko

³¹ J. Graudonis. Mūkukalna 1959. g. arheoloģiskie izrakumi. — Referātu tezes... 1960., 7.—9. lpp.; J. Graudonis. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Mūkukalnā 1959. g. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektora arhīva (turpmāk — ZA VIAA), I, 1: 48.; J. Graudonis. Celniecība Latvijā 1. g. t. pr. m. ē. un m. ē. sākumā (pēc arheoloģiskiem materiāliem). — ZA Vestis, 1961., 4. (165.), 3.—20. lpp.

³² Э. Д. Шноре. Асотское городище по данным археологических раскопок 1949—1954 гг. Автореферат диссертации. Рига 1958, 12.—13. lpp.; Э. Д. Шноре. Городища древних латгалов. — Вопросы... Прибалтики, 223.—224. lpp.

³³ А. Я. Стубавс. Раскопки городища Кентескалнс в 1954—1956 гг. — Вопросы... Прибалтики, 199.—201. lpp.

³⁴ Э. П. Бривкалне. Городище Тервете и его историческое значение. — Вопросы... Прибалтики, 268. lpp.

uzskatāmu liecību dod zemkopības un lopkopības pieaugošā loma tā laika ekonomikā. Nelielais bronzas priekšmetu skaits šā laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos nav pierādījums kultūras pagrimumam, kā domāja daži buržuāziskie arheologi. Latvija atrodas tālu no vara un alvas izejvielu ieguves centriem, un vāji attīstītās maiņas dēļ šai laikā vēl relatīvi dārgā metala — bronzas izmantošana rotaslietu, ieroču un darba rīku gatavošanai bija ierobežota.

Pēdējos gados ievērojami pieaudzis Latvijas teritorijā atrasto bronzas laikmeta metala priekšmetu skaits. Latvijas teritorijas rietumu daļā, Daugavas ielejā un uz dienvidiem no tās atrastie bronzas laikmeta metala priekšmeti vairumā radniecīgi ar Austrumprūsijas un Rietumlietuvas attiecīgiem atradumiem. Minētā teritorija pieder vienai etniskai grupai — senajiem baltiem ar centru Austrumprūsijā.³⁵

Līdzšinējais arheoloģiskais materiāls ļauj arī fiksēt atšķirīgo etnisko grupu aptuveno robežu 1. g. t. pr. m. ē. Teritorijā uz ziemeļiem no Daugavas esošie akmens uzkalni ar šķirstiem un tekstilo keramiku ir analogi ar Igaunijas un Somijas apbedījumiem, kur sevišķi labi izsekota šo pieminekļu tālākā attīstība. Tas dod pamatu šos pieminekļus pieskaitīt somu cilšu priekštečiem. Latvijas dienviddaļas arheoloģiskie pieminekļi pēc apbedījuma veida un keramikas, kas radniecīgi ar Austrumlietuvas un Ziemeļbaltkrievijas materiāliem, pieskaitāmi baltu ciltīm.

J. Graudonis strādā pie monografijas par vēlā bronzas un agrā dzelzs laikmeta kultūru Latvijā. Monografijā sīkāk būs apskatītas arī šā perioda etniskās problēmas.

Divkārs arheoloģisks piemineklis pilnīgi izpētīts Ludzas rajona Kivtos. Te nenocietinātā apmetnē, kuras intensīvākā apdzīvotība attiecināma uz 3.—6. gs., vēlāk ierīkots kapulauks. Pavisam Kivtos atsegti 175 tipiski latgaļu 7.—12. gs. apbedījumi, to vidū vairāki ar bagātīgām kapu piedevām.

Apmetnes kultūras slānis homogēns, bez redzamiem noslāņojumiem. Apmetnei raksturīgas četrstūrains celtnes ar pavardiem. No ražošanas nozarēm pirmajā vietā minama zemkopība un lopkopība. Kaulu materiālā dominē mājlopu kauli, medījumu procentuāli maz. Iegūtas arī liecības par melno metalurģiju, bronzas apstrādi un podniecību. Pārsvārā tekstilā keramika, bet atrastas arī trauku lauskas ar gludu virsmu, pulētā keramika, dažas švīkātās un apmetās trauku lauskas. Tekstilā keramika apliecina Kivtu apmetnes iemītnieku kultūras sakarus ar Djakovas tipa pilskalnu kultūru Volgas augštecē un Okas baseinā.³⁶

Baltu un slavu etniskās robežas precizēšanai mūsu ēras 1. g. t. pirmajā pusē svarīgi dati iegūti kapulau-

³⁵ Л. В. Ванкина. Археологические памятники I тысячелетия до нашей эры на территории Латвийской ССР. — Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР (turpmāk — КСИИМК), XLII, 1952, 66.—75. lpp.; Л. В. Ванкина. Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — СА, 1960, № 3, 153.—161. lpp.

³⁶ E. Snore. Izrakumi apmetnē un kapulaukā Ludzas rajona Kivtu ciema Lielajā Apariņā. — Referātu tezes... 1959., 21.—23. lpp.

kos Abrenes un Ludzas rajonos — Daņilovkas I, Dzilnas kalnā, Pasiēnā un Katalavā.³⁷

Seno sēļu teritorijā M. Bresavas vadībā izpētīts Jēkabpils rajona Pungu kapulauks, kurā konstatēti 5 daļēji postīti kolektīvie uzkalniņi ar akmens iežogu. Dīvos uzkalniņos atklāja 3.—5. gs. apbedījumus, bet pārējo 3 uzkalniņu zemes uzbērumā atrada gludās un švikātās keramikas lauskas.

Kolektīvo uzkalniņu tipam piederīgs arī Puigu kapulauks (Ogres raj.), kas sapostīts ar vēlākiem 17.—18. gs. apbedījumiem un kara laika ierakumiem. Atrastās atsevišķās senlietas pieder 3.—5. gs.³⁸

Somu cilšu teritorijā pabeigta Kalnapiļu 2.—4. gs. akmens krāvuma kapu pētīšana.³⁹ Te izrakumi R. Šnores vadībā uzsākti 1942. g.

Šķiru veidošanās periodam piederīgs Kalniešu otrais kapulauks ar 33 apbedījumiem (7. gs. beigas — 9. gs. sākums). Sai līdzienā latgaļu skeletu kapulauka iekārtojumā vēl jūtamas iepriekšējā perioda kapulauka reminiscences. Kapulaukā, sevišķi tā perifērijā, atrastas atsevišķas senlietas, ko V. Urtāns uzskata par tuvinieku ziedošanu mirušajiem. Par tādu paražu vēsti arī latviešu folklorā.⁴⁰

Uz 7.—8. gs. attiecināms arī latgaļu kapulauks Cēsu rajona Priekuļu lauksaimniecības mehanizācijas tehnikuma teritorijā. Spriežot pēc savrupatradumiem, kapulauka hronoloģiskās robežas iesniedzas 12. gs.⁴¹ Mazāka apjoma aizsardzības izrakumi izdarīti vairākos zemgaļu vidējā dzelzs laikmeta kapulaukos: Bauskas rajona Liksmaņos,⁴² Dreņģeros-Cunkānos un Dobeles rajona Agrāriešos. Te vairums apbedījumu no 17. gs.⁴³

Rietumlatvijā Liepājas rajona Grobiņas Priedulājos, kur 1929. g. prof. B. Nermana izrakumos konstatēts plašs skandināviešu 7.—8. gs. kapulauks, 1951. un 1957. g. papildus izpētīti 40 uzkalniņi; iegūti dati par uzkalniņu struktūru, apbedīšanas paražām un apbedīto etnisko sastāvu.⁴⁴

Aizsardzības izrakumos pazīstamajā Mazkatužu kuršu kapulaukā atsegti 11 skeletu apbedījumi (no 5. gs.) un vairākas ar apbedīšanas rītiem saistāmas ugunsgrūvu vietas. Atsevišķās vidējā dzelzs laikmeta senlietas no izpostītajiem skeletu kapiem atrastas iz-

rakumos kuršu ugunsgrūvos Durbes Dīros un pie Dūnalkas ciema Strungām.⁴⁵

Šķiru veidošanās un militārās demokrātijas periodam pieder pilnīgi izpētais Ķentes pilskalns un apmetne (6.—9. gs. sāk.). Pilskalna aizsardzības sistēma, kas trīs reizes gājusi bojā totālā ugunsgrēkā, sastāvējusi no vaļņos uzceltām koka aizsargsienām un aizsargceltnēm un vienkāršas guļkoka sienas gar pilskalna plakuma malām. Vaļņu uzbērumos konstatēti 2 atšķirīga veida koka karkasi. Hronoloģiski agrākais veidots no 3—4 kārtās pretējos virzienos guldītiem koka klāstiem un zemes starpkārtām. Turpretī 8. gs. vaļņa zemes uzbēruma nostiprināšanai uzbūvētas vertikālas koka kameras. Šis ir raksturīgs un plašā Eiropas teritorijā pazīstams vaļņu zemes uzbēruma nostiprināšanas veids. Agrā feodālisma pilskalnos tādas konstrukcijas izplatītas slavu un baltu zemē. Latvijas teritorijā kameras atklātas Asotes un Tērvetes pilskalna 10./11. gs. slāņos.

Nocietinātā pilskalna aizsardzībā vienlaikus ar pēdējo augusi un veidojusies sena apmetne. Blīvāka apbūve konstatēta pilskalna austrumu piekāvē un apmetnes centrālajā daļā dienvidos no pilskalna vaļņiem, kur izrakumos atsegta 67 vāji kontūrētas celtņu vietas. Pastāvējušas arī vieglāk celtas slietenveida vasaras virtuves — tautasdziesmās pieminētie namiņi. Ziemas dzīvojamo ēku apkurei izmantoti atklāti pavardi un akmens krāsnis. Pēdējās bija pilnīgāks un ekonomiskāks apkures veids, un to plaša ieviešanās 8. gs. sekmēja zemē iedziļināto celtņu pakāpenisku izzušanu apmetnē. Pilskalns un apmetne pamesti 9. gs. sākumā, jādama, militāras sagrāves rezultātā.⁴⁶

Agrā feodālisma arheoloģiskie pieminekļi Latvijā apzināti lielā skaitā. Pēckara periodā to izpēti, sevišķi seno latgaļu apdzīvotajā teritorijā, tad arī bija pievērsta galvenā vērība. Latgaļu Jersikas un Kokneses pilskalni Daugavas krastos bijuši pirmo valstisko veidojumu centri Latvijā. Ciešām ekonomiskām, politiskām un kultūras saitēm tie bija saistīti ar Polockas kņazisti. Viens no svarīgākajiem Jersikas kņazistes agrā feodālisma centriem pie Daugavas bijis Asotes pilskalns. Šajā daudzslāņu pilskalnā ar sarežģītu stratigrafiju (no 1. g. t. pr. m. ē. līdz 13. gs.) iegūts bagātīgs un vispusīgs materiāls par pilskalna nocietinājumiem, apbūvi u. c. Pilskalna dzīvojamās un saimniecības ēkas, kas 9. gs. sākumā izvietotas galvenokārt gar pilskalna malām, tālākajos gadsimtos aptverušas visu pilskalna plakumu. Guļbūves tehnika celtās dzīvojamās vientelpas ir neliela izmēra ar mala kleķa krāsni vidū vai vienā stūrī. Plakumā atklāta arī labi saglabājusies krāsns dzelzs

³⁷ E. Šnore. Baltijas kompleksā ekspedīcija. 169.—171. lpp.
³⁸ Izrakumus Puigu uzkalniņu kapulaukā organizēja Ķentes pilskalna arheoloģiskā ekspedīcija 1954. g. I. Cimermane. Izrakumi Puigu kapu uzkalniņā. — ZA VIAA, I, 1:24.
³⁹ K. Ozola. Pārskats par 1956. g. aizsardzības izrakumiem akmens krāvuma kapulaukā Cēsu raj. Priekuļu bij. Kalnapiļu zemē. — ZA VIAA, I, 1:27.
⁴⁰ V. Urtāns. Kalniešu otrais kapulauks. — Referātu tezes... 1959., 29.—34. lpp.
⁴¹ K. Ozola. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu raj. Priekuļu lauksaimniecības mehanizācijas tehnikuma teritorijā. — Referātu tezes... 1959., 33. lpp.
⁴² V. Urtāns. Pārskats par aizsardzības izrakumiem 1950. g. Bērsteles c. p. Bērsteles padomju saimniecības Liksmaņu nodaļas teritorijā. — ZA VIAA, I, 1:9.
⁴³ J. Graudonis. Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā. — ZA Vēstis, 1960., 6. (155.), 13.—28. lpp.
⁴⁴ P. Stepiņš. Pārskats par izrakumiem Grobiņas uzkalniņa kapulaukā Grobiņas Priedulājos 1951. g. — ZA VIAA, I, 1:11.; J. Daiga. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem 1957. g. Grobiņas skandināviešu kapulaukā Priedulājos. — ZA VIAA.

⁴⁵ Aizsardzības un pārbaudes izrakumos vairākos arheoloģiskos pieminekļos 1960. g. organizēja Liepājas novadpētniecības muzejs (izr. vad. P. Stepiņš) un ZA Vēstures institūts (M. Atgāzis). Izrakumu materiāli glabājas Liepājas novadpētniecības muzejā.

⁴⁶ P. Stepiņš. Piecpadsmit gadsimtu pēdas. — Laikraksta «Komunists», 1960. g. 2. oktobrī.

⁴⁷ А. Я. Стубавс. Раскопки городища Кентескалнс в 1954—1956 гг. — Вопросы... Прибалтики, 186.—221. lpp. Рецензия: Е. В. Рихтер, Э. Ю. Тыниссон. Вопросы этнической истории народов Прибалтики по данным археологии, этнографии и антропологии. — СЭ, 1960, № 3, 188. lpp. А. Стубавс. Археологические израски Кентескалнс и апметне 1958. гадā. Referātu tezes... 1959., 24.—28. lpp.

ieguvei, bronzas lēģja — rotkaļa krāsns un māla trauku apdedzināmās krāsns.⁴⁷

Izrakumu vadītāja E. Šnore Asotes pilskalna materiālu vispusīgi traktējusi savā kandidāta disertācijā.⁴⁸ Papildināta ar virkni speciālistu apcerējumiem, tā ir pirmā tik plaša (ap 40 autorloksnes) uz viena arheoloģiskā pieminekļa materiāla bazēta Latvijas senvēstures publikācija. Apcerējumā bez analīzes par zemkopības, amatniecības u. c. ekonomisko nozaru sasniegumiem, kas pēc sava līmeņa ievērojami pārsniedz iepriekšējā perioda ekonomiku, parādīta arī sabiedrības sociālā noslāņošana un attīstība 9.—13. gs. Ar saviem augšējiem slāņiem Asotes pilskalns pārstāv agrajam feodālismam raksturīgo pilskalnu — pili. Pēc seno dokumentu datiem E. Šnore rekonstruējusi Asotes pils novada robežas un lielumu.⁴⁹

Vislielākais, ar spēcīgu zemes valni apjoztais latgaļu pilskalns pie Daugavas — Oliņkalns (Krustpils rajonā) savu izmēru dēļ (2,3 ha) pavedinājis dažus Latvijas senatnes pētniekus tur lokalizēt Jersikas kņazistes centru. Oliņkalna 1959.—1960. g. izrakumu materiāli un rakstīto avotu ziņas minēto pieņēmumu noraida. Izrakumos iegūti dati par pilskalna aizsardzības celtņu veidošanos. Kaut gan centrālais 7 m augstais rietumu valnis nav atsegts, 1960. g. izrakumos 2 m augstajā valņa daļā gar plakuma dienvidrietumu malu noskaidrots, ka pēdējais uzbērts 2 paņēmienos. Pilskalna pirmajā apdzīvotības periodā, ko raksturo galvenokārt bezriņas keramika, valnis šai pilskalna pusē nav pastāvējis. Oliņkalns, kā visi pilskalni Daugavas krastos, atspoguļo dzīvos ekonomiskos un kultūras sakarus ar slavu tautām. Atradumi liecina par vietējās amatniecības: kalēja un rotkaļa amata, podniecības u. c. attīstību.⁵⁰ Pilskalns eksistējis no 7./8. gs. līdz 12. gs., iespējams, līdz 13. gs. sākumam. Pārbaudes izrakumos pilskalna rietumu piekāvē neatklāja šim laikmetam piederīgu apmetni — senpilsētu, kādas parasti konstatētas pie mazāka izmēra agrā feodālisma pilīm.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļā viens no svarīgākajiem agrā feodālisma centriem bijusi Ludza. Ludzas rajona Ķišukalnā izrakumi izdarīti pilskalna plakumā, priekšpilī un apmetnē. Priekšpils 10. gs. bijusi nocietināta ar palisādi.⁵¹ Pilskalna mītņu slānis nav biezs, tāpēc E. Šnore aizstāv jau agrāk izvirzīto uzskatu, ka pirms vācu iebrukuma 13. gs. centrālais un galvenais pilskalns šai apvidū bijis nevis Ķišukalns, bet gan pilskalns Ludzā, uz kura vācieši

vēlāk uzceluši savu mūra pili. Izrakumos pilskalna plakumā atklājās vāji saglabājušos celtņu paliekas ar māla krāsniem. Pilskalns malā aizsargāts ar koka sienu, kuras pamatu veidojis akmeņu krāvums. Izrakumos iegūti jauni materiāli par latgaļu zemkopību, lopkopību, amatniecību un tirdzniecību. Kristīgās ticības simboli — bronzas krustiņi — ievesti ne tikai no Kijevas Krievzemes, bet, kā to rāda atrastā māla veidne krustiņu atliešanai, darināti uz vietas. Pilskalns datējams ar 8./9. gs. līdz 13. gs., iespējams, ar vēl agrāku posmu. Apmetnes sākumi iesniedzas neolītā.⁵²

E. Šnore publicējusi summāru apskatu par latgaļu apmetnēm, parādot to galvenos tipus un atradumu materiālu.⁵³ Autore īsi raksturo visu līdz šim izpētīto latgaļu nocietināto apmetņu un pilskalnu, īpaši Asotes aizsardzības celtnes, to veidu, pilskalnu apbūvi, kā arī latgaļu saimniecisko dzīvi un ciešos ekonomiskos un kultūras sakarus ar kaimiņu tautām.

Seno zemgaļu galvenajā feodālajā centrā — Tērvetē (Dobeles rajonā) no 1951. līdz 1960. g. izrakumos atsegta puse pilskalna plakuma, neliela daļa priekšpils un apmetnes. Pilskalna plakuma līdz 7 m biežais un atradumiem bagātais kultūras slānis veidojies vairāku gadsimtu laikā pilskalna atkārtotas nocietinājumu izbūves rezultātā. Pili tervetieši pēdējo reizi paši nodedzinājuši 1286. g. pēc zemgaļu un žemaišu kopīgi organizētā, bet neveiksmīgā uzbrukuma vācu bruņinieku turpat blakus uzceltajai Svētkalna pilij. Izrakumu materiāls atspoguļo ne tikai šo asiņu raksturu, kas aprakstīts arī hronikās, bet vēl jo vairāk zemgaļu augsti attīstīto ekonomiku, par kuru rakstītie avoti klusē. Pilskalna plakumā iegūti Latvijas apstākļiem neparastā daudzumā un līdz 1/2 m biežā kārtā izklīdētu dažādu kultūru pāroļļojušies graudu krājumi. Lielais daudzums rotaslietu un greznuma priekšmetu, kā arī amatnieku darba rīki liecina par Tērvetes nozīmi zemgaļu amatniecības attīstībā. Interesants un pagaidām vienīgais atradums Latvijā ir Tērvetes pilskalna plakumā atrastais māla apmetumā attēlotais stabulētājs.⁵⁴ Pilskalna ūdens apgādi nodrošinājusi plakuma vidū izraktā 9 m dziļā aka. Materiālu par Tērvetes izrakumiem sagatavos publikācijai.

Mežotnes pilskalna un senpilsētas nozīmi Austrumzemgales materiālajā kultūrā un politiskajos likteņos pēc rakstītajiem avotiem un arheoloģisko izrakumu (tai skaitā nublicētiem) materiāliem un pētījumiem raksturojusi E. Brīvkalne.^{54a} Mežotnes senpilsētu, kuras robežas zondējot konstatētas 13 ha platībā, daži pētnieki uzskata par 12. gs. arābu ģeografa

⁴⁷ E. Šnore. Asotes pilskalna krāsns. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, Rīgā, 1957., 5.—20. lpp. Recenzijas: С. А. Тараканова, Л. Н. Терентьева. Новые публикации по археологии и этнографии в Латвийской ССР. — СЭ, 1959, № 1, 183.—184. lpp.; J. Graudonis. Divas arheologu publikācijas. — ZA Vestis, 1959., 4. (141.), 167.—170. lpp.

⁴⁸ Э. Д. Шноре. Асотское городище по данным археологических раскопок 1949—1954 гг. Автореферат диссертации, 3.—37. lpp.

⁴⁹ Э. Д. Шноре. Асотское городище. Материалы и исследование по археологии Латвийской ССР, т. II, Рига 1961 (turpmāk — МИАЛ, II). (Autori: E. Šnore, V. Calkins, K. Pāvers, A. Rasiņš u. c.)

⁵⁰ E. Mugurevičs. Arheoloģiskie izrakumi Oliņkalna pilskalnā 1959. gadā. — Referātu tezes... 1960., 4.—6. lpp.

⁵¹ E. Šnore. Baltijas kompleksā ekspedīcija. 171.—172. lpp.

⁵² E. Šnore. Arheoloģiskā ekspedīcija Latgalē; E. Šnore. Izrakumi Selupinku Ķišukalnā 1959. g. — Referātu tezes... 1960., 3.—4. lpp.

⁵³ Э. Д. Шноре. Городище древних латгалов. — Вопросы... Прибалтики, 222.—232. lpp. Recenzija: E. В. Рихтер, Э. Ю. Тыниссон. Op. cit. 185., 187.—188. lpp.

⁵⁴ Э. П. Бривкалне. Городище Тервете и его историческое значение. — Вопросы... Прибалтики, 254.—272. lpp. Recenzija: E. В. Рихтер, Э. Ю. Тыниссон. Op. cit., 188. lpp. E. Brīvkalne. Tērvetes pilskalna arheoloģiskie izrakumi 1958. g. — Referātu tezes... 1959., 35.—38. lpp.

^{54a} E. Brīvkalne. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960., 61.—78. lpp.

Idrisī minēto Medsunu — lielu, ziedošu un cilvēkiem bagātu pilsētu. Pēc autores domām, zināmā mērā to apstiprina arī izrakumu materiāli.

Izrakumos Dobeles senpilsētā atklātas celtnu un pavarda vietas, iegūts amatniecības u. c. materiāls, tā vidū daudz zemgaļiem raksturīgu 11.—14. gs. senlietu. Tas atkārtoti apstiprina atzinumu par Dobeli kā senu zemgaļu pilskalnu, kura piekāpē bijusi senpilsēta.⁵⁵

Dažādās vietās meklēta libiešu feodāļa Kaupo t. s. Lielā pils. Pārbaudes izrakumi Turaidā sakarā ar pils torņa restaurācijas projekta izstrādāšanu izšķir šo jautājumu par labu tiem vēsturniekiem, kas Kaupo pili lokalizējuši 1214. g. uzceltās vācu Turaidas pils vietā. Izrakumos zem viduslaiku mūra nocietinājumiem atsegti 12.—13. gs. sākuma kultūras slāņi ar libiešu inventāru un koka celtnu paliekām.⁵⁶

Viens no svarīgākajiem izpētītajiem agrā feodālisma pieminekļiem ir Ludzas rajona Nukšu kapulauks ar tur atklātajiem 218 apbedījumiem. Līdzīgi citiem šā perioda latgaļu līdzenajiem skeletu kapulaukiem arī Nukšos visai raksturīga pazīme ir vīriešu apbedījumu orientācija ar galvu austrumos, bet sieviešu — pretējā virzienā. Te atklātie 5 sieviešu ugunskaņi ir norādījums par citas etniskas grupas apbedīšanas tradīcijas ietekmi. Nukšu kapulauka izrakumu materiāls dod izsmelto ieskatu par šā tipa kapulauka iekārtojumu, apbedīšanas paražām, sociālo noslāņošanu. Pēc kapulauka bagātā un daudzpusīgā inventāra tas datējams ar 8./9. līdz 12. gs.⁵⁷ Izrakumu materiāls publicēts krievu valodā, un šī bagātīgi ilustrētā E. Snore, J. Daigas un A. Zariņas sarakstītā publikācija radījusi dibinātu interesi arī kaimiņu republiku arheologos.⁵⁸

Vienlaikus ar apbedījumiem līdzeno skeletu kapulaukos latgaļu apdzīvotā teritorijā kopš 10. gs. slavu kultūras ietekmē sāk izplatīties jauns apbedīšanas veids — uzkalniņu kapulauki.

Rietumu virzienā minētā tipa latgaļu kapulauki sniedz līdz Piebalgas apkaimei.⁵⁹ Atšķirībā no slavu šā perioda uzkalniņiem ar ugunskaņiem latgaļu kapulaukos mirušais guldīts zemē izraktā bedrē, pār kuru pēc tam uzbērts kapu uzkalns. Uzkalniņu skaits kapulaukos nereti sniedzas simtos, bet Ludzas rajona Ciblas kapulaukā reģistrēts pat 691 uzkalniņš. Izrakumos noskaidrots, ka Ciblas kapulauks attieci-

nāms uz 10.—13. gs., bet uzkalniņa kapulauks pie Zilupes stacijas — uz 11.—12. gs.⁶⁰

Livonijas hronikas vēstījums par pareizticības un tās ietekmes sfēras izplatīšanos latgaļu zemēs atspoguļojas ne tikai pilskalnu, bet arī latgaļu kapulauku inventārā. Jaunpiebalgā sievietes kapā mirušajai apkaklu bija no krellēm un 8 krustiņiem darināta rota, pie kam 6 krustiņi importēti no Kijevas.⁶¹

No novadpētniecības muzejiem latgaļu kapulauku pētniecībā aktīvi darbojas Madonas novadpētniecības muzejs.⁶²

Līdz šim valdīja uzskats, ka latgaļu un tiem radniecīgās sēļu cilts kultūras pieminekļos neizpaužas krasākas atšķirības. E. Snore vadībā 1960. g. vasarā uzsāktie izrakumi sēļu kapulaukos Pļaviņu HES ūdenskrātuves zonā devuši pirmo ieskatu par sēļu un latgaļu materiālās kultūras un apbedīšanas paražu atšķirībām agrā feodālisma laikmetā. Jēkabpils raj. Stāburaga c. p. Lejasdopeļu kapulauka sastāvā 63 uzkalniņi; to diametrs 6—10 m, augstums 0,5—2 m. Vairums uzkalniņu laika gaitā mantraču postīti. Izpētītajos 4 uzkalniņos bija kolektīvi un individuāli apbedījumi: I uzkalniņā — 6 mirušie, II uzkalniņā — 18 (iespējams, 2 izpostīti), III uzkalniņā — 7, IV uzkalniņā — 1 apbedījums. Kolektīvie apbedījumi minētā perioda latgaļu uzkalniņu kapulaukos nav konstatēti. Lejasdopelēs mirušie apglabāti blūka šķirstos, guldīti zemē ieraktās bedrēs, un pār tiem uzbērts uzkalniņš. Pastāv sieviešu un vīriešu apbedījumu pretēja orientācija, kāda vērojama latgaļu kapulaukos. Bez skeletu apbedījumiem izpētītajos uzkalniņos bija arī 2 ugunskaņi. Mirušie bagātīgi apveltīti ar senlietu piedevām. Sieviešu kaņiem raksturīgs darba rīku novietojums kaudzītē kapa kājgalī. Vīriešu kapos atrasti ieroči un darba rīki: cirvji, šķēpi, nazis, bet iztrūkst aprocas, kas latgaļu vīriešu apbedījumos ir parasta parādība.

Unikāls atklājums ir krāsotu koka, domājams, vairogu un bultu makstu (?) fragmentāras paliekas. Koksne zemē gandrīz pilnīgi satrudējusi, bet priekšmetu ornamenta sarkanā, baltā, melnā u. c. krāsas saglabājušās. Baltā un melnā krāsā bijis krāsots arī II uzkalniņa 18. kapa blūka šķirsts ar vīrieša apbedījumu. Tā paša uzkalniņa 14. kapā vīrieša apbedījuma galvgalā iezīmējās 80 cm diametrā apaļa, nekrāsota vairoga kontūras.

Lejasdopeļu kapulauka izpētītā daļa datējama ar 11.—13. gs.

ZA Valodas un literatūras institūta ekspedīcijas savāktais materiāls rāda sēļu dialekta īpatnību izpausmi arī Daugavas labajā krastā plašā teritorijā rietumos Aiviekstes upei.⁶³ Republikas arheologu tu-

⁵⁵ J. Daiga. Izrakumi Dobeles senpilsētā 1958. g. — Referātu tezes... 1959., 42.—44. lpp.; J. Daiga. Dobeles arheoloģiskā ekspedīcija. — Latvijas Zinātnieks, 1959., 13. (39.) nr.; J. Daiga. Arheoloģiskie izrakumi Dobeles senpilsētā 1959. g. — Referātu tezes... 1960., 13.—14. lpp.

⁵⁶ A. Stubavs. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Turaidas pilskalnā 1953. g. Latvijas PSR MP Valsts celtniecības un arhitektūras komitejas Zinātniskās restaurācijas darbnīcas arhivā.

⁵⁷ Нукшинский могильник. Под ред. Э. Д. Шноре и Т. Я. Зейда. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, т. I, Рига 1957 (turpmāk — МИАЛ, I).

⁵⁸ Recenzijas: В. В. Седов. Нукшинский могильник. — СА, 1959, № 1, 319.—324. lpp.; С. А. Тараканова, Л. Н. Терентьева. Оп. cit., 182.—183. lpp.; Е. Мугуревичс. Нукшински Могилник. — Rocznik Olsztyński, II, Olsztyn, 1959, 297.—301. lpp.

⁵⁹ K. Ozola. Pārskats par Cēsu un Madonas novadpētniecības muzeju arheoloģiskiem izrakumiem 1954. g. latgaļu uzkalniņa kapulaukā pie Jaunpiebalgas. — ZA VIAA, I, 1:20.

⁶⁰ E. Snore. Baltijas kompleksā ekspedīcija. 170.—171. lpp.

⁶¹ T. Zeids. Par Vestures un materiālās kultūras institūta zinātniskām ekspedīcijām un arheoloģiskiem izrakumiem 1948. gada vasarā. — ZA Vestis, 1949., 1. (18.), 163. lpp.

⁶² V. Urtāns. Pārskats par Madonas novadpētniecības muzeja arheoloģiskiem izrakumiem 1953. g. Madonā. — ZA VIAA, I, 1:18.; V. Urtāns. Pārskati par Mārcienas c. Oliņu kapulauka 1951. un 1952. g. arheoloģiskiem izrakumiem. — ZA VIAA, I, 1:17.

⁶³ Sektora vadītājas E. Šmites ziņojums Latvijas PSR ZA Sabiedrisko zinātņu nodaļas biroja paplašinātā sēdē (1960. g. 3. novembrī) par 1960. g. dialektoloģisko ekspedīciju rezultātiem.

vākās nākotnes uzdevums pēc sēļu teritorijas sīkākās izpētes ir noskaidrot, vai arī šīs seno latgaļu teritorijas, kas 12.—13. gs. sākumā iekļāvās Jersikas un Kokneses kņazistēs, arheoloģiskajā materiālā nav rodamas sēļu kultūras izpausmes iezīmes.

Maz vēl pētīti agrā feodālisma arheoloģiskie pieminekļi kuršu un lībiešu teritorijā. Izrakumos Gaujas lībiešu novadā Krimuldas ciema Liepenes 11.—13. gs. uzkalniņu kapulaukā, ko 1959.—1960. g. organizēja Igaunijas PSR ZA Vēstures institūts sadarbībā ar latviešu arheologiem, noskaidrota uzkalniņu struktūra un apbedījuma veids. Skeletu apbedījumi ir jaunāki par ugunskapiem. Uzkalniņos līdz ar cilvēkiem apbedīts mājas sargs — suns. Izrakumos iegūts dižciltīgu karavīru apbruņojums: zobeni, damascētu šķēpu gali u. c.⁶⁴ Viena divasmeņu zobena rokturim zelta inkrustācijas un ornamentēts maksts sudraba gala apkalums.

Pēdējos gados atsākti pētniecības darbi feodālisma perioda kuršu ugunskapos. Latvijas PSR Vēstures muzeja aizsardzības izrakumos I. Cimermanes vadībā 1959.—1960. g. Alsungas strādnieku ciematā jau agrāk pazīstamajā Kalniņu kapulaukā atsegti 35 ugunskapi (11.—13. gs.). Iegūts bagātīgs kapu inventārs: šķēpu gali, cirvji, zobeni, pieši, kaklagredzeni, aprocēs u. c., kā arī keramika. No zemkopības darba rīkiem trūkst sirpju, turpretī relatīvi daudz pārstāvētas izkaptis. Kā parasts, kuršu ugunskapos atrastas arī miniatūras, speciāli apbedīšanas vajadzībām gatavotas senlietas. Mirušie sadedzināti ārpus kapa, un sārta paliekas kopā ar salauztām un degušām lietām sabērtas kapa bedrē. Konstatētas arī vairākas no teiktas četrstūra formas kapa bedres.⁶⁵

Mazāka apmēra aizsardzības izrakumi veikti Aizputes raj. Dunalkas Strungās un Liepājas raj. Durbes c. p. Dīros (11.—13. gs.). Rets eksponāts ir bagātā kurša kapā kopā ar zobenu un citām lietām atrastā bruņu cepure, kas gatavota no tērauda plāksnēm.⁶⁶

Intensīvie celtniecības un atjaunošanas darbi pēckara gados Padomju Latvijas galvaspilsētā Rīgā radīja labvēlīgus apstākļus izrakumu organizēšanai agrāk cieši apbūvētajā Vecpilsētā. Izrakumos iegūtas jaunas ļoti svarīgas liecības par Rīgas senvēsturi. 1945. g. izrakumos pie Pētera baznīcas atsegti vēsturisko laiku apbedījumi. 1947. g. Rātslaukumā izrakumos noskaidroti senā tirgus bruģi un laukuma stratigrafija.⁶⁷

1948.—1949. g. Daugavas piekrastes izrakumu laukumos ietvērās daļa no 13. gs. nocietinājuma sienas ar četrstūrainu torni, bet ārpus pilsētas mūra — vēlāku gadsimtu no ķieģeļiem celta dzirnavu ēka ar

⁶⁴ Э. Тыниссон, Я. Граудонис. Раскопки ливских курганов в Кримульде. — *ZA Vēstis*, 1961., 10. (171.), 37.—54. lpp.

⁶⁵ I. Cimermane. Arheoloģiskie izrakumi Alsungas kapulaukā 1959. g. — Referātu tezes... 1960., 14.—15. lpp.; I. Cimermane. Pārskats par izrakumiem Alsungas Kalniņu ugunskapos. — *ZA VIAA*, I, 1: 39.

⁶⁶ Liepājas novadpētniecības un ZA Vēstures institūta izrakumi (izr. vad. P. Stepiņš, M. Atgāzis). Materiāli glabājas Liepājas novadpētniecības muzejā.

⁶⁷ E. Snore. ZA Vēstures un materiālas kultūras institūta arheoloģiskie izrakumi 1947. gadā. — *ZA Vēstis*, 1948., 11. (16.), 133.—134. lpp.

rokas dzirnām.⁶⁸ 1957. g. izrakumus Vecpilsētā izdara 4 objektos, atklājot 14.—15. gs. ielas koka klāstus, 14. gs. celtnes senās Rīgas ostas vārtus un 13./14. gs. kuršu kapulauku Pētera baznīcas apkaimē. Šiem izrakumiem ir izcila nozīme Rīgas vēsturē. Kuršu apbedījumi (starp tiem vairāki ar bagātu inventāru) kapsētā pie galvenās pilsētas baznīcas liecina, ka vācu pārvaldītās Rīgas sākuma periodā vietējiem iedzīvotājiem pilsētas dzīvē piederējis lielāks īpatsvars, nekā mēs varējām secināt pēc līdzšinējiem vēstures avotiem.⁶⁹

1958. g. Rīgas upes grīvas rajonā noskaidroja upes labās krastmalas pāļu nostiprinājumu un ieguva daudz atradumu aizbērtās upes gultnē. Sadarbībā ar arhitektiem atsegti Rīgas 13. gs. aizsargmūra pamati.⁷⁰ Interesantas 13.—15. gs. koka ēkas un to būvniecības sīkākās detaļas, kā arī ielu koka segumi izpētīti Latvijas PSR Valsts Rīgas vēstures muzeja 1959.—1960. g. izrakumos Alberta laukumā senā aizsargmūra iekšpusē. 4 m dziļumā konstatētas kādas kuģu-laivu būves darbnīcas paliekas.⁷¹ Kultūras slāņa apakšējā horizontā atsevišķi atradumi datējami ar 12. gs. Doma baznīcas restaurācijas darbu rezultātā radās iespēja uzsākt izrakumus baznīcas iekšējā. Zem baznīcas grīdas izpētītas 17.—18. gs. kapenes, bet kultūras slāņu, kas piederētu laikmetam pirms baznīcas celšanas, izrakumu laukumā nebija.

Pirmskara un pēdējo gadu izrakumi un savrupatradumi neapšaubāmi liecina par Rīgas kā apdzīvota centra un ievērojamas tirdzniecības ostas pastāvēšanu pirms vācu agresijas un nocietināšanās Daugavas lejtece, noraidot vācu vēsturnieku radīto mītu par viņu nodibināto Rīgu.

Pārbaudes un aizsardzības izrakumi organizēti arī vairākos 13.—17. gs. kapulaukos,⁷² bet gandrīz nemaz nav pētītas Livonijas laikmeta pils un pilsētas, atskaitot Rīgu, Turaidu, Aizkraukli un Cēsi.

Cēsu pils restaurācijas darbos 1960. g. pagrabā zem ziemeļu torņa atrastais koka rats, cilvēka kauli u. tml. materiāls vedina domāt par izrakumos atklātu speciālu spīdināšanas kameru. Viduslaikos, sevišķi 16. un 17. gs. izmeklēšanas un tiesu praksē, apsūdzēto personu necilvēcīga spīdināšana bijusi ikdienišķa parādība.⁷³ Pagraba grīdā bijusi ierīkota aka un koka drenāža ūdens novadīšanai.

⁶⁸ М. Р. Вилсоне. Археологические раскопки в городе Рига. — *КСИИМК*, XLII, 1952, 124.—133. lpp.

⁶⁹ Т. Пāвеле. Пārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā. Rīgā, 1959., 3.—47. lpp. (ar rezumējumu krievu valodā).

⁷⁰ М. Вилсоне. Археолоģiskie izrakumi Rīgā 1958. g. — Referātu tezes... 1959., 40.—41. lpp.

⁷¹ М. Вилсоне. Археолоģiskie izrakumi Rīgā. — *Звезда* «Zvaigzne», 1959., 24. nr., 16. lpp.; М. Вилсоне. Археолоģiskie izrakumi Rīgā 1959. gadā. — Referātu tezes... 1960., 12.—13. lpp.

⁷² Par Vinakalna kapulauka izrakumiem sīkāk V. Urtnāna rakstā šajā pašā krājumā; skat. arī: J. Граудонис. Археолоģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā. — *ZA Vēstis*, 1960., 6. (153.), 13.—28. lpp.

⁷³ R. Malvess. Cēsis atrakts moku pagrabs. — *Laikrakstā «Cēsu Stars»*, 1960. g. 26. nov. Cēsu pils restaurāciju veic Latvijas PSR MP Valsts celtniecības un arhitektūras komitejas Zinātniskās restaurācijas darbnīca. Izrakumu materiāli glabājas Cēsu novadpētniecības muzejā, dokumentācija — restaurācijas darbnīcā Rīgā.

Svarīgi publicēt līdzšinējo vēsturisko laikmetu pieminekļu izrakumu materiālus, kas būtu nozīmīgs papildinājums rakstīto avotu ziņām.

Jauns, vēl pilnīgi neizvērstas un neapgūtas darba lauks ir pēdējos gados A. Šulca un J. Apala izdarītie hidroarheoloģiskie pētījumi Latvijas ezeros. Izmantojot Padomju Savienības un aizrobežas zinātnieku pieredzi un akvalangisma sasniegumus zemūdens arheoloģijas pētniecībā, 1959.—1960. g. ar akvalangu pārbaudīts lielāks skaits Latvijas ezeru un atklātas 6 pāļu-klāstu mītnes. Celtniecības ziņā interesantākā ir Ušuru (Gulbenes raj.) ezera pāļu-klāstu mītne. Te vairākās kārtās saglabājušies baļķu klāsti, ezera dibenā vertikāli iedzīti stabi, pavardu vietas. Ezera dzīlēs atrastā bezripas apmestās, naga iekniebumu un gludās virsmas keramika rāda, ka pāļu-klāstu mītnes bijušas apdzīvotas 1. g. t. pr. m. ē. beigās un mūsu ēras pirmajos gadsimtos.⁷⁴

Lielāks skaits kuršu 11.—14. gs. senlietu iegūtas Talsu Vilkmuižas ezerā. To nokļūšana ezera dzelmē izskaidrojama ar kuršu bēru paražu īpatnībām. Pēc mirušā sadedzināšanas sārta paliekas kopā ar senlietām parasti ieraktas zemē, bet dažos gadījumos, kā Talsos un citur, tās nogremdētas ezerā.⁷⁵

Padomju periodā nodibināta cieša un auglīga sadarbība ar speciālo zinātņu nozaru pārstāvjiem, kuri piedalās arheoloģiskajos izrakumos iegūtā materiāla zinātniskā apstrādē un analizē.

Botāniķis A. Rasiņš noteicis un analizējis izrakumos iegūto diasporu (augu sēklas un augļi) materiālu. Salīdzinājis savu pētījumu rezultātus ar kaimiņu zemju analoģu materiālu un vēlāko gadsimtu zemkopības statistikas datiem par lauku nezālāinību, autors centies atrisināt problēmu par zemkopības sistēmām un to attīstību Latvijā. Pēc autora domām, Latvijā līdz 13. gs. nevar pierādīt regulāras trīslauku sistēmas pastāvēšanu.⁷⁶

Izrakumu kaulu materiāls devis daudz jaunu svarīgu atziņu par medniecības un zvejniecības⁷⁷ nozīmi, par lopkopības sākumiem un turpmāko attīstību Latvijas teritorijā. V. Calkins traktējis Latvijas paleofaunu, gan atsevišķi par savvaļas zīdītājiem,⁷⁸ gan par visu Latvijas agrā feodālisma pilskalnu zīdītāju faunu. Paleofaunas lokālas atšķirības konstatējamās, no vienas puses, starp latgaļu, zemgaļu un kuršu te-

ritoriju, no otras puses, starp kaimiņu kriviču un visas Latvijas šā perioda pieminekļiem.⁷⁹

Pēdējos gados iegūto osteoloģisko materiālu noteicis K. Pāvers⁸⁰ un sagatavojis rakstu par savvaļas un mājas putniem pēc Asotes pilskalna materiāla.⁸¹

Rakstus par melnā metala iegūvi un apstrādi Latvijas teritorijā pēc arheoloģiskiem materiāliem publicējis metalografs A. Anteins. Dzelzs un tērauda izstrādājumu tehnika senajā Latvijā (līdz 13. gs.) ir relatīvi augsta un visumā atbilst tam ražošanas līmenim, kāds šai laikmetā sasniegts Krievzemē.⁸²

Latvijas tehnikas vēsturē nozīmīgas ir J. Ščapovas analīzes un pētījumi par stikla krellēm un citiem stikla izstrādājumiem.⁸³ Par dažām Tērvetes pilskalna krellēm autore izteikusi domu, ka tās varētu būt vietējs ražojums.⁸⁴

Vietējas amatniecības attīstības problēmām pievērsušies arī latviešu arheologi. J. Daiga pēti krāsaino metālu apstrādi un rotkaļa amata attīstību latgaļu apdzīvotajā teritorijā 7.—13. gs., sīkāk aplūkojot arī bronzas liešanas tehniku un instrumentus.⁸⁵ Rotācijas principa praktisko izmantošanu dažādās ierīcēs: podnieka ripā, tecilā, dzirnās, virpā u. c. apcerējis V. Urtāns.⁸⁶ Rakstā par pūces saktu autors sīki analizē šīs sarežģītās rotaslietas, izgatavošanas tehniku un izmantotos materiālus.⁸⁷

Ķentes pilskalna un apmetnes izrakumu materiāls ļauj izvirzīt jautājumu par 6.—8. gs. iesākušos bronzas lēģa — rotkaļa darba specializāciju un izdalīšanos par patstāvīgu amatu.⁸⁸

⁷⁴ В. И. Цалкин. Фауна из раскопок средневековых городищ на территории Латвии. — МИАЛ, II, 203.—222. lpp.

⁸⁰ К. Л. Павер. Результаты определения и предварительное заключение по исследованию костных остатков из археологических раскопок городища и поселения Кентескалне, добытых в 1954—1958 гг. К. Пāvers noteicis arī Tērvetes, Ķīškalna, Oliņkalna, Mūkukalna pilskalna un Budjankas, Kreiču, Kivtu un Sārnates apmetnes osteoloģisko materiālu. Materiāls glabājas Igaunijas PSR ZA Zooloģijas un botānikas institūtā un Latvijas PSR ZA VIAA.

⁸¹ К. Л. Павер. Костные остатки птиц из Асотского городища. — МИАЛ, II, 223.—225. lpp.

⁸² А. Anteins. Asotes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — ZA Vēstis, 1956., 6. (107.), 27.—40. lpp.; А. Anteins. Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, 45.—50. lpp.; А. Anteins. Par melnā metala iegūšanu un apstrādāšanu senajā Latvijā. — Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti, XIII, Rīgā, 1957., 177.—201. lpp.; А. К. Антейн. Железные и стальные изделия древней Латвии (до XIII в.). — Из истории техники Латвийской ССР, т. I, Рига 1959, 5.—31. lpp.; А. Anteins. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — Arheoloģija un etnogrāfija, II, 3.—60. lpp.

⁸³ Ю. Л. Шапова и И. В. Дайга. Стекланные бусы и браслеты Асотского городища. — МИАЛ, II, 185.—199. lpp.

⁸⁴ Ю. Л. Шапова. Стекланные бусы городища Тервете (раскопки 1955—1958 гг.). — Rokraksts glabājas ZA VIAA.

⁸⁵ И. В. Дайга. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии. — СА, 1960, № 3, 78.—92. lpp.; skat. arī J. Daigas rakstu šajā pašā krājumā.

⁸⁶ V. Urtāns. Jaunieviestās rotējamās ierīces Latvijas teritorijā ap 1000. gadu. — ZA Vēstis, 1959., 8. (145.), 27.—32. lpp.

⁸⁷ V. Urtāns. Pūces sakta. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, 39.—59. lpp.

⁸⁸ А. Stūbavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — Arheoloģija un et-

⁷⁴ J. Apals. Sākti hidroarheoloģiskie pētījumi. — «Padomju Jaunatne», 1959., 195. nr.; J. Apals. Hidroarheoloģiskie pētījumi 1959. g. — Referātu tezes... 1960., 16. lpp.

⁷⁵ J. Znotiņš, A. Andersons. Talsi. Rīgā, 1958., 29.—31. lpp.

⁷⁶ А. П. Расиньш. Материалы к истории культурных и сорных растений на территории Латвийской ССР до XIII века н. э. — Растительность Латвийской ССР, II, Рига 1959, 125.—144. lpp.; А. П. Расиньш. Сорняки археологического зернового материала, как показатель системы земледелия в Латвии до XIII века н. э. — Доклады научной конференции по защите растений, Вильнюс 1959, 369.—385. lpp.; А. П. Расиньш. Культурные и сорные растения в материалах археологических раскопок на территории Латвийской ССР. — Вопросы... Прибалтики, 316.—339. lpp.

⁷⁷ В. Д. Лебедев, К. П. Марков и др. Рыбы и рыболовство обитателей Асотского городища (XI—XIII вв. н. э.) на Даугаве. — МИАЛ, II, 226.—233. lpp.

⁷⁸ В. И. Цалкин. Млекопитающие древней Латвии. — Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отделение биологии, т. LXIII, вып. 3, 5.—17. lpp.

Seno latgaļu sieviešu un vīriešu apģērba veidu, piederumus un izgatavošanas tehniskos paņēmienus un to attīstību laikā no 7. līdz 13. gs. vairākos rakstos apskatījusi A. Zariņa.⁸⁹

E. Mugurevičs, izmantojot hroniku, senrakstu un seno karšu datus, rekonstruējis galveno tirdzniecības un satiksmes ceļu tīklu latgaļu un lībiešu teritorijā 12./13. gs.⁹⁰ Importa priekšmetu pamatvirzienus un izplatības ceļus tāpat raksturo Latvijas teritorijā no citām zemēm ievestie gatavie izstrādājumi — šifera vārpstas,⁹¹ stikla krelles u. c., kā arī monētu un nau- das stieņu atradumi.⁹²

Sarežģīta, līdz galam neatrisināta ir latviešu tautas etnoģenēzes problēma. Šā jautājuma risināšanā svarīga nozīme ir antropoloģijai. Tautu etniskās vēstures attīstības gaita zināmā mērā atspoguļojas arī mūsdienu Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskā sastāvā un tipā. Ar šo jautājumu nodarbojušies R. Deņisova, savos pētījumos izmantojot arī Latvijas paleoantropoloģisko materiālu. Mūsdienu latviešu antropoloģiskā tipa izveidošanos dienvidaustrumu Latvijā var izsekot pēc 9.—12. gs. paleoantropoloģiskā tipa.⁹³

Nukšu kapulauka seno latgaļu antropoloģisko materiālu aprakstījusi J. Daiga.⁹⁴

Baltijas, tai skaitā Latvijas teritorijas iedzīvotāju mūsdienu antropoloģiskie kompleksi un vietējo tautu antropoloģiskā sastāva maiņas, sākot ar mezolītu un neolītu līdz m. ē. 2. g. t. sākumam, plašāk un vispusīgāk raksturoti un analizēti M. Vitova, K. Markas un N. Čeboksarova publikācijā.⁹⁵ Mūsu ēras 1. g. t. un 2. g. t. sākumā Austrumbaltijā iezīmējas 3 antropoloģiski tipi. Zemgaļi pieder eiropeīdajam tipam, kas izplatīts rietumu apgabalos un ģenētiski saistāms ar auklas kultūras seno protoeuropeīdo tipu. Mūsdienu antropoloģiskā sastāvā tam atbilst ziemeļ-

rietumu komplekss (rietumbaltu tips). Seno latgaļu antropoloģisko tipu tāpat raksturo eiropeīdās iezīmes, kas, domājams, saistāmas ar auklas keramikas kultūras radītājiem Dņepras apgabalā, kā arī ar slāviem. Pastāv ģenētiskas saites ar mūsdienu Baltijas dienvidrietumu un dienvidu antropoloģiskiem kompleksiem.

Republikā izversta un ik gadus turpinās jaunu arheoloģisko pieminekļu apzināšana, reģistrācija un kartografēšana. Papildinātā Latvijas pilskalnu kartē pašreiz atzīmēts 391 dabā uz vietas pārbaudīts pilskalns.⁹⁶ No tiem vairāki atrasti pēdējos gados arheoloģiskās ekspedīcijās. Pieminekļu reģistrācija un aizsardzībā atbildīgu darbu veikusi Latvijas PSR Kultūras ministrija un republikas muzeji. Apstiprināts un publicēts Latvijas kultūras pieminekļu saraksts.⁹⁷ Pie kultūras ministrijas darbojas redakcijas komisija O. Kasparinska vadībā Latvijas PSR Kultūras un dabas pieminekļu saraksta otrā papildinātā un precizētā izdevuma sagatavošanai. Visos muzejos iekārtotas labi noformētas arheoloģiskās ekspozīcijas un izdoti muzeju ceļveži. Latvijas PSR Vēstures muzeja fondos glabājas ap 90 000 arheoloģisku vienību un pieminekļu arhivs. Muzejs ir lielākā arheoloģiskā krātuve Latvijā.⁹⁸

Arheoloģijas sasniegumu popularizēšanas, jaunu pieminekļu apzināšanas un aizsardzības darba uzlabošanai nav vienīgi speciālo iestāžu uzdevums. Šai darbā jāiesaista visplašākie iedzīvotāju slāņi. Te svarīga nozīme ir pie republikas Zinātņu akadēmijas nodibinātajai Latvijas Dabas un vēstures biedrībai, kuras organizēšanā aktīvi piedalījās arī arheologi. Vēstures un arheoloģijas jomā 1960. g. aktīvi darbojusies Biedrības Rīgas nodaļa.

Tuvākajā nākotnē republikas arheologiem būs vēl camī vēl nozīmīgāki uzdevumi. Sakarā ar Pļaviņu HES celtniecību dažu gadu laikā arheoloģiski jāizpētī lielāks skaits pilskalnu un kapulauku Daugavas krastos ūdenskrātuves zonā, jāturpina hidroarheoloģiskie pētījumi, plašāk jāizvērs arheoloģiskie izrakumi seno lībiešu un kuršu apdzīvotajās zemēs, jāpastiprina sadarbība ar krievu, baltkrievu, lietuviešu un igauņu arheologiem, etnografiem, antropologiem, lai sekmīgi risinātu Baltijas tautu etniskās vēstures un sakaru problēmu, apgaismotu agrā feodālisma ģenēzi Latvijas teritorijā un citus svarīgus jautājumus, par kuriem vai nu nav rakstīto avotu, vai arī tajos sniegtās ziņas ir nepilnīgas. Līdzšinējā pieredze, arheologu kadru izaugsme, lielie materiālie līdzekļi, kas ik gadus tiek piešķirti arheoloģiskajai pētniecībai, šos plašos perspektīvos uzdevumus padara reālus un izpildāmus.

⁹⁶ E. Brīvkalnes un A. Stubava sastādītā pilskalnu karte samazinātā mērogā reproducēta Latvijas PSR vēstures I sējuma (Rīgā, 1953.) III nodaļā kā atsevišķs pielikums.

⁹⁷ Kultūras pieminekļu saraksts Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1959., 217. lpp. (Apstiprināts ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1959. g. 22. aprīļa rīkojumu Nr. 640-r.)

⁹⁸ Latvijas senatne. VIII g. tūkst. pr. m. ē. — XII gs. Ceļvedis pa Latvijas PSR Vēstures muzeja ekspozīciju. Sastādījis L. Vankina. Rīgā, 1959.

nografijs, I, 21.—43. lpp. Recenzijas: С. А. Тараканова, Л. Н. Терентьева. *Op. cit.*, 184.—185. lpp.; J. Graudonis. *Divas arheologu publikācijas*, 171.—174. lpp.

⁸⁹ А. Э. Зариня. Одежда латгалов по материалам раскопок последних лет. — *Вопросы... Прибалтики*, 510.—522. lpp. Recenzija: Е. В. Рихтер, Э. Ю. Тыниссон. *Op. cit.*, 191. lpp. А. Зариня. *Latgaļu vainagi laikā no 6. līdz 13. gadsimtam*. — *Arheoloģija un etnografija*, II, 79.—95. lpp.; А. Э. Зариня. *Виллайне латгалов VII—XIII вв.* — *СА*, 1960, № 3, 203.—216. lpp.

⁹⁰ E. Mugurevičs. Svarīgākie ceļi latgaļu un lībiešu teritorijā 12.—13. gs. — *Arheoloģija un etnografija*, III, 61.—84. lpp.

⁹¹ E. Mugurevičs. Rozā šifera atradumi Latvijā. — *ZA Vēstis*, 1960., 9. (158.), 17.—32. lpp.

⁹² E. Mugurevičs. Numismātiskais materiāls par Latvijas tirdzniecības ceļiem IX—XIII gs. — *ZA Vēstis*, 1961., 1. (162.), 11.—24. lpp.

⁹³ Р. Я. Денисова. К истории формирования антропологического состава восточных латышей и восточных литовцев. — *ZA Vēstis*, 1958., 3. (128.), 17.—24. lpp.; Р. Я. Денисова. Антропологический состав восточных латышей и восточных литовцев. Автореферат диссертации. М. 1958, 3.—12. lpp.

⁹⁴ И. Дайга. Нукшинский могильник. Антропологический материал. — *МИАЛ*, I, 47.—54. lpp.

⁹⁵ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — *Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции*, т. 2, М. 1959.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ СОВЕТСКОЙ ЛАТВИИ В 1945—1960 ГГ. (ОБЗОР)

А. Стубавс

Основную исследовательскую работу по археологическим вопросам в Латвии проводит сектор археологии Института истории АН Латвийской ССР, Музей истории Латвийской ССР, Исторический рижский государственный музей, Цесисский, Мадонский и Лиепайский краеведческие музеи.

В свете марксистско-ленинской методологии советские историки и археологи дали в ряде статей критическую оценку работы буржуазных археологов и историков, показали антинаучную сущность и классовый антинародный характер их взглядов.

Академиком Моора был написан систематический курс археологии Латвии «Первобытно-общинный строй и раннее феодальное общество на территории Латвийской ССР» (Рига 1952, на лат. яз.).

Главное внимание археологов республики было обращено на исследование древних поселений, в том числе городищ, как самой важной категории археологических памятников. К решению археологических проблем были привлечены представители родственных дисциплин и наук. Установлены тесные связи с археологами соседних республик, в первую очередь — с русскими.

Наиболее эффективным результатом этих связей явилась организация Прибалтийской комплексной археологической, этнографической и антропологической экспедиции в 1955 г. Основное внимание в программе комплексной экспедиции было уделено проблемам этногенезиса, этнической истории, взаимных связей, раннего феодализма и др.

Ценные материалы по культуре эпохи неолита и ранней бронзы были добыты в известной Сарнатской торфяниковой стоянке (карта № 1), в восточной Латвии — в стоянке и могильнике Крейчи (№ 3) и в других местах. Из памятников среднего и позднего периода эпохи бронзы наиболее широко изучены городище Мукукалнс (№ 7), могильники Резнес (№ 6) и Калниешы I (№ 8), неукрепленное поселение Кивты (№ 15), обнаруженная в котором текстильная керамика свидетельствует о связях его обитателей с культурой городищ Дьяковского типа. Позднее, в VII—XII вв., на территории поселения был устроен могильник латгалов.

К эпохе образования классового общества относятся городище и селище Кентескалнс (№ 26), могильник Калниешы II (№ 27) и др.

Больше всего памятников эпохи раннего феодализма было исследовано на территории древних латгалов: городища Асоте (№ 51), Олинькалнс (№ 50), Кишукалнс (№ 60), Нукшинский могильник (№ 52) и др. На берегах р. Даугавы возникли первые на территории Латвии государственные образования: Ерисикское и Кокнесское княжества. В центре древних земгалов — Тервете (№ 42) — была вскрыта половина площадки городища и часть форбурга и посада. Все памятники этого периода дали богатый материал и много новых данных об экономике, общественном устройстве, военной технике латышских племен и их культурных и экономических связях со сла-

вянами и другими соседними народностями. Раскопки на территории селов курганного могильника XI—XIII вв. Леяс-Допелес (№ 49) впервые позволили установить различие культур селов и латгалов в эпоху раннего феодализма.

Начатые в последние годы раскопки могильников куршей с трупосожжениями в окрестностях Лиепая (№ 35 и 36) и Алсунге (№ 37), а также на курганных могильниках ливов у Кримулды (№ 45; раскопки организованы Институтом истории АН Эстонской ССР совместно с латвийскими археологами) дали богатый и интересный инвентарь и новые данные о погребальных обрядах и традициях, существовавших у этих народностей.

При раскопках в столице Латвийской ССР г. Риге (№ 44) добыты важные данные, освещающие роль местного населения в создании города и в жизни его в первые века существования, опровергнувшие необоснованные утверждения немецких историков о том, что в создании и развитии Риги основная роль принадлежит немцам.

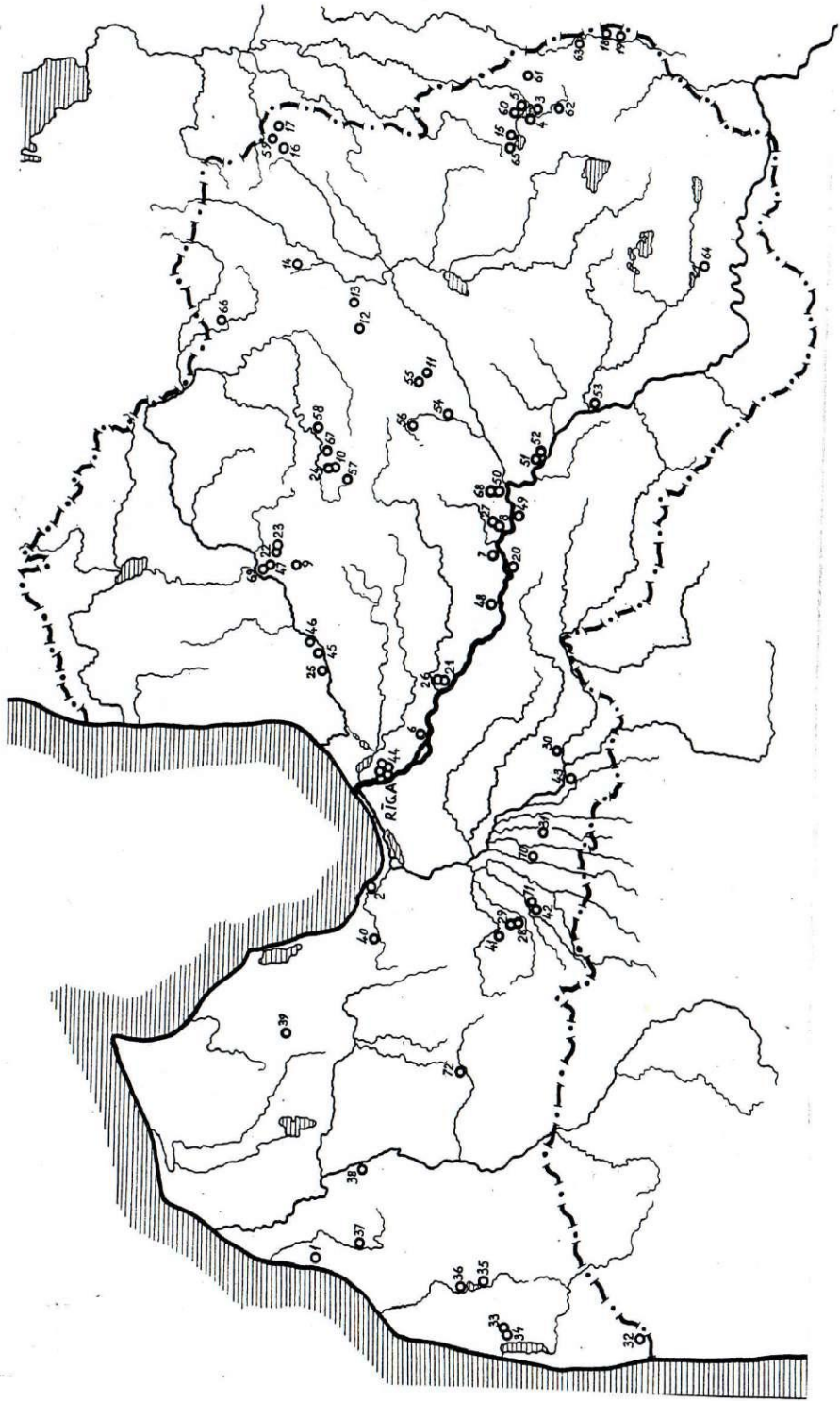
Раскопки разведывательного и защитного характера были проведены на месте двух ливонских замков и нескольких поздних могильников (XIII—XVIII вв.), однако памятники этого периода еще мало исследованы.

При проверке с помощью аквалангов ряда озер Латвии, кроме известного уже раньше свайного поселения на озере Арайши (№ 9), аналогичные гидроархеологические памятники были открыты также на 5 озерах Видземе (№ 10—14).

Всего на территории Латвии с 1945 по 1960 г. было проведено исследование 72 памятников. В ближайшие годы в связи со строительством Плявиньской ГЭС будет организовано изучение 20 археологических памятников в зоне водохранилища ГЭС.

Материалы археологических раскопок и исследований публикуются в двух серийных изданиях — ежегоднике «Археология и этнография» (на лат. яз.; I, II и III томы опубликованы, IV том в печати) и «Материалах и исследованиях по археологии Латвийской ССР», где публикуются более капитальные работы, предназначенные главным образом для широкой общественности (издается на русск. яз.). Вышли I и II томы этого издания — «Нукшинский могильник» (авторы Э. Шноре, И. Дайга, А. Зариня) и «Городище Асоте» (авторы Э. Шноре и др.); подготавливается III том о Сарнатской торфяниковой стоянке (Л. Ванкина) и шесть следующих томов. Археологи Латвии принимают участие в подготовке сборника статей о работе комплексной Прибалтийской экспедиции, публикуют свои статьи в различных журналах.

В опубликованных работах решались этнические проблемы, вопросы культуры эпохи неолита, бронзы и раннего железа, развития ювелирного и кузнечного ремесла, домашнего ткачества и видов одежды латгалов в VI—XIII вв., проблемы путей в Латвии в эпоху раннего феодализма и др.

Latvijas PSR teritorijā 1945.—1960. g. pētītie arheoloģiskie pieminekļi

1 — *Sārnotes purva apmetne*, Ventspils raj., 1949., 1953.—1959. g. izrakumos (vad. L. Vankina), atklāti 2395 m²; 3. g. t. beigās — 2. g. t. pr. m. ē. vidus. 2 — *Siliņupes apmetne*, Tukuma raj., 1954. g. (L. Vankina), 23 m²; 2. g. t. pr. m. ē. vidus. 3 — *Kreiču neolīta apmetne un kapulauks*, Ludzas raj., 1956.—1959. g. (F. Zagorskis, L. Vankina), 670 m² apmetnē un 23 apbedījumi; 3. g. t. otrā puse — 2. g. t. pr. m. ē. 3. cet. 4 — *Jurisdikas apmetne*, Ludzas raj., 1959. g. (E. Snore), 25 m²; 3. — 2. g. t. pr. m. ē. 5 — *Budjankas apmetne*, Ludzas raj., 1956., 1959. g. (E. Snore), 150 m²; 3. — 2. g. t. pr. m. ē. 6 — *Reznu uzkalniņu kapulauks*, Rīgas raj., 1958. g. (J. Graudonis), 33 skeletu kapi, 13 akmens ēkirsti un 25 kaulu ligzdas; 2. g. t. pr. m. ē. 4. cet. — 1. g. t. pr. m. ē. vidus. 7 — *Mūkukalna pilskalns*, Ogres raj., 1959.—1960. g. (J. Graudonis), 1260 m²; 1. g. t. pr. m. ē. — 1. g. t. m. ē. vidus. 8 — *Kalniēšu I uzkalniņu kapulauks*, Krustpils raj., 1948., 1950., 1958. g. (L. Vankina), 21 ugunskauss un 29 skeletu kapi; 1. g. t. pr. m. ē. Pāļu-klastu paliekas. 9 — Cēsu raj. *Arašu ezerā*, 10 — Cēsu raj. *Bricu ezerā*, 11 — Madonas raj. *Baznīcas ezerā*, 12 — Madonas raj. *Bakānu ezerā*, 13 — Gulbenes raj. *USuru ezerā* un 14 — *Lisas ezera*, 1959.—1960. g. (J. Apals), 1. g. t. pr. m. ē. un m. ē. pirmie gadsimti. 15 — *Kīntu apmetne un kapulauks*, Ludzas raj., 1948., 1955., 1957.—1958. g. (E. Snore), 8146 m² (1. g. t. pr. m. ē. — 6. gs. m. ē.) un 175 apbedījumi; 7.—12. gs. 16 — *Skilbēnu Dzilnās kalna kapulauks*, Alūksnes raj., 1952. g. (E. Snore), 2 uzkalniņi; 3.—4. gs. 17 — *Danilovkas I kapulauks*, Alūksnes raj., 1951.—1952. g. (E. Snore), 7 uzkalniņi; 1. g. t. m. ē. pirmā puse. 18 — *Paslenas kapulauks*, Ludzas raj., 1954. g. (E. Snore), 5 uzkalniņi; 1. g. t. m. ē. 19 — *Katalavas kapulauks*, Ludzas raj., 1954. g. (E. Snore), 1 iegarenais uzkalniņš; 1. g. t. m. ē. 20 — *Pungu uzkalniņu kapulauks*, Jēkabpils raj., 1960. g. (M. Bresava), 5 uzkalniņi; 3.—5. gs. 21 — *Puigu kapu uzkalniņš*, Ogres raj., 1954. g. (I. Cimermane); 3.—5. gs. ar 10 pēcapbedījumiem no 16.—18. gs. 22 — *Kalnapiļu ukmens krāvums*, Cēsu raj., 1956. g. (K. Ozola); 2.—4. gs. 23 — *Kalnapiļu līdzenais skeletu kapulauks*, Cēsu raj., 1958. g. (K. Ozola), 7 apbedījumi; 7.—8. gs. 24 — *Jaunpiebalgas Bricu kapulauks*, Cēsu raj., 1948. g. (E. Snore), 3 kapi; 6.—12. gs. 25 — *Libiēšu uzkalniņu kapulauks pie Batarīniem un pie Krimuldas baznīcas*, Siguldas raj., 1945. g. (A. Karnups), 1 uzkalniņš no 1. g. t. m. ē. 1. pušes un 1 uzkalniņš no 11. gs. 26 — *Kentes pilskalns un apmetne*, Ogres raj., 1954.—1958. g. (A. Stubavs), 17060 m²; 1. g. t. pr. m. ē. un 6.—9. gs. sākums. 27 — *Kalniēšu II kapulauks*, Krustpils raj., 1948.—1950., 1958. g. (V. Urtāns), 33 kapi; 7. gs. b. — 9. gs. sākums. 28 — *Putru kapulauks*, Dobeles raj., 1954. g. (E. Snore), 1 agrā dzelzs laikmeta uzkalniņš ar 17. gs. pēcapbedījumiem. 29 — *Auru Agrāriešu kapulauks*, Dobeles raj., 1959. g. (J. Graudonis), 3 apbedījumi 5.—6. gs. un 14 apbedījumi 17. gs. 30 — *Dreņģeru—Čunkānu kapulauks*, Bauskas raj., 1952. g. (A. Stubavs), 13 apbedījumi; 7.—8. gs. 31 — *Liksmāņu kapulauks*, Bauskas raj., 1950. g. (V. Urtāns), 17 apbedījumi; 8.—10. gs. 32 — *Rucavas Mazkatlūžu kapulauks*, Liepājas raj., 1960. g. (P. Stepiņš, M. Atgāzis), 11 kapi; 5. gs. 33 — *Grobiņas Priedulāju skandināvišu uzkalniņu kapulauks*, Liepājas raj., 1951. g. (P. Stepiņš) un 1957. g. (J. Daiga), 40 uzkalniņi; 7.—9. gs. sāk. 34 — *Grobiņas senpilsēta*, Liepājas raj., 1955. g. (J. Daiga, J. Sudmalis), 70 m²; 10.—11. gs. 35 — *Durbes Diru kapulauks*, Liepājas raj., 1960. g. (P. Stepiņš, M. Atgāzis), 3 ugunskaipi (11.—13. gs.) un atsevišķas senlietas. 36 — *Dunalkas Strungu kapulauks*, Aizputes raj., 1960. g. (P. Stepiņš, M. Atgāzis), 1 izpostīts skeletkaps, 1 kuršu ugunskauss u. c. atradumi. 37 — *Aisungas Kalniņu kuršu ugunskaipi*, Kuldīgas raj., 1959.—1960. g. (I. Cimermane), 35 ugunskaipi; 11.—13. gs. 38 — *Kuldīgas pilskalns un apmetne*, Kuldīgas raj., 1952. g. (E. Brīvkalne), zondēšanas darbi. 39 — *Vilkmuižas ezera hidroarheoloģiski pētījumi*, Talsu raj., 1953. g. (A. Sulcs,

J. Znotiņš), 602 kuršu senlietas; 11.—14. gs. 40 — *Aizsardzības izrakumi Tukuma jaunā tirgus laukumā*, 1960. g. (V. Urtāns), 130 m²; apbedījumu un senlietu nebija. 41 — *Dobeles senpilsēta*, Dobeles raj., 1958.—1959. g. (J. Daiga), 221 m²; 11.—14. gs. 42 — *Tērvetes pilskalns un senpilsēta*, Dobeles raj., 1951.—1959. g. (E. Brīvkalne), 1403 m²; 1. g. t. pr. m. ē. — 13. gs. 43 — *Mežotnes pilskalns un apmetne*, Bauskas raj., 1947. g. (E. Brīvkalne), pārbaudes izrakumi un zondēšana; 11.—13. gs. 44 — *Arheoloģiski pētījumi Rīgas pilsētā*; 1945. g. *pie Pētera baznīcas* — vēsturisko laiku apbedījumi. 1947. g. *Rātslaukumā* (E. Snore), 136 m²; 14.—18. gs. 1948.—1949. g. *Daugavas piekrastē* (E. Snore, M. Vilsons), 290 m²; 13.—17. gs. 1957. g. *izrak. 4 objektos* (T. Pāvele), tai skaitā kuršu 13.—14. gs. *kapulaukā pie Pētera baznīcas* ar 7 apbedījumiem. 1958. g. *Rīgas upes grīvas rajonā* (M. Vilsons), 92 m²; 13.—17. gs. 1959.—1960. g. *Alberta laukumā* (M. Vilsons), 230 m²; 12.—16. gs. 1960. g. *Doma baznīcā* (T. Pāvele), 27 kapi; 17.—18. gs. 45 — *Krimuldas Liepenes lībiešu uzkalniņu kapulauks*, Siguldas raj., 1959.—1960. g. (J. Graudonis, E. Tinisons), 10 uzkalniņi; 11.—13. gs. 46 — *Turaidas pilskalns ar pilsdrupām*, Siguldas raj., 1953. g. (A. Stubavs, K. Vikmanis), 95 m²; 12.—17. gs. 47 — *Kapulauks pie Cēsu stacijas*, Cēsu raj., 1946. g. (E. Snore), 2 apbedījumi; 11.—12. gs. 48 — *Aizkraukles senpilsēta un kapulauks*, Ogres raj., 1960. g. (V. Urtāns), divas 13. gs. celtnes un 33 kapi; 13.—17. gs. 49 — *Lējasdopeļu uzkalniņu kapulauks*, Jēkabpils raj., 1960. g. (E. Snore), 4 uzkalniņi; 11.—13. gs. 50 — *Oļiņkalns*, Krustpils raj., 1959.—1960. g. (E. Mugurevičs), 1753 m²; 8.—12./13. gs. 51 — *Asotes pilskalns un apmetne*, Krustpils raj., 1949.—1954. g. (E. Snore), 906 m²; 1. g. t. pr. m. ē. — 13. gs. m. ē. 52 — *Daugavas Oglenieku kapulauks*, Krustpils raj., 1948., 1952., 1953. g. (E. Snore), 24 apbedījumi; 9.—13. gs. 53 — *Kalniņu kapulauks Līvānos*, Krustpils raj., 1956. g. (F. Zagorskis), savrupatradumi no 12.—13. gs. un 3 kapi no 16.—18. gs. 54 — *Oļiņu kapulauks*, Madonas raj., 1951.—1952. g. (E. Rudenāja, V. Urtāns), 15 apbedījumi; 10.—12. gs. 55 — *Madonas kapulauks*, Madonas pilsētā, 1953.—1954. g. (V. Urtāns, E. Rudenāja), 18 apbedījumi; 7.—12. gs. 56 — *Viesienas Mežāru kapulauks*, Madonas raj., 1948. g. (E. Snore), 6 apbedījumi; 11.—12. gs. 57 — *Vecpiebalgas Raskumu kapulauks*, Cēsu raj., 1948. g. (E. Snore), 3 skeletu apbedījumi; 11.—12. gs. 58 — *Latgaļu kapulauks pie Jaunpiebalgas kapsētas*, Cēsu raj., 1948., 1954., 1960. g. (E. Snore, K. Ozola, M. Atgāzis), 4 uzkalniņi un 38 apbedījumi; 11.—13. gs. 59 — *Skilbēnu—Danilovkas II uzkalniņu kapulauks*, Alūksnes raj., 1951.—1952. g. (E. Snore), 4 uzkalniņi; 11.—12. gs. un 4 žaņņiki; 13.—14. gs. 60 — *Kīskalna pilskalns un apmetne*, Ludzas raj., 1956., 1959. g. (E. Snore), 1786 m²; 8.—13. gs. un agrāki slāņi. 61 — *Ciblas uzkalniņu kapulauks*, Ludzas raj., 1954. g. (E. Snore), 4 uzkalniņi; 10.—13. gs. 62 — *Nukšu kapulauks*, Ludzas raj., 1947.—1948. g. (E. Snore, J. Graudonis), 218 apbedījumi; 8./9.—12. gs. 63 — *Uzkalniņu kapulauks pie Zilupes stacijas*, Ludzas raj., 1954. g. (E. Snore), 4 uzkalniņi; 11.—12. gs. 64 — *Višķu Kampānu kapulauks*, Daugavpils raj., 1959. g. (A. Zarīna), 4 apbedījumi; 12.—13. gs. 65 — *Verru kapulauks*, Ludzas raj., 1958. g. (E. Snore), 12 kapi; 16. gs. 66 — *Repju kapulauks*, Alūksnes raj., 1959. g. (F. Zagorskis), 16 kapi; 14.—18. gs. 67 — *Jaunpiebalgas Kāpurkalna kapulauks*, Cēsu raj., 1948. g. (F. Snore), 3 vēsturisko laiku apbedījumi. 68 — *Vinakalna kapulauks*, Krustpils raj., 1959. g. (V. Urtāns), 42 kapi; 13.—17. gs. sāk. 69 — *Kultūras slāņa pētījumi Cēsu pils Ziemeļu tornī*, 1960. g. (R. Malvesa uzraudzībā); 16.—17. gs. 70 — *Jaunplatonas kapulauks*, Jelgavas raj., 1958. g. (E. Mugurevičs), 5 kapi; 17.—18. gs. 71 — *Kapulauks pie Tērvetes sanatorijas*, Dobeles raj., 1953. g. (E. Brīvkalne), 27 apbedījumi, vairums no 16. gs. 72 — *Saldus kapulauks*, Saldus p., 1958. g. (J. Daiga), 56 kapi; 15.—16. gs.

Карта археологических памятников, исследованных
на территории Латвийской ССР в 1945—1960 гг.

1. *Сарнатская* торфяниковая стоянка, Вентспилский р-н, 1949, 1953—1959 (руков. раск. Л. Ванкина), вскрыто 2395 м², конец III т. л. — сер. II т. л. до н. э. 2. *Силинбургская* стоянка, Тукумский р-н, 1954 (Л. Ванкина), 23 м², сер. II т. л. до н. э. 3. *Неолитическая* стоянка и мог. *Крейчи*, Лудзенский р-н, 1956—1959 (Ф. Загорский, Л. Ванкина), 670 м² и 23 погребения, вторая половина III т. л. — начало второй половины II т. л. до н. э. 4. *Юридическая* стоянка, Лудзенский р-н, 1959 (Э. Шноре), 25 м², III—II т. л. до н. э. 5. *Будянская* стоянка, Лудзенский р-н, 1956, 1959 (Э. Шноре), 150 м², III—II т. л. до н. э. 6. Кург. мог. *Резнес*, Рижский р-н, 1958 (Я. Граудонис), 33 труположения, 13 каменных ящиков и 25 гнезд костей. IV четверть II т. л. — сер. I т. л. до н. э. 7. Городище *Мукукалс*, Огрский р-н, 1959—1960 (Я. Граудонис), 1260 м², I т. л. до н. э. — сер. I т. л. н. э. 8. Кург. мог. *Калниечи I*, Крустпилский р-н, 1948, 1950, 1958 (Л. Ванкина), 21 трупосожжение и 29 труположений, I т. л. до н. э. Свайные поселения. 9. *Оз. Арайшу*, Цесисский р-н. 10. *Оз. Брицу*, Цесисский р-н. 11. *Оз. Базницас*, Мадонский р-н. 12. *Оз. Бакану*, Мадонский р-н. 13. *Оз. Ушуру*, Гулбенский р-н. 14. *Оз. Лисас*, Гулбенский р-н, 1959—1960 (Я. Апалс), I т. л. до н. э. и первые века н. э. 15. *Кивтское* поселение и могильники, Лудзенский р-н, 1948, 1955, 1957—1958 (Э. Шноре), 8146 м², I т. л. до н. э. — VI в. н. э. и 175 погребений VII—XII вв. 16. Мог. *Дзланаскалс*, Шкилбенский с/с, Алуксненский р-н, 1952 (Э. Шноре), 2 кургана, III—IV вв. 17. Мог. *Даниловка I*, Алуксненский р-н, 1951—1952 (Э. Шноре), 7 кург., первая половина I т. л. н. э. 18. *Пасиенский* мог., Лудзенский р-н, 1954 (Э. Шноре), 5 кург., I т. л. н. э. 19. *Каталавский* мог., Лудзенский р-н, 1954 (Э. Шноре), 1 удлиненный курган, I т. л. н. э. 20. Кург. мог. *Пунгас*, Екабпилский р-н, 1960 (М. Бресова), 5 кург., III—V вв. 21. Кург. мог. *Пуйгас*, Огрский р-н, 1954 (И. Цимермане), 1 кург., III—V вв. с 10 впускными погр., XVI—XVIII вв. 22. Мог. *Калнапилю* с каменными оградками, Цесисский р-н, 1956 (К. Озола), II—IV вв. 23. Грунт. мог. *Калнапилю*, Цесисский р-н, 1958 (К. Озола), 7 погр., VII—VIII вв. 24. Мог. в *Брицу*, Яунпиебалгский с/с, Цесисский р-н, 1948 (Э. Шноре), 3 погр., VI—XII вв. 25. Кург. мог. ливов у *Батаричи* и у *Кримулдской* церкви, Сигулдский р-н, 1945 (А. Карнуп), 1 кург., первая половина I т. л. н. э. и 1 кург. XI в. 26. Городище и селище *Кентескалс*, Огрский р-н, 1954—1958 (А. Стубавс), 17060 м², I т. л. до н. э. и VI — начало IX в. н. э. 27. Мог. *Калниечи II*, Крустпилский р-н, 1948—1950, 1958 (В. Уртанс), 33 погр., конец VII в. — начало IX в. 28. Мог. *Путрас*, Добельский р-н, 1954 (Э. Шноре), 1 кург. раннего жел. века с впускными погр., XVII в. 29. Мог. *Агаричеши*, Аурский с/с, Добельский р-н, 1959 (Я. Граудонис), 3 погр., V—VI вв. и 14 погр., XVII в. 30. Мог. *Дренгеры-Чунканы*, Бауский р-н, 1952 (А. Стубавс), 13 погр., VII—VIII вв. 31. Мог. *Ликсмани*, Бауский р-н, 1950 (В. Уртанс), 17 погр., VIII—X вв. 32. Мог. *Мазкатужи*, Рудавский с/с, Лиепайский р-н, 1960 (П. Степняш и М. Атгзис), 11 погр., V в. 33. Скандинавский кург. мог. *Приедулаи*, у гор. Гробня, Лиепайский р-н, 1951 (П. Степняш); 1957 (И. Дайга), 40 кург., VII — нач. IX в. 34. Древний город *Гробня*, Лиепайский р-н, 1955 (И. Дайга, Я. Судмалис), 70 м², X—XI вв. 35. Мог. *Дирц*, у гор. Дурбе, Лиепайский р-н, 1962. (П. Степняш и М. Атгзис), 3 сожж. (XI по XIII вв.) и отдельные находки. 36. Мог. *Струнас*, Дунальский с/с, Айзпутский р-н, 1960 (П. Степняш и М. Атгзис), 1 разруш. труполож. и 1 сожжение куршей. 37. Трупосожж. куршей *Калничи*, гор. Алсунга, Кулдигский р-н, 1959—1960 (И. Цимермане), 35 сожж., XI—XIII вв. 38. *Кулдигское* городище и селище, Кулдигский р-н, 1952 (Э. Бривкалне), зондирование. 39. Гидроархеологические исслед. оз. *Вилкмулжас*, Талсинский р-н, 1953 (А. Шульц и Я. Зотныньш), 602 предм. куршей, XI—XIV вв. 40. *Предохранительные раскопки* на новой базарной площади гор. Тукумс, 1960 (В. Уртанс), 130 м², погреб. и находок не обнаружено. 41. Древний гор. *Добеле*, Добельский р-н, 1958—1959 (И. Дайга), 221 м², XI—XIV вв. 42. Городище и селище *Тервете*, Добельский р-н, 1951—1959 (Э. Бривкалне), 1403 м², I т. л. до н. э. — XIII в. н. э. 43. Городище и селище *Межотне*, Бауский р-н, 1947 (Э. Бривкалне), развед. раск. и зондирование, IX—XIII вв. 44. Археологические исследования в гор. *Риге*: 1945 г. у *Петровской церкви*, поздние погребения; 1947 г. (Э. Шноре), *Ратушная площадь*, 136 м², XIV—XVIII вв., 1948 г. — 1949 г. на *набережной Даугавы* (Э. Шноре, М. Вилсоне), 290 м², XIII—XVII вв.; 1957 г. (Т. Павеле), 4 объекта, в том числе могильник куршей XIII—XIV вв. у *Петровской церкви*, 7 погр.; 1958 г. в районе *устья р. Риги* (М. Вилсоне), 92 м², XIII—XVII вв.; 1959—1960 г. *пл. Альберта* (М. Вилсоне), 230 м², XII—XVI вв.; 1960 в *Домской церкви* (Т. Павеле), 27 погр., XVII—XVIII вв. 45. Мог. ливов *Лиене*, Кримулдский с/с, Сигулдский р-н, 1959 (Я. Граудонис и Э. Тыниссон), 10 курганов, XI—XIII вв. 46. *Турайдское* городище и руины средневекового замка, Сигулдский р-н, 1953 (А. Стубавс и К. Вилманис), 96 м², XII—XVII вв. 47. Мог. у *ж.-д. станции Цесис*, Цесисский р-н, 1946 (Э. Шноре), 2 погр., XI—XII вв. 48. Древний город и могильник *Айзкраукле*, Огрский р-н, 1960 (В. Уртанс), 2 сооружения XIII в. и 33 погр. XIII—XVII вв. 49. Курган. мог. *Ляясдопелес*, Екабпилский р-н, 1960 (Э. Шноре), 4 кург., XI—XIII вв. 50. Городище *Олинкалс*, Крустпилский р-н, 1959—1960 (Э. Мугуревич), 1753 м², VII—XII/XIII вв. 51. *Асотское* городище и селище, Крустпилский р-н, 1949—1954 (Э. Шноре), 906 м², I т. л. до н. э. — XIII в. н. э. 52. Мог. *Даугавас Оленеику*, Крустпилский р-н, 1948, 1952, 1953 (Э. Шноре), 24 погр., IX—XIII вв. 53. *Ливанский* мог., Крустпилский р-н, 1956 (Ф. Загорский), случайные находки, XII—XIII вв. и 3 погр., XVI—XVIII вв. 54. Мог. *Олино*, Мадонский р-н, 1951—1952 (Э. Руденая и В. Уртанс), 15 погр., X—XII вв. 55. *Мадонский* могильник, гор. Мадона, 1953—1954 (В. Уртанс и Э. Руденая), 18 погр., VII—XII вв. 56. Мог. *Межарес*, Виесенский с/с, Мадонский р-н, 1948 (Э. Шноре), 6 погр., XI—XII вв. 57. Мог. *Раскуми*, Вепьебалгский с/с, Цесисский р-н, 1948 (Э. Шноре), 3 погр., XI—XII вв. 58. Мог. латгалов у *Яунпиебалгского кладбища*, Цесисский р-н, 1948, 1954, 1960 (Э. Шноре, К. Озола и М. Атгзис), 4 кург. и 36 погр., XI—XIII вв. 59. Мог. *Даниловка II*, Шкилбенский с/с, Алуксненский р-н, 1951—1952 (Э. Шноре), 4 кург., XI—XII вв. и 4 жальника XIII—XIV вв. 60. Городище и селище *Кшчукалс*, Лудзенский р-н, 1956, 1959 (Э. Шноре), 1786 м², VIII—XIII вв. и более ранние слои. 61. *Цибльский* могильник, Лудзенский р-н, 1954 (Э. Шноре), 4 кург., X—XIII вв. 62. *Нукинский* могильник, Лудзенский р-н, 1947—1948 (Э. Шноре и Я. Граудонис), 218 погр., VIII/IX—XII вв. 63. Мог. у *ж.-д. станции Зилупе*, Лудзенский р-н, 1954 (Э. Шноре), 4 кург., XI—XII вв. 64. Мог. *Кампаны*, Вышский с/с, Даугавпилский р-н, 1959 (А. Зариня), 4 погр., XII—XIII вв. 65. *Верненский* могильник, Лудзенский р-н, 1958 (Э. Шноре), 12 погр., XVI в. 66. Мог. *Репьи*, Алуксненский р-н, 1959 (Ф. Загорский), 16 погр., XIV—XVIII вв. 67. Мог. *Капуркалс*, Яунпиебалгский с/с, Цесисский р-н, 1948 (Э. Шноре), 3 поздних погр. 68. Мог. *Винакалс*, Крустпилский р-н, 1959 (В. Уртанс), 42 погр., XIII — начало XVII вв. 69. Исслед. культ. слоя на территории *Северной башни Цесисского замка*, 1960 (под наблюдением Р. Мальвеса), XV—XVII вв. 70. *Яунлаатонский* могильник, Елгавский р-н, 1958 (Э. Мугуревич), 5 погр., XVII—XVIII вв. 71. Мог. у *Терветского санатория*, Добельский р-н, 1953 (Э. Бривкалне), 27 погр., гл. обр., XVI в. 72. *Салдусский* могильник, гор. Салдус, 1958 (И. Дайга), 56 погр., XV—XVI вв.

VĪNAKALNA KAPULAUKS PIE STUKMAŅIEM

(13.—17. gs.)

V. Urtāns

Sakarā ar kolhoza zirgkopes Ellas Lazdas sniegtajām ziņām par cilvēka kaulu un senlietu atradumu 1959. gada maija sākumā izdevās atklāt jaunu kapulauku pie Stukmaņiem, tagadējā Krustpils rajona Klintaines c. p. kolhoza «Selga» teritorijā. Kapulauks atrodas ap 700 m uz ziemeļaustrumiem no kolhoza centra un ap 300 m uz ziemeļaustrumiem no Vīnkalna pilskalna, kurā kādreiz bijušas muižnieku kapenes.

Tā kā kapulaukam tuvējās mājas un pilskalnu sauc par Vīnkalnu, tad tāpat arī nosaukts kapulauks.

Kapulauks atrodas smilšu un grants uzkalnā, jauktu koku ielokā, 400 m uz ziemeļiem no Rīgas—Daugavpils šosejas, 118 km no Rīgas. Kalnu pašlaik neapstrādā, bet, ņemot granti un smiltis, te izrakta ap 1 m dziļa neregulāra bedre 7—7,6 m diametrā, tā sapostot daļu no kapulauka (1. att.).

Lai noskaidrotu kapulauka raksturu un hronoloģiju un paglābtu pieminekli no bojā ejas, 1959. g. no 11. līdz 18. jūnijam šeit tika veikti aizsardzības izrakumi.¹ Ap bedri tika atsegts 63 m² liels laukums līdz 120 cm dziļumam.

Dzeltenajās kapu smiltis 20—82 cm dziļumā izpētīti 42 kapi ar trūcīgām, bet raksturīgām piedevām. Kapulauks izmantots ļoti intensīvi, jo mirušie apbedīti blīvi un vietām pat 3 slāņos (2. att.).

Spriežot pēc iegarenajiem tumšākajiem koka trūdu plankumiem ar noapaļotiem galiem, mirušie guldīti blūķu šķirstos, kuru vāks galos vai sānos dažreiz piesists ar dzelzs naglām. Pretstatā kauliem, koku un audumu paliekas tikpat kā nav saglabājušas.

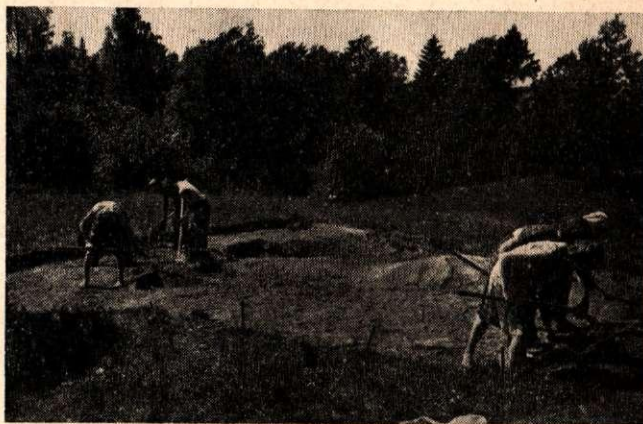
Lai gan dēļu šķirsti Latvijā parādās jau pirms 12. gs. (Boķos, Lejasdopelēs), tie plaši ieviesās kristīgās ticības ietekmē kopš 13. gs. Rīgā² u. c. Tomēr ļoti

¹ Tie ietilpa Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Oliņkalna arheoloģiskās ekspedīcijas (vadītājs E. Mugurevičs) pieminekļu apzināšanas darbā. Izrakumus kapulaukā vadīja V. Urtāns. Plānus zīmēja māksliniece M. Jāņkalniņa. Plānus publikācijai pārziņēja vecākā laborante B. Bērtule. Izrakumos obligāto vasaras ražošanas praksi veica vairāki Pļaviņu 1. vidusskolas audzēkņi.

² T. Pāveles izrakumi 1957. gadā Rīgā pie Pētera baznīcas. Pārskats glabājas Valsts Rīgas vēstures muzejā.

ilgi blakus tiem pastāv tradīcija mirušo apbedīt blūķu šķirstā, tautasdziesmās minētajā «viena koka istabā» jeb «mūža namā». Šī tradīcija pie mums konstatējama jau mūsu ēras sākumā. Rakstītie avoti un atmiņas liecina, ka nomaļākos nostūros (Sinolē, Ļubānā u. c.) tā pastāvējusi vēl 19. gs.³

Liekas, ka Vīnkalna agrākajos apbedījumos, pie kuriem nebija koka trūdu palieku un naglu, sastopamies arī ar apbedīšanas veidu bez šķirsta. Tas konstatēts citos 12. un 13. gs. kapulaukos, kur mirušie segti ar krijām, audumu vai villaini.

1. att. Iemēritais izrakumu laukums Vīnkalna kapulaukā no ziemeļaustrumiem.

Si izmaiņa apbedīšanas paražās konkrēti atspoguļojas arī vietējās tautasdziesmās:

Es nevaru staigādama
Smilšu nest kājiņām.
Kā man bija nu panest —
Apber visu augumiņul

³ J. Jaunzems. Blūķu zārki. — Senatne un māksla, Rīgā, 1939., II, 41. un 50. lpp.; Krēsliņu Jānis. Inflantijas latviešu ticējumi par dzīvību un nāvi. — «Dienas Lapas» pielikums «Etnografiskas ziņas par latviešiem», 1891., I, 26. lpp.

2. att. Izrakumu laukuma plāns ar atsegtajiem kapiem.
 Skeleti apzīmēti 1. kārtā ar līniju, 2. kārtā ar švīkājumu, 3. kārtā ar punktēto līniju.

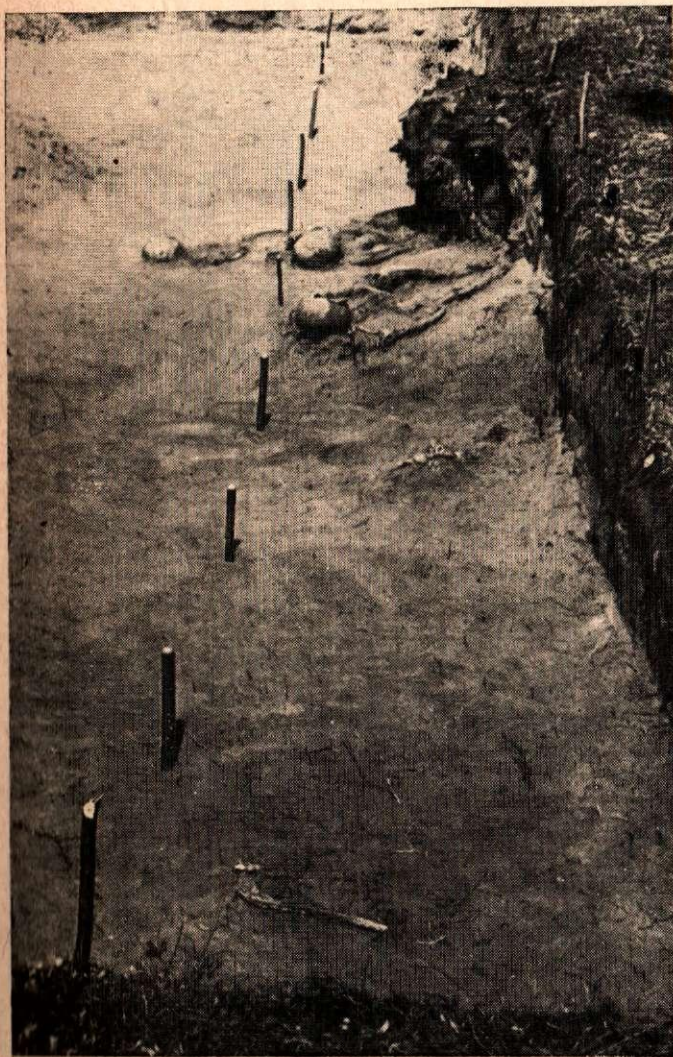
Tā varēja dziedāt, kad mirušo apbedīja bez šķirsta. Kad mirušo apbedīja bluķa šķirstā, dziesma izmainījās:

Apsagula māmuliņa
Viena koka istabā,
Ne dzirdēja vēju pūšam,
Nē bērniņus dūžojam.

Kad mirušos apbedīja mūsdienu šķirstiem līdzīgos, tautasdziesmas jau min tos:

Ko es laba nopelnīju,
Sai saulē dzīvodams?
Sešus deļa gabaliņus,
Vienu linu paladziņu.

Vinakalna kapulauks intensīvi izmantots, pārrakņāts un savā laikā arī apstrādāts, tāpēc dzeltenajās smiltīs kapa bedru kontūras sajaukušās. Domājams, ka agrāk virs apbedījumiem bijušas kapu kopas un varbūt arī krusti, jo dažu paaudžu laikā mirušie nav rakti viens virs otra. Tas noticis tikai pēc

3. att. 1. kaps aizmugurē, 2. kaps vidū, 3. kaps priekšā, priekšplānā izpostītie 5. un 6. kaps. Fotografēts no dienvidiem.

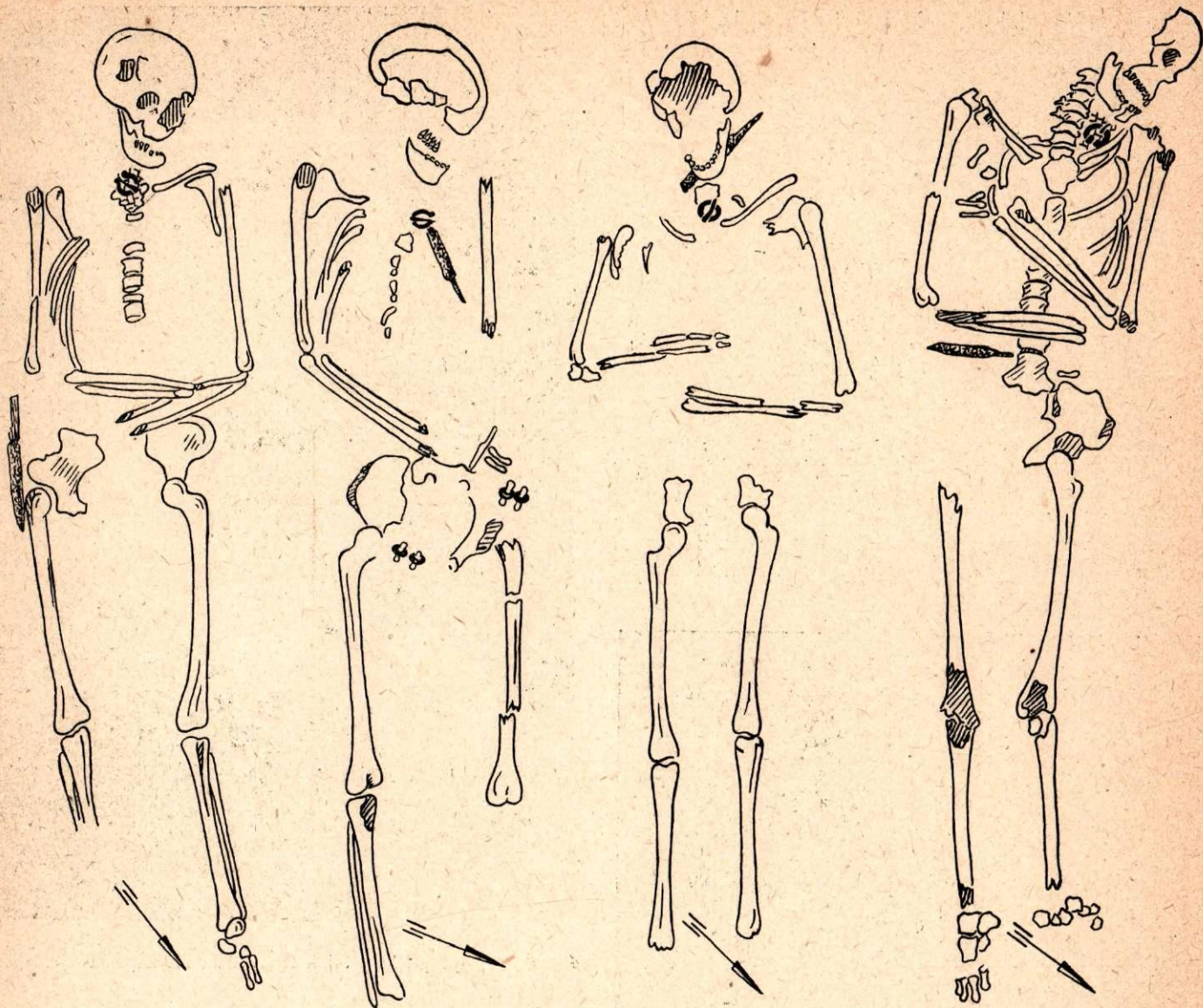
4. att. 28. kaps priekšā, tālāk 29., 27. un 25. kaps no ziemeļiem.

ilgāka laika, pēc vairākām paaudzēm, kad senākās kapu kopas jau bija izzudušas.

Mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī ar elkoņos saliektām rokām virs jostas vietas, retāk — virs krūtīm. Galvas vērstas uz dienvidrietumu pusi ar nelieliem novirzieniem (2., 3., 4. un 5. att.).

Izrakumos iegūtas 111 dzelzs, bronzas, alvas-svina, akmens, māla, stikla un sudraba lietas. Atzīmēsim, ka 11 kapos atrastas 14 sudraba monētas; 5 monētu vecums precizēts.⁴ Jaunākā no tām ir Zviedrijas karaļa Jāņa III (1569.—1592. g.) Tallinas šiliņš 36. kapā. Tātad vēlākie atradumi varētu piederēt 16. gs. beigām vai 17. gs. sākumam. Ar monētām datējami arī 16., 15. un 14. gs. kapi. Šiem datējumiem atbilst arī senlietu analīze un kapu stratigrāfija. Agrākie apbedījumi vai atsevišķās senlietas attiecas uz 13. gs. beigām. Tāda, piemēram, ir masīvā bronzas pakava sakta ar skaldņu galiem un rievotu loku, pie kam pa rievām stiepjas bronzas stieplīte (6. att.: 1). Ar šo saktu kopā atrasts dzelzs nazis

⁴ Monētas noteica Latvijas PSR Vēstures muzeja Numismātikas nodaļas vadītāja R. Ceplīte.

5. att. Vinakalna kapulauka 24., 30., 36. un 40. kapa plāni.

(7. att.: 1), kura forma atšķiras no vēlākajām nažu formām. Pieminētajai līdzīgas pakava saktas starp 13. gs. rotām pazīstamas, piemēram, Ceraukstes Podiņu 14. kapā (PV 25312, 25316), Dzelzavas Strūgukalna 15. kapā (V 8308:3), Zeltiņu Ozolos (V 8827:19). Tātad Vinakalna kapulauka atsegtās daļas agrākā hronoloģiskā robeža ir 13. gs. beigas, bet vēlākā — 17. gs. sākums.

Lai gan par šo posmu sakrājies diezgan daudz kapulauku atradumu, Latvijas arheologu publikācijās atspoguļots galvenokārt Rietumlatvijas arheoloģiskais materiāls.⁵ Latgales, Sēlijas un Vidzemes 13.—17. gs.

⁵ Ed. Sturms. 1931. gada ieguvumi arheoloģijā. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, Rīgā, 1932., 1., 10.—11. lpp.; Ed. Sturms. Vilkuūižas ezera atradumi. — Senatne un māksla, Rīgā, 1936., II, 72.—86. lpp.; E. Snore. Izrakumi agro vēsturisko laiku kapulaukā Jūrkalnes pag. Darvdedžos. — Senatne un māksla, Rīgā, 1937., II, 57.—64. lpp.; Ed. Sturms. Izrakumi Valgales Veģu ugunskaņos. — Vēstures atziņas un tē-

kapulauku arheoloģiskās senlietas iztirzātas vājāk.⁶

No mūsu kaimiņu pēdējā laika publikācijām par šo posmu varētu minēt igauņu arheoloģes A. Kūstinas darbu par 13.—14. gs. Karjas kapulauku Sāre-

lojumi, Rīgā, 1937., 350.—365. lpp.; E. Snore. Dundagas kājauti. — Senatne un māksla, Rīgā, 1938., II, 111.—119. lpp.; Ed. Sturms. Hroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bērū parašām 13. un 14. gs. — Tautas vēsturei, Rīgā, 1938., 84.—110. lpp.; E. Mugurevičs. Arheoloģiski izrakumi Jaunplatonas kapulaukā. — «Zemgales Komunists», 1958. g. 2. septembris; J. Daiga. Izrakumi kapulaukā pie Saldus slimnīcas 1958. gadā. Referātu tezes zinātniskai sesijai, veltītai 1958. gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnografiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1959., 45.—46. lpp.; J. Graudonis. Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, Rīgā, 1960., 6. (155.) nr., 13.—28. lpp.

⁶ C. Boy. [Par izrakumiem Stukmaņu Kalnapeļnos]. — Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1895, Mitau, 1896., 27.—28. lpp.; Ikšķiles baznīcas kapenes. — Latviešu konversācijas vārdnīca, VII, 12532.—12534. sleja; A. Dzērvītis, V. Ģintērs.

mas salā, lietuviešu arheologa J. Nauduža — par Lepšu un Sauļu kapulaukiem un poļu arheologa R. Odoja — par Ruvninas Doļnas 13.—15. gs. kapulauku agrākajā Austrumprūsijā.⁷

Vīnakalna kapulauka senlietu salīdzinājums ar apkārtņē atrastajām lāva datēt pēdējās un kartografēt šī laika kapulaukus plašākā apkārtņē (8. att.).

Interesanti atzīmēt, ka Vīnakalna apkārtņē 13.—17. gs. ir bijis vairāk kapsētu nekā tagad. Kapsētas agrāk bija mazākas, bet tās bija biežāk sastopamas.

Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē. Agrie vēsturiskie laiki (13.—16. gs.). Rīgā, 1936., 80.—90. lpp.; P. Stepiņš. Senā Aizkraukles baznīca. — Senatne un māksla, Rīgā, 1940., II, 30.—40. lpp.; T. Pāvele. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā. Rīgā, 1959., 19.—39. lpp.

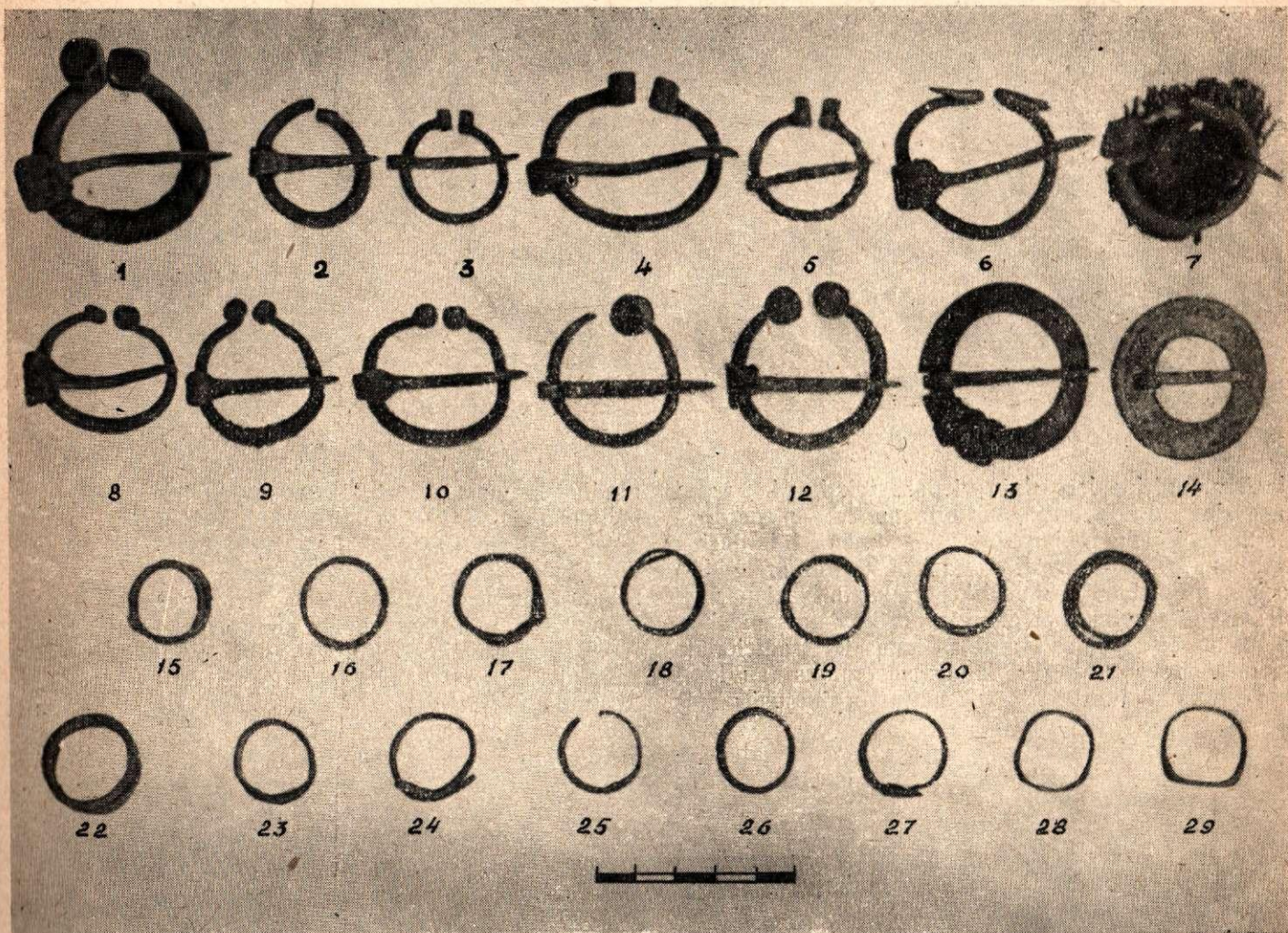
⁷ А. Э. Кустин. Могильник XIII—XIV веков в Карья на острове Сааремаа. — Известия АН Эстонской ССР, т. VII, Серия общественных наук, 1958, № I, 47.—58. lpp.; И. Науджас. Археологические памятники города Шяуляй. — Ис Lietuvių kultūros istorijos, II, Вильнюс, 1959, 177.—187. lpp.; Romuald Odoj. Отчет об археологических раскопках 1956—1957 года в м. Рувнина Доляна, Кентшинского повята. — Rocznik Olsztyński, I, 1958., 117.—156. lpp.

Tas izskaidrojams ar iedzīvotāju biežību, kā arī ar rakstītajos avotos atzīmētajām ceļu grūtībām, plūdiem un vietējo iedzīvotāju izvairīšanos no kristīgo kapsētām. Kapulauku kartografija tomēr liek apšaubīt P. Smita⁸ un A. Ancelānes⁹ apgalvojumus, ka mirušos latvieši aprakuši smilšu kalņos savu māju tuvumā, tikai uz katoļu laiku beigām, tas ir 16. gs., sākuši rakt arī kopējās kapsētās. Pret to liecina arī daudzie kapulauki, kušos mirušie apbedīti nepārtraukti, kā pirms vācu iebrukuma, tā arī vēlākos gadsimtos (skat. 38. parindi).

Gandrīz katram mirušajam dots līdz dzelzs nazis ar koka spalvu. Pavisam iegūti 36 naži (7. att.: 1—10).

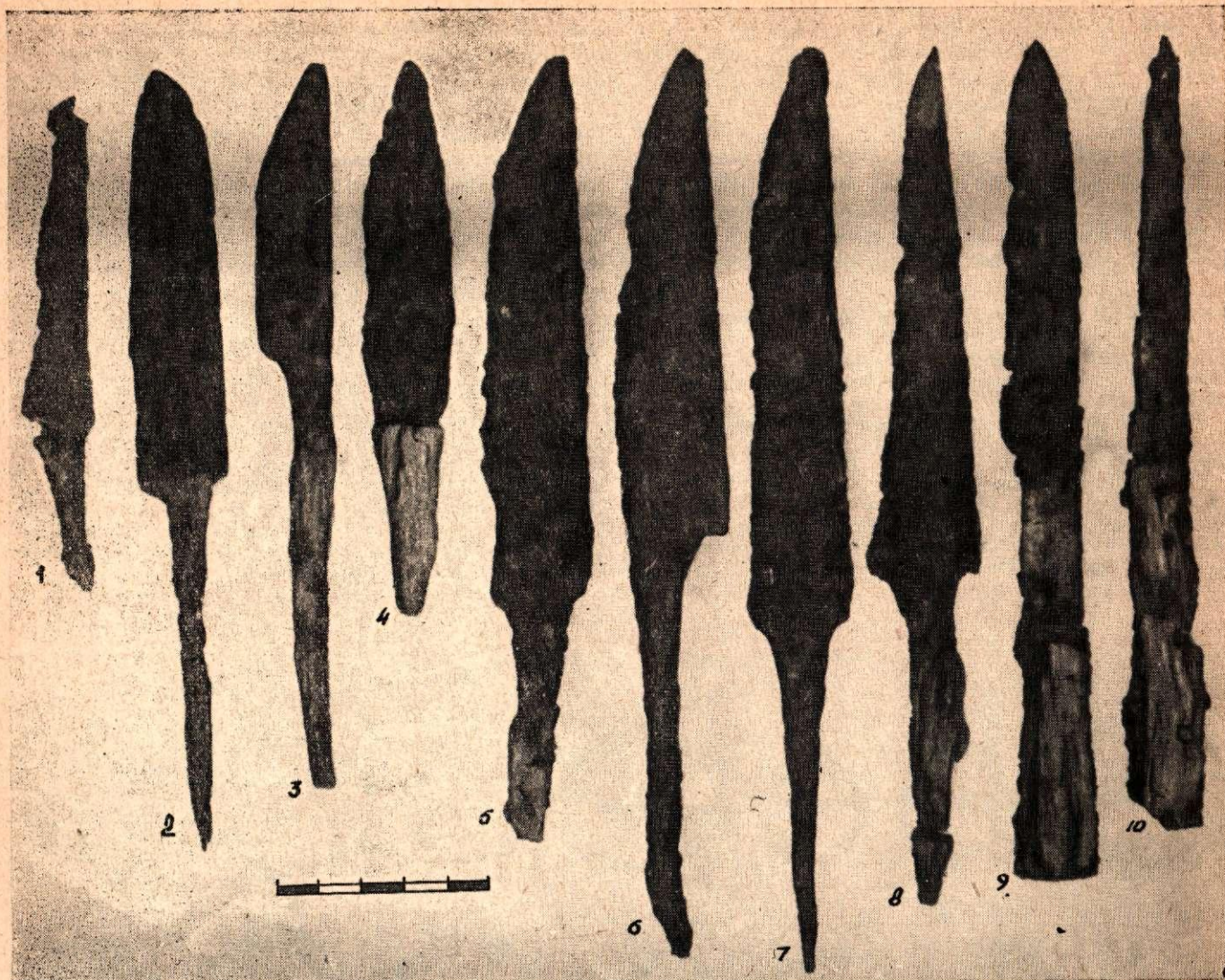
⁸ P. Smita. Miršana un bēres. — Latvju tautas dainas, X, Rīgā, 1932., 781. lpp.; P. Smita. Latviešu mitoloģija. Rīgā, 1926., 55. lpp.; P. Smita. Etnografisku rakstu krājums, I. Rīgā, 1912., 80. lpp.; P. Smita. Latvju Dainas. — Rīgas Latviešu biedrības Ziņu komisijas rakstu krājums, 15, Rīgā, 1911., 147. lpp.

⁹ A. Ancelāne. Latviešu bērū ierašas. — Latviešu tautasdziesmas, III, Rīgā, 1957., 582. lpp.

6. att. Vīnakalna kapulauka bronzas saktas un gredzeni (13. gs. beigas — 17. gs. sākums).

Bronzas saktas: 1 — sa., 2 — 30. k., 3 — 38. k., 4 — 41. k., 5 — 32. k., 6 — 42. k., 7 — 22. k., 8 — sa., 9 — 37. k., 10 — 40. k., 11 — 24. k., 12 — 11. k., 13 — 19. k., 14 — 36. k. Bronzas gredzeni: 15, 16 — 30. k., 17 — 18. k., 18, 19 — 42. k., 20 — 41. k., 21 — 32. k., 22 — 18. k., 23 — 22. k., 24 — 18. k., 25, 26 — 30. k., 27 — 10. k., 28 — 31. k., 29 — 28. k.

7. att. Vinakalna kapulauka dzelzs naži (13. gs. beigas — 17. gs. sākums).

1 — sa., 2 — 18. k., 3 — 31. k., 4 — 13. k., 5 — 35. k., 6 — 29. k., 7 — 27. k., 8 — 23. k., 9 — 24. k., 10 — 36. k.

Nazi zemnieku dzīvē bija visparastākais rīks: tāpat kā Lietuvā un Igaunijā, tas bija apģērba piederums, tas nepieciešams mājamatniecībā, to ņēma līdz darbā; kā atzīmē rakstītie avoti — nazi ņēma līdz arī godos, to izmantoja burvībās un lika arī kapā. Nazi parasti piekāra pie jostas, bet dažreiz tas novietots pie ķermeņa augšējās daļas.¹⁰ Dzelzs nazis kā tradicionāla kapu piedeva Latvijas kapos sastopams jau kopš mūsu ēras sākuma, un šī tradīcija turpinājusies līdz pat 18. gs.

Kapulaukā iegūtas 9 dzelzs sprādzes (9. att.: 1—7), pie kam tikai vīriešu kapos. Lielās kvadrātveida vai apaļās dzelzs sprādzes norāda, ka vīriešu jostas bijušas platas. Tā kā nav saglabājušās ādu paliekas, domājams, ka jostas bijušas gatavotas no auduma.

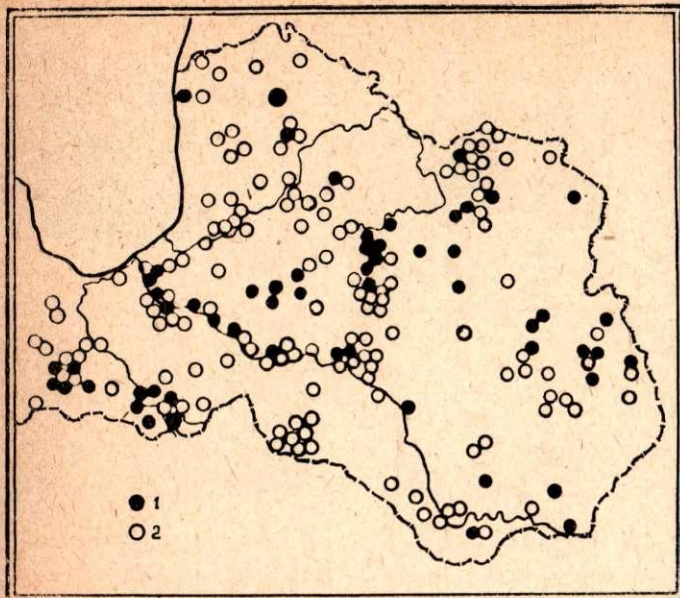
Kapulaukā atrastas 4 māla trauku lauskas ar

gludu virsmu (10. att.: 2, 3). Šie podi darināti bez podnieka ripas. Lai gan uz podnieka ripas darinātie trauki Latvijā izplatījās kopš 10. gs. beigām, tomēr vecā tradīcija — kapā vai kapsētas malā atstāt ar rokām lipinātos veselos vai sadauzītos traukus — saglabājās ilgi. Tā sadauzītu podu lauskas atrod jau 7.—9. gs. tuvējo Kokneses Kalniešu un Aizelkšņu kapulaukos. Šī tradīcija atzīmēta arī Vinakalna un Strūgukalna kapos. Māla traukos glabājās bērnu maltīte. To uz kapiem nesa arī veļu laikā. Bet viņsaulē mirušajam (tuvējā Sēpilī) derēja tikai sadauzīti trauki.¹¹ Traukus pie šķirsta gala sasita tieši priekš pašas izbraukšanas no mājām, kā arī pie kapa vēl 19. gs. pirmajā pusē tuvējā Kalsnavā, Bērzaunē un Mārcienā.¹² Ir ticējumi, ka bērnu mielastā jāsasit dažādi trauki, no tiem mirušajam viņa saulē būšot ko

¹⁰ Lietuvā bija šāds paradums: mirušajam, kas dzīvē bija drosmīgs, deva kapā nazi, lai ar to nāvei atcirstu dzeloni un tā pasargātu uz laiku pārējos no nāves, kamēr tai ataug dzelonis.

¹¹ P. Lodziņa atmiņas. — Latvju dainas. Kr. Barona kopjumā, III sēj., III daļa, Rīgā, 1922., 876. lpp.

¹² J. Bērziņš. Bēru ierašas Mārcienas apkaimē. Rīgā, 1936., 193. un 194. lpp.

8. att. Kapulauki Austrumlatvijā (13. gs. beigas — 17. gs.):
1 — pēitais kapulauks, 2 — arheoloģiski apzinātais kapulauks.

est.¹³ Kāds cits ticējums: ja bērēs nevienu trauku nesaplēš, tad otru gadu atkal tanīs mājās būs bērēs.¹⁴ Tāpēc arī pirmais kumoss bērēs un veļu laikā metams

¹³ P. S. Smits. Latviešu tautas ticējumi, I. Rīgā, 1940., 2151, 2370.

¹⁴ Turpat, 2152.

zemē veļiem, tāpat kā zemē izlejama pirmā glāze.¹⁵ Edienu un dzērienu kapā dod vēl 17. gs.¹⁶ Uz kapsētu ņem līdz novārtus zirņus un pupas (Vietalvā). Pie kapsētas ēd un dzer un ēdienus uz kapsētu nes arī veļu laikā (Kalsnavā).¹⁷ Ja pirmsvācu bērū ierāzās bērū maltīte notika galvenokārt kapulaukā, tad gadu gaitā tā pakāpeniski pārvietojās aiz kapsētas un uz mājām. Par Stukmaņu apkārtni, sevišķi par Vietalvu un Kalsnavu, šinī ziņā labu ieskatu sniedz Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnografijas nodaļas arhīva materiāli.

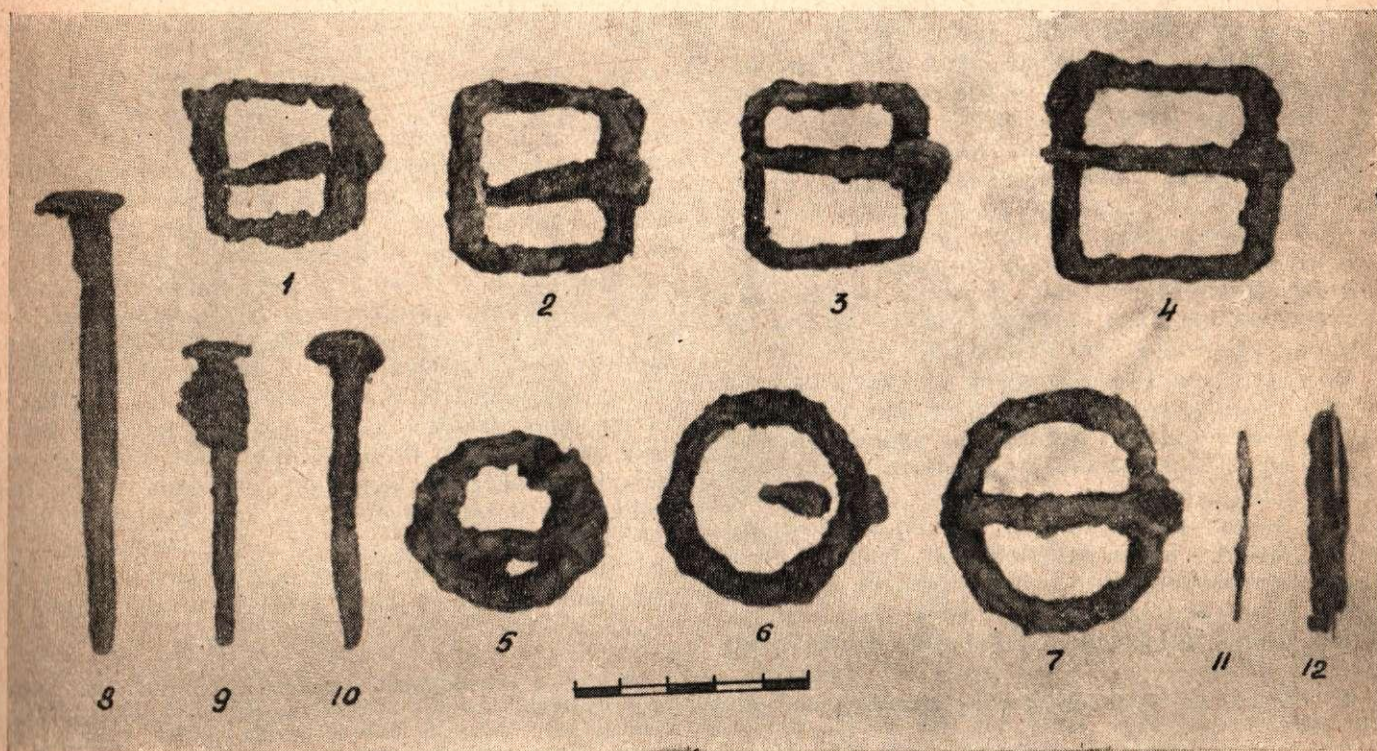
Mirušajiem 25., 31. un 32. kapā (abi pēdējie kapi no 16. gs.) dotas līdz bronzas vai dzelzs šujamادات (9. att.: 11, 12; 11. att.: 6), dažreiz ar visu diegu. Šī tradīcija nav sastopama pirmsvācu iebrukuma laikā, lai gan šujamadatu pilskalnu izrakumos nav mazums. Jaunajai tradīcijai izskaidrojumu dod rakstītie avoti. Alūksnes mācītāja Celaka 1664. gada ziņojumā par latviešu bērū paražām lasām, ka mirušajam šķirstā dod līdz adatu ar diegu, lai, ja viņā saulē drēbes pārplēstu un uzreiz nespētu jaunus iegūt, tad varētu tās salāpīt un kārtībā uzturēt.¹⁸ To

¹⁵ Turpat, 2368.; K. Straubergs. Latviešu tautas paražas, I. Rīgā, 1944., 293. lpp.; J. Bērziņš. Op. cit., 191. un 192. lpp.

¹⁶ J. Straubergs. Alūksnes mācītāja Dāvida Celaka ziņojums konsistorijai par latviešu bērū paražām 1664. g. — Senatne un māksla, Rīgā, 1936., II, 122. lpp.; Kresliņu Jānis citētajā darbā norāda, ka Infantijā pārtiku blūku šķirstos likuši vēl 19. gs.

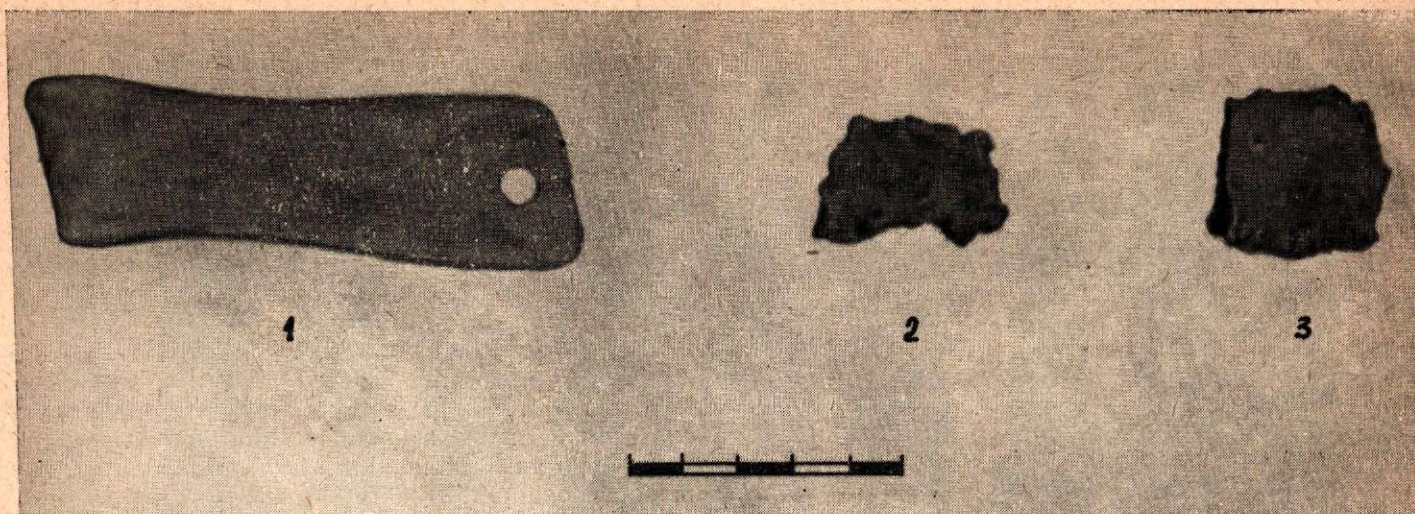
¹⁷ «Balss», 1879. g. 3. nr.

¹⁸ J. Straubergs. Op. cit., 118. lpp.

9. att. Vinakalna kapulauka dzelzs sprādzēs, naglas un šujamadatas.

Dzelzs sprādzēs: 1 — 16. k., 2 — 29. k., 3 — 17. k., 4 — 6. k., 5 — 35. k., 6 — 21. k., 7 — 29. k.; dzelzs naglas: 8, 9 — sa., 10 — 14. k.; adatas: 11 — 31. k.; dzelzs šujamadatas: 12 — 25. k., tūbā iesprausta bronzas šujamadatas.

10. att. Akmens galoda un māla trauku lauskas.
1 — 2. k., akmens galoda, 2, 3 — sa., māla lauskas ar gludu virsmu.

atzīmē arī P. Einhorn: «Un es esmu pats no nabaga cilvēkiem dzirdējis, ka lielajā dārdzībā 1601. g. tie savējos paglabājuši un, būdami bez drēbju, naudas u. c. krājumiem, ko dot līdzī, tiem devuši adatu un diegu, lai tie varētu viņā dzīvē savas vecās saplēstās drēbes salāpīt.»¹⁹ Ka sievietei dod adatu un diegu līdzīgām vajadzībām, raksta arī 16. gs. Maleckis²⁰ un Strijkovskis.²¹

Parasta kapa piedeva ir bronzas sakta, ar kuru saprauda drēbes. Pie saktām konservējušies vilnas auduma gabaliņi ir austi četrnišu triniņi. Pavisam iegūtas 12 pakava saktas ar atrotītiem, ripu, liliju un skaldņu galiem un 2 riņķa saktas (6. att.: 1—14). Pakava saktas Latvijā eksistē līdz 17. gs. Visizplatītākās ir ar atrotītiem galiem; šādu saktu mūsu teritorijā atrasts ap 1000. Saktu lielais skaits un formu biežā izmaiņa ļauj vieglāk tās datēt. Abas Vinakalna kapulaukā iegūtās riņķa saktas (6. att.: 13, 14) labi datē 14./15. gs. (19. kaps) un 16. gs. beigu (36. kaps) moņētas. Riņķa saktas pie mums parādās jau pirms vācu iebrukuma un pastāv līdz pat mūsu dienām, pakāpeniski izskauzdamas pakava saktas. Riņķa saktu motīvos manāma vācu kultūras ietekme, lai gan tās darinātas uz vietējo zemnieku pasūtījuma.

No iegūtajiem 15 gredzeniem 8 ir spirālgredzeni (6. att.: 15—22), pārējie pamīšus, vaļējiem vai slēgtiem galiem. To vidū ir gredzeni ar paplašinātu virsusi (6. att.: 22—24), lentveida gredzeni (6. att.: 26—28) un zīmoga gredzens (6. att.: 29). Arī gredzenos, kas pie mums parādās m. ē. pirmajos gadsimtos, turpinās agrāko formu attīstība. Pati tradīcija nēsāt vairākus gredzenus uz abu roku pirkstiem, kāda raksturīga pirmsvācu laikā, kad valkāja sešus, astoņus un pat desmit gredzenus, saglabājusies arī sekojo-

šos gadsimtos. Tā 18. kapā ir trīs, bet 30. kapā četri gredzeni uz abu roku pirkstiem. Par šādu zelta krāsas griezto jeb spirālgredzenu nēsāšanas veidu runā daudzās tautasdziesmās, piemēram,

Pilni pirksti abas rokas
Zelta grieztu gredzentiņu:
Pa vienam noslidēja,
Ar neveikli dzīvojot.

Vēlākos gadsimtos daudzo gredzenu valkāšana nav sastopama, lai gan spirālgredzeni ir arī vēl 16. gs. (32. un 41. kaps; 6. att.: 20, 21).

28. kapā atrastā īpatnējā kaklarota sastāv no stikla krellēm un bronzas zvārgulišiem, bet vidū piekārts ar bronzu apkalts lāča nags (11. att.: 7). Tas viss uzverts uz divkārši pītas vilnas dzijas. Šādas rotas izpildīja arī amuleta funkcijas. Līdzīgs ar bronzu apkalts lāča naga piekariņš ar bronzas trapeceveida mēlītēm Vinakalna kapulaukā atrasts kā savrupatradums (11. att.: 1). Lāča nagu un zobu piekariņi pazīstami baltu zemēs ne tikai laikā no 13. līdz 16. gs.,²² tie izplatīti daudz agrāk un sastopami daudzās vietās.²³ Sakarā ar to uzskatāmāka un pārliecinošāka kļūst P. Smita izteiktā doma, ka māņi un teiksmas par lāci pieder pie pašu latviešu vecajiem uzskatiem. Ja Rietumeiropā pasakās un māņos lācis ir aprobežots, vientiesīgs, neveikls zvērs, tad baltiem tas ir brīvs, svēts zvērs, kas apveltīts ar pārdabisku spēku un prātu, tas ir meža valdnieks. Lāci ved kūtiš, lai izdzītu ļaunos garus; alu darot, viņu ved namā, lācis ir pat bērna tēvs. Lāci sauc par

¹⁹ P. Einhorn. *Widerlegungen der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens*. Riga, 1627., VII nodaļa; sal. Vilhelms Mannharts. *Latviešu-prūšu mitoloģija*. Rīgā, 1936., 468. lpp.

²⁰ 1551. g. izdotajā grāmatā *Karalaučos*; skat. A. Spekke. *Latvieši un Livonija* 16. gs. Rīgā, 1935., 272. lpp.

²¹ 1582. g. izdotajā grāmatā; skat. A. Spekke. *Op. cit.*, 286. lpp.

²² Lietuvā atrastie aprakstīti citētajā J. Nauduža darbā, bet Austrumprūsijā atrastie — minētajā R. Odoja darbā. Nagus Lietuvas kapos lika, lai mirušais varētu vieglāk uzrāpties debesis — tādas ir rakstītās ziņas.

²³ Lāča nagu piekariņi, kas līdzīgi Vinakalna kapulaukā atrastajiem, nāk no Zaubes Bērzmuižas 10. kapa, no Jūrkalnes Darvdedžu 3. un 4. kapa, no Kusas Kapukalna u. c. Līdzīgi lāča zobu piekariņi nāk no Dundagas, Pasilciema, Puzes, Saldus u. c.

«dravnieku», «brālīti», «maizes cepējiņu», bet cilvēk-
bērnus par «lāča bērniem».²⁴

Amuleta nozīme ļauno garu atbaidīšanai ir arī
bronzas zvārguļiem (11. att.: 2, 7); zvārguļi ir gan
kaklarotas sastāvdaļa (28. kapā), gan arī piekārti
jostas vietas tuvumā (10. kapā).²⁵ Šādi zvārguļiši pie
mums parādās 2. g. t. sākumā, un to nēsāšana tur-
pinās vēl 14. un 15. gs. Par tiem runā rakstītie avoti.
Tie izplatīti arī mūsu kaimiņzemēs.

Divi apaļie alvas-svina piekariņi (12. att.: 1, 2)
atrasti Vinakalna kapulauka 38. kapā kakla apvidū.
Abas puses tiem vienādas: vidū krusts, kuru apņem
riņķveida josla ar šķērsrievām. Šie piekariņi ar
kristietības ietekmē izveidoto krusta motīvu vidū, kādi
sastopami uz 12. un 13. gs. Rietumeiropas monētām un
piekariņiem, ir no kaklarotas. Attālas paralēles tiem
sniedz Rīgā pie Pētera baznīcas izrakumos atsegtais
kuršu 13.—14. gs. kaps.²⁶

Vinakalna kapulauka 2. kapā kopā ar nazi iegūta

²⁴ P. Smitšs. Latviešu mitoloģija. Rīgā, 1926., 108. lpp.

²⁵ Kusā, kur arī atrasti šādi zvārguļi, pierakstīts stāstījums,
ka tos jostas vietā kārušas jaunu meitu mātes.

²⁶ T. Pāvele. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem
Rīgā 1957. gadā. 24., 37., 38. lpp.

nolietota, gaiša akmens galoda ar caurumiņu
(10. att.: 1). Abas lietas atrastas mirušajam sānos
pie jostas vietas, tāpat kā tās nēsātas dzīvē, un lik-
tas kapā jau kopš mūsu ēras sākuma.

Vinakalnā no 42 kapiem 11 kapos atrastas 14 vese-
las un salauztas zemas kvalitātes sudraba monētas
(12. att.: 3—8). Tās nodilušas un salauztas liktas
kapā ar nolūku.

Par naudas došanu mirušajiem ir saglabājušās
rakstītās ziņas, to apliecina arī folkloras un etnogra-
fijas materiāli.

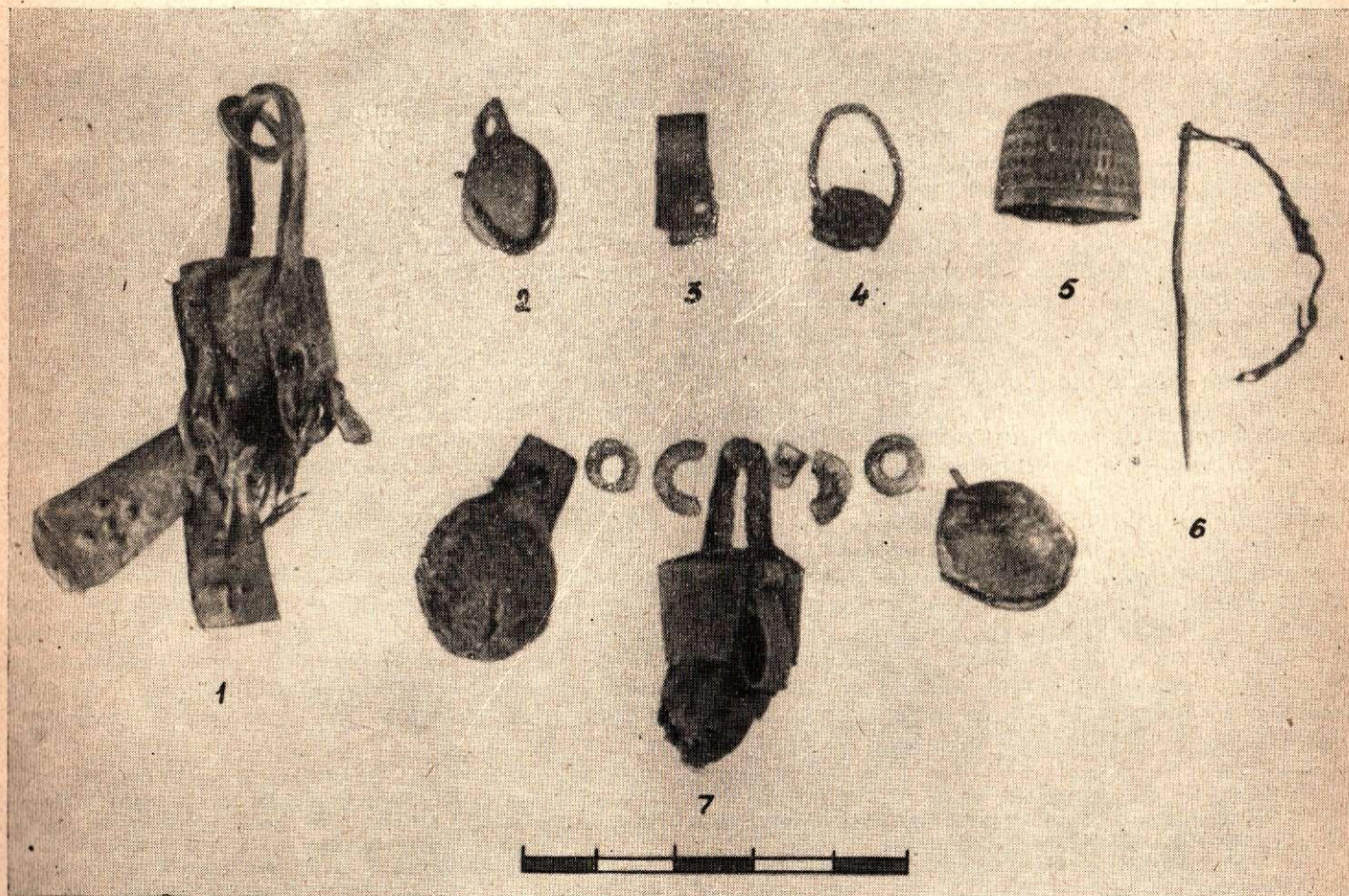
Jāu pieminētajā Alūksnes mācītāja Celaka 1664. g.
ziņojumā teikts, ka mirušajam šķirstā dod līdz drusku
naudas, ar ko tas viņā dzīvē savā grūtā darbā varētu
baltmaizi vai citu, kas vajadzīgs, nopirkt.²⁷ 16. gs.
Maleckis raksta, ka kapā met monētu, it kā apgādājot
mirušo ar ceļanaudu,²⁸ bet Strijkovskis norāda, ka
raudu kapā liek pārtikas iegādei.²⁹ To atzīmē arī
Einhorns, Minsters, Stribingijs un jezuītu annāles no
1606. g.³⁰ Etnografiskie materiāli vēstī, ka par naudu,

²⁷ J. Straubergs. Op. cit., 122. lpp.

²⁸ Turpat, 123. lpp.

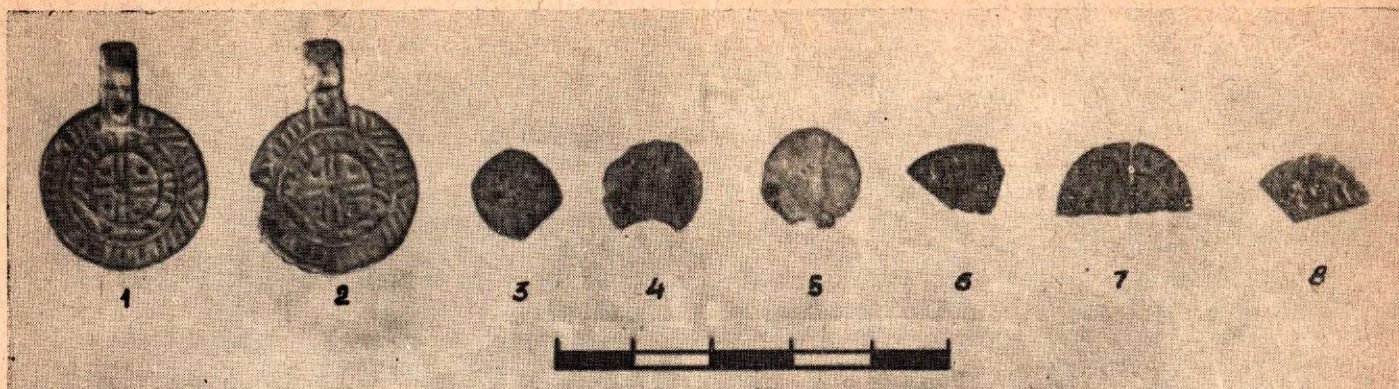
²⁹ Turpat.

³⁰ Turpat.

11. att. Vinakalna kapulauka piekariņi, stikla krelles, šujamadata, apkalumi.

1 — sa., ar bronzu apkalts naga piekariņš, 2 — 10. k., br. zvārgulis, 3 — 32. k., br. cilpiņa, 4 — 18. k., br. gredzens pie deniņiem, 5 — sa.,
br. uzpirkstenis, 6 — 32. k., br. šujamadata ar vilnas diegu, 7 — 28. k., kaklarota (br. zvārguļi, stikla krelles, ar bronzu apkalts naga
piekariņš).

12. att. Alvas-svina piekariņi un sudraba monētas.

1, 2 — 38. k. alvas-svina piekariņi, monētas, 3 — 19. k., 14.—15. gs. nedatēts Tartu biskapijas artigers, 4 — 41. k. Tartu biskapa Duisburga (1513. g.) artigers, 5 — 32. k., 16. gs. nenosakāma Livonijas ordenmestra Tallinas artigers, 6 — 32. k., nodilis un nenosakāms fragments, 7 — 36. k., Zviedrijas karaļa Jāņa III (1569.—1592. g.) Tallinas šilīņš bez gada skaitļa, 8 — 41. k., nenosakāms fragments.

ko lika šķirstā, viņā saulē mirušais varot dabūt visu.³¹

Par drēbju, pārtikas un naudas došanu kapā runāts gandrīz visos 15.—17. gs. aprakstos, to apstiprina arī arheoloģiskie atradumi. Bet Vinakalna kapulaukam ir lokāla īpatnība — te kapā dotas ne tikai veselas, bet vēl biežāk ar nolūku salauztas monētas.³² To darīja aiz tiem pašiem iemesliem, aiz kādiem sadauzīja māla traukus — tikai tādi derēja mirušajam viņsaule. Iespējams, ka smagie 16. gs. otrās puses un 17. gs. sākuma kari, kas noplicināja zemniekus, bija par daļēju iemeslu tam, ka kapos dota salauzta nauda.

Starp Vinakalna monētām samērā rets ir 41. kapā atrastais Tartu biskapa Johana Duisburga 1513. g. artigers (12. att.: 4), jo šis bīskaps valdīja tikai vienu gadu.

Vinakalnā apbedīti vietējie iedzīvotāji, turklāt, kā rāda kapulauka situācija, apbedīšanas veids un līdzdotās senlietas, — vietējie zemnieki. Rakstītie 17. gs. avoti liēcina, ka daļa zemnieku bija ienākuši pāri Daugavai.

Par iedzīvotāju etnisko piederību, ārējo izskatu, augumu, miršanas vecumu varēs sīkākas ziņas sniegt pēc kaulu materiāla izpēti.³³ Antropologs Debecs, apskatot vienu no galvaskausiem, konstatējis, ka tas piederējis ap 65 gadus vecam vīrietim, kuram degunkauls bijis pārsists un tad saaudzis.

Vinakalna apkārtnē intensīvi un nepārtraukti apdzīvota kopš agrā dzelzs laikmeta. Tuvākajā apkaimē atrodas Priedaines, Kalniešu, Aizelkšņu, Pastamuižas un Radžu kapulauki, Vinakalna, Lokstenes, Avotiņu, Kokneses un Oliņkalna pilskalni. Oliņkalns bija vietējo iedzīvotāju centrs laikā no 8. līdz 13. gs. sākumam. Tāpēc arī vēl 14. gs. dokumentos minētās Oliņa zemes³⁴ un Oliņkalna pilskalns vēl tagad pa-

turējis šo vārdu. Kad vācu iebrucēji šo pilskalnu kā latviešu centru sagrāva, Oliņa zemes nonāca Rīgas arhibīskapa īpašumā. Lokstenes muiža ar mūra pili Daugavas un Lokstenes upītes satēkā kļuva par apkārtnes centru. Lokstenes vārds figurē rakstos pirmo reizi Vartberga hronikā sakarā ar Lietuvas ķēniņa Ķeistuta iebrukumu šeit 1375. g. 2. martā.³⁵

Stukmaņu muižas nosaukums dokumentos pirmo reizi parādās 1586. gadā un izspiež Lokstenes nosaukumu.

Kāds 1437. g. 15. septembra dokuments stāsta, ka Rīgas arhibīskaps Henings Sarpenbergs izlēno Hansam Lokstenam un viņa audzudēlam Arndam Stokmanim Lokstenes muižu un tuvākās zemes ar ļaudīm, tiesāšanas tiesībām utt. Šie īpašumi ietilpst Kokneses pilstiesā, un dokumentā tiek nosauktas to robežas.³⁶ Liekas, ka šis dokuments ir kāda agrāk izdotā atjaunojums. Stokmaņu dzimtā Lokstene paliek ap 150 gadu. Vēlāk tās īpašnieki mainās vairākkārt (Šrēderi, Biberici u. c.).

Sā laika rakstītie avoti vairāk runā par kungu savstarpējām attiecībām un izdarībām.³⁷ Par vietējiem zemniekiem, kas apglabāti Vinakalna kapulaukā, par viņu kļaušām un nodevām, par viņu tiesībām un kara postu ziņu avotos mazāk.

Lai gan Vinakalna kapulaukā turpinās pirmsvācu iebrukuma tradīcijas apbedīšanā, tomēr manāma kristīgās ticības ietekme. Tā mirušie apbedīti vienā virzienā — ar galvām uz dienvidrietumiem. Apbedīto skats vērsts pret uzkalna centru. Droši vien, tur atradies kāds lielāks, visai kapsētai kopējs kristīgās ticības simbols. Izrakumu laukuma ziemeļaustrumu stūrī sarkanīgā dedzinātā māla blietējums un akmeņi varbūt arī ir šī vieta. Kristīgās ticības sludinātāji

³¹ Krēsliņu Jānis. Op. cit., 26. lpp.

³² Tas konstatēts arī autora 1960. gada izrakumos 13.—17. gs. senās Aizkraukles baznīcas kapulaukā.

³³ Vinakalna kapulauka kaulu materiālu apstrādā antropoloģe R. Deņisova.

³⁴ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, III. Reval, 1857, 1081. nr. Dokumentos minētās Oliņa zemes ar Oliņkalna pilskalnu pirmais saistīja E. Mugurevičs, kuram autors ir pateicīgs arī par dažu rakstīto avotu norādījumiem.

³⁵ Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae (edit Strehleke), 1836, 99. lpp. un E. Strēlkes 1864. gada tulkojums, 49. lpp.

³⁶ Livländische Güterurkunden, I. Rīga, 1908, 276.—277. lpp.

³⁷ Agrākās Lokstenes, vēlākās Stukmaņmuižas vēsturi un muižas kungu genealogiju, dodot attiecīgo dokumentu reģistrus, aprakstījis J. Dērings. (J. Döring. Geschichte des livl. Gutes Stockmannshof, früher Loxten genannt, nebst Regesten von Loxtenschen Urkunden. Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1878. Mitau, 1879, 3.—13. lpp.)

«pagānu» kapulaukos uzcēla krustus vai pat kapli-
čas, un līdz ar to šie kapi, kuros zemnieki mirušos ap-
bedīja pēc tēvotēvu tradīcijām, tika uzskatīti par
kristīgo kapsētām. Tā izskaidrojami daudzie kapu-
lauki, kuros apbedīšana sākas pirms vācu iebrukuma
un turpinās arī pēc iebrukuma vairākus gadsimtus.³⁸

Kristīgās ticības ietekmē mirušos sāk apbedīt
šķirstos un tiem vairāk nedod līdz tik daudz senlietu
kā agrāk. Pēdējo varētu izskaidrot arī ar zemnieku
materiālā stāvokļa pasliktināšanos.

Divi apaļie alvas-svina piekariņi ar krustu vidū
(38. kapā), lai gan izmantoti kā kaklarota, tomēr
atspoguļo kristīgās ticības simbolu un ietekmi.

Ka vācu iekarotāju nestās kristīgās ticības ietekme
tomēr nebija spēcīga un ka latviešu zemniekiem ciņa
pret to bija viens no šķiru ciņas izpausmes veidiem,
apliecina daudzās rakstīto avotu ziņas.

Vēl 17. gs. (1640. g. 5. III) baznīcu vizitācijas
protokolos teikts, ka Kokneses draudzē³⁹ mirušos ne-
ved uz baznīcas kapsētu, ja tā atrodas tālāk par
3 jūdzēm, bet apbedī savos kapos («in die busche und
wâlde»).⁴⁰

Kaimiņos — Kalsnavā un Vietalvā — vēl 17. gs.
iznīcināti 80 dieveklī (1679. g. 5. un 7. XII vizitācijas
protokoli, kuros teikts, ka «80 semmeslehten und teif-
fels wehung verstöret worden»). Te vēl esot izplatī-
tas dažādas burvības un pestēji.⁴¹

Nelīdz par «nekristīgu» apbedīšanu uzliktās soda-
naudas un kakla dzelzs pie Kokneses baznīcas
(1679. g. 9. XII ziņojums).⁴² Baznīcas vizitācijas pro-
tokolos vēl 18. gs. sākumā (1732. g. 14. II) atzīmēts,
ka Stukmaņos ir tādi jaunekļi un pieaugušie, kas ne-
kad nenāk pie svētā vakarēdiena. Kokneses draudzē
ļaudis mirst bez baznīcas svētības, baznīcas atprasī-
šanā ļoti slikti atbild, mirušos neapbedī baznīcas no-
rādītās kapsētās utt.⁴³

Ar ko izskaidrojama bērū paražās un apbedīšanā
sīkstā pieturēšanās pie senajām tradīcijām un kristī-
gās ticības vājā ietekme? Galvenais iemesls ir vācu
muižnieku un mācītāju ekspluatācija un latviešiem
svešā ārzemnieku ideoloģija, pret ko arī vērsta viē-
tējo iedzīvotāju ciņa. Tas atspoguļojas arī bērū pa-
ražās un apbedīšanā.

«Kad mirušo gulda kapā, tam dod līdz koka
cirvi, ēdienu, dzērienu un drusku tēriņa naudas un
teic, lai ar visu to tas dodoties uz citu pasauli, kur
viņš par vāciešiem būšot kungs un pavēlnieks, tāpat
kā tie par viņu bijuši šajā pasaulē.» Tā raksta
Sebastjans Minsters savas «Kosmografijas» 1550. g.
izdevumā.

Minēsim tomēr vēl dažas rakstīto avotu ziņas. Pēc
Kokneses un Sēlpils iekarošanas 1208. g. vācieši

vajāja Kokneses valdnieka Vetsekas meslu maksātā-
jus latgaļus un sēļus, kā arī krievus, kuri bijuši Vet-
sekas līdzdalībnieki un palīgi vācu nogalināšanā:
«Un cik atrada vainīgo, jo viņi bija nodevības līdz-
zinātāji, visur nogalināja, kā bija pelnijuši, ar bries-
mīgu nāvi un izravēja ar saknēm nodevējus šajā ap-
gabalā», vēsti hronika.⁴⁴

1371. g. ordeņa brāļi laupa Stukmaņu apkārtnē.⁴⁵
1375. g. šeit laupa un posta leiši sava ķēniņa Ķeistuta
vadībā.⁴⁶

1509. g. Kristofers Tizenhauzens atdod Arnda
Stokmaņa atraitnei 6 zemnieku saimes.⁴⁷

1524. g. Vietalvā parakstītais dokuments liecina,
ka Sausnējas kungs Engelbrehts Tizenhauzens pār-
dod par vienu zirgu Arndam (Arntt) Stokmanim par
dzimtu 2 zemnieku Klāva un Jāņa Pelēnu saimes, ar
tiesībām pārdot tās tālāk un atprasīt bēgšanas gadī-
jumā.⁴⁸

1550. g. Odzienā parakstītais dokuments stāsta,
ka Odzienes kungs Indriķis Tizenhauzens atdod
Arndam (Arnt) Stokmanim zemnieku Matīsa Saim-
tura un Mārtiņa Svīkuļa saimes ar sievām un bēr-
niem un algādzi Indriķi Veslovenu.⁴⁹

Ja vēl atceramies Kranca, Minstera, Rušova un
citu sniegtās ziņas un Kokneses pilsnovada sarakstus
par zemnieku ekspluatāciju un Livonijas kara un
zviedru-poļu kara nodarīto postu Stukmaņu apkārtnē,
tad vietējo zemnieku stāvokļa aina kļūst pavisam uz-
skatāma.

Pēc 1590. g. revīzijas datiem Kokneses pilsnovadā
bija pavisam 150 zemnieku saimniecību ar 105 ark-
liem zemes. Kaut gan jau kopš 8 gadiem bija bei-
dzies karš, tomēr gandrīz viena trešā daļa no visa
Kokneses pilsnovada (41½ arkla) bija postažā pa-
mestā zemnieku zeme.⁵⁰ Bet Kokneses zemniekiem
tad pašā laikā no arklu lielas mājas visu gadu bija
jāsūta 6 dienas nedēļā muižas darbos 1 darbinieks ar
zirgu, t. s. īstenieks, daži saimnieki deva arī otri-
nieku jeb kājnieku vasaras sezonas darbiem. Darbā
bija jāierodas jau svētdienas vakarā.⁵¹ Katrai arklu
lielai zemnieku saimniecībai bija jāapstrādā muižas
laukos vairāk nekā 8 ha (20,5 pūrvietas).⁵² Bez tam
zemniekiem neatkarīgi no ražas bija jādod muižai
3 pūri rudzu, miežu un auzu no arkla un dažādas
naturālās nodevas, kā alus, cūkas, medus u. c.⁵³

Nav jābrīnās, ka šādos apstākļos Rīgas arhibīska-
pijas vasaļu tiesnesis Arnds (Arendt) Stokmanis,
izpildīdams Sausnējas kunga Engelbrehta Tizenhau-
zena lūgumu, 1544. g. pratina savus zemniekus
Klāvu Zemīti un Andreju Ramulēnu, kas apliecina, ka
Toma Pelēna kalps Tilcēnu Briķis atklāti apvainojis
un nosaucis kungu par robežu zagli.⁵⁴

³⁸ Madonas, Viesienas Tropelju, Bērzaunes Skutēnu, Dzelza-
vas Strūgukalna, Jaunpiebalgas, Tirzas Zvanulejas, Mežotnes
Didulu, Čeraukstes Podiņu, Stāmerienas Annasmuižas u. c.
kapulauki.

³⁹ Kokneses draudzē ietilpa arī Stukmaņi un Vinakalna ka-
pulauks.

⁴⁰ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. Rīgā, 1931.,
10. lpp.

⁴¹ Turpat, 49. lpp.

⁴² Turpat, 50. lpp.

⁴³ Turpat, 69. lpp.

⁴⁴ Indriķa Livonijas hronika. Rīgā, 1936., 63. lpp.

⁴⁵ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Re-
gesten, III, 1081. nr.

⁴⁶ Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae. 99. lpp.

⁴⁷ Livländische Güterurkunden, II. Rīga, 1908, 51. lpp.

⁴⁸ A. S v ā b e. Vidzemes tiesību vēstures avoti. 1336.—1551.
Rīgā, 1941., 130.—131. lpp.

⁴⁹ Turpat, 441. lpp.

⁵⁰ Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953., 141. lpp.

⁵¹ Turpat.

⁵² Turpat, 142. lpp.

⁵³ Turpat.

⁵⁴ A. S v ā b e. Op. cit., 241.—242. lpp.

Nav jābrīnās arī, ka vienu no Stukmaņu muižas kungiem Jurgenu Štokmani, kā zemnieki liecina, Livonijas kara laikā nogalināja.⁵⁵

Jaunajiem Stukmaņu muižas īpašniekiem, kuriem muiža uzdāvināta pēc Livonijas kara, veicās labāk: 1638. g. Vidzemes arklu revīzijā apstiprinātas viņu tiesības, uzskaitītas Stukmaņu muižas robežas un zemnieku īpašumi.⁵⁶

Arī Vīnalkalna kapulauka materiāls, tāpat kā rakstītie avoti, apliecina zemnieku pakāpenisku slīgšanu nabadzībā. Ja pirms vācu iebrukuma vietējie iedzīvotāji mirušos apbedīja svētku tērpā, dodami līdz dažādas bronzas un pat sudraba lietas, nerunājot jau par dzelzs lietām,⁵⁷ tad senlietu daudzums kapos pēc vācu iebrukuma 13. gs. pakāpeniski samazinās. Ja 13. un 14. gs. kapos senlietu vairāk, tad vēlākajos gadsimtos to skaits pavisam niecīgs — nazis, dažreiz kāda saktiņa, gredzens, naudas gabals, tas pats salauzts. Avoti liecina, ka arī tagad mirušos centās apglabāt goda tērpā, tikai tas daudz nabadzīgāks.

Arī pašu senlietu formās nejutām to izdomu, meistarību un daudzpusību, kāda vērojama 11. un 12. gs. rotās. Nav vairs kaklagredzenu, važiņrotu, bronzas vainadziņu un ar bronzu rotāto villaiņu. Saktu un gredzenu formas pakāpeniski deģenerējas. Tās darinātas primitīvāk nekā agrākās vietējās senlietas. Pat stikla krelles kļuvušas apdarē paviršākas un vienkāršākas. Dažu svešo formu ieviešanās (zīmoga gredzeni un slēgtie gredzeni, apaļie piekariņi ar krusta motīvu vidū, dažī riņķa saktu tipi) nav devuši stimulu rotaslietu formu uzplaukumam. Tas pats sakāms arī par citām bronzas un citu materiālu senlietām.⁵⁸ Redzam gan biežāk lietojam feodāļu kalto un apgrozībā esošo sudraba naudu, 25. kapā ir līdz šim neparasta materiāla — tūbas gabals, kurā iesprausta adata, 38. kapā ir vienā divdaļīgā veidnē lietie, acīm redzot masveidā gatavotie alvas-svina apaļie piekariņi ar cilpiņām, bet tas viss, salīdzinot ar izšķērdīgi daudzpusīgo 11. un 12. gs. vietējo senlietu klāstu, liekas sīks un niecīgs. Rodas sajūta, ka vietējo zemnieku materiālās un garīgās kultūras dzīvē Oļņalkalna pilskalnam kā centram laikā no 8. līdz 12. gs. bija daudz rosinošāka nozīme nekā vācu 13.—16. gs. Koknesei, lai gan pēdējai bija pilsetas tiesības un tā ietilpa pat Hanzas savienībā.

* * *

Pētījumi jaunatklātajā Vīnalkalna kapulaukā ne tikai pasargāja pieminekli no bojā ejas, bet sniedza jaunas atziņas.⁵⁹

⁵⁵ E. Dunsdorfs. Vidzemes 1638. g. arklu revīzija, III. Rīgā, 1941., 1072. lpp.

⁵⁶ E. Dunsdorfs. Op. cit., 1073.—1075. lpp.

⁵⁷ Uzskatāms piemērs ir 4 km attālais Radžu kapulauks, kas tagad ietilpst Pļaviņu pilsētas teritorijā.

⁵⁸ Salīdzinājumam noder K. Redlihas raksts (Clara Redlich. Deutsches Kulturgut in der lettischen und estnischen Volkskunst. — Quellen und Forschungen zur baltischen Geschichte, H. 2. Posen, 1942, 61.—72. lpp.). Autore datē dažas 13.—19. gs. arheoloģiskās rotas, parāda rotkaļu darbu, izmantojot arī rakstītos avotus. Rakstā pārspilēta vāciešu kā kultūras nesēju loma.

⁵⁹ V. Urtāns. Aizsardzības izrakumi Vīnalkalna kapulaukā pie Stukmaņiem (13.—17. gs. sākums). — Referātu tezes zināt-

Pirmkārt, iegūto senlietu un monētu analīze ļāva precizēt to piederību, lietošanas laiku un veidu periodā no 13. gs. līdz 17. gs. sākumam. Bet šis laiks pagaidām ir celmains lidums arheologu, etnografu, folkloristu un citu zinātņu pārstāvjiem.

Otrkārt, Vīnalkalna kapulauka senlietu analīze un salīdzinājums ar līdzīgiem pieminekļiem palīdzēja datēt arī pēdējos un kartografēt attiecīgā laika kapulaukus plašākā apkārtnē.

Treškārt, Vīnalkalna kapulauka arheoloģiskā materiāla salīdzinājums ar šīs pašas apkārtnes attiecīgo etnografisko, folkloras un rakstīto avotu materiālu sniedza interesantas atziņas par dažām vietējo iedzīvotāju ideoloģijas īpatnībām laikā no 13. līdz 17. gs.

KAPU APRAKSTS

1. k a p s (3. att.), kv. 9 ef, bērns, virziens DR—ZA.⁶⁰ Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, rokas elkoņos saliektas, virs krūtīm. Galvaskauss sadrupis, trūkst labās kājas un kreisās kājas liela kaulu un pēdas. Dziļums virs galvaskausa 55 cm, virs kājām 59 cm. Senlietu nav.

2. k a p s (3. att.), kv. 10 ef, vīrieša, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, labā roka gar sāniem, kreisā roka elkonī saliekta virs jostas vietas, galva pagriezta uz labo pusi. Kauli, sevišķi galvaskauss, labi saglabājušies. Iegurņa kreisajā pusē saliekts nazis ar asmeni uz iekšpusi. Skelets atradās daļēji zem celma, tāpēc saglabājies. Dziļums virs galvaskausa 42 cm, virs kājām — 66 cm. Pārrokot pie kreisās ciskas zem naža atrasta nodilusi akmens galda ar caurumiņu galā.

3. k a p s (3. att.), kv. 10 de, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, labā roka gar sāniem, kreisā — elkonī saliekta virs jostas vietas. Galvaskauss sadrupis, kauli sīkti saglabājušies. Dziļums virs galvaskausa 22 cm, virs kājām — 55 cm. Iegurņa labajā pusē — dzelzs nazis. Galvas apvidū iezīmējas tumšākas zemes plankums noapaļotu galu.

4. k a p s, kv. 10 de, virziens DDR—ZZA, sapostīts. Spriežot pēc kauliem (mugurkaula un kājas paliekas), skelets gulējis uz muguras izstieptā stāvoklī. Dziļums 45 cm. Senlietu nav.

5. k a p s (3. att.), kv. 10 c, izpostīts, kauli kaudzē, 42 cm dziļumā. Starp kauliem ir dzelzs nazis ar koka spala paliekām. Ap kaulu kaudzi ir tumši, pa daļai oļļaini plankumi.

6. k a p s (3. att.), kv. 10 a, izpostīts, saglabājušies daži salauzti un sajaukti kauli. Dziļums virs tiem 20 cm. Zem kauliem atrasti dzelzs nazis un liela kvadrātveida dzelzs spradze. Kauli un lietas atrodas bedrē, kura daļēji iezīmējas ar tumša plankuma kontūrām.

7. k a p s, kv. 6/7 ab, izpostīts, kauli neatrodas savās agrākajās vietās. Saglabājušies galvaskausa fragmenti un sīkaku kaulu paliekas. Galvaskausa fragments 32 cm dziļumā. Pārējie kauli seklāk. Sīka tuvumā atrasti dzelzs nagla un dzelzs naža fragments, kuri tomēr šim kapam var arī nepiederēt un tāpēc apzīmēti par savrupatradumiem.

8. k a p s, kv. 4/5 a, virziens DR—ZA. Skelets guļ drusku saliekts uz labajiem sāniem izstieptā stāvoklī, rokas elkoņos saliektas, pie kam labās rokas apakšdelma kauli virs jostas vietas, bet kreisās rokas apakšdelma kauli virs krūtīm. Trūkst kreisās kājas, labās kājas liela kaulu un pēdas, pārējie kauli saglabājušies samērā labi. Dziļums virs galvaskausa 33 cm, virs kājām 30 cm. Senlietu nav. Pie galvas labajā pusē un pie kreisajiem sāniem ir tumšāku plankumu kontūras.

9. k a p s, kv. 8/9 gh, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī. Trūkst mugurkaula, ribu, plecu, kreisās rokas un kreisās kājas kaulu. Labās kājas liela kauli nav savā vietā. Labā roka saliekta elkonī, pie kam apakšdelma kauli virs jostas vietas. Skeleta vidusdaļā tumša plankuma kontūras. Dziļums virs galvas 38 cm, virs kājām 50 cm. Senlietu nav.

10. k a p s, kv. 8/9 fg, sievietes, virziens DR—ZA. No kauliem saglabājušies kāju kauli, daļēji mugurkauls, iegurnis un

niskajai sesijai par 1959. g. arheoloģiskām un etnografiskām ekspedīcijām. Rīgā, 1960., 6.—7. lpp.

⁶⁰ Šeit un turpmāk vispirms apzīmēts skeleta galvas, tad kāju virziens.

kreisās rokas apakšdelma kauli. Spriežot pēc kauliem, mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī, kreisā roka saliekta elkonī, pie kam apakšdelma kauli virs jostas vietas. Dziļums virs kājām 48 cm. Uz kreisās rokas pirksta falangas ir bronzas lentveida gredzens, virs iegurna labajā pusē — bronzas zvārgulītis ar cilpiņu uz augšu, iekšpusē, daļēji zem kauliem — dzelzs nazis ar koka spala paliekām.

11. k a p s, kv. 8/9 ef, virziens DDR—ZZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī. Trūkst pēdu, kreisās rokas delnas, ribu, arī vairāki citi kauli fragmentāri. Labā roka saliekta elkonī, pie kam apakšdelma kauli virs jostas vietas. Kreisā roka izstiepta taisni gar sāniem. Galvaskausa sašķiebtis uz kreiso pusi. Uz krūtīm pie zoda ir bronzas pakava sakta ar ripu galiem, gali apakšā drusku sagriezti uz kreiso pusi, zoslas smaile uz labo pusi. Dziļums virs galvaskausa 43 cm, virs kājām 51 cm. Virs skeleta tumšāki trūdu plankumi.

12. k a p s, kv. 10 abc, virziens DDA—ZZR, sapostīts. Galvaskausa daļas neatrodas savā vecajā vietā. Spriežot pēc kauliem, kas saglabājušies (liela kauli, pēdas un rokas pirkstu falangas un žoklis), mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam vismaz vienas rokas delna virs jostas vietas. Skeleta augšējā daļa izpostīta, rokat bedri vēlākajos laikos (bedrē atrasts sarkanais karniņš). Dziļums virs kājām 55 cm. Senlietu nav.

13. k a p s, kv. 10 abc, virziens DDR—ZZA, sapostīts. Trūkst skeleta augšējās daļas, iegurna un labā ciskas kaula. Spriežot pēc kauliem, kas saglabājušies, mirušais gulējis uz muguras izstieptā stāvoklī. Skeleta augšējā daļa izpostīta (tāpat kā 12. kaps). Dziļums virs kājām 55 cm. Pie kreisā ciskas kaula iekšpusē ir dzelzs nazis ar koka spala atliekām, bet jostas vietā labajā pusē — salūzusi apaļa dzelzs sprādze.

14. k a p s, kv. 5 ab, virziens DDR—ZZA. Kauli saglabājušies samērā labi. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam rokas elkoņos saliekta ar apakšdelma kauliem virs jostas vietas. Dziļums virs galvaskausa 49 cm, virs kājām 51 cm. Jostas vietā iegurna kreisajā pusē virs kauliem slīpi guļ dzelzs nazis ar spalū uz augšu, bet pie galvas labajā pusē dzelzs nagla ar smaili uz augšu. Virs kapa un pie tā — tumšāku trūdu kontūras. Pie galvas kreisajā pusē guļ reizē apbedītā maza bērna kaulu paliekas (15. kaps).

14. kapa skeleta labās pēdas tuvumā, ārpusē no tās un 9 cm dziļāk (60 cm dziļumā), kv. 6 b atrastas 2 senlietas no kāda izpostīta 13. gs. beigu kapa: masīva bronzas pakava sakta ar skaldņu galiem un rievotu loku, pa rievām stiepjas bronzas stieplīte un neliels dzelzs nazis, kas gulēja tieši zem saktas.

15. k a p s, kv. 5 a, virziens DDR—ZZA. Maza bērna skelets, guļ pie 14. kapa galvas kreisajā pusē, abi mirušie apbedīti reizē. No 15. kapa skeleta saglabājušies fragmentārs galvaskaus un roku kauli. Skelets guļ uz muguras. Dziļums virs galvaskausa 50 cm. Senlietu nav.

16. k a p s, kv. 3/4 ab, virziens DR—ZA. Nav saglabājušies mugurkauls, ribas, iegurna kauls un pleca kauli. Galvaskaus un labā roka fragmentāri. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, galvaskausa sašķiebtis. Dziļums virs galvaskausa 53 cm, virs kājām — 51 cm. Pārrokot, jostas vietā, vairāk pie kreisajiem sāniem, atrasta dzelzs kvadrātveida sprādze. Virs kapa un sevišķi skeleta labajā pusē redzamas iegarena tumšāka trūdu plankuma kontūras.

17. k a p s, kv. 4/5 ab, virziens DR—ZA. Skelets atrodas daļēji zem 8. kapa. Trūkst galvaskausa, plecu kaulu, rokas kauli fragmentāri. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam labā roka saliekta elkonī ar apakšdelma kauliem virs jostas vietas, bet kreisā roka izstiepta gar sāniem. Dziļums virs kājām 66 cm. Pie labā ciskas kaula ārpusē ir dzelzs nazis ar asmeni uz iekšpusi un iedzītni uz augšu, zem tā dzelzs kvadrātveida sprādze. Virs kapa un pie skeleta iezīmējas iegarena tumšāka trūdu plankuma kontūras, kas tomēr izplūdušas.

18. k a p s, kv. 4/5 ab, sievietes, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam, spriežot pēc fragmentāriem roku kauliem, labā roka saliekta elkonī, un tās delnas kauli virs jostas vietas, bet kreisās rokas pirkstu falangas krūšu apvidus labajā pusē. Tātad arī kreisā roka bijusi elkonī saliekta. Galvaskausa fragmentārs un sagriezts uz kreisajiem sāniem. Trūkst liela kaulu, pēdas kaulu un labās rokas. Dziļums virs galvaskausa 50 cm, virs kājām — 65 cm. Uz labās rokas pirksta falangas ir bronzas trīsviju spirālgredzens, kam malējās vijas augšpusē paplašinātas. Uz kreisās rokas vidējo pirkstu falangām ir 2 bronzas gredzeni, vienam pamišus gali, otram 2 vijas. Virs jostas vietas labajā pusē ir dzelzs nazis

ar spalū uz augšu un asmeni uz iekšpusi. Virs labajiem deniņiem atsegta bronzas gredzenveida stieple. Ap skeletu manāmas neizteiktas tumšākas trūdu palieku kontūras.

19. k a p s, kv. 4/5/6 ab, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī zem 18. un 14. kapa. Skeletam fragmentārs galvaskaus un roku kauli, pēdējie elkoņos saliekti un rokas sakrustotas virs jostas vietas. Dziļums virs jostas vietas 73 cm. Augšpus jostas vietas virs mugurkaula ir dzelzs nazis ar asmeni uz labajiem sāniem un smaili uz leju. Pie naža spala ir maza plāna sudraba monēta. Krūšu rajonā virs mugurkaula ir bronzas riņķa sakta ar vilnas auduma paliekām, zoslas smaile versta pret kreisajiem sāniem. Pie skeleta tumšu trūdu plankumi.

20. k a p s, kv. 3/4 b, virziens DR—ZA. No skeleta saglabājušies tikai galvaskausa fragmenti, plecu, roku un muguras kauli. Mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī. Skeleta apakšdaļa, ieskaitot iegurna kaulus, norakta, jo atrodas smilšgrants bedres D malā. Dziļums virs galvaskausa 60 cm. Pie galvaskausa labajā pusē ir sudraba monētas siks fragments, bet jostas vietas apvidū, daļēji izraktās bedres malā ir dzelzs nagla ar koka paliekām rūsā.

21. k a p s, kv. 9/10 gh, virziens DR—ZA. Trūkst kreisās kājas liela kaula un pēdas. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam rokas elkoņos saliekta un sakrustotas virs jostas vietas. Dziļums virs galvaskausa 57 cm, virs kājām 74 cm. Starp kājām ceļgala apvidū ir apaļa dzelzs sprādze, bet virs kreisās rokas augšdelma dzelzs naža fragments. Virs skeleta, sevišķi tā augšdaļā ir tumšāki trūdu plankumi.

22. k a p s, kv. 8/9 fg, virziens DR—ZA. Trūkst kaulu no skeleta augšējās daļas. Spriežot pēc kāju kauliem un rokas pirkstu falangām, skelets gulējis uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam roka elkonī saliekta virs jostas vietas. Dziļums virs jostas vietas 72 cm. Pie iegurna kreisajā malā ir dzelzs nazis ar koka spala paliekām uz augšu, asmeni uz iekšpusi. Virs jostas vietas uz pirksta falangas ir bronzas gredzens ar pamišus paplašinātiem galiem. Apmēram krūšu rajonā, bet ne jau savā agrākajā vietā atrasta bronzas pakava sakta ar līlīju galiem un vilnas audumu paliekām, kurām cauri izdurta saktas zosla. Virs kauliem tumši trūdu plankumi. 22. kaps atrodas daļēji zem 21. kapa.

23. k a p s, kv. 10 bc, virziens DR—ZA. Saglabājušies skeleta apakšdaļa, pie kam liela kauli un pēdu kauli netika atsegti, jo tie iegāja izrakuma laukuma austrumu profilā. Mirušais gulējis uz muguras izstieptā stāvoklī daļēji zem 13. kapa. Dziļums virs jostas vietas 77 cm. Pie kreisajiem sāniem ar spalū uz augšu un asmeni uz iekšpusi ir dzelzs nazis. Kāju apvidū iezīmējas tumši plankumi un atsevišķas ogļītes.

24. k a p s (5. att.: I), kv. 10 ab, vīrieša, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam rokas saliekta elkoņos un sakrustotas virs jostas vietas. Skelets atrodas daļēji zem izpostītā 6. kapa. Galvaskaus noliektis uz kreiso pusi. Dziļums virs galvaskausa 60 cm, virs kājām 77 cm. Pie labajiem sāniem ir dzelzs nazis ar spalū uz augšu un asmeni uz ārpusi. Rūsā saglabājušās koka spala paliekas ar kniedītiem. Vidū virs mugurkaula skriemeļiem ir apaļa dzelzs sprādze, salūzusi. Uz krūtīm pie zoda ir bronzas pakava sakta ar ripu galiem, viena ripa nolauzta, gali slīpi uz augšu, zoslas smaile uz labā pleca pusi. Saktas zosla iesprausta vilnas audumā, kā paliekas saglabājušās. Skeleta labās kājas liela kauli un pēda daļēji ieiet izrakuma laukuma austrumprofilā. Virs skeleta un ap to redzami nenoteikti tumšāki trūdu plankumi.

25. k a p s (4. att.), kv. 10 ab, virziens DDR—ZZA. No kauliem saglabājušies galvaskausa, mugurkaula, plecu kaulu, rokas kaulu un ribu fragmenti. Galva sašķiebtis uz kreiso pusi. Skelets guļ uz muguras. Dziļums virs galvaskausa 73 cm. Virs galvaskausa atrasta tūbas gabalā iesprausta bronzas šujamadata. Pie adatas saglabājušies tumši mati. Pie labā pleca ir dzelzs nazis ar smaili uz apakšu un asmeni uz iekšpusi. Virs kauliem un ap tiem ir tumši trūdu plankumi, kā arī atsevišķas ogļītes. Pārrokot kapa bedri, galvaskausa tuvumā, uz ārpusi no tā, atrasta bezripas māla lauska ar gludu virsmu, sāna gabals. Tā nevarētu būt piederējusi šim kapam un tiek uzskatīta par savrupatradumu.

26. k a p s, kv. 8 gh, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam rokas saliekta elkoņos, delnas virs jostas vietas. Galvaskaus fragmentārs, pagriezts drusku pa labi. Dziļums virs galvaskausa 50 cm, virs kājām 70 cm. Pie kreisajiem sāniem ir dzelzs nazis ar spalū pie sā-

niem, smaili uz ārpusi un asmeni uz iekšpusi. Nazim koka spala paliekas.

27. k a p s (4. att.), kv. 9/10 c, virziens RRD—AAZ. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, rokas elkoņos saliektas un apakšdelma kauli virs jostas vietas. No galvaskausa saglabāties tikai apakšžoklis. Liela kauli ieiet izrakumu laukuma austrumu profilā. Dziļums virs jostas vietas 80 cm. Skelets guļ daļēji zem 12. un 5. kapa. Pie kreisajiem sāniem slīpi guļ dzelzs nazis ar asmeni uz ārpusi un iedzītni virs jostas vietas. Virs krūtīm kreisajā pusē ir sudraba monētas fragments.

28. k a p s (4. att.), kv. 9/10 ef, sievietes, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, rokas elkoņos saliektas un apakšdelma kauli kreisajai rokai virs jostas vietas, labajai — augstāk. Dziļums virs galvaskausa, kas sašķiebtis uz labajiem sāniem, 65 cm, virs kājām — 75 cm. Ap kaklu kaklārta: uz vilnas pīnes uzvērti bronzas zvārgulītis, stikla krelles, ar bronzu apkalts piekariņš ar naga paliekām, stikla krelles un bronzas zvārgulītis. Uz labās rokas pirksta falangas ir bronzas zīmogredzens, bet pie kreisajiem sāniem dzelzs nazis ar smaili uz apakšu un asmeni uz iekšpusi. Skelets guļ daļēji zem 1. kapa. Virs skeleta un ap to ir tumšāki trūdu plankumi ar nenoteiktām kontūrām.

Virš 28. kapa galvas, 35 cm dziļumā, kv. 9 c atrasts dzelzs nazis, kas apzīmēts par savrupatradumu.

29. k a p s (4. att.), kv. 10 d, vīrieša, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam rokas saliektas elkoņos ar apakšdelma kauliem virs jostas vietas. Galvaskausa sašķiebtis uz labo pusi. Liela kauli ieiet izrakumu laukuma austrumu profilā. Skelets guļ daļēji zem 3. un daļēji zem 4. kapa. Dziļums virs galvaskausa 70 cm, virs kājām 82 cm. Pie galvaskausa labajā pusē, daļēji zem galvas un labā pleca dzelzs nazis ar smaili uz apakšu un asmeni uz iekšpusi. Iedzītnis galā saliekts. Blakus nazim sudraba monētas 2 fragmenti. Virs jostas vietas vidū ir kvadrātveida dzelzs sprādze, otra apaļa dzelzs sprādze atrodas leļpus iegurņa. Virs skeleta un ap to izmēģas tumšāki, nenoteiktas formas trūdu plankumi.

30. k a p s (5. att.:2), kv. 5/6 a₁a, sievietes, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam rokas saliektas elkoņos un sakrustotas virs jostas vietas. Galvaskausa sašķiebtis uz kreiso pusi. Trūkst kreisās kājas liela kaulu un pēdu. Dziļums virs galvaskausa 58 cm, virs kājām 80 cm. Uz krūtīm pie zoda ir bronzas pakava sakta ar atrofītiem galiem, viena gala nav, gali un zoslas smaile uz kreiso pusi. Krūšu rajonā kreisajā pusē slīpi ar spalū uz apakšu un asmeni uz ārpusi atrasts dzelzs nazis, gals pārlūzis. Uz labās rokas vidējo pirkstu falangām ir 2 bronzas gredzeni, viens apaļš, slēgts, otrs — spirālveida. Uz kreisās rokas vidējo pirkstu falangām ir 2 bronzas gredzeni, viens ar vaļējiem galiem, otrs — spirālveida ar 3/4 vijām. Virs abiem pēdējiem gredzeniem ir koka daļas. Pie galvaskausa labajā pusē atrasts dzelzs naža fragments, kas varētu arī nepiederēt 30. kapam. Virs skeleta un arī pie tā, sevišķi kreisajā pusē, manāmas tumšākas trūdu kontūras un atsevišķas ogļītes. Lai atsegtu visu 30. kapu, kura galvasdaļa un labie sāni iegāja izrakumu laukuma dienviņu profilā, tika paplašināts izrakumu laukums, atsedzot kv. 4 a₁ un 5 a₁ (pirmais no tiem Z—D virzienā 80 cm, bet R—A virzienā 100 cm, otrs Z—D virzienā 100 cm, R—A virzienā arī 100 cm). Virs kapa un pie skeleta kreisajā pusē ir tumšāki trūdu plankumi ar atsevišķām ogļītēm, forma nenoteikta.

31. k a p s, kv. 6 a₁ab, sievietes, virziens DDR—ZZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī. Galvaskausa un roku kauli slīkti saglabājušies, pēdu trūkst. Galva sašķiebtis uz labo pusi, dažas rokas pirkstu falangas virs jostas vietas. Dziļums virs galvas 63 cm, virs kājām — 75 cm. Krūšu rajonā labajā pusē atrodas fragmentāra dzelzs šujamadāta. Pie labās rokas augšdelma, uz ārpusi no tā ir dzelzs nazis ar smaili uz leju un asmeni uz iekšpusi. Uz pirksta falangas virs iegurņa labajā pusē ir bronzas slēgts gredzens. Starp kājām, tuvāk pie labās kājas ceļgala atrasta fragmentāra sudraba monēta. Leļpus kāju pēdām, šķērsām kājām atrodas dzelzs nazis ar spalū uz labās kājas pusi un asmeni pret kājām. Iespējams, ka šis nazis nepieder 31. kapam. Pie 31. kapa, sevišķi tā augšdaļā, ir tumši trūdu plankumi un atsevišķas ogļītes. 31. kaps atrodas daļēji zem 30. kapa.

32. k a p s, kv. 6 a₁ab, sievietes, virziens DDR—ZZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam labā roka saliekta eļkonī un apakšdelma kauli virs jostas vietas. Galvaskausa fragmentārs, trūkst labās rokas augšdelma, kreisās rokas apakšdelma un labās kājas. Dziļums virs galvaskausa un virs

kājām 64 cm. Uz krūtīm pie zoda ir bronzas pakava sakta atrofītiem galiem un grieztu loku, gali vērsti uz augšu, pret kreiso plecu, pie saktas vilnas auduma paliekas. Zosla iesprausta audumā, un tās smaile arī vērstā pret kreiso plecu. Virs jostas vietas labajā pusē ir dzelzs nazis ar spalū uz augšu un asmeni uz ārpusi. Pie naža asmens apaļa sika sudraba monēta. Drusku augstāk par pārējām senlietām, virs skeleta kreisā pleca atrasts bronzas apkalums vai piekariņa cilpiņa ar 4 caurumiņiem. Tā piederība 32. kapam nav droša. Zem naža atrasta bronzas šujamadāta ar smaili uz leju, adātā ievērtā vilnas dzija. Pie kreisās kājas ceļgala atrasta fragmentāra sudraba monēta. Leļpus iegurņa pie kreisā ciskas kaula, uz iekšpusi no tā atrasts bronzas spirālgredzens, kurā pirksta falanga. Spirālgredzenam 3 vijas, gali nosmailināti, virs šķērsgrīzums apaļš. 32. kapa kāju daļa atrodas zem izpostītā 7. kapa. Pie 32. kapa ceļgaliem ir tumšs trūdu plankums.

33. k a p s, kv. 5/6 ab, virziens, spriežot pēc saglabājušajiem liela un pēdas kauliem, DR—ZA. Skelets guļējis izstieptā stāvoklī. Tas izpostīts, šķiet, ierokot 14. kapu. Dziļums virs kājām 80 cm. Pie liela kauliem tumši trūdu plankumi. Senlietu nav.

34. k a p s, kv. 9/10 ab, virziens DDR—ZZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam kreisās rokas apakšdelma kauli ir virs jostas vietas. Galvaskausa, roku un liela kauli ir fragmentāri. Galvaskausa sagriezts uz kreiso pusi. Dziļums virs galvaskausa 55 cm, virs kājām 70 cm. Augšpus galvaskausa dzelzs nagla ar smaili uz kreiso pusi. Augšpus jostas vietas dzelzs nazis, kas guļ slīpi, ar smaili un asmeni pret kreisajiem sāniem. Pie skeleta kreisajiem sāniem ir māla bezripas lauska, siks sāna gabals, ar rupju zvīrgzdu piejaukumu. Šī lauska varētu arī nepiederēt šim kapam. Virs kapa vidusdaļā ir melni trūdu plankumi.

35. k a p s, kv. 9/10 a₁a, virziens, spriežot pēc fragmentārajiem kāju kauliem, DR—ZA. Mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī. Skeleta augšējā daļa iziet izrakumu laukuma paplašinājuma dienviņu profilā. Tas netika atsegts. Dziļums virs jostas vietas 81 cm. Starp cisku kauliem atrasts sudraba monētas fragments. Jostas vietā ir apaļa dzelzs sprādze, bet pie iegurņa ārpusē labajā pusē dzelzs nazis ar smaili uz leju un asmeni pret sāniem.

36. k a p s (5. att.:3), kv. 7 ab, virziens DR—ZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam rokas elkoņos saliektas taisnā leņķī un apakšdelmu kauli atrodas augšpus jostas vietas. Galvaskausa bojāts, pēdu, mugurkaula, delnas kaulu un ribu nav. Dziļums virs galvaskausa 55 cm, virs kājām 65 cm. Zem apakšžokļa slīpi atrodas dzelzs nazis ar spalū pret labo plecu un asmeni pret kaklu. Spala koka atliekās kniedītes Uz krūtīm pie zoda atrasta riņķa sakta ar likoču rotājumu, zoslas smaile vērstā pret labo sānu. Pie kreisās rokas elkoņa ārpusē ir sudraba monētas fragments, bet starp kreisās un labās kājas liela kauliem ir 2 sudraba monētu fragmenti (no vienas monētas), lielākais pie kreisā, mazākais pie labā liela kaula. Virs kapa un pie skeleta ir tumšu trūdu plankumi, sevišķi kapa augšdaļā.

37. k a p s, kv. 9/10 ab, sievietes, virziens DDR—ZZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam ar elkoņos saliektām un virs jostas vietas sakrustotām rokām. Kauli labi saglabājušies. Dziļums virs galvaskausa 60 cm, virs kājām 70 cm. Pie galvaskausa, 5 cm no tā, bronzas pakava sakta ar maziem ripu galiem un vilnas auduma paliekām, kurā bijusi iesprausta zosla. Liekas, ka sakta neatrodas savā vecajā vietā — krūšu rajonā. Iegurņa kreisajā pusē dzelzs nazis ar smaili uz leļpusi, asmeni pret sāniem. Kreisā ceļgala ārpusē ir sudraba monētas fragments. Ap kapu iezīmēģas tumši trūdu plankumi. 37. kaps daļēji atrodas zem 34. kapa.

38. k a p s, kv. 7 a₁, virziens, spriežot pēc kauliem un senlietām, DDR—ZZA. Saglabājušies tikai galvaskausa fragmenti. Dziļums virs galvaskausa 50 cm. Ap galvaskausu tumšu trūdu plankums. Krūšu apvidū pie zoda ir maza bronzas pakava sakta ar atrofītiem galiem un ovālu loka šķērsgrīzumu. Saktas gali vērsti uz augšu, zoslas smaile pret labajiem sāniem. Pie saktas vilnas auduma paliekas. Labā pleca apvidū 2 alvasvina apaļie piekariņi ar cilpiņām. Uz piekariņiem abās pusēs vidū krusts, ko apņem 2 riņķveida joslas ar šķērsrievām. Tuvākais piekariņš pie galvaskausa vesels, otrs ar pārlauztu cilpiņu un iedrupušu malu. Cilpiņas vērstas pret galvaskausu drusku ieslīpi un piekniedētās.

Kā vēlāk noskaidrojās, 38. kapa skeleta apakšējā daļa izpostīta, ierokot blakus 42. kapu.

39. k a p s, kv. 7 a, virziens, spriežot pēc kauliem, DDR—ZZA. No skeleta saglabāties tikai galvaskauss un fragmentārais labais augšdelma kauls. Pārējie kauli izpostīti, rokit 36. kapu. Mirušais guldīts uz muguras, galva sašķiebta uz labo pusi. Dziļums virs galvaskausa 50 cm. Ap kauliem tumšs trūdu plankums ar noapaļotu galu. Senlietu nav.

Galvaskausa tuvumā un līmenī, kv. 7 a, atrasts dzelzs naža iedzītis vai fragmentāra nagla. Tā varētu nebūt no šī kapa un apzīmēta par savrupatradumu.

40. k a p s (5. att.: 4), kv. 7/8 bc, virziens DR—ZA. Kauli saglabājušies samērā labi, tikai galvaskauss, iegurņa kauli un labais ciskas kauls fragmentāri. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī ar elkoņos saliektām rokām. Labā roka ir virs jostas vietas, kreisā roka virs krūtīm. Galvaskauss noslīdējis uz kreisā pleca pusi. Dziļums virs galvaskausa un kājām 70 cm. Uz krūtīm pie zoda bronzas pakava sakta ar ripu galiem, gali slīpi uz apakšu pret kreisajiem sāniem. Pie saktas saglabājušās vilnas auduma paliekas, kurā iesprausta zosla. Jostas vietā labajā pusē ir dzelzs nazis perpendikulāri kājām, naža smaile pret labajiem sāniem, bet asmens pret kāju pusi.

41. k a p s, kv. 7/8 ab, virziens DDR—ZZA. Skelets, spriežot pēc fragmentārajiem galvaskausa, plecu, labās rokas, cisku un labās kājas kauliem, gulējis uz muguras izstieptā stāvoklī, labā roka nostiepta gar sāniem. 41. kapa skeleta kreisā puse sapostīta, ierokit 36. kapu. Dziļums virs galvaskausa 65 cm, virs kājām 70 cm. Ap skeleta daļām, kas saglabājušās, ir tumši trūdu plankumi ar atsevišķām ogļītēm. Uz krūtīm pie zoda ir bronzas pakava sakta ar atrotiem galiem, gali vērsti pret zodu, zoslas smaile pret labo plecu. Saktas loka šķērsriezums ir apaļš. Pie saktas ir vilnas auduma paliekas, cauri tām izsprauta zosla. Virs labās rokas elkoņa ir 2 sudraba monētas: veselā vairāk uz iekšpusi, fragmentārā — uz ārpusi. Uz

labās rokas pirksta falangas virs iegurņa ir bronzas spirāl-gredzens, kuram ir 3 vijas, vidū grieztas, malās ar iecirstiem taisnstūriem. Zem labās rokas apakšdelma un delnas kauliem ir dzelzs nazis ar smaili uz leju un asmeni uz iekšpusi.

42. k a p s, kv. 7 a, a, sievietes, virziens DDR—ZZA. Skelets guļ uz muguras izstieptā stāvoklī, pie kam rokas elkoņos saliektas taisnā leņķī ar plaukstām virs jostas vietas. Kauli stipri satrūdejuši. Dziļums virs galvaskausa 65 cm, virs kājām 75 cm. Skeleta kājas daļēji atrodas zem 41. kapa. Ierokit 42. kapu, ticis izpostīts 38. kaps tā lejasdaļā. Virs skeleta un ap to manāmi tumši plankumi. Uz krūtīm pie zoda ir bronzas pakava sakta ar liliju galiem un šķērsriezumā apaļu loku. Saktas gali vērsti pret kreisajiem sāniem, zoslas smaile — pret kreiso plecu. Uz kreisās rokas pirksta falangas virs iegurņa labajā pusē ir bronzas 2 viju spirāl-gredzens. Uz labās rokas pirksta falangas virs iegurņa kreisajā pusē ir līdzīgs bronzas gredzens. Blakus gredzenam atklāts sudraba brakteāta fragments. Pie kreisā ciskas kaula ārpusē atrasta māla bezripas lauska ar nodrupušu virsmu, sānu gabals.

Pārrokot 42. kapa bedri, tā galvasdaļas tuvumā atklājās jauna kapa kājas pēdas un liela kauli, kas iegāja izrakumu laukuma paplašinājuma dienvidu profilā. Tie attīrīti. Dziļums virs tiem 80 cm. Senlietu nebija. Šis kaps netika tālāk atsegts. Pēc iezīmēšanas kopējā plānā (kv. 6 a), tam virsū uzbera smiltis. Šī kapa virziens varēja būt DR—ZA un skelets varētu gulēt izstieptā stāvoklī uz muguras.

Vīnakalna kapulaukā bez kapa aprakstā minētajām senlietām iegūti vēl šādi savrupatradumi: piekariņš ar lāča naga paliekām bronzas apkalumā un trapeceida mēlītēm, bezripas māla lauska ar gludu virsmu, 3 dzelzs naži, 2 dzelzs naglas, bronzas uzpirkstenis un bronzas pakava sakta ar vienu atrotiņu un otru ripas galu.

ВИНАКАЛНСКИЙ МОГИЛЬНИК ОКОЛО СТУКМАНИ

(XIII — XVII вв.)

В. Уртанс

ВЫВОДЫ

В начале мая 1959 года нам удалось открыть неизвестный до сих пор могильник на горе Винакалнс около Стукмани, на территории колхоза «Селга» Клинтайнского сельсовета Крустпилсского района (рис. 1). Могильник находится примерно в 300 м на северо-восток от городища Винакалнс. Раскопки произведены на площади 63 м², где обнаружено 42 погребения крестьян (рис. 2, 3, 4, 5), проживавших ранее на землях Олиня и позднее перешедших в поместья Локстене и Стукмани.

В раскопках найдено 111 предметов: железные ножи, пряжки от поясов, гвозди, различные бронзовые подковообразные и круглые фибулы, перстни, бубенчики, подвески — когти медведя в бронзовых оковках и круглые орнаментированные оловянно-свинцовые бляшки, иголки, каменный брусок, черепки лепной керамики, стеклянные бусы и серебряные монеты (рис. 6, 7, 9—12). По монетам и вещам Винакалнский могильник можно датировать концом

XIII — началом XVII в. Анализ предметов из этого могильника помогает датировать и картографировать ряд подобных же памятников на территории Латвии (рис. 8).

Захоронения на Винакалнском могильнике проходили согласно погребальным традициям периода донемецкого вторжения. Однако в захоронениях ощущается церковное влияние (умершие погребены в одном направлении — головами на юго-запад) и особенно — результаты эксплуатации немецких феодалов (скудный погребальный инвентарь, дегенерация форм).

Сопоставление археологических данных с этнографическими, фольклорными и письменными материалами исследуемого района проливает свет на некоторое своеобразие в мировоззрении населения. Оно изменилось и направлено против идеологии господствующего класса помещиков и церковников.

SENĀS LATVIJAS DAMASCĒTĀ TĒRAUDA ŠĶĒPU GALI

A. Anteins

IEVADS

Ne par vienu tēraudu pasaulē nav bijis tik daudzjūsma, leģendu, pasaku un ticējumu kā par seno Austrumu meistaruru lieto rakstaino bulata tēraudu. No tā izgatavotie aukstie ieroči ir slaveni ar asmens cietību, elastību un asumu. Bulata tērauda zobenu var saliekt tā, ka abi gali saskaras un tas nepārlūst; ar to var pārgriezt gaisā uzmetu visplānāko zīda plīvuru, pārcirst kaulus un naglas, nesabojājot asmeni. Bulata tērauds raksturīgs arī ar virsmas rakstu: uz tumša fona redzamas relatīvi gaišākas taisnas vai daždažādi viļņotas līnijas. Jo viļņotāks, biežāks raksts un tumšāks fons, jo metāls augstvērtīgāks, bez tam tā raksts neatkārtojas. Visaugstvērtīgāko metālu ražoja Indijā, kur tā ražošanas paņēmienus meistari rūpīgi slēpa no citiem un nodeva no paaudzes uz paaudzi tikai cits citam, līdz beidzot bulata tērauda ražošanas māksla izzuda.

Bulata tēraudu pieminēja jau pirms mūsu ēras lielais sengrieķu filozofs Aristotelis. Tā ražošanas tehnoloģiju centās atrast daudzi jo daudzi metalurgi un zinātnieki, sevišķi 19. gs. sākumā. To vidū bija pat slavenais angļu fiziķis M. Faradejs. Taču šo jautājumu izdevās atrisināt tikai krievu metalurgam P. Anosovam, kas pēc gandrīz 10 gadu ilgas (1828.—1837.) seno Austrumu meistaruru auksto ieroču un siltiem paša izdarītu kausējumu pētīšanas pirmais Eiropā izgatavoja asmeņus no lietā bulata tērauda, kas pēc struktūras un īpašībām bija pilnīgi vienāds ar labākajiem seno Austrumu bulata tērauda paraugiem.

P. Anosovs izkausēja tīgelī ļoti tīru dzelzi un tajā izšķīdināja tīru grafitu. Metāla virspusi pārklāja ar sārņu kārtu, ko izveidoja no kristāliska dolomīta, dažreiz ar tīras dzelzs plāvas piedevu. Zem tādiem sārņiem tērauds intensīvi dezoksidējās un atbrīvojās no silīcija, fosfora un sēra. Pēc tam šķidro tēraudu lēni atdzēsēja. Tādējādi atdzēsējot, tēraudā izaug lieli kristāli ar skaidri redzamām paralēlām dendrīta asīm. Notikusi dendrītiskā likvācija; dendrīta asis kristālā sastāv no relatīvi mīkstāka tērauda (mazāk oglekļa), tāpat no grūtāk kūstoša, ātrāk sacietējoša tērauda, bet starpdendrīta telpa piepildīta ar cietāku

tēraudu (vairāk oglekļa), tāpat ir no vieglāk kūstoša, vēlāk sacietējoša tērauda. Relatīvi mīkstās dendrīta asis satur vairāk ferīta, bet starpdendrīta telpa — vairāk perlīta. Sekojošā kalšana nesagrāva tērauda dendrītisko struktūru, bet taisnās dendrīta asis pārvērtā par dažādi izlocītām viļņainām līnijām. Rūdot šādu tēraudu, stiprāk norūdījās starpdendrīta metāls un vāji vai pat nemaz — izlocītās dendrīta asis. Tā ieguva materiālu, kas vienlaikus bija ļoti ciets un sīksts.¹

Bez P. Anosova visus lielā bulata tērauda ražošanas noslēpumus zinājis vēl vecs Zlatoustas meistars N. Švecovs, vēlāk viņa dēls P. Švecovs, kas, nomirstot 1919. g., ražošanas mākslu aiznesis līdzī kapā. Un tikai 1959. g. presē parādījās raksts, ka pieci Zlatoustas inženieri pēc vairāku gadu ilga darba no jauna atklājuši lietā bulata tērauda ražošanas mākslu un saņēmuši autora apliecinību.²

No jauna atrastais lietā bulata tērauds labāks par veco. To var izgatavot no jebkura augstas kvalitātes tērauda, arī no nerūsējošā. Izstrādājumus var hromēt vai niķelēt, un tie saglabā savu virsmas rakstu.

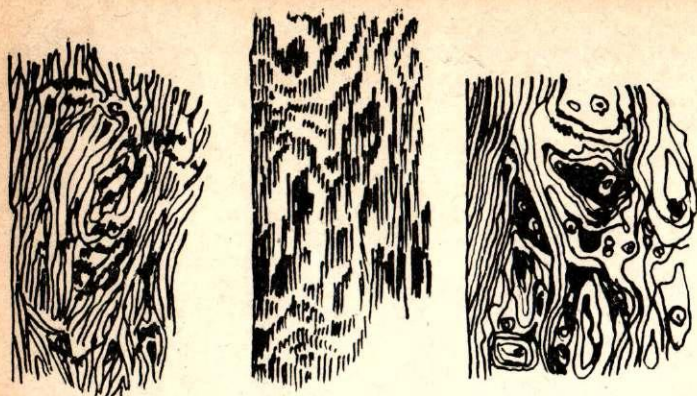
Dabiski, ka senajos laikos, kā arī vēlāk, nezinot lietā bulata tērauda ražošanas mākslu, visādi centās atdarināt šo augstvērtīgo tēraudu. Vieni no pirmajiem atdarinātājiem bija senās Damaskas ieroču kalēji, kas augstvērtīgo lieto bulata tēraudu auksto ieroču izgatavošanai ievada no Indijas. Šo atdarināšanu senās Damaskas ieroču kalēji veica jau Romas impērijas laikā. Viņu atdarināto metālu tad arī nosauca par Damaskas jeb damascēto tēraudu (senāk arī lieto bulata tēraudu sauca par Damaskas tēraudu, bet vēlāk — tikai atdarināto, metināto rakstaino tēraudu).³ Līdzīgi šādu tēraudu sāka gatavot arī citās Tuvo un Tālo austrumu zemēs.

Damascēto tēraudu ieguva, saliekot, t. i., savijot kopā mīksta tērauda (dzelzs) un cieta tērauda tievas

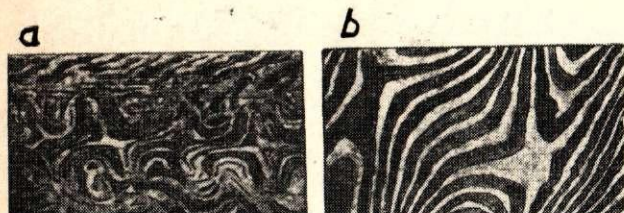
¹ Д. Н. Чернов и наука о металлах, под ред. Н. Т. Гудцова. Москва 1950, 480.—486. lpp.; ВСЭ, II изд., т. 6. Булат, 257. lpp.

² Новое рождение булата. — «Комсомольская правда», 1959 г. 12 IV, № 86 (10411).

³ ВСЭ, II изд., т. 6, Булат, 257. lpp.

1. att. Lietā bulata tērauda raksti. 3× palielināts.

2. att. Metinātā damascētā tērauda raksti:
a — Kaukāza duncim; b — Lježas manufaktūras ieroča stobram.
5× palielināts.

stieples vai lentas. Pēc tam kaļot tās sametināja vienā gabalā. Lai arī kā kalējs centās mainīt sitienu spēku un virzienu, tomēr iegūtais raksts atkārtojās, kas savukārt liecināja, ka tas nav īstais Indijas lietais bulata tērauds. Cik rūpīgi dažreiz centās atdarināt īsto lieto bulata tēraudu, rāda sens Japānas meistara izgatavots asmens, kurā saskaitīti ap 4 miljoni mikroskopisku diametru tērauda dziedziņu.⁴

Vēl 20. gs. sākumā no damascētā tērauda gatavoja ugunsieroču stobrus, galvenokārt augstas kvalitātes mednieku ieročus. Taču, attīstoties metalurģijai, radās iespēja iegūt lietus leģētus tēraudus (ar hroma, niķeļa, molibdena un citiem piemaisījumiem), kuru svarīgākās mehāniskās īpašības tālu pārspēj damascētā tērauda attiecīgās īpašības. Lietais leģētais tērauds ir arī ievērojami lētāks par metināto damascēto tēraudu. Šo iemeslu dēļ arī mednieku ieročiem damascēto tēraudu vairs neražo.

SENAIS DAMASCĒTAIS TĒRAUDS BALTIJAS JŪRAS BASEINA ZEMĒS

Vieni no vecākajiem apzinātiem damascētā tērauda izstrādājumiem Baltijas jūras baseina zemēs ir B. Neimana izpētītie 3. gs. romiešu damascētie zobeni, kas atrasti 1859.—1863. g. Nidamas purvā pie Alsensundas trijos ar ieročiem piekrautos nogrimušos romiešu kuģos.^{5,6} Visi ieroči atradušies vairāk nekā

⁴ БСЭ, II изд., т. 13, Дамаск (дамасская сталь), 328. лpp.

⁵ B. Neumann. Die ältesten Verfahren der Erzeugung technischen Eisens. Berlin, 1954, 60.—65. lpp.

⁶ B. Neumann. Römischer Damaststahl. — Archiv Eisenhüttenwesen, 1927, Bd. 1, H. 3, 241.—245. lpp.

1600 gadu ūdenī, t. i., purvā, un nav bijuši pakļauti uguns ietekmei.

Zobeni ir damascēti garenrievas daļā. Atkarībā no raksta veida izšķirami trīs damascējuma veidi: svītru veida damascējums, leņķu veida damascējums un puķu (rožu) veida damascējums. Tamlīdzīgi damascēti romiešu zobeni atrasti jau arī agrāk Reinas pietēkā Lānā.

Romiešu zobenu svītru veida damascējums (3. att., a) sastāv no kopā sametinātām mazoglekļa tērauda (dzelzs) un daudzoglekļa tērauda sloksnītēm. Leņķu veida damascējumu (3. att., b) iegūst, ja, kaļot svītru veida damascētu stieni, to vairākas reizes savērpj ap savu asi un tad piemetina blakus otru šādu stieni. Piemetnot vienu leņķu veidā damascētu stieni otram šādam stienim, iegūst dubultleņķu veida damascējumu (3. att., c). Par to, kā romieši ieguvuši puķu (rožu) veida damascējumu (3. att., d), pastāv tikai minējumi.

Mikrostrukturāzes analīzes rezultāti liecina, ka zobeniem rūditas tikai asmens virsotnes. Virsotņu struktūrā redzams troostīts, atsevišķi ferīta graudi un daudz martensīta. Garenrievu struktūrā redzamas nerūditas struktūras sastāvdaļas — ferīts un perlīts.

J. Piaskovskis savā rakstā⁷ dod divu izpētītu Pie-reinas apgabālā izgatavotu damascētu zobenu attēlus. Zobeni datēti ar 5.—8. gs. Viens no tiem ir ar leņķu veida damascējumu (4. att., a) un otrs — ar triju krustotu svītru damascējumu (4. att., b), pie kam vienā posmā raksts nav izdevies — krustoto svītru vietā redzamas nekruštas.

H. Arbman savā grāmatā⁸ sniedz attēlus par Dānijā (Kalundborgas tuvumā) atrastu zobenu ar leņķu veida damascējumu (zobens datēts ar 9. gs.) un Zviedrijā atrastiem metalogrāfiski izpētītiem damascētiem zobeniem un šķēpa galu. Viena damascēta zobena fragmenta makrostrukturā parādīta 5. att., a un šķēpa gala — 5. att., b. Kā redzams pēc makrostrukturāzes, tie abi ir ar leņķu veida damascējumu. Datējami ar 9. gs.

E. Kivikoski grāmatā par dzelzs laikmetu Somijā⁹ parādīti 2 damascēti šķēpa gali. Viens no tiem redzams 6. att. Tam lapas virsmas makrostrukturā abās pusēs simetrijas asij redzams zāģzobu slānis un vīts (vērpsts) slānis. Bez šī šķēpa gala atrasti vēl 3 gabali ar tāda veida damascējumu.

Polijā nav apzināts neviens damascēts zobens vai šķēpa gals, bet gan 5 naži: viens Krakovā (Vaveles pils), datēts ar 11. gs., 2 Gdanskā (13. gs.) un 2 Opolē (10.—12. gs.). No J. Piaskovska un V. Holubovica^{10,11} rakstu attēliem redzams, ka Krakovas un Gdanskas naži satur vītu slāni (līdzīgu 6. att. pa-

⁷ J. Piaskowski. Dawne wyroby dziwerowane («damascēnskie») i ich wytwarzanie. — Z otchłani wieków, 1957, Nr. 6, 372.—377. lpp.

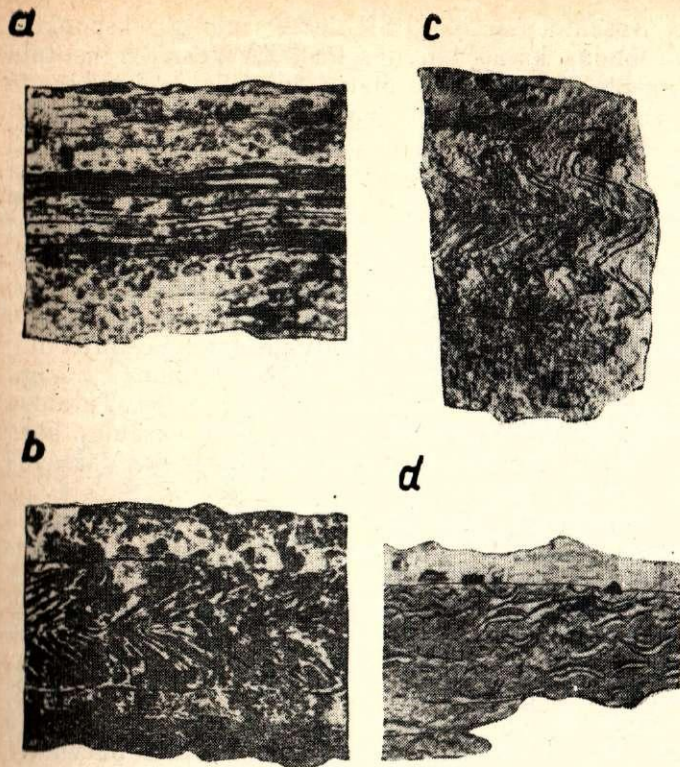
⁸ H. Arbman. Schweden und das Karolingische Reich. Stockholm, 1937, 259. lpp.

⁹ E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, II. Helsinki, 1951, 1105. att.

¹⁰ W. Holubowitz. Jak polscy kowale w XI w. imitowali stal damascenską. — Dawna kultura, 1954, Nr. 3, 128.—131. lpp.

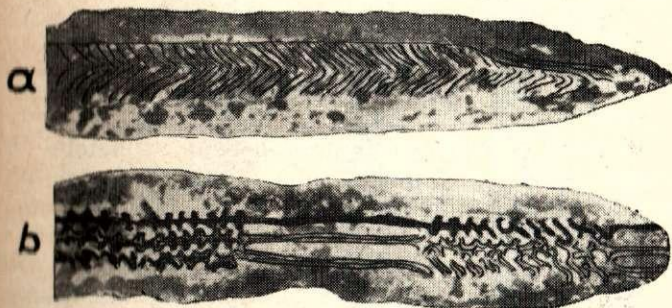
¹¹ W. Holubowitz. Opole w wiekach X—XII. Katowice, 1956, 155.—157. lpp.

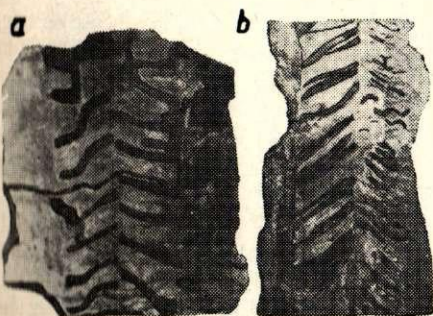

3. att. Romiešu damascēto zobenu raksti:

a — svītru veids; b — lēnķu veids; c — dubultlēnķu veids; d — puķu (rožu) veids.

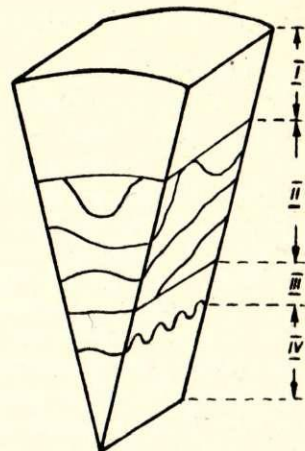

4. att. Piereinas damascētie zobeni.

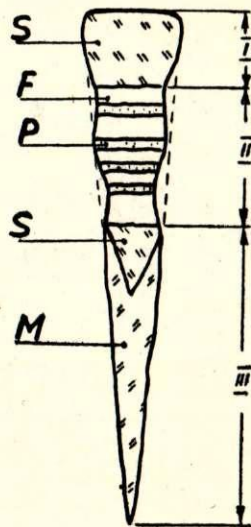
5. att. Zviedrijas zobena (a) un šķēpa gala (b) fragmentu makrostruktūra.

6. att. Somijas šķēpa gals.

7. att. Opoles naža asmens tehnoloģiskā shēma:

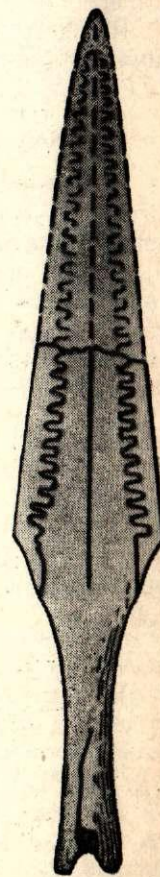
I — mīksts tērauds; II — vīts slānis (mīksts tērauds ar cietu tēraudu); III — mīksts tērauds; IV — cietis tērauds (rūdīts).

8. att. Novgorodas naža asmens tehnoloģiskā shēma:

I — naža mugurdaļa (rūdīta); II — vīts slānis; III — tērauda asmens virsotne (rūdīts). Strukturā sastāvdaļu apzīmējumi: F — ferīts; P — perlīts; S — sorbīts; M — martensīts.

9. att. Novgorodas šķēpa gals.

rādītajam), viens Ūpoles nazis ir ar leņķu veida damascējumu un otrs — ar vītu slāni un zāgzobu slāni (zāgzobi noapaļotāki nekā Somijas šķēpa galam). Otrā Ūpoles naža asmens tehnoloģiskā shēma parādīta 7. att. Jāatzīmē vēl, ka diviem citiem Ūpoles nažiem pa viļņotu (zāgzobu veida) līniju naža ķīlim piemētināta tērauda virsotne. Tāds piemētināšanas līnijas veids bija Silēzijā izveidojies daudzu gadsimtu laikā.

Kā senā Krievzemē pratuši gatavot damascētus zobenus, par to rakstījis 1048. g. arābu zinātnieks Al-Biruni¹². B. Kolčins, aprakstot senās Krievzemes melno metalurģiju, atzīmē, ka konstatēti 4 damascēti (rakstainā tērauda) zobeni, un parāda vienu Novgorodā atrastu damascētu nazi (11.—12. gs.), kam asmens vidusdaļā iemētināts vīts (vērpts) slānis.¹³ Naža asmens tehnoloģiskā shēma parādīta 8. att.

Novgorodas naža asmens tehnoloģija ir šāda. No trim sloksnēm — dzelzs, tērauda un dzelzs — samētināja stieni, pēc tam to izstiepa un, pārlicot divkārt, samētināja un atkal izstiepa, tad atkal pārlicca, samētināja un izstiepa. Tālāk līdz mētināšanas temperatūrai sakarsētu stieni savērpa — savija ap savu asi un apslīpēja taisnstūra stieņa veidā. Pēc tam pie šī taisnstūra stieņa piemētināja divus tērauda stieņus un atkal apslīpēja taisnstūra stieņa veidā. Šim stienim savukārt piemētināja tērauda asmens virsotni, rupji izkala asmeni un piemētināja vienā galā naža kātu. Pēc tam ar tecilu apslīpēja nazi, iegūstot galīgo veidu. Pedējo izdarīja rūdīšanu, norūdot asmens virsotni uz martensītu un mugurdaļu — uz sorbitu. Vēl jāatzīmē, ka Novgorodā atrasts viens šķēpa gals (13.—14. gs.), kam asmens virsotnes piemētinātas pa trapeczobu veida līniju¹⁴ (9. att.).

Par senā damascētā tērauda izstrādājumiem Lietuvā un Igaunijā pagaidām literatūrā ziņu nav.

SENĀS LATVIJAS DAMASCETAIS TĒRAUDS

Cik daudz Latvijas muzejos atrodas damascētā tērauda izstrādājumu, to varēs uzzināt tikai turpmāku pētījumu rezultātā. Kā redzams no apskata par Baltijas jūras baseina zemēm, tad no tāda metāla gatavoti trīs izstrādājumu veidi: naži, zobeni un šķēpu gali. Šī raksta autors, izpētot senās Latvijas dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģiju¹⁵, konstatēja, ka no izpētītiem 46 nažiem un 16 zobeniem (viens Zviedrijas zobens) neviens nebija no damascētā tērauda. Turpretim, izpētot 32 šķēpu galus, 9 šķēpu gali bija no damascētā tērauda. Lai dabūtu pirmo pārskatu par damascētā tērauda rakstiem, izstrādājumu tehnoloģiju un izplatību senajā Latvijā, autors pievērsās speciāli šķēpu galu pētīšanai, atstājot vēlākam laikam nažus un zobenus.

¹² Turpat, 159. lpp.

¹³ Б. А. Колчин. Черная металлургия и металлообработка в древней Руси. Москва 1953, 79., 138. lpp.

¹⁴ Труды Новгородской археологической экспедиции, т. II. АН СССР, М. 1959, 34., 129. lpp.

¹⁵ A. Anteins. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960.

Apskatot Latvijas PSR lielāko muzeju eksponātus un fondus, kā arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektora materiālu, tika konstatēti 74 šķēpu gali, kam lapa izgatavota no damascētā tērauda. Tie datēti ar 11.—14. gs., izņemot Ošbirzes šķēpa galu, kas attiecas uz agrāku posmu. Damascētā tērauda šķēpu gali atrodas Latvijas PSR Vēstures muzejā (66 gab. — apzīmēti ar VM), ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektorā (5 gab. — apzīmēti ar ZA) un Jelgavas novadpētniecības muzejā (3 gab. — apzīmēti ar JM). Apzināto damascētā tērauda šķēpu skaits nav galīgs, jo, pēc Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas ziņām, daudzi līdzīgu formu šķēpu gali no Aizkraukles, Ludzas, Turaidas Pūteļiem un citurienes pirms pirmā pasaules kara izvesti uz Maskavas, Londonas, Berlīnes, Varšavas un citiem muzejiem.

Damascētā tērauda šķēpu galu atrašanas vietas parādītas 10. att. Redzams, ka šādu šķēpu galu atrašanas vietu tikls pārklāj visu Latvijas PSR teritoriju. Tikls ir biežāks Kurzemē — kuršu zemē un retāks Zemgalē — zemgaļu un sēļu zemēs. Visvairāk šķēpa galu atrasts Vilkmuižas ezerā (15 gab.), Kapeniekos (6 gab.), Turaidā (6 gab.), Matkulē (4 gab.), Īvandē (3 gab.), Krimuldā (3 gab.) un Kazdangā (2 gab.). Pa vienam šķēpa galam atrasts 32 vietās. Triju šķēpu galu atrašanas vieta nav zināma.

Atkarībā no iekātojuma veida tikai viens šķēpa gals ir iedzītņa šķēpa gals ar atkarpī (Kāpenieki, VM-V 7645:5), bet 66 — uzmavas šķēpu gali. Septiņiem šķēpu galiem korozijas vai lūzuma dēļ kāta daļu nevar pareizi noteikt, taču jāatzīmē, ka, spriežot pēc to lapas formas un izmēriem, kāta daļa droši vien bija uzmavas veida.

DAMASCĒTĀ TĒRAUDA ŠĶĒPU GALU MAKRO- UN MIKROSTRUKTŪRA

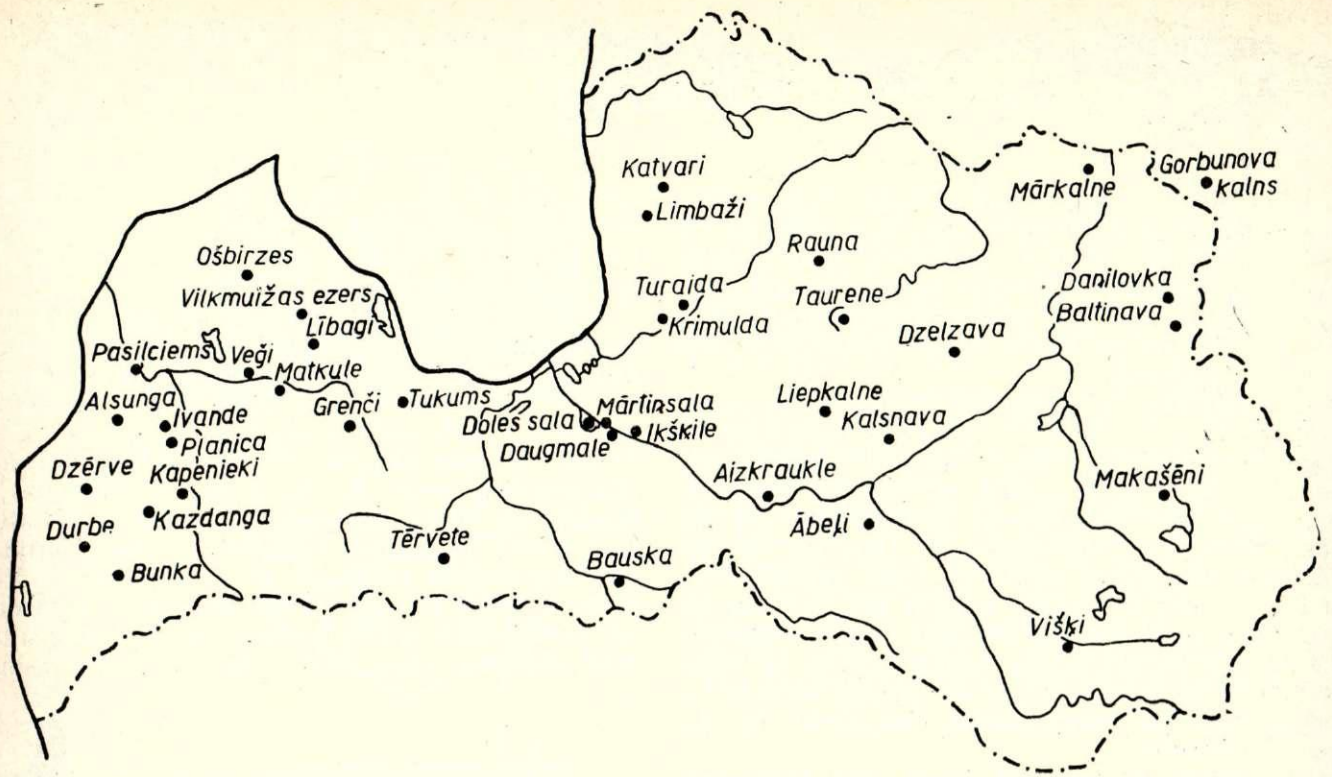
Makro- un mikrostruktūras pētīšanas metode ir sniegta autora rakstā par senās Latvijas dzelzs un tērauda izstrādājumiem.¹⁶ Šajā darbā ir izmantotas arī trīs Krimuldas šķēpu galu rentgenogramas, kas atrodas ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektorā.

Atkarībā no šķēpu galu lapu damascējuma rakstā un līdz ar to no izgatavošanas tehnoloģijas komplikācijas un darbietilpības izpētītos šķēpu galus var iedalīt 7 grupās.

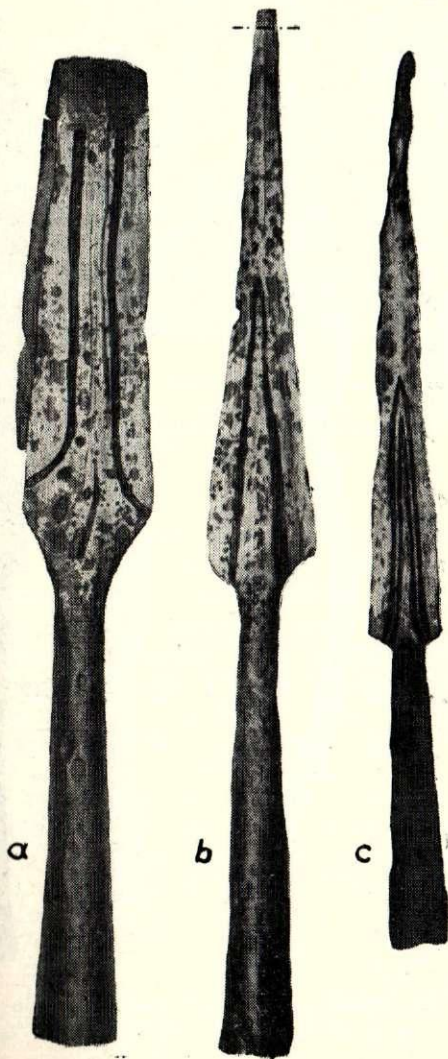
1. grupa. Lapā abās pusēs simetrijas asij redzami 1 vai 2 šauri dzelzs (ferīta) slāņi (svītras). Šādas lapas ir 12 šķēpu galiem (no visu izpētīto šķēpu galu kopskaita — 16,2%). Šķēps ar 1 svītru atrasts Taurenēs Lazdiņos (VM-V 3496), Liepkalnes Ķesteros (VM-V 7870:35), Krimuldas Liepenēs (ZA-II 7. uzsk., nr. 11), Doles salā (VM-V 1636), Bauskas Čunkānos (VM-V 9062:2), Kazdangā (JM-II 3738), Bunkā (VM-V 8140:7), Raņķu Kapeniekos (VM-V 7645:1), Abeļu Priedniekos (VM-K I 49) un viens ar nezināmu atrašanas vietu (JM-II 3480). Šķēps ar 2 svītrām atrasts Durbes Dīros (VM-V 1783) un Kurzemē (VM-30A/67).

3 šķēpu gali parādīti 11. attēlā: a — Bunkas, kam svītru apakšējais gals ir lokveida (līdzīgas svītras

¹⁶ A. Anteins. Op. cit., 3. un 4. lpp.

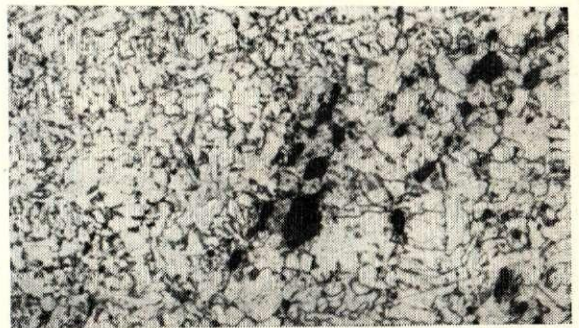

10. att. Šķēpu galu izplatības karte.

11. att. Šķēpu gali ar svītru lapu:

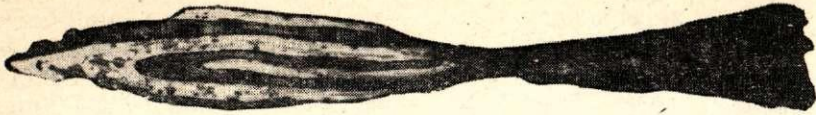
a — Bunkas. $\frac{1}{2}$; b — Kapenieku. $\frac{1}{2}$; c — Kurzemes. $\frac{1}{8}$; — — — griezuma vieta.

12. att. Kapenieku šķēpa gala (11. att., b) griezuma mikrostruktūra. 150× palielināts.

redzamas arī Taurenas, Liepkalnes, Krimuldas, Doles salas, Bauskas un nezināmas atrašanās vietas šķēpu galiem); b — Kapenieku, kam taisnas svītras; c — Kurzemes, kam abās pusēs simetrijas asij redzamas 2 svītras.

Apskatot 5 šķēpu galu svītru mikrostruktūru (Liepkalnes, Doles salas, Bunkas, Kapenieku un Kurzemes), redzams, ka struktūra sastāv tikai no ferīta graudiem ar ļoti nēcīgu sārņu ieslēgumu daudzumu. Visplatākās svītras ir Bunkas šķēpa galam, kam svītras platums ir līdz 3,0 mm. Bunkas šķēpa gala svītrām makrostruktūrā redzamas arī sīkas plaisas, kas ir neparasti plastiskajam ferītam. Sīkās plaisas vedina domāt, ka metāls satur lielāku fosfora daudzumu.

Apskatot mikrostruktūru pārējā lapas daļā, visiem pieciem šķēpu galiem bija redzams bez ferīta arī vēl perlīts un dažreiz arī sīks cementīts ar lielāku sārņu daudzumu nekā ferīta svītrās. 12. att. parādīta Kapenieku šķēpa gala griezuma mikrostruktūra. Tā sastāv no sīka ferīta, perlīta un cementīta ar sīkiem sārņu ieslēgumiem.

Ja salīdzinām šīs grupas izstrādājumu damascējumu rakstu ar 2. un 3. att. parādīto damascētā tērauda zobenu rakstu, redzams, ka ļoti vienkāršā raksta veida dēļ ir grūti nosaukt pirmos par damascētiem, tāpēc bieži vien līdzīgi izstrādājumi tiek nosaukti nevis par damascētiem, bet tikai par rakstainiem, bet izmantotais tērauds — par rakstaino tēraudu.^{17,18} Taču, lai apgūtu 2. un 3. att. parādīto damascējumu iegūšanas mākslu, bija jāskatās no visvienkāršākā, visvieglākā kalēja metinājuma raksta veida. Un tāds ir šai grupai. Tāpēc šīs grupas tēraudu varam nosaukt par visvienkāršāk (visprimitīvāk) damascētu tēraudu.

Visgarākais ir Taurenies šķēpa gals (446 mm), vissmagākais — Bunkas (267 g).

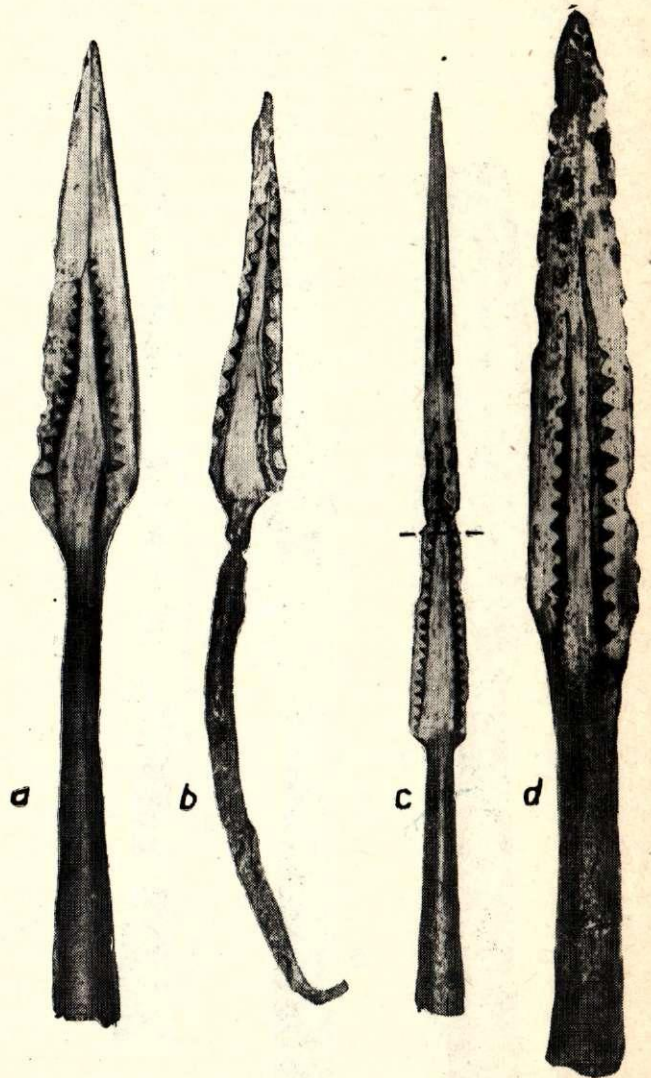
2. grupa. Lapa sastāv no virsotnē pārliectiem slāņiem. Tāda lapa ir Ošbirzes šķēpa galam (VM-V 7579:29) (1,4%), kas parādīts 13. att. Lapa izgatavota no diviem mazoglekļa tēraudiem, kas izkalti šauru strēmeļu veidā un saliekti skavas veidā, bet pēc tam no šīm skavām metinot izgatavota lapa. Vidusdaļas cietība HB 108, kas norāda, ka oglekļa saturs tēraudā ir neliels (var teikt, ka tā izgatavota no dzelzs).

3. grupa. Lapā abās pusēs simetrijas asij redzams slānis, kam ārējā malā izveidoti zobi līdzīgi šķērszāģa zobiem. Tādas lapas ir 13 šķēpu galiem (17,6%). Trīs šādi šķēpu gali atrasti Raņķu Kapeniekos (VM-V 3860, V 7628:3 un V 7645:5), divi — Vilkmuižas ezerā (VM-V 6571:669 un 1753), pa vienam — Matkulē (VM-V 9306:163), Alsungas Kanīņos (VM-V 6562:15), Ivandes Ķaupos (VM-V 9303:3), Aizkrauklē (VM-I 718), Raunā (VM-TL XXXVII), Mārkalnē (VM-I 1363), Baltinavas Aizelkšnos (VM-V 7449:3) un Daņilovkā (ZA-1. k., nr. 6).

Divi Kapenieku (*a* — VM-V 3860 un *b* — VM-V 7645:5), Alsungas (*c*) un Baltinavas (*d*) šķēpu gali parādīti 14. att. To starpā ir vienīgais iedzītņa šķēpa gals ar atkarpi (*b*). Vienai Kapenieku šķēpa gala lapai (*a*) līdzīga viena Vilkmuižas ezera šķēpa gala lapa (VM-1753) un Matkules šķēpa gala lapa (VM-V 9306:163). Otrai Kapenieku šķēpa gala lapai (*b*) līdzīga viena Vilkmuižas ezera šķēpa gala lapa (VM-V 8571:669). Alsungas šķēpa gala lapai (*c*) līdzīga viena Kapenieku (VM-V 7628:3) un Raunas šķēpu gala lapa. Baltinavas šķēpa gala lapai (*d*) līdzīga Mārkalnes un Daņilovkas, bet daļēji Aizkraukles (sī-

kāki zobi) un Ivandes (lapu stipri bojājusi korozija, un skaidri redzams tikai viens zāģzobu slānis, kas ļoti līdzīgs 14. att., *d* parādītajam zāģzobu slānim) šķēpu galu lapas.

Mikrostruktūra sīkāk pētīta Alsungas šķēpu gala lapai. Šim nolūkam izdarīts griezumšķēpa lapa vidusdaļā, apmēram 5 mm zem lūzuma vietas (sk. 14. att., *c*). 15. att. parādīta lapas tehnoloģiskā shēma (*b*) un tās A un B vietu mikrostruktūra (*a* un *c*). Redzams, ka lapas zāģzobu slāņi sastāv no rupjiem ferīta graudiem (skat. 15. att., *a* un *c* kreisā mala), vidusdaļa no sīkiem ferīta graudiem (skat. 15. att., *a* labā mala) un asmens virsotne no sīkiem ferīta un perlīta graudiem (skat. 15. att., *c* labā mala). Visur redzami nedaudzi sīki sārņu ieslēgumi. Vidusdaļas un asmeņu virsotņu ferīts satur vairāk piemaisījumu nekā zāģzobu slāņa ferīts. Oglekļa saturs asmeņu

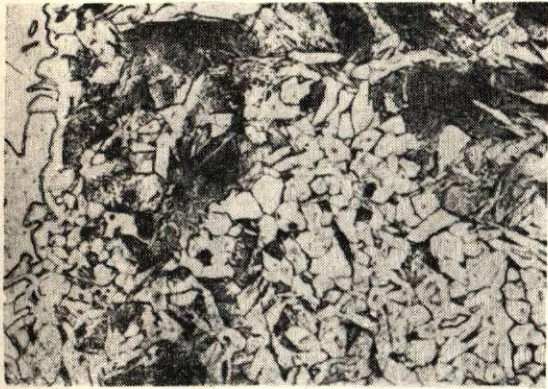
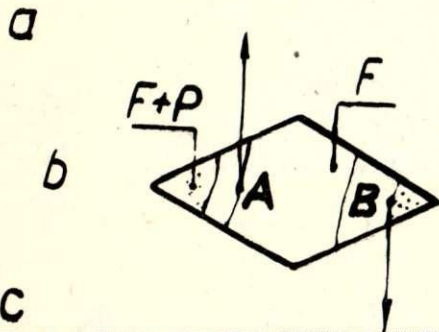
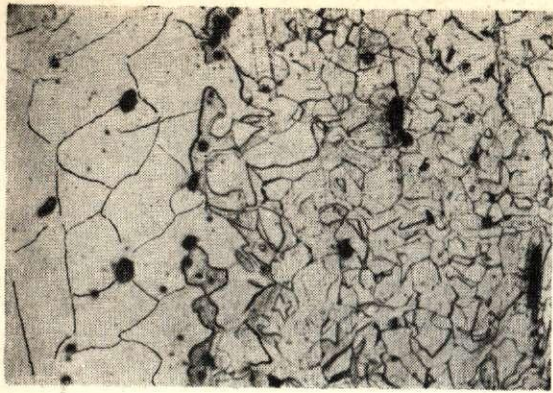

14. att. Šķēpu gali ar zāģzobu slāņu lapu:

a un *b* — Kapenieku. 1/2; *c* — Alsungas. 1/3;
d — Baltinavas. 1/2.

¹⁷ J. Piaskowski. Op. cit.

¹⁸ Б. А. Колчин. Op. cit., 79. lpp.

15. att. Alsungas šķēpa gala lapas tehnoloģiskā shēma (b), vietas A mikrostruktūra (a) un vietas B mikrostruktūra (c). Mikrostruktūra 150× palielināta.

virsoņnēs vidēji ap 0,1—0,3%. Neliels oglekļa saturs (0—0,2%) ir arī viena Vilkmuižas ezera šķēpa gala virsoņnei (VM-V 8571:669).

Kā redzams no šķēpu galu lapu raksta veida, tad lapās iemetināti līdzīga veida zāgzobu slāņi, kādu redzam Opoles nazim (7. att.), tikai jāatzīmē, ka Opoles nazim zobi noapaļotāki (viļņota līnija).

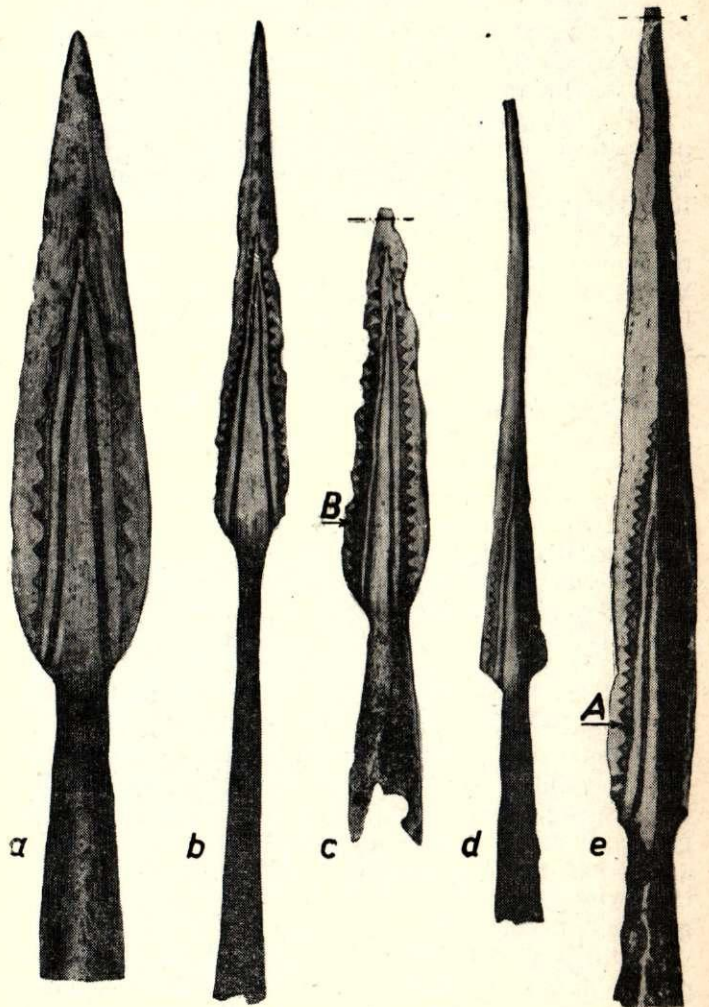
Visgarākais ir Alsungas šķēpa gals (365 mm), vissmagākais Aizkraukles (276 g).

4. grupa. Lapā abās pusēs simetrijas asij redzams zāgzobu slānis un šaurs slānis (svītra). Tādas lapas ir 14 šķēpu galiem (18,9%). 4 šķēpu gali atrasti Vilkmuižas ezerā (VM—1763, V 8170:91, V 8170:93 un V 8170:94), 2 — Turaidas Pūtelos (VM-I 477^a un I 477^b), pa vienam — Libagu Kīļos (VM-V 7344:2), Tērvetes pilskalnā (ZA-1957., Nr. 57), Daugmales pilskalnā (VM CVVM 63901), Tukumā (VM-V 8369:9), Pasilciemā (VM-I 161),

Lielivandē (VM-V 385), Kalsnavā (VM-V 1048) un Ikšķilē (VM-I 2215^d).

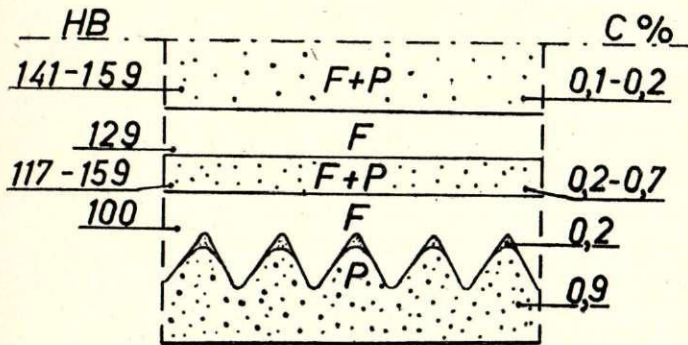
Libagu, Pasilciema, abi Turaidas un Lielivandes šķēpu gali parādīti 16. att. Libagu šķēpa galam (a) līdzīgs Tērvetes šķēpa gals, tikai tas ir ar nolauztu un pēc tam nosmailotu lapas virsoņni. Mazajam Turaidas šķēpa galam (c) līdzīgs viens Vilkmuižas ezera (VM—1763) un Daugmales šķēpa gals un daļēji Tukuma (apmēram 2 reizes garāka lapa) un Ikšķiles (apmēram 1,7 reizes garāka un 1,3 reizes platāka lapa) šķēpu gali. Lielivandes šķēpa galam (d) līdzīgs Kalsnavas un viens Vilkmuižas ezera (VM-V 8170:91) šķēpa gals. Lielā Turaidas šķēpa gala lapai (e) līdzīgas ir divas Vilkmuižas ezera šķēpu galu lapas (VM-V 8170:93 un V 8170:94).

Mikrostruktūra pētīta abiem Turaidas šķēpu galiem. Lielajam šķēpa galam (16. att., e) virsoņnes griezumā mikrostruktūrā bija redzams ferīts, sorbīts un troostīts. Troostīta mikrocietaība 500—580. Griezumā sānos cietaība HB260—300. Pēc atkvēlināšanas griezumā mikrostruktūrā bija redzams nevienmērīgi izkārtots perlīts ferīta laukā; vienā malā maz perlīta (oglekļa saturs 0—0,2%), vidusdaļā vairāk (izņemot dažas mikrovietas) un pretējā malā ievērojami daudz

16. att. Šķēpu gali ar zāgzobu slāņu un svītru lapu:
a — Libagu. 1/2; b — Pasilciema. 1/3; c — Turaidas (VM — I 477^a). 1/2;
d — Lielivandes. 1/3,6; e — Turaidas (VM — I 477^b). 1/2.

(0,7—0,8% C). Sārņu ieslēgumi sīki un nelielā daudzumā. Vietas A mikrostruktūras sadalījuma shēma parādīta 17. att. Redzams, ka šī vieta sastāv no vairākiem kopā sametinātiem slāņiem. Attēlā parādīts katra slāņa oglekļa saturs. Lai piemētinātu dzelzs slānim pa zāgžobu līniju tērauda asmeni, tad pēdējā zāgžveida zobi nelielā dziļumā ir atogļoti (no 0,9 uz 0,2%). Sārņu ieslēgumi sīki un nelielā daudzumā.

17. att. Turaidas lielā šķēpa gala (16. att., e) vietas A virsmas tehnoloģiskā shēma.

Slāņu cietība HB100—159. Kā redzams no mikrostruktūras analīzes un cietības HB skaitļiem, rūdīta tikai lapas virsotne (gals).

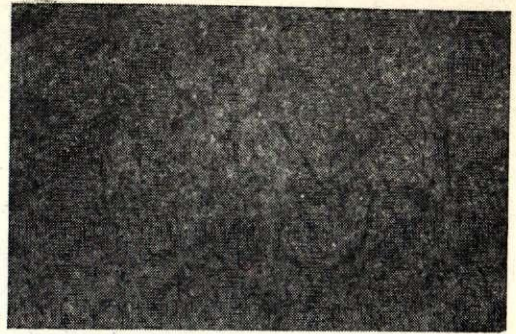
Mazā šķēpa gala (16. att., c) virsotnes griezuma mikrostruktūra parādīta 18. att. Redzams smalks martensīts ar ļoti mazu daudzumu sārņu ieslēgumu. Cietība HB griezuma sānos 478, bet 10 mm atstatu — tikai 300. Pēc atkvēlināšanas martensīta vietā bija redzams ferīts un perlīts (oglekļa saturs 0,8—0,9%). Vietas B virsmas mikrostruktūras sadalījuma shēma līdzīga 17. att. parādītajai, tikai oglekļa saturs vidējā slānī nevienmērīgāks (0,4—0,7%) un ferīta slāņi netīrāki ar sārņiem. Cietības skaitļi HB apmēram vienādi. Secinot atzīmējams, ka mazā šķēpa gala izgatavošanas tehnoloģija vienāda ar lielā šķēpa gala izgatavošanas tehnoloģiju.

Visgarākais un reizē arī smagākais šajā grupā ir Lielīvandes šķēpa gals (390 mm un 272 g).

5. grupa. Lapā abās pusēs simetrijas asij redzams vīts (vērpts) slānis. Tādas lapas ir 5 šķēpu galiem (6,7%). 2 šķēpu gali atrasti Krimuldas Liepeņēs (ZA — 12. uzsk., Nr. 3 un 7. uzsk., Nr. 7), Limbažos (VM-I 1488), Kazdangas Roņos (VM-V 7968 : 1) un Turaidas Pūteļos (VM — savrupatrad.).

Limbažu un Kazdangas šķēpu gali parādīti 19. att. Turaidas šķēpa gals līdzīgs Limbažu šķēpa galam. Abi Krimuldas šķēpu gali ļoti stipri korozijas bojāti, un tiem saglabājies ļoti maz tīra metala. To rentgenogramas parāda, ka tiem ir tāds pats raksta veids, kāds redzams 19. att. Viena Krimuldas šķēpa gala lapa (ZA — 7. uzsk., Nr. 7) vidusdaļas rentgenograma dota 20. att.

Salīdzinot Limbažu šķēpa gala lapas vītos slāņus ar 4. att., b parādītā Piereinas zobena krustoto svītru damascējumu, redzam, ka tie ir savstarpēji stipri līdzīgi. Kazdangas šķēpa gala lapas vīto slāņu raksts savukārt daļēji līdzīgs 6. att. parādītā Somijas šķēpa gala lapas vīto slāņu rakstam.

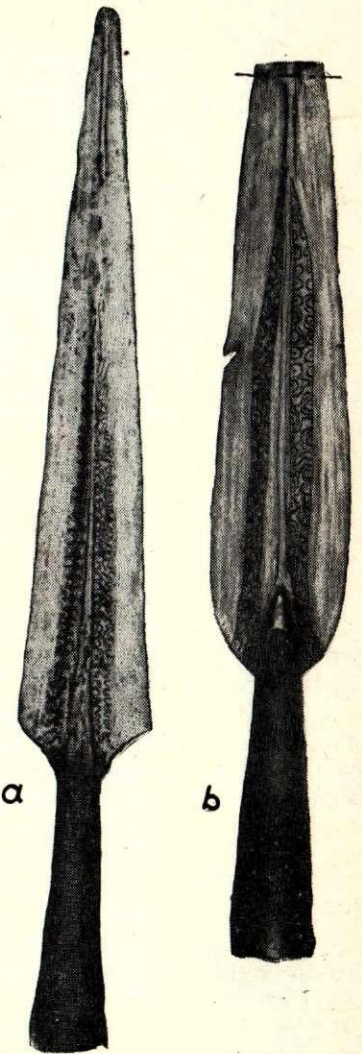
18. att. Turaidas mazā šķēpa gala (16. att., c) griezuma mikrostruktūra. 100× palielināts.

Mikrostruktūra pētīta Kazdangas šķēpa galam. Šai nolūkā izdarīts griezumslānis virsotnē (19. att., b). Griezuma vietas tehnoloģiskā shēma dota 21. att., b. Vietas A mikrostruktūra parādīta 21. att., a, vietas B — 21. att., c. Vietas A mikrostruktūrā redzams ferīts un perlīts (0,8% C), vietas B mikrostruktūrā — virs gaisas metinājuma vietas svītras — ferīts un perlīts (0,1—0,2%), bet zem tās — ferīts un perlīts, pie kam uz leju pakāpeniski samazinās perlīta daudzums, un apakšējā daļā ir jau tikai ferīts. Kā redzams, metalā oglekļa saturs ļoti nevienmērīgs. Sārņi ir sīki un to nav daudz.

Kazdangas šķēpa gals ir bijis pakļauts augstas temperatūras ietekmei. Par to liecina uz uzmavas esošie nokušu sudraba platējuma pilieni. Lapa virsma bija segta arī ar plāvu.

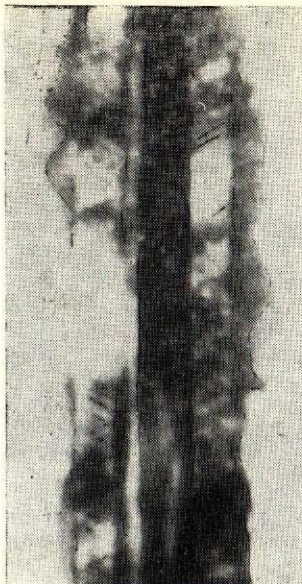
Visgarākais un reizē arī smagākais ir viens Krimuldas šķēpa gals (ZA — 7. uzsk., Nr. 7). Tā garums 475 mm, svars 619 g. Jāatzīmē, ka šķēpa galam uzmava nedaudz nodrupusi, un tas svērts nenotīrīts no korozijas produktiem.

6. grupa. Lapā abās pusēs simetrijas asij redzams zāgžobu slānis un vīts (vērpts) slānis. Ar tādām lapām ir 28 šķēpu gali (37,8%). 9 šķēpu gali atrasti Vilkmuižas ezerā (VM — 1752, 1755, 1772, 1773, 1774, V 8571 : 668, V 8571 : 664, V 8170 : 87

19. att. Divi šķēpu gali ar vītiem (vērptiem) slāņiem: a — Limbažu. 1/3; b — Kazdangas. 1/3.

un V 8170 : 88), 3 — Turaidas Pūteļos (VM-I 482^a, I 470^b un I 475^c), 2 — Raņķu Kapeniekos (VM-V 7645 : 3 un V 7688 : 11), 3 — Matkulē (VM-III 177, III 179 un «—»), pa vienam — Gorbunova kalnā (VM-V 8017), Planīcā (VM — 14. II 1896., Nr. 27), Grenčos (VM-V 9393 : 1), Veģu kapulaukā (VM-V 37962), Makašēnu Greivušos (VM-V 8963 : 3), Višķu Spoģos (VM-V 7599 : 5), Katvaru Mūrniekos (VM-V 9360 : 3), Dzelzavas Strūgu kalnā (VM-V 7383), Dzērves Grabstos (VM-PV 17147), Lielīvandē (VM-V 688) un viena šķēpa gala atrašanās vieta (JM-II 3479) nav zināma.

20. att. Krimuldas šķēpa gala lapas rentgenograma. 1/1.

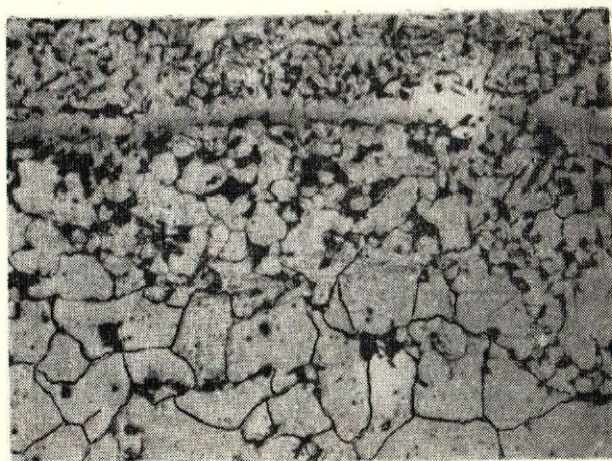
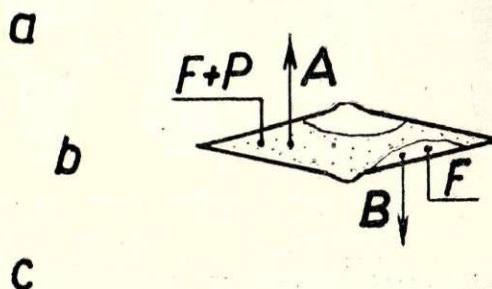
Divi Turaidas (VM-I 470^b un I 475^c), Dzelzavas, Veģu, viens Vilkmuižas ezera (VM — 1773) un viens Matkules (VM-III 177) šķēpa gals parādīts 22. att. Pirmajam Turaidas šķēpa galam (22. att., a) līdzīgs vēl otrs Turaidas šķēpa gals (VM-I 482^a) un šķēpa gala lapai — viena Vilkmuižas ezera (VM — 1773) un Katvaru šķēpa gala lapa. Dzelzavas šķēpa gala lapai (c) līdzīgas Makašēnu, Višķu un daļēji Dzērves un Lielīvandes šķēpu galu lapas. Veģu šķēpa galam (d) ļoti līdzīgs viens Vilkmuižas ezera šķēpa gals (VM — 1752). Ar platu Vilkmuižas ezera šķēpa gala lapu (e) vienāda ir Gorbunova kalnā atrastā šķēpa gala lapa un daļēji līdzīgas (rupjāks raksts) 3 Vilkmuižas ezera šķēpu galu lapas (VM — 1772, 1774 un 1755). Matkules šķēpa galam (f) līdzīgi ir 3 Vilkmuižas ezera (VM-V 8178 : 87, V 8170 : 88 un V 8571 : 664), 2 Kapenieku (VM-V 7645 : 3 un V 7688 : 11), 2 — Matkules (VM-III 179 un «—»), Planīcas, Grenču un nezināmas atrašanās vietas šķēpu gali. Ja salīdzinām šīs grupas lapu rakstu ar Somijas šķēpa gala rakstu (6. att.), tad redzams, ka tie savstarpēji ļoti līdzīgi. Mikrostruktūra pētīta vienam Turaidas (VM-I 482^a) un diviem Vilkmuižas ezera (VM — 1752 un V 8571 : 668) šķēpu galiem.

Turaidas šķēpa gals ir pārlauzts lapas vidusdaļā. Lūzuma vietā zāģzobu slāņa un asmens virsotnes sametinājuma vietas mikrostruktūra parādīta 23. att.; augšpusē redzami lieli zāģzobu slāņa ferīta graudi un apakšdaļā — nelieli asmens virsotnes ferīta un nedaudz sīki perlīta graudi (0—0,1% C). Asmens virsotnes ferīts satur vairāk piemaisījumu nekā zāģzobu slāņa ferīts. Sārņu ieslēgumi sīki, un to daudzums mazs. Vairāk sārņu ir abu slāņu sametinājumu svītrā. 22. att., d parādītajam Veģu šķēpa galam ļoti līdzīgais Vilkmuižas ezera šķēpa gals (VM—1752) pētīts apmēram 10 mm attālumā no smailes virsotnes pa tā virsmu. Struktūra sastāv no nevienmērīgi izkārtota ferīta un perlīta (0,4—0,8% C). Atsevišķās mikrovietās, kur oglekļa daudzums 0,7—0,8%, ferīts aptver tikla veidā rupjus perlīta graudus. Cietība ne-

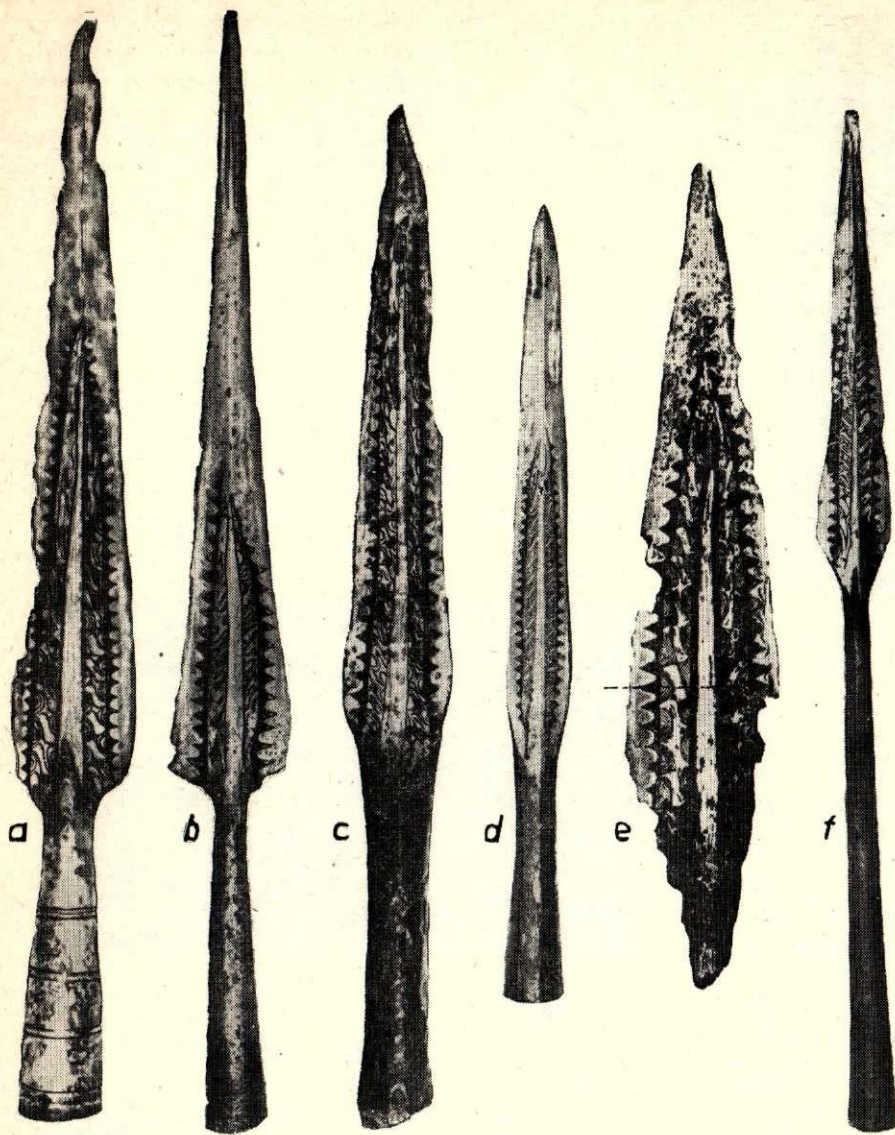
liela (HB 140—165). Jāievēro, ka šķēpa gals bijis pakļauts augstas temperatūras ietekmei kā visi Vilkmuižas ezerā atrastie priekšmeti un droši vien pirms tam bija rūdīts.

Sīki izpētīts otrs Vilkmuižas ezera šķēpa gals (22. att., e). Tā tehnoloģiskā shēma griezuma vietā parādīta 24. att., a un trīs slāņu mikrostruktūras 24. att., b, c un d.

Šķēpa gala vidusdaļa (24. att., a — 1) ir no dzelzs. Tai abās pusēs piemetināts ap 2 mm plats tērauda slānis (2), kas satur oglekli 0,1—0,3%. Tērauda slānim savukārt piemetināts ap 7,5 mm plats vīts slānis (3), kas sastāv no dzelzs (ferīta) ar iemetinātām tērauda svītrām. Šī slāņa svītru vietas mikrostruktūra parādīta 24. att., b. Izpētot sīkāk svītru vietas mikrostruktūru, bija redzams, ka tērauda svītnas sastāv no ferīta, nedaudziem perlīta un sīkiem cementīta graudiem. Svītru vietās oglekļa daudzums 0,1—

21. att. Kazdangas šķēpa gala lapas (19. att., b) tehnoloģiskā shēma (b), vietas A mikrostruktūra (a) un vietas B mikrostruktūra (c). Mikrostruktūra 150× palielināta.

22. att. Seši šķēpu gali ar zāgzobu slāņu un vīto (vērpto) slāņu lapu:

a — Turaidas (VM-I 475^c). 1/2; b — Turaidas (VM-I 470^b). 1/3; c — Dzelzavas. 1/3,2; d — Veģu. 1/3; e — Vilkmuižas ezera (VM-V 8571:668). 1/2,1; f — Matkules (VM-III 177). 1/2,1.

0,3%. Ja pārējie slāņi satur tikai nelielu sārņu ieslēgumu (relatīvi vairāk ir 2. un 4. slāņi), tad vītājā slāņī to ir daudz.

Vītājam slānim savukārt piemētināts tērauda slānis (4), kas satur oglekli 0,1—0,3% (tāds pats daudzums kā slānim 2). Šim 5 mm platajam tērauda slānim ārmalā izveidoti zāgveida zobi, starp kuru virsotnēm atstatums 4—6 mm. Zāgzobu slāņa mikrostruktūra parādīta 24. att., c. Attēla apakšdaļā redzams vītā slāņa (3) ferīta-perlīta svītras mikrostruktūra un slāņa sametināšanas vietas svītra. Jāatzīmē, ka sametināšana veikta ļoti labi un citās vietās neradz tādu svītru.

Zāgzobu slānim (4) piemētināta tērauda asmens virsotne (5), kas satur oglekli 0,8—0,9%. Virsotnes slāņa mikrostruktūra parādīta 24. att., d. Augšpusē redzams apbedīšanas vai ziedošanas rituāla dēļ atogļots tērauds (blakus perlītam ir daudz ferīta) un

apakšpusē — neatogļots tērauds (blakus perlītam ir tikai atsevišķi sīki ferīta graudi). Metāls satur sīkus un vidēja lieluma ieslēgumus.

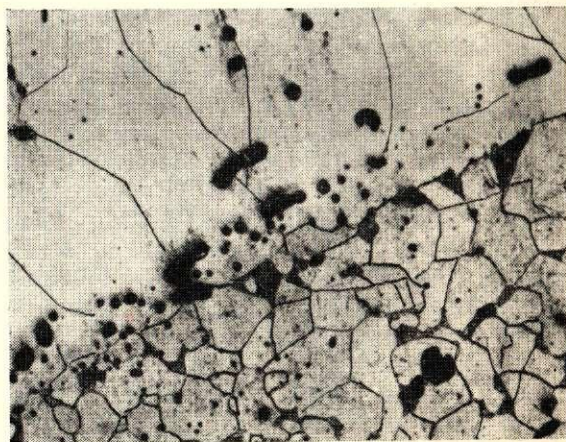
Šķēpa gala virsotne (gals) satur mazāku oglekļa daudzumu (0,3—0,4%) nekā asmens virsotne. Struktūrā redzami dažāda lieluma ferīta un perlīta graudi.

Piemētinot šķēpa gala vidusdaļai katru nākošo slāni, šķēpa gals bija jāsakarsē līdz metināšanas temperatūrai, kas ir diezgan augsta (1300—1400°C). Lai augstās temperatūras dēļ metālu nepārkarsētu un tas neklūtu rupjgraudains, sakarsēšana un metināšana jāveic optimālā ātrumā. Šķēpa gala pārkarsēšana nebija novērsta, jo vidusdaļā (tērauda slāņa (2) piemētināšanas vietā) bija izauguši rupji graudi. Vītā slāņa izgatavošanas tehnoloģija apskatīta aprakstā par Novgorodas nazi (36. lpp.).

Visgarākais un reizē arī smagākais ir 22. att., b parādītais Turaidas šķēpa gals. Tā garums 440 mm un svars 382 g.

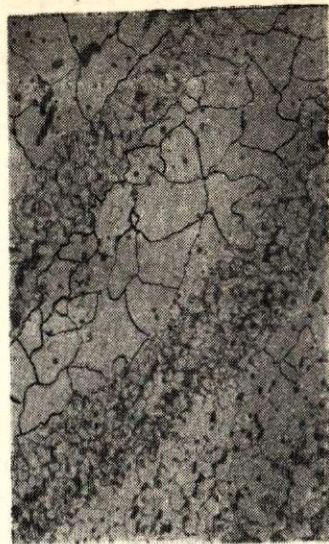
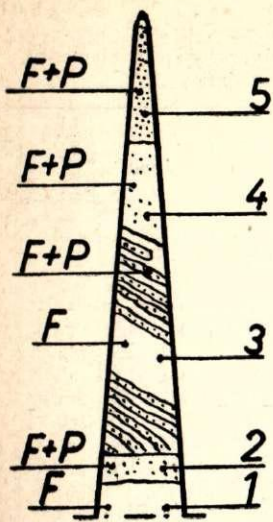
7. grupa. Lapā abās pusēs simetrijas asij redzams zāgzobu slānis un divi vīti (vērpti) slāņi. Tāda lapa ir Mārtiņsalā atrastajam šķēpa galam (1,4%), kas parādīts 25. att., un ir viskomplicētākā (VM-I 2546).

Šķēpa gala mikrostruktūras analīze rāda, ka tā vidusdaļa ir no dzelzs — ferīta (skat. 25. att. gaišo vidējo svītru). Tai piemētināti abās pusēs divi vīti slāņi, kuru starpā atrodas ferīta svītra. Vītie slāņi sastāv no dzelzs (ferīta) un tērauda (ferīta un perlīta) ar oglekļa saturu 0,1—0,2% (skat. 26. att., b). Vītājiem slāņiem ārpusē piemētināts tērauda zāg-

23. att. Turaidas šķēpa gala (VM-I 482^a) griezuma mikrostruktūra. 150× palielināts.

a

b

gumi ferīta laukā ir lielāki un to ir vairāk nekā ferīta-perlīta un perlīta laukos.

Struktūras analīzes rezultāts parāda, ka šķēpa galam liela līdzība ne tikai izveidojuma ziņā, bet arī struktūras ziņā ar 22. att., e parādītā Vilkmuižas ezera šķēpa gala grupu. Stiprā plāva uz šķēpa virsmas liecināja, ka arī šis šķēpa gals atradies augstas temperatūras ietekmē; tāpēc nebija redzama rūdīta tērauda struktūra.

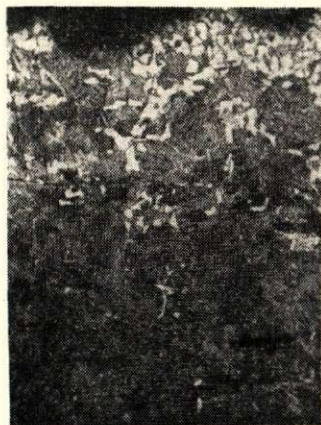
Lai atbildētu uz jautājumu, kur izgatavoti damascētā tērauda šķēpu gali, nevar spriest vienīgi pēc to atrašanās vietām un šķēpu galu formām, jo šajā laikā šķēpu gali daļēji zaudējuši savas vietējās īpatnības; forma un šķēpu konstrukcija līdzīgi zobeniem kļuvis vispāreuropiska.¹⁹ Atbildei nepieciešami spektrālās analīzes dati.

Senie vietējie metalurģi dzelzi un tēraudu ieguva

¹⁹ Б. А. Колчин. Ор. cit., 139. lpp.

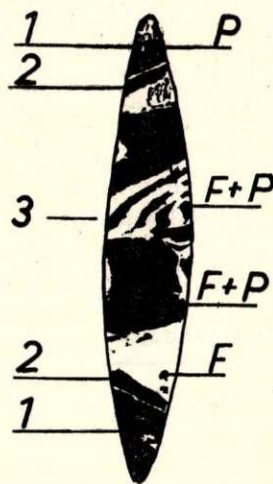
c

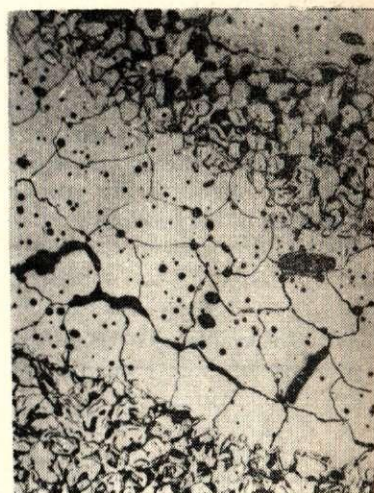
d

24. att. Vilkmuižas ezera šķēpa gala lapas (22. att., e) tehnoloģiskā shēma (a) un mikrostruktūras: b — 3. slāņa; c — 3. un 4. slāņa; d — 5. slāņa. Mikrostruktūra 100× palielināta.

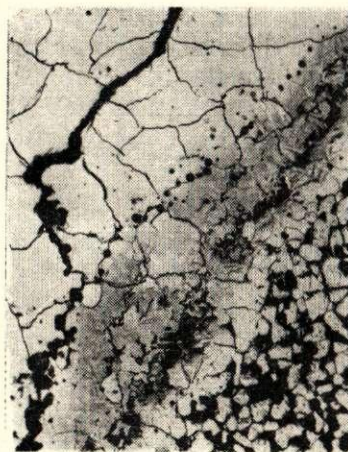
zobu slānis ar oglekļa saturu 0,2—0,3% (skat. 26. att., c, kur pa kreisi no metinājuma svītras augšpusē redzams vītā slāņa ferīts un pa labi — apakšpusē zāgzobu slāņa ferīts un perlīts). Abiem zāgzrieņu slāņiem savukārt piemētināta tērauda (oglekļa saturs ap 0,9%) virsotne (skat. 26. att., d, kur augšpusē redzams metinājuma vietas defekts — liels, melns sārņu ieslēgums un zāgzobu slāņa ferīts un perlīts, bet augšpusē virsotnes slāņa perlīts). Sārņu ieslē-

a

b

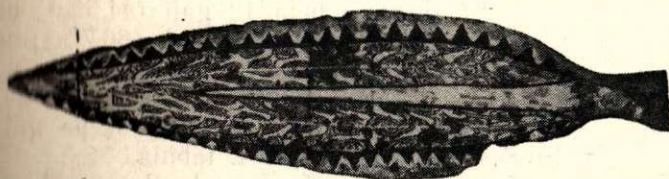

c

d

26. att. Mārtiņsalas šķēpa gala lapas tehnoloģiskā shēma (a) un mikrostruktūras: b — vītā (vērptā) slāņa; c — zāgzobu slāņa; d — asmens virsotnes. Mikrostruktūra 100× palielināta.

25. att. Mārtiņsalas šķēpa gals. 1/2.

Dažādu izstrādājumu puskvantitatīvās legējošo elementu spektrālās analīzes dati

Nr. p. k.	Nosaukums	Atrašanas vieta	Inventāra numurs	Gadsimti	Bez elementiem	Ni pēdas	Ni + Cr pēdas
1	Cirvis	Mazkatuži	VM-19. kaps	III	+	-	-
2	Veseris	"	VM-19. kaps	III	+	-	-
3	Cirvis	Kalniēši	VM-2 k. : 4	VIII—IX	-	+	-
4	Duncis	"	VM-27 k. : 3	VIII—IX	-	+	-
5	Cirvis	"	VM-16 k. : 4	VIII—IX	-	+	-
6	Šķēpa gals	"	VM-11 k.	VIII—IX	+	-	-
7	Cirvis	Kivti	ZA-1957-5	VIII—IX	-	-	+
8	Šķēpa gals	"	ZA-1957-440	VIII—IX	-	+	+
9	Cirvis	Nukšas	VM-65377 : 1	IX—XII	+	-	-
10	Šķēpa gals	"	VM-65377 : 3	IX—XII	+	-	-
11	Nazis	Asote	ZA-1951-421	X	-	+	-
12	Nazis	"	ZA-1953-120	XII	+	-	-
13	Cirvis	Kapenieki	VM-V 7645 : 14	X—XII	-	+	-
14	Zobens	"	VM-V 7645 : 9	X—XII	+	-	-
15	Zobens	Vilkmuižas ezers	VM-V 8170 : 101	XII—XIV	-	+	-
16	Zobens	"	VM-V 8572 : 4	XII—XIV	+	-	-
17	Cirvis	"	VM-1837	XII—XIV	-	+	-
18	Cirvis	"	VM-1842	XII—XIV	-	+	-

Kopā | 8 | 9 | 1

no purvu rūdas, kas ir zemes garozas otrreizējs veidojums. Kopā ar dzelzs oksīdiem purvu rūdā koncentrējās arī tādu elementu kā niķeļa, hroma, molibdēna u. c. oksīdi. Dzelzs krica iegūšanas procesā daļa šo oksīdu reducējās, un iegūtais t. s. legējošais elements izšķīda dzelzī. Katram ģeoloģiskam rajonam ir īpatnējs šo elementu skaits un saturs. Tā, piemēram, Novgorodas rajona dzelzs izstrādājumos konstatējams niķelis un molibdēns, senās Krievzemes centra rajona metāls satur 0,1—0,6% niķeļa u. tml.²⁰ Tāpat atbildei nepieciešams iegūt sīkāku pārskatu par damascētā tērauda šķēpu galiem Baltijas jūras baseina zemēs, kā arī par tajās atrodamās purvu rūdās un vietējo melno metālu izstrādājumos esošo legējošo elementu skaitu un daudzumu. Šāda pārskata iegūšana ir viens no tehnikas vēsturnieku turpmākajiem uzdevumiem.

LEGĒJOŠIE ELEMENTI DAŽĀDOS SENĀS LATVIJAS MELNO METĀLU IZSTRĀDĀJUMOS

Lai iegūtu pārskatu, kādi legējošie elementi atrodas vietējos melno metālu izstrādājumos, Autoelektroaparātu rūpnīcā izdarīta (inž. L. Taure) ar stiloskopu (CJ13) 26 dažādu melno metālu izstrādājumu spektrālā analīze, meklējot niķeli, molibdēnu, vanādiju, kobaltu, titānu, hromu un volframu.

Analizējot 8 kricu metālu, konstatēts, ka 5 krici nesatur nevienu no minētajiem elementiem, diviem kriciem tikko jaušama niķeļa klātbūtne (ap 0,01%) un vienam kricam — niķeļa un titāna pēdas — (skat. 1. tab.).

1. tabula

Kricu puskvantitatīvās legējošo elementu spektrālās analīzes dati

Nr. p. k.	Atrašanas vieta	Inventāra numurs	Gadsimti	Bez elementiem	Niķeļa pēdas	Niķeļa un titāna pēdas
1	Kokmuiža	VM-669 : c	V	+	-	-
2	"	VM-669 : e	V	+	-	-
3	"	VM-669 : f	V	+	-	-
4	Ķentē	ZA-1957, IV k., BII	VI—VIII	-	+	-
5	"	ZA-1956, I sl.	VI—VIII	+	-	-
6	Mežotne	VM-22521	X—XII	-	-	+
7	Turaida	Siguldas muzejs	XIII	+	-	-
8	Tērvete	ZA-(—)	XIII	-	+	-

Kopā | 5 | 2 | 1

Analizējot 18 izstrādājumu (cirvjus, zobenus, šķēpu galus, nažus, veseri), konstatēts, ka 8 izstrādājumu metāls nesatur nevienu no minētajiem legējošiem elementiem, 9 izstrādājumu metālā tikko jaušams niķelis un vienā — tikko jaušams niķelis un hroms (skat. 2. tab.).

Kā redzams no spektrālās analīzes datiem, 13 vietējie izstrādājumi (50%) nesatur nevienu no legējošiem elementiem, 11 izstrādājumiem (42,2%) tikko jaušams niķelis, vienam (3,9%) — niķelis un hroms un vienam (3,9%) — niķelis un titāns. Tātad vietējā dzelzs ir vai nu tīra no legējošiem elementiem,

²⁰ Turpat, 48., 49. lpp.; arī Труды Новгородской археологической экспедиции, т. II, 15. lpp.

vai arī satur tikai nelielā daudzumā niķeli (ap 0,01%) un tikai retos gadījumos vēl arī titānu un hromu. Ieteicams būtu to pārbaudīt, izdarot dažādu atradņu purvu rūdas spektrālo analīzi, taču pagaidām šādu pārbaudi neizstrādātas metodes un etalonu trūkuma dēļ neviena laboratorija neuzņemas izpildīt.

LEGĒJOŠIE ELEMENTI DAMASCĒTĀ TĒRAUDA ŠĶĒPU GALOS

Autoelektroaparātu rūpnīcā izdarīta arī damascētā tērauda šķēpu galu spektrālā analīze, lai noteiktu legējošo elementu skaitu un daudzumu metālā. Analīzē iegūto datu kopsavilkums sniegts 3. tabulā.

Pēc 3. tabulas datiem redzams, ka no 68 analizētajiem šķēpu galiem 24 šķēpu gali (35,2%) satur 0,1—0,2% niķeļa. Tas ir 10—20 reizes vairāk nekā vietējo izstrādājumu metālā. 44 šķēpu galiem (64,8%) stāvoklis vienāds ar vietējo metālu.

Sprīžot pēc 1., 2. un 3. tabulas datiem, var teikt, ka tie 24 šķēpu gali, kas satur 0,1—0,2% niķeļa, ir ievesti, jo tik liels niķeļa daudzums nav konstatēts nevienā 26 vietējo izstrādājumu metālā. To vidū atrodas galvenokārt komplicētāka raksta šķēpu gali: no 7. grupas vienīgais Mārtiņsalas šķēpa gals (25. att.); no 6. grupas 27 šķēpu galiem 12 gali (44,5%); no 5. grupas 3 šķēpu galiem — 2 šķēpu gali (66,7%); no 4. grupas 14 šķēpu galiem — 7 gali (50%); no 3. grupas 13 šķēpu galiem — viens šķēpa gals (7,7%); no 1. grupas 12 šķēpu galiem — viens šķēpa gals (8,5%). Sīkāks sadalījums dots 4. tabulā.

No pārējiem 43 damascētā tērauda šķēpu galiem, kas nesatur nevienu legējošo elementu (22 gab.) vai

Šķēpu galu iedalījums pēc puskvantitatīvās leģējošo elementu spektrālās analīzes datiem

Grupa	Šķēpa gala lapas raksta veids	Skaitis		Elementi				
		kopējais	analizētais	bez elem.	Ni pēdas	0,1% Ni	0,2% Ni	Ni+Cr pēdas
1	Abās pusēs simetrijas asij redzamas 1 vai 2 svītras	12	9	6	2	—	1	—
2	Virsohnē pārliekti slāņi	1	1	1	—	—	—	—
3	Abās pusēs simetrijas asij redzams zāgzu- bu slānis	13	13	2	9	1	—	1
4	Abās pusēs simetrijas asij redzams zāgzu- bu slānis un svītra	14	14	5	2	7	—	—
5	Abās pusēs simetrijas asij redzams vīts (vērpsts) slānis	5	3	—	1	2	—	—
6	Abās pusēs simetrijas asij redzams zāgzu- bu slānis un vīts (vērpsts) slānis	28	27	8	7	9	3	—
7	Abās pusēs simetrijas asij redzams zāgzu- bu slānis un divi vīti (vērpsti) slāņi	1	1	—	—	1	—	—
Kopā		74	68	22	21	20	4	1
%		100	92,0	32,4	31,0	29,4	5,8	1,4

4. tabula

Šķēpu gali, kas satur niķeli 0,1—0,2% apmērā

Grupa	Skaitis	Atrašanas vieta un inventāra numurs
1	1	Liepkalne (VM-V 7870 : 35) *
3	1	Aizkraukle (VM-I 718)
4	7	Lībagi (VM-V 7344 : 2), Tērvete (ZA-1957, Nr. 57), Turaida — 2 gab. (VM-I 477a un I 477b), Vilkmuižas ezers (VM-1763), Tukums (VM-V 8369 : 9) un Ikšķile (VM-I 2215d)
5	2	Limbaži (VM-I 1488) un Kazdanga (VM-V 7968 : 1)
6	12	Vilkmuižas ezers — 3 gab. (VM-V 8571 : 668, 1752 un 1773), Matkule (VM-III 179) *, Turaida — 2 gab. (VM-I 470b un 475c), Gorbunova kalns (VM-V 8017) *, Veģi (VM-V 37962) *, Planīca (VM-14. II 1896., Nr. 27), Grenči (VM-V 9393 : 3), Katvari (VM-V 9360 : 3) un Dzērve (VM-PV 17147)
7	1	Mārtiņšala (VM-I 2546)

Piezīme. Ar * apzīmētie satur 0,2% niķeļa, pārējie — 0,1%.

kam tikko jaušams niķelis (21 gab.), liela daļa, it īpaši vienkāršākā damascējuma šķēpu gali, ir atdarināts vietējais izstrādājums. Šķēpa galu, kam tikko jaušams niķelis un hroms (Vilkmuižas ezers VM-V 8571 : 669), arī var pieskaitīt pie vietējo izstrādājumu grupas. Spriežot pēc šķēpu galu formām, var izteikt domu, ka atdarinātie vietējie šķēpu gali gatavoti Vilkmuižas ezera tuvumā, Kapeniekos, Baltinavas apkārtnē un citur.

Vilkmuižas ezera tuvumā izgatavoti, piemēram, 22. att., *e* parādītajam šķēpa galam 3 daļēji līdzīgi Vilkmuižas ezera šķēpu gali (VM—1755, 1772 un 1774), 22. att., *f* parādītajam Matkules šķēpa galam 3 līdzīgi citi Vilkmuižas ezera šķēpa gali (VM-V 8170 : 87, V 8170 : 88 un V 8571 : 664), 14. att., *a* parādītajam Kapenieku šķēpa galam viens līdzīgs Vilkmuižas ezera šķēpa gals (VM—1753) u. c.

Kapeniekos izgatavoti, piemēram, divi 14. att., *a* un *b* parādītie šķēpu gali, 22. att., *f* parādītajam Matkules šķēpa galam divi līdzīgi šķēpu gali (VM-V 7645 : 3 un V 7688 : 11), 11. att., *b* parādītais šķēpa gals u. c.

Baltinavas apkārtnē izgatavots, piemēram, 14. att., *d* parādītais šķēpa gals, tam līdzīgie Mārkalnes un Daņilovkas šķēpu gali.

Ja salīdzinām skaitlisko attiecību starp šķēpu galiem, kas nesatur nevienu leģējošo elementu, un šķēpu galiem, kam tikko jaušams niķelis ($22 : 21 = 1,05$), ar attiecību starp vietējiem dzelzs un tērauda izstrādājumiem, kas nesatur nevienu leģējošo elementu, un izstrādājumiem, kam tikko jaušams niķelis ($13 : 11 = 1,18$), tad redzams, ka tā aptuveni ir vienāda (1,05 un 1,18). Tas vedina domāt, ka gandrīz visi šīs grupas šķēpu gali ir vietējais ražojums.

Piezīme. Raksta iespiešanas laikā autors apskatīja arī fondus Tallinās, Ļeņingradas un Maskavas muzejos, kā arī priekšmetus, kas atrasti 1960. g. izdarītajos izrakumos Durbes Dīros. Rezultātā damascētā tērauda šķēpu galu skaits pieaudzis līdz 123. No jaunkonstatētiem šķēpu galiem Pasilciemā atrasti 32 gabali (kopā ar Latvijā agrāk konstatēto — 33 gab.), Durbes Dīros — 10 gabalu (11 gab.), Allažos — 4 gabali, Kazdangā — 1 gabals (3 gab.), Stroķos — 1 gabals un Rēzeknes Šaureitos — 1 gabals. Galīgais sadalījums pa grupām šāds: 1. grupa — 17 gabalu, 2. grupa — 1 gabals, 3. grupa — 20 gabalu, 4. grupa — 25 gabali, 5. grupa — 7 gabali, 6. grupa — 52 gabali un 7. grupa — 1 gabals.

Bez tam autors konstatējis 35 damascētā tērauda šķēpu galus, kas atrasti Igaunijas PSR teritorijā, un 2 šķēpu galus, kas atrasti Lietuvas PSR teritorijā.

НАКОНЕЧНИКИ КОПИЙ ИЗ ДАМАССКОЙ СТАЛИ В ДРЕВНЕЙ ЛАТВИИ

А. Антейн

ВЫВОДЫ

1. В Музее истории Латвийской ССР, в секторе археологии института истории Академии наук Латвийской ССР и в Елгавском краеведческом музее констатировано 74 наконечника копий с пером из дамасской стали. Они относятся к XI—XIV вв., кроме наконечника из Ошбирзес, датированного более ранним периодом.

2. Сетка местонахождений наконечников копий из дамасской стали перекрывает всю территорию Латвийской ССР. Наибольшее количество их найдено в озере Вилкумуйжас (15 шт.), в Капениеки (6 шт.), в Турайде (6 шт.), в Маткуле (4 шт.), в Иванде (3 шт.), в Кримулде (3 шт.) и в Казданге (2 шт.). В 32 пунктах найдено по одному наконечнику копья.

3. 66 наконечников копий втульчатые и только один черенковый, с крюком на конце. У 7 наконечников копий задняя часть сломана или повреждена коррозией так, что восстановить первоначальный вид наконечника невозможно.

4. В зависимости от узора дамаска наконечники можно распределить на семь групп: а) по обеим сторонам оси симметрии в перо видны 1—2 тонкие полосы железа (феррита) — 12 шт. (16,2%); б) перо состоит из перегнутых на вершине полос — 1 шт. (1,4%); в) по обеим сторонам оси симметрии в перо видна полоса с зигзагообразным краем — 13 шт. (17,6%); г) по обеим сторонам оси симметрии видны полоса с зигзагообразным краем и тонкая полоса железа — 14 шт. (18,9%); д) по обеим сторонам оси симметрии в перо видна узорчатая полоса — 5 шт. (6,7%); е) по обеим сторонам оси симметрии в перо видны узорчатая полоса и полоса с зигзагообразным краем — 28 шт. (37,8%); ж) по обеим сторонам оси симметрии в перо видны 2 узорчатые полосы и полоса с зигзагообразным краем — 1 шт. (1,4%).

5. Металлографические исследования перьев ча-

сти наконечников с узорчатыми полосами и полосами с зигзагообразным краем показали, что средняя часть наконечника — железная, к ней приварено несколько слоев: стальной слой (0,1 — 0,3% С), узорчатый — состоит из сплетения железа и стали (0,1—0,3% С), слой стали с зигзагообразным краем (0,1 — 0,3% С) и, наконец, стальное лезвие (0,8 — 0,9% С), обычно закаленное.

6. Спектральный анализ 8 криц из Кокмуйжи, Кенте, Межотне, Тервете и Турайды показал, что 5 криц не содержат ни одного легирующего элемента, в 2 крицах имеются следы никеля (около 0,01%) и в одной крице — следы никеля и титана.

7. Спектральный анализ 18 железных изделий из Мазкатужи, Калниеши, Кивты, Нукши, Асоте, Капениеки и озера Вилкумуйжас (топоры, мечи, наконечники копий, ножи, молоток) показал, что металл 8 изделий не содержит ни одного легирующего элемента, в металле 9 изделий видны следы никеля и одного изделия — следы никеля и хрома.

8. Проведен спектральный анализ 68 наконечников копий из 74 (92%). 22 наконечника (32,4%) не содержат ни одного легирующего элемента, 21 наконечник (31%) имеет следы никеля, 20 наконечников (29,4%) содержат около 0,1% никеля, 4 наконечника (5,8%) — около 0,2% никеля, 1 — следы никеля и хрома.

9. Данные спектрального анализа позволяют думать, что наконечники копий с содержанием никеля 0,1—0,2% — привозные. Часть наконечников копий со следами никеля или без легирующего элемента — местного изготовления. Форма наконечников копий дает основание полагать, что местные наконечники копий из дамасской стали изготовлены в древних поселениях у озера Вилкумуйжас, в Капениеки, в окрестностях Балтинавы и в других местах.

KRĀSAINO METALU ĶĪMISKAIS SASTĀVS LATVIJĀ

6.—13. gs.

J. Daiga

Seno krāsaino metalu sakausējumus pēti kā metalurģija, tā arī vēsture. Pēc mikroelementiem var spriest par krāsaino metalu importa avotiem. Pēc krāsaino metalu ķīmiskā sastāva senlietas var zināmā mērā datēt, jo senākos posmos, piemēram, bronzas laikmetā, sakausējumu, it sevišķi bronzas, sastāvs ir citāds nekā 1. g. t. mūsu ērā. Senie sakausējumi bieži izrādās ļoti izturīgi pret koroziju, un nereti tos klāj cēlā patina. Tiem piemīt gan laba plūstamība, gan arī liels plastiskums un laba kaļamība.

Par Latvijas seno metalu ķīmisko sastāvu pētījumu tikpat kā nav. Vecākie seno metalu ķīmisko analīžu rezultāti ievietoti Fr. Kruzes darbā «Necrolivonica».¹ Analīzes izpildījis Fr. Gēbels. Noteikti 25 arheoloģisko bronzas priekšmetu no Latvijas un Igaunijas četri galvenie komponenti — varš, alva, cinks un svins. Mikroelementi nav analizēti. Salīdzinājumam autors sniedzis gan savas, gan citu autoru ķīmiskās analīzes 47 priekšmetiem no dažādām vietām ārpus Latvijas. Šie dati faktiski nav izmantojami, jo analizēti tikai nejauši atradumi, galvenokārt monētas.

No minētajām analizētajām 25 senlietām 20 priekšmeti ir no Latvijas, 5 — no Igaunijas. Latvijas senlietu vidū 2 monētas, bez šaubām, nav vietējā kaluma. Tātad paliek 18 priekšmetu: 4 kuršu, 2 latgaļu (varbūt pat tikai viens latgaļu, jo sakta no Raunas var būt arī lībiešu) un 12 lībiešu senlietas no Aizkraukles, Krimuldas un Siguldas. Arī senlietu kategorijas izvēlētas gluži nejauši.

Bronzas saktai no Raunas ir augsts cinka saturs — 18,36%; tā satur 78,30% vara, bet ir nabadzīga ar alvu (2,12%) un svīnu (0,14%). Šāda sakausējuma sastāvs ir tuvs misiņa vai tombaka sastāvam.² Tāda sastāva sakausējums ir samērā miksts, un to iespējams labi apstrādāt ar spiedienu. Svīna klātbūtne sakausējumā pazemina kušanas temperatūru, bet,

ja sakausējumā svins ir lielākā vairumā, palielinās sakausējuma cietība. Daugavpils gredzena sastāvs ir līdzīgs (80% vara, 15,40% cinka, tikai 0,75% alvas un samērā daudz svīna — 3,51%). Ja svīna ir 1—3%, tad sakausējums ir trauslāks, un, apstrādājot ar griešanu, rodas drūpoša skaida; tas piemērots lentveida un stienveida izstrādājumiem ar spiedienu palīdzību.

Apskatot kuršu senlietas, redzams, ka bronzas stieple no Užavas satur daudz alvas — 10,39%, arī cinka — 6,34%, bet tikai 0,60% svīna; tās sastāva pamatā ir varš — 82,55%. Šāda sastāva bronza ir piemērota liešanai, un izstrādājumi no tās ir ļoti izturīgi.

Bronzas riņķis no Kapsēdes arī sastāv no tombaka, jo satur 18,5% cinka, 79,5% vara, 0,75% alvas un 0,25% svīna.

Varētu sagaidīt, ka lietā Kapsēdes saktiņa, kā senākā (pēc Gēbela — romiešu laika), atšķirsies varbūt pēc sava sastāva. Tomēr tā satur 13,35% cinka un samērā daudz svīna (3,19%); alvas tā nesatur nemaz, vara — 83,5%. Cinka sakausējums ar varu bieži sastopams romiešu un Romas provinču krāsaino metalu izstrādājumos, tā ka saktiņa pēc sastāva atbilst savam laikam. Tātad piecas no latviešu cilšu sešām senlietām satur diezgan daudz cinka un ir gatavotas no sakausējuma, ko sauc par tombaku; reizēm to sastāvā ir samērā daudz svīna; tikai bronzas stieple no Užavas pagatavota no alvas bronzas, ko pilnā mērā var saukt par īstu bronzu.

Gēbela analizētās latviešu cilšu senlietas saturēja 78,30—91% vara, 6,34—18,5% cinka, 0,00—10,39% alvas un 0,00—3,51% svīna.

Salīdzinot latgaļu un kuršu senlietas ar turpat analizētajām lībiešu senlietām no Aizkraukles, Krimuldas un Siguldas, redzam šo pašu ainu: cinka daudzums svārstās ap 20%, alvas — no 1,25 līdz 2,75% (tātad neaizsniedzot pilnus 3%), svīna — no 0,75 līdz 3,5% (atsevišķos gadījumos ir pat vairāk nekā 4% un pat 14,93%). Tātad lielākās daļas lībiešu (tāpat 4 no 5 igauņu) senlietu sastāvs pieskaitāms misiņa paveidam tombakam.

No 23 Gēbela analizētajām senlietām bronzas iz-

¹ Fr. Kruse. Necrolivonica. Dorpat, 1842, pielikums F, l. 10. lpp.

² Par tombaku sauc misiņa (vara un cinka) sakausējuma paveidu, ja cinka daudzums tā sastāvā nepārsniedz 20%.

strādājumiem var pieskaitīt tās, kas satur pāri par 2% alvas, un tādu ir 7 jeb 30,43%, pārējās (69,57%) ir tombaka izstrādājumi.

I. tabula

Bronzu ķīmiskās analīzes pēc Fr. Gēbela %
(Fr. K r u s e. Necrolivonica. Pielikums, 7.—8. lpp.)

Nr. p. k.	Nr. pēc Gēbela	Senlieta	Atrašanas vieta	Cu	Zn	Sn	Pb
1	20	Br. gredzens	Daugavpils	80,30	15,40	0,75	3,51
2	7	Br. sakta	Rauna	78,30	17,25	2,36	1,25
3	24	Br. sakta (romiešu laika)	Kapsēde	83,5	13,35	0,00	3,19
4	23	Br. riņķis	"	79,5	18,5	0,75	0,25
5	25	Važiņa	"	91,0	9,0	—	—
6	21	Br. stieple	Užava	82,55	6,34	10,39	0,60
7	10	" riņķīši (no auduma)	Aizkraukle	77,75	19,5	1,25	0,5
8	5	" stieple	"	85,75	7,5	4,78	1,5
9	14	" svaru stienītis	"	76,50	20,03	2,45	0,00
10	15	" kausiņš	"	76,45	20,03	3,51	—
11	8	" aproce	"	79,0	19,25	1,75	1,25
12	3	" sakta	"	78,18	16,13	1,64	4,53
13	6	" stienītis	"	78,75	18,5	1,25	0,75
14	11	" riņķīši (no auduma)	Krimulda	77,5	20,0	1,5	1,0
15	1	" aproce	"	73,5	19,5	2,75	4,25
16	2	" (t. p., ma-zāka)	"	75,5	18,25	2,5	3,5
17	4	" krelle	Sigulda	78,14	17,25	2,36	1,25
18	12	" riņķīši (no auduma)	Lāsberģe (Jekabpils raj.)	78,25	18,25	1,5	0,75
19	18	" važiņa	Sāmsalā — Pila	65,0	15,62	4,29	14,93
20	19	" sakta	Sāmsalā — Lemalsnese	79,5	19,0	1,25	0,75
21	16	" svaru kausiņš	Palfere (Ig.)	79,45	16,95	2,25	1,31
22	17	" atsvariņš	" (Ig.)	80,95	13,86	0,94	5,25
23	9	" sakta	Alt-Kusthof (Ig.)	79,5	19,0	1,25	0,75

Buržuāziskās Latvijas laikā ir izdarītas dažu atsevišķu bronzas senlietu ķīmiskās analīzes, bet analīžu rezultāti nav sakopoti un tāpēc bieži vien grūti vai arī pavisam nav pieejami. Tā, piemēram, zviedru arheologs Uksensērna noņēmis daudz metala paraugu no Lubānas Ērgaļu depozīta bronzas stieniņiem, tomēr nav nekādu ziņu, vai rezultāti ir publicēti. Rezultāti būtu ļoti svarīgi, jo no depozīta saglabājušies ap 50 stieniņi. Vienīgās ziņas par šo stieniņu metala sastāvu ir Latvijas PSR Vēstures muzeja arhīvā, kur 1931. gadā noteikts 7 stieniņu īpatnējais svars (8,83). Tie saturējuši 71,27% vara, bez tam arī cinku, svinu, dzelzi un alvu (?).

Senākais Latvijas bronzas sastāvs bronzas laikmetā minēts Latviešu vēsturē. Tā saturot 84,9% vara, 13,4% alvas, 0,31% dzelzs un 0,4% svina.³

Lietuviešu krāsainā metala sastāvs ir ļoti līdzīgs latviešu, libiešu un igauņu cilšu metala sastāvam. Analizējot 15 senlietas (8 elementus) no Prišmanču kapulauka (8.—13. gs.), konstatēts, ka cinka saturs bijis no 6,0 līdz 26,1% (vairumam ap 12%), svina —

no 0,6 līdz 17,4%, alvas + antimona no 0,0 līdz 5,3%, arsēna, niķeļa un dzelzs pazīmes (dažos izstrādājumos dzelzs saturs bijis 0,1—0,5%). Pēc analīzēm 4 senlietas bijušas bronzas, bet 11 — misiņa (tombaka).⁴

Plašākais pirmspadomju laika pētījums par rietumbaltu jeb senprūšu bronzas sastāvu ir A. Becenbergera pētījums par Austrumprūsijas bronzām.⁵ Viņš noteicis 96 senlietu — bronzas cirvju, kaklagredzenu, aproču, saktu — 9 komponentus; senlietas attiecināmas uz laika posmu līdz 13. gs. 14 no agrā bronzas laikmeta senlietām saturēja 6,5—13,7% alvas (bez tam divi priekšmeti saturēja 1,4% un 2,4% un viens — 25,9% alvas), 0,0—1,2% (parasti 0,1—0,2%) svina un 0,1—1,7% niķeļa. Cinks, arsēns, antimons senlietu sastāvā parasti nav konstatēti.

No vēlā bronzas laikmeta 29 priekšmetiem alvu nav saturējuši 2 priekšmeti. Pārējos paraugos alvas saturs parasti bijis augsts un pat ļoti augsts. Tikai 4 paraugos tās bija mazāk par 3%, turpretī 13 paraugos tās daudzums bijis tuvs 10% un dažkārt pat līdz 23,3%. Cinks nav konstatēts nevienam reizi, svins parasti no 1 līdz 3%, niķelis — no 0,1 līdz 0,4% (2 paraugos pat līdz 3%), antimons — 8, arsēns — 5, kobalts — 3 paraugos. Parasti bijušas arī dzelzs pazīmes.

Bronzas sastāvs krasi mainās priekšmetos no mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem: samazinās alvas daudzums līdz 6,1% (vairumam ap 2%), bet parādās cinks (5,4—16,6%) un svins — 0,1—6%. Ļoti nēcīgi ir niķeļa, antimona daudzumi; vienu reizi konstatētas arsēna pazīmes; dzelzs daudzums parasti bijis ļoti nēcīgs (zem 1%, ļoti reti līdz 2%). Priekšmetos no vēlākajiem gadsimtiem (līdz pat 13. gs.) visumā ir tāda pati aina — sakausējumos alva parasti gan ir, tikai ļoti nēcīgos daudzumos, proti, tikai 17 gadījumos no 42 (jeb 40,4%) var runāt par bronzu, t. i., alvas bijis ap 3% un vairāk, bet no šiem 17 gadījumiem tikai 4 alvas daudzums bija no 5,3 līdz 9,7%. Vērojama tā pati aina, kas Latvijā, Ziemeļeiropā un citur, proti, bronza ar alvu nav sevišķi bagāta un biežāk alvu aizstāj vai kompensē cinks kopā ar svinu, tā ka mazāk nekā puse priekšmetu ir no alvas bronzas, bet lielākā daļa priekšmetu ir no tombaka un neaizsniiedz istā misiņa kvalitāti.

Pirmspadomju Krievijā plašu arheoloģisko materiālu analizējis J. Sabanejevs, materiālu gan nesistemizējot un neapstrādājot.

Padomju laikā krāsaino metālu ķīmiskās analīzes gan par slavu, gan skitu, gan Altaja un Rietumsibīrijas arheoloģisko materiālu veicis L. Kaštanovs,⁶ pie kam slavu krāsainos metālus minētais autors grupē vara, bronzas, tombaka, misiņa, bilonā, sudraba un alvas-svina sakausējumos.

⁴ V. Nagevičius. Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII—XIII amž. (Pryšmančių ir kitų vietų kasinėjimai), — Senovė, I, Kaunas, 1935.

⁵ A. Bezenberger. Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens. Königsberg, 1904.

⁶ Л. И. Ка ш т а н о в. Химический состав древних цветных сплавов на территории СССР. — Труды Московского инженерно-экономического института им. С. Орджоникидзе. Химия и химическое производство, вып. I, М. 1954, 101.—134. lpp.

³ Latviešu vēsture, I. Rīgā, 1938., 74. lpp.

Slavu krāsaino metālu sastāvs mūsdiā īpaši var interesēt, jo izstrādājumi no tiem ir vienlaicīgi ar mūsu analizētiem krāsaino metālu izstrādājumiem un, pirmkārt, noder par labu salīdzināmo materiālu, otrkārt, pēc tajos esošiem mikroelementiem var mēģināt noteikt metālu iegūšanas avotus. L. Kaštanovu sevišķi interesējis niķeļa piejaukums slavu krāsainajos metālos. Tā kā slavu bronzu u. c. krāsaino metālu sakausējumu ķīmiskais sastāvs ir ļoti raibs un satur daudz komponentu (skat. 2. tab.), autors secina, ka

2. tabula

Slavu krāsaino metālu sakausējumi (10.—14. gs.)
(pēc L. Kaštanova)

Varš:		Alvas-svina sakausējumi:	
Cu 86,50—98,72%	Fe 0,18—1,11%	Cu 0,00—0,43%	
Sn 0,00—0,07%	Zn 20,89—25,24%	Sn 28,06—90,00%	
Pb 0,00—5,97%	Sn 0,00—0,68%	Pb 10,00—71,23%	
Zn 0,00—2,70%	Si 0,00—0,41%	Zn 0,49—13,60%	
Fe 0,01—3,50%	P 0,00—0,34%	S 0,00—1,58%	
Si 0,00—0,44%	Ni 0,00—pazīmes	Fe 0,00—pazīmes	
As 0,00—0,09%	Bi 0,00—	Ag 0,00—	
Sb 0,00—8,46%		As 0,00—	
Ag 0,00—0,25%		Se 0,00—	
Co+Ni 0,00—0,63%			
P 0,00—0,6%			
Bronza:		Bilons:	
Cu 52,98—97,77%		Cu 12,52—64,99%	
Sn 0,00—33,60%		Sn 0,00—7,10%	
Pb 0,00—20,71%		Pb 0,00—1,69%	
Fe 0,00—8,09%		Zn 0,00—9,92%	
Zn 0,00—36,80%		Fe 0,00—1,96%	
Si 0,00—0,50%		Ag 28,25—84,26%	
As 0,00—0,43%		Au 0,00—2,64%	
Au 0,00—0,21%		Si 0,00—4,71%	
Ag 0,00—44,09%		Bi 0,00—0,24%	
P 0,00—1,20%		Sb 0,00—0,03%	
Sb 0,00—2,00%		P 0,00—0,20%	
Bi 0,00—0,68%			
Tombaks:		Sudrabs:	
Cu 74,78—95,20%		Cu 0,00—17,14%	
Sn 0,00—2,96%		Sn 0,00—1,31%	
Pb 0,00—12,54%		Pb 0,00—0,52%	
Zn 3,60—4,12%		Zn 0,00—1,38%	
Fe 0,30—2,78%		Fe 0,00—0,81%	
Ag 0,00—0,20%		Ag 78,29—97,73%	
Si 0,00—0,16%		Au 0,00—2,70%	
P 0,00—0,10%		Sb 0,00—pazīmes	
Ni 0,00—pazīmes			
Misiņš:			
Cu 74,10—75,99%			
Pb 0,00—2,93%			

sakausējumiem nav bijuši kaut kādi standarti, bet alvas, cinka un svina piejaukuma daudzumam sakausējumā bijis nejaušs raksturs. Niķeļa piedeva bijusi reta parādība. Turpretī N. Stoskova⁷ pierāda, ka senie slavu meistari pratuši izvēlēties vajadzīgo metāla sastāvu. Tā vjatiču lietajos septiņlēveru deniņu riņķos ir daudz alvas, bet kaltajās bronzas sprādzēs, kur tā ir lieka, alvas arī nav bijis. Savukārt lietajās sprādzēs atkal ir daudz alvas.

Attiecībā uz skitu krāsaino metālu sastāvu L. Kaštanovs parāda, ka lielākā daļa izstrādājumu ir

no bronzas, turklāt sevišķi cieti, ar lielāku alvas saturu ir bultu gali. Tombaka sakausējumi ir pazistami. Tie var saturēt vai arī nesaturēt alvu un svinu. Beigās L. Kaštanovs secina, ka skitu bronza ir ar ievērojamu alvas un ļoti niecīgu cinka piejaukumu.

Ļoti interesants bronzas sastāvs ir izstrādājumiem no Krasnojarskas un Minusinskas apgabaliem. Altaja un Rietumsibīrijas bronzas ķīmiskie pētījumi liecina, ka šo izstrādājumu lielākā daļa saturējusi niķeli. Acīm redzot niķeli reizēm pievienoja maksliģi, jo ir sastopami arī izstrādājumi bez niķeļa.

Pētījumi par senomu krāsaino metālu sastāvu⁸ no Podbolotjevas kapulauka (10.—11. gs.) un no Žiguļiem Mordovijas APSR (14. gs.) liecina, ka vara rūdas un bronzas sastāvā ir neliels niķeļa piejaukums, tāpat izmantoti vietējie minerāli. Reizēm somu bronza sastopams arī alumīnijs, kas nekur citur nav konstatēts. Tombaks un misiņš pēc sastāva līdzīgs slavu attiecīgajiem metālu sakausējumiem un acīm redzot būs iegūts no slaviem tirdzniecības ceļā tāpat kā bilons un sudrabs. Urālu krāsaino metālu sastāvu bronzas laikmetā pētījis B. Tihonovs.⁹ Austrumurālos vara rūdu sastāvā esot cinks, niķelis un dzelzs. Līdz 16—17% cinka satur Ziemeļurālu vara rūdas. Dienvidurālu rūdās ir mazāk cinka, bet parādās arsēns (0,06%). Ap Nižņijtagilu vara rūdā ir ap 0,1% niķeļa, bez tam 0,01—0,02% — dzelzs, svina, sudraba, bismuta, antimona. Varu kausējot, Urālos lietoja kvarcu, kas varam piešķir ļoti lielu cietību. Tā kā alvas Urālos nav, bet ir tikai Rietumaltajā kasiterīta (SnO₂) veidā, tad Andronovas un Abaševas kultūrās visi priekšmeti esot no vara. Tātad Urālos bronzas laikmeta nemaz nav bijis, bet gan tikai vara laikmeta. Tā kā baltu ciltīm jau kopš senatnes bijuši cieši kultūras sakari ar somu ciltīm, dati par somu bronzu ķīmisko sastāvu var noderēt salīdzinājumam, pētot baltu cilšu bronzas sastāvu.

Ļoti vispusīgs un dziļš ir pētījums par Gruzijas bronzām.¹⁰ Agrajā bronzas laikmetā Gruzijā lietota arsēna bronza, vispirms ar mazu, vēlāk ar pamazām pieaugošu arsēna daudzumu (2, 4, 6 un pat līdz 10%). Tāda bronza bijusi stipra un plastiska ar zemu kušanas t^o, bet tās izgarojumi ir ļoti indīgi. Vēlajā bronzas laikmetā tiek lietotas augstvērtīgas alvas un antimona bronzas. Kausējumu sagatavo pēc vajadzībām — kaļamiem priekšmetiem ar nelielu alvas piejaukumu (4—5%), lējumiem — ar lielu — līdz 14%. Gruzijas bronzas ieguve un apstrāde attīstījās un veidojās uz vietas turpat Gruzijā, tāpēc arī pētījumi par Gruzijas krāsaino metālu tehnoloģiju var dot vērtīgus rezultātus.

Metālu ķīmiskie, spektroskopiskie un metalografiskie pētījumi tiek veikti arī tautas demokrātijas valstu arheoloģijā. Piemēram, ar visām iespējamām metālu pārbaudes metodēm izpētīti 2 bronzas laikmeta (14.—13. gs. pr. m. ē.) depozīti no Dratovas un Ravas

⁸ Л. Каштанов и М. Каштанова. Химический состав древних финских цветных сплавов. — Тр. Института истории естествознания и техники, 6, М. 1955, 210. лрр.

⁹ Б. Тихонов. Металлические изделия в эпоху бронзы на Урале и в Приуралье. Автореферат диссертации. М. 1956.

¹⁰ Ф. Тавадзе и Т. Сакварелидзе. Бронзы Древней Грузии. Тбилиси 1959.

⁷ Н. Н. Стоскова. Древнерусское литейное дело. Автореферат диссертации. М. 1954.

Polijā.¹¹ Tie saturēja pāri par 20 bronzas rotu, kas, izrādās, bijušas pagatavotas no alvas bronzas (ar 2,36—11,74% alvas piejaukumu). Citi piejaukumi sastādījuši ap 7%, bet dažādi piesārņojumi — tikai līdz 0,5%, tātad bronza bijusi ļoti tīra.

No ārzemju autoru darbiem par krāsaino metālu ķīmisko sastāvu jāmin zviedru arheologa A. Oldeberga¹² visai plašie pētījumi. Uz 747 priekšmetu ķīmisku kvantitatīvu analīžu datu pamata autors iztirzā Ziemeļeiropas (Zviedrijas, Norvēģijas, Dānijas) krāsaino metālu sastāvu, raksturojot turklāt katra metāla ķīmisko sastāvu un vēsturiskās attīstības gaitu. Izrādās, ka arī Ziemeļeiropas u. c. bronzām agrākā bronzas laikmetā ir arsēna, reizēm arī antimona piejaukums. Romiešu laikā pazīstams vara-cinka sakausējums resp. misiņš utt.

Pēc rakstīto avotu ziņām Zviedrijā vietējo vara rūdu izmanto kopš 13. gs. beigām, bet faktiski izmantošana būs sākusies ap 11. gs. vidū. Liela nozīme krāsaino metālu tirdzniecībā bijusi Birkai.¹³ Rietumeiropas bronzai parasti ir niecīgs alvas piejaukums (pat 1% alvas), lai gan konstatēts arī ap 10% alvas. Ar alvu nabadzīgai bronzai piejauca svīnu, kas bijis plaši pazīstams metāls. Rezultātā izveidojās svīna bronzas. Kopš bronzas laikmeta Ziemeļeiropas bronzā relatīvi augsts ir antimona procents (<2%).

Izrādās, ka dzelzs laikmetā augstvērtīgās alvas bronzas izstrādājumi bronzas senlietu atradumos sastāda tikai 1/5, pie kam to skaits krasī samazinās kopš bronzas laikmeta un mūsu ēras sākuma. Agrajā dzelzs laikmetā alvas procents ir stabilāks un visumā līdzinās 8—10%.

Tāda sastāva bronza ir stipra un izdevīga liešanai; tai laba plūstamība. Parastāki par izstrādājumiem no alvas un svīna bronzas bijuši misiņa izstrādājumi, kuru sastāvā cinka saturs svārstījies no 2 līdz 30%. Parasti misiņam piejaukta arī alva vai svīns, vai arī abi šie komponenti kopā. Reizēm sastopams arī tīrs misiņš, kas ir spilgti dzeltenā krāsā un ļoti izceļas citu sakausējumu vidū. Misiņu lietoja arī inkrustācijās, piemēram, ieroču izgreznošanā.

Uzsākot Latvijas seno krāsaino metālu ķīmiskā sastāva pētīšanu, izvēlējamies spektrālās analīzes metodi. Mūsu laikos tā ir lētākā, ātrākā un pati masveidīgākā metālu ķīmiskā sastāva pētīšanas metode. To var papildināt vēl ar metalografisko analīzi, apskatot metālu slīpējumus speciālā mikroskopā. Metalografiski var labi konstatēt svīnu, alvas bronzū un misiņu. Aptuveni var noteikt pat galveno piejaukumu daudzumu. Spektrālā analīzē parasti var atrast visus komponentus (līdz 20), tādā kārtā konstatējot arī mikroelementus. Visvienkāršākā ir kvalitatīvā spektrālā analīze, kad nosaka sakausējuma pamatu, ko apzīmē ar skaitli 1, pēc tam pakāpeniski ar skaitļiem no 1 līdz 5,5 apzīmē aizvien mazāku atrasto komponentu daudzumu.

¹¹ Al. Gardawski i K. Wesolowski. Zagadnienia metalurgii kultury Trzcinieckiej w świetle skarbów brązowych z Dratowa i Rawy Mazowieckiej. Państwowe Muzeum Archeologiczne. Materiały Starożytnie, t. I. Warszawa, 1956, 67. lpp.

¹² A. Oldeberg. Metalltechnik under förhistorisk tid. I. Lund, 1942.

¹³ Turpat, 234. lpp.

174 krāsaino metāla priekšmetu kvalitatīvās analīzes PSRS ZA Arheoloģijas institūta arheoloģijas tehnoloģijas laboratorijā Ļeņingradā veica J. Bogdanova-Berezovska (skat. 3. tab.).

Bez tam izdarītas šo pašu krāsaino metālu paraugu 79 puskvantitatīvās analīzes, nosakot pamatsastāvu procentos veselos skaitļos, bet piejaukumus arī procentu desmitdaļās un simtdaļās (skat. 4. tab.). Svarīga spektrālās kvalitatīvās analīzes priekšrocība ir tā, ka tai vielas ir nepieciešamas tikai grama daļas, puskvantitatīvai analīzei — līdz 0,5 g, kamēr ķīmiskai kvalitatīvai analīzei — vismaz ap 5 g.

Šajā darbā izmantots galvenokārt latgaļu cilšu materiāls: 118 paraugi no Asotes pilskalna, 22 paraugi no Nukšu kapulauka, 24 paraugi no 6 citiem latgaļu kapulaukiem un salīdzināšanai no citiem pilskalniem arī 10 paraugi (no Ķenteskalna — 8, Tērvetes — 2).

Apskatot elementus Latvijas seno sakausējumu sastāvā, redzam, ka to pamatā parasti ir **varš**, no 67 līdz 97%. Varš (Cu) ir metāls sarkanā krāsā, elastīgs, plastisks, labi kaļams un velkams jeb stiepjams un labi vada siltumu. Tā kušanas temperatūra 1083°, īpatnējais svārs 8,95. Mitrumā tas oksidējas un pārklājas ar patīnu.

Nevēlami piejaukumi varam ir bismuts un svīns, arī skābeklis.

Apstrādājot varu ar spiedienu aukstā veidā, tas kļūst šķiedrains. To rekrystalizē, atkvēlinot krāsni 500—700° temperatūrā. Varš tīrā veidā ne sevišķi der liešanai, jo uzsūc gāzes un kļūst porains, arī tā lineārais sarukums liels — apmēram 2%. Lejamību uzlabo kopsummā līdz 1% pievienoti metāli Zn, Mg, Si, Pb, Sn, Mn, Ni. Aukstā stāvoklī varam ir liels plastiskums (var vilkt stiepli līdz 0,01 mm). Karstai apstrādei ar spiedienu varu sakarsē līdz 900—1050°C.

Lielākās vara atradnes Padomju Savienībā ir Urālos, Kazahijā, Uzbekijā, Aizkaukāzā. Rietumeiropā kopš seniem laikiem pazīstamas Spānijas raktuves, bez tam Kīprā, vēlāk arī Vācijā, Beļģijā, Anglijā.¹⁴

No atrastajām senlietām Asotes pilskalnā jāmin vara trauki, tie ir lielākoties katli, kas satur 93—97% vara (paraugi 0—300—0—305), tātad tie bijuši no samērā tīra vara ar 1—5% svīna piejaukumu; tie izgatavoti, apstrādājot metālu ar spiedienu. Plāksnes savienotas, izveidojot zobveida šuves ar trapeceveida zobīņiem. Arī trauku rokturi parasti bijuši vara, retāk — dzelzs. Katli kalpojuši ilgi, pie kam tie daudzkārt lāpīti kniedējot. Vara katli sastopami samērā reti; tie bijuši pārāki par māla vārāmiem podiem, jo labi vadījuši siltumu. No vara pagatavots vēl Asotes makšķeres velces vizulis (97%) (paraugs 0—268), stieple (0—264), piekariņš-mēlīte (0—263) un plāksnīte (0—271). Varš lielās stiepjāmības dēļ ir stieplēm piemērotākais metāls. Kā niecīgi piejaukumi varam minami niķelis, arsēns, bismuts, antimons, cinks, sudrabs un dzelzs.

Bronza. Par bronzū parasti sauc vara un alvas (Sn) sakausējumu. Tā kūst zem 1083° temperatūrā, bet liešanas t° ir ap 100° augstāka. Bronza pēc sava sastāva var būt ļoti dažāda. Alvas bronzas īpašības ir

¹⁴ A. Anteins. Krāsainie metāli un sakausējumi. Rīga, 1959., 17.—23. lpp.

atkarīgas no alvas daudzuma. Bez tam alvas bronza parasti sastop vēl citus komponentus, piemēram, svina, cinka un kā nejaušus piejaukumus niķeli, fosforu utt. Ja galveno komponentu ir vairāk nekā 2, tad varam runāt par trīs, četr un pat vairāku komponentu bronzu. Alvas bronza ir ļoti laba plūstamība, tāpēc tā spēj ātri aizpildīt sīkākās lejamās formas iedobumus. Alvas bronza ļoti piemērota liešanai, it sevišķi, ja tā satur 6—10% alvas. Jo alvas piejaukums lielāks, jo bronza ir cietāka, bet arī trauslāka. Apstrādei ar spiedienu ir derīga bronza, kuras alvas piejaukums nepārsniedz 8%. Ar 17% alvas bronza vislabāk pretojas pārraušanai. Viduslaikos zvanu liešanai izmantoja bronzu ar 20—23% alvas. Tā ir cieta un trausla, bet dod labu skaņu. Vēl cietāku (līdz 33,33% un pat līdz 50% alvas) bronzu sauc par spoģu bronzu. Pēc atliešanas to var labi pulēt. Alvas daudzums analizētajos bronzas priekšmetos bija ≈3—7%. Ja sakausējumā alvas mazāk par 3%, tad šādu sakausējumu nepieskaita bronza.

Alva kā metāls Latvijas teritorijā pazīstama vismaz kopš 3. gs., kad uz šķēršu saktām parādās alvojums. Priekšmetus alvoja, lai tie iegūtu sudrabainu baltu spīdumu, kas atgādināja sudrabu. Ķenteskalnā 6.—8. gs. ir lieti alvas-svina sakausējumu piekariņi. Alvas-svina piekariņi laikā no 11. līdz 13. gs. sākumam tiek lieti līdzās bronzas piekariņiem. Alvas-svina sakausējumi tomēr parasti saglabājas ļoti slikti un zemē sairst, jo baltā alva par 18° zemākā temperatūrā pārvēršas pelēkā alvā un sairst. Šo parādību sauc par «alvas mēri». Tas jo spilgti bija novērojams arī 1960. gadā Lejasdopeļu (Jēkabpils raj.) kapulauka izrakumos, kur gandrīz katrā sievietes kapā bija lielā skaitā alvas piekariņi, vainaga plāksnītes, krelles, vienā kapā pat aproces, bet gandrīz visi sairuši.

Alvas-svina sakausējumi pagaidām nav analizēti. Arī svins, kā tas redzams no tīklu atsvariņiem u. c. sīkiem priekšmetiem, kā arī sakausējumos ar varu, bija ļoti pazīstams.

Cinka piejaukums bronza uzlabo tās lejamību, samazina kristalizācijas periodu. Arī svins uzlabo bronzas lejamību un pazemina kušanas t°. Kaitīgi piejaukumi ir dzelzs, antimons, arsēns, bismuts, kas visi pazemina plastiskumu. Lai celtu plastiskumu, priekšmetu pēc deformācijas atkvēlina 600—650°C temperatūrā (rekristalizācijas atkvēlināšana). Arī lejamās bronzas pēc atliešanas vēlams atkvēlināt 4—5 stundas krāsni 600—650°C temperatūrā (homogenizācijas atkvēlināšana), lai palielinātu bronzas stiprību (apmēram par 20%). Lejamo bronzu lineārais sarukums ir 1,4—1,6%. Arsēna piedeva sasmalcina bronzas struktūru.

Bronzas un misiņa (tombaka) senlietu sakausējumu pamatā ir varš — 67—87% apmērā, pārējais — cinks.

No 79 senlietām, kas analizētas pēc puskvantitatīvas spektrālās analīzes metodes (4. tab.), 52 (65,8%) bija pagatavotas no alvas bronzas (alva ≈ 3—7%), 16 (20,2%) — no misiņa (tombaka), 10 (12,7%) — no vara, 1 (1,3%) — no bilona (vara-sudraba sakausējuma). Turklāt izrādījās, ka 48 gadījumos (92,9%) lietotā alvas bronza īstenībā bija četrkomponentu jeb vara-alvas-svina-cinka bronza un tikai

4 gadījumos (7,1%) var runāt par vara-alvas-svina bronzu (trīskomponentu). Cinka piejaukums Latvijas 6.—13. gs. senlietu bronza ir visai augsts — no 2 līdz 20%. Samērā liels bija arī svina piejaukums — parasti no 2 līdz 7%. Kā nejaušs piejaukums (procentu desmit- un simtdaļās) gandrīz vienmēr parādās niķelis, arsēns, antimons, bismuts un dzelzs. Reizēm konstatētas kobalta, zelta un germānija pazīmes. Bez tam gandrīz vienmēr bija konstatētas sudraba, alumīnija, mangāna, magnija, silīcija, kalcijs un diezgan bieži arī indijs pazīmes. Tieši šāda sastāva krāsaino metālu ieguves sakausējumi citu tautu arheoloģiskajā materiālā mums pagaidām nav zināmi.

Niķelis kā mikroelements ietilpst Ziemeļurālu, Rietumsibīrijas, Altaja, daļēji arī Ziemeļeiropas rūdās, tāpat somu, senprūšu, lietuviešu cilšu krāsaino metālu sastāvā. Arī Latvijas senlietās parasti konstatētas niķeļa pazīmes. Alumīnija pazīmes konstatētas pie mums un vēl somu bronzās. Austrumslavu bronza, tāpat Latvijas senlietu bronza, parasti ir alvas-svina-cinka; slavu bronzās trūkst arsēna un niķeļa; rets arī bismuta un antimona piejaukums. Ziemeļeiropas bronzas izstrādājumu analīzēs alumīnijs gan arī nebija iekļauts. Pagaidām jautājums par Latvijas krāsaino metālu ieguves avotiem joprojām vēl paliek atklāts. Tomēr stabila dažu mikroelementu klātbūtne it kā liecina par kādu stabilu krāsaino metālu ieguves avotu ne vien vēlajā dzelzs laikmetā no 9. līdz 13. gs., bet arī agrāk — no 6. līdz 8. gs., jo, kā to redzam no Ķenteskalna senlietu ķīmiskā sastāva analīzēm, tās bronzas sastāva ziņā neatšķiras no 9.—13. gs. senlietām. Ķenteskalna senlietās konstatēti tie paši elementi (līdz 6% alvas, līdz 7% svina un līdz 18% cinka), kādi senlietās no dažādām citām vietām. Viens kakla gredzens (paraugs 0-312) pagatavots no tombaka-misiņa.

Jautājums par lejamās un kaļamās bronzas sakausējumu katreizēju pagatavošanu pēc noteiktas receptes atsevišķām senlietu kategorijām pagaidām vēl diskutējams. 6.—13. gs. Latvijas senlietu bronza ir visai viendabīga. Parasti tā saturēja līdz 7% alvas, un tāpēc to varēja tikpat labi liet, kā arī pēc atliešanas apstrādāt tālāk ar dažādiem metāla deformēšanas paņēmieniem. No cietākas bronzas (ar lielāku alvas saturu) reizēm pagatavoti zvārguļi un to lodītes (paraugi 0-339 un 0-317). Šādi zvārguļi bija skatnīgāki (skat. 3. tab. paraugus $\frac{1763}{62}$ — $\frac{1778}{77}$, izņemot

$\frac{1765}{64}$ un $\frac{1770}{69}$ — aproces) nekā no bronzas ar mazāku piedevu pagatavotie. Viens zvārgulis bija pagatavots no misiņa (tombaka) (paraugs 0-318).

Tātad Latvijā atrasto senlietu krāsaino metālu spektrālās analīzes ļauj izšķirt senlietu materiālā vairākus sakausējumu tipus. Izstrādājumu lielākā daļa izgatavota no bronzas, ir arī tīra vara priekšmeti, bez tam ir tombaka, bilona (sudraba-vara sakausējuma), sudraba un alvas-svina izstrādājumi. Pētījumi vēl tikko uzsākti, un tie jāturpina, lai būtu iespējams precizēt datus un salīdzināt tos ar materiāliem par citu

tautu krāsaino metālu senlietu ķīmisko sastāvu. Tādējādi būs iespējams iegūt pareizu priekšstatu gan par tirdzniecības ceļiem un krāsaino metālu ieguves avotiem, gan par seno amatnieku prasmi katrā attiecīgā gadījumā lietot izdevīgāko sakausējumu. Amatnieki 6.—13. gs. krāsaino metālu apstrādē pratuši pareizi izvēlēties sakausējumus — saimniecības traukiem, katliem, dažreiz arī stieplēm lietots gandrīz tīrs varš. Tā kā lielākais vairums Latvijas senlietu izgatavotas, apstrādājot metālu ar spiedienu, tad atbilstoši ņemta arī bronza, proti, tāda, kas būtu pietiekami plastiska un izturīga (alvas daudzums — 3—7%). Dažkārt bronzei arī diezgan lieli cinka pie-

jaukumi (5—20%), kas piešķir bronzei gaiši zeltainu krāsu un uzlabo tās apstrādāšanas īpašības un kristalizācijas periodu. Daudz (parasti 2—7%) piejaukts arī svina (apmēram tikpat daudz, cik alvas). Svins pazemina sakausējumu kušanas t^o, atvieglo bronzas skaidas atdalīšanu un uzlabo arī lejamību. No 79 priekšmetiem 13 ir izgatavoti no tombaka (3 priekšmetiem 10%, pārējiem — 15 — 20% cinka). No tīra misiņa nebija izgatavots neviens priekšmets. Alvas-svina-cinka bronza ar laiku izveidoja skaistu tumši zaļu gludu patīnu. Šī, t. s. cēlā patina senās rotas, kas gadsimtiem ilgi bija atradušās zemē, pasargāja neobjātas līdz mūsu dienām.

ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ЦВЕТНЫХ МЕТАЛЛОВ ДРЕВНЕЙ ЛАТВИИ

(VI—XIII вв.)

И. Дайга

ВЫВОДЫ

При исследовании обработки цветных металлов Латвии в VI—XIII вв. встал вопрос об их химическом составе. Для этих целей был применен метод спектрального анализа, как качественного (174 образца), так и полуколичественного (79 образцов). Все анализы выполнены И. Богдановой-Березовской в лаборатории археологической технологии Института истории АН СССР (ленинградское отделение).

Результаты полуколичественного спектрального анализа показали, что 65,8% всех предметов были изготовлены из 3—7% оловянистой бронзы с большим содержанием цинка (5—20%) и свинца (2—7%). Такого состава бронза была пригодной как для литья, так и для последующей обработки давлением. Обычными микропримесями в бронзе были никель, мышьяк, сурьма, висмут, железо, серебро,

алюминий, а изредка — индий, кобальт, германий, золото. 20,2% изделий были изготовлены из латуни (томпак — до 20% цинка), 12,7% из меди (с примесью свинца) — котлы, сосуды и 1,3% из биллона (сплава меди с серебром). В число анализов не вошли предметы из оловянисто-свинцовых сплавов и серебряные. Из бронзы, содержащей несколько больше 7% олова, изготовлено несколько бубенчиков (вместе с горошинкой), следовательно, иногда изготовляли бронзу особого состава. Примеси микроэлементов указывают на какой-то постоянный источник получения цветных металлов, но вследствие недостаточного сравнительного материала решить этот вопрос пока нельзя. В статье дан также краткий историографический обзор исследуемого вопроса.

Latvijas arheoloģiskos izrakumos iegūto krāsaino metala priekšmetu kvalitatīvās spektrālās analīzes

Nr. p. k.	Laboratorijas šifrs	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.	Elementi																		
				Cu	Pb	Sn	Fe	Zn	Ag	Sb	Bi	Mg	Si	Al	Co	As	Mn	Au	Ge	In	Ca	Ni
1	1702 1	Stieple	As 15/1953	1	3-4	2-3	5	3-2	4-3	4	3-4	4	4	5	5,5	4	5,5	—	—	5,5	5,5	4
2	1703 2	Mēlīte, trapecveida	As 20/1949	1	3-4	5	5,5	—	4-3	4-5	3-4	4	4	5,5	—	4	—	—	—	5,5	5,5	4-5
3	1704 3	Stieple	As 22/1950	1	3-4	4-3	5	4-3	4-3	4-3	3-4	4	4	5,5	—	4	5,5	—	—	—	5,5	4-5
4	1705 4	"	As 92/1954	2	2-3	3-4	3	2	4-3	5-5	—	4-3	5	5	—	4-5	5,5	—	—	—	4	4-5
5	1706 5	"	As 116/1953	1	3	2-3	4	2-3	4-3	4-5	3-4	4	5	5,5	5	4	5,5	—	—	5-4	5,5	5
6	1707 6	Aproce	As 123/1953	1	3	3	4	2-3	4-3	4-5	5	4-5	4	—	—	5,5	5,5	—	—	5	5,5	5
7	1707 7	Stieple	As 131/1953	1	3	3	4	2-3	4-3	5	5	4	5,5	—	—	—	5,5	—	—	5,5	5,5	5
8	1709 8	"	As 215/1953	1	3	4-3	4	2-3	4-3	4-5	5	4	4	—	—	5,5	5,5	—	—	5,5	4	4-5
9	1710 9	Vizulis	As 296/1949	1	4	5	5,5	—	4-3	4-5	4	3	5	5,5	—	4-5	5	—	—	5,5	4	4-5
10	1711 10	Stieple, tieva	As 309/1951	2	3	3	3	2	4-3	4-5	4-5	4-3	5	5	5,5	4-5	5	—	—	5-4	4	4-5
11	1712 11	"	As 349/1953	1	5	2-3	5,5	5	4	—	5,5	3	4	5	5	—	5,5	—	—	—	4	4-5
12	1713 12	Aproce	As 357/1952	2	2	3	5,5	2	4-3	5,5	—	3	4	5	—	—	5	—	—	—	5	5,5
13	1714 13	Stieple	As 394/1951	2	2	3-4	5	2	4-3	5,5	—	3	4-3	5	5,5	4-3	5,5	—	—	—	4	4
14	1715 14	Kaklagredzens	As 7/1954	2	2	3-4	4-5	2	3-4	4	4-3	3	4-3	4-5	5	4-5	5,5	5,5	—	5-4	4	4
15	1716 15	Plāksnīte	As 512/1952	1	4-3	5	5,5	—	4-3	4	3-4	3	3	4	—	4	5,5	—	—	—	5	4
16	1717 16	Stieple	As 796/1952	2	3-2	4-3	5	2	4-3	4	4	4	4-5	5	5,5	5-4	5,5	—	—	4-5	4	4-5
17	1718 17	" , vīta	As 812/1953	1	3	2-3	5,5	5	4-3	4	4-5	4	4-5	5,5	—	5,5	5	—	—	—	5	4-5
18	1719 18	" ar noplacin. galiem	As 906/1953	2	3-2	5,5	5,5	2	4-3	5,5	—	4	4	5,5	—	5,5	5,5	—	—	—	4-5	5,5

Nr. p. k.	Laboratorijas šifrs	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.	Elementi																		
				Cu	Pb	Sn	Fe	Zn	Ag	Sb	Bi	Mg	Si	Al	Co	As	Mn	Au	Ge	In	Ca	Ni
19	1720	Sakta, pakavveida	As 467/1952	2	3-2	3-2	5,5	2	4-3	5,5	—	4	4	5	—	—	5,5	—	—	—	4-5	5,5
20	1721	Kaklagredzens	As 330/1951	2	3-	3-2	5	2	4-3	5	4-5	5	4	5,5	—	4	—	5,5	—	—	5,5	5
21	1722	Sakta, pakavveida	As 67/1953	2	3	3-4	5	2	4	—	—	4	4	5,5	—	5,5	5,5	—	—	—	5,5	5,5
22	1723	Stienītis	As 61/1953	1	3-4	2	5,5	3	4-3	4	4	5	4-5	5,5	—	5	—	—	—	—	5,5	4-5
23	1724	Sakta, pakavveida ar pogu galiem	As 527/1953	2	3-4	3-2	5	2	4-3	4	4	5	4-5	—	—	5-4	5,5	—	—	5,5	5,5	5-4
24	1725	Aproce ar zvērgalvu galiem	As 188/1950	2	3-4	3-2	5	2	4-3	4	4-5	4-3	4	5,5	5,5	5-4	5	—	—	5,5	4	4-5
25	1726	" " " "	As 731/1952	2	3	4-3	5	2	4-3	4-3	4	4	4-5	—	5,5	4	5	5,5	—	4,5	4-5	4-5
26	1727	" , spirālveida	As 752/1952	2	3-2	2-3	5	2	4-3	4	4-5	4	4	5,5	—	5,5	5,5	—	—	5,5	5	4-5
27	1728	" ar zvērgalvu galiem	As 365/1951	2	3-2	2-3	5	2	3	5-4	4	4	4-5	5,5	5,5	5	5,5	5,5	—	—	5	4-5
28	1729	" , lentveida	As 214/1950	2	3-2	2-3	5,5	2	4-3	4	4-3	4	4	5,5	4-5	5	5,5	—	—	4	5	4-5
29	1730	" ar zvērgalvu galiem	As 299/1953	2	3-2	2-3	5,5	2	4-3	4	4-5	4-3	4-5	5,5	5	5	5	—	—	5,5	5	4-5
30	1731	" , lentveida	As 409/1953	2	3-2	2	5,5	2	4-3	4	4-3	4-3	4	—	5,5	4	5,5	—	—	5,5	5	4-5
31	1732	" "	As 659/1953	2	4-3	3-4	5	2	4-3	5,5	—	5-4	4-5	5,5	—	5,5	5	—	—	—	5	5,5
32	1733	Sakta, pakavveida, tordēta	As 46/1954	2	3	3	5	2	4-3	5,5	5,5	4-3	5	—	—	5	5,5	—	—	—	5,5	5
33	1734	Aproce, lentveida	As 358/1952	2	4-3	3	5-4	2	4-3	4	4-3	4	4-5	5	5,5	4	5,5	—	—	—	5,5	5
34	1735	Sakta, riņķveida, alvota	As 1/1953	2	2	4-3	5-4	2	4-3	4	4-3	4-3	4-5	5	5	4	—	—	—	4	5	5
35	1736	Sakta, pakavveida	As 99/1952	1	3-4	2	—	5	4-3	4	4-3	4-5	5-4	5,5	—	4	—	—	—	5,5	5,5	5
36	1737	Vizulis	As 194/1949	1	3-4	3-2	5,5	4-3	4-3	4	4	3	4	4-5	—	5	5,5	—	—	—	5-4	4-5
37	1738	Stieple, tieva	As 675/1952	1	4-3	4-3	5,5	5,5	4-3	4	4	4	4-5	5	—	5	—	—	—	—	5	4-5
38	1739	Stieple, gredzena	As 232/1950	2	2-3	5	5,5	2	4-3	4	4	4	5	5,5	5,5	5	5	—	—	5,5	5-4	4-5
39	1740	Gredzens ar paresninātu vidu	As 74/1953	2	2-3	3-2	5	2	4-3	4	4	4	5-4	4	5,5	5	5,5	—	—	5,5	5	5

Nr. p. k.	Laboratorijas šifrs	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.	Cu	Pb	Sn	Fe	Zn	Ag	Sb	Bi	Mg	Si	Al	Co	As	Mn	Au	Ge	In	Ca	Ni
40	1741 40	Stieple, tieva	As 784/1952	2	2-3	3-2	4-5	2	4-3	5,5	5,5	3	5	5	—	5	5,5	—	—	—	4-5	5
41	1742 41	Stienītis	As 113/1951	2	2	4-5	4-5	2	4-3	—	—	4	4-5	4-5	—	5,5	5	—	—	—	5-4	5,5
42	1743 42	"	As 852/1952	2	2-3	3	5,5	2	4-3	5	4	4	5	5,5	5,5	5	—	—	—	4,5	5	5
43	1744 43	Aproce, lentveida	As 650/1953	2	3-2	3-2	5	2	4-3	4	4	4-3	4	5,5	—	5	5,5	—	—	—	5	4-5
44	1745 44	Kaklagredzens	As 744/1953	2	2-3	3	4	2	4-3	4-5	4	4-5	5	4	—	5,5	5,5	—	—	5,5	5	4-5
45	1746 45	"	As 431/1949	1	2-3	2-3	5-4	2-3	4-3	4	4	4-5	4	5	5	5	5,5	—	—	5,5	5,5	4-5
46	1747 46	Stienītis	As 759/1952	1	3	4	5	3-2	4-3	5-4	4-5	4	5	—	—	5,5	5	—	—	5,5	5	5-4
47	1748 47	Kaklagredzens, vīts (4 stieplu)	As 430/1949	1	4	3-2	5	3	4-3	5-4	4-5	5,5	5,5	—	—	5,5	5,5	—	—	—	—	5-4
48	1749 48	Piekariņš, trapecveida	As 432/1953	1	4	3	5,5	3-2	4-3	5,5	—	4	4	5	—	5,5	5,5	—	—	—	5	5
49	1750 49	" , alvots	As 435/1949	1	4-3	2-3	5,5	3-2	4-3	4	4-5	4-3	4	5,5	—	5,5	5	—	—	5,5	5	5-4
50	1751 50	Kaklagredzens, vīts	As 456/1952	2	4-3	3	5-4	2	4-3	4-5	4	4	4	5,5	5,5	5-4	5,5	—	—	5,5	5,5	5-4
51	1752 51	" , trapecveida, garš	As 185/1950	2	4-3	4-3	5	2	4-3	4-5	4-5	4-5	5	5,5	5,5	5,5	5,5	—	—	5	5,5	5-4
52	1753 52	" , masīvs	As 291/1950	2	4-3	4-3	5	2	4-3	5,5	5,5	4	5	5,5	—	5-4	5,5	—	—	—	5,5	4
53	1754 53	Stieple	As 55/1950	1	4-3	4-3	5	5,5	4-3	4	4-3	4	5-4	5,5	—	4	5,5	—	—	—	5	5-4
54	1755 54	" , vīta	As 79/1950	1	4-3	4-3	5	5,5	4-3	4	4-3	4	4-5	5,5	—	4	5,5	—	—	—	5	5-4
55	1756 55	" , plakana	As 584/1950	1	4-3	3-2	5	3	4-3	4	4	4	4-5	5	5,5	5-4	5,5	—	—	5,5	5	5-4
56	1757 56	Kaklagredzens	As 186/1950	2	3-2	3-2	5	2	4-3	5,5	5,5	5	4-5	5,5	—	4	—	—	—	—	5,5	4
57	1758 57	Kniedīte	As 210/1950	1	3-4	5,5	5	5,5	4-3	4	4-3	4	4	5,5	—	4-5	5,5	—	—	—	5	4-5
58	1759 58	Gredzens ar noplacinātu vidu	As 221/1950	1	4	3-2	5,5	4	4-3	4,5	5	4-3	4-3	4-5	—	—	5,5	—	—	—	5	—
59	1760 59	Priekšmeta fragments	As 158/1949	1	4-3	3-2	5	3-2	4-3	4	4-3	4-3	4	5	—	5-4	—	—	—	5,5	5	5-4
60	1761 60	Stieple	As 301/1952	2	3-2	4-3	5	2	4-3	5,5	4-3	5	5	—	5,5	5	5,5	5,5	—	—	5,5	4

Nr. p. k.	Laboratorijas šifrs	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.	Cu	Pb	Sn	Fe	Zn	Ag	Sb	Bi	Mg	Si	Al	Co	As	Mn	Au	Ge	In	Ca	Ni
82	1783	Gredzens, spirālveida	As 171/1950	2	3	4-3	4	2	4-3	4-5	4	4	4-5	5	5,5	4-5	5,5	—	—	5	4	4-5
	82																					
83	1784	„ ar paresninātu vidu	As 218/1949	2	3	3	4	2	4-3	4-5	4	4	4	5	5,5	5	5,5	—	—	5,5	5	4-5
	83																					
84	1785	„	As 192/1949	2	3-4	3	4	2	4-3	4-5	5	4	4	4-5	5,5	5,5	5,5	—	—	5	5	4-5
	84																					
85	1786	„ ar noplacinātu vidu	As 227/1950	1	4-3	3	5	4	3	4-5	5-4	3-4	3	3-4	—	5,5	5	5,5	—	—	4	5,5
	85																					
86	1787	„ ar paresninātu vidu	As 34/1952	1	4-3	4-3	5	3-2	4-3	4-5	5-4	4	4	4	—	5,5	5,5	—	—	—	5,5	4-5
	86																					
87	1788	Zvārgulis	As bez numura	1	3	3-2	5,5	3	4-3	4	4-5	3-4	3	4-3	—	5,5	5	5,5	—	5	4	5
	87																					
88	1789	Sakta	As 6/1952	2	4-3	4-3	5	2	4-3	4-5	4	4	4	4	5,5	4-5	5,5	—	—	5,5	4-5	4-5
	88																					
89	1790	„	As 62/1953	2	4-3	4-3	5	2	4-3	4-5	4-3	4-5	4-5	5,5	—	4-5	5,5	—	—	5,5	5,5	4-5
	89																					
90	1791	„	As 387/1953	2	4-3	4-3	5	2	4-3	4-5	4-3	4	4-5	5-4	5,5	4-5	5,5	—	—	5,5	5,5	4-5
	90																					
91	1792	Sprādze	As 467/1952	2	3	4-3	5,5	2	4-3	5,5	—	4-5	4-5	5,5	—	—	—	—	—	—	5,5	5,5
	91																					
92	1793	Spirāle	As 505/1952	2	3	4	5	2	4-3	4-5	4	4	4	5,5	5,5	4-5	5,5	—	—	5	5	4-5
	92																					
93	1794	„	As 113/1953	2	3	3	5,5	2	4-3	—	—	4	4-5	5,5	—	—	5,5	—	—	—	5	5,5
	93																					
94	1795	„	As 234/1953	2	4-3	3	4-5	2	4-3	4-5	4-3	4	4	5	5,5	4-5	—	—	—	5,5	5	4-5
	94																					
95	1796	„	As 515/1950	2	3	3	4-5	2	4-3	4-5	4	4	4-5	5	—	5,5	5-4	—	—	5,5	5,5	4-5
	95																					
96	1797	Cilindriņš	As 840/1953	2	3-4	—	5	2	4-3	—	—	4	4-5	5,5	—	—	5	—	—	—	5	5,5
	96																					
97	1798	Stieple	As 85/1954	2	3-2	4-5	5	2	4-3	4-5	—	4	5	—	—	4-5	5,5	—	—	—	5,5	4
	97																					
98	1799	„	As 345/1953	1	4	2	5,5	5	4	—	5,5	4-3	4-3	5	4-5	—	—	—	—	—	5,5	4
	98																					
99	1800	„	As 465/1951	2	3	3	4-5	2	4-3	4-5	5	4	4-3	5	—	5	5	—	—	—	5	4-5
	99																					
100	1801	„	As 309/1951	1	3-4	3-4	4-3	2-3	4	4	4-5	4	5,5	—	5,5	5-4	5,5	—	—	5,5	5	4-5
	100																					
101	1802	Stieple	As 784/1952	1	3-4	3-4	5	2-3	4-3	5	5,5	4	5	5,5	—	5-4	—	—	—	—	5,5	5
	101																					
102	1803	Vāžiņa	As 228/1950	2	3-4	5-4	4-3	2	4-3	4	4-5	4-5	4	—	5	5	—	—	—	5,5	5,5	4
	102																					

Nr. p. k.	Laboratorijas šifrs	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.																				
				Cu	Pb	Sn	Fe	Zn	Ag	Sb	Bi	Mg	Si	Al	Co	As	Mn	Au	Ge	In	Ca	Ni	
103	1804 103	Važiņa	As 87/1950	1	3-4	2	4-5	2-3	4-3	4	4	4	4	5,5	—	5-4	5,5	—	—	—	5,5	4	
104	1805 104	"	As 195/1953	1	3-2	3-2	5	2-3	4-3	4	4	4	4	5,5	—	5-4	—	—	—	—	5,5	4	
105	1806 105	"	As 583/1953	1	3-2	3-2	5	2-3	4-3	4	4-5	4-3	4	5,5	5,5	5	5,5	—	—	5	5	4-5	
106	1807 106	"	As 14/1949	1	4-3	3-2	5,5	—	4-3	4-5	4-5	4	5	5,5	—	5,5	—	—	—	—	5,5	4-5	
107	1808 107	Katla rokturis	As 757/1952	1	3	5	—	5,5	4-3	4	4	4-5	5,5	—	—	5,5	—	—	—	—	5,5	4-5	
108	1809 108	Trauks, kalts	As 267/1952	1	3	4-5	—	5,5	4-3	4-3	3	4-5	4-5	—	—	3-4	—	—	—	—	5,5	4-5	
109	1810 109	Katls, kalts	As 90/1953	1	3	4	—	—	4-3	4-3	3-4	4-5	5-4	—	—	4	—	—	—	—	5,5	5	
110	1811 110	" "	As 628/1953	1	3	4-5	—	5,5	4-3	4	4-3	4-5	4-5	5,5	—	4-5	5,5	—	—	—	5,5	5-4	
111	1812 111	" , kalts ar rokturi	As 430/1952	1	3	4	5,5	5,5	4-3	4	4	4-5	4-5	5,5	—	4-5	—	—	—	—	5,5	5-4	
112	1813 112	Trauks	As 752/1952	1	3	5-4	—	5,5	4-3	4	4-3	5	5,5	—	—	4	—	—	—	—	5,5	5-4	
113	1814 113	"	As 72/1953	1	3-2	5-4	—	5,5	4-3	4-3	4-3	4	4-5	5,5	—	4	—	—	—	—	5,5	5-4	
114	1815 114	"	As 232/1952	1	3-2	2-3	4-5	3-2	4-3	4	4-5	4	4-5	—	—	5	5,5	—	—	—	5,5	5-4	
115	1816 115	"	As 592/1952	1	3-4	5	—	5,5	4-3	4	5	5	5,5	—	—	5,5	—	—	—	—	5,5	5-4	
116	1817 116	"	As 658/1953	1	3	4	—	5,5	4-3	4	4	5,5	5,5	—	—	4-5	—	—	—	5,5	5,5	5	
117	1818 117	"	As 671/1953	1	3-2	4	—	5,5	4-3	4	4-3	5	5	—	—	4-5	—	—	—	5,5	5,5	5-4	
118	1819 118	Katls	As 657/1953	1	3-2	4	—	5,5	4-3	4	4-3	5,5	5,5	—	—	4-5	—	—	—	5,5	5,5	5-4	
119	1820 119	Kaklagredzens	Tērv 38/1954	2	2-3	3	4-5	2	4-3	5	—	5,5	5	—	—	5,5	5	—	—	—	5,5	5,5	
120	1821 120	"	Tērv 255/1954	1	2-3	3	4-5	2-3	4-3	—	—	5	5-4	5,5	—	—	5	—	—	—	5,5	5	
121	1822 121	Kaklagredzens	Ķent 69/1954	1	3	3	4-5	2-3	4-3	4-5	4	5,5	5-4	—	5,5	4-5	5,5	5,5	4-5	—	5,5	4-5	
122	1823 122	Stienītis	Ķent 593/1956	1	2	3-2	4	2-3	4-3	4-5	4	5	4-5	5,5	5,5	4	5,5	5,5	4-5	—	5	4	
123	1824 123	"	Ķent 522/1955	1	3-4	3	4-5	2-3	2	4-5	4	5,5	4-5	5,5	5,5	4-5	—	4	—	—	5,5	4-5	

Nr. p. k.	Laboratorijas šifrs	Senlietu nosaukums	Inventāra nr	Elementi																		
				Cu	Pb	Sn	Fe	Zn	Ag	Sb	Bi	Mg	Si	Al	Co	As	Mn	Au	Ge	In	Ca	Ni
124	1825	Stienītis	Ķent 181/1955	2	3-4	3	5-4	2	4-3	—	4	5,5	4	5,5	5-4	5,5	—	—	5,5	—	—	4-5
125	1826	Kaklagredzens	Ķent 592/1956	1	3	3-4	5	2-3	4-3	5-4	4	5	4-5	5,5	5-4	—	—	5-4	—	5,5	4	
126	1827	Stienītis	Ķent 594/1956	1	3	3-4	5	3-2	4	5-4	4	5,5	5	—	5,5	5-4	5,5	5,5	5-4	—	5,5	4
127	1828	"	Ķent 603/1956	2	3	3-4	5	2	4	5-4	4	5	5-4	5,5	5-4	5,5	5,5	4-5	—	5,5	4	
128	1829	Kaklagredzens	Ķent 756/1956	3-4	5,5	5	4-5	3-4	4-3	—	—	5	5-4	4-5	—	—	5	5-4	—	—	5,5	—
129	1830	Cilindriņš, rievots	Oglenieku 20. kaps	1	3	3-4	4-5	3-2	4-3	5,5	5-4	4	4	4	—	5	5,5	—	—	—	5	4
130	1831	Kaklagredzens ar cilpu galiem	Oglenieku 20. kaps	1	3-4	3-4	5-4	3-2	4	5,5	5,5	5	5-4	5,5	—	5	—	—	—	—	5,5	4-5
131	1832	Spirāle, vainaga	Oglenieku 20. kaps	1	3-4	4	5-4	3-2	4	5,5	—	5	5	5,5	—	5-4	—	—	—	—	5,5	4-5
132	1833	Gredzens	Oglenieku 20. kaps	2	3-4	3-4	3-4	2	4	5-4	4	5-4	4-3	4	—	5-4	5,5	—	—	—	5,5	4-5
133	1834	Zvārgulis	Oglenieku 21. kaps	1	3-4	3-4	5-4	2-3	4	5-4	4	5-4	4-5	5,5	5,5	5-4	5,5	—	—	5,5	5,5	5
134	1835	"	Oglenieku 1. kaps	1	3	3	—	5	4-3	3-4	4	4	4	5,5	—	5	—	5,5	—	5,5	5,5	4
135	1836	Cilindriņš, rievots	Oglenieku 20. kaps	2	3	5,5	5-4	2	4-3	5,5	—	4	3-4	4-3	—	5	5	—	—	—	5,5	4-5
136	1837	Plāksnīte	Oglenieku tranšeja E	2	3-4	3	5-4	2	4	—	5,5	4	4	4	—	—	5,5	—	—	—	5,5	5
137	1838	Zvārgulis	Oglenieku tranšeja E	1	3	3	5	—	4-3	4	4	4	4	4-5	5,5	5	5	—	—	5,5	5,5	4
138	1839	Cilindriņš, rievots	Odukalns, sav- rupatradums	1	3	3	5	2-3	4-3	5,5	—	4	4	5	—	5,5	5,5	—	—	—	5,5	5,5
139	1840	Aproce, manšetveida	Kivtu 10. (36.) kaps	2	3	3	5-4	2	4-3	5-4	4	4	4	5	5,5	4	5,5	5,5	4	—	5	4
140	1841	Zvārgulis	Kivtu 12. kaps	2	3-4	4-5	5	2	4-3	5,5	4	4-5	4	5,5	—	5	—	—	5,5	—	5,5	5
141	1842	Aproce, spirālveida	Kivtu 10. kaps	2	3-2	3-4	5	2	4-3	5,5	4-3	4-5	4	5,5	5	5	5,5	—	5,5	—	5,5	4
142	1843	" , manšetveida	" " "	2	3-2	3-2	5-4	2	4-3	5-4	4	4-5	4	5,5	5,5	4	5,5	5,5	4	—	5	4
143	1844	" , spirālveida	" " "	2	3	4-3	5	2	4-3	5,5	4-3	5,5	5	—	5	5	5,5	—	5,5	—	5,5	4
144	1845	Cilindriņš, rievots	Mežāru 1. kaps	1	3	4-3	5-4	2-3	4-3	5,5	—	4-5	4	4	—	4	—	—	5,5	—	5,5	4

Nr. p. k.	Laboratorijas sifrs	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.	Cu	Pb	Sn	Fe	Zn	Ag	Sb	Bi	Mg	Si	Al	Co	As	Mn	Au	Ge	In	Ca	Ni
145	1846	Riņķīši, villaines	Mežāru 4. kaps	1	3	3-4	5-4	2-3	4	5,5	—	5-4	5,5	5,5	—	5,5	5,5	—	4	—	5,5	5
	145																					
146	1847	Zvārgulis	„ 3. kaps	1	3	3	5,5	5	4-3	4	4-5	5-4	5	5,5	—	5	—	5,5	5,5	5,5	5,5	4-5
	146																					
147	1848	Plāksnīte no vainaga	Jaunpiebalgas 1. uzkaln.	2	3-4	2-3	5-4	2	4-3	5	4	4	4	5,5	—	5,5	5	—	—	5,5	5,5	4-5
	147																					
148	1849	Aproce, spirālveida	Jaunpiebalgas 3. uzkaln.	1	3	3	5-4	2-3	4-3	4	4	5	4-5	5,5	5,5	5,5	5	—	—	5,5	5,5	4-5
	148																					
149	1850	Spirālīte	Daņilovkas 2. grupas 1. uzkalniņš	1	4-3	3	5-4	2-3	4-3	5,5	4-5	4	4	5	5	5	5,5	—	—	4-5	5,5	4-5
	149																					
150	1851	Kaklagredzens	Daņilovka, savrupatradums	2	3-4	3	5-4	2	4-3	5	4-5	5-4	5	—	—	5,5	5,5	—	—	—	5,5	4-5
	150																					
151	1852	Aproce	Daņilovka	2	3-4	5	5-4	2	4-3	5	4-3	5-4	5-4	5,5	5,5	5,5	5,5	—	—	5,5	—	4-5
	151																					
15	1853	„	Abrene 49/1951	2	3-2	4	5-4	2	4-3	4	4-5	4	4	4	—	5	—	—	—	5,5	5,5	4
	152																					
153	1854	Aproce, manšetveida	Nukši 65456/56	2	3-4	3-4	5-4	2	4-3	5	4-5	4	4	4	5,5	4	5	—	—	—	5,5	4
	153																					
154	1855	Karavīra aproce	Nukši 65456/65	1	3-2	3	5	2-3	4-3	5,5	—	5	4	5,5	—	5,5	—	—	—	—	5,5	5,5
	154																					
155	1856	Aproce, spirālveida	Nukši 65339	2	3-2	3	5,5	2	4-3	5,5	—	4-5	4	5-4	—	5,5	5,5	—	—	—	5,5	5
	155																					
156	1857	Kaklagredzens, tordēts	Nukši 65456/94	2	3-2	4	5,5	2	4-3	5,5	—	—	5,5	—	—	5	5,5	—	—	—	5,5	5,5
	156																					
157	1858	Aproce, spirālveida	Nukši 65446	2	3-2	3-2	5	2	4-3	5	5,5	4-5	4	5-4	—	5-4	5,5	—	—	—	5,5	5-4
	157																					
158	1859	Spirāle no grīstes vainaga	Nukši 65388	2	3	3	5	2	4-3	5	—	4	4	4-3	—	5,5	5,5	—	—	—	5	5
	158																					
159	1860	Cilindriņš, rievots	Nukši, bez numura	2	3-2	3-2	5	2	4-3	5,5	—	4	4	4-5	—	5	5,5	—	—	—	5	5
	159																					
160	1861	Kaklagredzens, tordēts	Nukši, savrupatradums	2	3	3	5	2	4-3	5	4	—	5,5	—	5,5	4	5,5	—	—	—	5,5	5-4
	160																					
161	1862	Kaklagredzens, tordēts	Nukši 65456/97 Nukši 65365	2	3-2	3	5,5	2	4-3	5,5	—	—	5,5	—	—	5	5,5	—	—	—	5,5	5
	161																					
162	1863	Kaklagredzens ar noplacinātiem galiem	Nukši 65369	2	2	3-2	5,5	2	4-3	—	5,5	4-5	4	4	—	—	5	—	—	—	5	5,5
	162																					
163	1864	Kaklagredzens ar sedlu galiem	Nukši 65424	2	3-2	3-2	5,5	2	4-3	5-4	—	4-5	4	4	—	5,5	—	—	—	—	5,5	5
	163																					
164	1865	Mēlīte, trapecveida	Nukši 65369/16	2	3	3	5	2	4-3	5,5	—	4	4	4	—	5,5	5,5	—	—	—	5,5	5
	164																					
165	1866	Zvārgulis	Nukši 65426	2	2	3	5	2	4-3	5,5	—	4-5	4	4-5	—	5	—	—	—	—	5,5	5,5
	165																					

Nr. p. k.	Laboratorijas šifrs	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.																				
				Cu	Pb	Sn	Fe ^e	Zn	Ag	Sb	Bi	Mg	Si	Al	Co	As	Mn	Au	Ge	In	Ca	Ni	
166	1867	Važiņa, pīta	Nukši 65321	2	3	4	5,5	2	4-3	—	—	4-3	5	5,5	—	—	5	—	—	—	4	5,5	
	166																						
167	1868	Mēlite, trapecveida	Nukši 65349	2	3	3	5	2	4-3	—	5,5	4	4	5	—	—	5,5	—	—	—	5	5,5	
	167																						
168	1869	Aproce, spirālveida	Nukši 65420	2	3	3	5,5	2	4-3	5	5-4	4	4-5	5,5	5,5	5	5,5	—	—	—	5	5	
	168																						
169	1870	Zvārgulis	Nukši 65318	1	3	2	5,5	5	4-3	4-5	4-3	4-5	4-5	4-5	—	4	5,5	—	—	—	5,5	4-5	
	169																						
170	1871	Karavīra aproce	Nukši 65456	2	4-3	4-3	5	2	4-3	4-5	4	5	5,5	5,5	5	4-5	5,5	—	5,5	—	5,5	4-5	
	170																						
171	1872	Kaklagredzens ar sedlu galiem	Nukši 65447	2	3-2	4	5	2	4-3	5,5	—	5-4	5	5	—	5,5	5,5	—	—	—	5,5	5,5	
	171																						
172	1873	Zvārgulīša lodīte	Nukši 65318	1	3	2	5	5,5	4-3	4-5	4-3	5	5,5	—	—	4	—	—	—	—	5,5	4-5	
	172																						
173	1874	Karavīra aproce	Nukši 65418	2	4-3	4-3	5	2	4-3	4-5	4	4	4	4	5	5	5	—	5,5	—	5,5	4-5	
	173																						
174	1875	Aproce, spirālveida	Nukši 65330	2	2	3-4	5	2	4-3	5,5	5,5	5-4	4-5	5	—	5,5	5,5	—	—	—	5,5	5	
	174																						

Apzīmējumu paskaidrojumi:

1 — pamats;
 2 — ļoti daudz (20—5%);
 3 — daudz (5—1%);
 4 — maz (1—0,1%);

5 — ļoti maz (0,1—0,01%);
 5,5 — pazīmes (0,001 un mazāk);
 — = elements paraugā nav konstatēts.

As — Asotes pilskalns;
 Terv — Tērvetes pilskalns;
 Ķent — Ķenteskalns.

Nr. p. k.	Laborat. šifrs, I	Laborat. šifrs, II	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.	Cu	Sn	Pb	Zn	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Ca	Mn	Si	Mg	Al	Co	Au	In	Ge	Piezīmes
22	0—284	1733	Sakta, pakavveida, tordēta	As 46/1954	76	5	7	10	+	+	0,02	0,3	0,4	0,01	+	+	+	+	+	—	—	—	—	bronza
23	0—285	1735	„, riņķveida, alvota	As 1/1953	77	2	7	10	0,03	+	0,2	0,7	0,4	+	+	—	+	+	+	0,01	—	+	—	misinš (tombaks)
24	0—286	1736	„, pakavveida	As 99/1952	pam.	7	2	0,1	0,1	+	0,5	0,7	0,05	0,01	+	—	+	+	+	—	—	—	—	bronza
25	0—287	1740	Gredzens ar pāresninātu vidu	As 74/1953	67	5	6	20	0,03	+	0,2	0,2	0,4	0,01	+	+	++	+	+	+	—	+	—	„
26	0—288	1743	Stienītis	As 852/1952	67	4	7	20	+	+	0,2	0,3	0,1	+	+	+	+	+	+	+	—	+	—	„
27	0—289	1745	Kaklagredzens	As 744/1953	72	4	7	15	+	+	0,5	—	0,4	0,01	+	+	+	+	+	—	—	+	—	„
28	0—290	1746	„, vīts	As 431/1949	pam.	7	5	10	0,01	+	0,6	0,7	0,4	0,01	+	+	+	+	+	0,5	—	+	—	„
29	0—291	1747	Stienītis	As 759/1952	77	1	5	15	+	+	0,5	0,1	0,5	0,03	+	+	+	+	+	+	—	+	—	misinš (tombaks)
30	0—292	1748	Kaklagredzens, vīts (4 stiepiņi)	As 430/1949	84	7	2	2	+	+	0,5	0,1	1	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	bronza
31	0—293	1752	„	As 185/1950	74	4	5	15	+	+	0,7	0,1	0,2	0,05	+	+	+	+	+	+	—	+	—	„
32	0—294	1753	„, masīvs	As 291/1950	76	4	7	10	+	+	0,05	1,5	0,2	0,1	+	+	+	+	+	—	—	—	—	„
33	0—295	1757	„	As 186/1950	73	7	7	10	+	+	0,05	1	0,4	0,1	+	+	+	+	+	—	—	—	—	„
34	0—296	1762	Stienītis	As 189/1949	pam.	0,05	7	15	0,1	+	0,7	1	0,2	0,07	+	—	+	+	+	+	—	+	—	misinš (tombaks)
35	0—297	1765	Aproce, spirālveida	As 114/1951	pam.	7	2	10	0,1	+	0,7	1	0,4	0,05	+	+	+	+	+	+	—	+	—	bronza
36	0—298	1805	Vāziņa	As 195/1953	87	6	5	5	+	+	0,7	0,2	0,2	0,01	+	+	+	+	+	—	—	+	—	„
37	0—299	1807	„	As 14/1949	pam.	7	3	0,05	+	+	0,6	0,1	0,05	0,01	+	+	+	+	+	—	—	—	—	„
38	0—300	1808	Katla rokturis	As 757/1952	94	+	4	0,01	+	+	0,5	—	0,4	0,07	+	+	+	+	+	—	—	—	—	varš
39	0—301	1809	Trauks, kalts	As 267/1952	96	+	1	0,01	0,1	+	0,5	0,7	0,3	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	„
40	0—302	1815	Katls, kalts	As 90/1953	95	0,02	2	0,01	0,01	+	0,5	0,3	0,4	+	+	+	+	+	+	—	+	—	—	„
41	0—303	1813	Trauks	As 792/1953	97	+	1	0,01	0,1	+	0,5	0,5	+	+	+	—	+	+	+	—	—	—	—	„
42	0—304	1817	„	As 658/1953	93	+	5	+	0,07	+	0,5	0,3	0,4	+	+	+	+	+	+	—	—	+	—	„

Nr. p. k.	Laborat. šifrs, I	Laborat. šifrs, II	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.	Cu	Sn	Pb	Zn	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Ca	Mn	Si	Mg	Al	Co	Au	In	Ge	Piezīmes
43	0-305	1819	Katls	As 657/1953	94	+	4	+	0,05	+	0,5	0,3	0,4	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	varš
		118																						
44	0-306	1820	Kaklagredzens	Tērv 38/1954	pam.	2	7	15	-	+	0,05	0,1	0,3	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	misiņš (tombaks)
		119																						
45	0-307	1821	"	Tērv 255/1954	78	0,5	7	13	-	+	-	-	0,2	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	"
		120																						
46	0-308	1822	"	Ķent 69/1954	73	4	6	15	+	+	0,2	0,4	0,2	0,003	+	+	+	+	+	+	+	-	+	bronza
		121																						
47	0-309	1823	Stienītis	Ķent 593/1956	pam.	6	7	7	+	+	0,2	0,4	0,4	0,2	+	+	+	+	+	+	+	-	+	"
		122																						
48	0-310	1824	"	Ķent 522/1955	pam.	5	4	15	0,01	daudz.	0,2	0,3	0,3	0,03	+	+	+	+	+	+	++	-	-	bilons
		123																						
49	0-311	1825	"	Ķent 481/1955	76	4	0,5	18	+	+	-	-	0,1	0,01	+	-	+	+	+	0,4	-	+	-	bronza
		124																						
50	0-312	1826	Kaklagredzens	Ķent 592/1956	82	2	4	10	+	+	0,1	0,4	0,1	0,07	+	-	+	+	+	+	+	-	+	misiņš (tombaks)
		125																						
51	0-313	1827	Stienītis	Ķent 594/1956	74	4	5	15	+	+	0,2	0,4	0,2	0,07	+	+	+	+	+	+	+	-	+	bronza
		126																						
52	0-314	1828	"	Ķent 603/1956	73	4	6	15	+	+	0,3	0,4	0,2	0,07	+	+	+	+	+	+	+	-	+	"
		127																						
53	0-315	1831	Kaklagredzens ar cilpu galiem	Oglenieku 20. kaps	73	6	7	10	+	+	0,02	0,3	0,8	0,05	+	+	+	+	+	-	-	-	-	"
		130																						
54	0-316	1832	Spirāle, vainaga	Oglenieku 20. kaps	pam.	2	7	15	-	+	0,02	1	0,5	0,08	+	+	+	+	+	-	-	-	-	misiņš (tombaks)
		131																						
55	0-317	1835	Zvārgulis	Oglenieku 1. kaps	83	5	7	0,2	+	+	1	0,2	+	0,05	+	+	+	+	+	-	+	+	-	bronza
		134																						
56	0-318	1841	Zvaniņš	Kivtu 12. kaps	73	0,02	5	20	0,07	+	0,05	0,3	0,1	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	misiņš (tombaks)
		140																						
57	0-319	1842	Aproce, spirālveida	" 10. kaps	70	2	6	20	0,07	+	0,05	0,3	0,05	0,1	+	+	+	+	+	0,01	+	-	+	"
		141																						
58	0-320	1843	" , manšētveida	" " "	71	5	7	15	+	+	0,2	0,5	0,2	0,01	+	+	+	+	+	+	+	-	+	bronza
		142																						
59	0-321	1844	" , spirālveida	" " "	73	0,5	5	20	0,07	+	0,01	0,1	0,1	0,05	+	+	+	+	+	+	-	-	-	misiņš (tombaks)
		143																						
60	0-322	1846	Riņķiši, villaines	Mežāru 4. kaps	71	4	7	15	+	+	0,02	0,1	0,5	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	bronza
		145																						
61	0-323	1849	Aproce, spirālveida	Jaunpiebalgas 3. uzkalniņš	78	5	5	10	+	+	0,7	0,1	0,2	0,05	+	+	+	+	+	+	-	+	-	"
		148																						
62	0-324	1851	Kaklagredzens	Danilovka, savrupatradums	70	5	3	20	+	+	0,2	-	0,4	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	"
		150																						
63	0-325	1853	Aproce	Abrene 49/1951	74	0,02	7	15	+	+	0,5	0,2	0,4	0,05	+	+	+	+	+	+	-	+	-	misiņš (tombaks)
		152																						

Nr. p. k.	Laborat. šifrs, I	Laborat. šifrs, II	Senlietu nosaukums	Inventāra nr.	Cu	Sn	Pb	Zn	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Ca	Mn	Si	Mg	Al	Co	Au	In	Ge	Piezīmes
64	0—326	1855	Karavīra aprobe	Nukši 65456/65	80	4	2	13	+	+	+	—	0,3	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	bronzā
		154																						
65	0—327	1856	Aproce, spirālveida	Nukši 65339	75	3	7	13	—	+	0,01	—	0,4	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	„
		155																						
66	0—328	1857	Kaklagredzens, tordēts	Nukši 65456/94	78	0,02	7	13	—	+	0,01	0,1	0,2	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	bronzā
		156																						
67	0—329	1858	Aproce, spirālveida	Nukši 65446	71	5	7	15	—	+	0,01	0,2	0,2	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	„
		157																						
68	0—330	1860	Cilindriņš	Nukši, bez numura	72	4	7	15	—	+	0,01	—	0,4	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	„
		159																						
69	0—331	1861	Kaklagredzens, tordēts	Nukši 65456/97	72	3	2	20	+	+	0,01	1	0,3	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	„
		160																						
70	0—332	1862	„ „	Nukši 65365	72	4	7	15	—	+	0,01	0,2	0,8	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	„
		161																						
71	0—333	1863	„ „ ar noplacinātiem galiem	Nukši 65369	71	5	7	15	+	+	—	—	0,1	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	„
		162																						
72	0—334	1864	Kaklagredzens ar sedlu galiem	Nukši 65424	72	4	7	15	—	+	0,02	—	0,1	+	+	—	+	+	+	—	—	—	—	„
		163																						
73	0—335	1866	Zvārgulis	Nukši 65426	75	6	7	8	—	+	+	0,1	0,2	+	+	—	+	+	+	—	—	—	—	„
		165																						
74	0—336	1869	Aproce, spirālveida	Nukši 65420	78	4	6	10	+	+	0,05	0,2	0,4	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	„
		168																						
75	0—337	1871	Karavīra aprobe	Nukši 65456	74	2	2	20	+	+	0,1	0,5	0,1	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	misiņš (tombaks)
		170																						
76	0—338	1872	Kaklagredzens ar sedlu galiem	Nukši 65447	75	0,05	7	15	—	+	+	—	0,2	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	misiņš (tombaks)
		171																						
77	0—339	1873	Zvārguliša lodīte	Nukši 65318	pam.	7	5	0,1	+	+	0,2	0,5	0,4	+	+	+	+	+	+	—	+	—	—	bronzā
		172																						
78	0—340	1874	Karavīra aprobe	Nukši 65418	74	2	2	20	+	+	0,1	0,5	0,2	+	+	+	+	+	+	0,01	+	—	+	misiņš (tombaks)
		173																						
79	0—341	—	Gredzentiņš, villaines	Nukši, bez numura	pam.	6	7	10	—	+	0,5	—	0,2	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	bronzā

Apzīmējumu paskaidrojumi: + = pazīmes (<0,01%);
 ++ = pazīmes (ap 0,01%);
 pam. = attiecīgais elements sakausējuma pamatā.

JAUNĀS IEZĪMES GULBENES RAJONA KOLHOZNIKU DZĪVĒ

E. Čivkule

Sociālistiskie pārkārtojumi Padomju Latvijas lauksaimniecībā būtiski izmainījuši zemnieku darba un sadzīves apstākļus. Līdz ar kolhozu attīstību un to materiālās bāzes nostiprināšanos laukos veidojas jaunā — sociālistiskā kultūra. Tās attīstības procesu pētīšanai izvērstas komunistiskās celtniecības periodā ir liela teorētiska un praktiska nozīme. Jauno kultūras formu pētniecība palīdz nostiprināt sociālistisko kultūru un sekmēt tās attīstību, kā arī izsekot un cīnīties pret tām savu laiku pārdzīvojušām tradīcijām, kas kavē jaunās sociālistiskās kultūras pilnīgu un vispusīgu uzplaukumu.

Raksts veltīts dažiem jaunās kolhozu zemniecības kultūras jautājumiem Gulbenes rajonā, kura ekonomiskā attīstība kopsummā atspoguļo visas republikas lauksaimniecības attīstības virzienu. Tāpēc tie jaunās kultūras elementi, kas veidojas un nostiprinās Gulbenes rajonā, visumā raksturīgi arī visai pārējai Latvijai. Tomēr sniegt apkopojošus datus par visu Latvijas PSR šajā rakstā nav iespējams, jo analogiski procesi pārējos republikas rajonos vēl nav pietiekami skaidroti.

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnografijas sektors uzsāka Gulbenes rajonā kolhozu zemniecības kultūras un sadzīves pētīšanu 1956. g. ekspedīcijā. Etnografijas ekspedīcijas dalībnieki savāca plašu materiālu, kas raksturo kultūras celtniecību rajona kolhozos un padomju saimniecībās. Kopš 1956. g. dati par kultūras celtniecību rajonā pastāvīgi tika papildināti, atspoguļojot tā turpmāko attīstību. 1960. g. novembrī Etnografijas sektors organizēja jaunu ekspedīciju uz Gulbenes rajonu, lai savāktu materiālus, kas raksturotu kultūras sasniegumus rajonā pēdējos gados. Kolhozos, rajona kultūras namos un Gulbenes Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejā savākie materiāli liecina par jauno tradīciju izplatību kolhozu zemnieku vidē, kā arī par to ietekmi uz sociālistiskās sadzīves veidošanās procesu. Kolhozu ekonomikas nepārtrauktā nostiprināšanās rajonā ir pamats tālākai kultūras augšupejas izvēšanai kolhozos.

Gulbenes rajona lauksaimniecības attīstības galvenais virziens ir piensaimniecība, cūkkopība un šķirnes lopu audzēšana. Atsevišķos rajona kolhozos, kā «Leņina ceļš», «Tirza», «Ausma» un citos, liela uz-

manība pievērsta arī putnkopībai. Laukkopībā galvenā vērība veltīta graudaugu kultūrām — rudziem un kviešiem. Padomju varas gados ieviestas arī jaunas tehniskās kultūras, kā cukurbietes un kukurūza. To sējumu platība ievērojami palielinājusies, it īpaši 1960. un 1961. g.

Kolhozu iekārtas tālākā nostiprināšanā liela nozīme bija Komunistiskās partijas un Padomju valdības lēmumiem un pasākumiem lauksaimniecības straujākai kāpināšanai. Kolhoziem un padomju saimniecībām tika nosūtīti palīgā lauksaimniecības speciālisti. Dzīvē tika realizēts kolhoznieku materiālās ieinteresētības princips, noregulēta lauksaimniecības plānošana un veikti daudzi citi pasākumi, kas sekmēja kolhozu iekārtas nostiprināšanos un zemnieku labklājības pieaugumu.

Šajā laika posmā arī Gulbenes rajona darbaļaudis guvuši ievērojamus panākumus lauksaimniecības vispārējā attīstībā. Labākie rezultāti sasniegti tieši piensaimniecības attīstībā. Lopbarības bāzes nostiprināšanās sekmēja izslaukuma palielināšanos. Vidējais izslaukums rajonā pieaudzis no 1961 kg piena 1953. g. līdz 2504 kg 1959. g. no gov.¹ Laikā no 1950. līdz 1959. g. rajonā tāpat palielinājies kopējais liellopu skaits no 23 323 līdz 24 681 un govju skaits no 13 918 līdz 15 619.²

Lopu skaita pieaugums un to produktivitātes kāpināšana kļuva iespējama, pateicoties rajonā veiktajiem pasākumiem lopbarības bāzes nostiprināšanā, kā arī visu lauksaimniecības kultūru ražu kāpināšanā. Ievērojami paplašināta lopbarības kultūru sējumu platība. Tā, piemēram, laikā no 1950. līdz 1959. g. ar lopbarības kultūrām apsētā platība Gulbenes rajonā ir palielinājusies no 13 247 līdz 20 149 ha, pie kam stipri paplašināti ilggadīgo zālāju un kukurūzas sējumi.³ Lopbarības bāzes nostiprināšana deva iespēju strauji kāpināt gaļas un piena ražošanu no 100 ha lauksaimnieciski izmantojamās platības. Ja 1953. g. no 100 ha lauksaimnieciski izmantojamās

¹ E 18, 3467 (Gulbenes rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas Plānu komisijas materiāli).

² Padomju Latvijas tautas saimniecības 20 gadi. Statistisko datu krājums, Rīgā, 1960., 130.—131. lpp.

³ Turpat, 119. lpp.

zemes Gulbenes rajonā ražoja 215 cnt piena un 26 cnt gaļas, tad 1959. g. piena izslaukums sasniedza 290 cnt, bet gaļas ieguve — 34 cnt.⁴

Septiņgades plāns izvirzījis lielus uzdevumus visas Padomju Latvijas darbaļaudīm. Bet jau septiņgades pirmajā gadā sasniegtie rezultāti rāda, ka rajona darbaļaudis sekmīgi izpildīs uzņemtās saistības. Gulbenes rajona partijas aktīvs, izskatot jautājumu par jaunām rezervēm rajona lopkopības attīstībā, atzīmēja, ka 1959. g. rajona kolhozi un padomju saimniecības, salīdzinot ar 1958. g., palielinājuši piena ražošanu par 7% un gaļas ražošanu par 38%.⁵ Īpaši atzīmējami kolhozs «Spars», kas gada laikā (no 1958. līdz 1959. g.) palielinājis gaļas ražošanu par 69%, kolhozs «Kopdarbība» (par 58%), «Cīņa» un «Kopsolis» (par 45—47%) utt.⁶ Šie sasniegumi pārlicinoši rāda Gulbenes rajona kolhozu ekonomikas nemitīgo augšupeju.

Līdz ar kolhozu ekonomikas vispārīgu nostiprināšanos krasi aug kolhozu naudas ienākumi un kolhozu zemniecības materiālā labklājība. Pēdējos gados ievērojami pieauguši kolhozu naudas ienākumi. Piemēram, kolhoza «Kopdarbība» kopējie naudas ienākumi 1959. g. sasniedza 1 639 837 rbļ., turpretī 1955. g. tie līdzinājās 903 363 rbļ. Kolhoza «Savienība» naudas ienākumi šai laikā pieauguši par 541 632 rbļ., kolhoza «Komunārs» (laikā no 1953. līdz 1959. g.) — par 976 339 rbļ.⁷ Pašreiz rajonā nāv tāda kolhoza, kura naudas ienākumi nepārtraukti nepalielinātos. Kolhozu materiālās bāzes nostiprināšanās un nepārtraukta kolhozu ekonomikas augšupeja sekmē lauku darbaļaužu materiālās labklājības pieaugumu. No 1953. līdz 1959. g. kolhoznieku kopienākums visā republikā palielinājies 1,6 reizes.⁸

Gulbenes rajona kolhozā «Savienība» kolhoznieki 1959. g. par izstrādes dienu saņēma 10,47 rbļ. naudā un 1,79 kg graudu; kolhozā «Blāzma» — 10 rbļ. un 1,5 kg graudu⁹ utt. Kolhozā «Darba cilts», kas atrodas Lejasciema c. p. teritorijā, laikā no 1955. līdz 1959. g. samaksa naudā par izstrādes dienu palielinājās 3 reizes.¹⁰ Vairāki rajona kolhozi, piemēram, «Spars», «Kopdarbība», «Komunārs» u. c., jau pārgājuši pat uz kolhoznieku darba dienas garantētu apmaksu naudā. Garantēta apmaksu ceļ kolhoznieku materiālo ieinteresētību un stimulē kolhozu ekonomikas tālāko attīstību.

Vienlaikus ar kolhozu materiālās bāzes nostiprināšanos risinās kultūras izaugsme Gulbenes rajona laukos. Veidojas jaunas iezīmes, kuras raksturo to lielo lūzumu, kas noticis laukos. Pats svarīgākais sociālisma uzvaras rezultāts ir jaunā cilvēka — aktīva un apzinīga jaunās dzīves cēlāja — augšana. Jāpiezīmē, ka tikai pēc sociālistiskajiem pārkārtojumiem

laukos Gulbenes rajona iedzīvotāji patiesi varēja parādīt savas darba un organizatoriskās spējas. Par rajona darbaļaužu sociālistiskās apziņas augšanu spilgti liecina to radošā pieeja darbam. Rajona darbaļaužu vidū ir daudz istu sava darba entuziastu, cilvēku ar augstu ražošanas kultūru. Pie tādiem pieskaitāma kolhoza «Kopdarbība» slaucēja Marta Semule. Būdama nabadzīgu vecāku bērns, M. Semule jau kopš bērnības bija spiesta strādāt budžu saimniecībā par laukstrādnieci. Agrāk no viņas tika prasīts tikai viens — precīza saimnieka vai saimnieces paveju izpilde. Kad 1948. gadā nodibinājās kolhozs «Kopdarbība», M. Semule viena no pirmajām iestājās tajā un sāka strādāt par slaucēju. Jau pirmajos gados M. Semule pāņāca augstu piena izslaukumu no savas grupas govīm. Raksturīgi, ka izcilā slaucēja pratusi augsto izslaukumu saglabāt arī turpmākajos gados. Padomju valdība augsti novērtējusi b. Semules darbu — Marta Semule ir divkārtējā Sociālistiskā Darba Varone. Arī kolhoza «Taisnība» slaucēja Viktorija Grase ir Sociālistiskā Darba Varone. 1958. g. V. Grase no katrās govys izlauca 5476 kg piena.¹¹ Rajonā atradīsim vēl daudz pirmrindnieku lopkopju, putnkopju un laukkopju. Pirmrindnieku pieredzei un labākajiem sasniegumiem lopkopībā seko un no tās mācās daudzi kolhoznieki. Tā, piemēram, kolhoza «Taisnība» slaucējs P. Dreimanis apņēmas gadā izslaukt no katras govys 5000 kg piena.¹² Padomju saimniecības «Litene» cūkkopis Osvalds Udrass savā darbā izmanto republikas slavenā cūkkopja A. Bārta pieredzi. Arī laukkopībā ir daudz pirmrindnieku. Raksturīgi, ka cīņā par septiņgades plāna pirmstermiņa izpildi iesaistās ne tikai atsevišķi cilvēki, bet veseli kolektīvi. Piemēram, kolhoza «Jaunais ceļš» kolhoznieki ir apņēmušies septiņgades plānā uzņemtās saistības izpildīt 5 gados.¹³ Minētie piemēri raksturo visas rajona kolhozu zemniecības jauno attieksmi pret darbu, tās saliedētību un to lielo uzdevumu izpratni, kurus izvirzījusi Komunistiskā partija lauksaimniecības tālākai attīstībai. Kolhozu iekārta palīdzējusi atklāt agrāk neievērotu ļaužu apslēptos talantus, paverot tiem jaunu, neierobežotu izaugsmes ceļu.

Liela nozīme Gulbenes rajona lauksaimniecības attīstībai bij MTS reorganizācijai un tehnikas nodošanai kolhoziem. Līdz ar tehniku uz kolhoziem atnāca jauni laudis — rūpnicu strādnieku pārstāvji, inženieri un tehniķi. Rezultātā rajona kolhozu jaunatnei kļuva iespējams pieredzējušu biedru vadībā apgūt jaunas iemaņas, kļūt par lauksaimniecības mehanizatoriem, kā arī vispār paaugstināt ražošanas kultūru kolhozos. Bez tam Gulbenes rajonā ir vairākas speciālas mācību iestādes, kas sagatavo lauksaimniecības speciālistus. Arī tās uzsākušas savu darbu tikai pēc padomju varas nodibināšanās Latvijā. Viena no pirmajām savu darbu uzsāka Jaungulbenes mehanizatoru skola 1940. g., bet, sākoties Lielajam Tēvijas karam, mācības tika pārtrauktas. Nodarbības skolā atjaunojās 1944. gadā. Īsā laikā skola sagatavoja dažādu profesiju speciālistu — traktoristu, kombainieru, šo-

⁴ E 18, 3460.

⁵ «Sarkanais Stars» (LKP Gulbenes rajona komitejas un Gulbenes rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas orgāns), 1960. g. 10. nr.

⁶ Turpat.

⁷ Skat. minēto kolhozu gada atskaites par 1953.—1959. g. (Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas arhivs.)

⁸ Padomju Latvijas tautas saimniecības 20 gadi. 14. lpp.

⁹ Skat. minēto kolhozu gada atskaites (Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas arhivs.)

¹⁰ Kolhoza «Darba cilts» gada atskaites par 1955. un 1959. g. (Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas arhivs.)

¹¹ «Sarkanais Stars», 1959. g. 11. nr.

¹² Turpat, 1960. g. 12. nr.

¹³ Turpat, 1959. g. 85. nr.

feru un darbietilpīgo lauksaimniecības darbu mehanizatoru — pirmo grupu.¹⁴ Kopš 1945. g. rajonā darbojas Stāmerienas lauksaimniecības tehnikums, kas sagatavo jaunākos agronomus. Rankā 1956. g. uzsākusi darbu skola, kas sagatavo mežsaimniecības speciālistus.¹⁵

Ar tehnikas nodošanu kolhoziem nostiprinājās šo mācību iestāžu ražošanas bāze, mācību plāni tika tuvināti lauksaimniecības praksei. Audzēkņu ražošanas prakse pieredzējušu mehanizatoru un tehniķu vadībā notiek kolhozos.

Papildināt savas speciālās zināšanas agrotehnikā kolhozieņi var agrotehniskajos pulciņos. Pašreiz rajonā darbojas 3 šādi pulciņi.¹⁶

Nozīmīgs rādītājs Gulbenes rajona kultūras izaugsmei mūsu dienās ir tautas izglītība un veselības aizsardzība. Buržuāziskās Latvijas gados pagastos, kas ietilpst tagad rajona teritorijā, darbojās 20 vispārīzglītojošas skolas, no kurām lielākā daļa bija pamatskolas.¹⁷ Saskaņā ar buržuāziskās Latvijas tautas izglītības sistēmu trūcīgās zemniecības un laukstrādnieku bērniem nebija iespējams turpināt izglītību pēc pamatskolas beigšanas, jo tā prasīja jau lielus līdzekļus. Daudzi trūcīgo zemnieku bērni nevarēja pabeigt pat mācības pamatskolā.

Padomju varas gados skolu tīkls rajonā ievērojami paplašinājies. Rajonā uzcelts daudz jaunu skolu. Ja agrāk lielākā daļa skolu bija pamatskolas, tad tagad no 26 rajonā esošajām skolām tikai 3 ir pamatskolas, bet pārējās — astoņgadīgas un vidusskolas.¹⁸

1. att. Lejasciemā 1960. gadā uzceltā jaunā vidusskolas ēka.

Kolhozieņu bērni iegūst vispārējo vai speciālo vidējo izglītību un var turpināt mācības jebkurā Padomju Savienības augstākajā mācību iestādē. Bez vispārīzglītojošām skolām rajonā darbojas arī speciā-

las mācību iestādes, kas sagatavo lauksaimniecības speciālistus.

Līdzīgs stāvoklis bija arī ar lauku iedzīvotāju medicīnisko apkalpošanu. Buržuāziskajā Latvijā par medicīnisko palīdzību bija jāmaksā. Tā kā maksa par ārsta vizīti bija samērā augsta, tad medicīniskā palīdzība pilnīgi bija pieejama tikai turīgākajiem iedzīvotāju slāņiem. Pirmo medicīnisko palīdzību lauku iedzīvotājiem parasti sniedza pagasta feldšeri un vecmātes. Tālāk ārstēšanās lauku ļaudīm bija saistīta ar prāviem materiāliem izdevumiem.

Tagad turpretī Gulbenes rajona iedzīvotājiem, tāpat kā visas Padomju Savienības darbaļaudīm, pieejama bezmaksas medicīniskā palīdzība. Katrā kolhozā ir sava ambulance. Pavisam rajonā strādā 24 ārsti un 127 cilvēki ar vidējo medicīnisko izglītību, kuri sniedz regulāru palīdzību iedzīvotājiem. Darbojas arī 6 slimnīcas, kurās stacionāri var ārstēties vienlaikus 215 slimnieki.¹⁹

Tādā veidā tautas izglītības un veselības aizsardzības sistēma rajonā pakļauta kolhozu zemniecības interesēm, un tās uzdevums ir labāk un pilnīgāk apmierināt lauku darbaļu vajadzības.

Liela nozīme rajona kultūras dzīves attīstībā bija arī Kultūras universitātes atklāšanai 1960. g. Gulbenē. Te darbojas trīs fakultātes: literatūras un mākslas, juridiskā un medicīnas. Jau universitātes darbības pirmajā gadā klausītāju skaits sasniedza 300. No darba brīvajā laikā uz nodarbībām ierodas ne tikai Gulbenes pilsētas iedzīvotāji, bet arī daudzi kolhoznieki. Lekcijas notiek regulāri divas reizes mēnesī. Tādējādi klausītājiem ir iespējams iepazīties ar dažādiem medicīnas, literatūras un mākslas jautājumiem. Lauku iedzīvotāju lielā aktivitāte universitātes darbā ir labākā liecība par kolhozu zemniecības pieaugošajām prasībām pēc vispusīgām zināšanām dažādos jautājumos.

Par Gulbenes rajona kultūras izaugsmi liecina arī kolhozu zemniecības vidū izplatītās grāmatas, laikraksti, žurnāli, radio un kino.

Padomju varas gados izveidotais bibliotēku tīkls padara grāmatu pieejamu plašam darbaļu masām. 1937. g. tagadējā Gulbenes rajona teritorijā bija pavisam tikai 18 lauku bibliotēkas ar kopējo grāmatu fondu 11 398 eksemplāri.²⁰ Norādītajā bibliotēku skaitā ietilpst arī skolu bibliotēkas ar visai nenozīmīgu eksemplāru skaitu un speciāli skolas vajadzībām pieskaņotu literatūru. Tematiski ierobežotais grāmatu fonds un nelielais bibliotēku skaits buržuāziskajā Latvijā nevarēja apmierināt zemnieku pieprasījumu pēc grāmatām.

Pēc padomju varas nodibināšanās republikā stāvoklis krasi izmainījies. Rajona vadošās organizācijas jau pirmajās dienās uzsāka lielu darbu, organizējot jaunas bibliotēkas un komplektējot tajās tematiski daudzpusīgu literatūru. Latviešu zemnieki pirmo reizi ieguva brīvu pieeju visdažādākajai literatūrai — marksisma-ļeņinisma klasiķu darbiem, zinātniski pēt-

¹⁴ E 18, 3502 (Gulbenes rajona Darbaļu deputātu padomes Izpildu komitejas Kultūras nodaļas dati).

¹⁵ Turpat.

¹⁶ E 18, 3516 (turpat).

¹⁷ Dati ņemti no darba: A. Maldups. Apriņķu un pagastu apraksti. Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, Rīgā, 1937.

¹⁸ Padomju Latvijas tautas saimniecības 20 gadi. 244. lpp.

¹⁹ Padomju Latvijas tautas saimniecības 20 gadi. 275. lpp.

²⁰ Skat. A. Maldups. Apriņķu un pagastu apraksti. 68.—220. lpp. Kopējais grāmatu fonds Gulbenes rajona bijušajos pagastos uzrādīts nepilnīgi, jo trūkst datu par bibliotēkām. Bet, spriežot pēc grāmatu skaita pārējās bibliotēkās, trūkstošais skaits nepārsniedz 4000 eksemplārus.

nieciskajai literatūrai ikkatrā zinātnes nozarē, krievu klasiķu un pasaules labāko rakstnieku, kā arī padomju rakstnieku daiļradei. Tā ir arī tā būtiskā atšķirība starp agrāko un tagadējo grāmatas izplatību laukos.

Gulbenes rajonā ir 61 biblioteka ar kopējo grāmatu skaitu 160 000 eksemplāru.²¹ Bet svarīgs ir ne tikai biblioteku skaits, ievēribu pelna arī kolhozu zemniecības jaunā attieksme pret grāmatu. Par daudzu kolhoznieku iemīlotu nodarbošanos atpūtas brīžos kļuvusi lasīšana. Raksturīgi, ka līdzās jaunatnei arī gados vecākie kolhoznieki ar interesi seko jaunākajai literatūrai. Piemēram, kolhoza «Tirza» kolhozniece Alma Biezā ir viena no aktīvākajām lasītājām. 1959. g. vien viņa izlasījusi vairāk nekā 30 grāmatu; tā paša kolhoza kolhoznieks Jānis Grahoļskis izlasījis šai laikā vairāk nekā 50 daiļliteratūras, zinātniskās un speciālās literatūras grāmatu.²²

Ar katru dienu paplašinās kolhozu zemniecības zināšanu loks, kā rezultātā lauku bibliotekās pieaug pieprasījums pēc zinātniskās un speciālās literatūras. Speciālo literatūru visvairāk lasa vidēja vecuma kolhoznieki, t. i., cilvēki, kas organizē un aktīvi piedalās kolhozu ražošanas darbā. Iegūtās zināšanas kolhoznieki izmanto praksē, piemēram, kolhoza «Uzvara» 2. laukkopības brigādes brigadieris Jānis Bērtiņš nepārtraukti seko jaunākajai lauksaimniecības literatūrai. Liekot lietā iegūtās zināšanas, b. Bērtiņa vadītajai brigādei izdevās iegūt visaugstākās cukurbiēšu un linu ražas.²³ Vecāki cilvēki, pensionāri, it īpaši sievietes, vairāk lasa daiļliteratūru.

Lauku bibliotekas savā darbā neapmierinās tikai vienkārši ar grāmatu izsniegšanu iedzīvotājiem. Daudzās bibliotekās tiek organizētas lasītāju konferences par visdažādākajiem tematiem. Konferenču tematiku bieži nosaka paši lasītāji. Konferences, kur lasītāji apmainās domām par izlasīto literatūru, kļuvušas jau pat par nepieciešamību. Tās tiek plaši apmeklētas. Piemēram, 1959. g. novembrī Kalnienas biblioteka organizēja lasītāju konferenci par M. Birzes stāstu «Visiem rozēs dārzā ziedi...» un jautājumu un atbilžu vakaru, kurā piedalījās vairāk nekā 150 cilvēku no 230 cilvēku lielās lasītāju saimes.²⁴ Stāmerienas c. p. biblioteka organizēja jautājumu un atbilžu vakaru par medicīnas jautājumiem, Galgauskas c. p. biblioteka — tematisku vakaru par padomju cilvēka morālo stāju.²⁵ Pat šī Gulbenes rajona lauku biblioteku pasākumu fragmentārā uzskaitē atspoguļo lauku darbaļaužu interešu augošo loku. Lauku bibliotekas ir kļuvušas par īstiem kultūras centriem kolhozos.

Bez tam katrā kolhoznieku mājā ir sastopama personīgā biblioteka, kas pastāvīgi tiek papildināta ar jaunām grāmatām. Šādas personīgās bibliotekas galvenokārt veido lauku jaunatne. Grāmatu plauktos bez daiļliteratūras sastopam arī speciālo un zinātnisko literatūru. Ar lielu interesi tiek lasīti Padomju Latvijas rakstnieku darbi, kas skar aktuālus mūsdienu jautājumus. Kolhoznieki pulciņos un individuāli studē

marksisma-ļeņinisma klasiķu darbus, kā arī dažādus rakstus par speciāliem jautājumiem.

Ievērojamu vietu Gulbenes rajona kolhoznieku sadzīvē ieņēmuši arī laikraksti un žurnāli. Gandrīz katrā kolhoznieku ģimene abonē vismaz vienu no republikāniskajiem laikrakstiem. Bieži tiek pasūtīti žurnāli. Visvairāk laikrakstu un žurnālu abonentu ir kolhozos «Darba cilts», «Ranka», «Agrumi» un «Spars». Šajos kolhozos katrā kolhoznieku ģimene vidēji pasūta vairāk nekā četrus laikrakstus un žurnālus.²⁶ Rajonā visvairāk abonē rajona laikrakstu «Sarkanais Stars» un republikāniskos laikrakstus — «Cīņa» un «Padomju Jaunatne». Daudzas ģimenes pasūta arī laikrakstus «Правда», «Известия» un «Литературная газета»; no žurnāliem — galvenokārt «Padomju Latvijas Sieviete», «Zvaigzne», «Veselība», «Druva», «Dārzs un Drava» u. c.²⁷ Rajona iedzīvotāji labi orientējas kā starptautiskās dzīves, tā arī Padomju valsts iekšējās politikas jautājumos, labi pārzina sava rajona saimniecisko dzīvi.

Kolhozu zemniecība, tāpat kā visa padomju tauta, ar lielu interesi seko zinātnes un tehnikas jaunajiem sasniegumiem, apspriež jautājumus par jauno lauksaimniecības mašīnu lietderību un daudzas citas problēmas. Kolhozu iekārta iemācījusi zemnieku domāt ne tikai par sevi, bet par visu kolektīvu, iemācījusi kā īstam savas zemes saimniekam risināt svarīgākos kolhoza un valsts dzīves jautājumus. Kā pēc izglītības, tā vispārējā kultūras līmeņa Gulbenes rajona kolhoznieki maz atšķiras no pilsētu iedzīvotājiem, un tā ir būtiskākā iezīme, ko lauku iedzīvotāju vidū ienesusi sociālistiskā iekārta.

Padomju varas gados rajona darbaļaudīm kļuvusi pieejama arī buržuāziskajā Latvijā uz laukiem gandrīz sveša kultūras dzīves nozare — kino. Buržuāziskajā Latvijā gandrīz nemaz nebija attīstīta mākslas filmu ražošana, neskaitot tās atsevišķās filmas, kas tika uzņemtas 30. gadu beigās. Tāpēc lauku kinofikācija norisinājās ļoti lēni. Nedaudzās kino iekārtas pa lielāku daļu bija koncentrētas lielākajās pilsētās un lielā attāluma dēļ faktiski nebija pieejamas zemniecības plašajām masām. Tagad filmu demonstrēšana rajona kolhozos un padomju saimniecībās kļuvusi regulāra. Daudzos kolhozos darbojas stacionāri kinoteātri. Pavisam rajonā darbojas 12 kino iekārtas, no kurām 6 ir pārvietojamas.²⁸ Filmās visos rajona kolhozos un padomju saimniecībās tiek demonstrētas ik nedēļu, dažos pat biežāk. Kino ir pati masveidīgākā kultūras nozare laukos, kas lauku darbaļaudis iepazīstina ar zinātnes un tehnikas sasniegumiem. Tai ir liela nozīme arī lauku iedzīvotāju estētiskajā audzināšanā. Padomju kinofilmas nes masās humānisma idejas un iedvesmo tās aktīvai cīņai par mieru, atspoguļo padomju ļaužu raženo darbu cīņā par komunisma uzcelšanu.

Liela nozīme ir arī mākslinieciskajai pašdarbībai,

²⁶ E 18, 3513.

²⁷ Uz 1960. g. 1. janvāri Gulbenes rajonā pasūtīti laikraksti: «Sarkanais Stars» — 4904 eksemplāri, «Cīņa» — 3486 eksemplāri, «Padomju Jaunatne» — 2069 eksemplāri; žurnāli: «Padomju Latvijas Sieviete» — 2741 eksemplārs, «Zvaigzne» — 1714 eksemplāri, «Veselība» — 1381 eksemplārs u. c. (E 18, 3513.)

²⁸ Padomju Latvijas tautas saimniecības 20 gadi. 268. lpp.

²¹ Padomju Latvijas tautas saimniecības 20 gadi. 268. lpp.

²² «Sarkanais Stars», 1960. g. 5. nr.

²³ Turpat, 1955. g. 68. nr.

²⁴ Turpat, 1959. g. 148. nr.

²⁵ Turpat, 149. un 152. nr.

kas ļauj plašām kolhozu zemniecības masām vispusīgi iepazīties ar dažādām mākslas nozarēm. Mākslinieciskā pašdarbība palīdz ne tikai skatītājiem labāk izprast dažādus mākslas veidus, bet tā ir izaudzinājusi ne vienu vien nākošo mākslas darbinieku. 1960. g. sākumā rajonā bija 130 pašdarbības pulciņi, kuros darbojās 2316 dalībnieku.²⁹ No tiem 34 kori un ansambļi, 14 muzikas pulciņi, 34 dramatiskie kolektīvi, 25 deju kolektīvi un 14 lietišķās mākslas pulciņi.³⁰ Sādi pulciņi palīdz atsegt un audzināt visda-

2. att. Dziesmu svētku dalībnieku gājiens Gulbenē 1959. gadā.

žādākos tautas talantus. Mākslinieciskās pašdarbības pulciņu darbā aktīvi piedalās arī lauku inteliģence. Sevišķu popularitāti rajonā iemantojuši kori un deju kolektīvi, kas Padomju Latvijas 20. gadadienai sagatavoja plašu svētku koncerta programmu, ar kuru uzstājās rajona dziesmu svētkos 1960. g. jūlijā. Labākie kolektīvi — Rankas kultūras nama koris, kolhoza «Kalniņa» koris un Jaungulbenes c. p. sieviešu koris — tika izvirzīti uz Padomju Latvijas 20. gadadienai veltītajiem republikāniskajiem dziesmu svētkiem.³¹

Daudzas rajona kolhoznieces savus brīvos brīžus pavada lietišķās mākslas pulciņu nodarbībās, kur darina dekoratīvus audumus personīgo dzīvokļu un sabiedrisko telpu rotāšanai. Labākais no tiem ir Gulbenes rajona kultūras nama lietišķās mākslas pulciņš. Kopš pulciņa dibināšanas to vada Marija Melķe, kas vienlaikus ir arī visu rajona lietišķās mākslas pulciņu virsvadītāja.³²

Pulciņos kolhoznieces mācās aust, izšūt, adīt, gliņi iekārtot dzīvokļus, gaumīgi ģērbties utt. Šajās nodarbībās lauku sievietes apgūst arī dažādas rokdarbu izpildījumu tehnikas, kompozīcijas pamatus, kā arī, radoši izmantojot senās tradīcijas, darina mūsdienu prasībām atbilstošus lietišķās mākslas darbus. Gulbenes rajona lietišķās mākslas pulciņi apmainās pieredzē ar citiem pulciņiem. Tā pieredzes apmaiņa notikusi starp Gulbenes rajona lietišķās mākslas pulciņu

un Bauskas rajona lietišķās mākslas pulciņu.³³ Dalībnieču vidū daudz prasmīgu meistarību, kas pazīstamas visā rajonā (Abelskalne Tīrzā, Lelle Lizumā, Strupause Sinolē u. d. c.).³⁴ Šo pulciņu dalībnieču darinātie dekoratīvie audumi, paklāji un citi izstrādājumi iemantojuši apkārtnes iedzīvotāju atzinību.

Galvenā nozīme kultūras darba organizēšanā rajona kolhozos ir klubiem, kultūras namiem un vietējām partijas organizācijām. Pašreiz rajonā ir 19 tautas nami, no kuriem 18 atrodas kolhozos un viens rajona centrā — Gulbenē.³⁵ Lauku kultūras nami ir tie, kas vada dažādos pašdarbības pulciņus un izvērs vispusīgu kultūras masu darbu uz vietas. Tie organizē koncertus, teātra izrādes, tematiskus vakarus un lekcijas. Uz lauku kultūras namu skatuvēm kolhoznieki arvien biežāk var noskatīties lugas, kuras iestudējuši republikas vadošie dramatiskie kolektīvi — Latvijas PSR Valsts akadēmiskais dramatisks teātris, Latvijas PSR Valsts Jāņa Raiņa dailes teātris un Latvijas PSR Valsts muzikālās komēdijas teātris. Koncertus kolhozniekiem sniedz arī Latvijas PSR Valsts akadēmiskā operas un baleta teātra, kā arī Filharmonijas mākslinieki. 1959. g. vairāk nekā 93 tūkstoši Gulbenes rajona iedzīvotāju apmeklējuši 565 teātru izrādes, koncertus un mākslinieciskās pašdarbības pulciņu rīkotos koncertus.³⁶

Ar kultūras, zinātnes un tehnikas sasniegumiem Padomju Savienībā, kā arī aiz tās robežām kolhoznieki var iepazīties kolhozos sistemātiski organizētajos tematiskajos vakaros un lekcijās. Lekciju tematika tiek izveidota tā, lai tā atbilstu rajona kolhozu zemniecības daudzpusīgajām interesēm. Kolhozu klubos tiek organizētas lekcijas par lauksaimniecības un dabaszinātņu jautājumiem, kā arī par starptautiskajiem un citiem jautājumiem, kas interesē klausītājus.

Visa lauku klubu kultūras darba daudzveidība tiek virzīta tā, lai paceltu lauku darbaļaužu kultūras līmeni un likvidētu tās atpalicību no pilsētas.

Pirmrindas pieredzes un darba ražīguma kāpuma propagandā kolhozos svarīga vieta ierādīta sarkanajiem stūriem. Tie atspoguļo ne tikai kolhozu attīstības vēsturi, bet arī nākotnes perspektīvas. Daudzos kolhozos sarkanie stūriši noformēti ar lielu rūpību un gaumi un kļuvuši par kolhoznieku iemīļotām atpūtas vietām. Pēc darba beigām te pulcējas kolhoznieki, lai paspēlētu šahu, palasītu laikrakstus un iepazītos ar veiktā darba grafiku. Šajā sakarā īpaši atzīmējams kolhoza «Leņiņa ceļš» sarkanais stūris. Visi šie pasākumi audzina kolhozu zemniecībā kolektīvisma jūtas un apzinīgu, komunistisku attieksmi pret darbu.

Pārmaiņas kolhozu iekārtas pastāvēšanas laikā vērojamas ne tikai kolhozu zemniecības kultūras līmenī, būtiskas izmaiņas notikušas arī kolhoznieku sabiedriskajā dzīvē. Par tradīciju kļuvusi valsts un tautas svētku, kā arī kolhozu jubileju kolektīva svinēšana. Kolhozos katru gadu 1. Maija un Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienas svētku priekšvakarā notiek svinīgas sēdes, labāko darba da-

²⁹ E 18, 3516.

³⁰ E 18, 3516.

³¹ E 18, 3523.

³² E 18, 3524.

³³ «Sarkanais Stars», 1959. g. 82. nr.

³⁴ Turpat, 1960. g. 15. nr.

³⁵ E 18, 3514.

³⁶ E 18, 3515.

rītāju apbalvošana, svētku koncerti. 1955. g. kolhozu «Kopdarbība» un «Savienība» kopējā, 1. Maijam velītajā svinīgajā sēdē atzīmēja lielu notikumu kolhoza dzīvē. Kolhoza «Kopdarbība» slaucēja M. Semule par izciliem sasniegumiem lopkopībā saņēma Vissavienības Lauksaimniecības izstādes lielo zelta medaļu un automašīnu «Pobeda».³⁷

Svinīgi rajonā tiek atzīmēta arī Starptautiskā sieviešu diena — 8. marts. Padomju vara padarījusi sievieti līdztiesīgu vīrietim, tādējādi dodot iespēju izpausties tās agrāk apslēptajam talantam. Rajona sievietes aktīvi piedalās visās saimniecības un kultūras dzīves nozarēs. Rajonā ir noorganizēti bērnu dārzi un mazbērnu novietnes, kas ļauj sievietēm aktīvāk iesaistīties sabiedriskajā dzīvē. Kaut arī bērnu dārzu un mazbērnu novietņu skaits rajonā vēl pagaidām nav pietiekams, tomēr šādu bērnu audzināšanas iestāžu atklāšanai padomju varas laikā ir liela nozīme. Lauku sievietē izpratusi, ka Padomju valsts un Komunistiskā partija rūpējas, lai jo drīzāk sievietē pilnīgi tiktu atbrīvota no mājas darbiem un tiktu radīti visi apstākļi, kas dod iespēju sievietei savas zināšanas jo plaši izlietot ražošanas un sabiedriski politiskajā darbā.

Gulbenes rajonā nav vairs tādas saimniecības vai kultūras dzīves nozares, kurā ievērojama vieta nebūtu ierādīta sievietei. Rajona labāko slaucēju — M. Semules, V. Grases, E. Rancānes — panākumi pazīstami visā republikā, kā arī tālu aiz tās robežām. Daudzas sievietes strādā atbildīgā saimniecības, partijas un padomju darbā. Vairākus gadus rajona Darbaļaužu deputātu padomē tiek ievēlēta Berta Turka, kas, strādājot par Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas priekšsēdētāju, ieguvusi visu rajona darbaļaužu nedalītu cieņu. Stražu astoņgadīgās skolas direktore Lidija Ābele ievēlēta PSRS Augstākajā Padomē.

Kolektīvi kolhozos tiek atzīmētas arī kolhozu svētku dienas. Piemēram, kolhozs «Tirza» 1959. g. atzīmēja savas pastāvēšanas desmito gadadienu. Svinībās piedalījās vairāk nekā 300 kolhoznieku un viesu no kaimiņu kolhoziem.³⁸ Tādas parādības jau kļuvušas par raksturīgām kolhozu dzīvē. Gulbenes rajona kolhozniekus saista cieša draudzība ar Igaunijas PSR Tapas rajona kolhozniekiem, ar kuriem viņi iesaistījušies sociālistiskajā sacensībā. Kopīgos pasākumos aug un nostiprinās rajona darbaļaužu draudzība, aug un nostiprinās biedriskuma jūtas. Tas viss palīdz pārvarēt kolhozu zemniecības apziņā pagātnes paliekas, kā arī savu laiku pārdzīvojušās individuālistiskās un privātpašnieciskās tieksmes, kas bija vadošās viensētnieku dzīvē.

Jaunas parādības vērojamas ne tikai kolhozu zemniecības sabiedriskajā dzīvē. Padomju Latvijas tautas saimniecības septiņgades plāns paredz ne vien visu ekonomikas un kultūras nozaru strauju tālāku kāpinājumu, bet arī padomju ļaužu darba, atpūtas un sadzīves apstākļu tālāku uzlabošanu. Pamatoties uz lielajiem sasniegumiem kultūras izaugsmē, kļūst iespējama kolhozu zemniecības sadzīves pārveidošana, jaunu, komunistisku sadzīves formu attīstība.

³⁷ «Sarkanais Stars», 1955. g. 54. nr.

³⁸ Turpat, 1959. g. 75. nr.

Izvērstas komunisma celtniecības periodā radikāla sadzīves pārveidošana kļūst par vienu no neatliekamajiem uzdevumiem.

Sociālisma uzvara laukos izmainījusi ne tikai kolhoznieku materiālo un kultūras dzīves līmeni, bet arī darbaļaužu domāšanas veidu un ieražas. Partijas vispusīgā audzināšanas darba rezultātā laukos veidojas jaunas tradīcijas un paražas. Atzīmējamās tādas jaunas tradīcijas kā vārda došanas svinības, jaunatnes pilngadības svētki, mīrušo piemiņas dienas atzīmēšana utt. Šīs jaunās tradīcijas ieviesušās ne tikai Gulbenes rajona, bet arī visas pārējās republikas kolhoznieku sadzīvē.

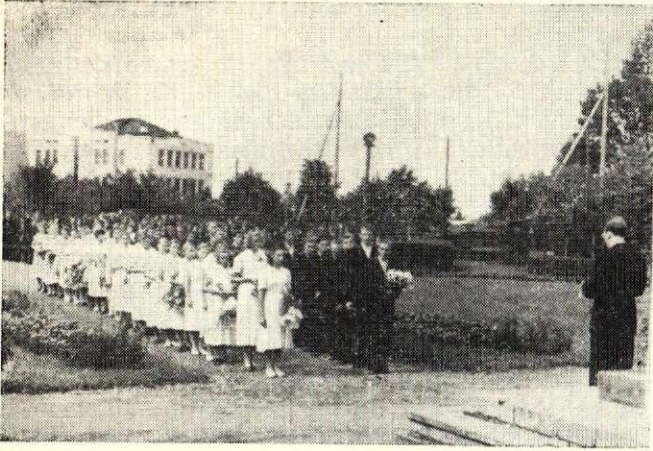
Vēl pavisam nesen daudz vecāku kristīja un iesvētīja bērnus baznīcā. Pēdējos gados šajā ziņā notikušas nozīmīgas izmaiņas. Pirmo reizi jaunatnes pilngadības svētkus republikā atzīmēja 1958. g. Kopš tā

3. att. Lietišķās mākslas pulciņa nodarbības Gulbenē.

laika tie kļuvuši par tradicionāliem gadskārtējiem svētkiem laukos un pilsētās. Sevišķi svinīgi pilngadības svētki noritēja 1959. g. 12. jūlijā Gulbenē, kad te sapulcējās 200 jaunieši un jaunietes no Ozolkalna, Sinoles, Lizuma, Tīrzas, Stāmerienas, Galgauskas, Beļavas, Stražu, Vecgulbenes u. c. ciema padomēm.³⁹ Šajā dienā Gulbenes vidusskolā pulcējās meitenes baltos tērpos un zēni melnos uzvalkos. No vidusskolas jaunieši kopējā gājienā devās uz Ļeņina pieminekli, kur nolika vainagu. Svinības turpinājās Gulbenes pilsētas parkā. Parka estrāde bija grezni rotāta ziedu vītņiem, transparenti sveica jauniešus, kas šodien uzsāka jaunu, patstāvīgu dzīves posmu. Muzikai skanot, jauniešu gājiens tuvojās estrādei, kur viņus sagaidīja rajona partijas, komjaunatnes un padomju organizāciju pārstāvji, kā arī jauniešu vecāki, radi, draugi un paziņas. Rajona partijas un komjaunatnes organizācijas pārstāvji savās apsveikuma runās atzīmēja šīs dienas lielo nozīmi, runāja par jauniešu pienākumiem pret dzimteni, padomju sabiedrību un vecākiem, kas ar tik lielu pašreizējību viņus audzinājuši. Jauniešiem svinīgi tika pasniegtas pilngadības apliecības. Pēc to saņemšanas jauniešus apsveica tuvinieki un draugi, viņu rokās krājās ziedu

³⁹ Turpat, 1959. g. 82. nr.

4. att. Pilngadības svētki 1958. gadā Gulbenē.

klēpji. Šī skaistā diena vienmēr paliks jauniešu atmiņā — šajā dienā viņi kļuva par pilntiesīgiem komunistiskās dzīves cēlājiem, kam dzimtene pavērusi plašus apvāršņus to spējam un centieniem visās saimniecības, kultūras un mākslas nozarēs. Pēc svinīgās daļas sekoja plašs koncerts. Vakarā svētki turpinājās ģimenes lokā.⁴⁰

Jāatzīmē, ka pilngadības svētkos piedalās gandrīz visi šo vecumu sasniegušie jaunieši un jauniešas. Jaunatnes svētki kļuvuši par nepieciešamību, kas izaugusi no sociālistiskās īstenības. «Mūsu daudzveidīgā, panākumiem bagātā ikdiena, — šai sakarā rakstīja Lejasciema c. p. priekšsēdētāja, — lielle ražošanas uzdevumi izvirza neatliekamu prasību — arī sadzīvē jārada un jāievieš jauni, interesanti pasākumi, kas atbilst cilvēku — komunisma cēlāju prasībām.»⁴¹

1959. un 1960. g. šie svētki tika rīkoti jau kolhozos, lai visa kolhozu sabiedrība varētu piedalīties jaunās paaudzes godināšanā. Svētkus organizē un sagatavo speciāli ievēlēta komiteja, kurā ietilpst ciema padomes un kolhoza priekšsēdētājs, kluba vadītājs, skolotāji u. c.⁴² Apmēram divas nedēļas pirms svētkiem jauniešiem, kas drīz kļūs par pilntiesīgiem sabiedrības locekļiem, tiek organizētas pārrunas. Jaunatne iepazīstas ar izcilēm revolucionāriem notikumiem visā padomju zemē un rajonā, ar pienākumiem, kādus uzliek pilngadības sasniegšana, un tiesībām, kādas nodrošina Padomju konstitūcija.⁴³ Jaunatni tāpat iepazīstina ar sadzīves jautājumiem, tai rīko ekskursijas pa rajona un republikas ievērojamākām vietām. Tas viss palielina jaunatnes atbildības sajūtu pirms tās lielajiem pilngadības svētkiem.

Visdzīvāko atbalsi rajona kolhoznieku vidū guvusi bērības svētku svinēšana. Vēl nesena daļa kolhoznieku bērnus kristīja vai nu baznīcā, vai arī mājā — šaurā ģimenes lokā. Sabiedriskās organizācijas ir veikušas lielu darbu, lai tādu svarīgu notikumu kā jaunā pilsoņa piedzimšanu padarītu nozīmīgu vi-

sai kolhoza sabiedrībai. Bērības svētki ir labākais pierādījums padomju sabiedrības rūpēm par jauno paaudzi. Šajos svētkos parasti piedalās bērni līdz 3 gadu vecumam. Svētku organizācijas komisija izraugās dienu, parasti pavasarī, un informē par to vecākus. Sevišķi rūpīgi svētkiem gatavojas vecāki. Katrā ģimenē mazuliem tiek šūts jauns apģērbs — meitenēm parasti baltas kleitiņas, zēniem — balti krekliņi un tumšas biksītes.

Jau pirms svētkiem vecāki izvēlas katram bērnam 3 kūmus. Zēniem 2 kūmus un vienu kūmu, meitenēm — otrādi.⁴⁴ Kūmi zināmā mērā ir bērnu sabiedriskie aizbildņi; uz viņiem gulstas rūpes arī par bērna pareizu audzināšanu, par nepieciešamās palīdzības sniegšanu tēva vai mātes nāves gadījumā. Tādēļ par kūmiem vecāki parasti izvēlas cienījamus cilvēkus, kas kolhoznieku vidū jau ieguvuši autoritāti, arī tuvus radniekus utt.

Svētku dienā bērni kūmu pavadībā dodas uz klubu vai tautas namu, kur notiek svinības. Svētku telpas ir skaisti uzpostas. Piemēram, Jaungulbenē svētku zāle bija rotāta ar ziedošiem zariem, Galgauskā — ar ceriņiem un dažādām lauku puķēm.⁴⁵ Aiz galda savas vietas ieņem prezidijs. Skatot muzikai, mazuli tiek ievesti zālē, pionieri viņu priekšā kaisa ziedus. Pūtēju orķestris klusināti spēlē tautasdziesmas, šūpuļdziesmas un citas melodijas. Jaungulbenē spēlēja tautas instrumentu — koklētāju ansamblis. Katrs mazulis saņem dāvanas un apliecinību, kurā ierakstīts bērna vārds, viņa vecāku un kūmu vārdi.⁴⁶ Lai bērni nenogurtu, svinīgā daļa neturpinās ilgi. Pēc svinīgās daļas bērnu dārzu audzēkņi un skolēni sniedz koncertu, piemēram, 1959. g. bērnu svēt-

5. att. Lejasciema c. p. kolhoza «Darba cilts» priekšsēdētājs b. Dreimanis apsveic jauniešus pilngadības svētkos 1960. gadā.

kos Gulbenē koncertu sniedza 1. bērnu dārza bērni.⁴⁷ Dažreiz bērniem rāda leļļu teātru uzvedumus. Šādus koncertus mazie jubilāri vienmēr uzņem ar lielu in-

⁴⁰ E 18, 2992.

⁴¹ «Sarkanais Stars», 1960. g. 49. nr.

⁴² E 18, 2991.

⁴³ E 18, 2992.

⁴⁴ E 18, 3001.

⁴⁵ E 18, 3002—3005.

⁴⁶ E 18, 3003.

⁴⁷ E 18, 3001—3005.

teresi. Pēc svinīgās daļas klubā vai tautas namā svētki turpinās mājās pie bagātīgi klātiem galdiem. Vecāki šajā dienā ielūdz arī savu bērnu mazos draugus, kā arī to vecākus, kumus, kolhoza priekšsēdētāju. Svētku diena tiek plaši izziņota, un tādēļ uz svinībām sabrauc viesi no kaimiņu kolhoziem, rajona centra un Rīgas. Lielā interese par bērības svētkiem liecina, ka kolhozu zemniecība un visa padomju tauta šos svētkus uztver kā tādu parādību, kas atbilst jaunās dzīves prasībām. Ar to izskaidrojama arī šo paražu ātrā izplatīšanās un ieviešanās dzīvē.

Ja pilngadības un bērības svētki liecina par jaunām tradīcijām kolhozu zemniecības jaunākās un vidējās paaudzes sadzīvē, tad mirušo piemiņas dienas atzīmēšana rāda, ka lielas izmaiņas notikušas arī vecākās paaudzes cilvēku apziņā. Jautājums par mirušo piemiņas dienas atzīmēšanu bez baznīcas starpniecības padomju sabiedrībā bija ierosināts pavisam nesen. Jau pirmie soļi šajā virzienā guva lielu atsaucību, un, sākot ar 1959. g., arī mirušo piemiņas dienu visā rajonā atzīmē pa jaunam. Tās atzīmēšanas svinībām nepieciešamos priekšdarbus veic vietējās partijas un padomju organizācijas. Mirušo piemiņas dienas tiek svinētas svētdienās, pie kam izraudzītā diena jau laikus tiek paziņota rajona laikrakstā. Uz svinībām ierodas ne tikai vietējie iedzīvotāji, bet cilvēki no tuvākas vai tālākas apkārtnes, kuru tuvinieki vai piederīgie apglabāti rajona kapos. Mirušo piemiņas dienas programmas visur apmēram vienādas. Svētkus parasti atklāj ciema padomes priekšsēdētājs, skolas direktors, kāds no skolotājiem utt. Piemēram, 1960. g. 28. augustā Galgauskā šos svētkus atklāja Galgauskas Darbaļaužu deputātu padomes priekšsēdētāja b. Drižule, Tīrzā — Madonas vidusskolas direktors b. Treicis, Gulbenē — rajona Izpildu komitejas priekšsēdētāja b. Turka.⁴⁸ Kapos skan sēru marša melodija, koris izpilda Hendeļa «Lūgšanu». Tam seko kritušo revolucionāru varoņu piemiņai veltītas runas. Runās tiek pieminēti arī pēdējā gadā mirušie, tāpat visi tie, kas atdusas kapos. Koris izpilda atbilstošas tautasdziesmas un sēru dziesmas, tiek nolasīti atbilstoši dzejoļi utt. Pūtēju orķestris atskaņo sēru melodijas. Svinīgā daļa beidzas ar sēru maršu. Pēc svinīgās daļas sapulcējušies vēl pakavējas pie savu tuvinieku kapiem. Šo dienu atzīmē arī katrā ģimenē, kam piederīgie miruši. Kolhoznieki ir pateicīgi par šādu mirušo atceres dienas svinēšanu. Pat vecākie ļaudis, kas visu mūžu bija paraduši šo dienu atzīmēt saskaņā ar baznīcas rituālu, atzīst, ka tagad svinības norit daudz skaistāk un labāk.⁴⁹ It sevišķi vecākās paaudzes cilvēkiem patīk vienkāršās runas, kas aizgājušo cilvēku atsauc atmiņā tādu, kāds tas bija dzīvē — bez baznīcas mistikas. Pēc tādējādi organizētas mirušo atceres dienas atzīmēšanas vairs tikai nedaudzi piedalās baz-

nīcas organizētajos kapu svētkos, bet atsevišķos gadījumos, kā, piemēram, Galgauskā, garīdzniekam pavisam neizdevās noorganizēt mirušo atceres dienas atzīmēšanu.⁵⁰ Rajona laikraksts «Sarkanais Stars», rakstot par Tīrzā notikušajām mirušo atceres dienas svinībām, atzīmē: «Jaunās tradīcijas arvien vairāk sāk iesakņoties mūsu dzīvē, izspiežot veco, satrunējušo. Tās jau tagad radušas plašu sabiedrības masu atbalstu un, protams, nākotnē vēl vairāk iesakņosies.»⁵¹

Tas viss liecina, ka Gulbenes rajona kolhozu zemniecības sabiedriskajā dzīvē notikušas lielas izmaiņas. Šīs izmaiņas, pirmām kārtām, attiecas jau uz kolhozu zemniecības augošo kultūras līmeni. Līdztekus komunistiskās sabiedrības celtniecības izvērsīšanai, ražošanas spēku un valsts bagātību augšanai notiek darba dienas saīsināšana. Līdz ar to darbaļaudīm paliek vairāk brīva laika. Kolhozniekiem ir lielas iespējas paplašināt savas zināšanas un apmierināt garīgās prasības. Gulbenes rajona kolhozu elektrifikācija un radiofikācija, plašais bibliotēku tīkls un grāmatu fondi, kas 14,5 reizes pārsniedz rajona bibliotēku grāmatu fondus buržuāziskās Latvijas laikā, kinofikācija un plašā mākslinieciskās pašdarbības attīstība, — visi šie pasākumi virzīti uz būtisko atšķirību likvidēšanu starp pilsētu un laukiem. Kolhozu iekārtas uzvaras rezultātā laukos nonākusi ne tikai jaunā tehnika, jaunā, sociālistiskā darba kultūra; bet arī jaunais, sociālistiskais dzīves veids, jaunā sadzīve. Par radikālām izmaiņām bijušā zemnieka — viensētnieka apziņā liecina jaunā attieksme pret darbu. Gulbenes rajonā ir simtiem lauksaimniecības darba pirmrindnieku. Veseli kolhozu kolektīvi iesaistās cīņā par septiņgades plāna pirmstermiņa izpildi. Kolhozu sociālistiskā lielražošana ir par pamatu pārmaiņām vecajā sadzīvē. Augošais kolhoznieku kultūras līmenis un rajona partijas un padomju organizāciju nenogurstošais darbs dod iespēju pakāpeniski virzīt kolhoznieku sadzīvi jaunā gultnē. Jauno tradīciju ieviešanās rāda, ka notiek jaunās, sociālistiskās sadzīves veidošanās.

Dati par Gulbenes rajona ekonomikās, kultūras un sadzīves attīstību liecina par būtiskās atšķirības likvidēšanu starp pilsētu un laukiem, par lauku iedzīvotāju kultūras un sadzīves apstākļu pakāpenisku tuvināšanos pilsētnieku dzīves veidam. Komunistiskās celtniecības procesā izmainās kā saimnieciskie, tā kultūras un sadzīves apstākļi Gulbenes rajonā. Tuvojošies komunismam, arvien vairāk pārveidojas sadzīves formas. Un, jo sekmīgāk tiks izpildīts septiņgadu plāns, jo ātrāk tiks radīti apstākļi, kas pilnīgi apmierinās padomju ļaužu dzīves prasības, jo ātrāk pilnīgi tiks pārvarētas pagātnes paliekas cilvēku apziņā un sadzīvē un uzvarēs jaunās, komunistiskās attiecības.

⁴⁸ E 18, 3006—3008.

⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ E 18, 3006.

⁵¹ «Sarkanais Stars», 1959. g. 92. nr.

НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ КОЛХОЗНОГО КРЕСТЬЯНСТВА ГУЛБЕНСКОГО РАЙОНА

Э. Чивкуль

ВЫВОДЫ

Колхозный строй привел к коренным изменениям в условиях и характере труда крестьянства Советской Латвии. В результате претворения в жизнь решений Коммунистической партии и Советского правительства в Гулбенском районе, как и во всей Латвийской ССР, достигнут общий подъем всех отраслей сельского хозяйства. Увеличение поголовья скота и повышение удойности в районе стали возможны в результате общего повышения урожайности всех сельскохозяйственных культур и укрепления кормовой базы. Одновременно с дальнейшим развитием и укреплением материальной базы общественного производства колхозов растет культура латышской деревни. По мере развертывания строительства коммунистического общества, роста производительных сил и общественного богатства происходит сокращение рабочего времени и увеличивается свободное время трудящихся.

Советский строй предоставил колхозному крестьянству неограниченные возможности для полного удовлетворения духовных потребностей. Электрификация и радиофикация колхозов и совхозов Гулбенского района, широкая сеть библиотек с книжным фондом, в 14,5 раза превышающим книжные фонды библиотек района в годы буржуазной Латвии, кинофикация и широкое развитие разных форм художественной самодеятельности, открытие университета культуры, охват населения лекциями на политические и научные темы — все эти мероприятия направлены на ликвидацию былой противоположности между городом и деревней.

В настоящее время колхозники Гулбенского района по начитанности и общему уровню развития не намного отличаются от жителей города, и это является одним из основных показателей роста культуры колхозного крестьянства.

Колхозный строй принес в село не только новую технику, новую социалистическую культуру труда, но и новый социалистический уклад жизни, новый быт. О коренном изменении сознания бывшего единоличного крестьянина говорят факты творческого,

сознательного отношения к труду. Среди колхозников Гулбенского района не только десятки и сотни передовиков сельского хозяйства, но и целые коллективы колхозов включаются в борьбу за досрочное выполнение семилетнего плана. Крупное социалистическое производство в колхозах является базой перестройки старого быта. Возросший культурный уровень колхозников и систематическая работа партийных и советских организаций в Гулбенском районе, как и во всей республике, являются основой изменения быта в новом направлении. Коллективное празднование государственных праздников и юбилеев колхозов, чествование ветеранов труда стали хорошей традицией трудящихся района. Возникновение и укоренение новых традиций, таких, как празднование дня совершеннолетия, праздника детства и дня поминания умерших, показывает, что происходит ломка старых взглядов в одной из наиболее консервативных областей идеологии — семейном быту. Широкое распространение новых традиций свидетельствует также о становлении новых, коммунистических форм быта, определяющих правила поведения советских людей.

Данные о развитии экономики и культуры в Гулбенском районе говорят о наличии ясно выраженной тенденции выравнивания бытовых условий жизни города и деревни, о постепенном приближении культурно-бытовых условий сельского населения к условиям жизни города. В процессе коммунистического строительства изменяются как хозяйственные, так и культурно-бытовые условия в районе, обновляются как внутренняя жизнь, так и внешний облик района. По мере приближения к коммунизму ускоряются темпы перестройки всех сторон быта. И чем успешнее будет выполнен семилетний план, тем скорее будут созданы условия для полного удовлетворения жизненных потребностей советских людей, тем скорее будут преодолены пережитки старого в сознании и быту людей, тем скорее наступит победа новых, коммунистических отношений.

LAUKU CELTniecības VEIDOŠANĀS GULBENES RAJONĀ

A. Krastiņa

Pēc padomju varas nodibināšanas un kolektīvās lielsaimniecības nostiprināšanās mūsu republikā radies pamats jaunai straujai celtniecības darbu izvēšanai. Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Latvijā, strauji izvēšas gan rajona pilsētas, gan arī lauku ciematu un kolhozu centru izbūve. Etnografu ekspedīcijās, pētot Gulbenes rajona kolhozu zemnieku dzīves veidu un materiālo kultūru, etnografi vāca materiālus arī par celtniecības pasākumu attīstību. Šajā rakstā sniegts apskats par lauku celtniecības veidošanos un attīstību Gulbenes rajonā, parādot gan kolhozu un bieži apdzīvoto vietu celtniecību, gan arī rajona centra — Gulbenes pilsētas jaunās celtniecības pasākumus.

Kaut arī Gulbene ir pazīstama kā viena no Padomju Latvijas vecākajām apdzīvotajām vietām, līdz pat padomju varas nodibināšanās laikam Gulbenes rajona teritorija bija visai atpalicis novads. Salīdzinot ar Vidzemes centrālajiem rajoniem (Cēsu, Valmieras), šeit, Vidzemes austrumdaļā — Latgales pierobežā, kapitālisms attīstījās ievērojami lēnāk un zemnieku sētās samērā ilgi saglabājās feodālisma laikam raksturīgās iezīmes, to skaitā arī zemnieku mājokļu senie tipi. Tādā kārtā ekspedīcijas dalībniekiem bija iespēja fotografēt un uzmērot atsevišķas ēkas, kas celtas gan feodālisma un kapitālisma apstākļos, gan arī padomju varas gados. Interesi izraisīja dažas kolhoznieku vecās ēkas, kas celtas jau 19. gs. pirmajā pusē un ar mazām izmaiņām saglabājušas senāko formu līdz pat mūsu dienām, tādā kārtā dodot labu materiālu zemnieku dzīvojamās mājas attīstības gaitas pētīšanai. Tā kā mūsu arhīvos bija atrodamas tikai dažas fragmentāras ziņas par zemnieku ēkām bijušajos Vecgulbenes un Galgauskas pagastos,¹ tad padomju etnografi šī rajona celtniecības pētīšanai pievērsa izcilu uzmanību. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas etnografu 1956. gadā iegūtie celtniecības materiāli uzskatāmi par nozīmīgu materiālu kā Gulbenes rajona zemnieku dzīvojamo māju, tā arī šī novada materiālās kultūras pētījumos vispār.

¹ Dzīvojamās mājas un pirtis ar namiņiem bijušajos Vecgulbenes un Galgauskas pag. (VM E, 2504. un 2509. mape). Bez tam VM E arhīvā bija arī dažas ziņas par Beļavas muižā atrastajiem kresliem, ko darinājuši vietējie zemnieki.

Labus panākumus deva arī padomju etnografu otrreiz sarīkotā ekspedīcija Gulbenes rajonā 1960. g. Ja 1956. g. etnografu ekspedīcijas laikā celtniecība kolhozu jaunajos ciematos vēl tikai sākās un jauncelto māju skaits bija niecīgs, tad turpreti etnografu otrās ekspedīcijas laikā — 1960. g. jaunceltnu skaits bija jau četrkārt palielinājies.

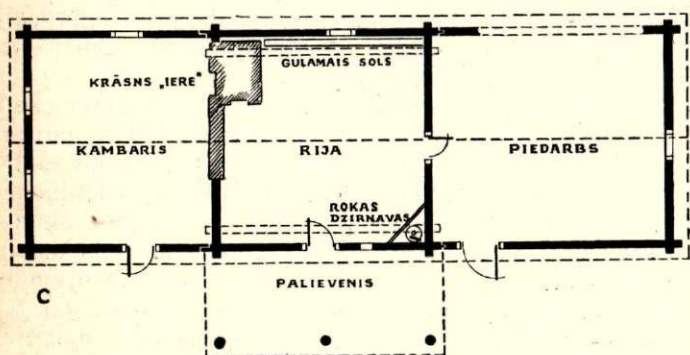
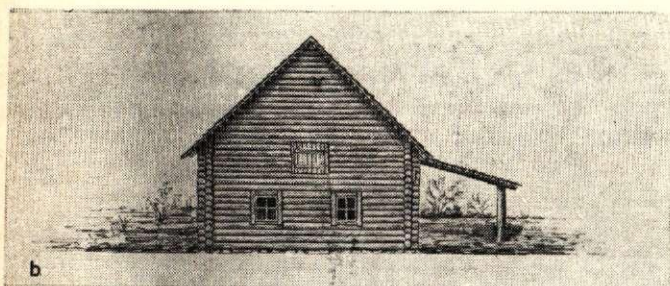
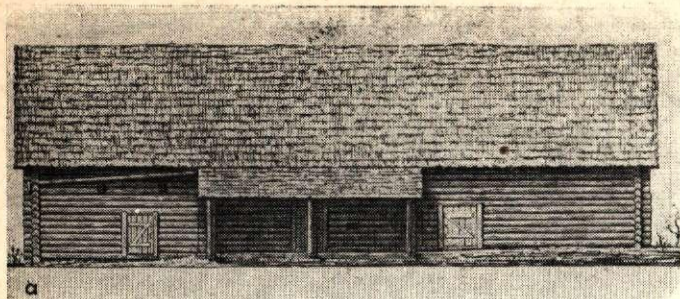
Iegūtie materiāli par senajām dzīvojamām ēkām ir nozīmīgi gan arhitektūras un amatniecības, gan arī tautas senā dzīves veida, sociālo attiecību un etniskās vēstures pētījumiem. Te atzīmējamas Gulbenes rajonā konstatētās 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā celtās dzīvojamās ēkas — rijas, kā arī senās dzīvojamās mājas, t. s. istabas, kas nereti bez ievērojamām ārējām izmaiņām saglabājušas līdz pat šodienai.

Senā dzīvojamā ēka — rija un rija ar dzīvojamām kambariem Gulbenes rajonā ir gulbūves celtnes uz laukakmens pamatiem. Primitīvākā veidā tā sastāv no rijas, kurā kaltēja labības seru, kā arī dzivoja, un piedarba, kurā labību kūla. Piedarba galā, retāk — sānos, ir piebūvēts gubenis salmiem un pelavām. Parasti dzīvojamai rijai pie otras gala sienas ar 3 kaķētām gulbūves sienām piecirsts speciāls dzīvojamais kambaris² (1. att.).

Lai pievienojumu sienas ciešāk turētos pie pamatcirtņa un no tā neatdalītos, tās dažkārt vēl nostiprinātas ar vāršām, t. i., ar speciāliem kokiem, kuriem vienā galā liks kāšveida izaugums³ (2. att.). Vāršas liecina, cik vienkāršiem līdzekļiem zemnieki atrisinājuši savu ēku celtniecības tehniku. Dažkārt dzīvojamās rijas kambaris pie rijas piecirsts ar četrām sienām kā pilnīgi patstāvīga telpa. Tādējādi starp riju un kambari izveidojas divkārsa siena, piemēram, Litenes c. p. «Vecgāršeniekos». Vīsu dzīvojamās ēkas — rijas telpu kompleksu nosedz masīvs, spāru konstrukcijā darināts salmu vai lubu jumts, ko 19. gs. beigās vai 20. gs. sākumā nomaina skaidu jumts. Divkārsa siena starp riju un kambari konstatēta arī no Gulbe-

² Lejasciema c. p. «Oldermani» (E 11, 2133—2140); Vecgulbenes c. p. «Mači». Pēc 77 g. v. teicējas Emmas Mačas nostāsta, Maču saimnieks, līdz pārgājis dzīvot jaunceltajā istabā, (1895. g.) dzīvojis tieši rijā (E 11, 2098).

³ A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairuma posmā. Rīgā, 1959., 138.—141. lpp.

1. att. 19. gs. pirmajā pusē celta dzīvojamā rija Litenes c. p. «Mazpērkonos».
a — dzīvojamās rijas ieejas fasāde; b — kambara gala skats; c — plāns.

nes uz ziemeļiem, Alūksnes rajona Mārupes un Vec-laicenes c. p. teritorijā.⁴

Litenes c. p. dzīvojamās rijas atsevišķo telpu jumts nav vienāda augstuma, bet jumta kore veido lauztu līniju. Rijai un kambarim jumts ir visaugstākais, piedarbam — daudz zemāks, bet gubeniņam — viszemākais⁵ (3. att.). Jumta forma parasti ir divslīpu, un tikai retumis sastop divslīpu jumtus ar nošļauptiem galiem. Vēl retāki ir četrslīpu jumti. Ēkas zelminis veidots no guļbaļķiem un uzskatāms par ēkas gala sienas turpinājumu līdz jumta čukuram, pie kam baļķi pakāpeniski kļūst īsāki un izveido it kā trīsstūri. Zelmiņa baļķi savā starpā nostiprināti ar koka tapām.

Stāmerienas, Lejasciema un Litenes c. p. teritorijā

⁴ Turpat, 95. lpp.

⁵ Līdzīga parādība konstatēta arī citur Austrumvidzemē, piem., Cesvaines rajonā (A. Krastiņa. Op. cit., 85. lpp.). Šādi «pakāpju veida» jumti sastopami arī Ziemeļkurzemē, lībiešu apdzīvotā teritorijā, kur cita citai galā uzceltas vairākas ēkas.

vecākām ēkām abu zelmiņu guļbaļķus savieno zelmiņa guļbaļķu galos iecirstos robos iestiprinātas garas kārtis, kas sniedzas no ēkas viena gala līdz otram, paralēli jumta korei. Kārtis ne vien satur kopā abus zelmiņus, bet ir arī jumta seguma pamats.⁶

Isākām ēkām ar šādu jumta konstrukciju spāres nav lietotas, bet garākām ēkām jumta kārtis papildus atbalstītas arī uz spārēm, tādā kārtā veidojot apvienotus kāršu-spāru žmaugu jumtus. Arhitekti minētos «kāršu žmaugu jumtus» uzskata it kā par nejaušiem, kam Gulbenes rajonā ir tikai gadījuma raksturs. Šāds uzskats tomēr noraidāms. Tā kā kāršu žmaugu jumti sastopami arī Latgalē un tālāk uz austrumiem no tās, kur tie ir vecs arhaisks jumta darināšanas veids, tāpat arī ievērojot ekspedīcijas laikā iegūtās teicēju ziņas, jādomā, ka arī Gulbenes rajonā kāršu žmaugu jumti ir viens no veciem jumtu darināšanas veidiem, kas vēl saglabāties līdz mūsdienām.

Tā kā šāda tipa kāršu jumti sastopami arī Ziemeļkurzemē lībiešu apdzīvotajā apvidū, ir zināms pamats jautāt, vai kāršu žmaugu jumtu konstrukcija nav saistāma ar senajiem lībiešiem, kuri kādreiz varbūt dzīvojuši arī Gulbenes rajona teritorijā.

Tāpat ir zināms pamats kāršu žmaugu jumtus saistīt ar Gulbenes rajona 19. gs. pirmajā pusē bieži izplatītajiem lubu jumtiem un to darināšanas tehniku. Smagā lubu klāsta saturēšanai šāda jumta konstrukcija bija visai piemērota.

Raksturīgi, ka jumtu spāres Gulbenes rajonā ļoti bieži ir ar liku pīpveida izaugumu: «kabi», «sakārni», «kakažu» spāru apakšējā galā.⁷ Šādas spāres lietotas galvenokārt lubu jumtiem. Uz likajiem spāru galiem horizontāli novietoja pasesnu koku — lubstāju jeb lubstagu — ar iedobtu rievu augšējā pusē, kurā atbalstīja lubu apakšējos galus.⁸ Kaut arī lubu jumtus savā pirmatnējā konstrukcijā ekspedīcijas laikā vairs neizdevās konstatēt, jo tie 19. gs. beigās vai

⁶ Līdzšinējā latviešu etnografiskajā literatūrā šādu jumtu konstrukcija maz analizēta. Vienīgi A. Sulcs rakstā «Lībiešu dzīvojamā māja Ziemeļkurzemē» (Arheoloģija un Etnografija. II, Rīgā, 1960., 104. lpp.), analizējot Ziemeļkurzemes lībiešu celtnes, piemin šāda tipa jumtus.

Speciālajā literatūrā latviešu valodā šādiem jumtiem nav apzīmējuma. Ekspedīcijas laikā, iztaujājot teicējus, arī tie nevarēja pateikt šādas jumta konstrukcijas nosaukumu, vienīgi apzīmēja to par ļoti vecu «modi».

Turpmākajā tekstā minētais jumta veids apzīmēts par «kāršu žmaugu jumtu». Ir norādījumi, ka atsevišķos PSRS rajonos šis ir bijis ļoti vecs jumtu konstrukcijas veids, kuru 19. gs. 80. gados nomaina t. s. spāru jumti (skat. M. И. А. Р. т а м а н о в. Постройки Краснохолмского района. Верхне-Волжская этнологическая экспедиция. Л. 1926. 11. lpp.).

Arī krievu etnografs E. Blomkvists norāda, ka divslīpu jumti uz «samciem» ir veca arhaiska forma, kas saglabājas mežiem bagātajos ziemeļos (krievi, baltkrievi, galvenokārt Austrumbaltkrievijā) un arī Ziemeļukrainā — Čerņigovščinā (skat. E. Э. Б л о м к в и с т. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. — Восточнославянский этнографический сборник. Труды Института этнографии, новая серия, т. XXXI, М. 1956, 97. lpp.).

Arī Gulbenes rajonā ekspedīcijas laikā šādi jumti galvenokārt tika konstatēti tikai vecākajām nepārbūvētajām 19. gs. celtajām ēkām: rijām, klētiņām, šķūnišiem, kūtiņām.

⁷ Sinoles c. p. «Silamiķeļos» spāres ar likiem galiem sauc arī par «račeņu spārēm» (liekas, tāpēc, ka izliekumu veido saknes izaugums, ko izrok no zemes).

⁸ Teicējs A. Kapaklis, Rīgā, dzimis 1889. g. Stāmerienas «Dzērvēs».

20. gs. sākumā nomainīti ar salmu vai skaidu jumtiem, spāres ar kabēm vēl šur tur redzamas.

Katrai šādas dzīvojamās ēkas — rijas telpai ir savas ieejas durvis no pagalma puses. Bez tam šīs atsevišķās telpas ir savienotas ar durvīm vai lūkām arī savā starpā. Tieša satiksme nav vienīgi no rijas uz kambari, lai no rijas kambarī neieplūstu dūmi un garaiņi. Rijai ārdurvis parasti ir divējas, t. i., vienas parastās durvis, bet otras t. s. pusdurvis ar vaļēju augšējo daļu (4. att., *d*). Rijas krāsns kurināšanas laikā parastās durvis bija atvērtas, bet pa pusdurvju vaļējo augšdaļu no rijas izplūda dūmi, jo rijas krāsnij dūmeņa nav. Pusedurvis pasargāja riju arī no spēja aukstā gaisa ieplūduma, kā arī neļāva rijā iekļūt mājas dzīvniekiem, kamēr tur kaltēja labību. Šāda tipa rijas ieejas durvis sastopamas arī igauņu zemnieku dzīvojamās rijās.⁹ Pusedurvis redzamas arī vecejām Kurzemes un Zemgales istabām.

Caur pusdurvju vaļējo augšdaļu riju arī apgaismoja, jo logu tai nebija, ja neskaita dažas nelielas, ar dēļu aizbīdņiem noslēdzamas lūkas rijas abās sānsienās.

Rijas un dažreiz arī kambara durvju priekšu nosedz lievenis, kas balstās uz resniem, zemē ieraktiem stabiem (3. un 4. att.). Lievenis uzskatāms par rijas jumta malas pagarinājumu uz leju, un tautā tam ir dažādi nosaukumi: palievenis,¹⁰ pielievenis,¹¹ rijas priekša¹² vai rijas piepriekša.¹³

⁹ I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, II. Tartu, 1933, 288. lpp.; Н. В. Шлыгина. Эстонское крестьянское жилище в XIX — нач. XX в. — Балтийский этнографический сборник. М. 1956, 60. lpp.

¹⁰ Vecgulbenes c. p. «Vecandžos».

¹¹ Stražu c. p. «Strazdiņos».

¹² Litenes c. p. «Ancuļos»; Beļavas c. p. «Maķešos» un «Veckrieviņos».

¹³ Vecgulbenes c. p. «Jaunpužuļos».

Dažkārt rijas kambara un piedarba sānos atrodas nelielas piebūves, kas veidotas līdzīgi lievenim, bet kuru sienas ir aizpildītas ar baļķiem guļbūves tehnikā.¹⁴ Piebūves pie kambara izmantotas par pieliekamām telpām vai virtuvi,¹⁵ bet piebūves pie piedarba izmantotas līdzīgi gubeniņim: salmu, pelavu un dažādu lauksaimniecības darba rīku novietošanai¹⁶ (7. att.).

Atsevišķos gadījumos zem rijas kambara¹⁷ vai arī zem gubeņa¹⁸ ierīkots pagrabs ar ieeju no pagalma puses (6. att.). Tādējādi dzīvojamā rija zem viena jumta aptver veselu saimniecības ēku kompleksu.

Griesti dzīvojamās rijas katrā telpā atkarībā no šo telpu izmantošanas specifikas ir dažāda augstuma, kaut gan telpu ārsienas ir vienādā augstumā. Arī atsevišķu telpu griestu segums veidots saskaņā ar to specifiku, kādu nosaka mūsu klimatiskie apstākļi, zemnieku nodarbošanās un dzīves veids.

Visaugstākie griesti ir rijā, jo tajā ir iebūvētas arī sera žāvējamās ārdur sijas, bet viszemākie — dzīvojamā kambarī, jo zemāks kambaris labāk saglabā siltumu. Rijā ir māla klons. Rijas kaktā, kas robežojas ar kambari, atrodas liela, masīva, no laukakmeņiem un ķieģeļiem mūrēta krāsns, kas pieder pie visā Vidzemē plaši sastopamā divu velvju krāsns tipa.¹⁹ Krāsns pamats mūrēts virs klona un nevis padziļinājumā, kā tas bieži vien ir parastajās labības ku-

¹⁴ Pēc ekspedīcijā iegūtajām ziņām šīs piebūves gan nav celtas reizē ar riju, bet vēlāk, 19. gs. beigās un dažkārt pat 20. gs. sākumā, piem., Litenes c. p. «Vecgāršeniekos», Ozolkalna c. p. «Spalvās», Vecgulbenes c. p. «Ielejās» u. c.

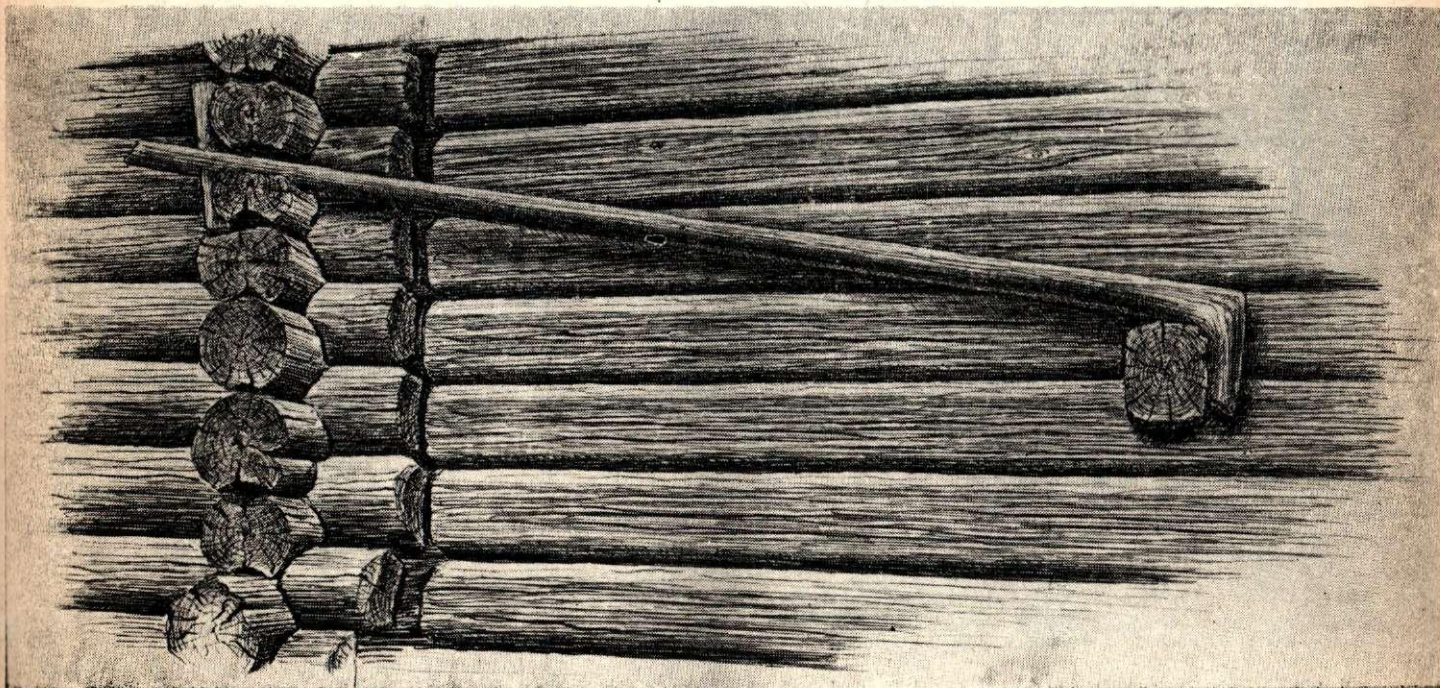
¹⁵ Litenes c. p. «Vecgāršenieki», Lejasciema c. p. «Umari», Vecgulbenes c. p. «Ielejas».

¹⁶ Beļavas c. p. «Burtnieki».

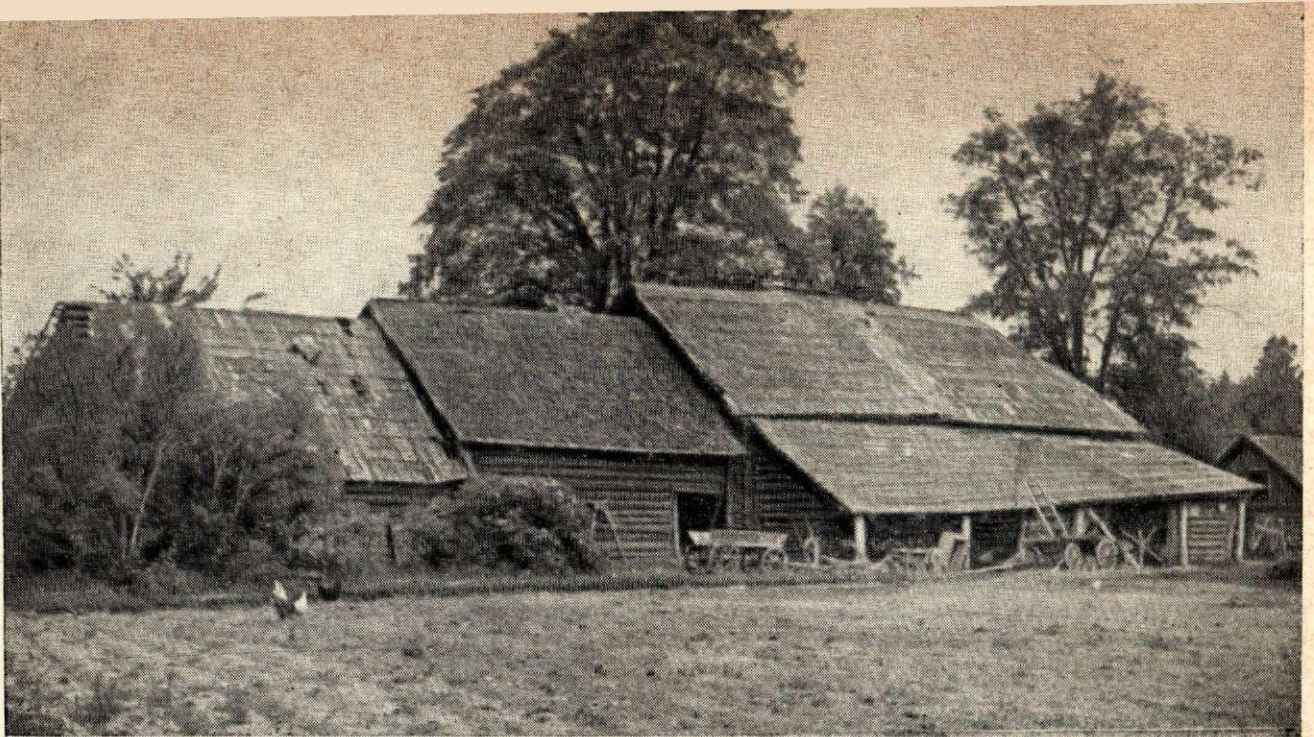
¹⁷ Litenes c. p. «Ancuļi».

¹⁸ Ozolkalna c. p. «Spalvas».

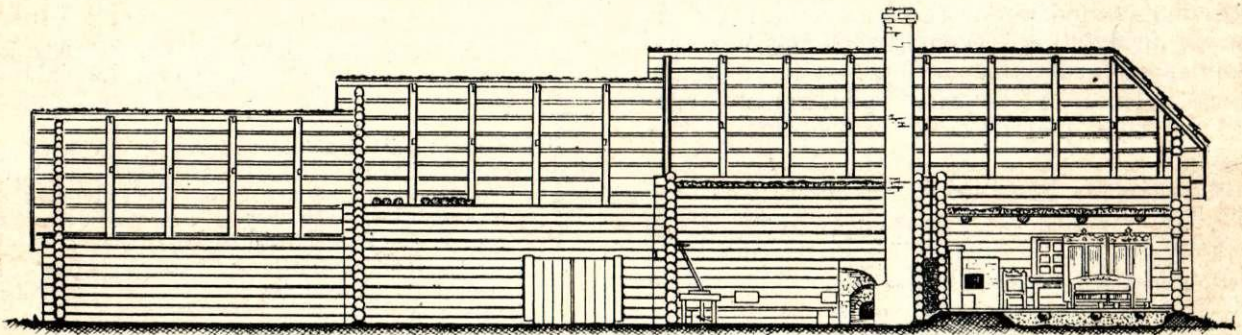
¹⁹ Šāda tipa krāsns sastopamas arī Igaunijā (skat. I. Manninen. Op. cit., 248. lpp.; Н. В. Шлыгина. Op. cit., 61. lpp.).

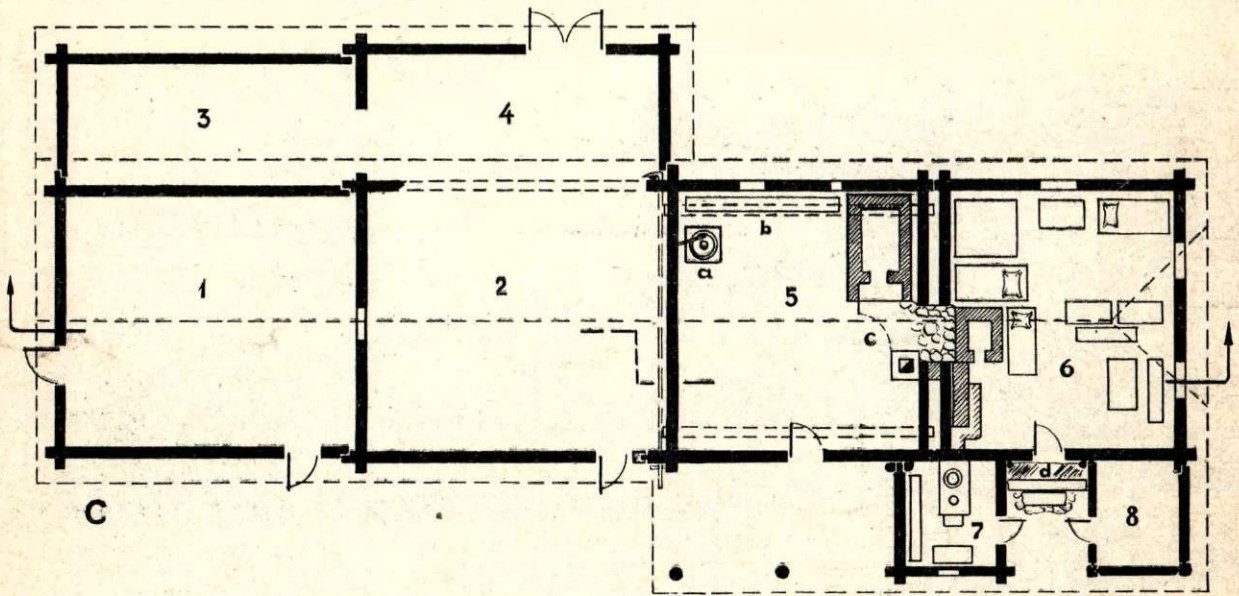
2. att. Rijas kambara pievienojums rijai — «vārša» Litenes c. p. «Mazpērkonos».

a

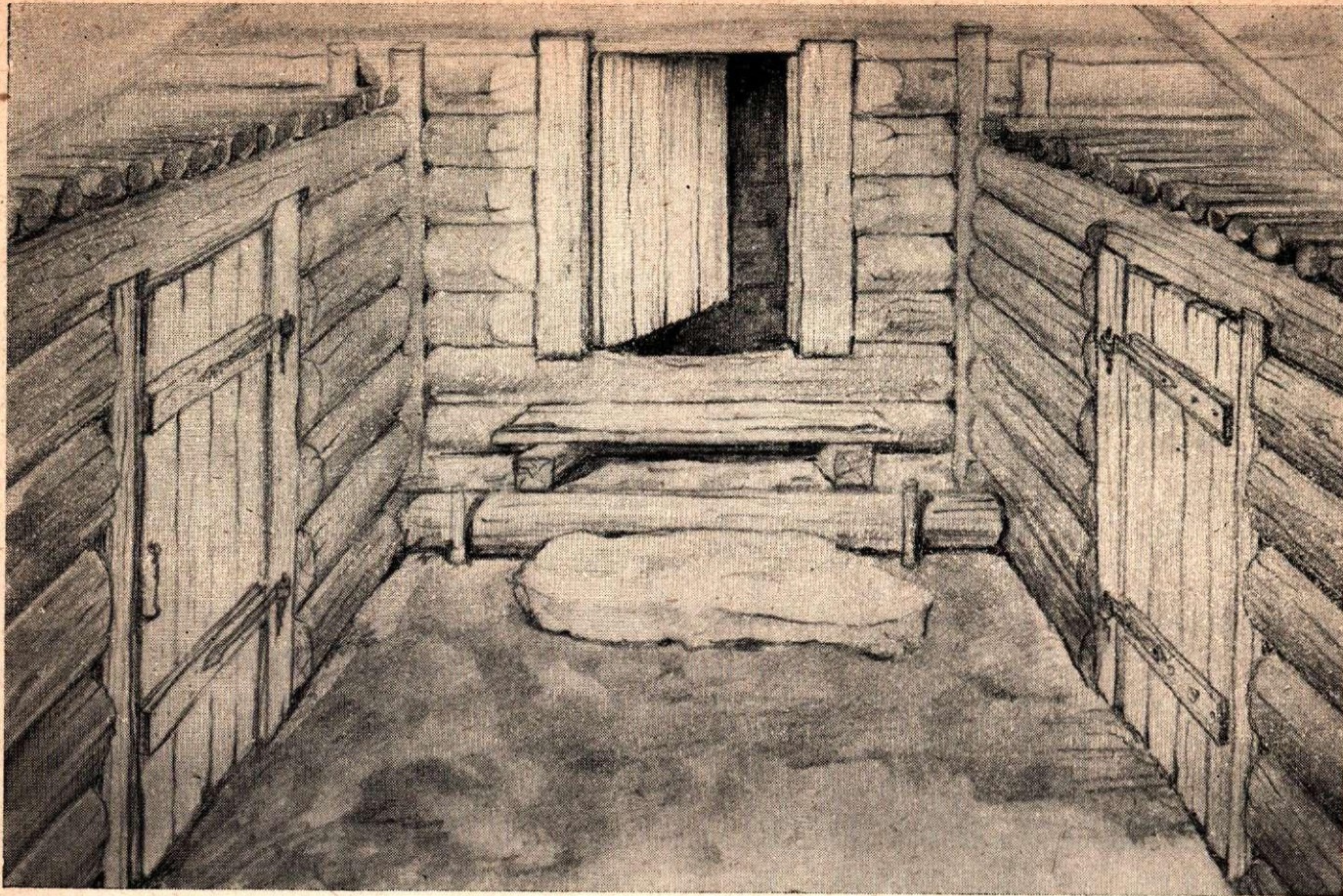
b

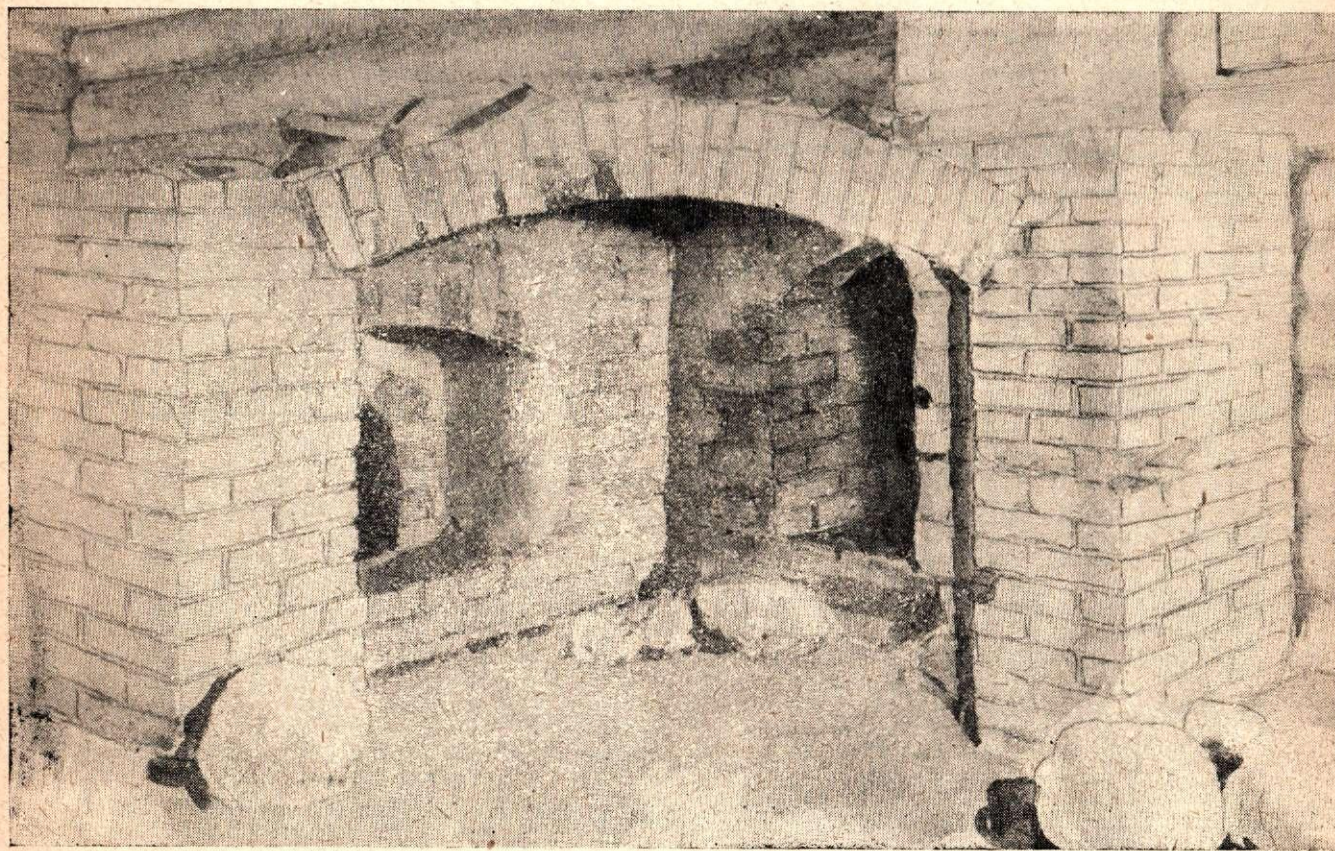
c

1 0 1 2 3 4 5 m

3. att. a — dzīvojamā rija no pagalma puses; b — garennieks, 4 — piedarba paplašinājums, 5 — rija (a — rokas dzirnas, mais kambars, 7 — virtuve (d — pakāpieni), 8 — pieliekamais; mājā telpā, pa kreisi — virtuvē, kas izbūvēta zem rijas priekšas rija apvienotas

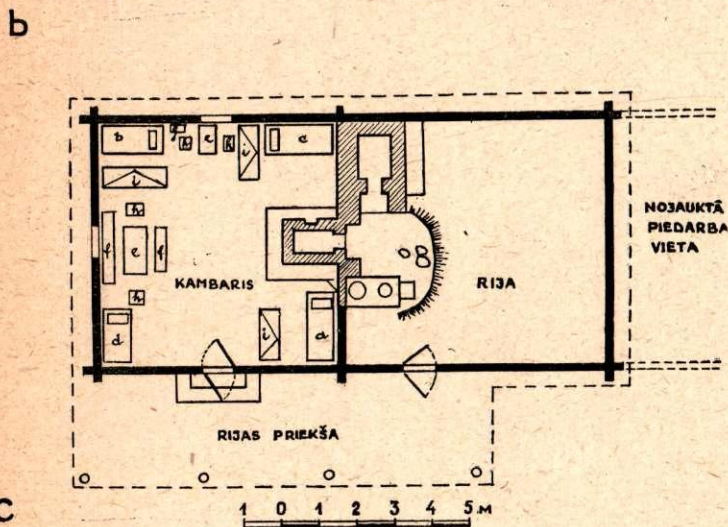
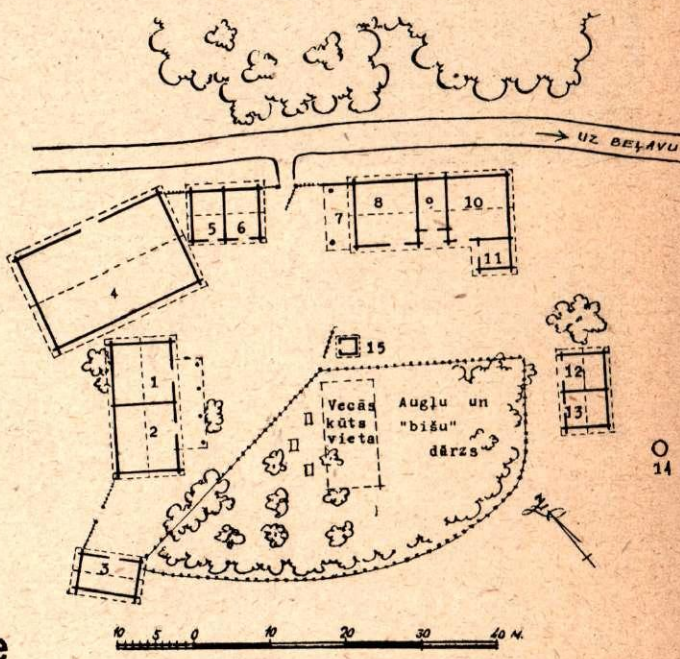
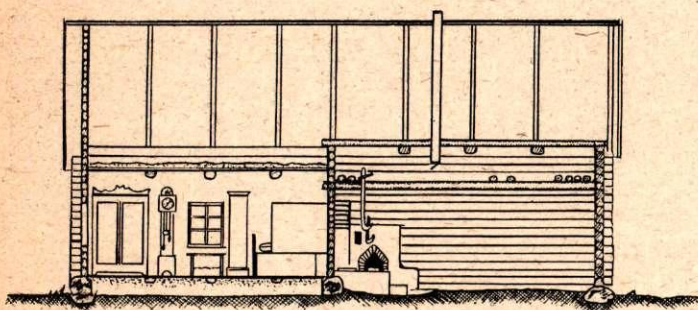

d

e

griežums; *c* — plāns: 1 — gubenis, 2 — piedarbs, 3 — pelav-
 b — guļamais sols, *c* — krāsns priekšas velve); 6 — dzīvoja-
d — ieejas durvis rijā, pa labi no tām ieejas durvis pielieka-
 palieveņa ap 1940. gadu; *e* — rijas un kambara krāsns mutes
 zem kopēja rovjā.

4. att. Dzīvojamā ēka — rija Belavas c. p. «Veckrieviņos», celta ap 1830. g. (Līdz tam laikam dzīvojuši tieši rijā.) Ap 1918. gadu vecā salmu jumta vietā uzlikts skaidu jumts. 1929. gadā nojaukts piedarbs.

a — dzīvojamā rija no pagalma puses; b — garengriezums; c — dzīvojamās rijas plāns un istablietu izvietojums ap 1910. gadu: a) tēva tēva gulta, b) tēva un mātes gulta, c) precētā brāļa ģimenes gulta, d) māsu gulta, e) galds, f) solis, g) pulksteņa skapis, h) krēsls, i) skapis; d — kambara un rijas ieejas durvis, rijai redzamas ārpusē atvērta pusdurvis; e — pagalma situācijas plāns: 1) rija, 2) dzīvojamais kambaris, 3) klētiņa, celta 1935. gadā, 4) jaunais labības šķūnis, celts 1929. g., 5) pelavnieks, 6) ratņica, 7) palievis, 8) zirgu stallis, celts 1891. g., 9) aiņu kūtiņa, 10) govju kūts, celta 1891. gadā, 11) cūku kūtiņa, 12) vārāmais namiņš (nojaukts 1950. g.), 13) pirts, 14) aka, 15) ateja.

lamajās rijās. Krāsns priekšā izveidots dzirksteļu uztvērējs, kura augšējā mala ir vai nu taisna, t. i., horizontāla, vai arī izmūrēta no ķieģeļiem piramidveida (4.—7. att.).²⁰ Parasti zem dzirksteļu uztvērēja, krāsns kurtuves priekšā gatavoja arī ēdienu. Katlus uzlika uz akmeņiem vai pakāra kāšos, ko iestiprināja dzirksteļu uztvērēja augšējā daļā. Tādos apstākļos zemnieki gatavoja ēdienu pirms apmēram 100 gadiem.

Dzīvojamās rijas krāsns sānos parasti ir no laukakmeņiem māla javā mūrēts apmēram 65 cm augsts un 60 cm plats, solam līdzīgs paaugstinājums — «piekrāsns» jeb «aukstais mūrītis». Uz tā sēdēja, sildoties pie krāsns. Vecie ļaudis tur bieži vien arī gulēja.

Rijas krāsnij dūmeņa nav, dūmus izlaida gan pa durvīm un mazajiem lodziņiem, gan arī pa speciālu caurumu, t. s. «sutenieku» vai «dūmu lodziņu», kas ierīkots virs ieejas durvīm.

Rijas kambaris Gulbenes rajonā ir vientelpa līdz pat 19. gs. sākumam. Turpretī tajos Vidzemes rajonos, kur kapitalisms attīstījās straujāk (piemēram, Cēsu, Valmieras, Rūjienas u. c. rajonos), pārsvarā ir dzīvojamās rijas ar vairākiem kambariem. Atšķirībā no apdzīvotās rijas telpas kambariem ir stikloti logi un nereti arī dēļu grīda.

Kambari apsilda no rijas puses ar siltuma mūri vai arī ar speciālu krāsni, kuras mute izbīdīta rijā un

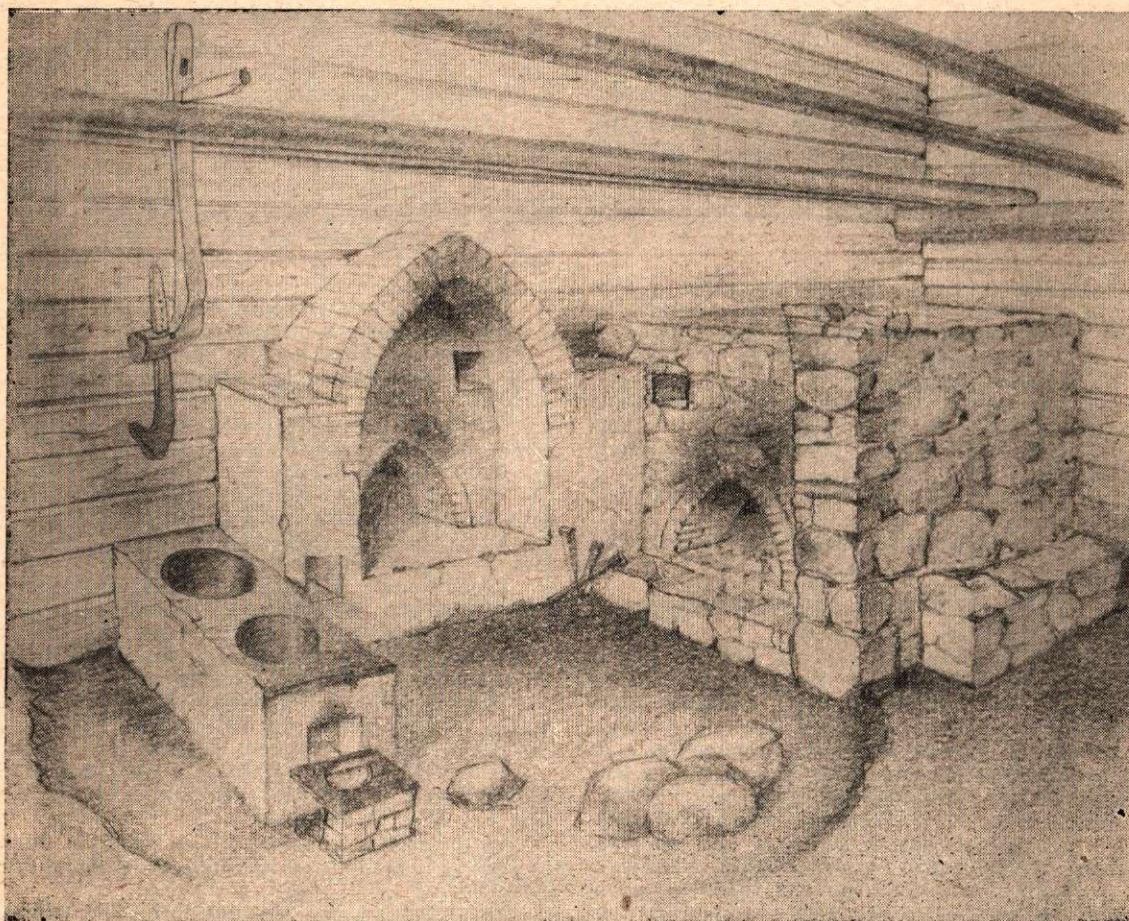
parasti atrodas rijas krāsns mutes tuvumā (5. att.). Abu šo krāšņu kurtuvju dzirksteļu uztvērēji nereti apvienoti ar lokveida, no ķieģeļiem mūrētu velvi, zem kuras dažreiz atrodas arī ēdienu gatavojamais pavards. Arī kambara krāsnij nav dūmeņa, un dūmi izplūst tieši rijā. Lai kambarī varētu ielaist siltumu arī no silti izkurinātās rijas, rijas un kambara starpsienā dažkārt ierīkots izņemams ķieģelis, ko tādos gadījumos izvilka. «... Pa šo caurumu arī padeva no rijas uz kambari uguni, ja vajadzēja aizdegt skalus telpas apgaismošanai vai arī ja vīriešiem vajadzēja aizpīpēt,» savās atmiņās stāsta 85 gadus vecais kolhoznieks Oto Tilgažs.²¹

19. gs. otrajā pusē, kad zemnieki iepirka mājas par dzimtu, arī Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Vidzemē, rijas kambari zaudē savu nozīmi. Pēc teicēju atmiņām, sākot ar 1880.—1890. g., jaunas dzīvojamās ēkas — rijas vairs netiek celtas. Šajā laikā arī saimnieki pamazām sāk atstāt vecās dzīvojamās rijas un pāriet dzīvot jaunās, no rijas savrupceltās istabās. Gulbenes rajonā sakarā ar kapitalisma lēnāku attīstību tas gan notiek vēlāk nekā Centrālajā Vidzemē, piemēram, Cēsu rajonā, kur rijas kambari visumā izzuda jau 19. gs. otrajā pusē.²² Atsevišķos gadījumos,

²¹ Vecgulbenes c. p. «Vecandžos» (E 11, 2090).

²² No dzīves rijā uz jaunajām istabām ļaudis Gulbenes rajonā pārgāja dzīvot: Stāmerienas c. p. «Ķempos» — 1880. g.;

²⁰ A. Krastiņa. Op. cit., 72.—77. lpp.

5. att. Rijas krāsns, kambara krāsns mute un pavards Beļavas c. p. «Veckrieviņu» rijā.

ja saimnieks vēl turpina izmantot rijas kambari par dzīvokli, rijas pārbūvētas un piemērotas jaunajam prasībām.²³ Sākot ar 19. gs. beigām un 20. gs. sākumu, veco dzīvojamo riju lubu vai salmu jumtus nomaina skaidu jumti, palielinās rijas kambaru logu un durvju izmēri, kambaru iekšsienas tiek apstrādātas ar apmetumu un balsinātas, apkures ietaises pārbūvētas utt. Arī vecos kambarus — vientelpas nereti sadala ar dēļu sienām vairākās mazākās telpās, tā radot atsevišķas telpas vecajiem ļaudīm un jauniejiem — saimniekiem un kalpiem. Lai uzlabotu ēdiena gatavošanas apstākļus, kambari iemūrē ķieģeļu pavidu — plīti ar riņķiem.²⁴ Ja kambaris ir sadalīts vairākās daļās, tad pavidu iemūrē tajā telpā, kas atrodas tuvāk pie ieejas durvīm. Aiz šīs telpas atrodas tīrākā un labāk uzpostā kambara daļa, kur uzņem viesus.²⁵ Parasti priekšējā telpā dzīvoja kalpi un irnieki, bet saimnieka ģimene aizņēma otro — tīrāko un ērtāko telpu. Citreiz virtuvi ierīkoja starp riju un kambari, tā dzīvojamās telpas paplašinot uz rijas pusi, t. i., virtuves vajadzībām atdalot daļu no rijas telpas (6. att.).²⁶ Lielāku dzīves ērtību radīšanai 20. gs. sākumā kambara gals dažkārt paplašināts ar jaunām piebūvēm, t. s. jauno kambari, kas parasti celts nevis vecā kambara galā, bet gan sānos, perpendikulāri galvenajai ēkai.²⁷ Šajā laikā arī kambara krāsns kurtuve no rijas pārvietota tieši kambarī, jo dūmeņa izbūve ir jau tik labi izveidota, ka krāsns kurināšanas laikā dzīvojamās telpas ir pilnīgi pasargātas no dūmiem. Skaidrs, ka kambara krāsni ērtāk kurināt no gaišā kambara nekā no tumšās bezlogu rijas.²⁸ Tagad dzīvojamās rijas kambari gandrīz jau izzuduši, un ekspedīciju laikā dzīvojamās ēkas — rijas ar visām tās kompleksajām sastāvdaļām konstatētas vairs tikai dažās kolhoznieku sētās. Parasti tām nojauktas atsevišķās sastāvdaļas, visbiežāk gubenis un piedarbs.

Dzīvojamās ēkas — rijas tagad lielākoties tiek iz-

Litenes c. p. «Jaunzāģerniekos» — 1898. g.; Beļavas c. p. «Vēciņos» — 1917. g.; Litenes c. p. «Jaunsileniekos» — 1917. g.; Stāmerienas c. p. «Guldupēs» — 1926. g.; Lejasciema c. p. «Umaros» — 1930. g.; Beļavas c. p. «Maķešos» — 1927. g.; Beļavas c. p. «Burtņiekos» — 1928. g.

²³ Vēl 20. gs. sākumā bija atsevišķi gadījumi, kad saimnieks dzīvoja rijas kambarī, bet kalpu vai graudnieku ģimenes — tieši pašā rijā, kurai ietaisīti stikloti lodziņi. Teicēja Andreja Vejiņa (dzim. 1904. g.) vecāki — graudnieki 1918. g. dzīvojuši Stradu Mošņa rijā. Saimnieks dzīvojis rijas kambarī.

²⁴ Beļavas c. p. «Burtņieki».

²⁵ Ozolkalna c. p. «Ancuļi»; Litenes c. p. «Brīvnieki» («Kristabnieki»).

²⁶ Ozolkalna c. p. «Spalvas».

²⁷ Litenes c. p. «Brīvnieki» («Kristabnieki»), Vecgulbenes c. p. «Zaļkalni» un «Kalniēši» («Puzuļos»).

²⁸ Beļavas c. p. «Veckrieviņos» līdz pat pēdējam laikam ēdienu gatavo tieši pašā bezlogu rijā, kur nav pat iemūrēts pavadis ar riņķiem. Ēdienu gatavo liela iemūrēta katla priekšā uz primitīva, no dažiem ķieģeļiem sakrāta pavarda. Šai rijai nav arī mūrēta dūmeņa, bet rijas griestos ierīkota no četriem dēļiem sasista sutas un dūmu lūka. Tās apakšējais gals atrodas tikai nedaudz zem rijas griestiem, kādēļ, pavadu kurinot, dūmi izplūst pa visu riju. Arī kambara krāsns «Veckrieviņos» vēl pēc vecu vecās tradīcijas kurināma tieši no rijas. Kambara iekšsienas ir izbalsinātas, grīdas — dēļu. Viss pārējais kambara iekārtojums neatšķiras no labi iekārtotu istabu iekārtojuma. «Veckrieviņos» dzīvo pēc kārtas jau ceturtā paaudze, kas, konservatīvi turēdamās pie vecām paražām, nevēlas sev celt jaunu dzīvojamo māju.

mantotas par šķūņiem salmu un dažādu lauksaimniecības darba rīku novietošanai. Atsevišķos gadījumos vecajās dzīvojamās rijās ierīkotas kolhozu putnu, jaunlopu un cūku novietnes.²⁹

Otrs Gulbenes rajonam raksturīgs senais zemieņu mājokļu tips, kas vēl labi saglabājis savas arhitektūras senākās iezīmes, ir dzīvojamā māja — istaba. Salīdzinot ar dzīvojamo ēku — riju, istaba ir ievērojami mazāka un to izmanto tikai dzīvošanai.

19. gs. pirmajā pusē celtās dzīvojamās mājas — istabas ir apaļu, kaķētu guļkoku celtnes ar krusta pakšiem uz laukakmens paviļām. Istabu celtniecībā lietotie konstruktīvie paņēmieni visumā līdzīgi tiem, kādus sastop dzīvojamo ēku — riju celtniecībā: atsevišķas jaunas telpas pamatcirtņim — dzīvojamai istabai — piecirstas 3 sienām; sienu nostiprināšanai lietotas vāršas; jumti pārsvarā taisīti divslīpu, gan spāru, gan arī apvienotā kāršu-spāru žmaugu

²⁹ 1956. g. etnografu ekspedīcijā Gulbenes rajonā konstatētas dzīvojamās ēkas—rijas, to pašreizējā stāvokļa raksturojums un izmantošana:

Beļavas c. p. «Letes». — Piedarbs un gubenis nojaukti. Rijā ierīkota noliktava. Kambara galā Gulbenes raj. zvērsaimniecības «Letes» strādnieku kopmītne.

Beļavas c. p. «Veckrieviņi». — Piedarbs nojaukts. Rija un kambaris labā stāvoklī. Pārbūves nelielas. Krāsns kurināmas no rijas. Ēdienu gatavo bezlogu rijā. Kambaris izmantots par dzīvojamo telpu.

Lejasciema c. p. «Jānuži». — Kambarim nav logu un durvju. Ēka visumā labā stāvoklī. Tiek izmantota par šķūni.

Lejasciema c. p. «Umari». — Piedarbs un daļēji arī rija nojaukta. Kambara gals ievērojami pārbūvēts un tiek izmantots par vistu un trušu kūti.

Litenes c. p. «Ancuļi». — Piedarbs pilnīgi sabrucis; rija vēl daļēji saglabājusies. Kambari izmanto dzīvošanai. Zem kambara pagrabs. Maz pārbūvēta.

Litenes c. p. «Brieži». — Ēka pa daļai jau sabrukusi. Vecajā rijā vasarās vēl novieto aitas.

Litenes c. p. «Brīvnieki» («Kristabnieki»). — Piedarbs nojaukts; rija slīktā stāvoklī. Kambara sānos uzcelts jaunais kambaris. Kambara galu izmanto dzīvošanai.

Litenes c. p. «Jaunzāģernieki». — Rijas kambaris nojaukts. Rija un piedarbs samērā labā stāvoklī. To izmanto dažādu lauksaimniecības darba rīku novietošanai.

Litenes c. p. «Mazpērkonī». — Ēka labā stāvoklī un tiek izmantota par lauksaimniecības darba rīku noliktavu.

Litenes c. p. «Mazreijas». — Ēka degusi un pēc tam ievērojami pārbūvēta. Atgādina savrupceltu istabu; to izmanto par dzīvokli.

Litenes c. p. «Vecgāršenieki». — Ēka labā stāvoklī. Saglabājusies visas ēkas sastāvdaļas. Apdzīvota.

Ozolkalna c. p. «Spalvas». — Ēka labā stāvoklī. Saglabājusies visas sastāvdaļas. Kambara galā nelielas pārbūves. Zem gubēna pagrabs. Kambara gals apdzīvots.

Ozolkalna c. p. «Silmalas». — Vecās krāsns izjauktas; ēka ievērojami pārbūvēta. Izmanto par dzīvokli.

Vecgulbenes c. p. «Ielejas». — Ēkas āriene samērā labā stāvoklī; iekštelpas ievērojami pārbūvētas. 1948. g. tajā ierīkota kolhoza «Dzintars» cūku kūts.

Vecgulbenes c. p. «Raudas». — Ēka slīktā stāvoklī. Piedarbs un rija nojaukti; kambari izmanto dzīvošanai.

Vecgulbenes c. p. «Kalniēši» («Puzuļos»). — Piedarbs nojaukts. Rija vēl daļēji saglabājusies, bet ir bez jumta. Kambarim ir t. s. jaunais gals (celts ap 1900. g.). Izmanto dzīvošanai.

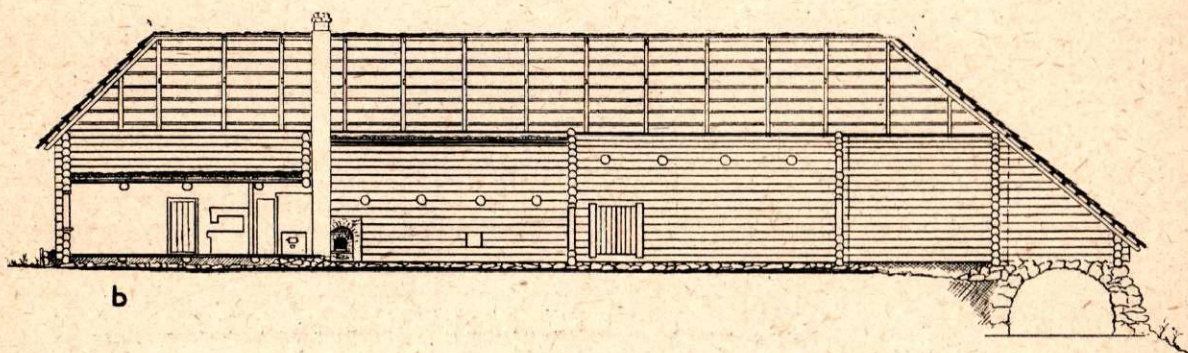
Vecgulbenes c. p. «Mači». — Ēka samērā labā stāvoklī. Kambara nav, jo apdzīvei (līdz apm. 1890. g.) izmantota tieši pati rija. Izmanto par šķūni.

Vecgulbenes c. p. «Vecpuzuļi». — Kambaris nojaukts 1948. g. Palikusi rija, piedarbs un tā galā jaunais salmu šķūnis. Izmanto par šķūni.

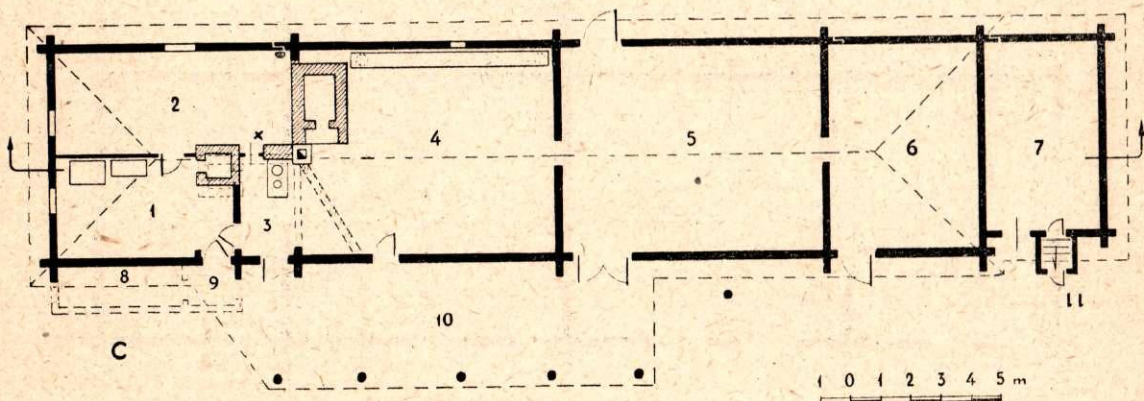
Vecgulbenes c. p. «Zaļkalni» (arī «Zilie kalni»). — Rija un piedarbs nojaukti ap 1940. g. Ap 1900. g. kambarim uzcelts «jaunais gals». Kambara galu apdzīvo.

a

b

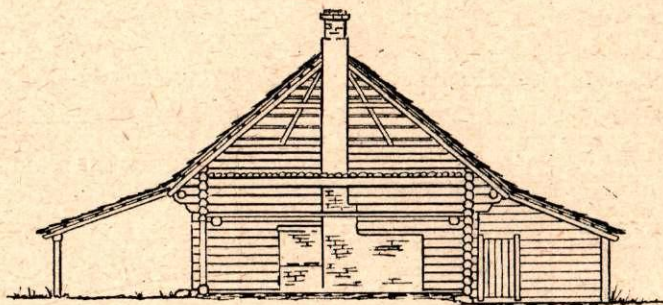
c

6. att. Dzīvojamā ēka — rija Ozolkalna c. p. «Spalvās». To cēlis Jēkabs Spalva 19. gs. pirmajā pusē. Zemes bijis 27 ha.

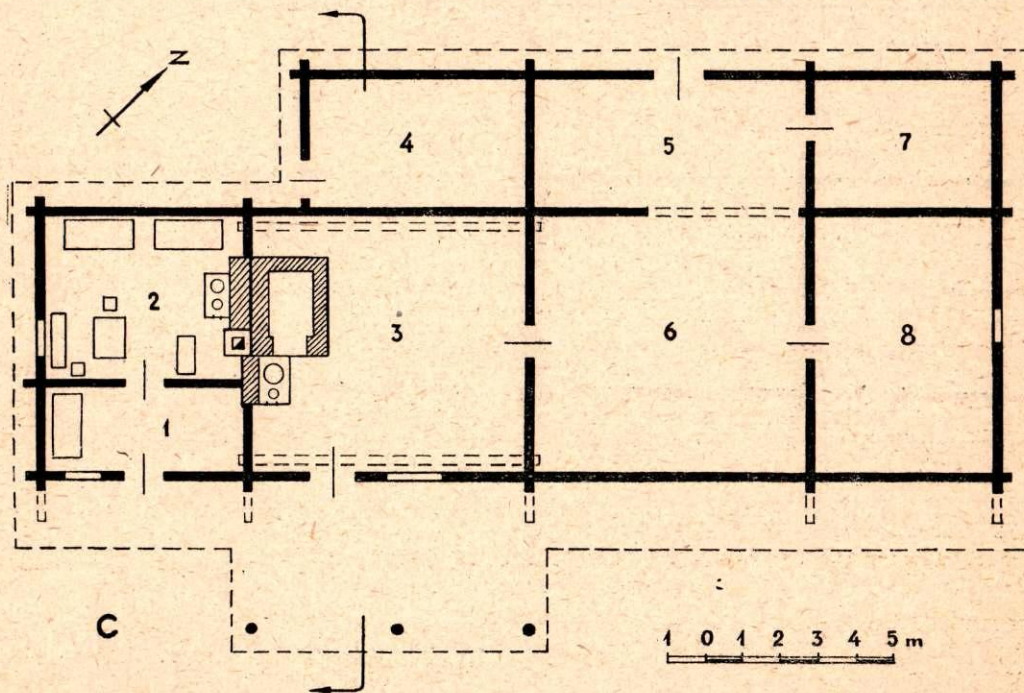
a — kopskats no dārza puses; b — garengriezums; c — plāns: 1 — priekšistaba, 2 — lielā istaba, 3 — virtuve, 4 — rija, 5 — piedarbs, 6 — gubenis, 7 — mazais gubenītis, 8 — pieliekamais, 9 — priekšnamiņš, 10 — palievenis, 11 — ieeja pagrabā zem gubeniša; virtuvē izceļamas durvis (X): tās izceļ svētkos un godos, kad no virtuves lielajā istabā viesiem jānes ēdiens. Līdz apmēram 1900. gadam kambaris bijis vientelpa. Tad tas sadalīts un virtuves palielināšanai izzāģēta rijas balku — sienu, jauno ķieģeļu sienu slīpi ievirzot rija. Krāsns un pavalds pēdējo reizi pārmūrēts 1955. gadā. Rijā ķieģeļu krāsns mūrēta virs klona. Pie rijas sānsienas guļamais sols. Kambara durvju priekšā bijis ar dēļu sienām izbūvēts priekšnamiņš un pieliekamā telpa — šaparītis, kas nojaukti ap 1940. gadu.

a

b

c

7. att. Dzīvojamā ēka — rija Bējavas c. p. «Burtņiekos» (celšanas laiks nezināms).
Zemes bijis 28 ha.

a — skats uz «Burtņiekos» no Bējavas pilskalņa; b — ēkas garen griezumā; c — plāns: 1 — priekš-
nams, 2 — dzīvojamais kambaris, 3 — rija, 4 — klētnis, 5 — piedarba paplašinājums — gubenis,
6 — piedarbs, 7 — pelavnieks, 8 — gubenis.

juntu tehnikā; vecajām ēkām jumti bijuši segti ar lubām, retāk — ar salmiem, liekot spāres ar līkiem galiem — kabes.³⁰ Pēc sava iekšējā plānojuma Gulbenes rajonā sastopamā istaba pieder pie Vidzemē plaši sastopamā divdaļu dzīvojamā māju tipa, kur ēdienu gatavošanas vieta — pavards atrodas namā un ir šķirts no dzīvojamās telpas. Istabas dzīvojamās telpas cirtnis darināts pirmais un tam ar trim guļbūves sienām pievienots nams.³¹

Pēc ekspedīcijās iegūtajiem materiāliem, Gulbenes rajonā plaši sastopams divdaļu dzīvojamās mājas tips, kur nams ar guļbaļķu šķērssienu tiek šķērsām pārdalīts uz pusēm.³² Priekšējā telpa, kurā nonāk pa ēkas garensienā ierīkotām ieejas durvīm, ir virtuve jeb «ķēķis», bet aiz tās atrodas t. s. mazais kambarītis — neliela dzīvojamā telpa. Kambarīti parasti nokļūst no lielās istabas, bet ne tieši no virtuves, jo tādējādi kambarīti neiekļuva virtuves dūmi. Aiz šī paša iemesla arī lielajai istabai dažkārt ierīkota atsevišķa ieeja tieši no pagalma (8. att.).³³ Atsevišķos gadījumos mazais kambarītis izmantots par pieliekamo telpu, t. s. šaparīti. Tad tas ir arī tieši saistīts ar virtuvi.³⁴ Citos gadījumos mazajā kambarīti iekārtota virtuve, bet priekšējo telpu izmanto par priekšnamu, t. s. porūzi.³⁵

Senajām istabām iekšsienu baļķi ir apaļi (namam, virtuvei) vai arī glūdi apcirsti (dzīvojamām telpām). Griesti no apaļiem kokiem vai arī no plēstiem dēļiem, kas salikti uz resnām sijām. Grīda — māla klons, retāk tā vietā plēstu koku grīda, pie kam dēļi likti uz resnām grīdas sijām un pie tām piestiprināti ar koka tapām.³⁶ Lai dēļi ciešāk turētos kopā, tie savā starpā savienoti ar koka tapiņām — «šīpiem» (no krievu «шип» — pulciņa, tapiņa).³⁷ Istabu apsilda liela krāsns, kur cep arī maizi. Krāsns kurtuve atrodas virtuvē — namā. Krāsns mutes tuvumā atrodas arī liels iemūrēts katls, kuru kurinot tiek apsildīti siltuma ieri vai mūrītis, kas atrodas lielajā istabā un mazajā kambarīti (8. att.). 19. gs. pirmajā pusē, kamēr vēl nebija plīts ar riņķiem, ēdienu gatavo virtuvē uz va-

lēja pavarda, kas atrodas iemūrētā katla kurtuves priekšā. Mazos katliņus pakāra virs pavarda kāšos, kas piestiprināti uz speciāli ierīkota ārda vai sijas.

Turīgākie saimnieki šāda tipa istabām vienā vai otrā galā piebūvēja vēl t. s. melno virtuvi (9. att.) vai arī pa vienai vai vairākām dzīvojamām telpām — t. s. «jauno galu». Šādā kārtā dzīvojamai mājai jauni pievienojumi dažkārt celti pat divas un trīs reizes.³⁸

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā šis vecais istabas tips, kad atsevišķas telpas grupētas cita citai galā, pamazām izzūd un par valdošo kļūst dzīvojamās mājas sadalījums piecās vai sešās telpās ar ēkas centrā izveidotu apkures mezglu — pavardu, krāsnim un siltummūri, kas sazarojas uz visām pusēm atsevišķo telpu apsildīšanai (10.—11. att.).³⁹ Ieejas durvis biežāk novietotas ēkas garensienā, retāk — gala sienā.

Jau 19. gs. beigās dzīvojamām mājām samērā bieži piebūvēti «balkoni» vai stiklotas verandas. Lielākajās mājās ir atsevišķas saimnieka un kalpu jeb saimes ieejas.

Līdz ar kapitālisma attīstību un intensīvas lauksaimniecības izveidošanos uzplauka arī lopkopība. Tāpēc pie dzīvojamām mājām mēdza ierīkot speciālas virtuves, t. s. melnos ķēķus lopu dzīras un sakņu vārīšanai. Šīs virtuves ierīkotas, iemūrējot vienu vai vairākus lielus katlus vai nu no parastās virtuves, vai priekšnama atdalītā nelielā telpā,⁴⁰ vai arī dzīvojamās mājas galā uzceltā piebūvētē, kurā bez lielajiem katliem nereti iemūrēts arī pavards ar riņķiem⁴¹. Šo virtuvi izmantoja arī dažādiem netīrākiem saimniecības darbiem, kā, piemēram, kautu lopu apstrādāšanai, ziepju vārīšanai, veļas mazgāšanai utt.

Atsevišķos gadījumos melnās virtuves ierīkotas zem dzīvojamās mājas ar ieeju no pagalma puses. Šīs virtuves asprātīgi ierīkotas tā, ka, tās kurinot, silst arī augšējās dzīvojamās telpas⁴² (10. att.). Šajā apkures veidā saskatāmi it kā centrālapkures iedīgļi, jo siltums no viena kurināšanas centra pa samērā garu un sarežģītu dūmvadu sistēmu apsilda vairākas telpas.

Kapitālisma apstākļos ne visās zemnieku saimniecībās celtniecības pasākumi izvērsās vienādās formās un apmēros. Ne visi saimnieki — zemes īpašnieki — spēja celt jaunas ēkas vai arī kapitāli pārbūvēt vecās. Daudzi zemnieki, bijušie kalpi vai rentnieki, iepirka mājas uz parāda un gadiem ilgi krāja naudu, lai tikai varētu kaut kā noturēt savas saimniecības no izputēšanas. Viņi arī lielākoties ir tie, kas citīgi pielaboja vecās ēkas, kuras saglabājušās līdz pat šodienai. Citi, kas iepirka zemi — sīkzemnieki, līdzekļu trūkuma dēļ bija spiesti celt savas jaunās ēkas visprimitīvākiem līdzekļiem no lēta un mazvēr-

³⁰ Dzīvojamā māja Stradu c. p. «Dziesniekos» celta 18. gs. pirmajā pusē; dzīvojamā māja Sinoles c. p. «Silamiķelos» celta 1840. g.; dzīvojamā māja Vecgulbenes pag. «Puzuļos» celta 1837. g.

³¹ Pēc Latvijas Vēstures muzeja Etnografijas nodaļas arhīva ziņām Stradu c. p. «Maderniekos» 19. gs. sākumā bijusi arī kāda istaba — vientelpa, guļbūves tehnikā darināts cirtnis, kas apsildīts ar ķieģeļu krāsni, pie kam ēdiens gatavots savrupceltā namiņā (VM E 2504. mape, 2425. dokuments). Par istabām-vientelpām pārējā Gulbenes rajona teritorijā ziņu nav, bet tādas sastopamas Vecgulbenes austrumu kaimiņū — Latgales zemnieku celtniecībā, kā arī tālāk uz austrumiem slavu tautām.

³² Sinoles c. p. «Bebrupi» un «Kalnabebrupi» (celti 1884. g.); Vecgulbenes c. p. «Puzuļi» (celti 1837. g.); Lejasciema c. p. «Kilpēnu» Burkas māja (celta 1859. g.); Lejasciema c. p. «Pļavnīki»; Lītenes c. p. «Jaunsprukuļi» (celti 1880. g.); Lejasciema c. p. «Jaunjānuži» (celti 1896. g.).

³³ Vecgulbenes c. p. «Puzuļi» (celti 1837. g.).

³⁴ Sinoles c. p. «Bebrupi» (celti 1884. g.).

³⁵ Lejasciema c. p. «Jaunjānuži» (celti 1896. g.).

³⁶ Stradu c. p. «Dziesniekos» Bokaldera istabā, kas celta 18. gs. pirmajā pusē (E 11, 1984—1985).

³⁷ Stradu c. p. «Dziesniekos» Bokaldera istabā grīdas nekrāsotas — balti nobertzas. Grīdas dēļi vēl saglabājušies no 19. gs. Tie tik stipri nodiluši, ka kļuvušas redzamas grīdas dēļu savienotājas — vertikālās pulciņas.

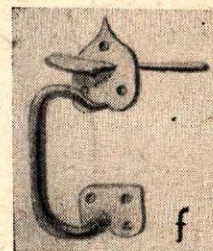
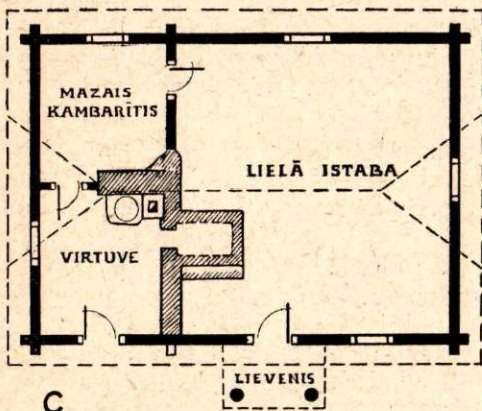
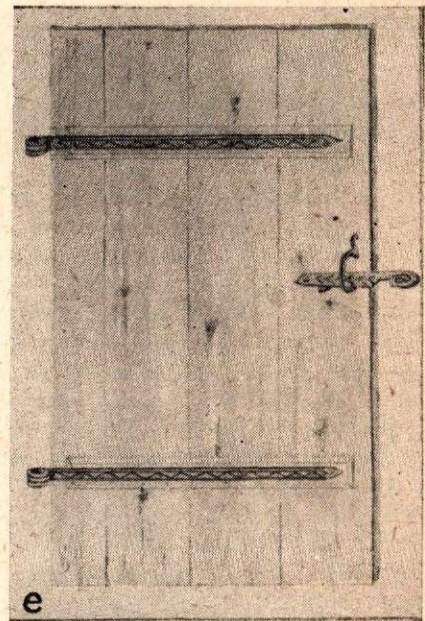
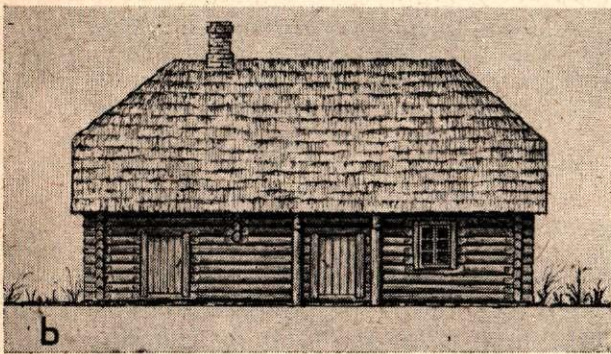
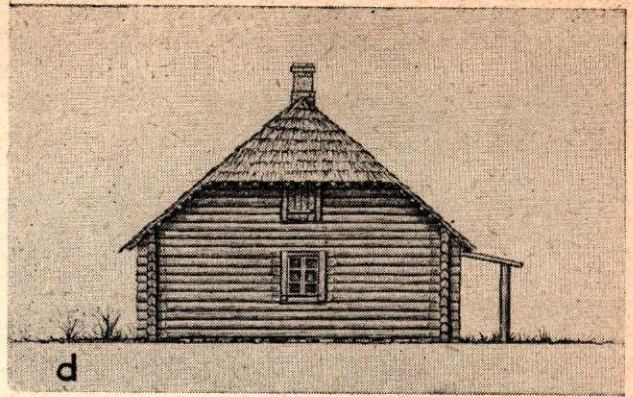
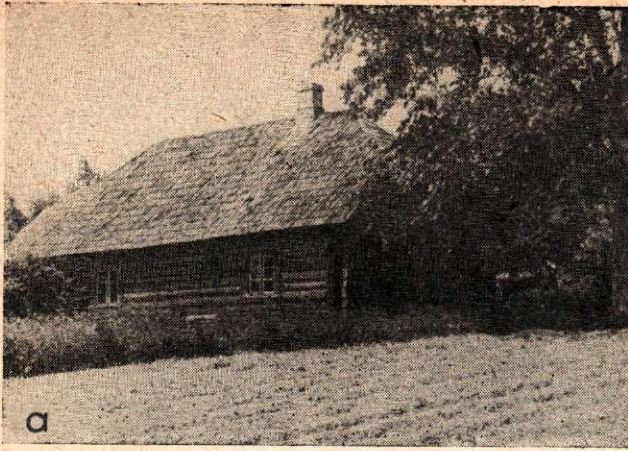
³⁸ Lejasciema c. p. «Oldermanu» Cīruļa mājas; Stāmerienas c. p. «Kempju» Lača māja; Stradu c. p. «Dziesnieku» Bokaldera māja; Sinoles c. p. «Kūpiņi».

³⁹ Sinoles c. p. «Lapskalnos» (celta 19. gs. 80. gados); Beļavas c. p. «Krūmiņos» (celta 1908. gadā); Beļavas c. p. «Ezerkalnos» (celta 20. gs. 20. gados); Sinoles c. p. «Bebrupos» (kapitāli pārbūvēta 1938. gadā).

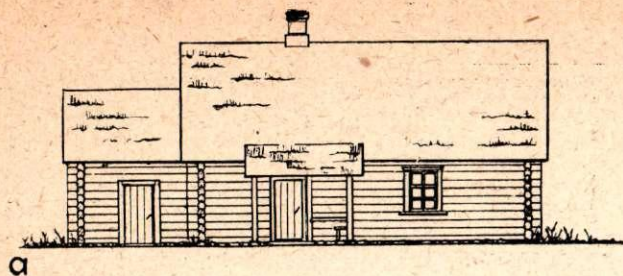
⁴⁰ Lītenes c. p. «Jaunsprukuļi»; Sinoles c. p. «Lapskalni».

⁴¹ Lejasciema c. p. «Pļavnīki»; Lītenes c. p. «Jaunsprukuļi».

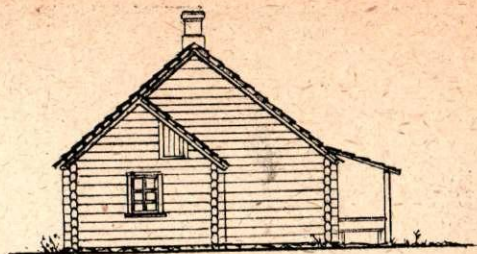
⁴² Sinoles c. p. «Lapskalni» (dzīvojamā māja celta 1898. g.).

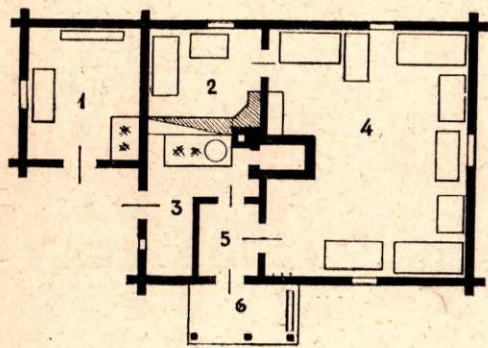
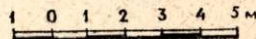
8. att. Dzīvojamā rija Vecgulbenes c. p. «Vecpuzuļos», celta 1837. gadā. To cēluši vietējie namdari. Saimniecībā zemes bijis 32 ha. 1898. gadā salmu jumta vietā uzlikts skaidu jumts. 1935. gadā ielikti jauni — lielāki logi. Tagad veco māju izmanto par galdnieka darbnīcu, bet dzīvo jaunajā mājā. *a* — dzīvojamā māja no dārza puses; *b* — dzīvojamās mājas ieejas fasāde; *c* — plāns (E11, 1995—1996 un 2001). Ekas iekšējais plānojums saglabājies nepārveidots no 19. gs. pirmās puses, kad lielajā istabā dzīvoja saimes ļaudis, bet mazajā kambarītī — saimnieks. Virtuvē vēl redzama sija — ārds, uz kura virs valēja pavarda pakāra katla kašus. 1896. gadā virtuvē iemūrēts lielais katls. *d* — gala skats; *e* — dzīvojamās mājas ieejas durvis ar lauku kalēja ap 1837. gadu darinātām virām; *f* — durvju rokturis — «klinķis» (E11, 1999, 2000).

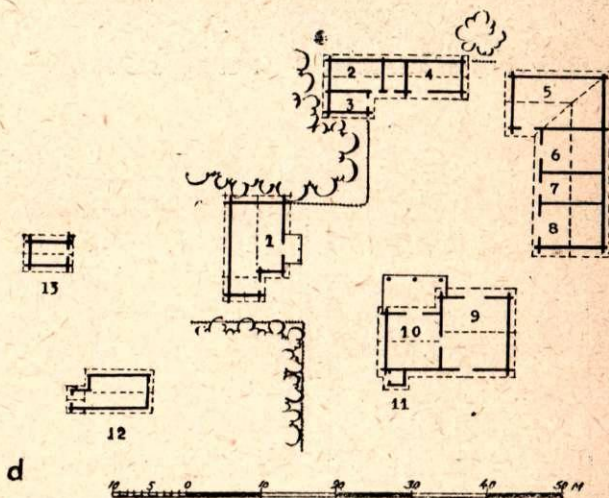
a

c

b

d

9. att. Dzīvojamā māja Lejasciema c. p. «Pļavniekos», celta 19. gs. otrajā pusē. Ēkas ziemeļaustrumu galā 20. gs. sākumā piebūvēta «melnā virtuve». Šai laikā no parastās virtuves atdalīts arī neliels vējtveris.

a — dzīvojamā māja no pagalma puses; b — plāns: 1 — melnā virtuve, 2 — mazais kambarītis, 3 — virtuve, 4 — lielā istaba, 5 — priekšnams, 6 — lievenis; c — gala skats; d — pagalma situācijas plāns: 1 — dzīvojamā māja, 2 — klētis, 3 — mazā klētiņa, 4 — šķūnītis, 5 — govju kūts, 6 — zirgu stallis, 7 — aitu kūts, 8 — ratnica, 9 — piedarbs, 10 — rīja, 11 — ateja, 12 — pagrabs, 13 — pirts.

tīga materiāla, no baļķu galotnēm vai arī no veciem, jau reiz lietotiem kokiem. Lai iegūtu celtniecībai materiālu, trūcīgie zemnieki dažkārt pirka no t. s. lielajiem saimniekiem vecas klētis vai rījas, kuru kokus izlietoja savu jauno istabu celšanai⁴³ (13. att.). Citreiz istabas sienas celtas no dēļiem stāvbūvē ar skaidu, mālu vai kūdras pildījumu⁴⁴ (14. att.). Iekšējā plānojumā trūcīgo zemnieku dzīvojamās mājas parasti ir divdaļīgas un sastāv no virtuves un istabas (13.—14. att.)⁴⁵

Kā zemnieku sociālie noslāņojumi ietekmējuši dzīvojamo māju izveidojumu, sevišķi spilgti vērojams buržuāziskās Latvijas laika celtniecībā. Turīgie saimnieki šajā laikā nereti pēc arhitekta-speciālista sastādīta plāna pārbūvēja vecās (15. att.) vai arī cēla pilnīgi jaunas lielas un ērtas dzīvojamās ēkas ar individuāli atrisinātu daudztelpu iedalījumu, kurā bija vējtveri, gaiteni, atsevišķas guļam- un ēdamistabas. Vidējie zemnieki šai laikā saglabāja vecā tipa ēkas vai arī cēla jaunas istabas ar 4—5 telpām un apkures mezglu ēkas centrā. Trūcīgo zemnieku istabi-

ņas šai laikā, tāpat kā iepriekš, parasti ir tikai divdaļu — tās sastāv no virtuves-priekšnama un dzīvojamās istabiņas.

Buržuāziskās Latvijas valdība 30. gados veicināja speciālu, t. s. kalpu-deputātnieku dzīvojamo māju celtniecību, bet Gulbenes rajonā tā nav kaut cik redzami izvērsusies. Ekspedīcijas laikā viena šāda 1938. gadā celta kalpu dzīvojamā māja konstatēta Litenes c. p. «Druvēnos» (16. att.). «Druvēnu» kalpu mājas iekšējā plānojumā ir vējtveri, drēbju žāvētavas, pieliekamie, sienu skapji un citas ērtības, kas visumā tajā laikā Gulbenes rajona dzīvojamās mājās bija retums. Tādējādi jaunā kalpu māja, salīdzinot ar vecā tipa dzīvojamām mājām, saviem apdzīvotajiem katrā ziņā sagādāja lielākas ērtības. Tomēr, kā noskaidrojās, pēc jaunās, t. i., kalpu mājas izbūves un valsts aizdevuma saņemšanas pats saimnieks ar savu ģimeni bija iekārtojies jaunajā kalpu mājā, bet kalpiem bija jādzīvo vecajā, neremontētajā 19. gs. beigās celtajā «istabā».

Šādas ir galvenās pamatiezīmes, kas raksturo Gulbenes rajona kolhozu zemnieku viensētās priekšpudomju laikā celtās zemnieku dzīvojamās ēkas.

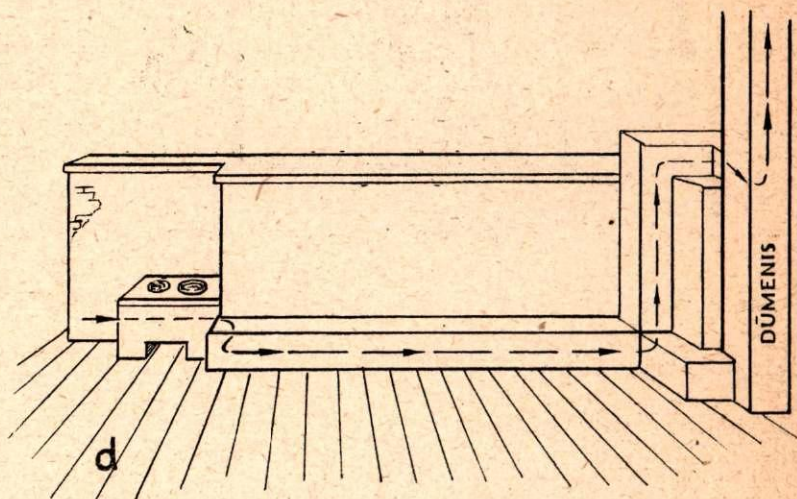
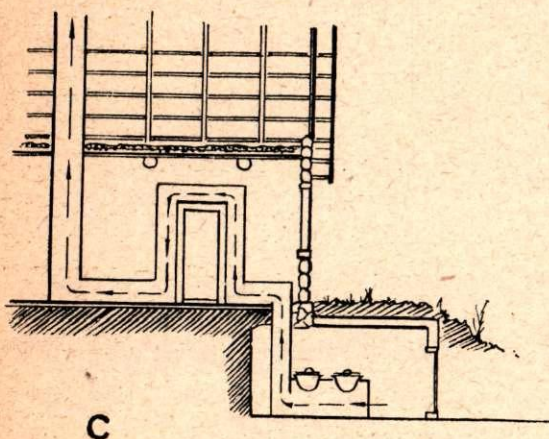
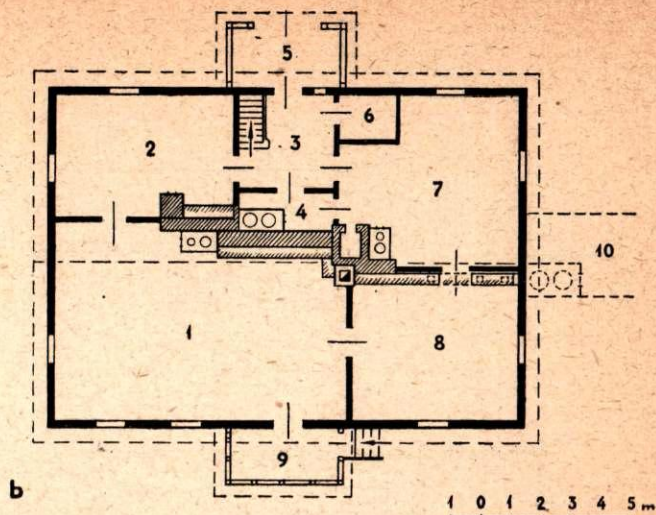
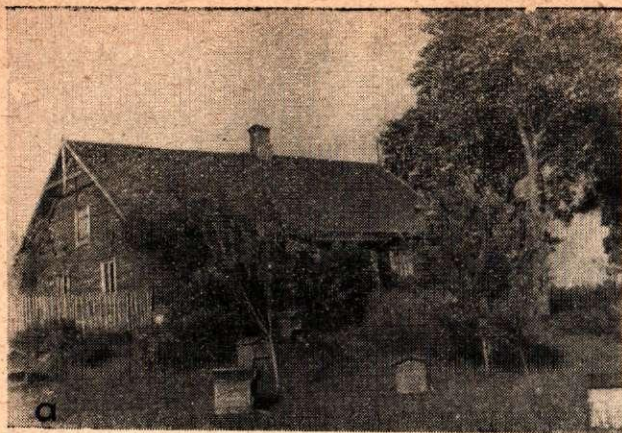
Analizējot Gulbenes rajona zemnieku senos mājokļu tipus, jāpiemin arī t. s. namiņi jeb vasaras virtuves.

19. gs. pirmajā pusē, kad mājokļu apkures ietai-

⁴³ Lejasciema c. p. «Ilgažos» (Melnslu ciems), teicēja Johanna Kubulniece.

⁴⁴ Beļavas c. p. «Krūmiņu» amatnieka Āriņa dzīvojamā māja.

⁴⁵ Lejasciema c. p. «Ilgažu» Kubulnieku māja; Beļavas c. p. «Krūmiņu» Āriņa māja.

10. att. Dzīvojamā māja Sinoles c. p. «Lapsukalnos», celta 1898. gadā. To cēlis vietējais namdaris Bucīņš. Zem dzīvojamās mājas izmūrēta t. s. melnā virtuve ar ieeju no pagalma puses.

a — dzīvojamā māja no dārza puses; *b* — plāns: 1 — lielā istaba, 2 — istaba, 3 — priekšnams, 4 — virtuve, kas ap 1934. gadu atdalīta no priekšnoma; pavards ar rīņiem iemūrēts saimes istabā, pārvēršot to par virtuvi. 1935. gadā pavards ar rīņiem un siltummūritis iemūrēts arī lielajā istabā, 5 — lievenis, 6 — pieliekamais, 7 — saimes istaba, 8 — mazā istabiņa (kambarītis), 9 — veranda, 10 — «melnā» virtuve; *c* — «melnās» virtuves dūmvada shēma. No 1935. gada melno virtuvi nelieto. Dūmvads, kas nāk no lejas caur istabas grīdu, aizmūrēts, bet pie istabas ārsienas sēžamajā mūrīti ierīkota speciāla kurtuve, kas noslēdzama ar skārda durīņām. Dūmvadu izmanto krāsns vietā istabas apsildīšanai. *d* — dūmvada shēma lielajā istabā.

ses vēl bija vāji attīstītas, namiņš bija zemnieka sētas neiztrūkstoša sastāvdaļa. Lai dzīvojamās telpas pasargātu no kodīgajiem dūmiem, ēdiena gatavošanu un vārīšanu centās izdarīt ārpus dzīvojamās ēkas, speciāli celtajā «vārāmā namiņā». Gulbenes rajonā bijuši pazīstami divi namiņu tipi: konusveida, no kārtīm sasliets «slietenis» un četrstūrainis guļbūves tehnikas cirtnis ar divslīpu, lubām klātu jumtu. Cirstais guļkoku namiņš parasti ir celts zem viena jumta ar pirti.⁴⁶ Pirti nokļūst, ejot cauri vārāmajam namiņam.

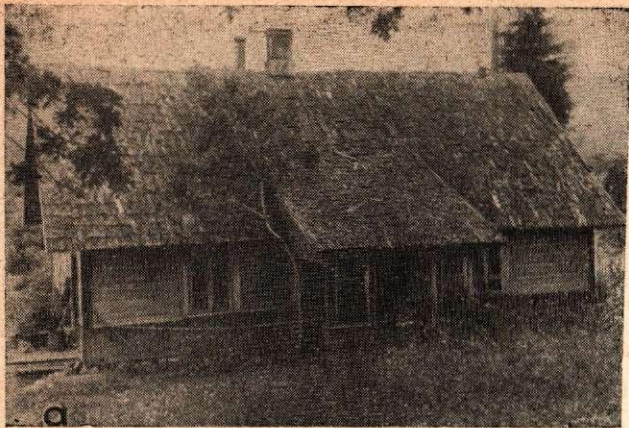
⁴⁶ Ekspedīcijas laikā 1956. gadā namiņi — «slieteņi» vairs netika konstatēti. Par tiem pierakstīti vienīgi atmiņu stāstījumi. Guļbūves tehnikā cirstie namiņi konstatēti Litenes c. p. «Jaunsileniekos» un «Briežos»; Stradu c. p. «Dziesniekos» un «Zviedros». Visos konstatētajos gadījumos namiņi ir zem viena jumta ar pirti, un, kaut gan namiņi vairs netiek lietoti savā pirmatnējā nozīmē, tie samērā labi saglabājušies kā pirts priekštelpa, kuru izmanto par ģērbtuvu pirts kurināšanas laikā.

Ieejas durvis, kas parasti atrodas namiņa gala sienā, ved bezgriestu telpā, kuras vidū ierīkots pavards. Pavards ir visai primitīvs. Parasti tā vietu iezīmē tikai daži lokveidā nolikti laukakmeņi, starp kuriem kurina uguni. Katlus virs pavarda pakar kāšos, kuri piestiprināti pie sijas vai ārda, kas griestu augstumā sniedzas no nama vienas sienas līdz otrai. Namiņos sastop arī pie sienas piestiprinātus grozāmus kāšus, ar kuru palīdzību katlu ērti var «uzgriezt» vai «nogriezt» no uguns.⁴⁷ Pavardu kurinot, dūmi izdalās pa visu namiņa augšu un izplūst laukā gan pa jumta čokuriem, gan arī pa durvīm. Dažkārt namiņam jumta korē izveidots speciāls atvērums dūmu izvadišanai.⁴⁸ Namiņā atrodas arī viens vai vairāki nekustīgi, uz laukakmeņiem novietoti lieli čuguna katli, kas uz-

⁴⁷ Stradu c. p. «Dziesniekos».

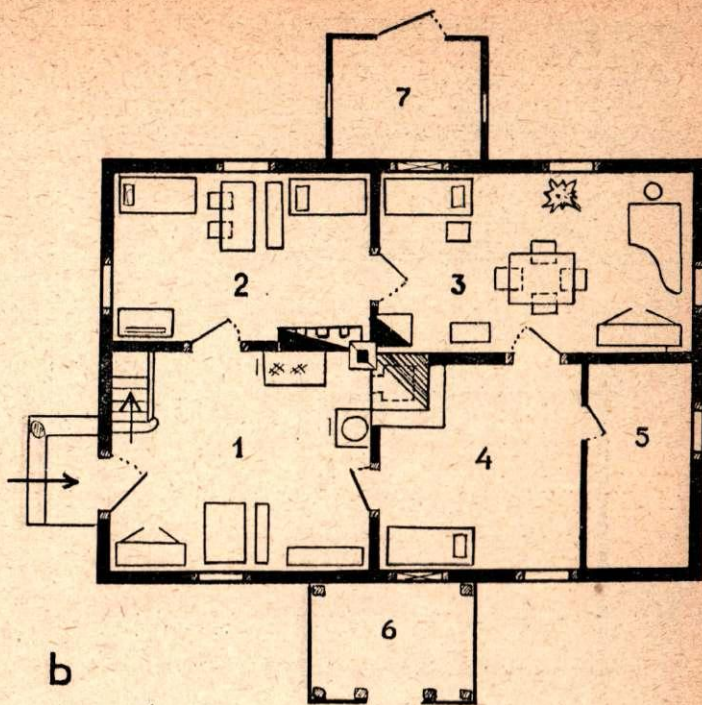
⁴⁸ Turpat.

11. att. Dzīvojamā māja Belavas c. p. «Krūmiņos», celta 1908. gadā. Ap 1920. gadu ēka apšūta ar dēļiem.
Zemes bijis 140 ha.

a — dzīvojamā māja no pagalma puses; b — plāns un telpu pašreizējais iekārtojums: 1 — virtuve, 2 — priekšistaba, 3 — zāle, 4 — mātes istaba, 5 — mazais kambariņš, 6 — lievenis, 7 — veranda.

skatāmi par iemūrēto katlu prototipu. Namiņos vārija galvenokārt tikai siltā laikā, kad dzīvojamās telpas nevajadzēja apsildīt, kādēļ tos arī mēdz saukt par vasaras virtuvēm — «vasaras ķēķiem». Sevišķi nepieciešams vārāmais namiņš bija tajās zemnieku mājās, kur bija dzīvojamās rijas. Vārīšana namiņā bija nesalīdzināmi ērtāka un patīkamāka nekā tumšajā bezlogu rijā zem lielās krāsns velves. Bez tam arī kulšanas laikā, kad rijā žāvēja labību, ēdienu gatavošana rijas krāsns priekšā bija ļoti apgrūtināta. Šajā laikā no rijas izvāca arī visus iedzīves priekšmetus, ko novietoja klētīs un dažkārt namiņā. Namiņā citreiz arī pārgulēja. Atsevišķos gadījumos vārāmā namiņa galā bija neliela dzīvojamā telpa — kambariņš.⁴⁹ Sādu pirtsnama kambariņi par mājokli izmantoja trūcīgie vaļinieki, kuriem nebija iespējams uzcelt savu māju un kuri arī nespēja saimniekiem atmaksāt par labāku mitekli. Parasti pirtskambaros dzīvoja vecuma dienās nespējīgi kļuvušie kalpi vai vecas māmiņas, kurām nebija apgādnieku, bet kas vēl spēja par šo mitekli saimnieku sētā veikt dažādus sīkus mājas un lauku darbus.

* * *

Pēc kolektīvizācijas Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Latvijā, veidojās jaunie kolhozu ciemati un jauns lauku iedzīvotāju — kolhoznieku dzīvojamās mājas tips.

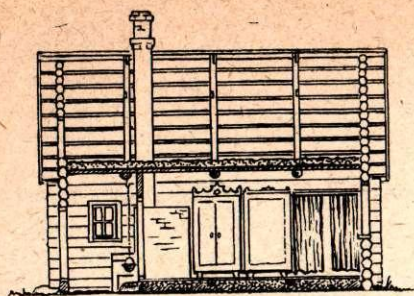
Kolektīvo saimniecību sekmīgai attīstībai vispirms bija nepieciešams nostiprināt ražošanas bāzi. Tāpēc

tika strauji izvērstā dažādu saimniecības ēku celtniecība. Celtniecības darba pirmajā posmā, tūlīt pēc kolhozu dibināšanas, atkarībā no katra kolhoza iespējām un vajadzībām ar labiem panākumiem tika lietoti rekonstrukcijas paņēmieni. Izmantojot kādu esošu celtni vai tās labi saglabātas daļas, tika izbūvētas saimniecības vai dzīvojamās ēkas. Tādējādi tika ietaupīts ne vien celtniecības materiāls, bet arī darbaspēks un līdzekļi, ko varēja izlietot citām vajadzībām. Sinī ziņā labi panākumi gūti kolhoza «Savienība», kur vesela rinda labu ēku rekonstruētas ar samērā niecīgiem līdzekļiem, turklāt ļoti īsā laikā. Piemēram, kolhoza «Savienība» centrā skatu priecina lieliski rekonstruēta, masīva, ugunsdroša trīsstāvu celtnie, kurā

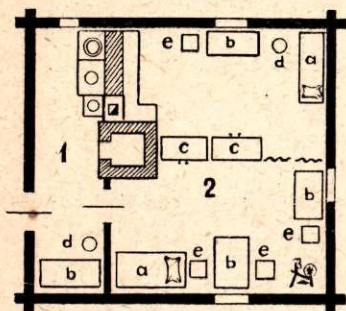

12. att. Dzīvojamā māja Belavas c. p. «Ezerkalnos», celta 1920. gados.

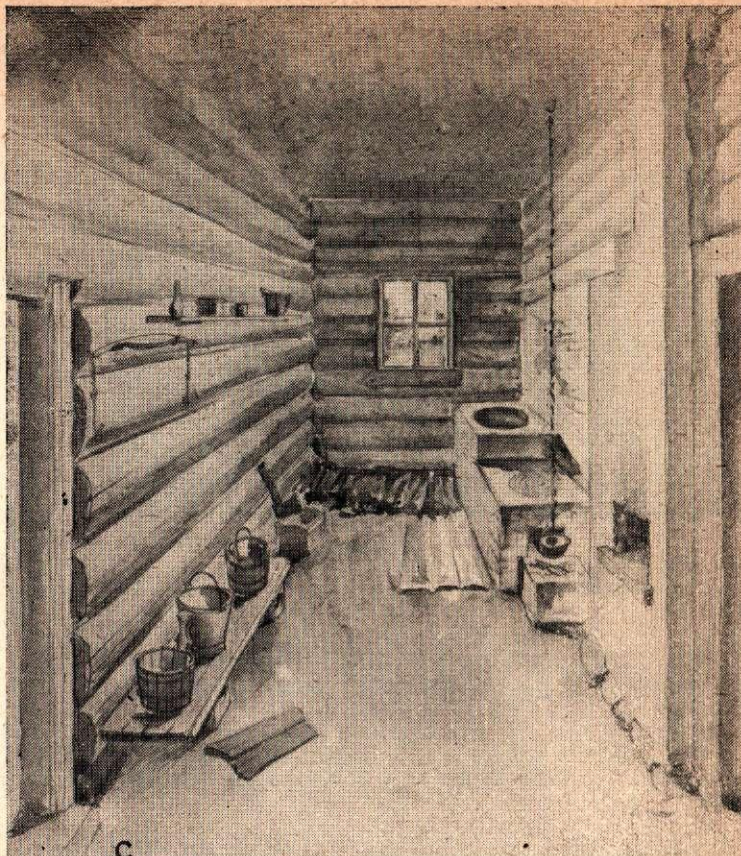
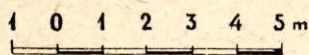
⁴⁹ Stradu c. p. «Zviedros».

a

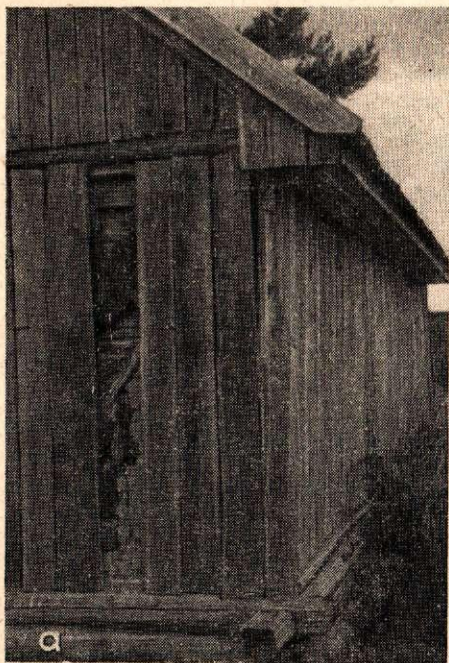
b

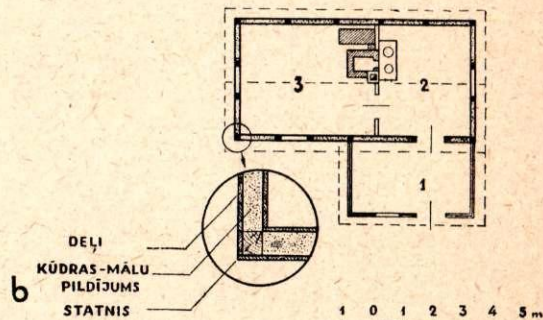
c

13. att. Bijušā trūcīgā zemnieka dzīvojamā māja Lejasciema c. p. «Ilgažos», celta 1913. gadā. Ēka celta no veciem, jau reiz lietotiem pussatrupējušiem baļķiem, ko zemnieks pircis no kāda turīga kaimiņu saimnieka.

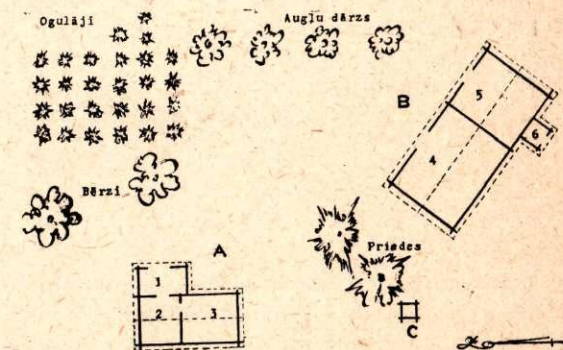
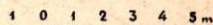
a — dzīvojamās mājas garengriezums; b — plāns un dzīvojamās mājas pašreizējais iekārtojums: 1 — virtuve, 2 — dzīvojamā istaba; a) gulta, b) galds, c) skapis, d) blūķītis, e) krēsls, f) vērpjamais ratiņš; c — virtuves stūris (E II, 2051—2052).

c

b

c

14. att. Bijušā trūcīgā zemnieka — amatnieka dzīvojamā māja Beļavas c. p. «Krūmiņos» (t. s. «Krūmiņu» mazmājiņa), celta 20. gs. 30. gados. Zemes bijis 2 ha. Tagad mājiņa neapdzīvota.

a — dzīvojamās mājas stūris, ēka celta ar dēļu sienām, starp kurām kūdras-mālu pildījums; b — dzīvojamās mājas plāns; c — pagalma situācijas plāns: A — dzīvojamā māja: 1 — priekštelpa, 2 — virtuve, 3 — istaba; B — saimniecības ēka: 4 — kūts, 5 — šķūnītis, 6 — ieeja pagrabā zem šķūniša; C — aka.

iekārtots kolhoza klubs, kantoris un 10 dzīvokļi. Šis pašas ēkas otrajā galā ierīkotas mehāniskās darbnīcas, garāžas, noliktavas.⁵⁰ Ar labiem panākumiem rekonstrukcijas darbi veikti arī kolhozā «Kopdarbība». Tur, piemēram, pārbūvētas bijušo viensētu «Vietleju», «Elderu» un «Reiņu» kūtis un zirgu stallis, «Rimstavu» graudu kalte un daudzas citas ēkas. Kolhoza «Plēsums» teritorijā atrodas bijušās Druvienas muižas ēku drupas. Kolhoza būvbrigāde, lietpratīgi izmantojot vecos mūrus, veco ēku dakstiņus, ķieģeļus un akmeņus, par 8000 rbļ. (kas ir samērā lēti, salīdzinot ar pastāvošajām valsts izmaksām) ievērojami īsā laikā (1959. gada vasarā) izbūvēja ērtu, plašu mehānisko darbnīcu ar speciālu nodalījumu traktoru remontam. Līdzīgā kārtā, par 7000 rbļ., atjaunota un glīti izbūvēta arī 3 istabu dzīvojamā māja kolhoza centrā, bet par apmēram 15 000 rbļ. otrajā kompleksajā brigādē — «Brizguļos» izbūvēta jaunlopu kūts 30 teļiem. Pārņemot kolhoza īpašumā «Pērles» dzirnavas ar gluži nelietotu un sapostītu aizsprostu, kolhoza celtnieki tās salaboja, tā izdarot pakalpojumu visai kolhoza saimei.⁵¹

Vairākos rajona kolhozos («Kalniena», «Cīņa», Ļeņina kolhozā u. c.), ar labiem panākumiem izmantojot seno ēku masīvos mūrus un iekļaujoties dotajos projektos, rekonstrukciju veidā izbūvētas ietilpīgas kūtis.

Līdzīgas, vairāk vai mazāk veiksmīgi rekonstruētas ēkas sastopamas gandrīz vai ikvienā Gulbenes rajona kolhozā.

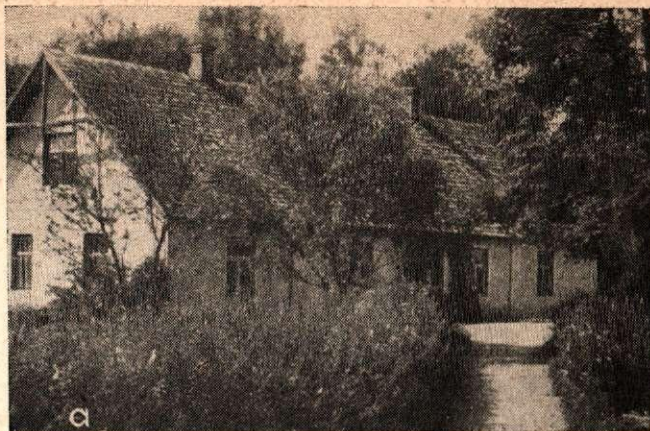
Prakse tomēr rāda, ka ne vienmēr ir lietderīgi atjaunot vecās ēkas. Kā zināms, betonētās masīvās cūku kūtis kā ziemā, tā vasarā ir aukstas, drēgnas, smaga gaisa pilnas. Cūkas, bet it īpaši sivēni, šādās kūtīs nīkuļo. Tāpēc ļoti labus panākumus cūkkopībā guvuši kolhozi, kas cūkām uzcēla vieglas, vienkāršas teltveida salmu mītnes, kuru griestu augstums nepārsniedz 1 m, bet jumts ar siltu segumu izpilda arī griestu vietu. Šādas mītnes izmaksā apmēram tikai 15 līdz 20% no masīvo ēku cenas. Ar ļoti labiem panākumiem šādas cūku mītnes — «vasarnīcas» uzceltas kolhozos «Spars», «Blāzma» u. c., kur cūkas speciālos aplokos salmu būdās mitinās no agra pavasara līdz vēlam rudenim. Šādas vieglas cūku vasaras mītnes, nedaudz stabilizējot un apvienojot, iespējams izveidot arī par pirmšķirīgām cūku mitināšanas ziemas telpām.

Ik gadus aizvien vairāk nostiprinot sabiedrisko saimniecību, Gulbenes rajona kolhozu jaunajos ciematos un ražošanas centros pieaug arī jauno, pēc pārbaudītiem tipa projektiem celto ražošanas un saimniecības ēku skaits. Ikvienā kolhozā redzams mazāks vai lielāks skaits jaunu, staltu ēku, kādas Gulbenes rajonā nebija pirmspadomju laikā. Tas viss rada jaunu ainu mūsu laukos.

Ja ražošanas un saimniecības ēku celtniecībā jau gūti visai ievērojami panākumi, tad ne tik laba veiksmē vērojama jauno ciematu dzīvojamā sektora iz-

⁵⁰ Pēc Gulbenes raj. Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas Lauku un kolhozu celtniecības nodaļas vadītāja J. Jaunzema materiāliem.

⁵¹ E 18, 5511 (vērtības rādītāji — līdz 1960. g. 31. decembrim spēkā esošajā cenu mērogā).

15. att. Dzīvojamā māja Ozolkalna c. p. «Vidupēs», kapitāli pārbūvēta 1920. gados, kad tai piebūvēts t. s. «jaunais gals» un lievenis. To darinājis kāds vietējais latviešu namdaris.

a — dzīvojamā māja no pagalma puses; b — dzīvojamā māja no dārza puses.

16. att. Dzīvojamā māja, t. s. kalpu jeb deputātnieku māja Litenes c. p. «Druvēnos», celta 1938. gadā.

būvē. Gulbenes rajona kolhoznieki dzīvo galvenokārt vēl vecajās bijušo viensētnieku dzīvojamās mājās.

Viensētās ēkas parasti izvietotas ap samērā plašu pagalmu. Ēku skaits atkarībā no bijušās saimniecības lieluma ir visai dažāds. Bijušo trūcīgo zemnieku sētās parasti redzamas tikai 2 ēkas: dzīvojamā māja un kūts ar šķūnīti un klētiņu zem kopēja jumta. Tur-

pretim bijušo vidējo un turīgo zemnieku sētās bez mīnētajām ēkām redzama arī vēl viena vai vairākas klētis, atsevišķs zirgu stallis, cūku kūtiņa, pagrabs un pirtiņa. Sēta nav iedomājama arī bez lielāka vai mazāka ogu un augļu dārziņa, dažādiem kokiem, košuma krūmiem un puķēm.

Protams, pēc sociālistiskā ražošanas veida uzvaras šīs daudzās atsevišķās ēkas kolhoznieka sētā vairs nav nepieciešamas. Tās tiek izmantotas nepilnīgi vai arī netiek izmantotas nemaz un tikai lieki sadrumstalo kolhoza zemes masīvu. Daļa lielāko un piemērotāko ēku dažviet vēl tiek izmantotas kolhoza vajadzībām. Kaut arī veco viensētu dzīvojamo māju ārējais veidols izmainījies samērā maz, to izmantošanā padomju iekārtas uzvara radījusi jaunu specifiku. Sakarā ar jauno ražošanas veidu un jaunajām ražošanas spēku attiecībām iznīcinātas šķiriskās pretrunas, kas tik spilgti izpaužas priekšpadomju laika zemnieka sētas un dzīvojamās mājas arhitektūrā, ēku iekšējā plānojumā un atsevišķu telpu izmantošanā.

Izzudis priekšpadomju laikā tik raksturīgais zemnieku sadalījums «saimniekos» un «kalpos», kā rezultātā izzudis arī dzīvojamās mājas iedalījums t. s. saimnieka un kalpu galā.

Vecajās dzīvojamās mājās pamazām kā nevajadzīgas un liekas izzudušas ar individuālo saimniekošanas veidu saistītās iekārtas, kā lielie, iemūrētie katli, kuros sautēja lopiem saknes, t. s. melnās virtuves — speciālās telpas lopbarības sagatavošanai, kalpu un gājēju dzīvojamās telpas utt.⁵² Nereti vecās lielās dzīvojamās mājas apdzīvotas tikai daļēji, bet, no otras puses, sastopami arī atsevišķi gadījumi, kad tās pārvērtušas par lielāka skaita kolhoznieku ģimeņu «kopmītnēm». Mājās, kas atrodas fermu tuvumā, kur vienkopus nepieciešams vairāk darbaroku, kopējā dzīvojamā ēkā mīt vairākas ģimenes, un dažkārt to dzīves apstākļi vēl ne vienmēr ir apmierinoši. Parasti šādos gadījumos katras ģimenes vajadzībām ir tikai viena istaba, kurā iemūrēts arī ēdiena gatavojamais pavards, tāpēc istaba izpilda reizē arī virtuves funkcijas.

Dažās lielākajās zemnieku dzīvojamās mājās iekārtotas kolhozu valžu telpas, brigāžu sarkanie stūrīši, kopmītnes un citas sabiedriska rakstura pasākumiem nepieciešamas telpas.⁵³

Skaidrs, ka līdz ar jauno ciematu pakāpenisku izbūvi vecās viensētas drīz vien pilnīgi izzudīs. To pašreizējai izmantošanai vairs ir tikai pagaidu raksturs. Sociālistiskais ražošanas un dzīves veids rāda, ka arī pašiem kolhozniekiem nepieciešams pēc iespējas ātrāk pāriet uz dzīvi labi iekārtotos kolhozu ciematos, kuru pirmie digļi jau spilgti iezīmējas arī Gulbenes rajona laukos. Jau 1953. g. PSKP CK septembra plēnumā N. Hruščovs, runājot par Baltijas republikām, kurās vēl ir daudz viensētu, norādīja: «... Mēs esam pārliecināti, ka tiks atrasts pareizs atrisinājums.

⁵² Lītenes c. p. «Jaunsprukūļi»; Lejasciema c. p. «Lapskalni»; Beļavas c. p. «Burtņieki»; Sinoles c. p. «Bebrupi».

⁵³ Vecgulbenes c. p. «Bielajos» un «Rubeņos» ir iekārtota kolhoza «Ausma» valde; Lejasciema c. p. «Oldermanos» ierīkots brigādes sarkanais stūrītis un bibliotēka; Ozolkalna c. p. «Vidupēs» ir kolhoza «Boļševiks» valde un sarkanais stūrītis; Beļavas c. p. «Letēs» — Gulbenes rajona zvērsaimniecības strādnieku kopmītneš.

Paši kolhoznieki negribēs dzīvot viensētās un izvirzīs jautājumu par nepieciešamību uzlabot kultūras un sadzīves apstākļus.⁵⁴ Prakse rāda, ka, nemitīgi pieaugot kolhoznieku ienākumiem, aizvien aktīvāka kļūst arī individuālā celtniecība Gulbenes rajona kolhozu jaunajos ciematos. To spilgti liecina dati par Gulbenes rajona kolhozu jaunajos ciematos uzcelto dzīvojamo māju skaitu pēdējos 8 gados, t. i., laikā no 1953. līdz 1960. g.

Gads	Uzcelto dzīvojamo māju skaits ⁵⁵
1953.	4
1954.	4
1955.	6
1956.	21
1957.	35
1958.	67
1959.	56
1960.	81

Pagaidām gan jaunuzcelto dzīvojamo māju skaits, salīdzinot ar rajona kolhoznieku kopējo sētu skaitu, sastāda vēl tikai apmēram 5%.⁵⁶ Tomēr, kaut arī patlaban skaitliskā pārsvarā vēl ir vecās, priekšpadomju laikā celtās zemnieku mājas, tās Gulbenes rajona kolhoznieku dzīvojamo ēku raksturošanai vairs nav tipiskas, jo svarīgs nav vis tas, kas pašreizējā momentā šķiet stiprs, bet sāk jau atmirt, bet gan tas, kas rodas un attīstās, ja arī pašreizējā momentā tas vēl liekas nestiprs.

Gulbenes rajonā kā pirmie kolhoza jaunajā ciematā ģimenes māju celtniecību uzsāka kolhoza «Centība» kolhoznieki Galgauskas ciemā, kolhoza «Darba ciltis» — Lejasciema ciemā un Kirova kolhoza kolhoznieki Stradu ciemā.

Kolhozu ciematos jaunās mājas vispirms ceļ tie kolhoznieki, kuriem līdz padomju varai nebija pašiem ne zemes, ne ēku. Tie galvenokārt ir bijušie kalpi un citi bezzemnieki, kas strādāja turīgo zemnieku sētās. Daļa šo kolhoznieku pārnākuši no Latgales — sevišķi no Abrenes, Balvu un Kārsavas apkārtnes un nes jaunajā vidē līdz sava novada etnogrāfiskās īpatnības. Sevišķi tas izpaužas mājas detaļu noformējumā un iekštelpu izveidojumā. (Par to būs runa tālāk.)

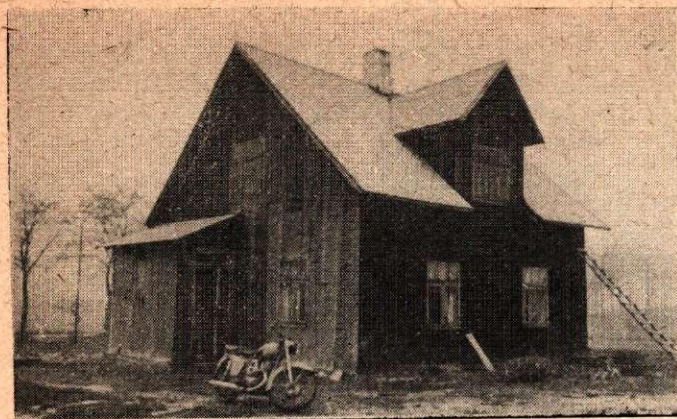
Pēdējos gados labus panākumus dzīvojamā sektora izbūvē guvis kolhozs «Savienība». Jaunajā kolhoza ciemata teritorijā abpus kādreizējai Krapas muižai jau izaudzis itin plašs ciemats — uzceltas 15 ģimenes mājas, bet vairāki kolhoznieki tādas vēl ceļ.⁵⁷

⁵⁴ N. S. Hruščovs. Par PSRS lauksaimniecības tālākas attīstības pasākumiem. Referāts PSKP CK plēnumā, 1953. gada 3. septembrī. Rīgā, 1953., 73. lpp.

⁵⁵ Dati pēc Latvijas PSR Celtniecības ministrijas Lauku un kolhozu celtniecības pārvaldes datiem.

⁵⁶ Izraksti no Gulbenes rajona kolhozu gadu pārskatiem (E 18 — 5509).

⁵⁷ Piemēram, 1958. gada decembrī savā jaunajā dzīvojamā mājā ugunis iededza kolhoza mehāniķis Eduards Kliesmets un zootehniķe Skaidrīte Kliesmete. Skaidrīte Kliesmete, bijusi pusgraudnieka Bengas meita, itin labi vēl atceras savu skumjo bērnību, sūrās darba gaitas saimnieku tīrumos. 1940. gadā Bengu ģimene saņēma 10 ha lielu jaunsaimniecību. Jau 1945. gada rudenī Bengu bērni — trīs dēli un meita zaudēja tēvu un palika vieni. Pēc Smiltēnes zooveterinārā tehnikuma beigšanas 1953. gada rudenī Skaidrīte sāka strādāt par zootehniķi kolhozā «Savienība». Sākot ar 1955. gadu, te pārnāca dzīvot visa viņas ģimene. Kopā ar savu vīru, kolhoza «Savienība» mehāniķi

17. att. Kolhoznieka E. Kliemeta ģimenes mājas jaunbūve kolhoza «Savienība» ciematā, celta 1959. gadā.

Glītu dzīvojamo māju uzcēlusi arī Sociālistiskā Darba Varone Viktorija Grase Daukstu ciema kolhozā «Taisnība» (18. att.). Saskaņā ar apstiprināto projektu tā ir koka karkasa ēka ar skaidu-kaļķu maisījuma pildījumu. Jumts divslīpu ar šīfera segumu. Ēkas sienas no ārpuses apšūtas ar baltajiem silikātu ķieģeļiem. Līdz ar to ēka patīkami izceļas veco priekšpadomju laikā celto zemnieku māju vidū. Iekšējā plānojumā tai apakšstāvā 3 istabas, virtuve ar pieliekamajām telpām, vannas istaba, tualetes telpa, vējtveris un samērā plaša priekštelpa, no kuras ved kāpnes otrajā stāvā. Tur paredzēts izbūvēt vēl 2 istabas.

Analizējot ēkas celtniecības procesa gaitu un salīdzinot gatavo objektu ar projektu, redzams, ka te izdarītas zināmas izmaiņas. Tās motivētas šādi: tā kā priekštelpa aizņemot pārāk lielu platību, istabas līdz ar to kļūstot pārāk mazas. Arī brīvi stāvošā maizes krāsns aizņemot pārāk daudz telpas, tāpēc tā izmūrēta zem pavarda. Sēžamais mūrītis projektā pārāk īss un šaurs. Tas uzcelts lielāks, lai kolhoznieks, laukā, vējā un lietū nosalis, varētu ērti atlaisties un sasildīties.

Viss sacītais liecina, ka kolhoznieku jauno māju projektu sastādītājiem vairāk jāuzklausā kolhoznieku vēlēšanās un intereses. Tikai savstarpējā domu apmaiņā izkristalizēsies labākie ēku projekti, saskaņā ar kuriem jāveido lauku ļaužu jaunās dzīvojamās mājas.

Analizējot Gulbenes rajonā mūsdienās celto dzīvojamo māju būvmateriālu, redzams, ka vēl dominē koks. Ēkas nav priekšpadomju laikā šeit tik raksturīgās gulbūves, bet galvenokārt — stāvbūves. Samērā bieži koka karkasa stāvbūves sienas siltuma labākai izolācijai pildītas ar izdedžiem, pārsegumi — koka.

No ārpuses šīs ēkas pagaidām apšūtas ar jumta papī vai arī jau savlaicīgi tiek apšūtas ar baltajiem silikātu ķieģeļiem. Pēdējie ne vien uzlabo ēkas kvalitāti, bet padara to arī izskatīgāku.

Gulbenes rajonā ceļ arī skaidbetona ēkas (19. att.). Tās ir lētas un siltas; tās ceļot, iespējams ietaupīt

Eduardu Kliemetu, 1958. gada decembrī Skaidrite Kliemete pārgāja uz dzīvi savā jaunajā 3 istabu ģimenes mājā. Tagad viņiem ir gaišs 3 istabu dzīvoklis ar labām mēbelēm. Kad paaugsties bērni, vēl divas istabas būs iespējams iekārtot mājas otrajā stāvā.

deficīto kokmateriālu. Skaidbetona sienu celtniecība prasa rūpīgu darbu. Šādu ēku ārsienas, ja tās apmestas vai apšūtas ar ķieģeļiem, arī ir izturīgas un glītas. Tāds lēts un praktisks ēku sienu celtniecības materiāls kā kūdras paneli, ko ar labiem panākumiem lieto vairāki Kurzemes kolhozi, Gulbenes rajonā vēl nav guvis vajadzīgo popularitāti. Pēc Celtniecības ministrijas Lauku un kolhozu celtniecības pārvaldes ziņām, no kūdras blokiem Gulbenes rajonā uzcelta tikai viena dzīvojamā māja.

Pēc ārējā izveidojuma visbiežāk (apmēram 70%) sastopamas pusotra stāva dzīvojamās ēkas, kurām iespējams arī jumta stāvā izbūvēt dzīvojamās telpas. Div- vai vairāku stāvu daudzģimeņu dzīvojamās ēkas, kaut gan tās it īpaši ūdens piegādes, elektriskās iekārtas un radioficēšanas ziņā ir visai ekonomiskas un ērtas — Gulbenes rajona kolhozos pagaidām vēl nav uzceltas.

Saskaņā ar partijas un valdības norādījumiem par vairākstāvu dzīvojamo māju celtniecību kolhozu ciematos, Galgauskas ciema kolhozā «Centība» jau pieņemts un apstiprināts divstāvu dzīvojamās mājas tipa projekts, kura realizēšanu dzīvē paredzēts uzsākt visdrīzākā laikā. Tā būs īres māja, ko cels ar kolhozu nedalāmā fonda līdzekļiem jaunā ciema centrā, kolhoza valdes ēkas tuvumā.

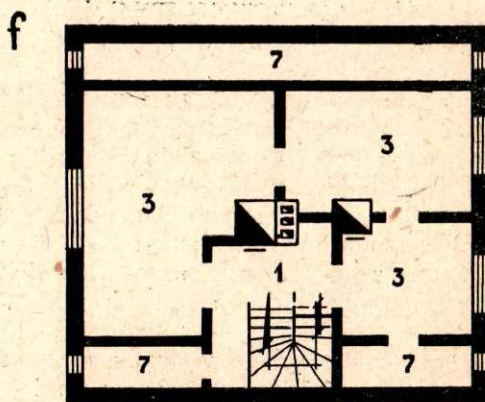
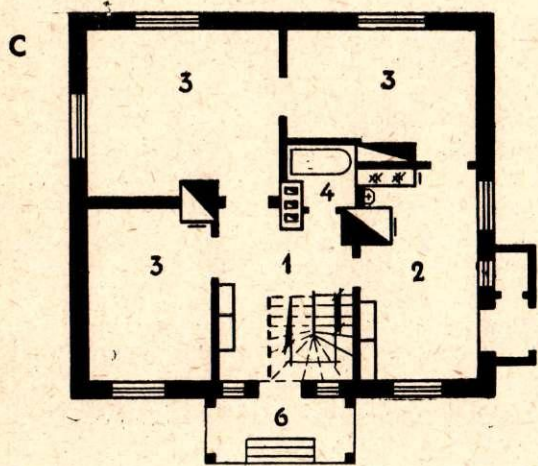
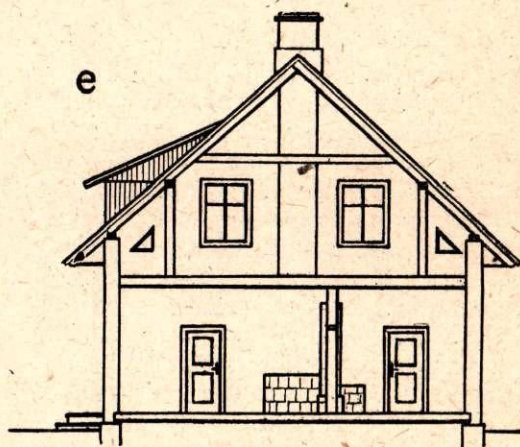
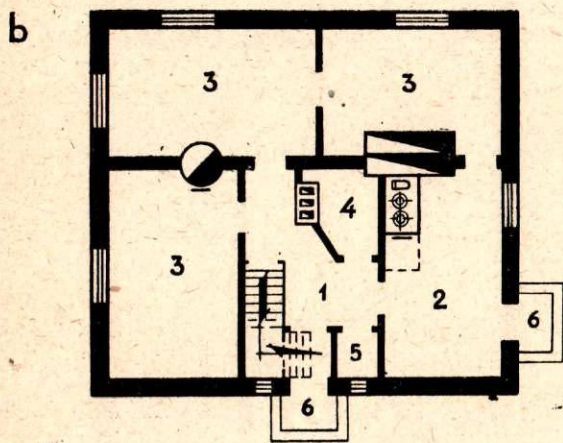
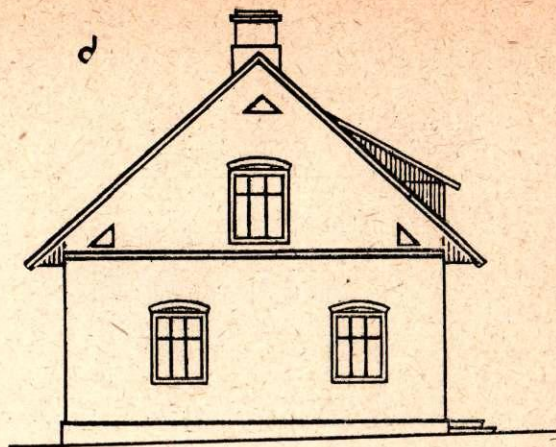
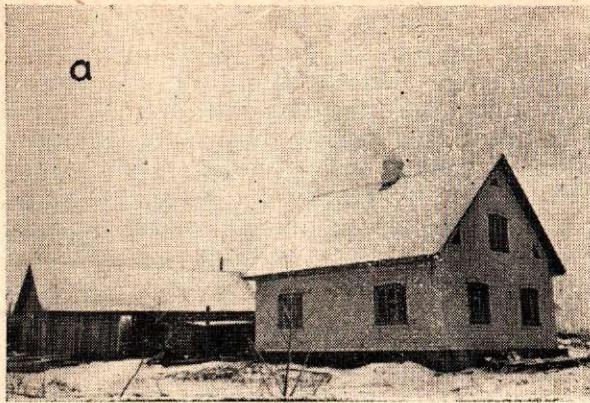
Jauno dzīvojamo māju iekšējais plānojums un iedalījums ir visai daudzveidīgs.

Praksē tiek popularizēti standarta tipa projekti. Tomēr kolhozniekiem atļauts celt savas dzīvojamās mājas arī pēc individuāliem, pašu sastādītiem projektiem, ja vien tie apstiprināti rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas Lauku un kolhozu celtniecības nodaļā. Atkarībā no ģimenes lieluma jaunajās mājās ir 2—3—4 un vairāk dzīvojamo istabu. Sastādot un apstiprinot projektus, rajona celtniecības organizācijas darbinieki raugās, lai būtu vējtveris, kas vecajām dzīvojamām ēkām parasti nebija. Ieplānots arī sanitārais mezgls ar izlietni, vannas un tualetes istabu. Tāpat vērojama cenšanās novērst veco dzīvojamo māju plānojuma kļūdu, kad dzīvojamās telpās varēja nokļūt, tikai ejot cauri virtuvei. Pēc iespējas paredzēti arī sienas skapji un samirkušo vai izmāzgāto apģērbu žāvētavas.

Vairākas šādas labi izplānotas dzīvojamās mājas jau uzceltas vai arī tiek celtas, piemēram, kolhozā «Centība», «Taisnība», «Tirza» u. c. (20. att.).

Prakse tomēr rāda, ka daudzi kolhoznieki celtniecības gaitā samērā bieži izmaina ēkas iekšējo plānojumu, nemaz nerunājot par ēku jumtu un logu formām, kas, izveidotas saskaņā ar arhitektūras jaunajām prasībām, kolhozniekiem dažkārt liekas neparastas.

Tā, piemēram, Daukstu c. p. kolhozā «Taisnība» kāds kolhoznieks izvēlēties tipa projektu ГВ-3 — nelielu mājiņu ar lēzenu četrslīpu jumtu. Iekšējā plānojumā tai 2 istabas, virtuve, vannas istaba u. c. nepieciešamās telpas. Minētais kolhoznieks pilnīgi izmainījis tipa projektu. Savu māju tas uzcēlis ar stāvu divslīpu jumtu, lai augšstāvā varētu izbūvēt papildus dzīvojamās telpas, bet apakšstāvā plānojumu pārveidojis līdzīgi šā novada veco dzīvojamo māju plānojumam, atmetot pieliekamās telpas, vannas istabu un

18. att. Sociālistiskā Darba Varones V. Grases ģimenes mājas jaunbūve kolhoza «Taisnība» ciematā, celta 1960. gadā.

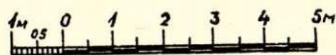
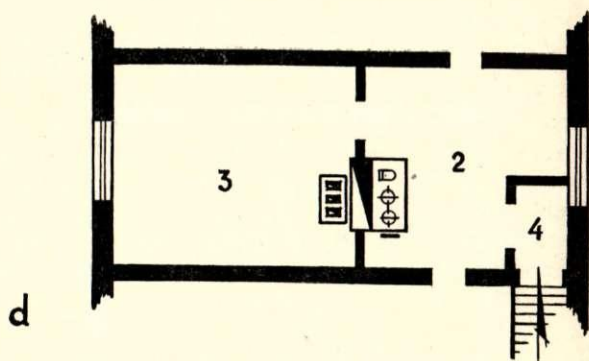
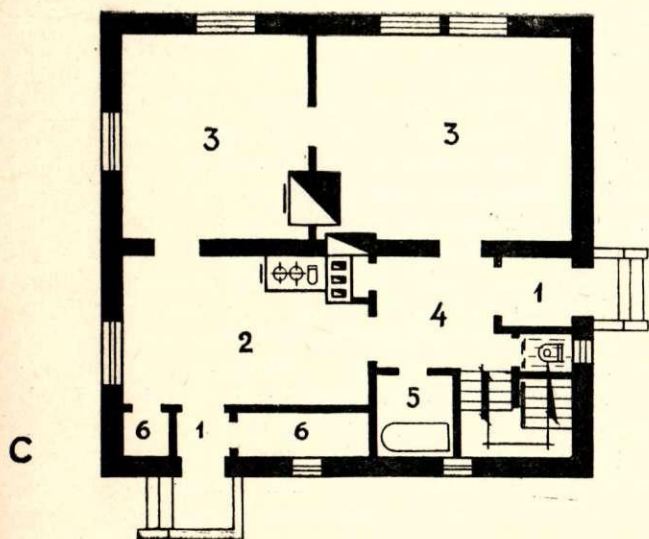
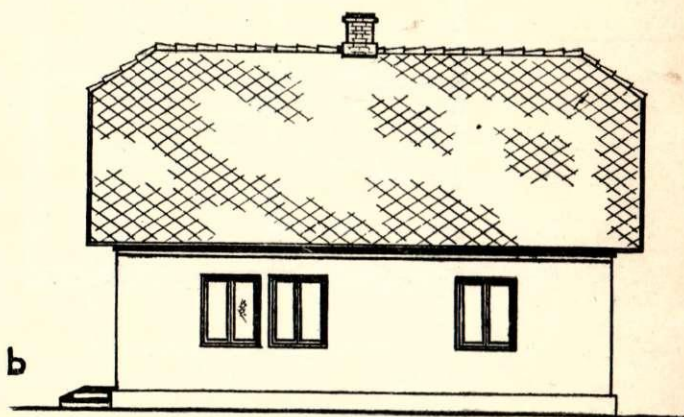
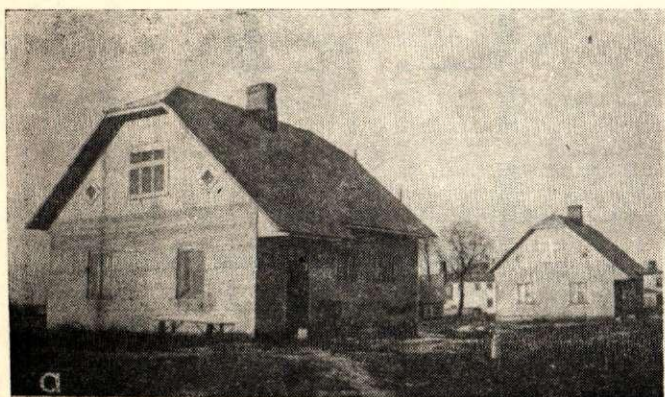
a — kopskats; *b* — faktiski uzbūvētā apakšstāva plāna shēma; *c* — projekta plāna shēma; 1 — priekšnams, 2 — virtuve, 3 — istaba, 4 — vannas istaba, 5 — pieliekamais, 6 — lievenis, 7 — bēniņu telpa; *d* — ēkas gala skats; *e* — šķērsgriezums; *f* — jumta izbūves plāna shēma.

19. att. Kolhoza «Centība» jaunajā ciematā ar nedalāmo fondu līdzekļiem 1959.—1960. g. jaunceltās kolhoznieku īres mājas.

tualetes istabu (21. att.). Kaut arī šādā veidā dzīvojamā māja ir bez zināmām ērtībām, kolhoznieka ģimenei tā liekas patīkamāka nekā projektā paredzētā. No Latgales pārnākušie krievu tautības kolhoznieki savas jaunās dzīvojamās mājas vienos sānos visgarām zem jumta pārkares mēdz celt priekšnamu — pieliekamo (sinces), tā pārnēsot Gulbenes rajonā Latgalē raksturīgās senās celtniecības iezīmes (piemēram, kolhoza «Savienība» kolhoznieku Suvorova un Koblukova dzīvojamā māja) (22. att.).

Salīdzinot dažādas kolhozu ciematos uzceltās ēkas ar projektiem, redzams, ka izmaiņas mazāk skar ēkas ārēni, vairāk — iekšējo izveidojumu. Nepietiekami kontrolējot celtniecības gaitu, dažkārt vērojami nosodāmi gadījumi. Tā, piemēram, Stradu c. p. kolhozā «Savienība» kāds no Kārsavas rajona pārnācis kolhoznieks atteicies no starpsienām, telpu sadalot vienīgi ar telpā brīvi novietoto lielo maizes krāsni un tās vienos sānos piemūrēto pavardu. Pēc vajadzības

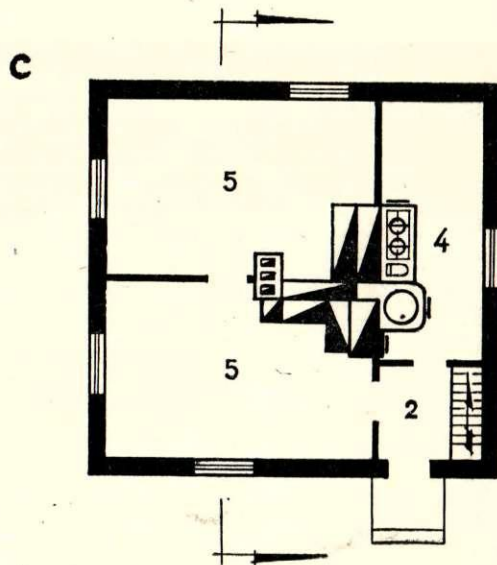
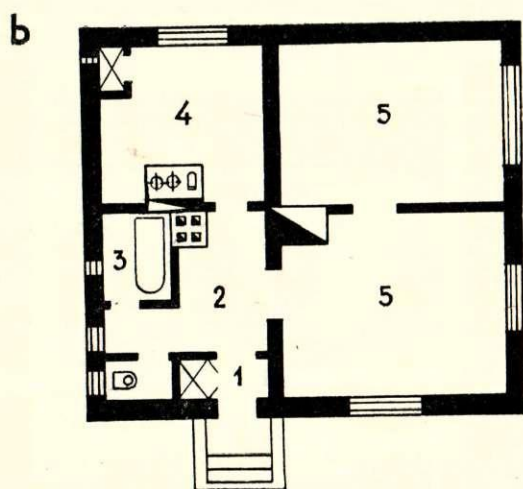
20. att. Jaunbūves kolhoza «Centība» ciematā.

a — kopskats; b — ielas fasāde; c — pamata stāva plāna shēma: 1 — vējtveris, 2 — virtuve, 3 — istaba, 4 — priekšnams, 5 — vannas istaba, 6 — pieliekamais; d — jumta izbūves plāna shēma.

21. att. Kolhoznieka ģimenes māja, celta 1959. g. kolhozā «Taisnība».

a — kopskats; b — projekta plāna shēma; c — faktiski izbūvētā plāna shēma: 1 — vējtveris, 2 — priekšnams, 3 — vannas istaba, 4 — virtuve, 5 — istaba.

telpu var sadalīt ar aizkariem. Kaut arī šāda telpa visai ērta un mājīgi iekārtojama, no sanitārā viedokļa tā nav pieņemama. Visi ēdiena sagatavošanas produkti tiek ienesti dzīvojamā telpā. Tāpat arī dažādie, ēdienu gatavojot radušies izgarojumi, smaržas un garaiņi brīvi izplatās pa visu dzīvokli, kur strādā vai atpūšas pārējie mājas ļaudis un mācās bērni (E 18, 5490—5492).

Analizētais materiāls rāda, ka Gulbenes rajona kolhozos strauji izvērsto jauno ciemu izbūvi nevar atstāt pašplūsmef. Rūpīgi un stingri jāseko, lai kolhoznieki savas ēkas celtu saskaņā ar apstiprinātajiem projektiem. Tas ir vienīgais un pareizais ceļš, kā visātrākā laikā lauku darbaļaudīm palīdzēt izveidot skaistas dzīvojamās mājas ar glītām un ērtām telpām.

Sevišķu vērību kolhoznieki veltī dzīvojamo telpu iekšējai apdarei un iekārtošanai. Sienas un griesti rūpīgi apmesti un izbalsināti. Sienas krāsotas vai nu ar līmes krāsām gaišos, saulainos toņos, vai arī noklātas tapetēm. Grīdas krāsotas eļļas krāsām, izklātas austiem celiņiem vai grīdsegām vai arī dažkārt noklātas ar linoleju — sevišķi priekštelpās. Krāsnis un pavardi mūrēti no vāpētiem podiņiem vai arī, ja mūrēti no nevāpētiem podiņiem — krāsoti līmes krāsām.

Par lauku darbaļaužu dzīves līmeņa celšanos sevišķi labi liecina dzīvojamās mājas iedzīves priekšmetu izvēle un izkārtojums. Kolhoznieki iegādājas jaunas, glītas pilsētas tipa mēbeles, kā arī dažādus dekoratīvus dzīvokļa izdaiļošanas priekšmetus. Gandrīz vai ikvienā kolhoznieka mājā redzamas kādas jaunas, pēdējā laikā veikalā pirktas modernas mēbeles: pulēti galdi, krēsli, tualetes spoguļi, skapji utt.

Lauku darbaļaužu dzīvokļos redzamas arī gaumīgas glezniņas vai to reprodukcijas, mākslas keramika, dekoratīvi plauktiņi, kokgriezumi utt.

Dzīvokļa mājīguma radīšanā liela nozīme ir audumiem, kas ir gan pirkti, gan arī pašu darināti. 1956. gadā etnografu ekspedīcijas laikā sarīkotā lietišķās mākslas pašdarbnieku izstāde uzskatāmi parādīja, ka Gulbenes rajona kolhozu zemnieku sētās sastopami daudzi pašu darināti krāšņi un vērtīgi mājas iekārtas priekšmeti un piederumi: dekoratīvas gultas segas, greznuma spilveni utt. (skat. A. Alsupes rakstu šīnī rakstu krājumā).

Logus sedz gaiši aizkari. Bieži vien redzami arī krāsaini, rūtaini, pēc novada senajiem audumu paraugiem darināti logu un durvju aizkari. Tos darinājušas vai nu pašas kolhoznieces no darba brīvajā laikā, vai arī tie pirkti. Gultas sedz gan pašautām, gan arī pirktām segām. Pašaustās segas rotātas krā-

sainām šķērsvitrām vai arī austas sīkā fona rakstā uz t. s. mašinstellēm. Pēdējās parasti ir austas rūp-kombinātos vai arī ir lauku audēju — tautas mākslas meistaru darbs. Raibās segas klāj ne tikvien uz gultām, bet ar tām labprāt pārklāj arī moderno, veikalā pirktu divānu vai kušeti. Svētdienās gultas pārklāj ar baltām vai arī no balta un nebalināta lina rakstaini austām virssegām. No Latgales pārnākušo kolhoznieku mājās savukārt redzamas Latgalē raksturīgās rakstainas, fonu klājošās gultas segas ar samērā spilgtu (sarkanu, zaļu, dzeltenu, zilu u. c.) krāsu salikumu — visbiežāk melnā pamatā.

Vietējo iedzīvotāju atzinību ieguvuši arī latgaļiešu skaistie audumi, kā arī keramika.

Gulbenes rajona lietišķās mākslas pašdarbnieku darbu skates rāda, ka pašdarbnieces (audējas, izšuvējas u. c.) šodien neatdarina tikai vecos etnografiskos priekšmetus, bet meklē arī jaunas formas un iespējas, kā tautas mākslas vecās tradīcijas attīstīt tālāk.

Ja priekšpadomju laikā labas, glītas mēbeles un mājīgi iekārtots dzīvoklis bija tikai turīgākajiem saimniekiem, tad tagad tāds ir jebkuram ierindas kolhozniekam, kam ir pietiekama vēlēšanās un enerģija tādu sev iekārtot.

Pēdējos gados, nemitīgi pieaugot reālajiem naudas ienākumiem, kolhoznieki iegādājas arī modernus radiouztvērējus un radiolas. Ja, piemēram, buržuāziskās Latvijas laikā Daukstu ciemā radioaparāti bija tikai dažās, turīgāko saimnieku mājās, tad tagad tie ir vai ikkatrā kolhoznieka sētā.

Kolhozā «Uzvara» 1960. g. bija apmēram 100 dažādu marķu radioaparātu — visvairāk «Akords» un «Sakta». Tikai 1960. gadā vien kolhoznieki iegādājās ap 40 radioaparātu un radiolu (E 18, 5516).

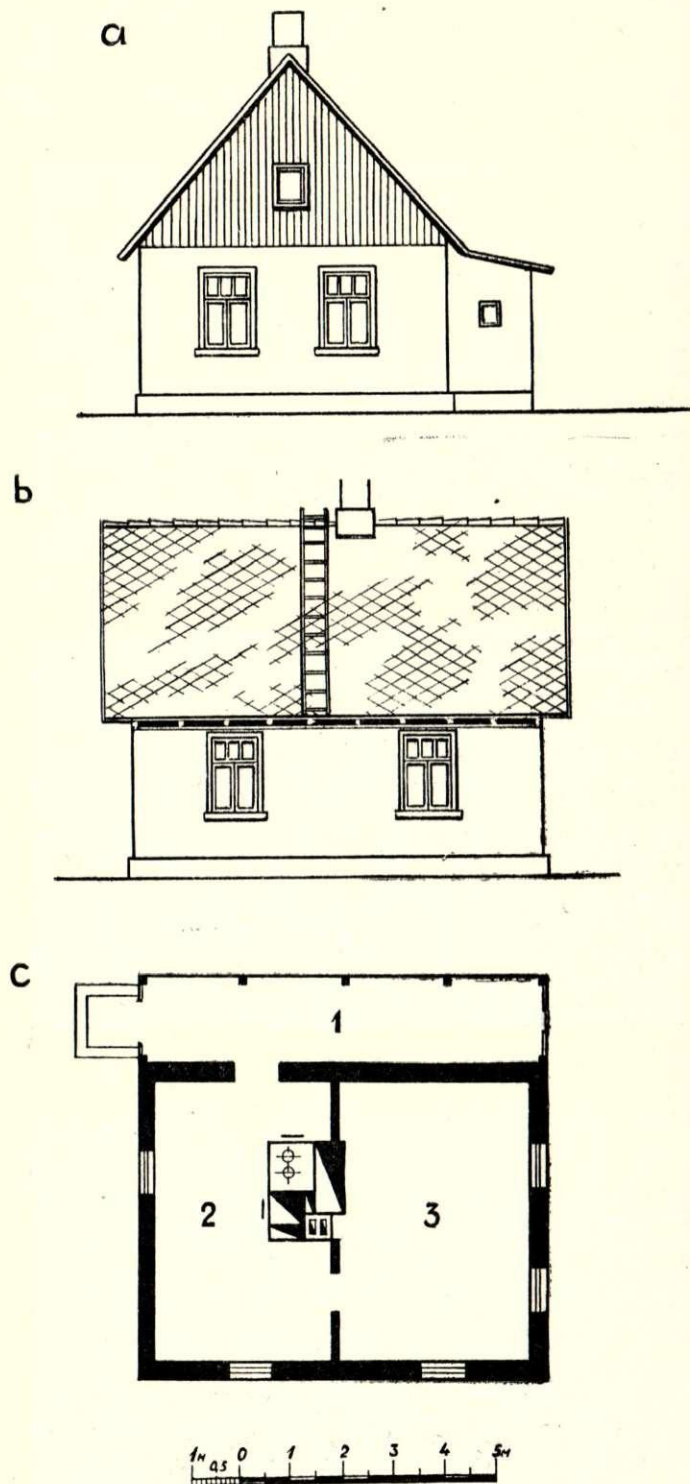
Kolhoza «Uzvara» ciema teritorijā iekārtots arī radiotranslācijas tīkls un radioficēts kolhoza kantoris, pienotava, bibliotēka, Daukstu septiņgadīgā skola, kā arī tuvākās kolhoznieku mājas. Tuvākajā nākotnē paredzēts radiotranslācijas tīklu paplašināt no kolhoza centra arī uz attālākajām kolhoznieku mājām. Tas ievērojami atvieglos darbu organizēšanu brigādēm.

Liels spēks kolhozos ir elektrifikācija. Daži rajona kolhozi jau gandrīz pilnīgi elektrificēti. Starp tiem atzīmējami kolhozi «Boļševiks» (100%), «Leņina ceļš» (100%), «Kopdarbība» (80—90%), «Spars» (80%) u. c. Tomēr ir vēl arī tādi kolhozi, kur elektrificēti tikai kolhoza centrs un dažas fermas («Plēsums», «Taisnība», «Tirza», «Ausma» u. c.). Šajos kolhozos ir jau izgatavoti projekti transformatoru un augstsprieguma līniju izbūvei.⁵⁸

Ja arī jauno lauku dzīvojamo māju plānojumā un ārējā izveidojumā pašreiz vēl ir manāmas dažas atšķirības no pilsētas individuālām dzīvojamām ēkām, tad mēbeļu izvietojumā, telpu racionālā iekārtošanā un orientācijā nav nekādu būtisku atšķirību no pilsētnieku viengimeņu dzīvokļiem.

Nenoliedzami, ka celtniecības attīstību laukos ietekmē arī celtniecības attīstība Gulbenes pilsētā. Ja buržuāziskās Latvijas laikā Gulbenei bija visai mazas

attīstības perspektīvas, tad padomju varas gados tā izaugusi līdz nepazīšanai. Sevišķi nozīmīgs Gulbenes pilsētas celtniecības attīstībā bijis 1959. g., kad strauji izvērsās kapitālā celtniecība. Jaunā celtniecība norit saskaņā ar lietpratīgi sastādītu pilsētas izbūves perspektīvo plānu, kurā pārdomāti organizētas gan

22. att. Kolhoznieka Koblukova 1959. g. jaunceltā ģimenes māja kolhoza «Savienība» ciematā.

a — gala skats; b — pretskats; c — plāna shēma: 1 — priekšnams (sīn-ces), 2 — virtuve, 3 — istaba.

⁵⁸ E 18, 5515.

dzīvojamās ēkas, gan pilsētas saimnieciskās iestādes un darbaļaužu sadzīves un kulturālas atpūtas vietas.

* * *

Milzīga nozīme pilsētas, kā arī visa rajona kultūras dzīves veidošanā ir jaunajam Gulbenes kultūras namam. Tā ir štalta, moderna ēka pilsētas centrā. Celtnieki šo ēku kā velti nodeva darbaļaudīm 1960. g. par godu Padomju Latvijas 20. gadadienai (23. att.). Iepretim jaunajam kultūras namam redzama kāda cita līdzīgā stilā celta ēka, kurā gaumīgi iekārtotas jaunā, plašā universālveikala telpas, ēdnīca un restorāns. Tur ir ērts vestibils, roku mazgātava un patīkami iekārtotas zāles (24.—26. att.). Šajā ēkā atrodas arī rajona Patērētāju biedrību savienības kantora darbinieku labi iekārtotās darba telpas. Arī šī ēka nodota ekspluatācijā 1960. g. jūlijā.

Netālu no kultūras nama un universālveikala, aiz vecā tirgus laukuma līdzīgā stilā tiek celts jaunais Padomju nama korpuss. Visas šīs trīs ēkas pilsētas centrā veido labi saskaņotu celtņu kompleksu. Vecā tirgus laukuma vietā visdrīzākā laikā paredzēts izveidot skvēru ar strūklaku, daudzām puķu un košumkrūmu grupām un atpūtas soliēm. Jaunajam tirgum Gulbenē ierādīta cita, piemērotāka vieta, un tā iekārtošanas priekšdarbi jau ir sākušies.

Ievērojami pasākumi pēdējos gados veikti, lai pilsētas darbaļaudis nodrošinātu ar labiem dzīvokļiem.

25. att. Skats ēdnīcas priekštelpā.

23. att. Kultūras nams Gulbenē, celts 1960. g.

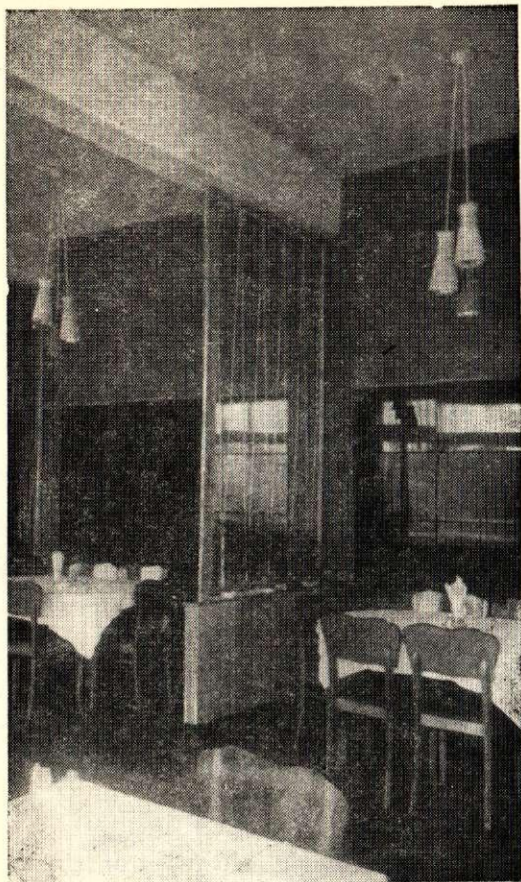
24. att. Universālveikals, ēdnīca un restorāns Gulbenē, celti 1960. g.

Uzcelts lielāks skaits jaunu māju, kā arī kapitāli izremontētas vecās dzīvojamās mājas. Tā 1959. g. kapitāli izremontētas dzīvojamās mājas Pamatu, Krasta, Puškina, Brīvības, Vidus un Rīgas ielās 2000 kvadrātmetru kopplatībā.⁵⁹ Tanī pašā laikā uzcelts arī lielāks skaits jaunu daudzdzīvokļu māju. Piemēram, 1959. g. gulbenieši saņēma vienu 4 dzīvokļu namu Bišu ielā un vienu 12 dzīvokļu namu Rīgas ielā (27. att.). Jaunas dzīvojamās mājas ekspluatācijai nodeva arī saldētava, MMS, rūpniecības kombināts, Patērētāju biedrību savienība un dzelzceļu mežgls. 1960. g. jaunus dzīvokļus saņēma apmēram 55 ģimenes. 1961. g. tika pabeigta 24 dzīvokļu nama būve Rīgas un Oškalna ielas stūrī (28. att.), kā arī tika uzsākta jaunas 8 dzīvokļu mājas celtniecība Pamatu ielā.

Daudz skaistu, jaunu dzīvojamo namu pēdējos gados saviem strādniekiem uzcēlušī Gulbenes dzelzceļnieki. 1958. g. nodota ekspluatācijā divstāvu 8 dzīvokļu māja. Dzelzceļa lokomotīvu depo kolektīvs kopīgiem spēkiem un neatraujoties no tiešā ražošanas darba uzcēlis divas divstāvu mājas ar 14 dzīvokļiem. Arī vagonu depo kolektīvs saviem spēkiem uzcēlis divas 6 un 8 dzīvokļu mājas. Bez tam jau 1958. g. 16 dzīvokļus Gulbenes dzelzceļniekiem nodevusi arī Dzelzceļu pārvaldes celtniecības organizācija. Tādējādi samērā īsā laikā dzelzceļnieki Gulbenē saņēmuši 58 ērti iekārtotus dzīvokļus⁶⁰ (29. att.).

⁵⁹ E 18, 5501.

⁶⁰ E 18, 5502.

26. att. Skats restorāna zālē.

Strauji Gulbenē izvēršas arī individuālā būvniecība, kas tiek organizēta saskaņā ar pilsētas ģenerālo plānu, lai jaunā pilsēta veidotos skaista un labi iekārtota.

Padomju varas gados Gulbenes pilsētas teritorija palielinājusies divas reizes, gandrīz tāpat pieaudzis arī pilsētas iedzīvotāju skaits.⁶¹ Tāpēc bija nepieciešams domāt arī par iedzīvotāju ērtību pavairošanu, proti, par ūdenstorni celšanu un kanalizācijas ierīkošanu (30. un 31. att.). Uzsākta arī modernas veļas mazgātavas celtniecība.

Daudz Gulbenē darīts arī pilsētas jaunu ielu izveidošanā un veco ielu segumu atjaunošanā.

Ievērojami darbi veikti pilsētas zaļumu saimniecībā. 1959. g. pilsētas apstādījumos iedēstīts 2200 košuma krūmu, 1000 dažādu koku un apmēram 15 000 vasaras un ziemciešu puķu.⁶² Pilsētas parkā izveidots bērnu spēļu laukums, bet Rīgas un Brīvības ielu stūrī — skvērs. Atjaunoti arī vairāki vecie parki (Emzes parks, «Spārīte» u. c.), kā arī iekārtoti jauni skvēri.

Mazo Gulbenes pilsoņu rīcībā nodots labi iekārtots bērnudārzs. Tajā ir gaumīgas un plašas telpas.

⁶¹ P. Priede, J. Jaunzems. Ceļ jaunas ēkas, veidojas ielas. — «Sarkanais Stars» (LKP Gulbenes rajona komitejas un Gulbenes rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas organs); 1960. g. 85./86. nr.; E 18, 5500.

⁶² E 18, 5503.

Skaisti iekārtots arī pagalms ar bērnu rotaļu laukumiem un atpūtas vietām.

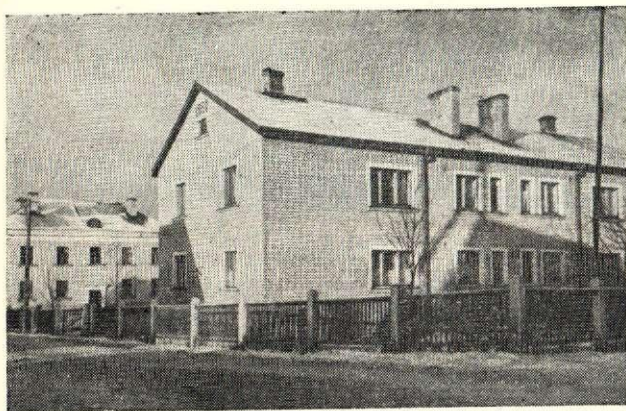
Visi minētie pasākumi ievērojami uzlabo un padara patīkamāku un ērtāku ne vien pašu gulbeniešu, bet arī rajona kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku un kalpotāju dzīvi. Iebraucot pilsētā, rajona darbaļaudis var ērti iepirkties labi iekārtajos veikalos, var patīkamās telpās azaidot, kultūras namā piedalīties dažādos pašdarbības pasākumos vai arī noskatīties labus vietējo pašdarbnieku priekšnesumus, kā arī republikas teātru viesizrādes. Visai bieži viesi Gulbenē ir dažādi Rīgas vai arī citu pilsētu mākslinieki.

27. att. Dzīvojamās mājas Rīgas ielā, celtas 1959. un 1960. gadā.
1 — 2 — ielas fasāde; 3 — pagalma fasāde.

28. att. Jaunceltne Rīgas un Oškalna ielas stūrī 1960. gadā.

29. att. Dzelzceļnieku dzīvojamās mājas, celtas 1959. gadā.

Gulbenē ir izveidota arī jauna autoosta. No tās ar satiksmes mašīnām iespējams nokļūt gandrīz ikvienā, pat attālākajā rajona kolhozā, un savukārt kolhoznieki var ērti nokļūt rajona centrā. Darbajaužu rīcībā ir arī vairāki satiksmes taksometri — vieglās auto mašīnas (32. att.).

Nākošajos gados Gulbenes pilsētai paredzēts pievienot kolhozu «Ausma», «Dzintars» un «Cīņa» cie-

matu teritoriju. Līdz ar to ciematā dzīvojošie kolhoznieki varēs izmantot tādus pašus sadzīves un dažādus komunālos pakalpojumus kā gulbenieši.

Padomju varas gados ievērojami pārveidojusies ne vien Gulbenes pilsēta, t. i., pats rajona centrs, bet arī rajona daudzās bieži apdzīvotās vietas, kā Lejasciems, Ranka, Lizums, Tirza, Jaungulbene u. c.

Lejasciems. 1944. g. fašistiskās armijas daļas atkāpjoties Lejasciemi pārvērtā drupu kaudzē. Tagad pēc 16 gadiem ciems ne tikvien sadziedējis kara cirstās brūces, bet izaudzis un izveidojies gandrīz vai par mazu pilsētiņu. Te uzcelts jauns kultūras nams, darbojas slimnīca un zobārstniecības kabinets, atvērta jauna, skaista, labiekārtota vidusskola. Ciematā ir trīs veikali, ēdnīca, drēbnieku un fotodarbnīcas, kā arī 2 frizētavas.⁶³

Jaunā vidusskolas ēka, kas atklāta 1960. g. 18. janvārī, ir pati staltākā celtnē Lejasciemā. Līdzšinējā skola nevar ar to mēroties nedz izskata, nedz arī labiekārtojuma ziņā. Jaunajā skolā ir centrālapkure un ūdensvads — ērtības, kādu nav nevienā citā Lejasciema ēkā. Tajā ir plašas, saulainas klases ar dažādiem mācības un uzskates līdzekļiem, ar speciālu iekārtu apgādāti fizikas un ķīmijas kabineti, muzikas istaba. Nekā līdzīga nebija Lejasciema vecajā skolā.

Jaunās skolas celtniecībā piedalījās arī paši skolas audzēkņi, tā ne tikai paātrinot jaunās skolas celtniecības gaitu, bet arī iegūstot vērtīgas darba iemaņas. Daudzi no viņiem, nobeidzot celtniecības darbu, ieguva betonētāja, apmetēja, elektromontiera u. c. kvalifikāciju.

Lejasciems robežo ar kolhoza «Komunārs» jauno ciematu, kur jau uzceltas vairākas kolhoznieku individuālās dzīvojamās mājas. Nenoliedzami, ka līdz ar to šiem kolhozniekiem ērti pieejamas visas tās pašas priekšrocības, kādas ir Lejasciema iedzīvotājiem.

1960. g. Lejasciemā Alūksnes ceļu ekspluatācijas 15. rajona strādnieki veica plašus ciema galvenās satiksmes un transporta maģistrāles — Rīgas ielas — pārbūves darbus. Tagad ceļu pusotra kilometra garumā klāj melnā maisījuma — grants un bitumena segums. Līdz ar to uzlabota satiksmes un transporta kustība un lejasciemieši vasarās pasargāti arī no putekļiem. Buržuāziskās varas gados neviens nerūpējās par šī tālā nostūra labiekārtošanu.⁶⁴ Turpretim tagad, padomju varas gados, kad paši darba darītāji kļuvuši par savas zemes saimniekiem, aizvien plašāk izvēršas viņu ieceres. Saskaņā ar tautas saimniecības attīstības septiņgadu plānu nolemts paplašināt ciema slimnīcu, uzcelt ciematā ēdnīcu, viesnīcu, bērnu dārzu, maizes ceptuvi un maizes veikalu, pirti, sieviešu frizētavu un kurpnieku darbnīcu. Bez tam ciemata ielās pacelsies arī lielāks skaits jaunu, glītu dzīvojamo māju kolhozniekiem, strādniekiem un kalpotājiem. Rezultātā arī kolhoza «Komunārs» kolhoznieku dzīves apstākļi jūtami tuvināsies pilsētnieku dzīves apstākļiem.

Strauja celtniecība vērojama Rankā. Netālu no Gaujas, skaista pakalna nogāzē uzceltas 3 mājas ar

⁶³ E 18, 5520.

⁶⁴ G. Krasts. Smilšainā ceļa yietā būvē šoseju. — «Sarkanais Stars», 1960. g. 116. nr.

6 dzīvokļiem katrā. Divās no tām jau dzīvo 12 strādnieku un kalpotāju ģimenes, bet visdrīzākā laikā ekspluatācijā tiks nodota arī trešā. Bez tam tiek atjaunota vēl kāda 8 dzīvokļu māja.

Līdzīgas pārmaiņas vērojamas arī Tirzas ciemā. Kolhoza «Leņina ceļš» ciematā, kas pieslejas Tirzas ciemam, sevišķi spraigi izvērsas individuālā celtniecība.

Visai plašus celtniecības pasākumus tirzenieši iecerējuši nākošajos gados. Bez lielāka skaita dzī-

30. att. Odenstorņa celtnieki darbā.

31. att. Jaunais ūdenstornis Gulbenē 1960. gadā.

32. att. Skats Gulbenes autoostā 1960. gadā.

vojamo māju celtniecības tuvākajos gados paredzēts uzsākt jaunas, plašas starpkolhozu slimnīcas izbūvi. Jaunās slimnīcas celtniecībā piedalīsies visi trīs Tirzas ciemā ietilpstošie kolhozi — «Tirza», «Leņina ceļš» un «Virāne», kā arī kolhozs «Centība» (Galgauskas c. p.), «Spars» (Lizuma c. p.) un «Plēsums» (Druvienas c. p.).

Tirzas ciemā paredzēts uzcelt arī komunālo pakalpojumu ēku, bet kolhozu «Tirza» un «Leņina ceļš» centros — pirtis. Tirzas ciema galveno ceļu pārkļās ar asfaltu. Paredzēts elektrificēt visas sabiedriskās ēkas, kā arī kolhoznieku sētas kolhozā «Virāne». Tā izmainījies dzīve ciemā, kas pirms 20 gadiem bija aizmirsts Latvijas stūrītis.

Arī Jaungulbenē ik uz soļa vērojami rosīgi celtniecības darbi. Pēdējos gados ciemā pacēlušās vairākas jaunas individuālās dzīvojamās mājas.

Tā kā ciems ar katru gadu aug un paplašinās, izvirzās prasība pēc jaunām sabiedriskām un komunālo pakalpojumu ēkām. Jaunatne ļoti priecājas par projektēto kolhoza kluba ēku, jo sabiedriskā dzīve nevar pilnīgi izvērsties tieši tāpēc, ka trūkst piemērotu telpu, kur pulcēties. Nepieciešams paplašināt arī medicīniskās apkalpošanas apjomu. Šinī nolūkā līdzās Jaungulbenes slimnīcai uzcelt ambulanci. Paredzēta arī jaunas maizes ceptuves un veikala būve. Jaungulbenes dzirnavu darbinieki saņems jaunu dzīvojamo māju, bet mehanizācijas skola — ēdnicu un veļas mazgātavu. Pie ciema Tautas nama izveidos plašu sporta laukumu un uzcelt brīvdabas estrādi. Paredzēts ierīkot arī skvēru ar pieminekli atbrīvošanas cīņās kritušo piemiņai.

Ar rosīgi izvērstiem celtniecības pasākumiem, kas ievērojami uzlabo darbaļaužu dzīvi, var lepoties arī Lizums, kas tagad ir viens no lielākajiem ciemiem Gulbenes rajonā. Te atrodas vidusskola, darbojas cietes fabrika, kur 1960. g. atvērts arī konfekšu gatavošanas cehs, ir vairāki veikali un citas sabiedriskās iestādes. Viena no modernākajām un glītāk iekārtotajām ēdnicām Gulbenes rajonā ir ēdnīca Lizuma ciema centrā, kur vienlaikus var pusdienot apmēram 40 apmeklētāju. Ēdienu gatavošanai iekārtota plaša, gaiša virtuve ar attiecīgām palīgtelpām un noliktavu. Pie virtuves ir arī dušas telpa.

Nozīmīga celtnieku lizumiešu kultūras un sabiedris-

kās dzīves attīstībai ir rekonstruētais Tautas nams, ko nodeva ekspluatācijā 1960. g.

Tautas nama zālē ar 400 sēdvietām un gaumīgu iekšējo apdari atjaunota plaša skatuve un aktieru telpas. Izbūvētas arī stacionāras kino kameras, kas dod iespēju lizumiešiem daudz biežāk un bez traucējumiem noskatīties kino izrādes. Tur ir arī ērta garderobe un bufetes telpas.

Tuvākā laikā ekspluatācijā nodos ērtu klubu, zāli ar 200 vietām, skatuvi un stacionāru kino kameru arī Velēnā.

Sevišķu vēribu pelna Gulbenes rajona zvēru audzēšanas saimniecības «Letes» izaugsme. Šī padomju saimniecība atrodas Beļavas c. p. teritorijas nomalē — mežu ielokā. Līdz 1954. g., kad šeit tika noorganizēta zvērsaimniecība, te bija klajs, krūmiem apaudzis lauks, kur atradās tikai kāda zemnieka atstāta sēta ar vecu dzīvojamo riju centrā un dažām citām saimniecības ēkām ap to. Aizritējušo gadu gaitā bijušais nostūris izmainījies līdz nepazīšanai. Ik gadus te ekspluatācijā nodod jaunas dzīvojamās, sabiedriskās un ražošanas ēkas. Tagad «Letēs» ap veco dzīvojamo riju jau izaudzis vesels ciems — gandrīz vai maza pilsetiņa (33., 34. att.).

Nerunājot jau par speciālajām, ar zvērsaimniecību saistītajām ēkām (vairākām dzīvnieku mājām, barības sagatavoamo virtuvi, zvēru kautuvi un divstāvu noliktavām), te redzamas arī daudzas jaunas, glītas, strādnieku un kalpotāju vajadzībām celtas ēkas. Cie-

34. att. Strādnieku dzīvojamās ēkas «Letēs» 1960. gadā.

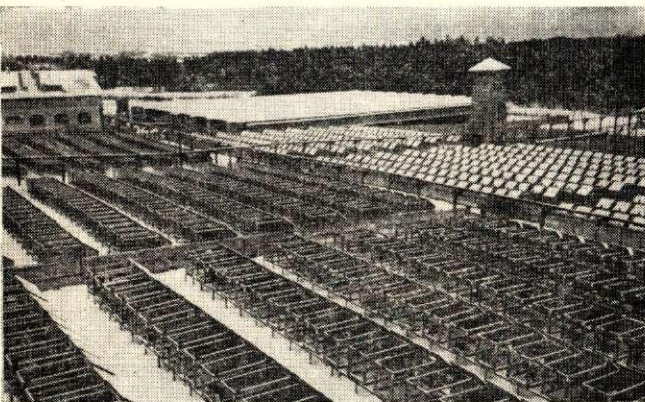
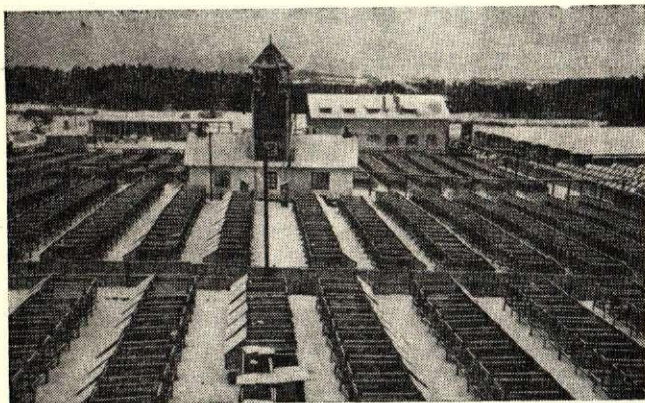
mata centrā ir klubs, bērnu dārzs, veikals un vairākas divstāvu dzīvojamās mājas. Sākumā strādnieku kopmītnes vajadzībām tika pārbūvēta vecā dzīvojamā rija. Pārveidojot rijas senatnīgās apkures ietaises, palielinot logus un durvis, iebūvējot jaunas starpsienas, ieliekot dēļu grīdas, kā arī izbalsinot sienas un giestus, vecajā ēkā tika izveidoti mājīgi dzīvokļi zvērsaimniecības celtniekiem. Pēc kapitālā remonta vecā dzīvojamā rija tiek izmantota par kopmītni vēl līdz pat pēdējam laikam. Telpas tajā ir siltas, tīras un mājīgi iekārtotas.

1955. g. «Letes» strādnieku ciematā ekspluatācijā nodeva 2 jaunas divstāvu daudzdzīvokļu mājas. Taču, ražošanai paplašinoties un pieaugot strādnieku skaitam, aizvien vēl jūtams dzīvokļu trūkums. Tāpēc arī ciematā vēl aizvien nepārtraukti turpinās celtniecības darbi. 1961. g. paredzēts uzcelt vēl divas 8 dzīvokļu mājas, kā arī putnu fermu ar nepieciešamajām palīgtelpām. Jāpabeidz arī saldētavas izbūve.

Lielu atvieglojumu fermas strādniecēm sagādāja 1959. g. otrajā pusē ekspluatācijā nodotais bērnu dārzs (35. att.). Bērnu dārzā ir gaiša ēdamtelpa, gulamtelpa un ērta mazgāšanās telpa. 1960. g. aprīlī bērnu dārzu apmeklēja jau 15 bērnu. Šā paša gada oktobrī ciemats atvēra arī mazbērnu novietni, kurā varēs uzturēties pavisam 30 mazo pilsoņu. Saimniecības vadība mazbērnu vajadzībām sagādājusi visus nepieciešamos materiālus, bet apģerbu šūšanā palīdz pašas bērnu mātes.⁶⁵

Pieaugot ciema iedzīvotāju skaitam un vajadzībām, «Letes» ciematā tika uzcelts vēl viens jauns veikals (36. att.), kas ir viens no vislabāk iekārtotajiem veikaliem Gulbenes rajonā.⁶⁶

Zvērsaimniecības darbinieku apzinīguma un paš-aizliedzīgā darba rezultātā saimniecības nedaudzajos pastāvēšanas gados krietni vien samazinājusies produkcijas pašizmaksa. Tas arī ir viens no galvenajiem faktoriem saimniecības tīrā ienākuma pieaugumā, kas savukārt radījis iespēju izvērst plašos celtniecības pasākumus un līdz ar to uzlabot strādnieku dzī-

33. att. Ražošanas centrs «Letes» zvērsaimniecībā.

⁶⁵ E 18, 5519.

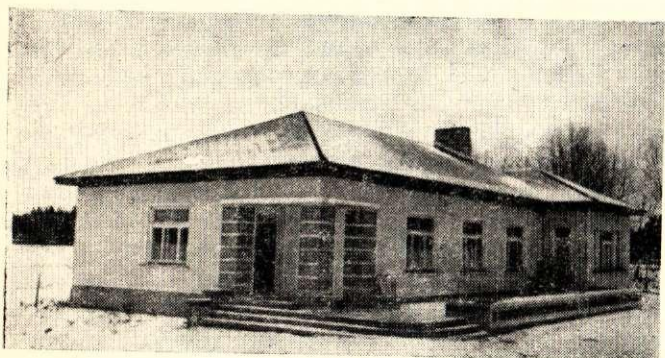
⁶⁶ G. Vieglaiss. Jauns veikals. — «Sarkanais Stars», 1960. g. 121. nr.; E 18, 5518.

ves apstākļus.⁶⁷ Nav noliedzams, ka nākotnē «Letes» ciemam ir visas iespējas izvērsties par nelielu labiekārtotu pilsētiņu.

* * *

Jaunie kolhozu ciemati, tāpat kā bieži apdzīvotās vietas, uzskatāmi par mazu pilsētiņu pirmdīgļiem.⁶⁸ Plānojot kolhozu ciematus, tiek ņemti vērā visi tie paši noteikumi, kas paredzēti, plānojot pilsētas, protams, ievērojot specifiskās — ar lauksaimniecību saistītās prasības.

Nemitīgi attīstot un nostiprinot sabiedrisko saimniecību, Gulbenes rajona kolhozos aizvien vairāk un vairāk līdzekļu tiek atskaitīts nedalāmajos fondos. Sevišķi ražīgi bijuši tieši pēdējie gadi. To labi liecina dati par kapitālieguldījumiem Gulbenes rajona

35. att. Bērnu dārzs un mazbērnu novietne «Letēs» 1960. gadā.

jauno kolhozu ciematu celtniecībā laikā no 1956. līdz 1960. gadam.

Gadi	Kapitālieguldījumi celtniecībā milj. rubļu ⁶⁹
1956.	1,2
1957.	2,8
1958.	3,2
1959.	4,45
1960.	5,3

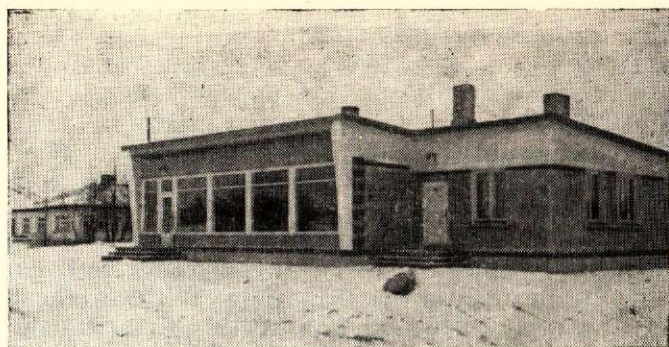
Kā redzams, laikā no 1956. līdz 1960. g. kapitālieguldījumi ēku celtniecībā pieauguši par 4,1 milj. rubļu.

Bez saimniecības ēkām ar kolhoza kapitālieguldījumiem jauno ciematu teritorijā aizvien vairāk sāk celt arī dzīvojamās mājas. Kolhozs tās nodod uz izmaksu tiem saviem biedriem, kam nepieciešami dzīvokļi. Pēc vēlēšanās kolhoznieki jaunus dzīvokļus var arī tikai irēt. Tādējādi dzīvokļu celtniecība kolhozos zaudējusi savu individuālo raksturu un pārgājusi sabiedrisko organizāciju rokās. Pareizi organizētas, pārdomātas celtniecības rezultātā kolhozu ciematu jaunās celtnes tiek celtas saskaņā ar apstiprinātiem projektiem, novēršot patvaļīgas izmaiņas plānojumā un ēkas

⁶⁷ E 18, 5517.

⁶⁸ Būvēsim racionālus un labiekārtotus kolhozu ciematus. — Tehniskā informācija kolhozu celtniekiem. Rīgā, 1960.

⁶⁹ E 18, 5510.

36. att. Zvērsaimniecības «Letes» jaunais veikals 1960. gadā.

ārējo detaļu izveidojumā, kādas neapšaubāmi rodas, ja celtniecība ir tikai atsevišķu ģimeņu — individuālo būvētāju rokās.

Analizējot Gulbenes rajona celtniecības gaitu un tās dažādos procesus, redzams, ka ļoti svarīgi un atbildīgi posmi jauno celtni tapšanas procesā ir celtniecības materiāla sagāde, plāna izvēle, ēkas celšana un amatnieku apmaksā. Pieredze rāda, ka ļoti bieži ģimenei individuāli nav viegli pašai tikt galā ar šiem uzdevumiem. Daudzos kolhozos celtniecības darbu kvalitāte ir zema, jo tie tiek veikti visai primitīvi, tāpēc ka atsevišķiem kolhozniekiem nav pa spēkam racionāli izmantot lielos un komplicētos celtniecības mehānismus. Tas ne vien kavē darba ražīgumu, bet pasliktina arī tā kvalitāti. Bieži vien kolhozos nav arī pastāvīgas būvbrigādes, bez tam spraigo lauku darbu laikā būvbrigāžu locekļi tiek atrauti no savu tiešo uzdevumu pildīšanas. Arī būvmateriāli kolhozos tiek piegādāti neregulāri, tāpēc būvdarbi parasti ļoti ieilgst.

Šo celtniecības problēmu atrisināšanai daudzi kolhozi meklē izeju savu līdzekļu un celtniecības darbaspēka apvienošanā, radot t. s. starpkolhozu celtniecības organizācijas. 1956. g. mūsu republikā nodibinājās sešas tādas organizācijas. Viena no tām bija Gulbenes rajonā. Darbu tā uzsāka gan tikai 1957. g.

Starpkolhozu celtniecības organizācijas ir saimnieciskā aprēķina kooperatīvi uzņēmumi, kas dibināti uz brīvprātības pamatiem būvdarbu veikšanai tajos kolhozos, kuri ir organizācijas biedri. Organizācijas darbojas, pamatojoties uz kolhozu pārstāvju pieņemtā un republikas Ministru Padomē apstiprinātā Nolikuma. Saskaņā ar kolhozu — organizācijas dalībnieku lēmumu biedru maksa starpkolhozu celtniecības organizācijā tika noteikta 15 000 rubļu no katra biedra resp. kolhoza.

Raiņa kolhozs uz savas biedru maksas rēķina nodeva celtniecības organizācijai ķieģeļu cepli. Ar rajona Izpildu komitejas palīdzību organizācija iegādājās 3 smagās automašīnas un celtniecībai nepieciešamos mehānismus — gateri, elektriskās ēveles u. c. Celtniecības organizācijā jau 1957. g. strādāja ap simt dažādu speciālistu. To vadīja 6 brigadieru, kuri paši arī piedalījās celtniecībā. Par brigadiera pienākumu izpildīšanu organizācija brigadieriem papildus maksāja 3% no brigādes izpeļņas.

Par būvdarbiem, kas veikti savu biedru vajadzī-

bām, organizācija saņem 7% pieskaitāmo izdevumu segšanai — administratīvā aparāta uzturēšanai. Tas ir daudz mazāk, salīdzinot ar tām pieskaitāmo izdevumu normām, ko saņem citas organizācijas.⁷⁰ Celtnieki bez maksas dod arī savu transportu būvmateriālu pārvešanai. Tas viss ievērojami palēnina celtniecības izmaksu.

Ar PSKP Centrālās Komitejas un PSRS Ministru Padomes lēmumu «Par dzīvokļu celtniecības attīstību Padomju Savienībā» arī kolhoziem un starpkolhozu celtniecības organizācijām tika uzlikts par pienākumu plaši izvērst vietējo būvmateriālu ražošanu, kā arī detaļu un konstrukciju izgatavošanu.⁷¹

1958. g. februārī Latvijas Celtniecības ministrijas Lauku un kolhozu celtniecības pārvalde izsūtīja visām rajonu kolhozu celtniecības nodaļām instrukcijas par vienkāršiem ķieģeļu ražošanas paņēmieniem pēc Bulgārijas zekopju pieredzes.⁷² Jau 1957. g. «Biļetenā kolhozu celtniekiem» ieteikti dažī lēti un vienkārši paņēmieni, kā kolhozu apstākļos izbūvējamas ķieģeļnīcas. Gulbenes rajona Sinoles ciema ķieģeļnīca jau 1958. g. darba plānā uzņēmās saistības par 200 000 ķieģeļu ražošanu, ko arī ar uzviju godam veica.

Starpkolhozu celtniecības organizācijas slēdz līgumus ar kolhoziem, kuri saņem kredītu dzīvojamo māju celtniecībai. Organizācija šādus darbus izpilda pēc stingras pašizmaksas saskaņā ar speciāli izstrādātām kalkulācijām.

Celtniecības darbus veic kompleksās brigādes. Pēc būvdarbu pabeigšanas kolhozi uzceltās ēkas līdz ar kredīta apmaksu noformē uz to kolhoznieku vārda, kuriem nepieciešams dzīvoklis. Kolhoznieki ēkas celšanas izdevumu apmaksu sāk pēc 5 gadiem. Vairākas šādā veidā celtas dzīvojamās mājas kolhoznieki saņēmuši, piemēram, Galgauskas ciema kolhozā «Centība», Stradu ciema kolhozā «Savienība» u. c. Ja kolhoznieks vēlas, viņš var dzīvokli, kā arī attiecīgās saimniecības ēkas no kolhoza irēt. Kolhozā «Centība» ire par dzīvojamām telpām ir 0,50 rbļ., bet par saimniecības telpām — 0,40 rbļ. par 1 m². Vienas ģimenes ires maksa svārstās vidēji no 14 līdz 40 rbļ. mēnesī.⁷³

Ja sākumā Gulbenes rajona starpkolhozu celtniecības organizācija vēl nespēja veikt visus uzdevumus paredzētajā laikā (piemēram, gausi virzījās uz priekšu Lejasciema vidusskolas būve, Jaungulbenes kolhoza «Taisnība» garāža u. c.), tad tagad tā jau izveidojusies par ievērojamu spēku. 1960. g. tajā par biedriem bija jau apvienojušies 14 kolhozi. Celtniecības organizācijā izveidota arī projektētāju grupa. 1960. g. tā izgatavoja projektus kolhoza «Spars» graudu noliktavai, kolhoza «Taisnība» garāžai un divām liellopu novietnēm. Projektos paredzēts plaši izmantot starpkolhozu celtniecības organizācijas ražotos vietējos būvmateriālus. 1960. g. tā saražoja vairāk nekā

350 000 ķieģeļu, ievērojamu daudzumu kaļķu un vairākus simtus m³ dzelzsbetona.⁷⁴

Gulbenes rajona starpkolhozu celtniecības organizācija 1959. g. pabeidza darbu ar 86 000 rubļu lielu peļņu. Šie līdzekļi tika nodoti galdnieku darbnīcas celšanai un iekārtošanai, kā arī nepieciešamo transporta līdzekļu un mehānismu iegādei. Nav šaubu, ka starpkolhozu celtniecības organizācijas nostiprināšanās un tai sekojošā kolhozu īpašumu sabiedriskošanas līmeņa pakāpeniska celšanās reizē ir arī kolhoznieku labklājības līmeņa pastāvīgā pieauguma ķīla. Tā dod iespēju laukos celt pilsētu tipa ciematus ar plašām kultūras iestādēm, ar sabiedriskām ēdnīcām, šūšanas darbnīcām, veļas mazgātavām, frizētavām, labiekārtotām dzīvojamām mājām utt. Līdz ar to pakāpeniski samazināsies atšķirība starp laukiem un pilsētām.

Starpkolhozu celtniecības organizāciju un kolhozu sakaru nostiprināšanas milzīgo praktisko un reizē arī teorētisko nozīmi uzsvēra biedrs N. S. Hruščovs PSKP XXI kongresā, norādot, ka kolhozu kooperatīvā īpašuma saplūšana ar valsts īpašumu nav tikai vienkāršs organizatoriski saimniecisks pasākums, bet gan dziļās problēmas — būtisko atšķirību starp pilsētu un laukiem pārvarēšanas — atrisinājums.

Ļoti svarīgi atzīmēt, ka ar katru gadu socialistiskie lauki saņem aizvien vairāk kadru ar augstāko un vidējo speciālo izglītību. Tā, piemēram, 1958. g. Latvijas PSR lauksaimniecībā bija nodarbināti 5843 speciālisti, no tiem 1244 ar augstāko izglītību.⁷⁵

Atsaucoties PSKP XXI kongresa lēmumiem un realizējot dzīvē septiņgades uzdevumus, ievērojami palielinājusies lauku darbaļaužu aktivitāte ciematu izbūvē. Viņi izprot, ka sabiedriskās saimniecības tālākā nostiprināšana un attīstība nav iedomājama bez saimniecības un dzīvojamo ēku celtniecības radikālas uzlabošanas. Pirmām kārtām uz visiem laikiem jālikvidē vecā, savu laiku pārdzīvojušī viensētu sistēma. Jau 1960. g. sākumā Gulbenes rajona 32 kolhozi izteica vēlēšanos celt savas dzīvojamās mājas ciematos, un šim darbam rosīgi gatavojās 152 kolhoznieki. Visvairāk tādu bija Ļeņina kolhozā (12), tam seko kolhozs «Centība» (7), Kirova kolhozs (7) u. c. Ja vēl pieskaita jau celtniecības stadijā esošās 82 dzīvojamās mājas, tad jaunus labiekārtotus dzīvokļus kolhoza ciematā iegūs pāri par 200 kolhoznieku ģimeņiem.⁷⁶

Strauji uzsāktās un izvērstās jauno ciematu izbūves gaitas analīze sniedz arī dažas nopietnas atziņas, kas jāņem vērā socialistisko lauku jauno ciematu izbūves turpmākajā darba gaitā. Turpmāk nedrīkst pieļaut, ka jaunās mājas ceļ ārpus plānā paredzētā ciemata vai kompleksās brigādes centra teritorijas. Vairāki tādi gadījumi, piemēram, konstatēti Kirova kolhozā, kas 1959. g. jauncelāmo ēku skaita ziņā bija pirmais rajonā.⁷⁷ Daudzi kolhoznieki, saņēmuši valsts kredītu jaunās dzīvojamās mājas celšanai, to uzcēla

⁷⁰ D. Ripalo. Daži kolhozu ciematu celtniecības jautājumi. — Padomju Latvijas Komunisti, 1958, 2. nr., 40. lpp.

⁷¹ J. Mikelsons. Starpkolhozu celtniecības organizācijas. — Tehniskās informācijas biļetens kolhozu celtniekiem. Rīga, 1958., 7. lpp.

⁷² Turpat.

⁷³ E 18, 5487.

⁷⁴ Z. Beikmanis. Pašu projekti un materiāli. — «Sarkanais Stars», 1960. g. 26. janvāri.

⁷⁵ Padomju Latvijas Komunisti, 1959., 12., 18. lpp.

⁷⁶ E 18, 5513.

⁷⁷ E 18, 5514.

vai nu Gulbenes pilsētas robežās, vai par katru cenu centās jauno māju uzcelt vecās mājas vietā. Līdzīga parādība konstatēta arī vairākos citos Gulbenes rajona kolhozos, piemēram, kolhozā «Savienība», «Dzintars» u. c. Tas nav atļaujams. Ciemats jāceļ kompakti un nevis izklaidus. Jāņem vērā, ka celtniecībā tiek ieguldīts ne mazums līdzekļu un pūļu. Tādēļ tā jā-saskaņo ar visa kolhoza saimniecības attīstības perspektīvajiem plāniem un interesēm. Nedrīkst pieļaut, ka no ciemata centra tālu stāvoša kolhoznieka māja vēlāk varētu būt traucējums kolhoza lauku augu sekas pareizai ierīkošanai vai nākotnē paredzētajiem elektrifikācijas un radiofikācijas plāniem. Katrā ziņā nākotnē kolhoznieka paša uzskati par apbūves izdevī-gumu centrā būs jau noskaidrojušies, bet nepareizā vietā uzceltā māja traucēs visas kolhoznieku ģimenes dzīvi.

Jauno māju izvietojumu ciematā nedrīkst ietekmēt arī kolhoznieku individuālās saimniecības pašreizējās intereses. Jāskatās un jāņem vērā perspektīvas, kā-dos apstākļos cilvēki vēlēties dzīvot pēc 10—15 ga-diem.

Nemitīgi pieaugot kolhoznieku ienākumiem par iz-strādes dienām, zudīs vajadzība pēc lieliem piemājas zemes gabaliem (0,5—0,6 ha), personīgās saimniecī-bas, lopiem utt. Tāpēc jau šodien jaunajos ciematos pie dzīvojamām mājām jāieplāno minimāli mazi pie-māju zemes gabali un ēkas jāceļ kompakti. Jau 1959. g. daudzi republikas kolhozi kopsapulcēs no-lēma pie dzīvojamās mājas ciematā paredzēt tikai 0,15 ha zemes individuālai lietošanai, bet pārējo — kaut kur tālāk, kur tā netraucē apbūvi. Pēc šāda principa ciematu būvē kolhozā «Centība».

Palielinoties kolhoznieku ienākumiem, pamazām pieaugs arī kolhoznieku prasības pēc vēl labākas un vēl ērtākas mājas dzīves. Nav noliedzams, ka pilsētas tipa vairākstāvu dzīvojamās mājas ar ūdensvadu, ka-nalizāciju un centrālapkuri daudz vairāk atbildīs nākotnes cilvēka prasībām nekā mazās ģimenes mā-jīņas. Tādēļ jau šodien, arī kolhozu ciematus apbūvē-jot, jāietur kurss uz vairākstāvu dzīvojamo māju celtniecību. Arī šai ziņā kolhozs «Centība» ir pirmrindnieks. Tur jau apstiprināti divstāvu dzīvojamo māju projekti. Līdz ar to būs iespējams racionālāk izman-tot visu ciemata apbūves teritoriju un tās reljefu. Ievē-rojami uzlabosies arī iekšējās satiksmes ērtības, tā-pat pazemināsies ciemata labiekārtošanas (ceļu, ietvju, kanalizācijas, elektrifikācijas, radiofikāci-jas u. c.) izmaksa. Tas savukārt radīs papildlīdzekļus ciemata straujākai izbūvei. Kā redzams, tās ir prasības, kādas tiek ņemtas vērā, arī sastādot pil-sētu apbūves plānus. Nākotnē arī kolhozu ciemati pēc savas būtības kļūs par mazām agropilsētīņām.

Rajona celtniecības darbiniekiem, uz kuriem gul-stas visa atbildība par jauno ciematu pareizu izbūvi, veicami lieli organizatoriski un atbildīgi audzinoši propagandējoša rakstura uzdevumi. Jāņem vērā biedra N. S. Hruščova PSKP CK decembra plēnumā izteiktie norādījumi: «Protams, pašlaik nevar uzspiest kolhozniekiem, piemēram, celt daudzstāvu ēkas. Viņi nav pie tā pieraduši. Taču mums pašiem jāietur kurss uz šādu ēku celtniecību, — ja ne šodien, tad rīt mums būs jārisina šis jautājums. Daudzu izklaidētu mājokļu

uzturēšana izmaksā dārgāk nekā vienā vietā sako-potu dzīvokļu ekspluatācija. Un tāda ciema labiekār-tošana ir grūtāka: jābūvē daudz ietvju, ielu, jāliek daudz ūdensvada un kanalizācijas cauruļu.»⁷⁸

Kā rāda iepriekš sniegtais materiāls, daļa šo pa-sākumu Gulbenes rajonā jau realizējušies dzīvē. Pirmā kārtā tie ieviešas padomju saimniecībās (iepriekš minētā «Letes» zvērkopības saimniecība), pēc tam ekonomiski spēcīgākajos kolhozos (piemē-ram, kolhozā «Centība»). Redzams, ka šodien Gulbe-nes rajons nav vairs mūsu republikas nomaļš atpa-lis nostūris, kāds tas bija buržuāziskas varas gados, bet tajā pulsē jaunas, skaistas dzīves lielais, sprai-gais jauncelsmes darbs.

Noslēgumā secināms, ka Gulbenes rajonā tiek izvēsta strauja saimniecības un komunālo pakalpo-jumu ēku, kultūras un sadzīves iestāžu, kā arī dzīvo-jamo māju celtniecība. Nemitīgi uzlabojoties Gulbe-nes rajona strādnieku un lauku darbaļaužu ekonomis-kajiem apstākļiem, pēdējos gados radušās reālas iespējas radikāli pārkārtot laukus un piepildīt kolhoz-nieku un padomju strādnieku vēlēšanos — izvērst celtniecības pasākumus un paplašināt labi iekārtotu dzīvokļu celtniecību, tā uzlabojot strādnieku un kolhoznieku darba un mājas dzīves apstākļus.

Kolhozos, tāpat kā pilsētās un bieži apdzīvotās vietās, parādās kvalitatīvi jaunas ēkas, kādas agrāk laukos nebija raksturīgas, daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas, mehāniskās darbnīcas, garāžas, ēdnīcas, pirtis utt. Gulbenes rajona kolhozos kapitālieguldījumi celtniecībā pagājušos piecos gados sasnieguši 17. milj. rubļu.

Gulbenes rajona kolhoznieku vecajās, no priekš-padomju laika mantotajās viensētās vēl sastopamas kā feodālā, tā it sevišķi kapitālisma laikmetā celtās zemnieku dzīvojamās ēkas: rijas kambari un dzīvo-jamās ēkas — istabas. Šo ēku ārējais veids vēl spilgti liecina par priekšpadomju laika celtniecības raksturu un zemnieku mājas dzīves veidu, kamēr to iekšējais iekārtojums un izmantošana pēc iespējas tiek piemē-rotā mūsdienu vajadzībām.

Abi šie vecie mājokļu veidi lielākā vai mazākā skaitā sastopami arī pārējā Vidzemē. Dzīvojamās ri-jas un kambari ir radniecīgi igauņu zemnieku dzī-vojamai ēkai — rijai, bet dzīvojamās mājas — ista-bas līdzīgas pārējā Vidzemes un Latvijas PSR rie-tumu daļā sastopamajām zemnieku istabām.

Gulbenes rajona Litenes, Stāmerienas un Stradu ciema teritorijā zemnieku vecāko dzīvojamo ēku at-sevišķo detaļu izveidojumā un terminoloģijā konsta-tējamas dažas Latgales zemnieku mājokļu celtniecī-bas pazīmes, kas raksturīgas arī krieviem, baltkrie-viem un daļēji arī ukraiņiem. Daļēji tas saglabājies arī sociālisma apstākļos, kolhozu ciematos jauncel-tajās dzīvojamās ēkās. Minētā Litenes, Stāmerienas un Stradu c. p. teritorija uzskatāma par starpjoslū starp Vidzemes un Latgales etnografiskajiem nova-diem, kurā mijas kā viena, tā otra novada celtniecī-bas īpatnības.

Lejasciema, Litenes un Stāmerienas c. p. veco,

⁷⁸ N. Hruščovs, Runa PSKP CK plēnumā 1959. gada 25. decembrī. Rīgā, 1960., 48. lpp.

19. gs. celto ēku arhitektūra uzrāda paražu apvienot zem viena jumta vairākas ēkas, pie kam jumta kore visām ēkām nav vienādā augstumā, bet gan pakāpju veidā. Te konstatēti arī lubu jumti, kuru kārtis atbalstītas ēkas zelmaņa guļbaļķu galos iecirstajos robos. Tā ir pārējā Vidzemes daļā reti sastopama parādība. Abas šīs parādības ir plaši sastopamas lībiešu apdzīvotajos apgabalos Ziemeļkurzemē, tādēļ ir zināms pamats jautāt, vai arī šai Gulbenes rajona teritorijā kādreiz nav dzīvojuši lībieši, kuru celtniecības īpatnības vēl saglabājušās vecāko ēku arhitektūrā.

Ekspedicijā iegūtie tautas celtniecības materiāli spilgti liecina, ka ražošanas veida un ražošanas attiecību ietekmē atkarībā no zemnieku sociālekonomiskā stāvokļa ātrāk vai lēnāk izmainās un attīstās atsevišķi mājokļu tipi, pie kam katrs nākošais jaunais ražošanas veids izraisa jaunu mājokļu tipu un jaunu celtniecības tradīciju rašanos. Tā feodālisma laikam raksturīgā dzīvojamā rija un vasaras virtuves — vārāmie namiņi līdz ar kapitālisma attīstību sāk zaudēt savu nozīmi un 19. gs. beigās jau ir iznīkstošs mājokļu veids, kura celtniecības tradīcijas vēlākā laika celtniecībā netiek pārmantotas. Līdzīgi dzīvojamām ēkām — rijām savu nozīmi zaudē arī vecās istabas.

Līdz ar kapitālisma attīstību Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Vidzemē, no rijas savrupcēlta dzīvojamā māja kļūst par galveno mājokļu tipu. Saskaņā ar ražošanas veida un ražošanas attiecību izmaiņām zemnieku dzīvojamās mājas redzami izmainās un attīstās arī kapitālisma laikā, iegūstot dažādas variācijas, ko noteica zemnieku sociālais noslāņojums.

Analizējot tautas celtniecības vecās tradīcijas,

ievēribu pelna virtuves un dzīvojamo telpu apkures sistēmas ierīkošana zem dzīvojamās mājas grīdas. Šāda apkures sistēma jau vecajā tautas celtniecībā uzskatāma par centrālās apkures paveidu. Šis apkures veids tālāk attīstāms un, apvienojot ar jaunajām, progresīvajām padomju celtniecības atziņām, ieviešams jaunajā kolhozu zemnieku mājokļu celtniecībā.

Sociālisma apstākļos sāk veidoties kolhoznieku jaunā ģimenes māja.

Kā rajona centrā — Gulbenes pilsētā, tā arī laukos celtniecība visumā notiek saskaņā ar arhitektu pārbaudītiem ēku plāniem un izstrādātajiem perspektīvajiem ciematu projektiem. Turpmāk lielāka vēriba jāvēlti ciematu kompaktai izbūvei un celtniecības darba uzlabošanai. Gulbenes rajonā, tāpat kā daudzos citos mūsu republikas rajonos, izveidota starpkolhozu celtniecības organizācija — jauna progresīva forma celtniecības veikšanai un organizēšanai, kas arī laukos ļauj izpildīt celtniecības darbus augstā tehniskā līmenī, ievērojami pazeminot celtniecības pašizmaksu.

Gulbenes rajona laukos, tāpat kā pilsētās, aizvien plašāk ieviešas elektrifikācija un radiofikācija, bet ražošanā — smago darbietilpīgo procesu mehanizācija.

Jaunā, strauji izvērstā celtniecība ir ievērojams solis uz priekšu Gulbenes rajona darbaļaužu ekonomiskās un kultūras dzīves veidošanā. Jaunie kolhozu un padomju saimniecību ciemati ievērojami veicina lauku darbaļaužu kultūras un sadzīves apstākļu uzlabošanu, pamazām likvidējot starpību starp dzīvi laukos un pilsētās.

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В ГУЛБЕНСКОМ РАЙОНЕ

А. Крастыня

ВЫВОДЫ

В осуществление исторических решений XXI съезда КПСС в Гулбенском районе развертывается бурное строительство зданий хозяйственного и коммунально-бытового назначения, культурных учреждений и жилых домов. Непрерывное улучшение экономических условий жизни трудящихся Гулбенского района в последние годы создало реальные возможности для радикального преобразования села и удовлетворения запросов колхозников и рабочих совхозов в отношении расширения строительства и в частности строительства благоустроенных поселков. Это способствует улучшению условий труда и быта рабочих и колхозников.

В колхозах все чаще появляются здания, считавшиеся ранее не характерными для села, — многоквартирные жилые дома, механические мастерские, гаражи, столовые, бани и т. д. Капиталовложения в строительство в колхозах Гулбенского района за прошедшие пять лет достигли 17 млн. рублей.

На старых, унаследованных от досоветского периода хуторах колхозников Гулбенского района еще встречаются жилые постройки эпохи феодализма и

особенно часто — капитализма: каморы при риге («рияс камбари» — rījas kambari) и жилые дома («истабы» — istabas). Внешний вид этих построек наглядно свидетельствует о характере строительства и домашнего быта крестьян в досоветский период, в то время как внутреннее устройство и использование помещений приспособлено к современным требованиям.

Оба этих старинных вида жилищ в большей или меньшей степени распространены и на остальной территории Видземе. Жилые риги и каморы сходны с жилой постройкой эстонских крестьян — ригой, а жилые дома — «истабы» — сходны с крестьянскими «истабамы», распространенными на остальной территории Видземе и в западной части Латвийской ССР.

В форме и названиях отдельных деталей старинных жилых построек на территории Литенского, Стамерненского и Страдского сельсоветов Гулбенского района Латвийской ССР отмечаются отдельные черты, характерные для жилого строительства латгальских крестьян, а также для русских, белорусов и отчасти для украинцев. Частично эта общность от-

мечается и в условиях социализма и находит проявление в новых постройках колхозных поселков. Территория упомянутых Литенского, Стамериенского и Страдского сельсоветов представляет собой промежуточную полосу между Видземской и Латгальской этнографическими областями, где наблюдается смешение характерных для упомянутых областей особенностей строительства.

В архитектуре старинных строений XIX века на территории Леясциемского, Литенского и Стамериенского сельсоветов наблюдается тенденция к объединению под одной крышей нескольких построек, причем конек крыши располагается не на одном уровне, а ступеньками. Констатированы здесь и драночные крыши, причем жерди их держатся в пазах, вырубленных в сослоненных балках шипца. Это — редкое для остальной территории Видземе явление. Обе упомянутые особенности имеют широкое распространение в северной Курземе, населявшейся ливами. Это дает возможность высказать предположение о том, что на данной части территории Гулбенского района также некогда обитали ливы, характерные черты строительных приемов которых сохранились в архитектуре старинных зданий.

Собранные во время экспедиции материалы по народному строительству наглядно свидетельствуют о том, что под влиянием способа производства и производственных отношений и в зависимости от социально-экономического положения крестьян меняются и развиваются отдельные типы жилищ, причем каждый новый способ производства влечет за собой появление нового типа жилищ и зарождение новых традиций строительства. Так, характерные для периода феодализма жилая рига и летняя кухня («варамайс наминш» — *vāgāmais namiņš*) с развитием капитализма утратили свое значение и в конце XIX века являлись исчезающими типами жилища, причем позднейшее строительство не унаследовало характерных для них традиций. Подобно жилой риге, свое значение утратили и старинные «истабы».

С развитием капитализма в Гулбенском районе, как и в остальной Видземе, основным типом жилища становится построенный отдельно от риги жилой

дом. В период капитализма в соответствии с переменами в способе производства и в производственных отношениях жилища крестьян также изменяются, что выражается в появлении различных вариантов, определявшихся социальным расслоением крестьянства.

Анализируя древние традиции народного строительства, необходимо также отметить устройство отопительной системы кухни и жилых помещений под полом жилого дома. Подобную систему отопления, существовавшую в народном строительстве, можно считать разновидностью центрального отопления, которую следует развивать и в сочетании с новыми, прогрессивными приемами строительства внедрять в жилищное строительство колхозной деревни.

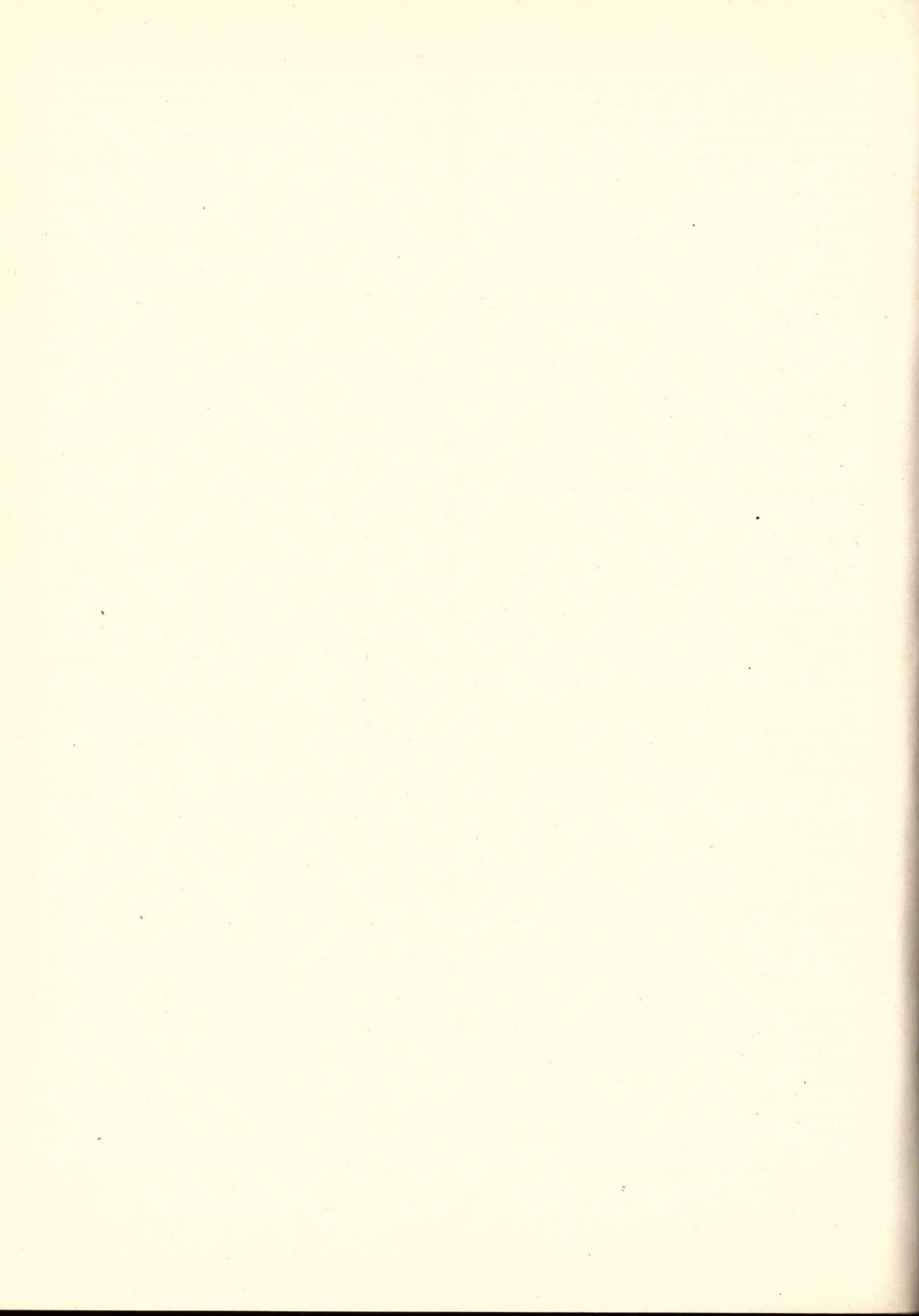
В условиях социализма формируется новый тип колхозного жилого дома.

Как в районном центре — городе Гулбене, так и на селе строительство осуществляется в основном по планам, утвержденным архитекторами, и в соответствии с разработанными перспективными проектами поселков. Впредь необходимо уделять больше внимания компактной застройке поселков и улучшению строительного дела. В Гулбенском районе, как и во многих районах нашей республики, создана межколхозная строительная организация, представляющая собой новую, прогрессивную форму содействия и организации строительства, которая позволяет и на селе проводить строительные работы на высоком техническом уровне, со значительным снижением себестоимости.

В Гулбенском районе повсеместно все большее распространение получают электрификация и радификация; наряду с этим в производство внедряется механизация трудоемких процессов.

Новое, быстро осуществляющееся строительство — значительный шаг вперед в развитии экономической и культурной жизни трудящихся Гулбенского района. Вновь построенные колхозные и совхозные поселки улучшают культурно-бытовые условия жизни трудящихся села и являются важным этапом на пути ликвидации различий между городом и деревней.

ZEMNIEKU APĢĒRBS GULBENES RAJONĀ

M. Slava

Lielās sociālistiskās pārvērtības Padomju Latvijā pēdējos divdesmit gados būtiskas izmaiņas izraisījušas arī lauku kultūras dzīvē. Rezultātā daudzi agrāk atpalikuši Latvijas novadi pārvērtušies par attīstītas lauksaimniecības rajoniem ar spraigu kultūras dzīvi. Pie tādiem pieskaitāms arī tagadējais Gulbenes rajons. Visas šīs ekonomiskās un kultūras dzīves pārvērtības atspoguļojas šo lauku rajonu iedzīvotāju materiālajā kultūrā, tātad arī apģērbā. Viens no būtiskākajiem jautājumiem, pētot šodienas materiālo kultūru, ir pilsētas un lauku tuvināšanās process. Šā raksta uzdevums ir apskatīt Gulbenes rajona kolhoznieku apģērbu, galveno uzmanību pievēršot, no vienas puses, pilsētas tipa apģērba ieviešanās norisei kolhoznieku sētās, no otras — tautas mākslas tradīciju attīstībai un izmaiņām šodienas kolhoznieku apģērbā.

Plašā pašdarbnieku saime un skolu jaunatne vairākkārt izteikusi vēlēšanos savu svētku tērpu noformējumam izmantot sava rajona tautas tērpus, bet līdzšinējie materiāli par Gulbenes rajona tautas tērpiem ir visai fragmentāri. Atsevišķie Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnografijas nodaļa (turpmāk — VM E) esošie apģērba gabali¹ un nedaudzī publicētie etnografiskie materiāli² nedod iespēju rekonstruēt tautas tērpu, kāds šeit valkāts pagājušā un iepriekšējos gados. Buržuāziskās Latvijas laikā vākti materiāli tikai dažos tagadējā Gulbenes rajona teritorijā ietilpstošos pagastos³ un raksturo atsevišķas apģērba sastāvdaļas — jostas, brunčus, bet par veselu tērpa komplektu nav nekādu ziņu. Tāpēc rakstā centāties vismaz daļēji rekonstruēt Gulbenes rajona tautas tērpu.

Svarīgi bija arī noskaidrot atsevišķo tautas tērpu kompleksu izplatību, to radniecību ar tuvējo novadu tautas tērpu kompleksiem, kā arī citu tautu ietekmi šajos tērpos. Jautājumam par seno tautas tērpu ir ne tikai praktiska nozīme, bet tas nepieciešams etnogenēzes jautājuma noskaidrošanai.

Analizējot tautas tērpa piegriezumu, rotājumu un

valkāšanas veidu 19. gs., bija nepieciešams atsevišķos gadījumos izdarīt ekskursus agrākos periodos, lai noskaidrotu priekšmetu vēsturi vai izcelšanos. Apģērba attīstība rakstā tiks apskatīta hronoloģiskā secībā.

Spriežot pēc teicēju atmiņām, kā arī pēc atsevišķiem apģērba gabaliem, kuri vēl saglabājušies līdz mūsu dienām no 19. gs. vai arī kuri darināti 20. gs. pēc seniem tautas tērpa paraugiem, konstatējams, ka Gulbenes rajonā sieviešu tautas tērpa pilns komplekts saglabājies līdz 19. gs. 80. gadiem, bet vīriešu tautas tērps no ikdienas lietojuma izzudis jau 19. gs. vidū. Tomēr jāatzīmē, ka atsevišķas ipatnības krāsu saskaņā, rotājuma un materiāla izvēlē saglabājas vēl šodien.

Gulbenes sieviešu tautas tērps 19. gs. sastāvēja no tādiem pašiem apģērba gabaliem kā pārējo Latvijas novadu tautas tērpi, t. i., no krekla, brunčiem, jakas vai ņebura, jostas, villaines, galvas segas — vainaga un sievu cepures, apaviem, zeķēm, cimdiem un mutauta. Gulbenes sieviešu tērps pieder pie Ziemeļvidzemes tautas tērpu kompleksa. Atšķirība no Vidzemes kompleksa saskatāma piegriezumā, krāsu noskaņā un rotājuma kompozīcijā (1. att.).

Apģērba materiālu līdz 19. gs. vidum darināja lielākoties mājās uz parastajiem aužamiem stāviem. Mājās apstrādāja arī vilnu un linus.⁴

Krekls. Sieviešu krekļus Gulbenes rajonā, tāpat kā visā pārējā Latvijas teritorijā, 19. gs. darināja no smalka, balināta, vienkārtnī austa linu audekla ar rupjāku audekla piešuvi⁵ (2. att.). Bagātām saimnieku meitām goda krekli un arī līgavas krekli bija šūti visā garumā no smalka linu audekla, bez piešuves.⁶

19. gs. beigās krekļus sāk gatavot no fabrikās austa balta kokvilnas auduma⁷ un rupjās pakulu piešuves vairs nešuj, sevišķi gados jaunākās valkātājas.

⁴ Par mājaušanu un apģērba materiāliem skat. A. Alsupes rakstu šā krājuma 137. lpp.

⁵ Piešuve — Lejasciema, Sinoles, Stāmerienas c. p., pudaments — Litenes c. p.; pierietenis — Lejasciema c. p. (E 11, 2665, 2666, 2667, 2668, 2671, 2672).

⁶ E 11, 2668, 2672.

⁷ E 11, 2671.

¹ LVM E materiāli — jostas, brunči, cimdi.
² Latvju Raksti, II. [Rīgā, 1924.—1931.] Vecgulbenes pag., XVIII, 476., 476.a, 475. lpp.; Lejasciema pag., XL, 395. lpp.
³ Vecgulbenes, Galgauskas, Lejasciema pagastos.

jo šai laikā kreklis kļūst par veļu un virs tā velk blūzi. Gulbenes sieviešu kreklis pieder pie tunikveida kreklu tipa ar virsū šūtu uzpleci.⁸ Par tunikveida kreklu to sauc tādēļ, ka krekla stāvs līdz jostas vietai darināts no viena auduma gabala ar locījuma vietā iegrieztu kakla iegriezumu.⁹ Gulbenes rajonā tunikveida kreklis sastopams divos variantos: 1) ar vaļējiem dūrgaliem¹⁰ un 2) ar aprocēm.¹¹ Kreklus ar aprocēm Sinoles c. p. teritorijā šuva ar stipri paplatām (60—70 cm) piedurknēm un augstu apkakli, tāpat kā Piebalgas novada kreklus.¹² Par vecāko piedurkņu veidu Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Latvijas teritorijā, jāuzskata piedurknes ar vaļējiem dūrgaliem. 20. gs. sākumā, kad plašāk izplatās jaku un kleitu — kapatu valkāšana, krekla piedurknes pakāpeniski saīsinās, un 20.—30. gados kreklus šuj ar lencītēm, bez piedurknēm, lai gan gados vecāki cilvēki pat vēl šodien valkā kreklus ar īsām piedurknēm¹³ (3. att.).

Apkakles vecākā tipa kreklēm bijušas stāvas (1—3 cm platas), bet jaunākiem — atlokāmas (9—12 cm platas). Goda kreklus rotāja ar caurajām vilēm vai nelielu vienvirziena izvilkuma tehnikā izstrādātu izšuvumu. Apkakles un aproču ārējo malu apšuva ar diegu mezgliņiem vai cilpiņām, t. s. babiņām¹⁴ vai robinjiem.¹⁵

Bagātāko saimniecmeitu goda krekli bija rotāti¹⁶ ar nelielu vienvirziena izvilcumu dūrgalos vai aprocēs un apkaklē. Litenes c. p. teritorijā izdevās iegūt ziņas par kreklēm ar sarkanu izšuvumu, kuri tehnikas ziņā līdzīgi Ziemeļlatgales sieviešu kreklu izšuvumiem.¹⁷ 19. gs. vidū Litenes apkārtnē krekli ar sarkano izšuvumu bijuši plašāk izplatīti nekā ar balto rotājumu. Atšķirībā no Ziemeļlatgales kreklēm, kuriem krekla stāvs ir austeris «acainā trinitī», Litenes krekli vienmēr austi vienkārtņi.

Kreklus pie kakla sasprauda ar sudraba saktām¹⁸ (3. att., 2), ja saktu nebija — tos sasēja ar auduma lentītēm.¹⁹

19. gs. kreklus parasti šuva mājās ar rokām, jo šujmašīnas 19. gs. otrajā pusē bija iegādājušies tikai drēbnieki.²⁰

⁸ Visplašāk izplatītais krekla tips latviešu, kā arī igauņu un lietuviešu tautas tērpos.

⁹ Termins «tunikveida» ņemts no padomju etnografijā pieņemtā šāda veida krekla apzīmējuma, kuru pirmo reizi lieto B. Kufins (skat. Б. А. К у ф и н. М а т е р и а л ь н а я к у л ь т у р а р у с с к о й м е ш е р ы, ч. I. М. 1926, 23. lpp.).

¹⁰ Beļavas, Vecgulbenes, Galgauskas, Stāmerienas c. p.

¹¹ Sinoles, Litenes, atsevišķos gadījumos arī Lejasciema c. p. teritorijā.

¹² E 11, 2672. Par Piebalgas novada kreklēm skat. Novadu tēri (Jelgavā, 1939.), 218. lpp.

¹³ E 11, 2930.

¹⁴ Sinoles c. p.

¹⁵ Lejasciema c. p.

¹⁶ E 11, 2673.

¹⁷ E 11, 2675. Par Ziemeļlatgales kreklēm skat. Novadu tēri, 222., 227.—230. lpp.

¹⁸ E 11, 2671, Stāmerienas c. p.

¹⁹ E 11, 2668.

²⁰ Atstāto mantu sarakstos rokas šujmašīna ir minēta tikai vienā gadījumā, proti, drēbnieka Sīmaņa Bombāna mantu sarakstā no 1886. g. Mašīnas vērtība 15 rbļ. Centrālā valsts arhīva (turpmāk — CVA) 3356. fonds (turpmāk — f.), 1886. g., 8. lieta (turpmāk — l.), 190. lapa (turpmāk — lp.). Arī 1881. gadā tiesas prāvā minēts par drēbnieka J. Kēles šujmašīnas labošanu (CVA 3356. f., 1881. g., 6. l., 49.—50. lp.).

Apģērba pagatavošana ietilpst laukstrādnieču ziemas darbos; tām bija jāsašuj krekli ne tikai sev, bet arī mājas pušiem un saimnieka ģimenes locekļiem. Kalpu un ganu algā laikā no 1854. līdz 1885. g. tiek pielikti 1—3 krekli, kuru cena svārstās no 50 kapeikām līdz 1 rublim.²¹

Brunčus²² šuva no pašausta vilnas vai pusvilnas auduma. Pusvilnas audumu auda no tumšā krāsā krāsotiem līnu vai kokvilnas diežiem velkiem un vilnas dziju audiem. Darba brunčus, kā arī apakšbrunčus auda nātnus — no līnu diegiem.

19. gs. pirmajā pusē brunču audumus auda vienkrāsainus vai svitrainus, bet 19. gs. beigās plašāk izplatās rūtainie brunči, sevišķi tagadējā Litenes c. p. teritorijā.²³ Lejasciema un Sinoles c. p. teritorijā valkāti tikai svitrainie brunči.²⁴ Svītru salikums brunčiem sīks, svītras tumšās krāsās (4.—6. att.). Rūtainiem brunčiem dominē sarkana un melna vai sarkana un pelēka krāsa, tāpat kā Alūksnes un Smiltenes brunčiem.²⁵ Mūsu dienās rūtainos un svitrainos brunčus gados jaunākas sievietes vairs nevalkā, bet tie tiek atdarināti māksliniecišķās pašdarbības dalībnieču vajadzībām.

Arhīva materiālos bieži pieminēti arī vienkāršaini — zaļi, brūni un pat sarkani brunči.²⁶

Gulbenes rajonā 19. gs. otrajā pusē visvairāk valkāti svitrainie brunči; to cenas pēc atstāto mantu sarakstiem svārstījās no 30 kapeikām līdz 1 rublim.

Brunčus šuva no 2—5 m gara auduma gabala, kura vienu malu savilka vai salika krokās un tai piešuva tai paša auduma jostīņu. Brunči sniedzās līdz potītēm.

Gulbenē, tāpat kā visā pārējā Ziemeļvidzemē, 19. gs. vidū plaši izplatās tā saucamais kapats, t. i., brunči, kas sašūti kopā ar tāda paša auduma ņeburu vai jaku; parasti kapatus šuva no sīki rūtaina vai vienkāršaina pusvilnas auduma.²⁷ Ekspedīcijā nevienu no kapatiem neizdevās fiksēt, tāpat arī atmiņas par tiem vairs nebija saglabājušās. Spriežot pēc Latvijas PSR Centrālā valsts arhīva dokumentiem, liekas, ka tagadējā Gulbenes rajona teritorijā termins kapats lietots tikai līdz 19. gs. 80. gadiem, bet pēc tam šādu apģērba veidu sauc par brunčiem ar jaku.

Bez vilnas un pusvilnas virsbrunčiem 19. gs. 80. gados valkāti arī pusvilnas vai nātni (līnu auduma)

²¹ CVA 3356. f., 1884. g., 7. l., 74. lp.; 1885. g., 8. l., 39. lp.

²² Lejasciemā — lindraki.

²³ Samērā reti brunču apzīmējums «rūtaini» sastopams arī mirušo mantu sarakstos vai mantu ūtrupes aktos, nosaukums «svitraini brunči» sastopams biežāk (CVA 3356. f., 4. l., 41., 79.—80. lp.; 1. l., 184. lp.);

²⁴ 76. g. v. Jūle Pinka stāsta: «Brunčus valkāja strīpainus, rūtainus vai vienkāršainus, kādi jau nu modē iznāca. Strīpainos brunčus manās jaunības dienās auda ar melnām, baltām un pelēkām strīpām. Strīpas gudroja no galvas vai noskatījās no kaimiņiem. Rūtainos brunčus vairāk auda no sarkanām un melnām dzijām» (E 11, 2674, Litenes c. p.).

²⁵ «Mātes māte ik dienas mīlēja staigāt strīpainos brunčos. Arī viņas brūtes brunči bija bijuši strīpaini, un viņa bija ļājusies bez jakas,» stāsta 80. g. v. Ā. Freimane Lejasciemā (E 11, 2668).

²⁶ E 11, 2674.

²⁷ E 11, 2537.

²⁸ CVA 3356. f., 1. l., 184. lp.; 4. l., 79.—80. lp.

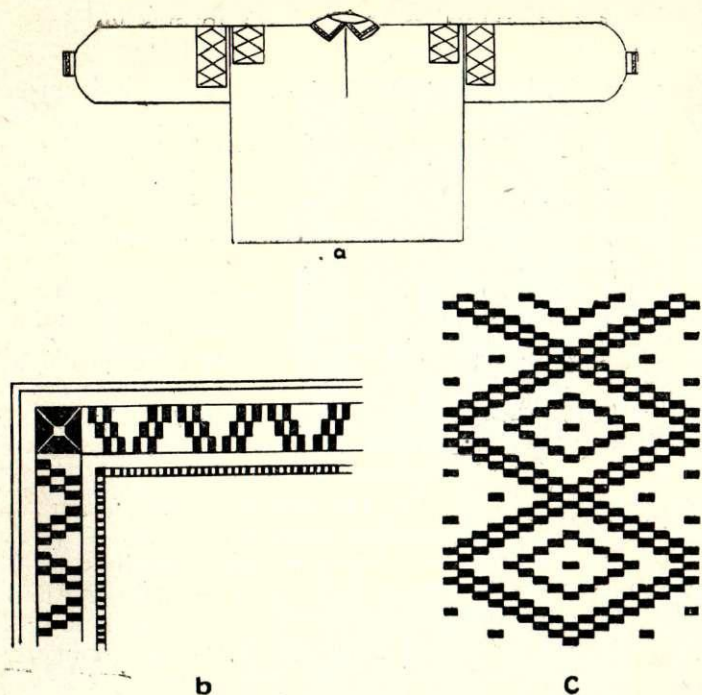
²⁹ CVA 3356. f., 1854. g., 2. l., 70. un 74. lp.; 1876. g., 3. l., 104. lp.

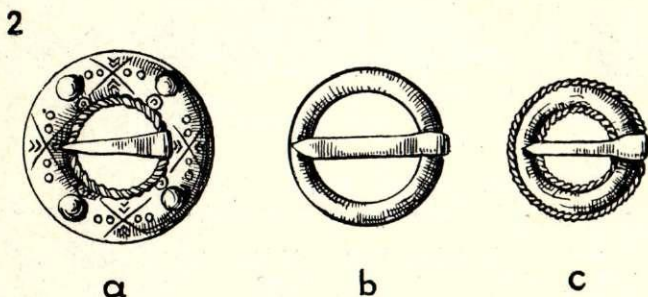
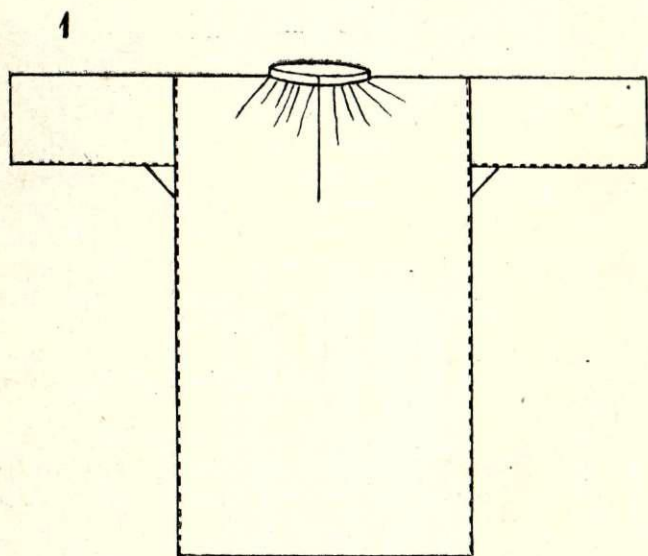
1. att. Gulbenes tautas tērps 19. gs. pirmajā pusē. Rekonstrukcija pēc 1956. g. etnografu ekspedīcijas un LVM E materiāliem (Ū. Zemzara akvarelis).

2. att. Sieviešu krekls, darināts pēc senā tautas tērpa parauga 1947. g. Sinoles c. p. «Jaunbebrupos»:
a — shēma (1:10); b — apkakles raksts (1:1); c — piedurkņu augšgala raksts (1:1).

3 att. 1. Sieviešu krekls, darināts 1946. g. Lejasciema c. p. «Pļavniekos».

2. Saktiņas kreklu saspraušanai:

a — darināta 1926. g. Sinoles c. «Purīņos»; b — CVVM 17896; c — CVVM 17656.

apakšbrunči, kuri šūti nedaudz īsāki ar «volānu» gār apakšējo malu vai arī ar virsū šūtām tumšākas krāsas «treslentām».²⁸

Tagad šādus apakšbrunčus gados vecākas sievietes valkā zem kleitām vai par virsbrunčiem (7. att., a).

20. gs. sākumā apakšbrunčus šuj no balta lina audekla un izstrādā «broderejas» tehnikā²⁹ vai arī tamborē no krāsainām vilnas dzijām.³⁰ Pēdējie divi apakšbrunču veidi bija izplatīti visā Latvijas teritorijā un darināti pēc pilsētas apģērba paraugiem (7. att., b un c).

Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Ziemeļvidzemē, 19. gs. 70. gados pie tautas tērpa valkāja vilnas auduma jakas. Vispirms jakas parādās muižas ļaudīm, un tikai vēlāk tās sāk valkāt zemnieki. Tā, piemēram, Stāmerienas muižas modera Aumaļa aprakstītā mantā tiek minēta jaka jau 1876. gadā.³¹ Vēlāk (1879.—1885. g.) jakas tiek minētas vairākos mantu sarakstos; to cena svārstās no 0,20 līdz 3,60 rubļu.³² Šī lielā cenu dažādība arī parāda, ka valkāšanas veida ir dažādas. Pēc valkāšanas veida var izšķirt 3 jaku tipus:

- 1) īsās jakas, kuras valkāja telpās ziemu vai vasaru;
- 2) pusjakas, kuras valkāja kā virsjakas vēsākā laikā;
- 3) garās jakas, kuras valkāja ziemu aukstā laikā.

Šodienas izpratnē tās būtu jāsauc par mēteļiem. Īsās jakas šuva no brunču auduma — svitrainas vai rūtainas, tās sniedzās nedaudz zemāk par jostas vietu, kakla izgriezums — četrstūrainis. Piedurknes augšgalā veidoja platākas, bet dūrgalu nedaudz vaļīgāku par rokas stīlbu, — lai dabūtu roku cauri. Piedurknes dūrgalā bija šķelums, kuru pēc jakas uzvilšanas aizāķēja. Nereti šīs jakas šuva arī no vienkāršaina vilnas auduma.³³ Atdarīnot tautas tērpu, jakas vairs nešuj, bet tādā pašā piegriezumā šuj ģieburus bez piedurknēm (8. att.).

Pusjakas šuva no biezas tumši zilās, pelēkas vai melnas vadmalas ar lina vai kokvilnas auduma odiri. Piegriezumā tās bija piegulošas, ar nelielu paplatinājumu gurnu vietā. 19. gs. vidū pusgarās jakas bija šūtas tāpat kā viriešu īsie svārkī ar muduru grupām mugurpusē. Pusjaku garums — 30—50 cm zem jostas vietas. Pusjakas pieskaitāmas virsdrēbēm, un tās valkāja virs īsajām jakām aukstā laikā. Pusjakas nav pieskaitāmas tautas tērpa komplektam, jo tās ir virsdrēbes un nekādas īpatnības neparāda (9. att.).

Garās jakas pēc sava piegriezuma ir līdzīgas pusjakām, tikai tās sniedzās pāri ceļgaliem. 19. gs. 80. gados tās sāk šūt ar vatelinu, un tām ir mūsdienu

²⁸ E 11, 267, 1188, 1189, 1201.

²⁹ E 11, 1187. Broderejas tehnika jeb tā saucamais «angļu spodršuvums» tautas tērpos sastopams Vidzemes sievu cepurēs jau 19. gs. sākumā.

³⁰ E 11, 286.

³¹ CVA 3356. f., 1876. g., 3. l., 178. lp.

³² Protams, šeit jāievēro atstāto mantu novalkāšanas pakāpe, lai gan parasti pie novalkātām drēbēm mēdz pierakstīt, ka tās «valka» drēbes vai novalkātas (CVA 3356. f., 1879. g., 4. l., 41. lp.).

³³ Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnografijas nodaļas arhīva (turpmāk — LVM E) 5. mape (turpmāk — m.), 37. lp.

izpratnes mēteļa nozīme. Mantu sarakstos vairāk minētas garās jakas. To cena svārstās no 2 līdz 3 rubļiem. Vienā mantu sarakstā nekad nav minēta reizē garā jaka un mētelis.³⁴

Ļoti aukstā laikā, braucot godos, mugurā vilka aitādas **kažokus**, kurus šuva gan ar virsdrēbi, gan arī bez tās. Līdzšinējā literatūrā par apģērbiem kažokus piemin tikai garām ejot. Arī Latvijas PSR Vēstures muzejā nav neviena kažoka no visas Latvijas teritorijas. CVA dokumentos kažoki minēti ļoti bieži, un tie sastopami ne tikai turīgo saimnieču mantu sarakstos, bet kažokus valkāja pat tādas saimnieces, kurām bija 1 govs un 1 aita. Aitādu kažoki bijuši pat kalponēm, jo aitu turēšana vienmēr tika pielīgta pie algas.³⁵

Runājot par kažoku piegriezumu 19. gs., jādomā, ka tas nav daudz izmainījies, salīdzinot ar to kažoku piegriezumu, kādi vēl sastopami šodien un kādus atceras ziņu sniedzēji. Sieviešu kažoki piegriezumā līdzīgi vīriešu kažokiem — tie ir taisni ar nedaudz paplatinātu apakšdaļu un sniedzas līdz pusstilbiem vai līdz potītēm (sīkāk kažoku apraksts sniegts tālāk). Bezdrēbes kažokus parasti valkāja ikdienā. Tie bija gatavoti no miecētas ādas, balti vai dzelteni. Kažokus priekšpusē aizpogāja ar ādas pogām, kuras darināja no ādas sloksnītēm.³⁶ Lepnākiem kažokiem parasti virspusē šuva vadmalas vai tūka pirktu audumu un lapsu vai caunādu apkakles.

Aukstākā laikā ar kažokiem sedzās guļot, bez tam, braucot ziemā kamanās, kažokos satina kājas.

Viens no vecākajiem un īpatnējākajiem sieviešu apģērba gabaliem ir **villaine**, kuras greznākie un senākie paraugi saglabājušies arī no Gulbenes rajona teritorijas. Piemēram, t. s. Stāmerienas villaine datējama ar 12. gs.,³⁷ bet atsevišķi villaiņu fragmenti no t. s. Galgauskas villaines — ar 11. gs.³⁸ Abām šīm villainēm bagāts metala gredzentiņu rotājums ar īpatnēji veidotu krusta un jumtiņu rakstu.³⁹ 19. gs. šis ornaments sastopams vairs tikai jostu rakstos.

Pēc izmantotā materiāla un rotāšanas veida villaines var iedalīt: 1) baltās, 2) izšūtās, 3) vienkrāsainās un 4) rūtainās. Kā atsevišķa plecu segu grupa jāmin «snātenes», kuras darināja no linu auduma.

Vecāko villaiņu forma ir iegarens taisnstūris ar velku bārkstīm galos. Taisnstūra proporcijas atbilst

2:3 vai 2:4. Jaunākas ir kvadrāta formas villaines ar bārkstīm visās 4 malās.⁴⁰

No ekspedīcijā savāktajiem materiāliem redzams, ka gandrīz visas gados vecākās ziņu sniedzējas atcerējās baltās villaines, ko bija valkājušas viņu mātes vai vecmātes, bet 20. gs. sākumā, kad villaiņu funkcijas sāk izpildīt citi apģērba gabali, bieži vien šīs villaines nokrāsotas un izmantotas par audumu kleitām, jakām u. c.⁴¹

CVA materiālos baltās villaines sastopamas samērā bieži un, spriežot pēc atstāto mantu sarakstiem, ir visdārgākās. Šādas villaines liktas ap pleciem tikai lielos godos.

Gulbenes tautas tērpā (tāpat kā pārējā Ziemeļvidzemes tērpu kompleksā) izšūtās villaines sastopamas ļoti retos gadījumos, un CVA materiālos no 19. gs. otrās puses tās nav minētas nevienā gadījumā. Vienīgā ekspedīcijas laikā fiksētā izšūtā villaine, kas darināta pēc senas vietējās villaines parauga, savā raksta kompozīcijā un krāsu salikumā ir sveša Vidzemes tērpu kompleksam.⁴² Vienīgi izpildījuma tehnika — svītru dūriens liecina par radniecību ar Vidzemes un Latgales izšūtajām villainēm (10. att.).⁴³ Villaine darināta no balta trinīšu auduma, 180×100 cm ar 15 cm garām audu bārkstīm. Atšķirībā no pārējām Vidzemes un Latgales izšūtajām villainēm, kurām platākā rakstu josla novietojas abos galos virs bārkstīm, bet šaurākā — vienā vai abās malās, Gulbenes villainēs platākais raksts novietojas malās, bet šaurākais — galos. Šāda joslu raksta kompozīcija tuvāka Dienvidkurzemes villainēm, bet zili zaļie krāsu toņi — Kuldīgas, Dundagas un Alsungas villainēm.⁴⁴ Liekas, ka Gulbenes villaine savā krāsu kolorītā un kompozīcijas principos saglabājusi senas, libiešiem raksturīgās īpatnības, kuras radniecīgas Kurzemes villainēm ar libiskām iezīmēm, bet izšuvuma tehnika — svītru dūriens — pārnākusi no Vidzemes vidienas un Latgales villainēm.⁴⁵

Gulbenes rajonā samērā reti sastopamas arī vienkrāsainās — pelēkās un zaļās villaines.⁴⁶ Ekspedīcijā neviena no ziņu sniedzējam neatcerējās šo villaiņu veidu; jādomā, ka Gulbenes rajonā šis tips bijis maz pazīstams.

Ekspedīcijas laikā gandrīz katrā mājā bija sastopamas rūtainas vai vienkrāsainas villaines ar krāsainām svītrām gar visām četrām malām. Šīs villai-

³⁴ CVA 3356. f., 1884. g., 7. l., 267. lp.; 1879. g., 4. l., 79.—80. lp.; 1885. g., 8. l., 184., 202. lp.

³⁵ Tā kā kažoki bija samērā dārgi (4—6 rubļi), tad tos rūpīgi glabāja un atstāja no paaudzes uz paaudzi mantojumā, līdz ar to arī mantu sarakstos tie vienmēr tiek minēti tikai pa vienam (CVA 3356. f., 1884. g., 7. l., 20. un 79. lp.).

³⁶ E 11, 2668, 2674.

³⁷ Skat. Latviešu tautas tērpi. Rīgā, 1936., 33.—38. lpp.

³⁸ Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļa (turpmāk — LVM A) 5789. nr.

³⁹ Jādomā, ka villaiņu rotājumu tehnika Gulbenes rajonā attīstījusies tāpat kā pārējā Latvijā, t. i., līdz 12.—14. gs. ar bronzas gredzentiņu un spirāļu rotājumu tumši zilā pamatkrāsā, no 14. līdz 16. gs. — ar stikla krellīšu rotājumu, bet no 17. līdz 18. gs. — baltas un izšūtas villaines un 19. gs. — baltas un rūtainas villaines. Pēdējās saglabājušās vēl līdz šai dienai. Protams, nedrīkstam aizmirst, ka rūtainas villaines bijušas arī iepriekšējos gadsimtos, bet, tā kā tās tolaik nav raksturīgas, tās netiks atsevišķi minētas.

⁴⁰ «Villainītes bija baltas: vienas bija šauras un garas ar bārkstīm galos, bet otras bija četrstūrīgas bez izšuvumiem, bārkstīs bija sagrieztas pa vairākiem diegiem kopā,» stāsta P. Upīte Lejasciema c. p. «Upesalljos» (E 11, 2665).

⁴¹ 69 g. v. Berta Sebre Sinoles c. p. atceras, ka viņas māte balto villaini valkājusi baznīcā, bet vēlāk no tās bērniem izšuvusi kleitas (E 11, 2672).

⁴² E 11, 1246, Ozolkalna c. p.

⁴³ Sal. CVVM (=LVM E priekšmetu šifrs) 5678. nr.; A. Dzērvītis. Latviešu tautas uzvalki, III. Rīgā, 1931., 2. lpp. un 7. att.

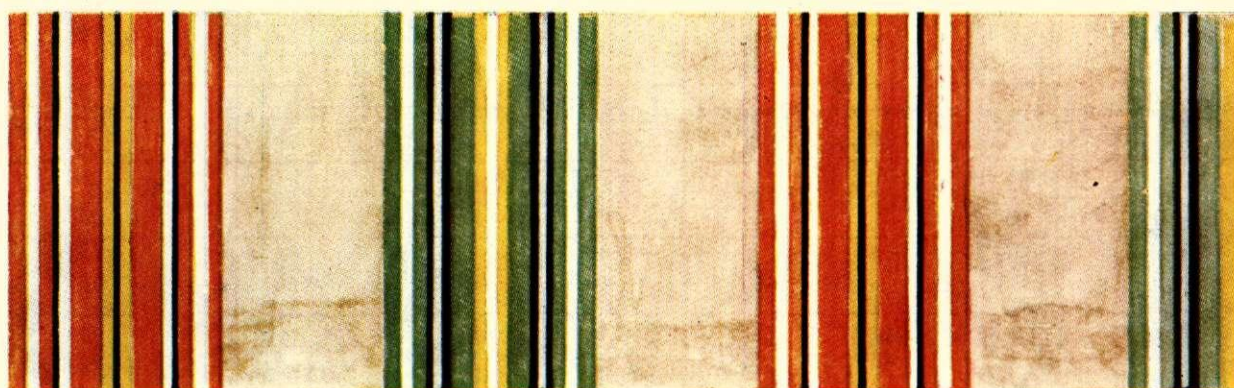
⁴⁴ Skat. Latvju Raksti, Rīgā, 1946., 1 — 12, 1 — 16, 1 — 19, 1 — 18, 1 — 34 — Kurzemes villaines.

⁴⁵ Skat. Latvju Raksti, Rīgā, 1946., 1 — 32, 1 — 33 — Krustpils villaiņu raksti.

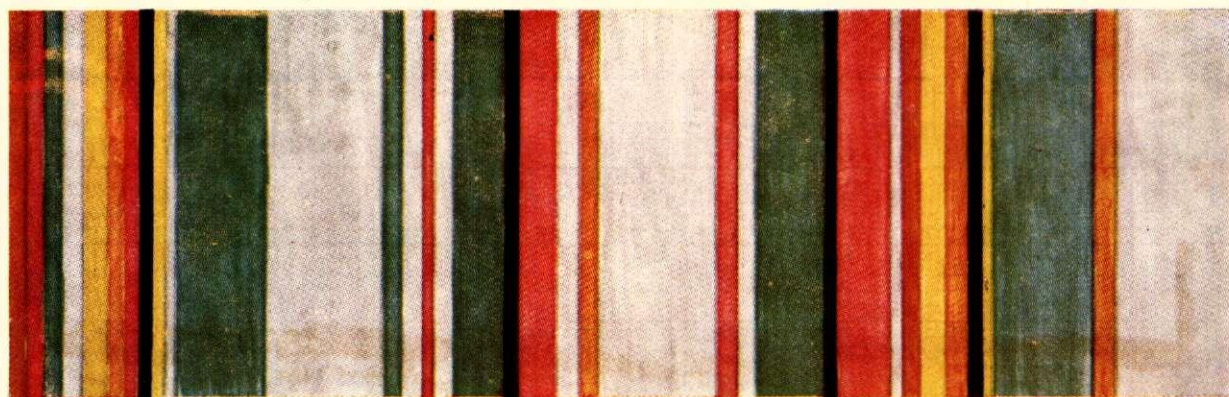
⁴⁶ Vienīgās ziņas par vienkrāsainām villainēm ir CVA dokumentos (3356. f., 8. l., 157. lp.). Iespējams, ka dokumentos minētās villaines tomēr ir bijušas sīki rūtainas, jo tautā tās sauc par pelēkām.

a

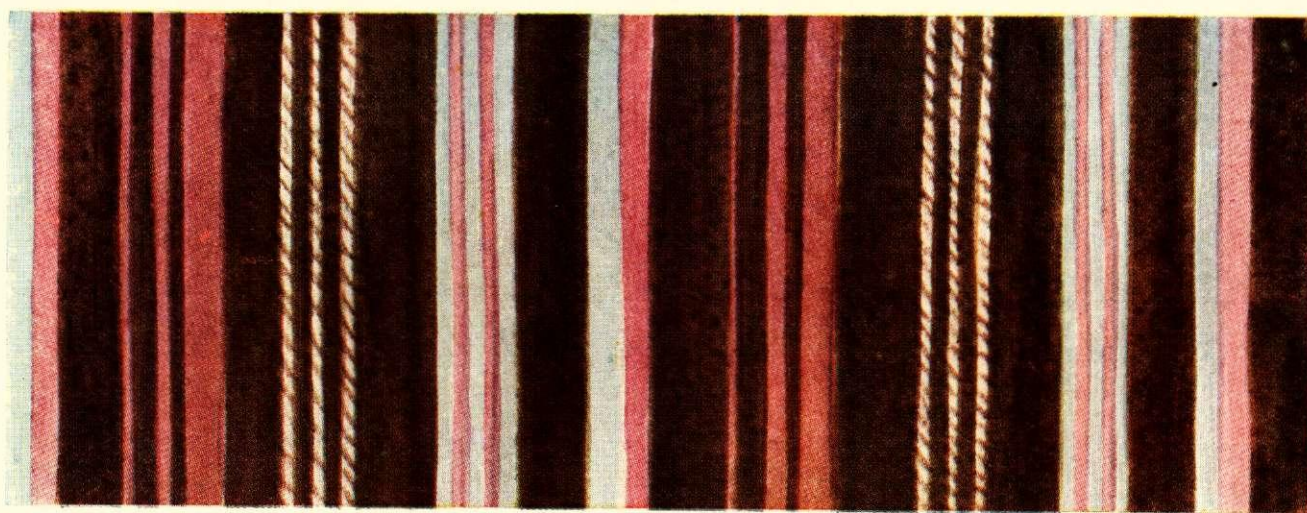
b

c

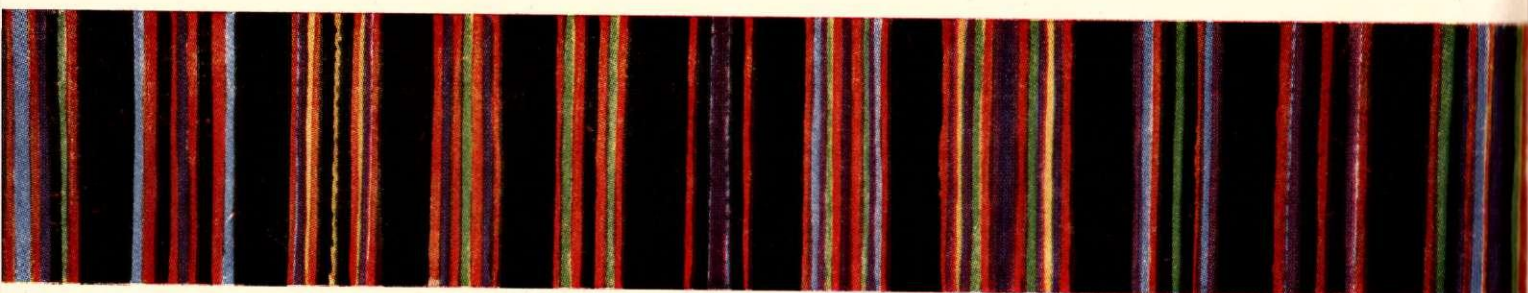
4. att. Brunču audumi:

a — darināti 1936. g. (vilna, lins) Beļavas c. p. «Vējakaļnā»; b — darināti 20. gs. 30. gados (vilna, kokvilna) Lejasciema c. p. «Upesalljos»; c — darināti 20. gs. 20. gados (vilna un kokvilnas diedziņi) Lītenes c. p. «Jaunspruķļos».

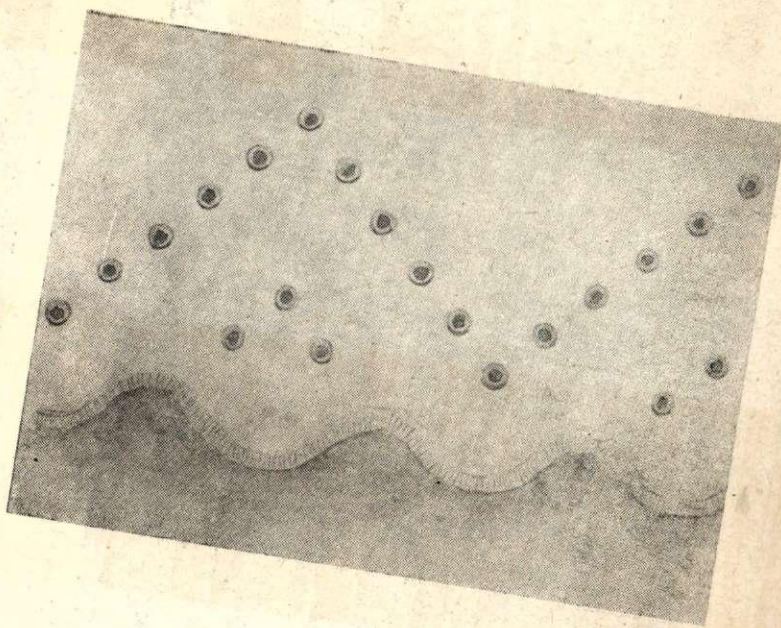
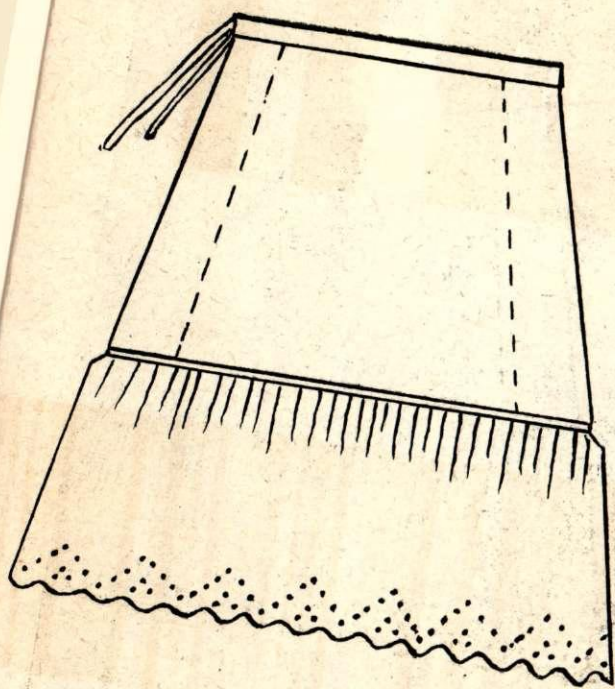
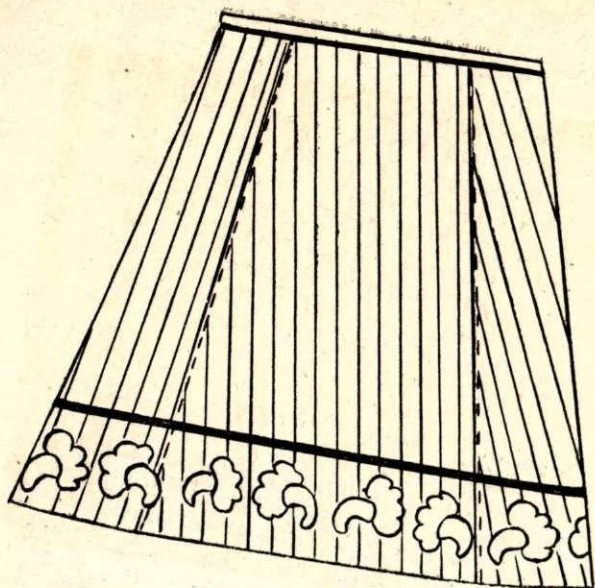

5. att. Brunču audumi:

a — CVVM 5678, Vecgulbenes pag.; *b* — CVVM 5679, Vecgulbenes pag.

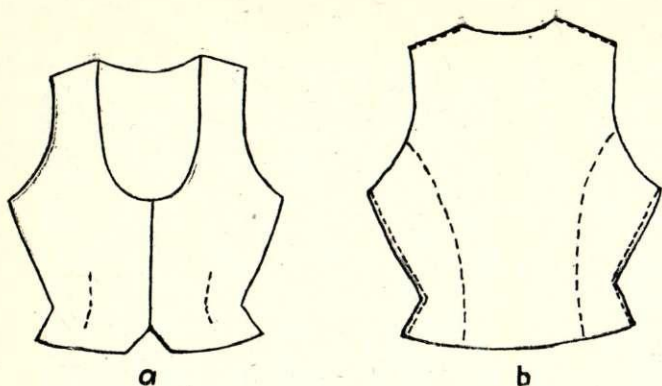

6. att. Brunču audums (CVVM 5689, Vecgulbenes pag.).

7. att. Apakšbrunči:

a — austi 19. gs. 90. gados (vilna, kokvilna; apakšmala svitraini rotāta ar zila samta aplikācijām, apakšā — auduma raksts dabiskā lielumā) Ozolkalna c. p. «Vidupēs»); b — tamborēti 1951. g. (vilnas dzija) Litenes c. p. «Mieriņos»; c — šūti 1927. g. (linu audums) Litenes c. p. «Vecgāršienekos» (pa labi — apakšmalas rotājuma tehnika — «brudieris»).

8. att. Tautas tēpa tēpurs (melna auduma), darināts 20. gs. 30. gados Litenes c. p. «Pinkās»:
a — priekšpuse; b — mugurpuse.

nes biežāk sauc par lielajiem lakatiem⁴⁷ vai vienkārši lakatiem⁴⁸, villainēm, villenēm⁴⁹. Vecākā no rūtainajām villainēm, kas austas apmēram pirms 80 gadiem⁵⁰, krāsota augu krāsām — melnā un smilšu krāsā. 20. gs. lielos lakatus vairs mājās neauž, bet tos auž pret samaksu amatnieces uz mašinstellēm, bez tam Gulbenē vilnas apstrādāšanas fabrikā vilnu apmai-

⁴⁷ Stradu un Litenes c. p.

⁴⁸ Stāmerienas c. p.

⁴⁹ Stāmerienas, Lejasciema, Beļavas c. p.

⁵⁰ E 11, 1248.

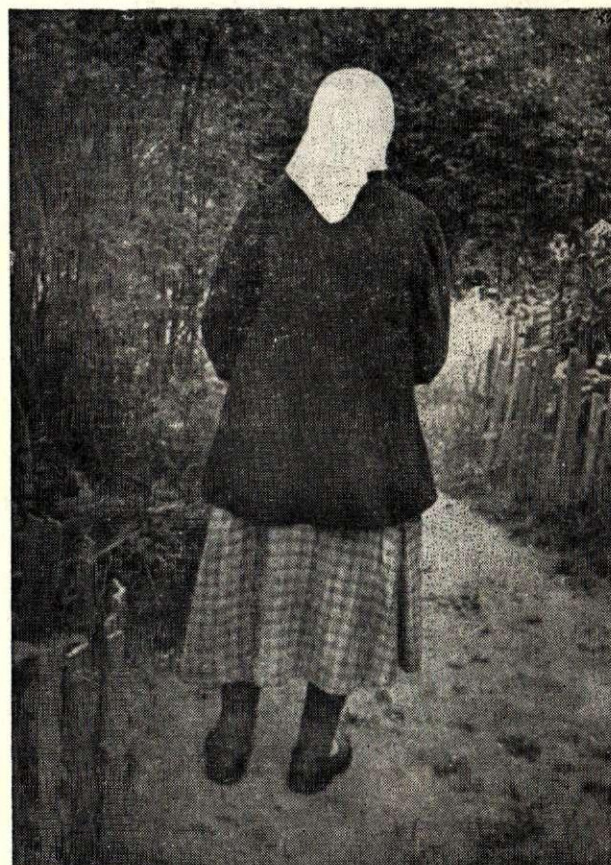
nāja pret lielajiem lakatiem.⁵¹ Vecākās rūtainās villaines bija ļoti lielas — 170×170 cm, jo tās bija austas no diviem gabaliem un vidū sašūtas kopā. Uz mašinstellēm austās villaines bija 140×140 cm lielas, austas vienā gabalā (11. att.).

Villaines valkāja pārsegta pāri abiem pleciem tā, lai gali brīvi nokarātos pār krūtīm uz leju. 19. gs. Gulbenes tautas tēpā, tāpat kā pārējā Ziemeļvidzemes tautas tēpa kompleksā, ar saktām villaines nesauprauda. Ar villainēm ne tikai greznojās un aizsargājās pret aukstumu, bet tām neiztrūkstoši vajadzēja būt meitas pūrā, lai būtu kāzu dienā ko dāvināt vīra mātei. Šī paraža — dāvināt vīra mātei lielo lakatu jeb villaini Gulbenes rajonā saglabājusies vēl šodien.⁵²

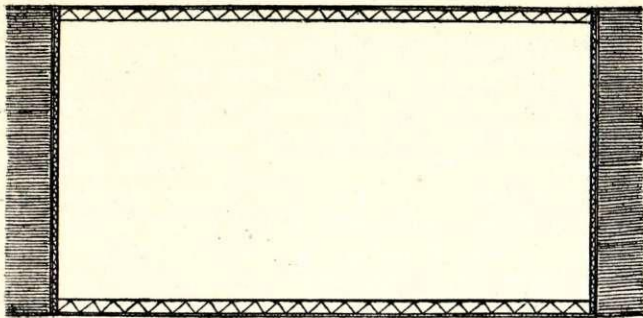
Vasaru valkāja villainēm līdzīgās snātenes — balinātas linu segas, vai nu gludi, vai rakstā austas, ar bārkstīm galos vai visās četrās malās. Jāpiezīmē, ka galos bārkstis lika tikai iegarenajām «vienas kārtas» villainēm vai arī snātenēm. Gulbenē to valkāšana 19. gs. vidū bijusi plaši izplatīta, bet 19. gs. pēdējā ceturksnī tās nomaina pirktie puķainie muslīna, zīda vai katūna plecu lakati. Mantu sarakstos

⁵¹ «Villaine mātes mātei bija balta ar bārkstīm gar visām četrām malām, un to sedza, ejot uz baznīcu. Manā laikā jau villaines paši mājā neauda, bet Gulbenes dzirnavās nodeva vilnu un tad tur izauda lielos lakatus,» stāsta 76 g. v. B. Kalniņa Stāmerienas c. p. (E 11, 2671).

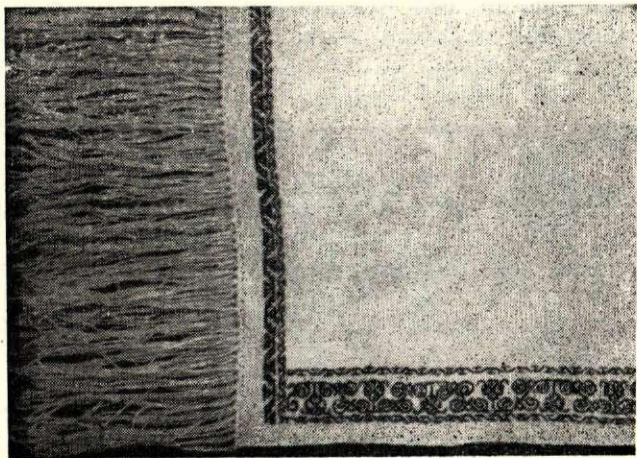
⁵² E 11, 2927 un 2930.

9. att. Pusjaka, pāršūta no mēteļa 20. gs. 20. gados Lejasciema c. p. «Upeskrastos».

a

b

10. att. 20. gs. 20. gados pēc sena parauga darināta villaine, Ozolkalna c. p.:

a — shēma; b — stūra fragments.

pirktie lakati minēti ļoti bieži un vienas meitas pūrā ir vairāki.⁵³

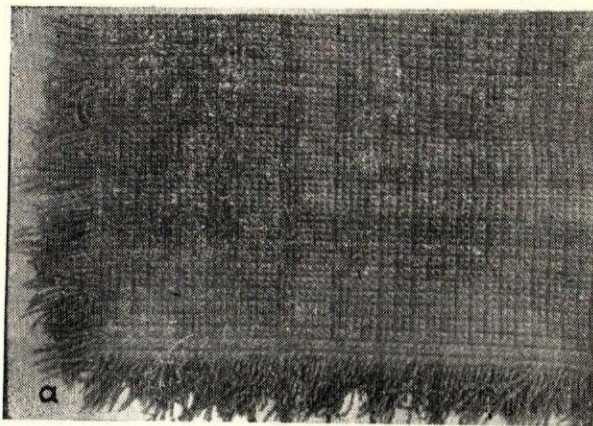
Jostas un prievītes, tāpat kā villaines, ir ļoti sens latviešu apģērba piederums, un jostu fragmenti arheoloģiskajos materiālos konstatējami daudz agrāk nekā bronzas gredzentiņiem rotātās villaines.⁵⁴ Ekspedīcijā fiksētas vairākas jostas, kuras saglabājušās gandrīz 100 gadus vai arī darinātas pēc ļoti seniem paraugiem. Samērā bagāta (vairāk nekā 60 jostu un prievīšu paraugu) kolekcija no 19. gs. glabājas LVM Etnografijas nodaļā (skat. jostu kompozīciju tabulu, 12. att.).

Visizplatītākais jostu raksts ir rombiņi, kuri iekārtoti kvadrātā ar nogrieztu stūri (12. att., 6). Radniecīgi kompozīcijas principi ir arī citiem jostu rakstiem (piem., 12. att., 1, 3, 8). Atšķirībā no Krustpils tipa jostām, kurām jostu centrālo daļu iežogo mazākas joslas abos sānos, Gulbenes jostām vidus daļas raksts sniedzas gandrīz līdz pašām malām. Malas noslēdzas ar vienu vai divām pamatkrāsas svītrām. Lielākā daļa šā tipa jostu austas no balinātiem līnu diegiem vai nu ar sarkanām, vai ar melnām un sarkanām vilnas dzijām. Otrs, vairāk izplatīts jostu kompozīcijas raksta iedalījums ir trīsstūri (12. att., 2, 9), kuri, tāpat kā iepriekšējā gadījumā, novietojas visā jostas platumā bez malu rakstiem. Šīs jostas parasti austas

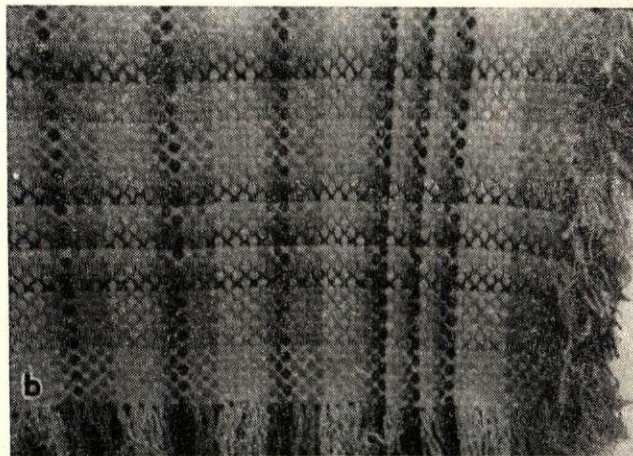
no melnām un sarkanām, melnām un violetām vai melnām un gaiši brūnām vilnas dzijām. Viens no senākajiem ornamenta elementiem — zalktis jostās sastopams vairākos variantos (12. att., 7).⁵⁵

Pēc materiāla un auduma tehnikas jostas un prie-

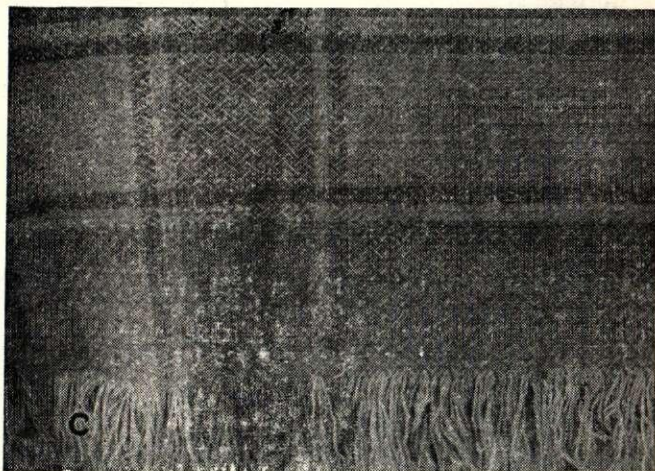
⁵⁵ Šis ornaments ir radniecīgs ar Stāmerienas villaiņu rakstiem.

a

b

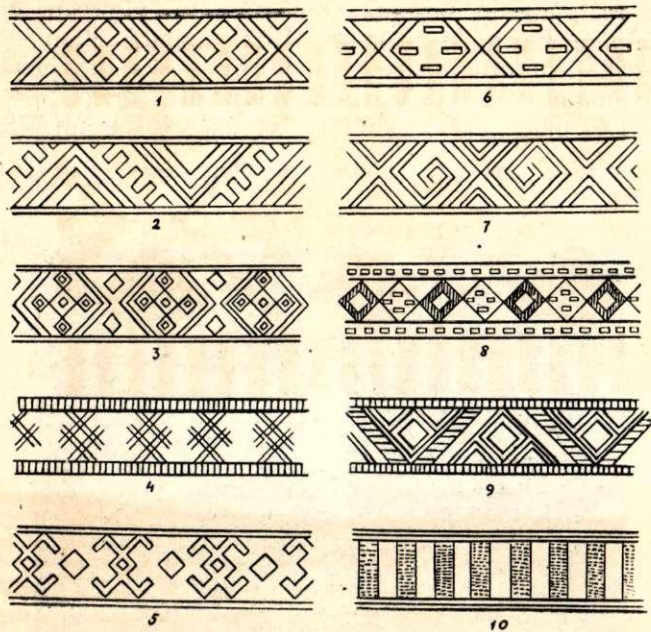
c

11. att. Villaines:

a — austa mājās 1922. g. Sinoles c. p. «Kožās»; b — austa 20. gs. 30. gados Beļavas dzirnavās; c — austa 1926. g. Lejasclēma c. p. «Cīpatu Podniekos».

⁵³ CVA 3356. f., 1876. g., 2. l., 56. un 90. lp.

⁵⁴ Turpat.

12. att. Jostu rakstu shēmas pēc LVM E materiāliem.

vītes var iedalīt: 1) rakstainās, 2) ziedainās, 3) svītrainās un 4) celos austās. Rakstainās jostas auž balinātu līnu diegu velkos ar sarkanām vai krāsainām vilnas dzijām audos (13. att., a). Gulbenes rajonā, atskaitot Lejascienu, visizplatītākais ir šīs jostu veids, tikai velkos parasti lietoti nevis līnu diegi, bet vilnas dzijas tumšā krāsā — melnā, zaļā vai violetā (14. att.).⁵⁶ Par Gulbenes rajonam īpatnēju rakstaino jostu veidu jāuzskata jostas, kuru rakstu veido ne tikai velku diegi, bet arī krāsainās audu dzijas (13. att., b).⁵⁷

Ziedainās jostas (15. att., b) izplatītākas Lejasciema un Galgauskas c. p. teritorijās. Ziedainās jostas auž no krāsainām vilnas dzijām; krāsās dominē zaļš, brūns, sarkans, zils, dzeltens.⁵⁸ Īpatnējs ziedainās jostas raksta veids ir tumšākos un gaišākos kvadrātos sakārtots ziedainais raksts (15. att., c).⁵⁹ Šādas jostas pārējā Latvijā izplatītas samērā reti.

Svītrainās jostas auda no krāsainām vilnas dzijām sārti violetos toņos. Tās parasti bija līdz 10 cm platas; ar tām sajoza kažokus; vīrieši apsēja svārkus. Gulbenes rajonā šīs jostu veids mazāk izplatīts. LVM Etnografijas nodaļā nav nevienas šādas jostas no Gulbenes rajona.

Celos austās jostas ir vecākais jostu aušanas veids. Šāda veida jostas vairāk izplatītas Latgalē; Vidzemē šādā tehnikā auž tikai celu apaudus izšūtām villainēm. Nedaudzās Gulbenes rajonā⁶⁰ atrastās

jostas (15. att., a) jāuzskata par raksturīgām Ziemeļlatgalei, Gulbenē tās parādās tikai 19. gs. Jostas pēc sava valkāšanas veida bija divējādas — tās, kuras sēja virs brunčiem greznumam,⁶¹ un t. s. sienamās jostas, kuras cieši notina virs krekla, lai, strādājot smagus darbus, «nepārrautos». ⁶² Sienamās jostas parasti auda no līnu diegiem un vilnas dzijām. Virs brunčiem jostas sēja, apņemot 2 reizes ap vidu un sasienot vienkāršā mezglā sānos (reizēm arī vidū), galiem ļaujot brīvi nokarāties uz leju.

Saurākās jostiņas — prievītes bija nepieciešamas kāzu paražām — ar tām apsēja dāvājamus cimdus, zeķes u. c. veltes, kātu slotai, ar kuru jaunā sieva pirmo reizi slaucīja istabu, utt.

Diemžēl, atdarinot tautas tērpus, ne katreiz precīzi ievēro senās jostu darināšanas tradīcijas, bet bieži vien jostas auž no zīda diegiem nesaderīgās krāsās. Tāpēc šīs jostas neiekļaujas kopējā tērpa kompleksā.

Līdz 19. gs. vidum jaunavas un sievas godos valkāja atšķirīgas galvas segas. Atšķirība iezīmējās ārējā izskatā, apdarināšanas un valkāšanas veidā. Precētas sievas valkāja galvas autus, sievū cepures — mices un aubes, bet jaunavas — vainagus. Tiklab vainagi, kā arī sievū galvas segas pieder pie ļoti senām latviešu sieviešu tērpa sastāvdaļām. Vainagi un sievū galvas segas valkāti, kā to apstiprina arheoloģiskie izrakumi, jau pirms 10. gs. Galvas segas kalpoja tīri praktiskām vajadzībām, proti, matu saturēšanai, galvas apsegšanai un greznošanai.

Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Vidzemē, valkāti «mīkstie vainagi» — sarkanā vai melnā⁶³ 4–10 cm platā tūka auduma pamatā izšūti ar krāsainām stikla krellītēm. Sarkano vainagu raksta kompozīcija ir tāda pati kā pārējiem Ziemeļvidzemes vainagiem — ar parupjiem baltiem un melniem stikla salmiņiem izšūtas svītras, krusti un trīsstūri. Melnie vainagi ir apmēram tādi kā Piebalgas vainagi — ar šaurām krāsainām svītriņām vainaga vidū.⁶⁴

Vainagus valkāja taisni uzliktus galvas vidū, priekšpusē nenolaižot zemāk par matu sākuma vietu. Vasarā galvā lika arī ziedu vainagus. Jādomā, ka vainagu valkāšana izbeigusies jau 19. gs. vidū, jo CVA dokumentos no Gulbenes rajona nav ne reizi pieminēti vainagi. Iespējams, ka mantu sarakstos tos nemin tāpēc, ka pastāvēja tradīcija kāzās vainagu atstāt jaunākai neprecētai māsai vai tuvākai radniecei, bet mirušās personas lielākoties ir veci cilvēki.

Ekspedīcijas laikā fiksētie vainagu paraugi samērā jauni — tie darināti 20. gs. 30. gados un valkāti pie atdarinātiem tautas tērpiem (16. att.).⁶⁵

⁶¹ Līdz 19. gs., kad lauku sētās plašāk sāk izplatīties fabrikās ražotie metala āķi brunču saturēšanai, jostas bija vienīgas, kas saturēja brunčus; vēlāk tās sāka lietot kā greznumu.

⁶² «Jostas ap vidu sēja, lai nepārrautos, strādājot grūtu darbu, un pēc bērnu dzimšanas. Jostas parasti auda no līnu diegiem un vilnas dzijām» (E 11, 2674, Litenes c. p.). Līdzīgas ziņas sniedz arī materiāli no Lejasciema pag. (E 11, 2665 un 2668).

⁶³ «Manai mātei vēl bija saglabājies melns vainags ar zīlītēm, bet mēs, bērni, tās zīlītes izšuvām,» stāsta 69 g. v. Berta Sebre Sinoles c. p. (E 11, 12672).

⁶⁴ Skat. Novadu tēpi, 215. lpp.

⁶⁵ E 11, 2469–2471, 2695, 2696, 2697, 2698.

⁵⁶ CVVM 548, 585, 610, 868, 875, 884, 892, 894 u. c.

⁵⁷ E 11, 2688; šo jostu savā īpašumā ieguvis Latvijas Etnografiskais brīvdabas muzejs.

⁵⁸ CVVM 845, 851, 857, 870, 872, 876, 883, 895 — Lejasciema pag.; 876 — Jaungulbenes pag.; 564, 578, 599, 623 — Vecgulbenes pag.; E 11, 2689, 2690.

⁵⁹ CVVM 566 — Vecgulbenes pag.; 612 — Jaungulbenes pag.; E 11, 1207, 2680.

⁶⁰ CVVM 560, 574, 604 — Jaungulbenes pag.; 542, 563, 576, 591 — Vecgulbenes pag.

a

b

13. att. Rakstainās jostas:

a — austa no baltiem līnu diegiem un sarkanām vilnas dzijām 20. gs. sākumā Vecgulbenes c. p. «Jaunpuzulis»; *b* — austa no vilnas dzijām 20. gs. beigās Belavas c. p. «Veckrieviņos».

a

b

14. att. Rakstainās jostas, darinātas no vilnas dzijām:

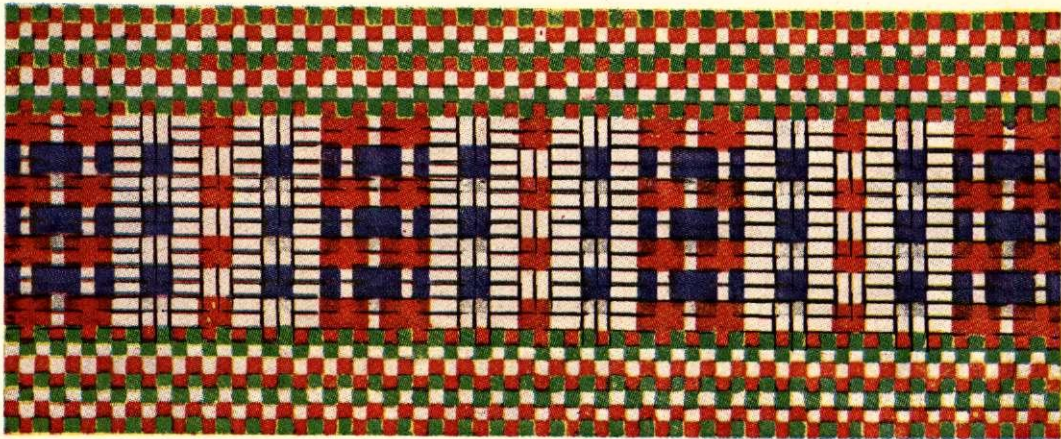
a — CVVM 572, Vecgulbene; *b* — austa 19. gs. beigās Lejasciema c. p. «Upeskrastos».

a

b

c

15. att. Jostas:

a — austa celos, CVVM 576, Vecgulbene; b — CVVM 617, Vecgulbene; c — CVVM 566, Vecgulbene.

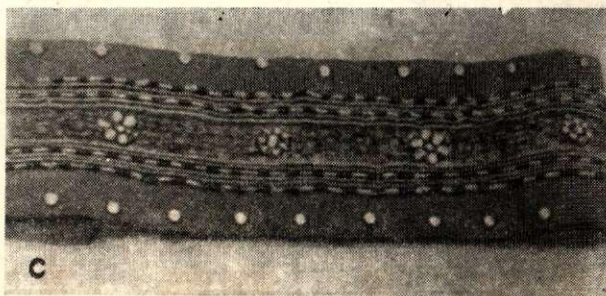
Jau 19. gs. vidū sakarā ar kapitālisma attīstību un fabriku ražojumu izplatīšanos lauku sētās kā pirmos no apģērba gabaliem iegādājās pirktos katūna galvas lakatiņus; tie nebija dārgi (no 0,05—0,15 rbļ.), un tos pieveda mājās apkārtstaigājošie tirgotāji. Arhīva dokumentos pirktie lakatiņi minēti ļoti bieži.

Vecākā sievu galvas sega ir garais galvas auts, kurš Gulbenes rajonā pazīstams ar nosaukumu «linaks».⁶⁶

Jāpiezīmē, ka 1956. g. ekspedīcijā iegūtās ziņas par galvas autu valkāšanu arī Vidzemē ir vienīgās, jo Latvijas PSR Vēstures muzeja materiālos nav neviena galvas auta no Vidzemes, vienīgi J. Broce «Vidzemnieku kāzu skatā» rāda galvas autus.⁶⁷ Diemžēl, nav iegūtas ziņas par linaka valkāšanas veidu. Pats linaka veids ir radniecīgs ar Alsungas līgavu galvas segu «linkaini» un igauņu jaunavas galvas segu liniku. Jādomā, ka tā valkāšanas veids bijis līdzīgs Abrenes novada garā auta sējumam.⁶⁸

Sievas Gulbenes rajonā valkājušas citas cepures (t. s. aubes⁶⁹ vai mices) ziemā, citas — vasarā. Liekas, ka šo cepuru formas līdz ar to nosaukumiem ieviesušās no muižām.⁷⁰

Visizplatītākais cepuru veids Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Ziemeļvidzemē, ir tā sauktās «torņa cepures». Tās ir šūtas no smalka balta lina vai kokvilnas audekla ar tilla mežģīni gar malu.⁷¹ 19. gs. beigās aubju formas samazinās, un tās pagatavo ne tikai no lina audekla, bet arī no mežģīnēm, māksliem ziediem un krāsainām vilnas dzijām. Trīs dažādas aubes Latvijas PSR ZA Vēstures institūtam uzdāvāja M. Rakovska no Beļavas c. p. Ļeņina kolhoza «Veckrieviņiem». Šīs aubes lietotas kāzu ceremonijās — mičošanā vēl 20. gs. sākumā (17. att.). 19. gs. beigās Lejasciemā bijusi pat speciāla aubju šuvēja, pie kuras apkārtējās sievas tad pasūtījušas sev cepures.⁷² Pēc CVA materiāliem redzam, ka sievu

16. att. Vainagi:

a — darināts 1938. g. Sinoles c. p. «Jaunbebrņos»; b — darināts 20. gs. 30. gados Sinoles c. p. «Puriņos»; c — darināts 1934. g. Stāmerienas c. p. «Guldupos».

⁶⁶ Igauniski «linik»; skat. A. X. Moora. Об историко-этнографических областях Эстонии. — Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин 1956, 249. lpp. Latgalē, Augšzemē un Rucavā galvas autus sauc par nāmatiem vai garo autu. Vienīgi Alsungā līgavas galvas rotu, kuru veido no gara, balta lina auta, sauc par «linkaini». M. Siliņš savā rakstā «Alšvanga» vārdu «linkainis» atvasina no vārda «linkti», kas nozīmē «likt» vai «locīt». «Tādā kārtā linkainis apzīmētu kādu likumotu, ielokos saliktu, ne šūtu vai grieztu drēbes gabalu. Tomēr iespējams to arī atvasināt no «linte», kas pirmatnēji nav nekas vairāk kā šaura lina drēbes josla, un tāds jau linkainis isti ir.» (Latvju Raksti, [1924.—1931.] I, 26. lpp.). Liekas tomēr, ka vārds «linaks» ir somu-ugru cilmes.

⁶⁷ J. Chr. Brotze. Sammlung verschiedener Liefländischen Monumente... Bd. VII (Latvijas PSR ZA Fundamentālajā bibliotēkā).

⁶⁸ Skat. Novadu tērpī, 224. lpp.

⁶⁹ «Mammaņa stāstīja, un es arī pati redzēju, ka viņas mātei bija ūdrādas cepure ar skaistu akotu. Manai mammai bija tādas aubes, lielas, tilla, visapkārt galvai ar rozēm, bet tās laikam no vāciem aizņemtas. Mana mammaņa stāstīja, ka bijuši tādi gari auti «linaki»,» atceras 68 g. v. P. Upīte Lejasciema c. p. (E 11, 2665).

⁷⁰ Die Haube, die Mütze — vācu v.

⁷¹ Skat. Novadu tērpī, 184., 362. lpp.; A. Dzērvītis. Latviešu tautas uzvalki, III, 1.—2. lpp.

⁷² «Galvu precētām sievietēm vienmēr vajadzēja apsegt un pat pāri pagalmam nedrīkstēja pāriet ar neapsegto galvu. Mātei bija balta «šķīsta» (plāna, caurspīdīga) aube ar zilām bantēm. Tajā laikā Lejasciema «Upesallos» bija speciāla aubju taisītāja,» stāsta 78 g. v. Alvine Burka Lejasciema c. p. «Ķīlpēnos» (E 11, 2666).

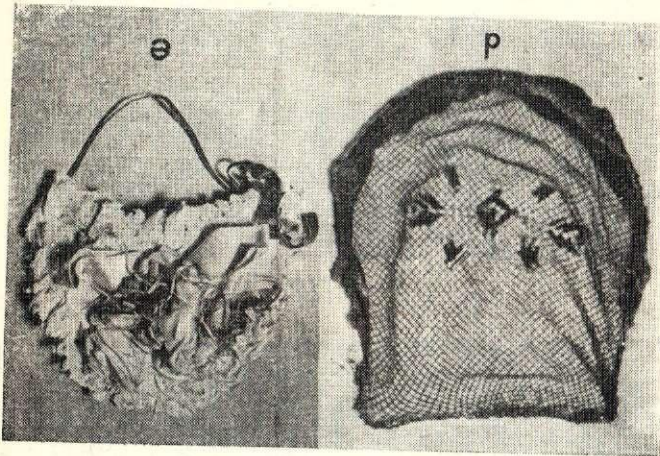
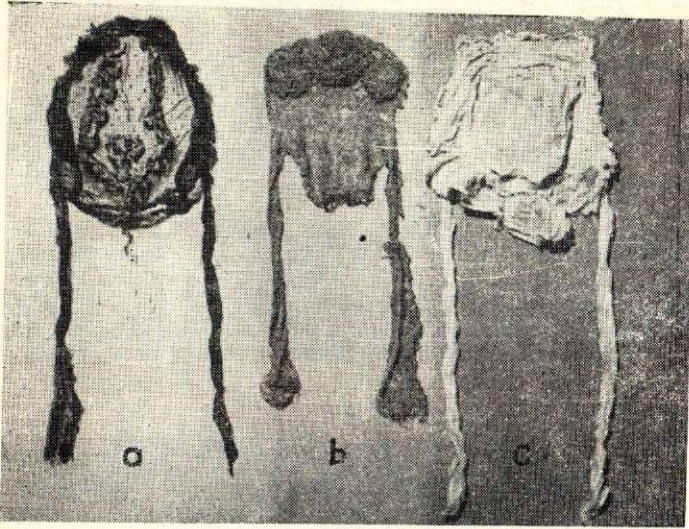
cepures tiek pieminētas tikai ļoti bagātos mantu sarakstos; cepuru cenas svārstās no 5 līdz 25 kapeikām.⁷³ Turpretī trūcīgākos mantu sarakstos min tikai galvas lakatiņus. Atsevišķos gadījumos meitas lakatiņus pielīga pie algas.⁷⁴

⁷³ CVA 3356. f., 1884. g., 7. l., 5. lp.; 1876. g., 3. l., 104. lp.

⁷⁴ Stāmerienas pagasta tiesas 1884. g. 535. protokolā fiksēta Kristīnes Papēdes sūdzība pret «Ozolu» māju rentnieku Gotlibu Lapiņu, ka tas viņai nav samaksājis visu algu. «Lone bijusi norunāta šāda:

naudā	10,— rbļ.
1 pāris zābaku	3,— „
1 lakats par	1,— „
4 pāri pastalu	2,— „
1½ mārciņas lina	4,— „
2 aitas turēt	6,— „
	<hr/>
	26,— rbļ.»

(CVA 3356. f., 7. l., 20. lp.).

17. att. Aubes, darinātas 19. gs. beigās Beļavas c. p. «Veckrieviņos»:

a — ar violetu zīda lentīti rotāta melna tilla aube; *b* — tamborēta no sarkani violetas vilnas dzijas; *c* — darināta no balta plāna kokvilnas auduma ar baltām mežģīnēm; *d* — melna tilla, rotāta stikla salmiņiem; *e* — no baltām mežģīnēm, krāsainām lentām un mākslīgiem ziediem darināta jaunās sievas aube.

Atdarīnot noteiktu tautas tērpu, pie noteiktām galvas segām vairs nepieturas un tiklab sievas, kā arī meitas liek galvā vainagu vai arī neliek nekādu galvas segu.

Seno latviešu sieviešu tautas tērpa īpatnību turpinājums jaunās formās ir šodien plaši izplatītie rūtainie galvas lakatiņi. Vairākus skaistus rūtaino galvas lakatiņu paraugus izdevās nozīmēt ekspedīcijas laikā. Mājās austu galvas lakatiņu krāsu tonējumā vērojams tas pats brunču un rakstaino jostu krāsu zieds⁷⁵ (skat. 10. un 11. att. A. Alsupes rakstā šinī rakstu krājumā).

Pie goda tērpa sievietes valkājušas melnas kurpes vai jaunākas pastalas. Pēdējās gan jau 19. gs. beigās pie goda tērpa vairs nav valkātas, jo gandrīz

⁷⁵ E 11, 1241, 1242, 1243, 1245.

Atsevišķos gadījumos redzams zaļas un zilās krāsas salikums, kas pārējā Latvijā sastopams samērā reti, atskaitot Ventspils un Kuldīgas rajonus.

katra meita, kad to iesvētīja (16—20 g. v.),⁷⁶ dabūja pirmās kurpes. Turīgāko saimnieku bērni jau ar kurpēm gājuši skolā.⁷⁷ Kurpes bija melnas, gludas, ar zemiem papēžiem un platiem purngaliem.

Plaši izplatīti darba apavi 19. gs. ir no lūkiem pītas vīzes, bet koka tupeles sāk parādīties 20. gs. sākumā.⁷⁸

Ziemā valkātas baltas vai pelēkas vilnas, bet vasarā linu vai kokvilnas diedziņu zeķes. Greznākās vilnas zeķes bijušas adītas dažādiem krāsainiem rakstiem. 19. gs. 90. gados valkātas svītrains zeķes.⁷⁹

Runājot par seno goda apģērbu, nevar nepieskarties jautājumam par priekšautiem. J. Broce⁸⁰ un Fr. Kruze⁸¹ savos zīmējumos vidzemnieces ļoti bieži zīmējis ar priekšautiem. 20. gs. 20.—30. gados publicētajos tautas tērpu aprakstos priekšautus nemin. Ekspedīcijas laikā centāties par priekšautu valkāšanu izjautāt gandrīz vai katru gados vecāku ziņu sniedzēju. Iegūtās ziņas tomēr ļoti pretrunīgas, bet, ņemot palīgā CVA dokumentus, varam secināt, ka 19. gs. vidū priekšauta valkāšana pie goda tērpa nebija obligāta un priekšautu vairāk valkā tikai turīgākās saimnieces, muižu meitas un krodzinieces. Priekšautus parasti šuva jostas vietā ar jostiņu (t. i., bez augšdaļas) no balta vai svītrotā liņu vai arī pirktā kokvilnas auduma, bet 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā «modē nāk» melnie «satīna» priekšauti ar melnām izšūtām tilla mežģīnēm. Svarīgi atzīmēt, ka priekšauta mežģīņu izšuvumu rakstiem izmanto tos pašus ornamenta motīvus un izšūšanas tehnikas, kādas agrāk bija sastopamas sievu miču mežģīnēs (18. att.).⁸²

Darba priekšautiem drānu auda tādu pašu kā 20. gs., t. i., no rupjiem pakulu diegiem, svītrainu (19. att.).

Ikdienas apģērbu pagatavošanai izmantots mazvērtīgāks materiāls, un daži goda apģērbu gabali, kā, piemēram, vainagi, baltās villaines, ādas kurpes, darbā nav valkāti.

⁷⁶ «Kad mani iesvētīja, tad es dabūju pirmās kurpes. Skolā es vienmēr gāju tikai ar pastaliņām,» stāsta 79 g. v. E. Ona Lejasciema c. p. «Upeskrastos» (E 11, 2667).

⁷⁷ «Pirmās kurpes man nopirka, kad man bija 7 gadi un mani sāka uz baznīcu vadāt,» stāsta 76 g. v. Berta Kalniņa Stāmerienas c. p. «Kokaros» (E 11, 2671).

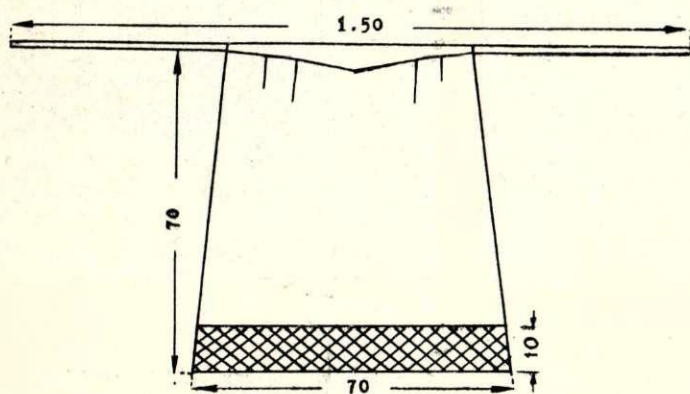
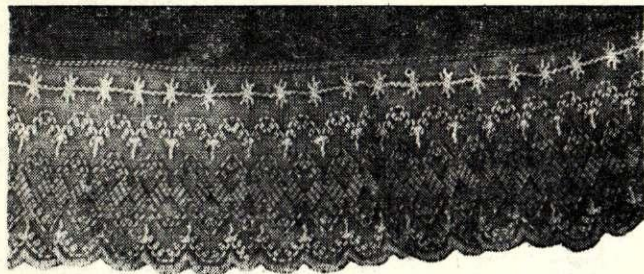
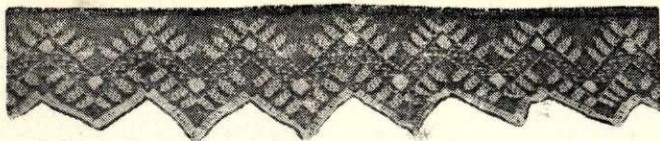
⁷⁸ 76 g. v. līteniete Jūle Pinka atceras, ka viņai kurpes bijušas, kad sākusī iet skolā, bet citi bērni gājuši ar pastalām. «Lai kurpes taupītu, tad, ejot uz baznīcu, kurpes nesa rokās un gāja basām kājām. Kad es gāju ganos, tad valkāju lūku vīzes. Vīzes visi paši mācēja pīt no kārklu un liepu lūkiem. Pastalas arī puiši paši taisīja, pat uz balli dažī puiši gāja ar pastalām. Koka tupeles sāka parādīties pirms pirmā pasaules kara, bet es tās nevalkāju, jo tās man lauza kājas» (E 11, 2674).

⁷⁹ «Zeķes agrāk valkāja tikai pašadītas, ar dažādiem musturiem — puķotās, ar ābolīņu lapām u. c., sarkani raksti pelēkā pamatā vai zili melnā pamatā. Adīja arī gludas vienkāršas zeķes sviķelainā adījumā. Bomielzeķes (bomvilnas, t. i., kokvilnas — M. S.) adīja baltas, sviķelainā vai robainā (caurumotā — M. S.) adījumā. Stripainās zeķes valkāja 19. gs. 90. gados,» stāsta 76. g. v. J. Pinka Lītenes c. p. (E 11, 2674).

⁸⁰ J. Chr. Brotze. Op. cit., Bd. III, 63. un 91. lpp.; Bd. VIII, 8. un 165. lpp.

⁸¹ Fr. Kruse. Necrolivonica. Trachten in den Ostseeprovinzen. Dorpat, 1842, 3. tab.

⁸² E 11, 2484—2486, 2500.

18. att. Priekšautu tilla mežģiņu raksti.

Jau 19. gs. pēdējā ceturksnī, bet jo sevišķi 20. gs. sākumā tautas tērpus vairs godos nevalkā, bet to vietu ieņem no pirkta vilnas auduma šūtās kleitas pēc attiecīgā laika modes prasībām, kuras Gulbenes rajonā kā attālākā nostūrī parādās ar zināmu novēlošanos (20. att.). Tā no baltā pirkta auduma šuj līgavu un t. s. iesvētāmos ģērbus. Pēc pirmā pasaules kara garos apģērbus atbilstoši modes prasībām nomaina īsie un tautas tērpus darina tikai dziesmu vai ligo svētkiem.

Par vīriešu seno apģērbu ekspedīcijas laikā iegūts samērā maz materiālu, jo vīriešu tautas tērps izzūd daudz ātrāk nekā sievietes. Šodien par tagadējā Gulbenes rajona vīriešu seno apģērbu var spriest pēc vecu cilvēku nostāstiem un tiem nedaudzajiem objektiem un attēliem, kas saglabājušies Latvijas PSR Vēstures muzejā. Labākos 18. gs. vīriešu apģērba zīmējumus, kuros precīzi attēlotas zemnieku goda un darba drēbes, devis J. Broce (21. un 22. att.).⁸³

Vīriešu tērpi visā Latvijas teritorijā ir daudz vienvēidīgāki nekā sievietes tērpi, un atsevišķas īpatnības ir izplatītas daudz plašākā teritorijā.

Gulbenes rajonā vīriešu apģērbs pieder pie Vidzemes apģērbu tipa un sastāv no tādiem pašiem apģērba gabaliem kā vīriešu apģērbs pārējā Latvijā, proti, no krekla, biksēm, svārkjiem (īsiem, pusgariem

vai gariem), kažoka, zeķēm, zābakiem vai kurpēm, jostas, cepures, kaklauta un cimdium.

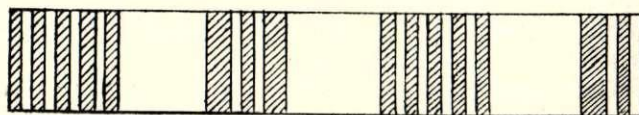
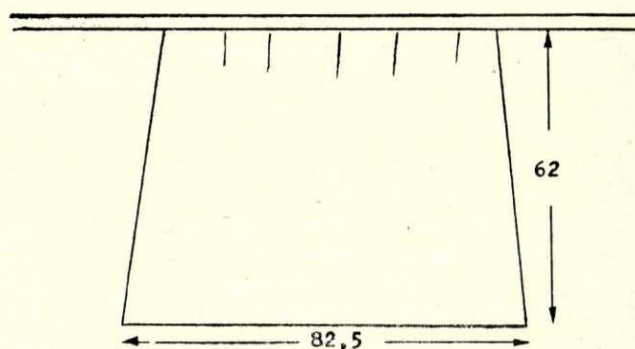
Jāatzīmē, ka atsevišķas vīriešu apģērba daļas, kā, piemēram, krekli, bikses un kažoki, daudz ilgāk saglabāja senās formas, bet svārkji, galvas segas un apavi izmainījās ātrāk.

Vīriešu krekli pēc sava piegriezuma bija līdzīgi sievietes krekiem — ar virsū šūtu uzpleci, atlokāmu apkakli un šaurām aprocēm, vienīgi vīriešu krekli vienmēr bija šūti no vienāda auduma un nebija tik gari kā sievietes krekli. Vīriešu kreklu cenas bijušas tādas pašas kā sievietes kreklu cenas, tikai mantu sarakstos tie minēti retāk. Tas izskaidrojams ar to, ka atsevišķu apģērba gabalu vīriešu apģērbu krājumos bija mazāk.

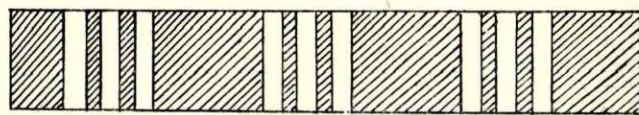
Krekļus šuva no laba, bet ne pārāk smalka lina auduma, valka krekļus bez rotājuma, bet godiem — ar nelielu baltu izšuvumu. Protams, izšūtos krekļus vairāk valkāja saimnieku dēļ. Kalpu puīšiem parasti krekļus pielīga pie algas,⁸⁴ un tie reti bija rotāti.

19. gs. sākumā krekiem bija atlokāmas apkakles, bet 19. gs. beigās, kad, ieviešoties fabrikās ražotajam materiālam, vīrs rupjāka krekla godos priekšā

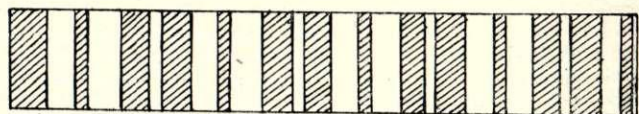
⁸⁴ CVA 908. f., 1850.—1861. g., 58. l., 64. lp.; 54. l., 51. lp.

a

b

c

19. att. Darba priekšauta shēma un auduma paraugi; priekšauti austi no lina un pakulu diegiem triniša audumā:

a — darināts 1935. g. Stāmerienas c. p. «Guldupos»; b — darināts 1952. g. Lejašcīma c. p. «Pļavniekos»; c — darināts 1935. g. Stāmerienas c. p. «Guldupos».

⁸³ J. Chr. Brotze. Op. cit., Bd. III, 56. un 62. lpp.

20. att. Zemnieku apģērbi 20. gs. sākumā:

a — vecākas sievietes apģērbs Lejasciemā 1911. g.; b — zemnieku ģimene Vecgulbenē 1915. g.; c — raksturīgs jaunu sieviešu apģērbs ar «špicenštofu» Lejasciemā 1913. g.

aizlika no smalkāka auduma darinātu «krūtežu», kreklus šuj ar stāvu apkakli.⁸⁵

Kreklus parasti valkāja ieliktus biksēs, bet ekspedīcijas laikā izdevās noskaidrot, ka Gulbenes rajona ziemeļaustrumu daļā — Kalnienas c. p. teritorijā 19. gs. otrajā pusē krekli valkāti arī virs biksēm «pēc krievu parauga» tāpat kā Latgalē.⁸⁶ Arī šo kreklu izšuvums — ar sarkaniem diegiem vairāk rotājot kreklu apakšējo malu — atbilst Latgalē valkāto kreklu izšuvumam, bet atlokāmā apkakle tāda pati kā pārējiem Gulbenes vīriešu krekliem.

Godā **biksēs** šuva no tāda paša materiāla kā svārkus; proti, no vienkrāsaina, rūtaina vai svītraina vadmalas auduma. Vasarā darbā valkāja arī lina bikses, kuras nokrāsoja tumši zilās; darbā valkāja arī

⁸⁵ 76 g. v. J. Ratnieks atceras, ka «krekli bija bez apkaklēm ar podziņām samesti, citi bija ar aprocēm, citi ar taisniem dūrgaliem. Kas bija turīgāki, tiem krekli bija izšūti. Darba krekli bija pašauti līnu, bet godiem — no zīda pirkti stripaini. Igaunī valkāja kreklus virs biksēm, bet latvieši ne. Ja kreklis nebija no pietiekoši smalkas drēbes, tad godos priekšā lika «mariesku» (krūtažu-elstiņu), kuru šuva no baltas, smalkas drēbes. Agrāk bērniem kreklis bija vienīgais apģērba gabals, un lieli puikas pat līdz 10 gadiem staigāja vienos kreklos, un, tikai kad sāka iet skolā, tad uzšuva pirmās bikses» (E 11, 2673).

⁸⁶ «Svētdienas krekli bija izšūti ar sarkaniem diegiem. Izšūta bija atlokāmā apkakle, un šādus kreklus valkāja arī virs biksēm, bet tad kreklu apjoza ar 3 cm platu jostu. Virs biksēm valkājamiem krekliem bija apšūta apakšmala, un tos sauc par tautiskiem.» stāsta 78 g. v. A. Ķisītis Beļavas c. p. «Ķellītēs» (E 11, 2669). Savās jaunības dienās ziņu sniedzējs dzīvojis Kalnienas pagastā, t. i., tagadējās Kalnienas c. p. teritorijā.

vienkārši baltas bikses.⁸⁷ Ar 19. gs. 70. gadiem bikses gatavoja no dažādiem fabrikās ražotiem audumiem. Bikšu staras bija pašauras bez krokām un iegludinātām vilēm. Bikses sniedzās līdz potītēm: bikšu galus vienmēr lika zeķēs. Jostas vietā piešuva apmēram 8 cm platu tā paša bikšu auduma jostiņu, kuru uz muguras ar saitītēm savilka vajadzīgā platumā; priekšpusē bikses sapogāja ar misiņa vai alvas pogu vai aizdarināja ar koka sprūdenīti.

Svārki vīriešiem bija trejādi: īsie, pusgarie un garie. Tie visi savā piegriezumā stipri līdzīgi, atšķirīgs ir vienīgi rotājums.

Pēc J. Broces atstātajiem tērpu zīmējumiem redzams, ka 18. gs. Gulbenes draudzē pie goda tērpa vīrieši valkājuši garos svārkus, kuri šūti ar muduriem sānos. 19. gs. otrajā pusē garos svārkus nomaina īsie vai pusgarie svārki. 70. gados zem svārkciem sāk valkāt no pirkta auduma šūtas vestes. Visiemīlotākā krāsa svārkciem bijusi dabiski balta, t. i., mazliet iedzeltena. Tumši pelēkas krāsas vadmalu plašāk sāka lietot samērā vēlu. Tā, piemēram, pagājušā gadsimta sākumā vīrieši vēl viscaur valkāja pilnīgi baltus un tikai retumis — pelēkus apģērbus, bet melnā un zilā krāsā — tikai 20. gs.

Godu svārki atšķīrās no ikdienas svārkciem tikai ar savu rotājumu. Gulbenes vīriešu godu svārki šūti no gaiši pelēka vadmalas auduma ar gaiši zaļām aprocēm un sarkanu aukliņu rotājumu (21. att.). Interesants ir J. Broces norādījums, ka svārki pie kakla

⁸⁷ E 11, 2669, 2670.

ir sasprausti ar sudraba saktiņu (breci). Tātad ar saktiņām sasprauda ne tikai kreklus, bet arī svārkus.⁸⁸

J. Broce rādā divus zemniekus arī ikdienas apģērbā (22. att.) ceļā uz pilsētu.⁸⁹ Abu zemnieku svārki ir vienāda piegriezuma, ar muduriem sānos, tādu pašu augstu apkakli un aprocēm kā goda svārkjiem, tikai bez aukliņu rotājuma.

Bez šiem mudurainajiem svārkjiem Sinoles c. p. teritorijā bijuši «krunkainie» svārki, kādus valkāja Piebalgā.⁹⁰

Ziemā, aukstā laikā, mugurā vilka **kažokus**, kurus šuva ar virsdrēbi vai bez tās. Godu kažokus vienmēr šuva ar virsdrēbi. Atstāto mantu sarakstos kažoki pieminēti ļoti bieži, un vienam īpašniekam piederējuši pat vairāki. Kažokus šuva ar lielām apkaklēm, paplatinātu apakšējo malu un vienmēr apjoza ar austām

⁸⁸ «Zemnieks svētku apģērbā no Gulbenes, proti, Belavas draudzes. Pie kakla viņam ir maza sudraba saktiņa, un viņa pastalas ir no ādas ar spalvaino pusi uz ārpusi.» (J. Chr. Brotze. Op. cit., Bd. III, 56. lpp., 6. attēla teksts.)

⁸⁹ J. Chr. Brotze. Op. cit., Bd. III, 62. lpp., 49., 50. att.

⁹⁰ E 11, 2665, 2668, 2672.

21. att. Vīriešu svētku apģērbs 18. gs. beigās pēc J. Broces zīmējuma (J. Chr. Brotze. Op. cit., III, 56. lpp., 6. att.).

jostām.⁹¹ Kažokādas miecēja mājās vai nodeva Gulbenē ģērmanim.⁹²

Bez taisniem kažokiem Gulbenē vēl šūti krunkainiem svārkjiem līdzīgi kažoki. Šāda piegriezuma kažokiem virsdrēbi nešuva.⁹³

Tipiskās Gulbenes **jostas**, tāpat kā pārējās Ziemeļvidzemes vīriešu jostas, auda svītrainas. Svītras lika gareniski no viena jostas gala līdz otram dažādās

22. att. Vīriešu apģērbs 18. gs. beigās pēc J. Broces zīmējuma. Zīmējumam sekojošs apraksts: 1. «Zemnieks no Gulbenes draudzes, tagadējā Valkas, agrāk Cēsu apriņķa; viņš brauc ar vāzumu uz pilsētu». 2. «Latviešu zemnieks no tās pašas draudzes. Viņš attaisījies valā savu vadmalas mēteli, un zem tā redzami īsi svārki un priekšā uzsieta ādas soma» (J. Chr. Brotze. Op. cit., III, 62. lpp., 49. un 50. att.).

krāsās.⁹⁴ Jostu divas reizes aptina ap vidu, priekšā sasēja mezglā un galus aizbāza sānos aiz jostas (skat. 21. un 22. att.). Ekspedīcijas laikā visi gados vecākie ziņi sniedzēji atcerējās šīs platās jostas.

Galvā lika melnas ratenes, kam bija paaugsti dibeni,⁹⁵ taisnas vai visapkārt uz augšu uzlocītas malas. Bija sastopamas arī ratenes ar zemiem (10—12 cm augstiem) dibieniem (21. un 22. att.). Vasarā valkāja arī pašu pītas salmu cepures,⁹⁶ bet ziemā aitādu vai zaķādu cepures (23. att.). 19. gs. beigās parādās t. s. naga cepures ar spīdīgiem melniem saules aizsargiem.⁹⁷

⁹¹ «Ziemā vīrieši valkāja ar austām jostām apjostus kažokus ar lielām apkaklēm» (E 11, 2666).

⁹² «Kad es sāku paredzēt, tad vairāk valkāja baltus kažociņus, kurus apjoza ar austām jostām. Jaungulbenē bija ģērmanis, kas taisīja sarkanus kažokus, bet baltos sievas pašas mājās ģērēja,» stāsta 83 g. v. G. Krūmiņa (E 11, 2670).

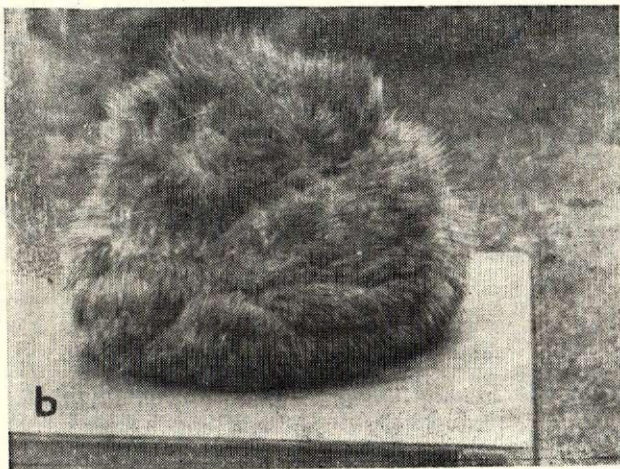
⁹³ «Kalnienā (Kalnienas c. p. — M. S.) tēvam bija kažoks ar krunkām mugurpusē. Katras dienas kažokus valkāja bez drēbes, bet baznīcas kažokus šuva ar virsdrēbi un baltām briežragu pogām» (E 11, 2669).

⁹⁴ Skat. Novadu tēpi, 321. lpp.

⁹⁵ Sinoles c. p. teritorijā.

⁹⁶ «Vasarās ganu puikas pina salmu cepures, kuras lika galvā kā vīrieši, tā sievietes,» stāsta 78 g. v. A. Kīstis Belavas c. p. «Kellītēs» (E 11, 2669).

⁹⁷ «Cepures manās jaunības dienās bija ar melniem spīdīgiem širmjiem. Ziemas cepures latviešiem bija apaļas bez ausīm, bet igauņiem ar ausīm, un tikai vēlāk latvieši tādas pārņēma. Vasarā cepures pina no kviešu salmiem. Cepures pirka gada tirgos un no pauneniekiem, kas brauca apkārt. Pauneniekiem vairāk maksāja naudā, bet kādreiz deva arī produktus» (E 11, 2673).

23. att. Vīriešu cepures:

a — «salmenica» Stradu c. p. «Dziesniekos»; b — «zakene» Beļavas c. p. «Veckrieviņos».

Ikdienas gaitās līdz 19. gs. beigām valkāja pastalas, bet 18. gs., kā to rāda J. Broces zīmējumi, pastalas valkātas arī pie goda apģērba. Pastalas parasti pagatavoja uz vietas katrā saimniecībā, un saimnieks ar tām apgādāja ne tikai savus ģimenes locekļus, bet visu saimi.⁹⁸ 19. gs. vidū pie goda tērpa sāk valkāt zābakus, kurus vispirms iegādājās turīgākie saimnieki, bet 80. gados zābakos staigā arī kalpi; zābaku un, ja ne visus, tad vismaz zābaku galvas pielīga pie algas.⁹⁹

Gulbenē vēl bija pazīstami dzeltenie stulmu zābaki, kurus sauc par čabatām. 20. gs. parādās pirmās dubļenes (galošas), kuras tai laikā bija liels retums un bija pa kabatai tikai turīgākajiem saimniekiem.¹⁰⁰

⁹⁸ Meitām un ganiem pie algas noligst tik daudz pastalu, cik noplist (CVA 908. f., 1850.—1861. g., 56. l., 64. lp.; 54. l., 51. lp.).

⁹⁹ CVA 3356. f., 1885. g., 8. l., 15., 39. lp.

¹⁰⁰ «Galošas agrāk bija tikai kungiem un retam bagātam saimniekdēlam. Kā mazs zēns es jau sāku valkāt puszābakus,

Vīriešu apģērbu jau 19. gs. vidū šuva tikai drēbnieki, kas dzīvoja uz vietas, bet vairāk bija tādu, kas braukāja no mājas uz māju. Tāpat arī kurpnieki gāja no mājas uz māju un šuva kurpes.¹⁰¹ Stāmerienas pagastā 80. gados drēbnieks Bombāns dzīvoja «Vecgāršeniekos». Interesanti atzīmēt, ka drēbnieks Bombāns strādājis pret samaksu naudā, jo pēc viņa nāves 15 personas viņam palikušas parādā kopsumā 28,85 rubļus.¹⁰²

Vērtīgas ziņas par drēbnieku darba apmaksu dod Stāmerienas pag. tiesas protokoli. Vienā no tiem fikseta drēbnieka Jēkaba Ņelles sūdzība pret saimnieku Jēkabu Ramani par nesamaksātu darbu.¹⁰³ Tā kā drēbnieks Ņelle tiesai iesniegtās darba cenas stipri paaugstinājis, tad tiesa pieaicina drēbniekus Pēteri Puķmiru (?) un Juri Lāci, lai tie novērtē padarīto darbu.¹⁰⁴

Atalgojums par apģērbu šūšanu bijis šāds:¹⁰⁵

Par svārku un bikšu šūšanu	2,50	1,30
Par «bukskina» svārku, vestes un bikšu šūšanu	7,50	5,—
Par Ramaņa tēva bikšu un vestes šūšanu	1,50	0,75
Par 4 jaku šūšanu ¹⁰⁶	7,—	1,10
Par ganu zēna «šaketa» šūšanu	0,80	0,35.

Jāsecina, ka šūšanas darba apmaksā ir samērā augsta, jo pēc tā laika cenām jauns kažoks maksā 5—6 rubļi, slaucama govys 15—20 rubļu, bet aita 1—1,50 rubļu. Visdārgāk maksāja laba uzvalka šūšana no pirktā materiāla, tāpēc šādus uzvalkus 19. gs. beigās pat turīgākie zemnieki varēja iegādāties pa vienam visam mūžam. Pašausstās vadmalas uzvalka materiāls un šūšana maksāja lētāk, tāpēc arī laukstrādnieku apģērbam šāda auduma uzvalki ir visraksturīgākie.¹⁰⁷

19. gs. vidū vīriešu apģērbus sāka šūt pēc pilsētu modes, un 20. gs. vīrieši jau valkāja tāda paša veida apģērbus kā šodien. Izmainījies tikai apģērbu materiāls. Kalpu un saimnieku apģērbs bijis līdzīgs, atšķirība bija tikai apģērbu daudzumā un kvalitātē. Apģērbi šūti lielākoties no pašausstas vadmalas — melnā, tumši zilā vai tumši brūnā krāsā (24. att.). Pelēko vadmalu izmantoja darba apģērba šūšanai.

* * *

Buržuāziskās republikas un fašistiskās diktatūras laikā, kad nemitīgi saasinājās šķiru pretrunas, pieauga darba zemnieku neapmierinātība ar buržuāzijas realizēto izsūkšanas politiku.

bet galvenais apavs tomēr bija pastalas. Pastalas bija ikdienai, bet zābaki labākai iešanai. Agrāk tirgos krievi vadāja apkārt «čabatas», t. i., dzeltenus šektzābakus, bet latvieši tos maz pirka,» stāsta 83 g. v. O. Krūmiņš (E 11, 2670).

¹⁰¹ E 11, 2670.

¹⁰² CVA 3356. f., 1885. g., 8. l., 190.—191. lp.

¹⁰³ Turpat, 1881. g., 6. l., 49.—50. lp.

¹⁰⁴ Turpat, 72. lp.

¹⁰⁵ Pirmajā ailē dotās cenas (rubļos) ir drēbnieka Ņelles prasītās, bet otrajā — darba novērtētāju cenas. Liekas, ka darba vērtētāji nav bijuši objektīvi un apzinīgi pazeminājuši cenas.

¹⁰⁶ Tātad jau 19. gs. pēdējā ceturksnī piegriezumā sarežģītākos sieviešu apģērbus šuj drēbnieki.

¹⁰⁷ «Pirktās drēbes jau tikai bagātākie saimnieki valkāja, bet kalpiem saimnieki šuva tikai no pašausstas vadmalas, jo tos skroders arī lētāk šuva,» stāsta 83 g. v. G. Krūmiņš (E 11, 2670).

Darbaļaužu stāvokli sevišķi pasliktināja arvien pieaugošā dzīves dārdzība fašistiskās diktatūras laikā, piemēram, no 1933. līdz 1938. g. rūpniecības preču cenas pieauga vidēji par 35%.¹⁰⁸ «Pelēkie baroni» izsūca laukstrādniekus, gan maksādami zemu darba algu, gan arī pagarinot darba dienu.

Ar nodokļiem un parādiem apkrautās darba zemnieku saimniecības bieži vien nevarēja segt savus izdevumus, kuri, pieaugot dzīves dārdzībai, palielinājās.¹⁰⁹ Tāpēc arvien vairāk trūcīgo zemnieku saimniecību izputēja.

No otras puses, nesaudzīgas darbaļaužu ekspluatācijas rezultātā, tāpat arī saņemot dažādas valsts piemaksas un pabalstus, bagātībā iedzīvojās lielburžuāzija — «pelēkie baroni».

Šīs izmaiņas sociālekonomiskajos apstākļos atspoguļojas arī Gulbenes rajona zemnieku apģērbā.

Ja lielsaimnieki un to ģimenes locekļi apģērbus darināja pēc pilsētu modes no pirktiem zīda vai vilnas audumiem, tad trūcīgie darba zemnieki un laukstrādnieki apģērbus visbiežāk darināja no pašausa lina vai pusvilnas auduma.¹¹⁰ Liela atšķirība bija arī apģērbu krājumu ziņā. Lielsaimniekiem tie bija trīs četras reizes lielāki nekā mazturīgajiem. Atšķirīgas ir arī jaunāku sieviešu galvas segas: ja turīgās saimnieces un to meitas valkāja dažādas modes cepures, tad mazturīgās sievietes un laukstrādnieces turpina valkāt tikai lakatiņus.¹¹¹

Viriešu apģērbā galvenā atšķirība vērojama apģērbu materiāla kvalitātē un apģērbu daudzumā, kamēr kā bagātāko, tā mazturīgo apģērbu piegriezums ir vienāds.

* * *

Uzvarējušā sociālisma apstākļos, kad Latvija no rūpnieciski mazattīstītas agrāras zemes pārvērtusies par industriāli attīstītu padomju republiku, stipri izmainījies arī Latvijas iedzīvotāju apģērbs.

Padomju Latvijas darba zemniecība stingri un negrozāmi nostājusies uz kolektīvas saimniecības ceļa.

Kā bijušie trūcīgie, tā arī vidējie zemnieki kļuvuši turīgi. Nemitīgi aug to kultūras līmenis. Agrāk

atpalikušie lauku rajoni tagad iet kopsolī ar republikas pirmrindas rajoniem. Tā rezultātā izzudusi viena no tām iezīmēm, kas kādreiz manāmi atšķīra pilsētas iedzīvotājus no lauciniekiem, proti — izšķirība apģērbā. Kolhoznieku apģērbs ne pēc savas formas, ne pēc materiāla būtiski neatšķiras no pilsētnieku apģērbā.

Svarīga nozīme, apskatot šodienas kolhoznieku apģērbu, ir arī apģērbu krājumiem un kvalitātei.

¹⁰⁸ J. Krastiņš. Latvija fašistiskās diktatūras laikā. Rīgā, 1949., 34. lpp.

¹⁰⁹ Turpat, 38.—39. lpp.

¹¹⁰ E 11, 2732—2733.

¹¹¹ Turpat.

24. att. Viriešu apģērbī 20. gs. sākumā:

a — vienrindas uzvalks no pirktā vilnas auduma; b — darba drānas no pašausa pelēkas vadmalas; c — puskažoks bez drānas; d — kažoks ar vadmalas virsdrānu.

Āpskatot sieviešu apģērbu, jāsecina, ka pirmajā plānā izvirzīts praktiskais moments. Atsevišķās apģērbu daļas piemērojušās darba veidam un prasībām.

Raksturojot sieviešu darba tērpa vispārīgās formas, jāsaka, ka tas parasti ir samērā īss, ne sevišķi plats, bet tomēr tik ērts, lai netraucētu kustības. Piedurkņu garums dažāds, atkarībā no tā, kādam darbam un laika apstākļiem apģērbs domāts. Darba apģērbam nav raksturīgas pārāk šauras tērpa vidus daļas vai stipri kupli svārki, bet gan brīvi krītošas līnijas, kas labi sader ar sievietes auguma formām. Kolhoznieces savus apģērbus lielākoties iegādājas gatavus ciema vai pilsētu veikalos vai arī pasūta šūšanas darbnīcās vai ateljē.

Vasaras darba apģērbu materiāls parasti ir kokvilnas vai linu, bet ziemā — vilnas vai pusvilnas audums. Svētku tērpiem lieto vilnas vai zīda audumus. Apģērbu audumus pērk ciema vai pilsētu veikalos, mājā austus audumus izmanto tikai retos gadījumos.

Sieviešu darba apģērbu veids un materiāls ir atkarīgs no gadalaika un veicamā darba. Zināma nozīme ir arī valkātājas vecumam. Plaši izplatīts ir speciāls darba apģērbs — ķitelis. Strādājot lauku darbos vai lopu fermās, gados jaunākās kolhoznieces vasarā valkā kokvilnas puķotas vai rūtainas audekla kleitas, retāk svārkus un blūzes (25. att.).

Ziemā jaunākas sievietes valkā vienkrāsainas kokvilnas vai vilnas kleitas.

Darbā vīrs kleitas kolhoznieces sien lielus, tumša auduma priekšautus. Lopkopējas, slaucot govīs, tumšos priekšautus nomaina ar baltiem vai arī velk baltus vai gaišus ķitelus.

Raksturīgi, ka pat karstā vasarā darba laikā uz lauka vai dārzā, kā arī ārpus mājas — ceļā, jaunas meitenes lakatus galvā nesieni.

Vasarā darbā jaunas sievietes zeķes nevalkā, bet basā kājā velk baltas vai melnas audekla kurpes ar gumijas zoli vai arī ādas sandales. Vecākas sievietes velk vilnas pašaditas vai pirktas kokvilnas zeķes, ādas kurpes, drēbju čības vai galošas. Pilnīgi izzudušas ir koka tupeles, kas buržuāziskās Latvijas laikā bija plaši izplatītas kā speciāls apavus kūtij un āra darbiem dubjainā laikā. Sodiens daudz plašāk izplatītas ir gumijas galošas, kuras darbā valkā kā jauni, tā veci, kā vīrieši, tā sievietes. Biežāk galošas valkā bez korpēm, velkot tieši vīrs zeķēm. Lai kāja nesvīstu, galošās liek speciālu papīra vai auduma zolīti.

Lietainā laikā un ziemā kolhoznieces valkā gumijas zābakus vai filca botes. Tās valkā kā gados jaunākas, tā arī vecākas sievietes un bērni (28. att.). Jaunietes ziemā valkā arī slēpju zābakus.

Vecākas sievietes iecienījušas vilnas vai pusvilnas svārkus tumši pelēkā, zilā vai brūnā krāsā un

25. att. Sieviešu darba apģērbi vasarā (fotografēts 1956. g.):

a — Beļavas c. p. «Pilskalnos»; b — Beļavas c. p. «Krūmiņos».

26. att. Ikdienas apģērbi:

a — kolhoznieces, aitas cērpot (ķitelis un priekšauts, vēja jaka) (fotografēts 1956. g.); b — iepērkoties tirgū: pa labi — audekla ķitelis, pa kreisi — jaka un svītrains svārkis (fotografēts 1960. g. Gulbenē); c — vecākas sievietes apģērbs — adīts vilnas bezrocis un kokvilnas jaka (fotografēts 1956. g.).

puķotas vai rūtainas viegla auduma blūzes, lakatus un priekšautus, kurus pa dienu vairākkārt maina. Tā, piemēram, strādājot dārzā vai kūtī, sien vecāku un tumšāku priekšautu, ejot uz veikalu vai gatavojot ēdienu — gaišākā krāsā un jaunāku. Izejot no mājas darbā uz lauku, arī lakatiņu sien citu.

Pavasari un rudenī kā jaunākas, tā vecākas sievietes — kolhoznieces nēsā vilnas mēteļus, bet vasarā un lietainās dienās — kokvilnas lietus mēteļus (27. att.).

Tāpat kā sieviešu apģērbā, arī vīriešu apģērbā galvenā vērība veltīta praktiskajam momentam. Sekojot praktiskiem un higiēniskiem apsvērumiem, sevišķi pēdējā laikā, darba tērpus darina no kokvilnas auduma.

Atsevišķu materiālu, krāsu un formas izvēles ziņā arī vīriešu apģērbā vērojama zināma dalīšanās pēc valkātāja vecuma. Tāpat materiālu izvēli apģērbam ietekmē darba veids.

Pavisam jauns elements vīriešu apģērbā ir vaiteņi — tās ir nošūta vatējuma jakas no kokvilnas auduma tumšā krāsā.¹¹²

Jauni vīrieši un zēni pēckara gados bija ļoti iecienījuši sporta blūzes, t. s. vēja jakas. Tās ir blūzei līdzīgas jakas ar kabatām uz krūtīm, priekšā pogājamās vai aizvilktais ar rāvējslēdzēju. Jakas parasti sniedzas nedaudz pāri jostas vietai, bet jostas vietā tās satur tā paša auduma paplata klātpiešūta josta. Piedurkņu galus pa lielākai daļai noslēdz cieši aizpogājamās aprocēs. «Vēja jakas» parasti gatavotas no vilnas auduma divās krāsās, lielākoties no audumu atgriezumiem (29. att.).

Ērtas un praktiskas darbam ir kokvilnas blūzes, kuras valkā gados vecāki vīrieši. Blūzēm taisns piegriezums, kas vidū ar jostu netiek pārtraukts. Tās sniedzas 20—30 cm zem jostas vietas un valkājamās virs biksēm. Priekšā blūzes līdz kaklam aizpogā ar pogām, blūžu apkakle atliekta. Blūzes apakšējā daļā virsū šūtas kabatas. Šīs blūzes kopā ar biksēm dažādos lielumos gatavo apģērbu fabrikas tumši zilā, retāk — melnā vai brūnā krāsā (30. att.).

Zem blūzes valkā apakškreklus bez apkakles un aprocēm vai arī triko sporta kreklus bez piedurknēm ar lielu kakla izgriezumu.

Pašā darba procesā gados jaunāki vīrieši strādā triko sporta kreklus vai virskreklā ar īsām vai atrotītām piedurknēm (31. att.).

Pēdējos gados vīriešu kreklus pa lielākai daļai vairs mājās nešuj, bet pērk gatavus. Krekliem lieto dažādus materiālus — baltu, svītrainu vai rūtainu kokvilnas, kā arī līnu un puszīda audumu. Kokvilnas audumi, kā lētākie un praktiskākie, tiek lietoti vairāk nekā līnu un puszīda audumi.

Speciālu darba nozaru pārstāvji, piemēram, traktoristi un šoferi, valkā jauna veida darba tērpus — virsvalkus. Virsvalki šūti no blīvi austa kokvilnas auduma tumši zilā vai melnā krāsā. Apģērbā bikšu daļa un augšdaļa piegriezta kopā, apģērbs pogājams priekšpusē. Lai taisni piegrieztā vidusdaļa labāk piegulētu ķermenim, ap vidu liek ādas vai drēbes jostu. Darba rīku ielikšanai virsvalkam 2 kabatas bikšu daļā, 2 kabatas uz krūtīm un 1 vai 2 — mugurpusē uz biksēm. Šis tērps ir ērts un lēts, to pagatavo lielos vairumos apģērbu fabrikas, tā nodrošinot lielā pieprasījuma apmierināšanu.

¹¹² E 18, 3143.

27. att. Virsdrēbes (fotografēts 1960. g.):
a — jauniešu rudens mētelis; *b* — lietus mētelis; *c* — ziemas mētelis.

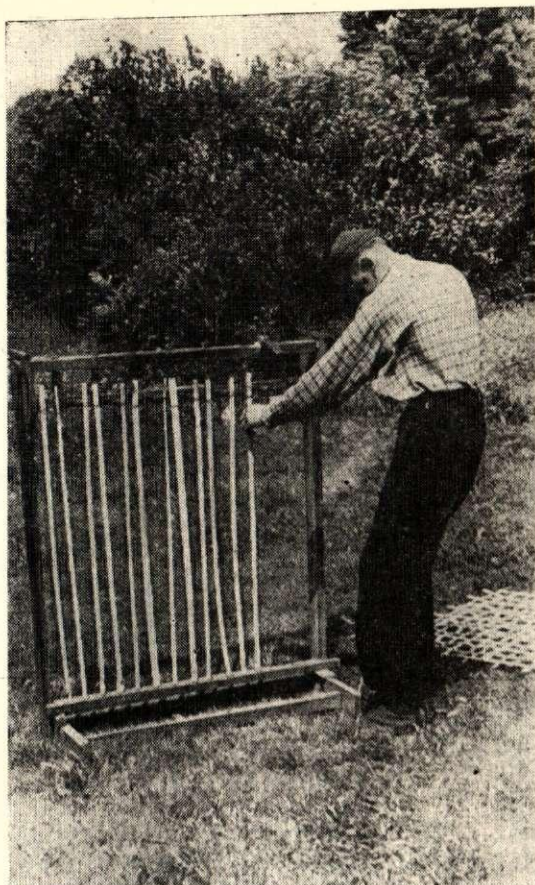
28. att. Kolhoznieku bērni ceļā uz skolu (fotografēts 1960. g. Lejasciema c. p. «Pinckājās»).

29. att. Vēja jaka (fotografēts 1960. g. Gulbenes rajona kolhozā «Komunārs»).

30. att. Darba blūze (fotografēts 1960. g.).

31. att. Vīriešu darba apģērbs vasarā:

pa kreisi — fotogrāfs 1960. g. Gulbenes rajona kolhozā «Darba cilts», pa labi — Vecgulbenes c. p. «Jaunpužuļos».

Vecāki vīrieši labprātāk gērbjas siltāk, tāpēc arī pat vasarā tie valkā virs krekla biezus adītus vamžus ar stāvu apkakli. Vamži priekšā aizpogāti ar divrindu pogām.

Vīriešu virsdrēbes — ziemai vatēti vilnas auduma mēteļi vai pusemēteļi, retāk — kažoki; lietainā laikā — gumijas un brezenta lietusmēteļi (32. att.).

Siltākā laikā pie darba galvā liek tā sauktās «žokeja cepures» (33. att., a), bet godiem un braukšanai uz pilsētu jaunieši lieto platmales.

Ziemā kā jauni, tā veci vīrieši valkā kažokādas ziemas cepures. Ļoti reti sastopamas tā sauktās «nagacepures», kuras valkā gados vecāki vīrieši.

Jaunieši vasarā, pat karstā saulē strādā ar kailu galvu.

Parasti vīrieši arī vasarā valkā ādas zābakus, t. s. tankus vai ādas kurpes. Jaunāki vīrieši valkā arī audekla sporta kurpes ar gumijas zoli. Retos gadījumos vecāki vīrieši un zēni valkā galošas. Ziemā meža darbos valkā veltus filca zābakus vai ādas stulmu zābakus, bet rudenos un pavasaros — gumijas zābakus.

Vīrieši lielākoties valkā pirkas kokvilnas vai arī mājās adītas vilnas zeķes. Linu un pakulu zeķes pēdējā laikā vairs neada.

Materiālās kultūras uzplaukums vislabāk izpau-

žas atpūtas dienu, svētku un svinību apģērbā. Jaunieši pat darba dienu vakaros, pēc veiktā darba kolhozā vai rūpnīcā, apmeklējot vietējos sarīkojumus vai kino izrādes, gērbjas jaunus un no laba auduma darinātos tērpos. Tērpiem izmantotais materiāls lielākoties ir fabrikās ražotie audumi, nevis mājamatniecības darinājumi. Ļoti iecienīti ir Piebalgas rūp-kombināta ražotie vilnas audumi, kas pazīstami ne tikai Gulbenes rajonā, bet arī ārpus tā robežām.

Sieviešu vasaras izejamie tērpi visbiežāk darināti no puķota zīda auduma; dažāda tonējums un rakstu sakārtojums dod iespēju katrai valkātājai atrast sev piemērotu materiālu.

Par materiālās turības pieaugumu liecina arī tas, ka katrai sievietei ir ne tikai viens izejamais tērps, bet vismaz divi vai vairāki.¹¹³ Tāpat katram vīrietim ir vismaz viens izejamais uzvalks.¹¹⁴

Arī apģērbu asortiments ir kļuvis bagātāks, un tajā tiek ievērotas higiēniskās un estētiskās prasības.

¹¹³ «Lielu apģērbu krājumu netaisu. Ir vasarā 2 izejamās kleitas, 2 blūzītes un svārki. Ikdienai 3 kleitas; ziemai apmēram tāpat. Mēteļi ir 3: ziemas, vasaras un «sezona» mētelis.» stāsta 76 g. v. Alma Jurciņa (E 18, 3124). Protams, ka jaunu sieviešu apģērbu krājumi ir vēl lielāki.

¹¹⁴ «Vīriešiem parasti ir divas kārtas: viena darbam, otra — izejamā. Mētelis ir vasarai un ziemai. Darbā ziemā valkā vateņus.» stāsta 50 g. v. Zelma Žigure (E 18, 3143).

32. att. Vīriešu virsdrēbes (fotografēts 1960. g.):
a — lietus mētelis; b — pūsmētelis.

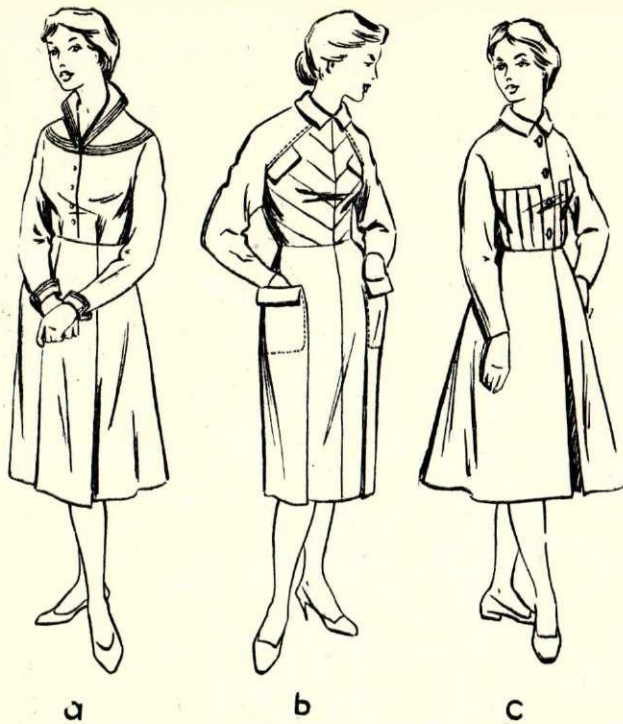
Ne mazāk liela nozīme tērpu darināšanā ir modes jautājumam, kam lielu vērību veltī jaunieši (34. att.). Tādēļ arī saprotams, ka kolhozu jaunatnes svētku apģērbs maz atšķiras no pilsētnieku apģērbiem. Ipatnības izpaužas tikai sikdaļu veidojumā. Tā, piemēram, Gulbenes rajona sievietes apģērbā neredz tādas ātri pārejošas modes parādības kā pārspīlēti

Gados vecāki cilvēki, tāpat kā jaunieši, svētku gadījumiem un viesos iešanai taupa speciālus tērpus,¹¹⁵ kurus gan nenolieto tik ātri kā jaunieši. Tādēļ arī šais tērpos mazāk izpaužas modes prasības, sevišķi sievietes apģērbā (38. att.).

¹¹⁵ E 18, 3124.

33. att. Galvas segas un matu kārtojums:
a — žokeja cepures (fotografēts 1960. g. Gulbenē); b — parastākais matu kārtojums (fotografēts 1956. g. Gulbenes rajonā).

34. att. Jaunu sieviešu goda apģērbs:

a — sarkani brūna vilnas kleita, šūta 1955. g.; b — tumši zaļa vilnas kleita, šūta 1949. g.; c — smilšu brūna vilnas kleita, šūta 1949. g. (Zīmēts pēc oriģināliem 1956. g. Gulbenes rajonā.)

Sieviešu apģērbu šodien pa lielākai daļai šuj rajona vai Rīgas modes ateljē.¹¹⁶ Tikai darba apģērbus un vienkāršākas kokvilnas kleitas šuj mājās. Pēdējos gados sakarā ar plašo asortimentu un gatavo apģērbu labāku kvalitāti kolhoznieki aizvien vairāk iegādājas gatavus apģērbus.¹¹⁷

¹¹⁶ E 11, 271—2 un 283—4.

¹¹⁷ E 11, 2723 un 2728.

35. att. Lejasciema c. p. deputāte kolhoza «Komunārs» slaucēja Burka, Elvīra.

Dziesmu svētku un mākslinieciskās pašdarbības priekšnesumu vajadzībām Gulbenes rajona darbaļaudis, tāpat kā pārējie mūsu republikas pašdarbības kolektīvi, darina sev tautas tērpus.

Tautas tērpa atdarinājumi dalāmi trīs dažādās grupās: 1 — pēc pareiziem paraugiem atdarinātie tērpi, stingri ievērojot materiālu, tehniku un krāsu ziedu; 2 — tērpi, kur galvenā vērība pievērsta ārējam efektam, tāpēc smalko izšuvumu vietā lietoti butaforiski rotājumi; tie paredzēti pašdarbnieku skatuviskajiem uzvedumiem; 3 — modernie tērpi, kuru rotājumā, krāsā vai piegriezumā izmantoti tautas tērpu motīvi.

Atdarīnot tautas tērpus pēc pareiziem paraugiem, tomēr ne katreiz vērojama pieturēšanās pie pilnīga tautas tērpa komplekta, kādu mēs pazīstam pēc senām tradīcijām. Tādus apģērba gabalus kā villaines, galvas segas, zeķes un kurpes vairs speciāli nedarina; kurpes un zeķes pie tautas tērpa velk tādas pašas kā pie svētku tērpa (39. att.). Labākie atdarinātie tautas tērpi ir Stāmerienas un Lejasciema kolhoza «Komunārs» pašdarbības kolektīviem, lai gan kreklu raksti ne katreiz atbilst attiecīgam novadam (40. att.). Mākslinieciski mazvērtīgi ir Ozolkalna c. p. kolhoza «Cīņa» darinātie rūtainie kokvilnas brunči un ņeburi, kuri aizdarināti ar krustiski savērtām auklām. Šāda veida tautas tērpu atdarinājumi būtu pieskaitāmi otrajai tautas tērpu atdarinājumu grupai un valkājami tikai attiecīgos skatuves uzvedumos.¹¹⁸

Labs paraugs radošai tautas tērpu izmantošanai moderno tērpu darināšanā ir 41. attēlā redzamais tērps, kurā izmantotas ņebura līnijas.

Gulbenes rajona kolhoznieces darinājušas arī vilnas

¹¹⁸ Kā, piemēram, Lejasciema kultūras nama pašdarbības kolektīvu uzvedumos «Kur tu augi, daiļa meita» un «Ķekatu vakars».

36. att. Sieviešu kostīms, šūts 1946. g. no mājās austas zili pelēkas drānas.

37. att. Vienvirziens izvilukumā rotāta blūzīte, darināta 1955. g.

38. att. Sieviešu goda apģērbi.

39. att. Lejasciema tautas tērps, darināts 20. gs. 30. gados pēc seniem tautas tērpu paraugiem Lejasciema c. p. «Upesalljos».

auduma tērpus ar ornamentālu rotājumu (42. att.).¹¹⁹

Senās rotāšanas tradīcijas visilgāk saglabājušās dažādos adījumos: cimdos, zeķēs, jakās un ar izšuvumiem rotātos apģērba gabalos. Lieli nopelni mākslinieciskās gaumes audzināšanā ir lietišķās mākslas pulciņiem, kuri Gulbenes rajonā aktīvi darbojas jau no 1955. g. Gadskārtējās izstādes un lietišķās mākslas meistaru nosaukumu piešķiršana parāda atsevišķo pulciņu dalībnieku izaugsmi.¹²⁰

Adīti cimdi un zeķes sastopami gandrīz katrā sētā, un to krāsu noskaņā un rakstā valda liela dažādība. Par to, cik bagāta ir tautas fantāzija un rakstu zināšanas, liecina kaut vai tas, ka no 150 ekspedīcijas laikā fiksētiem cimdu zīmējumiem nav atrodami divi pilnīgi līdzīgi. Pat tādos gadījumos, kur kaimiņienes viena no otras noskatījušās rakstus, tie pārveidoti pēc katras adītājas gaumes. Runājot par iemīļotiem rakstiem un krāsu ziedu, jākonstatē, ka tas saglabājis šava novada specifiku vēl līdz šai dienai — pārsvarā ir sīki raksti un divu krāsu saskaņa (pelēks ar baltu vai zilu, smilšu krāsa ar brūnu vai tumši sarkanu u. c.).

Pēdējos gados ļoti iecienīti ir cimdi divu krāsu salikumā — melnā pamatā ar baltiem vai citas krāsas rakstiem.

No senākiem cimdu adīšanas veidiem Gulbenes rajonā saglabājusies dubultnieku adīšana ar krāsainu

¹¹⁹ E 18, 3121—3123; E 11, 264.

¹²⁰ Skat. A. Alsupes rakstu.

tikai retos gadījumos (skat. 43. att.). Darinot cimds pēc žurnālu paraugiem, katra adītāja tomēr cenšas tos izmantot radoši un izmaina rakstus pēc savas gaumes.

Bagātas dažādos rakstos ir ekspedīcijā fiksētās adītās jakas un bezroči, kurus sevišķi iemīlojušas gados jaunākas valkātājas (44.—46. att.). Pamatu klājošā kompozīcijā ar lieliem zvaigžņu rakstiem rotātās jakas latviešu tautas mākslā ieviesušas tikai pēdējā laikā; daļēji tās tiek adītas pēc auduma rakstiem, daļēji — pārņāk no igauņu adījumiem.

Izšūtu blūzišu un vīriešu kreklu rakstos visbiežāk sastopams neliels vienvirziena izvilkuma raksts, tāds, kādu apskatījām, runājot par tautas tērpu krekliem.

41. att. Jaunietes svētku tērps, kura darināšanai izmantots tautas tērpa brunču audums un ņiebura līnijas.

* *
*

40. att. Pašdarbības kolektīvi tautas tērpos:

a — Stāmerienas c. p. tautas nama sieviešu ansamblis;
b — Gulbenes raj. kolhoza «Komunārs» sieviešu ansamblis.

valni, melnu delnas daļu un baltu vai gaiši pelēku oderi.

Ipatnēji ir Gulbenes rajonā sastopamie «ziedu raksti», kuru pamatā ir stingri ģeometriskas līnijas.

Latvijas PSR Vēstures muzejā esošo nedaudzo Gulbenes cimdu paraugu raksti ir ļoti vienkārši, tāpēc ekspedīcijā iegūtie cimdu raksti būs vērtīgs papildinājums ornamenta pētniekam.

Rakstu paraugus adītājas parasti noskatās cita no citas, no novalkātiem cimdkiem, bet no žurnāliem

42. att. Tumši sarkana vilnas auduma svētku tērps ar ornamentālu rotājumu.

jasciema apkārtnes tautas tērpā saglabājušies kopēji elementi ar lībiešu apģērbu (sievu galvas sega «līnaks», jostu raksta kvadrātveida kompozīcija tumšos un gaišos laukumos, izšūtās villaines kompozīcija un krāsu noskaņa). Šis kopējās apģērba iezīmes izskaidrojamas ar to, ka Gulbenes rajonā vērojamas seno lībiešu apdzīvotas «salas». Gulbenes rajonā savāktais materiāls par rajona ziemeļdaļu iedzīvotāju apģērbu ļauj secināt, ka tas pēc savā krāsu salikuma un ornamenta kompozīcijas tuvs Kurzemes lībiešiem.

Tradicionālais sieviešu tautas tērpa komplekss Gulbenes rajonā saglabājās līdz 19. gs. 80. gadiem, bet vīriešu tautas tērps izzūd jau 19. gs. vidū. Tas izskaidrojams ar to, ka vīrieši daudz biežāk nonāca pilsētās un tur redzēto varēja ieviest savā ģērbā. Nozīme ir arī tam faktam, ka vīriešu apģērbs prasa lielu šūšanas māku un to šuva drēbnieki.

Materiālās kultūras uzplaukums kolhoznieku sētās zināmā mērā rada priekšnoteikumus lauku un pilsētas kultūras atšķirību izzušanai. Šodienas kolhoznieku apģērbs Gulbenes rajonā visumā neatšķiras no pilsētnieku apģērba. Apģērbus darina no fabrikās ražotiem audumiem. Sakarā ar tirdzniecībā esošo apģērbu kvalitātes un sortimenta uzlabošanos pēdējos gados pieprasījums pēc gataviem apģērbiem pieaudzis.

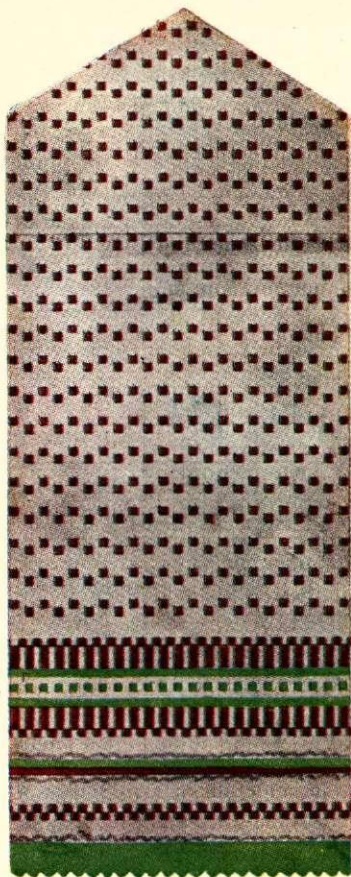
Sieviešu apģērba formas dalās pēc darba veida un valkātājas vecuma. Jaunākas sievietes vasarā vairāk valkā puķotas vai rūtainas kokvilnas kleitas, bet vecākas — vilnas svārkus un blūzes. Cepures kol-

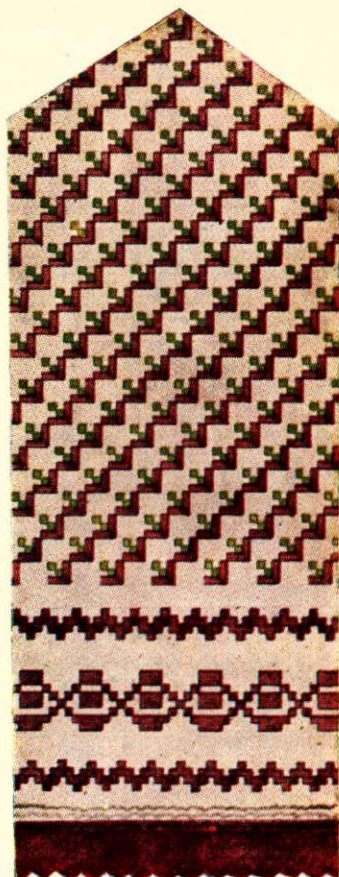
44. att. Bezrocis un kaklauds, adīti 1954. g.:
a — Beļavas c. p. «Cepļos»; b — Lītenes c. p. «Mežmalās».

Nobeigumā jāsecina, ka Gulbenes rajona tautas tērps pieskaitāms Ziemeļvidzemes tērpu kompleksam, kas Lītenes c. p. teritorijā uzrāda Ziemeļlatgales tērpa iezīmes (sarkanrūtaini brunči, krekli ar sarkanu izšuvumu, zilo un sarkano krāsu saskaņa adījumos un vīriešu kreklu valkāšana virs biksēm), bet Sinoles c. p. teritorijā — Piebalgas novada (melni vainagi, tumši svītroti brunči, ļoti kuplas sieviešu krekla piedurknes un vīriešu kroatie svārkī). Le-

45. att. Jaka, adīta 1955. g. Sinoles c. p. «Jaunbebrupos».

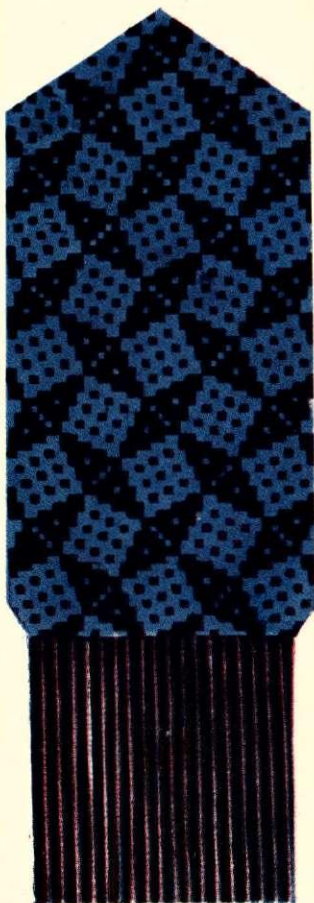
a

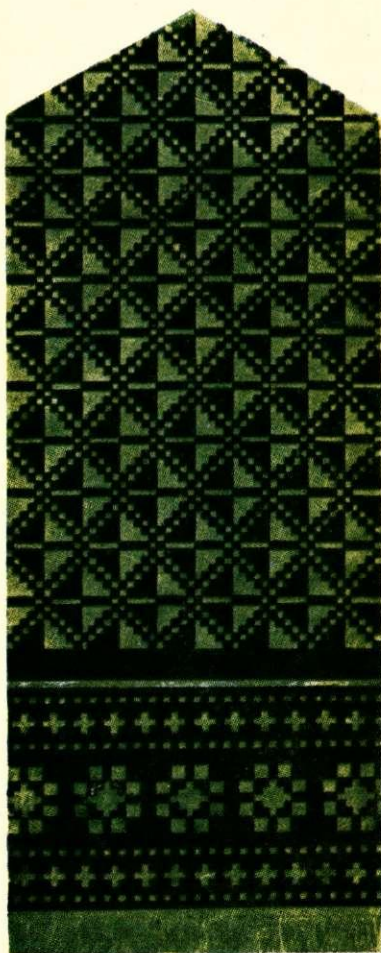
b

c

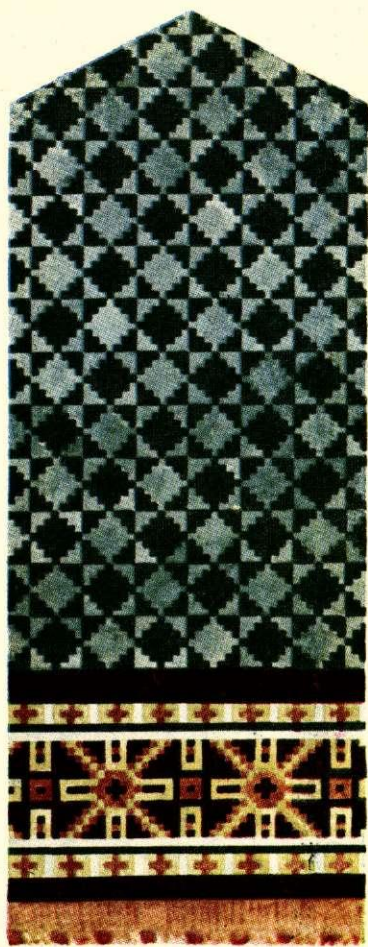
d

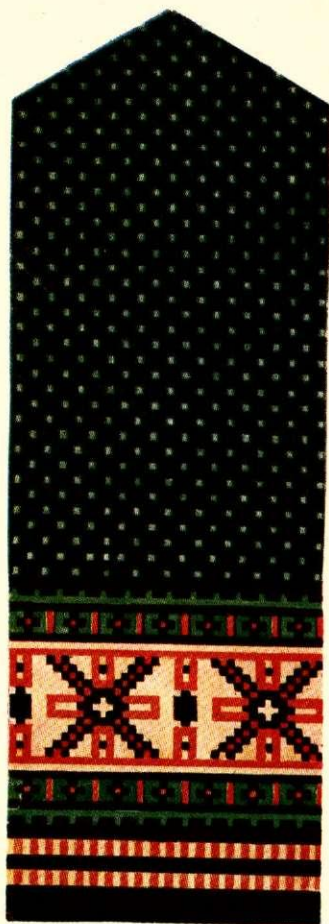
e

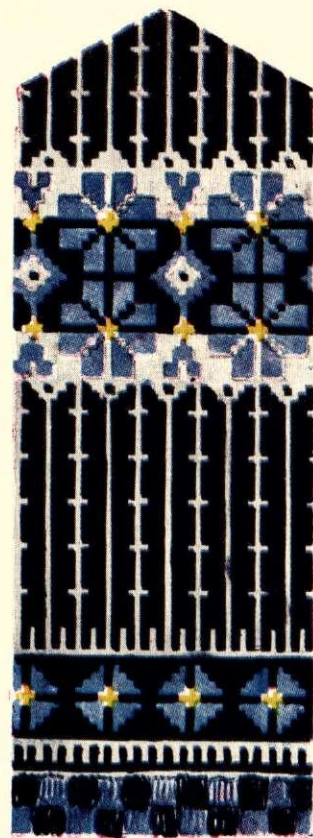
f

g

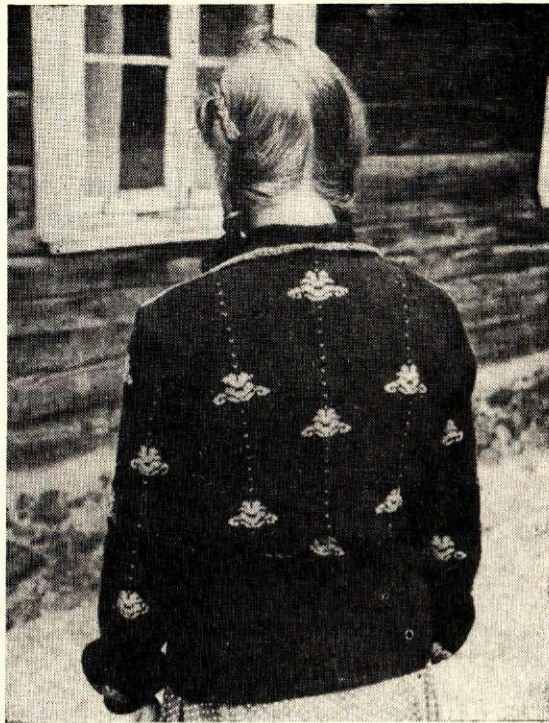
h

i

43. att. Cimdi:

a — aditi 1951. g. Stāmerienas c. p. «Kokaros»; *b* — aditi 1954. g. Lejasciema c. p. «Upesalļos»; *c* — aditi 1950. g. Lejasciema c. p. «Upesalļos»;
d — aditi 1938. g. Vecgulbenes c. p. «Eglītēs»; *e* — aditi 1939. g. Lītenes c. p. «Vecgāršentekos»; *f* — aditi 1934. g. Belavas c. p. «Upes»;
g — aditi 1951. g. Stradu c. p. «Zemtuos»; *h* — aditi 1952. g. Stāmerienas c. p. «Kokaros»; *i* — aditi 1938. g. pēc Jelgavas muzejā redzēta
 parauga Lītenes c. p. «Mežmalās».

46. att. Jaka, adīta 1955. g. Lejasciemā.

hozniecības parasti nevalkā. Vecākas sievietes vasarā sien kokvilnas galvas lakatiņus, bet ziemā rūtainus vilnas lakatus. Jaunas sievietes vasarā staigā ar kailu galvu, bet aukstā laikā sien rūtainus lakatus.

Svētku un svinību apģērbus vasarai darina no puķota vai vienkrāsaina zīda, bet ziemai no vilnas auduma. Pēdējos bieži rotā ar ornamentāliem izšuvumiem.

Kā vīriešu, tā sieviešu apģērbā galvenā vērība veltīta praktiskajam momentam. Sekojot higiēniskiem un praktiskiem apsvērumiem, darba tērpus galvenokārt darina no kokvilnas auduma (kombinezoni, vaļņi utt.).

Svētku un atpūtas dienām vīriešu apģērbi ir vilnas auduma uzvalki, kurus lielākoties pērk gatavus.

Ekspedīcijā savāktie materiāli par apģērbu un tā rotājumu ar savas ornamentālās kompozīcijas daudzveidību un krāsu noskaņu turpmākā darbā noderēs ne tikai par pētniecības avotu zinātniekiem, bet to labākos paraugus varēs izmantot mūsu rūpniecībā.

Studējot tautas mākslas daiļrades pamatprincipus, ornamenta raksturu un bagāto krāsu ziedu, lietīškās mākslas meistari iegūst neatsveramu materiālu; radoši to izmantojot savā daiļradē, tie rada mākslas darbus, kas atbilst mūsdienu prasībām, ir nacionāli pēc formas un sociālistiski pēc satura.

КРЕСТЬЯНСКАЯ ОДЕЖДА В ГУЛБЕНСКОМ РАЙОНЕ

М. Слава

ВЫВОДЫ

Цель изучения крестьянской одежды состояла в уточнении типа народного костюма, бытовавшего в прошлом в Гулбенском районе, а также в сборе материалов по орнаменту, украшающему современную одежду колхозников.

Воспоминания информаторов и отдельные элементы старого народного костюма, сохраняющиеся у местного населения, дают основание полагать, что женский народный костюм на нашей территории бытовал до середины XIX в., а мужская одежда исчезла еще раньше.

Женский народный костюм в Гулбенском районе состоит из тех же частей, что костюмы в других рай-

онах Латвийской ССР: рубахи, юбки, пояса, кофты, «ниебурса», наплечного покрывала. Обувью служили пасталы и туфли, надевавшиеся на чулки; головным убором девушек были «венки», замужних женщин — головные повязки, чепцы и платки. По общим чертам гулбенский костюм можно причислить к северовидземскому комплексу, который отличается по покрою, украшению и расцветке.

Женская рубаха — туникообразная с нашитыми наплечниками (kreklis ar virsū šūtiem uzplečiem), вышита белой мережкой. В Литенском сельсовете бытовали также рубахи с красной вышивкой, сходные с абренскими рубахами.

Юбки шили из домотканной шерстяной ткани, полосатые, а в Литенском сельсовете — клетчатые (красные с черным или серым).

Однотонные кофточки и безрукавки являются более новой частью женской одежды.

Пояса ткали из белых льняных и цветных шерстяных ниток, а также только из шерстяных ниток. В узорах пояса еще сохранились элементы древнего орнамента виллайне. В Гулбенском районе встречаются еще пояса, вытканые на дощечках, характерные для латгальского костюма.

Красивейшая часть латышского женского костюма — наплечное покрывало (villaine). Наиболее древним покрывалом является стамериенское синее виллайне с металлическими украшениями (XI в.). В XIX в. больше всего были распространены белые виллайне, вид которых можно было восстановить на основании рассказов очевидцев.

Интересный материал дало белое вышитое виллайне, зафиксированное нами во время экспедиции, по композиции узора и расцветке (синий с зеленым) сходное с покрывалами, принятыми в Курземе (в Алсунге и Кулдиге), а по самому узору и технике его вышивки — со средневидземским и латгальским виллайне. Кажется, что в этом виллайне больше, чем в других, сохранились и наиболее древние элементы украшений.

Летом, в жаркую погоду, надевали льняные «снатене» (spātene) — кусок тонкой белой льняной ткани, обычно без всяких украшений. Снатене складывали вдвое и, так же как виллайне, накидывали прямо на плечи.

В холодное время надевали большой платок (lielais lakats) из шерстяного клетчатого материала.

Головным убором девушек в Гулбенском районе, так же как и в других районах Латвии, были «венки» (vainagi). Основу венка составляла полоска красной шерстяной ткани шириной в 2—5 см. Венок украшался вышивкой из бисера. В Синольском сельсовете венки были черными, как в пиебалгском народном костюме.

Во время экспедиции было найдено несколько различных венков, выполненных участниками художественной самодеятельности по старым образцам.

Головным убором замужних женщин служит повязка из полосы белой льняной материи с каймой и бахромой на концах. В Леясциемском сельсовете сохранился древний термин для головного убора такого вида — «линакс» (linaks). В других районах такой вид головного убора называется «наматс» (namats) или «гарайс аутс» (garais auts). Исключением среди головных уборов этого типа является так называемый «линкайнис» в Алсунгском районе, где его надевали невесте.

В середине XIX в. «линакс» уже не носили. Голову повязывали платком или надевали чепец.

По мужскому народному костюму во время экспедиции получено сравнительно мало материала. О

мужских костюмах конца XVIII и начала XIX в. мы можем судить по рисункам И. Бротце. По рассказам информаторов можно было установить, что рубаха была туникообразного типа с нашитыми наплечниками и белой или красной вышивкой (Калниенский сельсовет). Интересно отметить, что в Литенском сельсовете рубаху носили иногда навыпуск и нижний ее край украшали вышивкой.

Брюки шили из ткани того же цвета, что и кафтан, или клетчатые.

Кафтаны носили как полудлинные, так и длинные. Длинные кафтаны с фалдами (ar muduriem) украшались красными шнурами и зелеными манжетами. Интересно отметить высказывание И. Бротце, что кафтан застегивается на груди сактой — единственный случай такого рода. В Синольском сельсовете носили кафтаны со сборками, как в Пиебалгском округе. Чаще всего встречались белые кафтаны, светло-серые — очень редко, а темно-серые носили повседневно.

Мужчины носили белые шерстяные чулки с узорчатой резинкой, а обувью им служили пасталы и башмаки. Высокие сапоги, насколько можно судить по рассказам информаторов, стали носить с праздничным костюмом только в прошлом столетии.

Летом мужчины носили на голове черную войлочную шляпу с широкими полями и невысокой тульей, а зимой — меховую шапку.

Со второй четверти XX в. описанные выше народные костюмы употребляются лишь участниками хоровых и танцевальных коллективов в дни Праздников песни.

Все сказанное позволяет заключить, что народный костюм Гулбенского района в основных чертах можно причислить к северовидземскому комплексу, и отметить, что на территории Литенского сельсовета ему присущи также особенности северолатгальского комплекса (красно-черные клетчатые юбки, сочетание красного и синего цветов в вязаных изделиях и манера носить мужскую рубаху навыпуск), а на территории Синольского сельсовета — особенности Пиебалгского округа (черные венки, темные полосатые юбки, очень пышные рукава женских рубашек и сборчатые мужские кафтаны). В окрестностях Леясциемса в народном костюме сохранились элементы, общие с ливским костюмом (женское головное покрывало «линакс», квадратная композиция из темных и светлых полей в узоре поясов, композиция и сочетание красок в вышивке виллайне). Эта общность признаков народного костюма объясняется тем обстоятельством, что Гулбенский район был одним из «островков», где обитали древние ливы. Материал, собранный в Гулбенском районе по костюмам обитателей северной части района, позволяет сделать заключение, что по сочетанию красок и композиции орнамента он близок к костюму курземских ливов.

MĀJAUSANA GULBENES RAJONA TERITORIJĀ

A. Alsupe

Izvērstas komunistiskās sabiedrības celtniecības periodā Padomju Latvijas darbaļaudis gūst arvien jaunus panākumus ekonomikā, zinātnē un tehnikā. Plaša un daudzpusīga veidojas padomju cilvēku kultūra. Septiņgades plānu īstenošanai izvirzītas augstas prasības visiem kultūras un mākslas darbiniekiem, tai skaitā arī lietišķās mākslas pašdarbniekiem: tiem veicams svarīgs un atbildīgs uzdevums — jāsekmē darbaļaužu sociālistiskās kultūras un gaumes veidošanās, lai derīgais, skaistais un daiļais kļūtu par nepieciešamību. Kuplā pašdarbības mākslinieku saime, kas izaugusi kultūras un tautas namu, kā arī atsevišķu kolhozu lietišķās mākslas pulciņos, ar savu darbu palīdz audzināt komunistiskās sabiedrības cilvēku, rūpējoties par to, lai darbaļaužu mājas, kā arī sabiedriskās darba un atpūtas vietas liecinātu par augstu sadzīves kultūru.

Lauku rajonos lietišķās mākslas pulciņos visvairāk darbojas audējas, dekoratīvo audumu darinātājas. Tā kā audumi ir tradicionālais dzīvojamu telpu rotājums, tad arī mūsdienu dekoratīvo priekšmetu vidū tie ieņem pirmo vietu. Viens no ZA 1956. un 1960. g. etnografu ekspedīciju uzdevumiem bija noskaidrot ar aušanu saistītos jautājumus Gulbenes rajonā, t. i., apvidū, kas pirmspadomju laikā skaitījās par atpalikušu novadu.

Šī raksta uzdevums ir apskatīt jaunās parādības audumu izmantošanā un darināšanā; apskatīt, kā un cik lielā mērā senās audumu darināšanas tradīcijas turpina eksistēt mūsdienās. Rakstā iztirzāts arī 19. un 20. gs. etnografiskais materiāls, kas tāpat var noderēt, risinot jautājumus par latviešu materiālo kultūru. Publicētajā etnografiskajā literatūrā un tāpat arī Latvijas PSR muzeju fondos par aušanu Gulbenes rajona teritorijā atrodamas trūcīgas ziņas. Tāpēc ekspedīciju vākums sniedz nozīmīgus datus par laika posmu no 19. gs. 80. gadiem līdz pat mūsdienām.

1956. un 1960. g. etnografu ekspedīcijās savāktais materiāls par audumiem dod iespēju spriest par izmaiņām lauku darbaļaužu dzīves veidā sociālisma apstākļos, pētīt kapitālisma attīstības gaitu attiecīgajā apvidū, daļēji izsekot aušanas kā amatniecības veida attīstībai; sniedz materiālus pētniecībai par lat-

viešu tautas lietišķo mākslu, kultūras vēsturi un saka-riem ar kaimiņu tautām, kā arī zināmā mērā var palīdzēt etniskās vēstures problēmu risināšanai.

Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Vidzemē, vēl mūsdienās var sastapt audējas, kas strādā ar rokas aužamiem stāviem. Pēc sena parauga daļa lauku sieviešu brīvajā laikā ļoti labprāt auž mājās dažādus audumus personīgām vajadzībām — rakstainas segas, paklājus, spilvenus u. tml. Kolhoznieki savās piemājas saimniecībās tur aitas, tādējādi iegūstot izejmateriālu adījumiem un audumiem. Parasti vienai kolhoznieku ģimenei ir viena līdz divas aitas ar jēriem.¹ Aitas tur galvenokārt tie kolhoznieki, kam ir laiks un patika nodarboties ar adīšanu un aušanu. Gulbenes rajonā visvairāk sastopamas baltas vilnas aitas, tikai retos gadījumos šur tur parādās citas krāsas aitas, piemēram, melnas vai rūsganas.²

Gulbenes rajonā aitikopība vislabāk attīstīta kolhozos «Tirza» un «Jaunais rīts». So kolhozu ganāmpulki sastāv no Latvijas tumšgalvēm, kas samērā plaši ieviesušās arī kolhoznieku sētās. Gulbenes rajonā ir 87,5% šķirnes aitu,³ un aitikopības attīstības ziņā tas stāv līdzās Cēsu, Siguldas un Madonas rajoniem.⁴

Citus izejmateriālus, piemēram, linu, kokvilnas un sintētiskos diegus, audējas pērk veikalos vai arī sagādā mājas kārtībā (piemēram, meldrus, dažkārt — salmus u. tml.).

Materiāla sagatavošana aušanai bija un ir sieviešu darbs. Rudeņos, kad lauku darbi pabeigti, sievietes ķeras pie kāršanas un vērpšanas. Kāršana ar

¹ 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā aitu skaits saimniecībā pa lielāku daļu bija atkarīgs no ģimenes locekļu skaita. Vairākās vietās iegūtas ziņas, ka viena cilvēka vajadzībām 20. gs. sākumā turēja viena liela aita ar jēriem (Stāmerienas, Litenes, Sinoles c. p.).

² Ap Lejasciema un Stāmerienas c. p., tāpat Litenes c. p. ziemelu stūrī.

³ Laikrakstā «Sarkanais Rīts», 1958. g., 67. nr.

⁴ 20. gs. sākumā divzirgu saimniecība turēja līdz 15 aitu (kopā ar jēriem), bet laikā no 1920. līdz 1940. g. retā šāda lieluma saimniecībā bija 3 aitas (E 11, 458), jo, sākot ar 20. gadiem, sevišķi Sinoles, Galgauskas un Lejasciema apkārtnē, pārejot uz intensīvu piensaimniecību, aitu skaitu samazināja līdz minimumam.

rokas kārstuvēm Gulbenes rajonā uzlūkojama par atmirstošu parādību.⁵

Mūsdienās vilnu mājas apstākļos apstrādā ļoti reti, piemēram, ja vajadzīga speciāli miksta dzija (mazbērnu apģērbam) vai arī ja apstrādājams neliels vilnas daudzums, ko neatmaksājas nodot darbnīcās. Tagad vilnu sakārš un savērpj rajona rūpkombināta darbnīcās. Citu rajonu, piemēram, Cēsu, Valkas, Madonas, rūpkombinātos darbojas arī audēju darbnīcas, kur kolhoznieki var nodot vilnu un pasūtīt audumu pēc izvēlēta parauga. Gulbenes rajona kolhoznieki visbiežāk izmanto Jaunpiebalgas rūpkombināta pakalpojumus.

Tāpat kā pārējos Vidzemes rajonos, arī Gulbenes rajonā audēji šodien strādā ar tādiem pašiem aušanas darba rīkiem kā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, jo mūsdienās aušanas pašdarbnieciskais raksturs neizraisa vajadzību darināt jaunus darba rīkus.

Darba rīki izejmateriāla pagatavošanai un aušanai Gulbenes apvidū visumā tādi paši kā pārējā Vidzemē, piemēram, visā rajonā izplatīti viena tipa ratiņi,⁶ kurus izmanto tiklab vērpšanai, kā spoļšanai, pēdējā gadījumā tikai apmainot spoli (1. att.). Nelielas atšķirības pastāv tikai «benķa» formā. Vietējie meistari, piemēram, plaši pazīstamie Lejasciema ratiņdreimāņi, ratiņus darinājuši tikai ar taisnu «benķi», bet piebaldzēni uz tirgiem veduši ratiņus ar robotu benķi un dažreiz pat lakotus ratiņus, lai konkurētu ar vietējiem amatniekiem.⁷

Dziju iztinot, to no spolēm nomet uz metavām,⁸ bet, ja jānotin kamols, tad dzijas gabalu uzliek uz gabalu metavām. Vilnas dzijas tišanai šķeterēs lieto gabalu tītavas, bet diedziņu tišanai — mazās gabalu tītavas.

Kārtojot velkus audumam, dzijas no gabalu tītavām notin uz krijiņiem,⁹ kristiņiem¹⁰ jeb krustiņiem,¹¹ no tiem savukārt uz velku kokiem jeb šķērkokiem.

Gulbenes rajonā vēl šodien sastopami 3 tipu au-

1. att. Ratiņš. Darināts 20. gs. sākumā Sinoles pag. «Staidos».

žamie stāvi. Gandrīz katrā lauku mājā ir atrodami trīzuļu aužamie stāvi:

1) stāvi, kuriem statņa priekšējie stabi īsāki par pakalējiem; tie būtu uzskatāmi par Gulbenes rajona teritorijā izplatīto aužamo stāvu vecāko veidu, jo pēc savas konstrukcijas tie tuvi 16. un 17. gs. pazīstamajiem stāviem, kad siekstu vietā izmanto dabisko koka stakli;¹²

2) stāvi, kuriem visi 4 statņa stabi viena augstuma; tie pēc vietējo audēju domām ir labāki, jo audekls stāv stingri un negriežas, kā tas bieži mēdz notikt uz iepriekš aprakstītajiem stāviem¹³ (2. att.).

Otrs aužamo stāvu tips ir aužamie stāvi ar svi-

¹² Gulbenes raj. Litenes, Beļavas, Stāmerienas, Vecgulbenes, Lejasciema, Ozolkalna c. p. teritorijā. Plaši izplatīti arī pārējā Latvijas PSR, tāpat Lietuvas un Igaunijas PSR.

¹³ Sinoles, Galgauskas, Vecgulbenes c. p. teritorijā, vispār tur, kur aušana vairāk attīstījusies kā amats, piemēram, Piebalgā. Uz abiem minēto veidu stāviem iespējams aust audumus, augstākais, ar 16 nišu kārtām un ne platāks par 120 cm;

A. Bilenšteins savā darbā šo stāvu veidu atzīst par izplatītu abpus Daugavai (A. Bilenstein. Op. cit., 398. lpp., 407. fig.).

Ekspedīcijas laikā vecākos minētā veida stāvus (darinātus 1870. un 1881. g.) izdevās atrast Lejasciema c. p. teritorijā.

Minētajiem stāviem viegli pierīkot «Viļumsona» mazo rulli, Zakarda aparāta paveidu; tad uz tiem iespējams aust sarežģītus rakstus, kas ar trīzuļu stāviem nav iespējams.

Trīzuļu stāvu atsevišķo daļu nosaukumi:

Visā Vidzemē pazīstami: Gulbenes rajonā:

stabi	— siekstas,
velku bomis	— stellu bomis,
audekla bomis	— bomītis,
sēdeklis	— sols,
krūšu bomis	— krūšu bomis,
šķērskoks	— šķērskoks,
bullītis	— koks,
trīzuļi	— rīteniši jeb ripuliši (Litenes, Stāmerienas, Vecgulbenes c. p.), sunīši (Galgauskas, Ozolkalna c. p.),
atspole	— čolanka (Litenes, Beļavas c. p.),
sistava	— sitamais,
šķiets	— ķemme,
nītis	— nītis,
šķieta zobi	— strasti.

Šķietu neskaita simtiem, bet posmiem (pāsmiem) — Litenes, Beļavas c. p.

⁵ Kopš 19. gs. 90. gadiem vilnu sāka nodot kārst darbnīcās. Vērpēt plašākā mērogā sāka dot ārpus mājas pāris gadu desmitu vēlāk, bet, sākot ar 20. gs. 20. gadiem, kāršana, vērpšana un audumu presēšana notika speciālās, šim nolūkam paredzētās darbnīcās. Darbnīcas atradās lielākoties apvidus rietumos: Lejasciema, Stāmerienā, Gulbenē. Sejienieši vilnu pārstrādāt veduši arī uz Piebalgu, Madonu, Veckalsnavu, Cēsaini, Ranku.

⁶ Pēc A. Bilenšteina, šādi ratiņi izplatīti abpus Daugavai. (A. Bilenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, II. Petrograd, 1918, 384. lpp.) Ratiņu cena te parasti pielīdzināta viena pūra rudzu cenai.

⁷ Gulbenes rajonā ratiņi izgatavoti no 3 gadus kaltēta («noguldīta») koka. Rats darināts no melnalkšņa; pamina, lai būtu vieglāka — no apses; krūts, skrūve, kājas, rociņa, stabiņi — no bērza; spole — no purva bērza; spoles rīklīte — no ābeles. Dzelzs daļas pirktas no piebaldzēniem.

⁸ Lejasciema, Litenes, Beļavas c. p. teritorijā — matavas, matalas; Sinoles, Stāmerienas, Ozolkalna, Galgauskas — metavas; Beļavas, Litenes, Lejasciema c. p. teritorijā izplatītas tītavas ar t. s. ripu spārniņiem.

⁹ Sinoles, Galgauskas, Lejasciema, Ozolkalna, Vecgulbenes c. p. teritorijā.

¹⁰ Litenes, Beļavas c. p. teritorijā. Minētais krijiņš ir primitīvāks darba rīks nekā velku spoles, ko lieto Vidzemes centrālajā daļā; skat. A. Bilenstein. Op. cit., 395. lpp. Apzīmējums «krijiņš» cēlies no tā, ka agrāk tītavu uztināmo daļu veidoja no liepu krijas. Tītavas nosaukums «krustiņš» cēlies no vārda krusts, jo galu pamatnes veido krusteniski sasīti dēļi.

¹¹ Stāmerienas, Lejasciema, Vecgulbenes c. p. teritorijā.

rām, kas ir vispiemērotākie dažādu dekoratīvo audumu darināšanai un Gulbenes apvidū ienākuši tikai 19. gs. pēdējā gadu desmitā.¹⁴ Vispirms tos lietojušas amatnieces (3. att.).

Trešais aužamo stāvu tips ir t. s. viļumsonietes, t. i., vienpaminas aužamie stāvi, kuriem pierīkots vienkāršots Žakarda aparāts.¹⁵ Šie stāvi zemnieku mājās atrodami maz,¹⁶ ar tiem strādā amatnieki. To galvenā priekšrocība — ar tiem iespējams strādāt līdz 10 reizēs ātrāk nekā ar parastajiem trizuļu stāviem.

Pirmspadomju laikā Gulbenes apvidū gandrīz katra lauku sieviete prata aust.¹⁷ Tagad vērojama cita aina. Kolhoznieku sētās audumu darinātājas ir gados vecākās sievietes, pa lielākai daļai tās, kas strādā laukkopības brigādēs, vai arī tās, kas strādā tikai māj-saimniecībā. Laukkopības brigādēs nodarbinātās kolhoznieces ziemās ir pavaļīgākas un spēj atrast laiku arī aušanai. Līdz ar to aušanai arī mūsdienās

¹⁴ Atrodami Lejasciema, Gulbenes, Sinoles, Stāmerienas, Galgauskas c. p. teritorijā; vairums darināts pēc A. Antēnas darbā «Aušana» (Rīgā, 1931.) ievietotā parauga.

¹⁵ Atrodami Gulbenes, Lejasciema, Sinoles, Ozolkalna c. p. teritorijā kopš 20. gs. sākuma.

¹⁶ Skat. P. Viļumsons. Ceturtdienas rīts (Rīgā, Jelgavā, b. g.). Visā 1956. g. ekspedīcijas laikā atrasti 5 mājās.

¹⁷ 19. gs. otrajā pusē gandrīz visas zemnieku sētās vajadzīgos audumus noauda pašu māju sievietes, gan saimnieces, gan kalpu sievas. Meitām bija pielīgts, ka tām saimnieces vajadzībām jāsavērpj ap 1/2 poda līnu un vērpums arī jāsaauž, jo līnus apstrādāja jau pirmajā gadā. Savus līnus (meitām algā ieskaitīja arī 1—2 podus līnu un turēja 1—2 aitas ar visiem jēriem) tās varēja vērpēt un aust tikai tad, kad saimnieces darbs bija pabeigts.

vairāk ir sezonas raksturs un to veic ziemā.¹⁸ Par 30 gadiem jaunākās kolhoznieces aust gandrīz vairs neprot, izņemot tās, kas piedalās lietišķās mākslas pulciņos un tur šo māku iemācās. Tagad audeja visus ar aušanu saistītos darbus veic viena pati, kamēr agrāk šos pienākumus sadalīja starp visām zemnieku sētās sievietēm.¹⁹

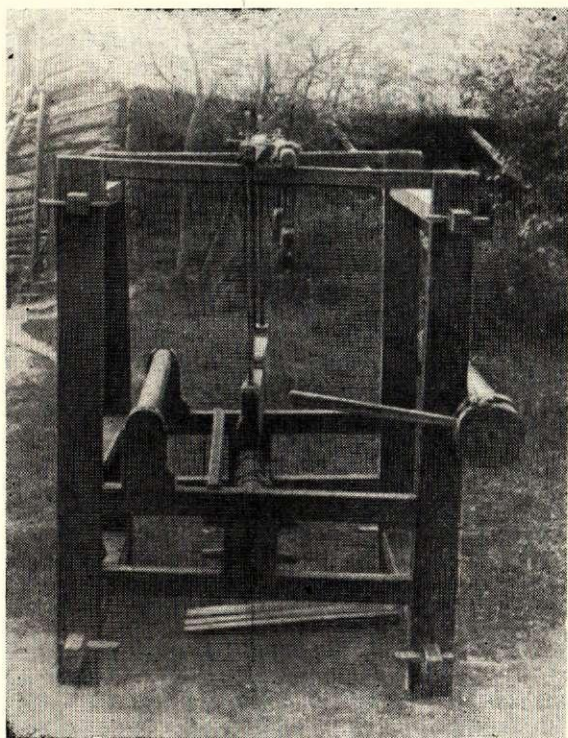
Gulbenes rajona kolhozos, ciematos un arī Gulbenes pilsētā dažādās ražošanas nozarēs strādā daudzas bijušās audejas, amatnieces. Gulbenes rajonā viņu speciālās zināšanas un prasme līdz šim nav lietderīgi izmantota, jo par aušanas darbnīcas organizēšanu pie rajona rūpkombināta rajona vadība sākusī domāt tikai 1960. g. Turpretī Cēsu, Valkas un Madonas rajonos bijušie amatnieki strādā rūpkombinātu darbnīcās, attīsta tālāk savu meistarību un ražo gan apģērbu, gan dekoratīvos audumus.

Salīdzinot ar citiem Vidzemes rajoniem, Gulbenē bijušo amatnieku ir mazāk, jo tie no mājaudējiem sāka nodalīties samērā vēlu, t. i., 19. un 20. gs. mijā.

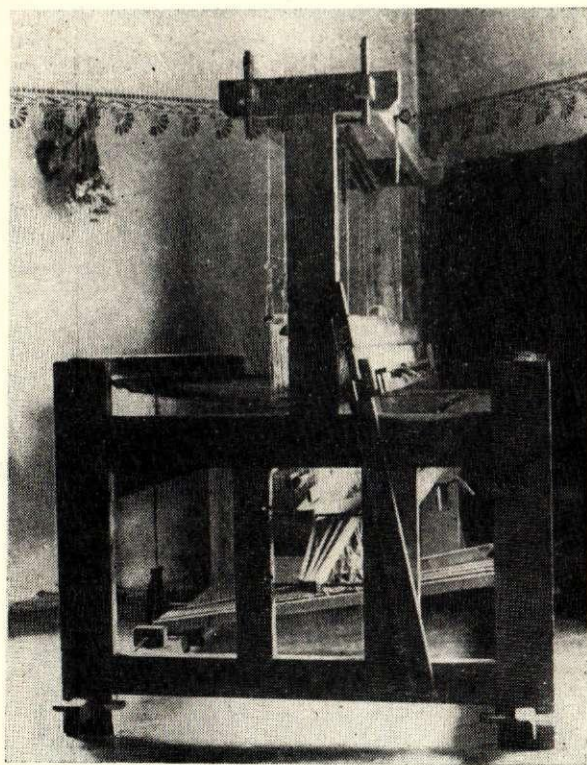
Kolhoznieku sētās līdz mūsdienām saglabājušies vēl daudzi pirmspadomju laikā austie audumi, tāpēc

¹⁸ Vērpšanu centās pabeigt pirms ziemassvētkiem, lai aušanu varētu veikt no «sveču dienas» līdz jurgu dienai (E 11, 455). Pēc sena paraduma aušanu parasti uzsāka sestdienā, lai darbs veiktos raitāk, bet gavēnī ceturtdienas un piektdienas vakaros nestrādāja (E 11, 459).

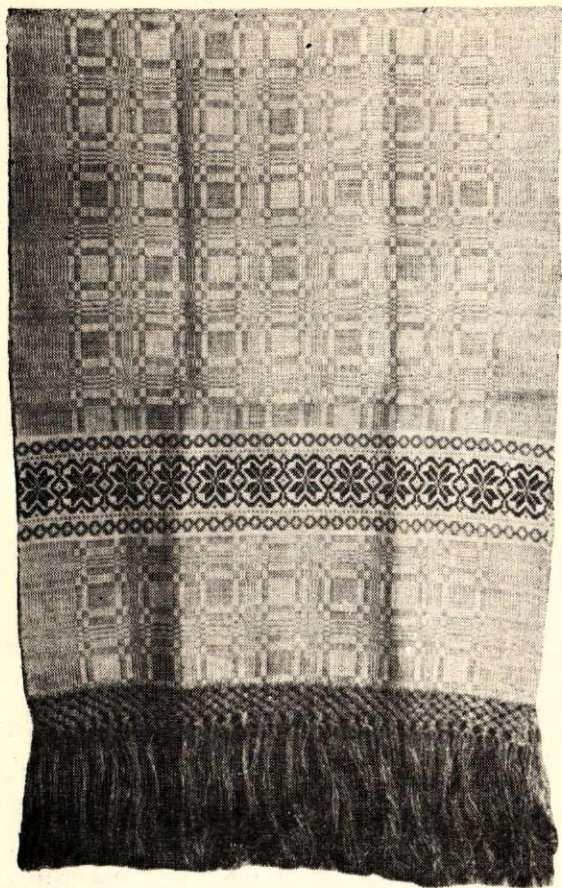
¹⁹ Vērpējas parasti bija meitas un kalpu sievas, bet audekla uzvilšana un nītišana galvenā darītāja bija saimniece. Tā apmācīja minētajos darbos arī meitas un kalpones. Daļa saimniekmeitu pirms izešanas tautās gāja pamācīties aušanu un šūšanu vai nu speciālos kursus, vai pie meistariem-amatniekiem.

2. att. Aužamie stāvi. Darināti 1907. g. Lejasciema pagastā. E 11, 439.

3. att. Aužamie stāvi. Darināti 20. gs. 30. gados Sinoles pag. «Staidos». E 11, 438.

4. att. Dvielis. 52×130 cm, 18 cm garas sietas bārkstis. Kokvilna, lins; četrnišu drellis un ielocīts raksts. Audusi 1960. g. Tīrzas c. p. Elza Ķikule.

iespējams izsekot Gulbenes rajonā sastopamo audumu veidu attīstības gaitai. Kā rupjākais mājaudumu veids minami maisa audumi. To darināšana pēdējos gados gandrīz izzudusi, jo kā maisu, tā matraču audumus var iegādāties ciema veikalos. Gultas un miesas veļas audumi darināti galvenokārt no līniem vai kokvilnas diedziņiem vienkārtnā sējumā.²⁰ Pūra palagus un goda palagus auž no tīriem līniem un dažkārt pat triniša drellā sējumā.²¹

Dvieļu aušanai izplatītākās tehnikas ir trinitis un 4 nišu drellis. Ikdienas vajadzībām domātos dvieļus parasti auž skujotā trinitī,²² bet pūra dvieļus cenšas aust krāšņākus. Tie palaikam austi gan triniša (vecākais veids), gan atlasa drellī (jaunākais veids), un to gala noslēgumi veidoti ar piešūtām tamborētām²³ vai sietām mežģinēm.²⁴ Tomēr dvieļos lieto tikai «mazo drellīti», t. i., sikus rakstiņus, kas sakārtoti vai nu svītrās,²⁵ — šis raksts ieguvis visplašāko izplatību — vai sikās rūtīs²⁶ (4. att.).

²⁰ Viriešu bikšu audekls un spilveniem spalvu drēbes austas 3 nišu audumā. Visbiežāk veļas audumiem lietoti 8—9 simtu šķieti.

²¹ E 11, 463, 512, 513, 514, Beļavas c. p.

²² E 11, 843 vai arī E 11, 480, 498, 853.

²³ E 11, 501—502.

²⁴ E 11, 483, 496.

²⁵ E 11, 488.

²⁶ E 11, 485, 500, 847.

Gandrīz katrai ģimenei ir viens pāris kapa dvieļu. Tos parasti auž no līniem kā izturīgāka materiāla triniša vai drellā audumā, sīkā vienkāršā rakstā. Dažreiz galos ieauž melnas svītriņas vai iešuj melnu krustu; Gulbenes apkārtnē tomēr vairāk sastopami pilnīgi balti dvieļi.

Tā kā apģērba audumiem jābūt viegliem, siltiem, labi tīrāmiem, tie visvairāk austi vienkārtnā un triniša sējumā.²⁷ Viriešu uzvalku un mēteļu drānas darinātas gan no viendzijas, gan šķeterētas dzijas, parasti skujotā trinitī. Te visbiežāk lietotās krāsas ir pelēks un melns.²⁸

Lielāka dažādība sastopama audumos, kas domāti sieviešu apģērbam, kaut arī to visizplatītākais auduma veids ir vienkārtnis no vienkārtnīgas vilnas dzijas, vērts 30 posmu šķietā.

Samērā bieži Gulbenes rajonā sastopamas t. s. mistrainās, t. i., vienkārtnā vai triniša auduma drānas, kurās ar krāsu maiņas palīdzību panākts savdabīgi rakstains audums (5. att.).

Mūsdienās ļoti plaši izplatīti rūtainie audumi, tāpēc rūtojumumu varianti ir ļoti daudz un dažādi (6.—8. att.).

Mēteļiem, virsjakām, kostīmiem paredzētie audumi visvairāk darināti triniša sējumā²⁹ (8. att.), tāpat aukstam laikam domātie lakati un kaklauti (10. att.). Lakatiņi ieguvuši spilgtāku krāsu ziedu nekā pārējie audumi un no mūsdienās darinātiem apģērba audumiem ir paši košākie³⁰ (11. att.).

Visam rajonam raksturīgākais auduma veids ir Vidzemes šķērsvitrotās pusvilnas gultas segas, kas darinātas katrā mājā, velkiem ņemot līnu vai kokvilnas diegus, bet audiem vienkārtnāvilnas dziju. Segas pamats palaikam pelēks vai tumši brūns.³¹

Rotājošās svītru grupas, kurās atrodama pakāpeniska pāreja no vienas krāsas tumšākā līdz gaišākajam tonim jeb, kā tautā sauc — «šatieru striņas», bieži vien saliktas no vairākām krāsām gammās kārtībā (13. att.).

Svītras parasti veido siltās, dzīvās krāsās, tomēr visvairāk iecienīti ir dzeltenīgi brūnie salikumi (15. un 16. att.).

Lejasciema apkārtnē izplatītas pusnātnas audu ripsa gultas segas ar lielu fona rakstu, turklāt bez malu un stūru veidojumiem.³² Rajona austrumu pusē

²⁷ Apģērba audumos galvenais materiāls ir vilna, bet lietots arī lins. Tā vēl 20. gs. 30. gados Beļavā vasaras apģērbam bijuši iecienīti mājās austi līnu audumi.

²⁸ Kārst un velt drānas 20. gs. dod tikai darbnīcās.

²⁹ Dažādos krepju sējumus vairāk izmantojušas tikai amatnieces-speciālistes.

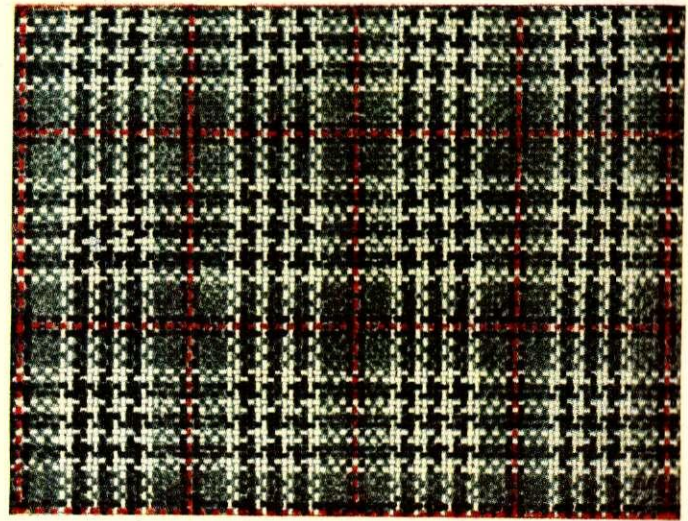
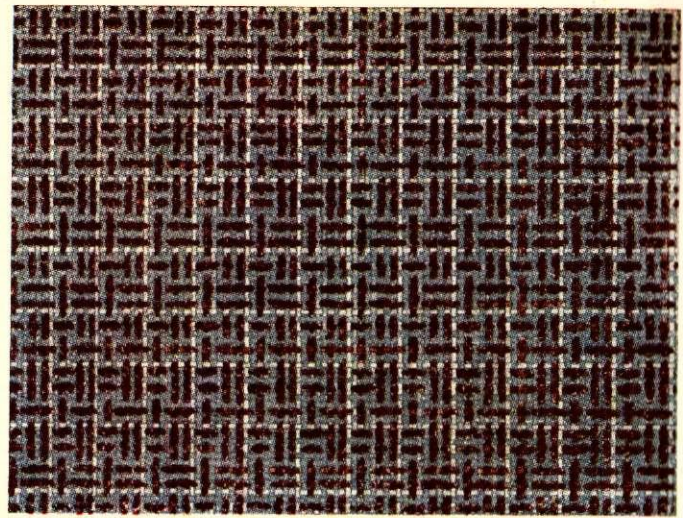
³⁰ Lielos lakatus, kas agrāk bija mēteļa papildinājums, aizsargs pret lielu salu un lietu, tagad vairs neauž, jo lauku ļaudis valka lietumēteļus un tāliem braucieniem neizmanto zirga pajūgus, bet automašīnas. Saglabājušies lielie lakati parasti austi 8 nišu audumā no melnas, brūnas vai pelēkas dzijas ar platām svītrām gar visām četrām malām. Sava platuma dēļ (1,9—2 m) tos varēja aust mājas kārtībā, tikai uz svīru aužamiem stāviem, tāpēc lielos lakatus palaikam darina amatnieki.

³¹ 19. gs. otrajā pusē segas sašuva no 2 auduma gabaliem, kuras darināja, lietojot 2 nišu kārtas. Svītras palaikam bija melni baltas, pie kam visa sega noklāta šaurām, sīkām svītriņām. 19. gs. pēdējā ceturksnī sīkās svītriņas sāka apvienot lielākās svītru grupās. Tomēr krāsu saskaņu un simetriju svītru izkārtojumā ievēroja vēl maz.

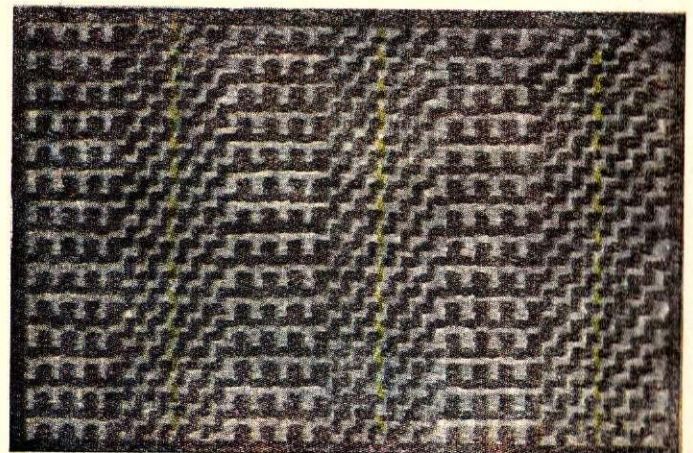
³² Šādas segas audusi Lejasciemā audēja Maksteniece, kas ir visā Vidzemē pazīstamās aušanas meistarē Vecpiebalgas

9. att. Brunči. Kokvilna, vilna; atlass (pelēks, violets, dzeltens). Audusi 1960. g. Gulbenē Elza Ose.

12. att. Kaklauts. 40×150 cm. Vilna (pelēks, brūns, sārts, zaļgans, balts); ripss un audu rakstots audums. Audusi 1960. g. Gulbenē Lūcija Ķikute.

5. att. Kostīmdrāna. Vilna; vienkārtņis. Audusi Gulbenē 1937. g. Marta Kalēja. E 11, 564.
 6. att. Kleitas drāna. Vilna; vienkārtņis. Audusi Lejasciemā 1915. g. Anna Terema. E 11, 540.
 7. att. Kleitas drāna. Vilna; triniķis. Audusi 1943. g. Sinoles pag. «Staidos» Elfrida Runce. E 11, 568.
 8. att. Uzvalku drāna. Vilna; triniķis un plāce. Austa 1940. g. Sinoles pag. «Amšos».

10. att. Lakats. Vilna; trinitis. Austs Lejasciema 20. gs. pirmajā pusē.

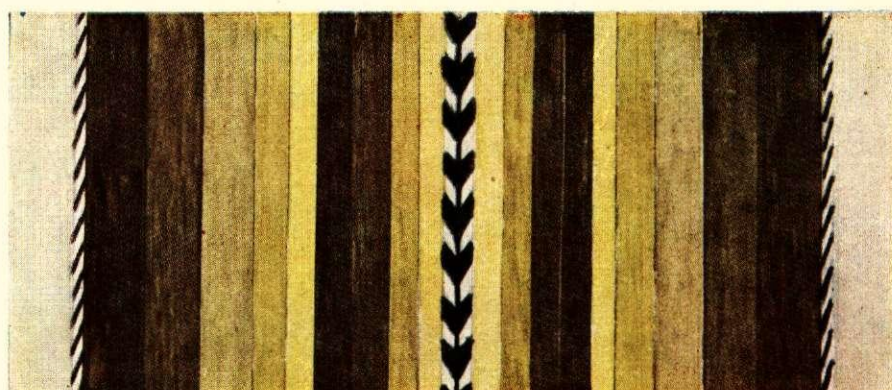
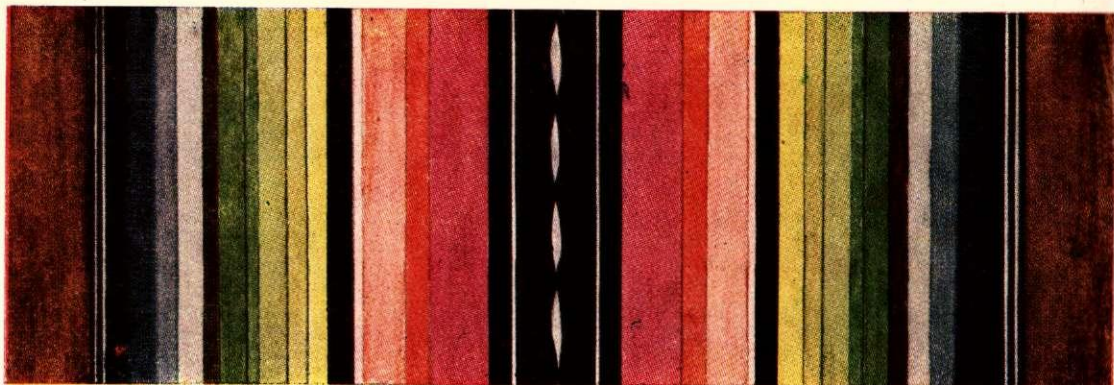

11. att. Lakats. 70×70 cm. Vilna; vienkārtnis. Austs 1955. g. Lejasciema c. p. «Upeskrastos».

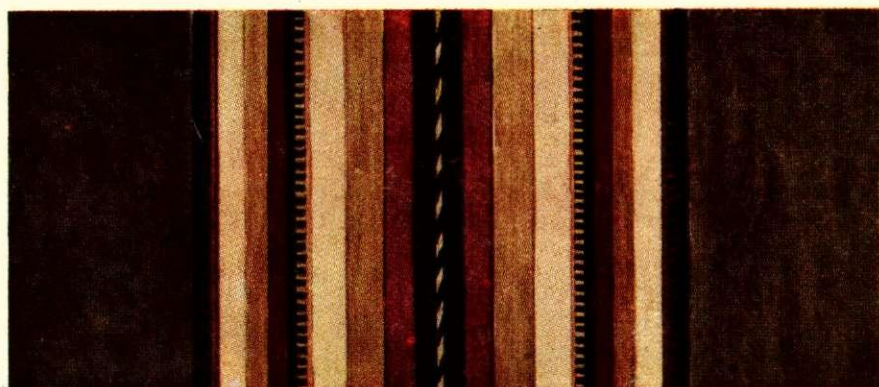

25. att. Grīdsega. Lins; velku ripss. Austa 20. gs. 20. gados. Stāmerienes pag. «Kokaros»

13. att. Gultas segas rotājošā josla. Kokvilna, vilna; ripss. Audusi 1916. g. Sinoles pag. «Lapsukalnā» Anna Rudzīte. E 11, 1038.

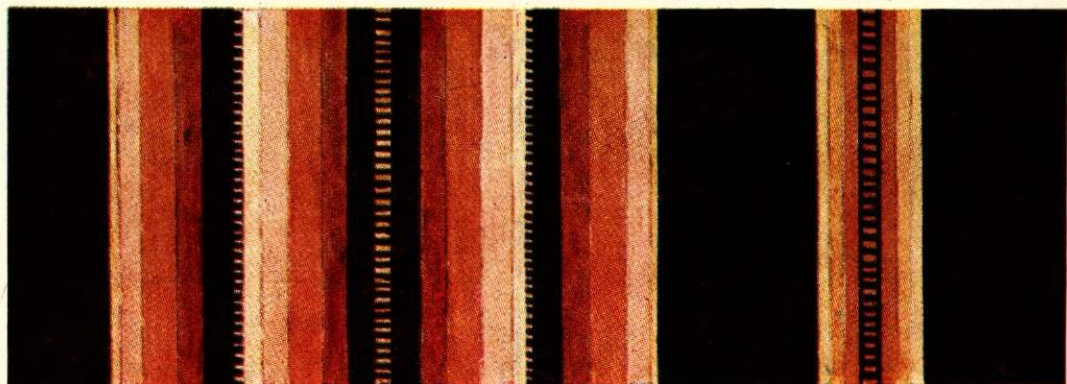

14. att. Gultas segas rotājošā josla. Kokvilna, vilna; ripss. Audusi 1944. g. Lejasciemā A. Berkolde. E 11, 1033.

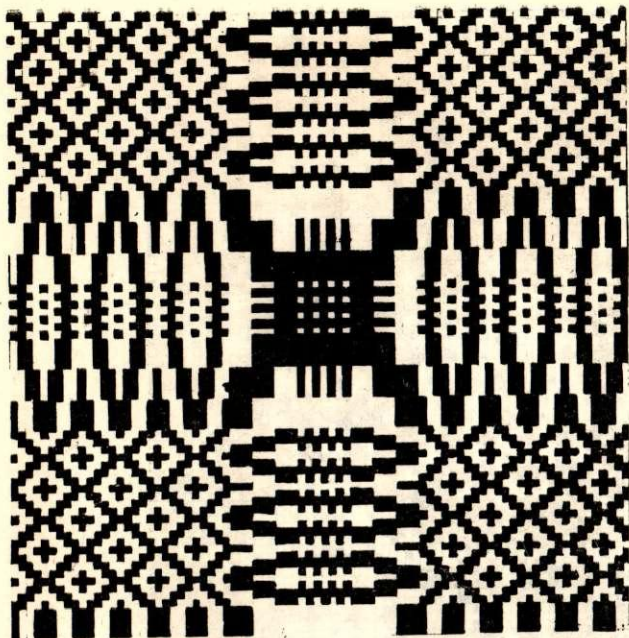
15. att. Gultas segas rotājošā josla. Kokvilna, vilna; ripss. 20. gs. pirma puse E 11, 1041.

16. att. Gultas segas rotājošā josla. Kokvilna, vilna; ripss. Audusi 1940. gados Lejasciema pag. «Upesalljos» Maiga Upīte. E 11, 1027.

28. att. Spilvens. Kokvilna, vilna; audu rakstots audums. Audusi 1960. g. Jaungulbenē Velta Baltpurvīņa.

17. att. Gultas sega. Lins, vilna; audu ripss. Austa 20. gs. sākumā Ozolkalna pag.

lietoti kontrastaini krāsu salikumi: melns ar sarkanu,³³ melns ar dzeltenu un melns ar oranžu³⁴ (17. att.).

Ļoti dekoratīvas ir vilnas gultas segas, kas austas rakstainā triniša sējumā. Kā velkiem, tā audiem izmantota div- vai trīskārt šķetināta vilnas dzija: pamatam melna un pelēka, bet svitrām — brūna, zila vai zaļa, sakārtota nokrāsu joslās (13.—16. att.). Minētās segas lielākoties auduši amatnieki uz vienkamīniem stāviem, jo 20. gs. te izveidojās paradums pūra segas dot aust labam amatniekam, lai pēdējās iznāktu pēc iespējas skaistākas. Tomēr «zvaigžņu deķus» auž arī dažas veiklas mājaudējas ar sviru stāviem.³⁵

Nātnas segas, ko bieži lieto arī kā tahtu un dīvanu pārklājus, visbiežāk auž pārstaipu dreļļa tehnikā (4 nišu kārtām) no linu diegiem (balinātiem vai nebalinātiem) vai arī no līniem un kokvilnas diedziņiem, kurus arī dažkārt krāso. Atrodams arī citas tehnikas. Retāk par materiālu izlieto pakulas (to samērā bieži darīja līdz 20. gs. 30. gadiem). Audumu raksti nātnajām segām tādi paši kā pārējā Vidzemē³⁶ (21. un

«Salnēnu» Gulbju Lizes mācekles audzēkne un izmantojusi tos rakstus, kurus iemācījusies pie savas meistarienes, bet kompozīciju, šķiet, aizguvusi no vietējiem tautas darinājumiem, vienīgi paturot mierīgas krāsas (brūns un zaļš dažādos tonējumos). Šāds veids atrodams Lejasciema, Beļavas c. p. teritorijā. Stūru un malu veidojuma trūkums liecina par primitīvāku aušanas tehniku.

³³ Litenes c. p. teritorijā.

³⁴ Litenes un Stradu c. p. teritorijā. Ornamentācijā minētās segas līdzīgas ar Latgales un Augštaites darinājumiem.

³⁵ Sīnolē, Galgauskas c. p. teritorijā.

³⁶ Nātnās gultas segas Gulbenes apkārtnē praktiskā lietošanā ieviesās tikai 20. gs. sākumā. Vispirms tās parādījās turīgāko zemnieku mājās kā t. s. dienas deķi, t. i., tās pārklāja dienā pāri pusvilnas vai vilnas segām, lai pēdējās pasargātu no putekļiem. Vēlāk nātnās segas lietoja vasarās pusvilnas segu vietā, kas minētajā gadalaikā nereti ir par siltām.

22. att.). Tikai kompozīcijā novērojama savdabīga parādība, proti, rakstu izkārtu svitrās, bet galos «atmin» un izveido rūtis.³⁷

Galdsegas, kas latviešu dreļļa audumos uzskatāmas par ornamenta ziņā bagātākiem darinājumiem, Gulbenes rajonā ir samērā vienkāršas (23. un 24. att.).

Skujotā trinišā,³⁸ «ripulī», t. s. krusta trinišā³⁹ (4 nišu kārtām) austie galdauti plaši izplatīti rajona austrumu daļā.

Kā zināmu minētā apvidus īpatnību var atzīmēt to, ka dreļļa audumu raksti tiklab galdautos, divieļos, kā arī gultas segās ir sīki. Dreļļa raksti galdautos sakārtoti rindās, kā to Vidzemē mēdza darīt 19. gs.⁴⁰ (24. att.), «mazajos galdiņos» jeb «mazajā dreļlī», no kura 20. gs. sākumā izveidojās dreļļa raksti, kas «griezās kā virpulī»,⁴¹ jeb «puķainie galdauti».⁴² Te dzīvā lietojumā goda galdautos saglabājušies tie raksti, kas, piemēram, Raunā bija pazīstami jau 19. gs. pirmajos gadu desmitos.

Gulbenes rajonā galdsegas vairāk austas triniša, mazāk — atlasa dreļļu sējumos, 8—12 nišu kārtām.

Grīdsegas turīgo Vidzemes zemnieku mājās parādās tikai 19. gs., kad sāk ierīkot deļu grīdas. Grīdsegu lietošana Gulbenes rajonā nav kļuvusi par noteiktu ieražu, un līdz ar to nav izveidojies kāds apvidum raksturīgs grīdsegu tips.⁴³ Domājams, tāpēc, ka Gulbenes apvidū grīdsegas sāka lietot tikai 20. gs. sākumā, turklāt tās bijušas maz izplatītas.⁴⁴

Katra grīdsegu darinātāja segas veido pēc tās formas, ar kuru iepazinusies kā ar pirmo, neatkarīgi no materiāla piemērotības izraudzītajam veidam. Daudz te ir pilsētas modes produktu, sevišķi paklāju, kas darināti tieši pēc mākslinieku zīmējumiem, gan izšujot, gan aužot vagotā pinuma tehnikā, pamatam izmantojot nātnu, rakstam — vilnas materiālu. Grīdas celiņos, kas lauku mājām raksturīgāki nekā paklāji, te sastopamas vecākas formas reizē ar jaunākām. Vienlaicīgi darina vienkāršos četrnišu pakulu un lupatu šķērsvitrainus, kā arī rakstainus linu velku tips celiņus⁴⁵ (25. att.). Pēdējā laikā austie celiņi tuvi visā Vidzemē izplatīti celiņu tipam, t. i., tie ir 50—60 cm plati un līdz 10 m gari. Visvairāk materiālam izmanto smalki vērptas pakulas vai rupji vērptus linus; tos krāso zaļganos, brūni sartos vai dzeltenīgos toņos un auž velku ripsā.⁴⁶ Grīdsegām rakstus ņem gan no publicētiem paraugiem,⁴⁷ gan noskatot no gatava darinājuma. Daudzos gadījumos te grīd-

³⁷ Latgāliešu segās izplatīts paņēmiens. Sastopams arī lietuviešu audumos.

³⁸ 19. gs. 80. gados un pat vēl 20. gs. sākumā Beļavas c. p. teritorijā.

³⁹ Arī «zoss acs» tehnikā; šis nosaukums bieži izplatīts Vidzemē.

⁴⁰ Minētais paņēmiens uzskatāms par vecāku. Tas plaši izplatīts Latgalē. Ļoti raksturīgs lietuviešu audumiem.

⁴¹ E 11, 466, 996 (1915. g.).

⁴² E 11, 462.

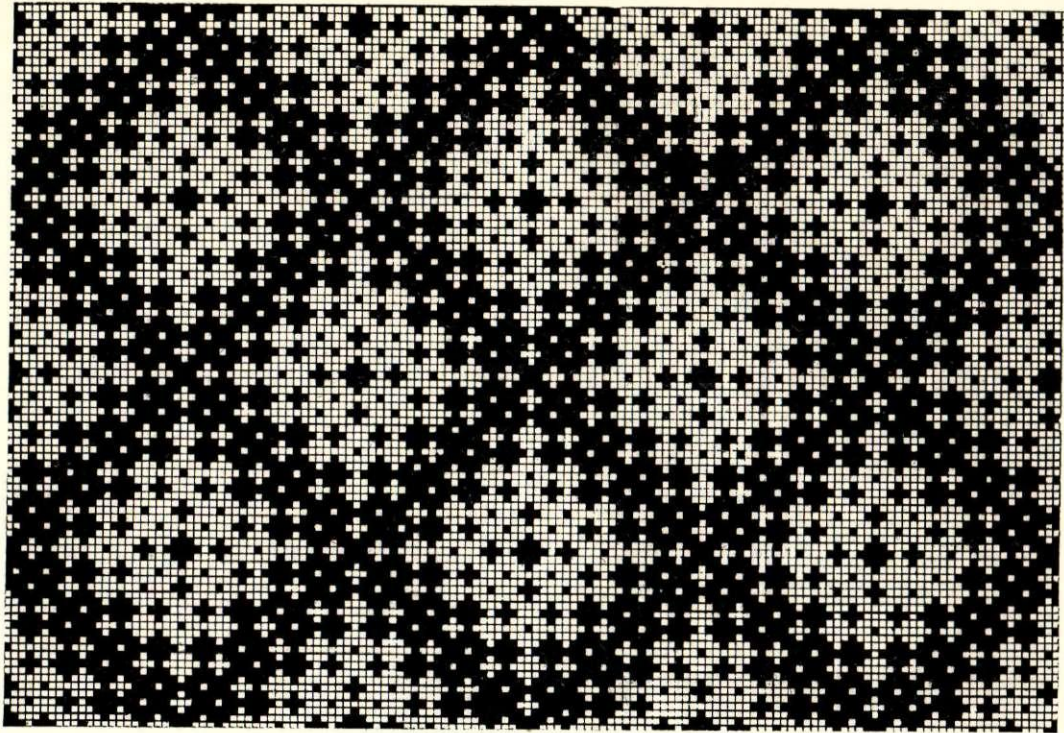
⁴³ Kā tas, piem., ir Cēsu un Smiltenes rajonos 19. un 20. gs. mājā.

⁴⁴ 1956. gada ekspedīcijas laikā savāktais materiāls (ap 30 vienības) rāda, ka grīdsegas visvairāk šajā apvidū darinātas 20. gs. 30. gados.

⁴⁵ E 11, 880—881.

⁴⁶ E 11, 657, 884.

⁴⁷ Turpat.

18. att. Gultas sega. Lins, vilna; audu ripss. Austa 20. gs. sākumā Lejasciemā. Tehnika un raksts parādās 19. gs. beigās Vecpiebalgā. Izplatīts Drustos, Raunā un Lejasciemā.

segās pārnesti raksti gan no Latgales gultas segām,⁴⁸ gan Vidzemes lakatiem.⁴⁹ Tāpēc grīdsegās te sastopams šim nolūkam reti izmantotas audumu tehnikas, kā pārstaipu drellis un laužtais trinitis. Gulbenes rajonā šur tur izdodas sastapt Latgalei raksturīgās salmu un meldru grīdsegas.⁵⁰ Sevišķi pašdarbnieces ļoti iecienījušas šos vienkāršos, viegli sagādājamus izejmateriālus.⁵¹

⁴⁸ E 11, 655.

⁴⁹ E 11, 656.

⁵⁰ E 11, 882.

⁵¹ Skat. 145. lpp.

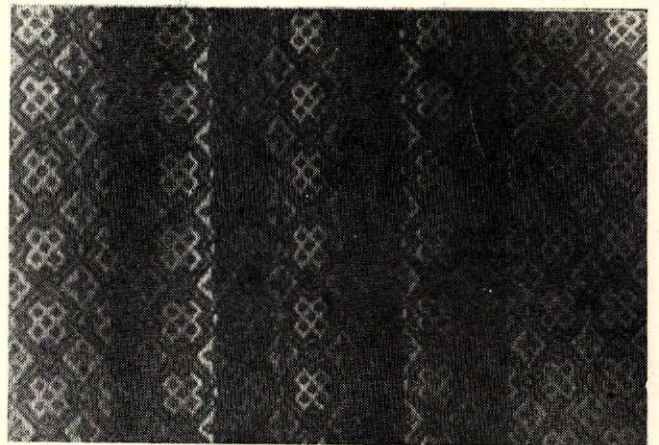
Sienas segas — no praktiskā viedokļa — pie gultām vai tahtām noder kā sienas aizsargs, no estētiskā — kā atsvaidzinošs krāsu plankums dzīvojamā telpā. Tāpēc arī sienas segas darina no daudzkrāsaina, siltos topos ieturēta materiāla (palaikam vilnas). Kā visizplatītākās jāatzīmē jostiņu segas. Arī Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Vidzemē, sevišķi pēdējos gados minētais veids sastopams visbiežāk⁵² (27. att.).

Sienas segas bieži darina pēc mākslinieku Mader-

⁵² E 11, 525—526, 523—524, 890.

19. att. Gultas sega. Vilna; trinitis. Austa 20. gados Gulbenē.

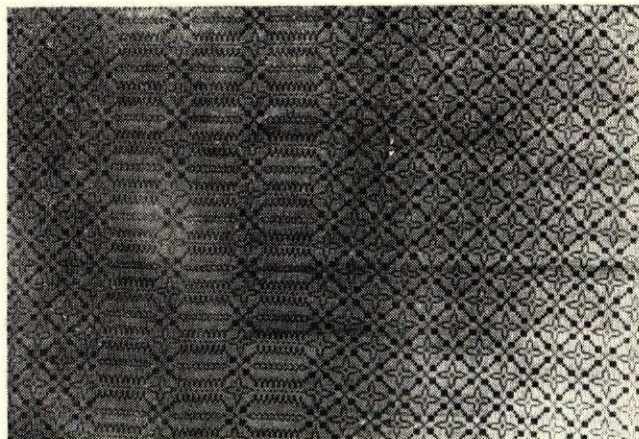

20. att. Gultas sega. Vilna; trinitis. Austa 30. gados Gulbenē.

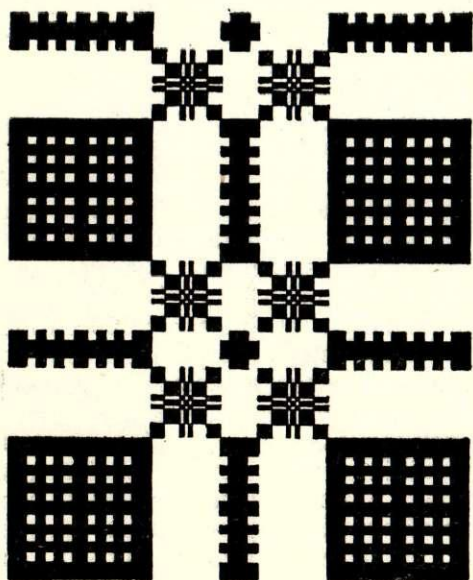

21. att. Gultas sega. Kokvilna, lins; pārstaipu drellis. Austa 1940. g. Litenes pag. «Podziņas». E 11, 609.

22. att. Gultas sega. Kokvilna, lins; audu rakstots audums. Austa 1930. gados Sinoles pag. E 11, 620.

23. att. Galdsega. Lins; drellis. 20. gs. pirmajā pusē Sinoles pag. Raksts izplatīts Vidzemes ziemeļu un centrālajā daļā. Publicēts žurnālā «Latvijas Saule», 1923. g. 7.—8. nr., 62. lpp.

nieka, Ventaskrasta, Rubenes metiem un izšuj vai auž vagotā pinuma tehnikā.⁵³

Loga aizkarus parasti darina no baltiem kokvilnas diedziņiem vienkārtņi ar pubuļainā sējuma svīt-rām,⁵⁴ Kopš 20. gs. 30. gadiem auž arī krāsainus rūtainus aizkarus no kokvilnas diedziņiem vienkārtņi; pubuļainā vai kanvas audumā (3 niēm un 3 pami-nām).⁵⁵ Kolhoznieku sētās atrodamiem audumiem kā kopēja īpatnība atzīmējama mierīgo krāsu izvēle, kas raksturīga visiem Vidzemes apvidiem.⁵⁶

Iepriekš minētie audumu darināšanas un rotāša-nas veidi Gulbenes rajonā kļuviši par tradīciju, kas, piemērojoties laikmeta prasībām, saglabājas arī mū-sdienās. Lauku audēju vairums vai nu atkārto, vai nedaudz pārveido laika gaitā izstrādātos audumu rotā-šanas paņēmienus. Turpretī aktīvākās audējas apvie-nojas lietišķās mākslas pašdarbības pulciņos un, izmantojot senās audumu darināšanas tradīcijas, iz-strādā jaunus paņēmienus audumu rotāšanā. Pulciņu dalībnieces atpūtas brīžus cenšas izmantot radošo ieceru īstenošanai un darina krāšņus audumus gan personīgo dzīvokļu, gan sabiedrisko telpu izdai-ļošanai.

Pirmie lietišķās mākslas pulciņi mūsu republikā sāka organizēties 40. gadu beigās, t. i., laikā, kad lat-viešu zemniecība masveidā pārgāja uz kolektīvo saim-niekošanas veidu. Gulbenes rajonā pirmais pulciņš (11 dalībnieces) noorganizējās Gulbenes pilsētā 1951. g. Marijas Melķes vadībā.

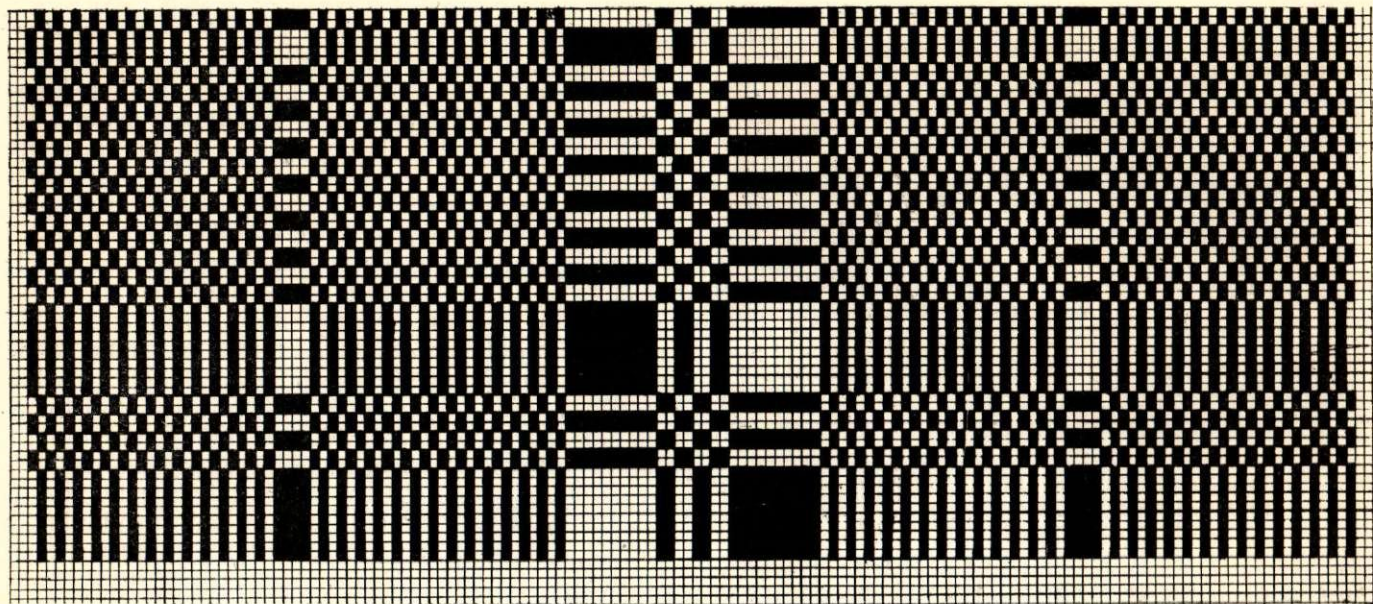
Pulciņa pastāvēšanas pirmajā gadā tā dalībnieces vairāk interesējās par izšuvumiem. Nebija vēl izstrā-dāta arī nodarbību programma, tāpēc katra dalībniece gan izstrādājamo priekšmetu, gan kompozīciju izvē-lējās pēc savām iespējām. Daļa dalībnieču aktīvi se-koja jaunajām parādībām mūsu kultūras dzīvē, cen-šoties tās atspoguļot savā darbā, daļa turpināja sīkstī pieturēties pie vecajām tradīcijām. Tāpēc jautājumos, kādam jābūt apģērbam, kādiem jābūt priekšmetiem, ar kuriem mūsdienai cilvēks rotā savu mītni, izcēlās asi strīdi. Savas grūtības tolaik radīja arī izejmateriālu sagāde. Radušos grūtību rezultātā pulciņš uz laiku darbu pārtrauca. Pateicoties aktīvāko dalībnieču (Melķe, Kalēja, Ose, Gaujeniete) un rajona vadošo darbinieču (Vitola, Magone, Liedskalniņa) pūlēm, pulciņš noorganizējās par jaunu pie rajona Kultūras nama ar agrāko vadītāju M. Melķi priekšgalā. Pilsēt-nieču rosme atbalsojās arī laukos, un Gulbenes ra-jonā cits pēc cita nodibinājās pulciņi — Galgauskas ciemā (vadītāja M. Runce); kolhozā «Vienība» (va-dītāja A. Dravniece); Jaungulbenes ciemā (va-dītāja E. Kažociņa); Jaungulbenes mehanizācijas skolā (vadītāja V. Baltpurviņa); Velēnas ciemā (va-dītāja O. Līce) un arī Litenes ciemā. Pulciņos apvie-nojās kolhoznieces, strādnieces, pensionāres, mājsaim-nieces un kalpotājas, pēdējo vidū arī skolotājas un ārstes.

⁵³ E 11, 990.

⁵⁴ E 11, 506.

⁵⁵ Stāmerienas c. p. teritorijā (E 11, 504).

⁵⁶ Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnografiskās ekspedi-cijas 1956. gada vākumā brūna krāsa audumos konstatēta 99 ga-dījums, melna — 89, pelēka — 88, zaļa — 77, dzeltena — 52 un zila 42 gadījumos. To apstiprina arī Madonas novadpētnie-cības muzeja materiāli par Gulbenes un Madonas rajoniem.

24. att. Galdsega. Lins; drellis. Austa 20. gs. pirmajā pusē Sinoles pag. «Bebrupos».

1956. g. sakarā ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu par lietišķās mākslas darbu ražošanas uzlabošanu,⁵⁷ lietišķās mākslas pulciņu darbam vairāk vērības sāka veltīt rajona vadošās organizācijas. Arī atsevišķu kolhozu valdes sāka vairāk rūpēties par pulciņu darba apstākļu uzlabošanu. Piemēram, kolhoza «Centība» valde, ievērojot kolhoznieču lūgumu, atļāva par kolhoza līdzekļiem noorganizēt pašdarbniecēm trīs mēnešu kursus. 1957. g., gatavojoties Vispasaules jaunatnes festivāla izstādei Maskavā, visā Latvijas PSR lietišķās mākslas pulciņu darbā ienāca jauna rosme. Gulbenes rajonā ar rajona komjaunatnes komitejas pūlēm izdevās sagādāt pulciņu vajadzībām aužamos šķietus un izejmateriālus. Kopš šī laika nodarbībās pirmo vietu sāka ieņemt aušana, un pulciņu dalībnieču skaits strauji auga.⁵⁸ Par lielāko un spēcīgāko rajonā izvirzījās jau minētais Gulbenes rajona Kultūras nama pulciņš,⁵⁹ kļūdams par pārējo pulciņu šefu.

Kopš 1957. g. rajona pulciņiem nodarbības ir 1—2 reizes nedēļā. Tur, kur dalībnieču vairums ir kolhoznieces, sējas un ražas novākšanas laikā nodarbības pārtrauc. Nodarbībās pašdarbnieces kā teorētiski, tā praktiski apgūst izpildījumu tehnikas un kompozīcijas pamatus, kā arī analizē dalībnieču izpildītos darbus.

Pulciņa pašdarbnieces darina dažādus rokdarbus: izšuvumus, adījumus, audumus. Pēdējie darbu klāstā sastopami visvairāk. Sevišķi iecienītas ir sienas segas, grīdsegas, dīvānu segas, kā arī logu un durvju aizkari un spilvenu pārvalki, t. i., dekoratīvie audumi, kas darināti rožceliņa un pārstaipu drellja sējumā.

Interesi izraisa gulbeniešu izdoma un kombinēšanas māka dažādu interesantu materiālu (salmu,

⁵⁷ «Cīņa», 1956. g. 145. nr. (Par lietišķās mākslas attīstību un māksliniecisku plaša patēriņa izstrādājumu izlaides palielināšanu.)

⁵⁸ Rajonā bija vairāk nekā 20 pulciņu ar apmēram 300 dalībniecēm.

⁵⁹ 36 dalībnieces.

meldru) izmantošanā. 1957. g. Gulbenes rajona Kultūras nama pulciņš nodarbībās uzsāka jaunu darba formu: izpildīt darbus kolektīvi un ar tiem rotāt sabiedriskās telpas. Pulciņa dalībnieces noauda un uzdāvināja rajona Kultūras namam sienas segu, tāpat arī septiņgadīgās skolas audzēkņu skatuves tērpiem prievītes, dāvanas Igaunijas un Lietuvas PSR darblaužu delegācijām.

Lai dotu sabiedrībai iespēju novērtēt padarīto darbu, pulciņu dalībnieces rīko izstādes. Skates rīko gan pulciņa, gan rajona, gan arī republikas mērogā. Gadu no gada izstādēs eksponēto darbu skaits aug, tāpat uzlabojas to kvalitāte. 1957. g. rajona izstādē vairāki darbi tika izvirzīti uz republikānisko izstādi Rīgā, kur vispārēju atzinību izpelnījās O. Ozolas (Galgauskas c. p.), V. Baltpurviņas (Jaungulbenes c. p.) un E. Runces (Sinoles c. p.) audumi.⁶⁰ Vispasaules jaunatnes festivāla izstādei Maskavā izvirzīja S. Vanagas (Gulbene) un A. Eglītes (Galgauskas c. p.) adījumus. 1958. g. rajona izstādē Gulbenē bija eksponēti 104 darbi, 1959. g. — 224 darbi un 1960. g. — 326 darbi.

1960. g. Gulbenē bija noorganizēta pirmā izstāde — pārdošana. Padomju Latvijas 20. gadadienai veltītajā jubilejas izstādē, kas bija lielākā 20 gadu laikā rīkotā tautas mākslas darbu skate, no Gulbenes rajona piedalījās 41 autors ar 150 darbiem.

Pulciņu darbu vada un organizē Republikāniskais Emīļa Melngaiļa tautas mākslas nams, rīkojot konsultācijas, seminārus un izstādes gan Rīgā, gan rajonos. Konsultācijās, ievērojot rajona īpatnības, tiek apskatīti jautājumi par audumu tehnikām, kompozīcijas pamatiem, krāsu mācību, dzīvokļu un sabiedrisko telpu iekārtošanu. Kā atzīst Tautas mākslas nama darbinieki, Gulbenes rajona semināru dalībnieku skaits ir daudz prāvāks un nodarbības ir intensīvākas un saistošākas nekā citu republikas rajonu seminā-

⁶⁰ «Sarkanais Stars», 1958. g., 33. nr.

ros. Ja parasti rajonos semināru nodarbības vada viens speciālists — lietišķās mākslas pedagogs vienu vai divas dienas, tad Gulbenē dažkārt konsultantam jādarbojas vesela nedēļa. Gulbenes rajona pašdarbnieču aktivitāte izskaidrojama ar to, ka te aušana mājas apstākļos saglabājusies nepārtraukti līdz mūsdienām samērā plašos lauku iedzīvotāju slāņos, kamēr citos apvidos tā strauji sāka izzust 20. gs. sākumā. Turklāt jāatzīst, ka Gulbenes rajonā pašdarbnieku darbību organizē spējīgi un enerģiski organizatori (M. Melķe, V. Baltpurviņa, M. Kauliņa u. c.). Gulbenietes strādā un mācās, daloties pieredzē arī ar citu apvidu audējām, piemēram, ar Valkas rajona Bilskas c. p. pulciņu; rīkojot ekskursijas uz lietišķās mākslas izstrādājumu skatēm Smiltēnē, Cēsīs, Bauskā, Igaunijas PSR Tapas rajona Kultūras namā; organizējot pārrunu vakarus ar Valkas rajona Smiltēnes un Bilskas pulciņiem.

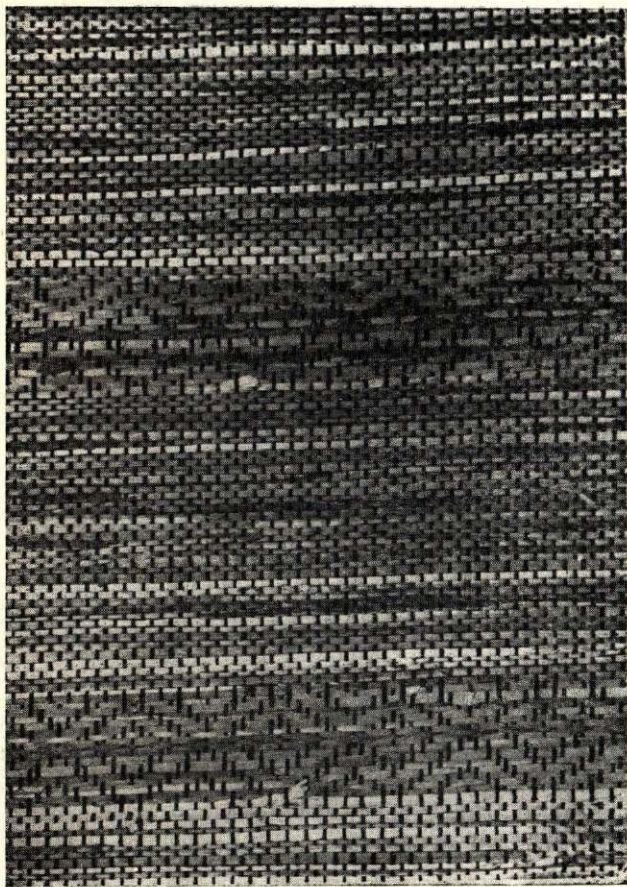
No aktīvāko pašdarbnieču vidus arvien vairāk izvirzās meistares, kas soli pa solim tuvojas profesionālo mākslinieku meistarības līmenim. Par to spilgti var pārliecināties Republikāniskā tautas mākslas nama un Kultūras ministrijas rīkotās pašdarbnieku darba skatēs; izcilāko darinājumu autoriem piešķirti Tautas daiļamata meistara nosaukumi. Gulbenes rajonā šo godpilno nosaukumu ieguvušas 12 audējas.

Meistara nosaukums piešķirts arī par izšuvumiem un adījumiem.⁶¹

Daiļamatnieču meistarības pamati meklējami no paaudzes uz paaudzi pārmantotajās aušanas tradīcijās, to turpmāko attīstību sekmējusi speciālā literatūra⁶² un Republikāniskā tautas mākslas nama rīkotie semināri un kursi. Tomēr katrai no daiļamatniecēm ir savi raksturīgi audumu darināšanas paņēmieni, savas individuālas iezīmes. Velta Baltpurviņa, kas rajonā atzīta par talantīgāko daiļamatniecei, brīvi pārvalda audumu tehnikas, prot izmantot dažādus materiālus, tāpēc tās darinājumu klāstā vērojama liela daudzveidība. Minētā autore visvairāk iecienījusi joslu rakstu maiņu rindās. Viņas krāsu salikumos dominē klusināti brūni zaļie toņi, kurus atsvaidzina pāris kautri sarkanīgi akcenti, rezultātā panākot acij tīkamu krāsu harmoniju (28. att.). Tautas daiļamata meistares Emmas Kažociņas īpatnība ir drosmīgie meklējumi audumu izejmateriālu kombinācijās. No meldriem, salmiem, smilgām un pat lūkiem, dažādi saliekot materiālu dabiskās krāsas, E. Kažociņa auž grīdas un sienas segas. E. Kažociņas audumi veidoti

⁶¹ Republikāniskā Em. Melngaiļa tautas mākslas nama Lietišķās un tēlotājas mākslas sektora 1960. g. protokoli.

⁶² Skat. A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē. — «Arheoloģija un etnografija», II. Rīgā, 1960.

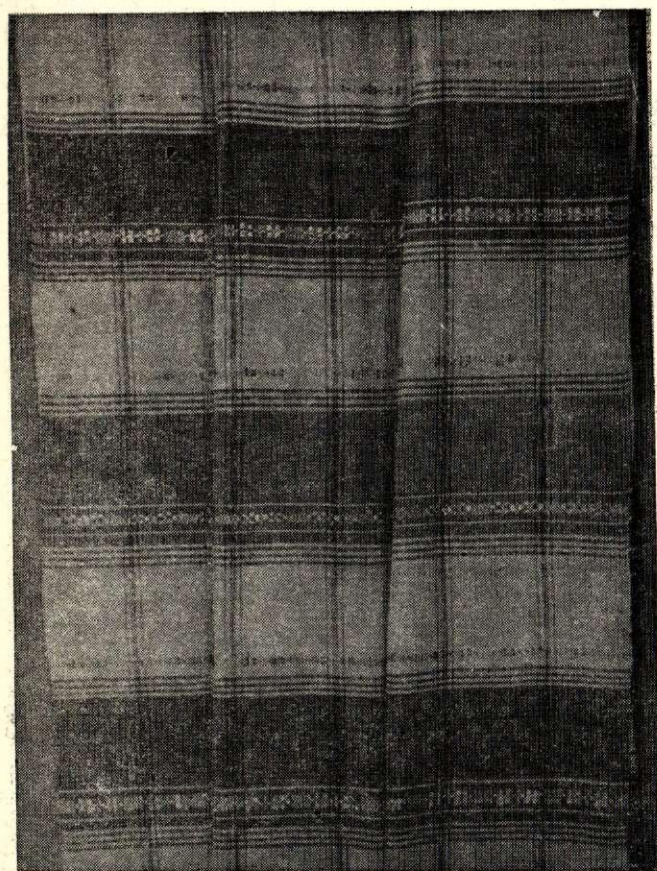
26. att. Grīdsega. Lins, meldri; trinītis. Audusi 1960. g. Jaungulbenē Emma Kažociņa.

27. att. Sienas sega 90×172 cm. Lins, vilna; audu rakstots audums (zaļi, sarkani, brūni, dzeltenī krāsu toņi). Audusi 1960. g. Gulbenē Taija Liepiņa.

29. att. Sienas sega 75×160 cm. Lins, salmi; audu rakstots audums. Audusi 1960. g. Gulbenē Marija Melķe.

30. att. Loga aizkars 90×250 cm. Kokvilna, sintētiskais zīds (dzeltens, brūns, zaļš, balts); vienkārtnis un audu rakstots audums. Audusi 1960. g. Gulbenē Velta Aveniņa.

rūtis vai fona rakstā. Fona rakstu, aužot grīdsegas, autore pārtrauc ar nelielām joslām kas lauž fona raksta ritmu. Joslām gandrīz vienmēr izvēlas kontrastējošas krāsas, kas skatītājā rada spraiguma izjūtu (26. att.).

Marija Melķe un Elza Ķikule droši seko mūsdienīgu profesionālo mākslinieku meklējumiem. M. Melķes darbos bieži izmantots augošais raksts un kon-

trastējošas krāsas (29. att.), bet Ē. Ķikule mēģina strādāt ar nevērptas vilnas ielasījumiem, kārtējot laukumā asimetriskas svītras. Vairākas autores (T. Liepiņa, V. Aveniņa, E. Ose, V. Baltpurviņa, E. Runce u. c.) iecienījušas audu rakstotos audumus. Pēdējiem rakstu daļu sīkā raibuma radīto vienmulību var novērst vienīgi ar veiksmīgiem krāsu salikumiem. Gulbenietēm šī māka labi padodas, tāpēc viņu darinājumi ar skaisti niansētām krāsām ieguvuši sabiedrības atzinību.

1960. g. decembrī Kultūras ministrija nolēma tautas daiļamata meistas nodarbināt kombinātā «Māksla» kā ārpusštata darbinieces. Ar šo lēmumu nokārtoti materiāla sagādes un darinājumu realizācijas jautājumi un audēju meistarības izveidošanai pavērtas vēl lielākas iespējas.

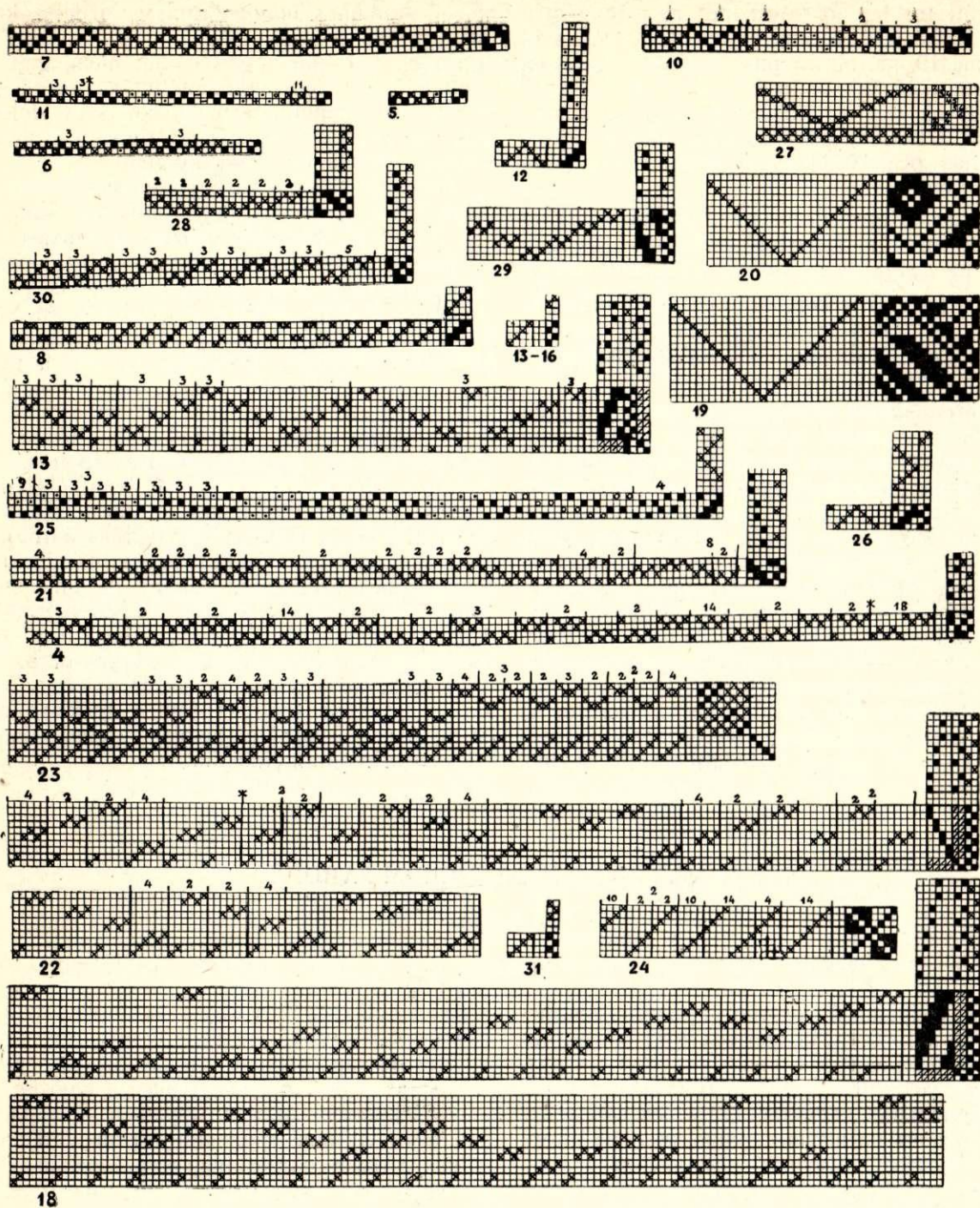
1956. un 1960. g. etnografu ekspedīcijās savāktais materiāls rāda, ka Gulbenes rajonā vēl mūsdienās no-

31. att. Spilvens 45×50 cm. Vilna; audu rakstots audums. Audusi 1960. g. Gulbenē Elza Ose.

32. att. Gulbenes rajona Kultūras nama lietišķās mākslas pulciņa dalībnieces un instruktori 1959. g. semināra laikā Gulbenē.

33. att. Audumu tehniskie atrisinājumi (numuri zem paraugiem norāda uz attēlu, kurā parādīts attiecīgajā tehnikā darinātais audums).

tiek aušana ar rokas aužamiem stāviem. Atšķirībā no kapitālisma perioda, kad aušana ietilpa naturālās saimniecības ietvaros vai pastāvēja kā mazattīstīts amatniecības veids (20. gs. 30. gados no 16 amatniecēm audējām tikai trīs sev pilnīgi nopelna iztiku ar aušanu), šodien tai ir pašdarbniecisks raksturs. Ja pirmspadomju periodā lauku audēji galvenokārt auda audumus pirmās nepieciešamības vajadzību apmierināšanai, tad tagad tiek austi galvenokārt dekoratīvie audumi. Gulbenes rajonā visvairāk izplatīti trižuļu

aužamie stāvi līdz ar tiem atbilstošu pārējo darba rīku komplektu. Audumi darināti galvenokārt ar 2—12 nišu kārtām mierīgos krāsu toņos, sīkiem rakstiem, kā tas 20. gs. vērojams visā Ziemeļvidzemē. Kompozīcijā un ornamentā vērojama speciālas literatūras ietekme.

Jāpiezīmē, ka Gulbenes rajona austrumu un rietumu puses ir stipri pretmetīgas. Rajona rietumu mala, par kuras centru var uzskatīt Sinoli, stingri pieslējas Vidzemes centrālajai daļai, un te vērojama ne-

noliedzama Piebalgas audēju ietekme. Novada specifiku te grūti meklēt, jo, salīdzinot ar rajona otru malu, savā laikā kapitālisms te attīstījies straujāk un intensīvāk. 19. gs. otrajā pusē šeit veidojas īpaši audēji — amatnieki, līdz ar to arī mājas kārtībā darinātie audumi kā tehniku, tā kompozīciju ziņā stāv uz augstākas attīstības pakāpes nekā pārējā rajona daļā. Audumos pēc to lietošanas veidiem vērojama lielāka dažādība.

Audumos un aušanas darba rīkos rajona austrumu malā (Litene un tās apkārtnē) vērojama diezgan liela tuvība ar Latgales audumiem un darba rīkiem.

Kopīgs ar Latgali ir kompozīcijas veids nātnajās un pusnātnajās gultas segās, proti, raksta izkārtojums svītrās: tas ir raksturīgs 19. un 20. gs. Latgales un Augštaites darinājumiem.

Tipiski latgaliskas ir pusvilnas gultas segas audu ripsā ar lielu fona rakstu, bez malu un stūru veidojumiem. Jāpiezīmē, ka terminoloģijā šais apvidos vērojama arī krievu ietekme. Tā, piemēram, atspoli sauc par čolanku (no krievu vārda «челнок»); tītavas — par matalām (no krievu vārda «мотала»); vārda vērpt vietā lieto sprēst (no krievu vārda «прясть»); šķieta zobus sauc par strastiem un skaita nevis simtiem, bet posmiem — pāsmiem, kā to dara krievi («пасма») un igauņi («pasma»). Rajona austrumu pusē velku spoļu vietā lieto primitīvāku rīku — tīta viņas, ko sauc par krijiņiem jeb krustiņiem. Ap Lejasciemu un apvidū, kas atrodas no Lejasciema uz ziemeļaustrumiem — Beļavā, Stāmerienā, Litenes ziemeļu stūrī — vēl iespējams izdalīt nelielu apvidu,

kurā darinātie audumi ir tuvi Dienvidigaunijas audumiem. Audumos dominē tumšas, drūmas krāsas, kā tas vēl līdz 20. gs. sākumam vērojams arī Dienvidigaunijā, kur gan apģērba audumiem, gan segu pamatiem izmantoja nekrāsotu melno un rūsgano aitu vilnu. Bieži kombinēta melnā krāsa ar violeto, tumši zilo vai tumši brūno tāpat kā libiskajos apvidos Vidzemes jūrmalā un Ziemeļkurzemē.

Minētajā rajona nostūrī aušanas tehnika ir samērā zema, piemēram, dreļļu audumus sāk darināt tikai 19. un 20. gs. mijā (līdzīgi igauņiem).

Jauna, padomju laikam raksturīga parādība ir audēju apvienošanās lietišķās mākslas pašdarbības pulciņos. Pulciņu mērķis — turpināt un attīstīt latviešu tradicionālo lietišķo mākslu atbilstoši mūsu laikmeta prasībām. Gulbenes rajons 10 gadu laikā gan pulciņu dalībnieku skaita, gan arī darba intensitātes ziņā citu pulciņu vidū izvirzījies pirmajās rindās. Pulciņu dalībnieces nodarbības uzskata par aktīvu atpūtu un, īstenojot nadošās ieceres, strādā ar lielu neatlaidību un degsmi. Pulciņu darbam ir liela nozīme mājas un sadzīves kultūras celšanā, jo lietišķā māksla, izplatīta visplašākajās darbaļaužu masās, ir iedarbīgs līdzeklis padomju cilvēku estētiskās gaumes veidošanā. Pulciņu dalībnieces izstrādā kolektīvus darbus, ar kuriem rotā sabiedriskās telpas. Līdz ar to darbs pulciņos kalpo jau visas sabiedrības interesēm un pašās darītājās attīsta darba mīlestību un kolektīvisma jūtas. No pašdarbnieču vidus arvien vairāk izvirzās spējīgas tautas mākslas meistares, kuru darbu kvalitāte tuvojas profesionālo mākslinieku darinājumu līmenim.

ТКАЧЕСТВО В ГУЛБЕНСКОМ РАЙОНЕ

А. Алсуње

ВЫВОДЫ

Материал, собранный в этнографических экспедициях в 1956 и 1960 гг., свидетельствует о том, что в Гулбенском районе еще в наши дни ткнут на ручных ткацких станах. Ткачество в настоящее время носит самодельный характер. В Гулбенском районе распространены преимущественно ткацкие станы с блоками и соответствующим комплектом остальных ткацких орудий. Ткани изготавливаются большей частью с 2—12 ниченицами, спокойных тонов, с мелким орнаментом. В композиции и орнаменте наблюдается влияние специальной литературы и инструктажа.

Гулбенский район граничит с центральной Видземе и Латгалией. В тканях из западной части района наблюдается влияние пиебалгских тканей, в восточной части — латгальских. В восточной части района встречаются названия орудий труда, заимствованные из русского языка. Ткани, изготовленные

в районе Леясциемса в XIX в., по своему характеру сходны с тканями южной Эстонии.

Новая, характерная для советского периода, особенность — объединение ткачей в кружки прикладного искусства. Задача кружков — продолжать и развивать лучшие традиции латышского прикладного искусства в соответствии с требованиями социалистической действительности. В течение 10 лет кружки прикладного искусства Гулбенского района заняли одно из первых мест в республике; их деятельность играет значительную роль в деле поднятия культурного уровня трудящихся села, ибо прикладное искусство, бытующее в широчайших слоях населения, является действенным оружием формирования эстетических вкусов советского человека. Кружки прикладного искусства дали много талантливых народных мастеров, работы которых по своему качеству приближаются к уровню изделий профессионалов.

PODNIECĪBA LEJASCIEMĀ

Dz. Feldmane

Mūsu dienās podniecība Latvijas laukos kā individuāla amatniecības nozare savu nozīmi zaudējusi. Tās vietā stājušās rajonu rūpkombinātu keramikas darbnīcas, kuru nozīme latviešu keramikas tālākajā izveidē kļūst arvien svarīgāka. Sajās darbnīcās līdzās vecajiem amata pratējiem, kas savu amata prasmi nereti pārņēmuši no tēviem un tēvu tēviem, stājas jauni, speciālu izglītību ieguvuši keramiķi. Tomēr līdzās rūpkombinātu keramikas darbnīcām atsevišķos kolhozos un padomju saimniecībās izveidojušās savas podnieku darbnīcas. Lielākoties šīs kvalitatīvi jaunās, uz jaunās, kolektīvās saimniecības principiem veidotās darbnīcas izveidojušās uz veco podniecību bāzes vietās, kur atrodamas podniecībai nepieciešamās izejvielas un amata pratēji. Dažās mūsu republikas padomju saimniecībās podniecība kļuvusi par vairāk vai mazāk nozīmīgu saimniecības nozari. Šādās padomju saimniecībās (piem., Nītaurē) izveidotas pilnīgi jaunas darbnīcas ar vairāknosaru ražošanu (keramika, krāsns podiņi, ķieģeļi u. c.). Turpretim kolhozos darbnīcas galvenokārt izveidojušās tāpēc vien, ka kolhoznieku vidū atradies podnieka amata pratējs, viegli bijušas pieejamas izejvielas un bijušā individuālā podnieka darbnīca. Produkcijas galveno daļu te veido trauki, pie kam tās apjomi nereti līdzinās individuālā amatnieka produkcijas apjomam.

Sāda neliela podnieku darbnīca izveidojusies arī Lejasciema c. p. kolhozā «Darba cilts» uz bijušā individuālā podnieka J. Baltiņa darbnīcas bāzes. Kaut gan darbnīcas ražošanas apjomi ir samērā nelieli, tā tomēr ir jauna kvalitāte, kas radikāli atšķiras no vecās, individuālās Latvijas lauku podniecības.

Lejasciems ir viens no nedaudzajiem Latvijas lauku podniecību centriem, kura attīstību iespējams izsekot no tā tapšanas līdz mūsu dienām. Tāpēc Lejasciema podniecības aprakstīšana var sniegt interesantas ziņas kā latviešu amatniecības, tā arī tautas mākslas vēstures jautājumu risināšanai.

Rakstā izmantotas ziņas, ko autorei izdevies iegūt Lejasciemā un tā tuvākajā apkārtnē 1956.—1960. g. Dati, kas iegūti citos Latvijas novados, izmantoti par salīdzinošo materiālu. Daļēji izmantoti arī materiāli no periodikas.

Podniecība 19. gs. otrajā pusē bija plaši izplatīta amatniecības nozare Latvijas laukos. Podniecības grupējās gan atsevišķos centros, kā Smiltēnē, Cirgaļos, Silajāņos, Andrupenē, Rucavā, gan izvietojās atsevišķu podniecību veidā, kā Stāmerienā, Beļavā, Tīrzā, Augstrozē, Piebalgā u. c. Kā viens no lauku podniecības centriem 19. gs. otrajā pusē izveidojās un attīstījās arī Lejasciems, kur strādāja 4 podnieki.

Lejasciema podniecības kā amatniecības nozares izaugsme cieši saistīta ar Lejasciema kā biezi apdzīvotās vietas rašanos un izaugšanu. Tās sākumi meklējami jau 19. gs. vidū. 19. gs. pēdējā ceturksnī vairāku nozīmīgu ceļu krustojumā pie Gaujas un Tīrzas satekas uz kroņa Lejasmuižas zemes strauji aug biezi apdzīvota vieta Lejasciems. Jaunajā miestā uz dzīvi nometas plostnieki, meža strādnieki, amatnieki un tirgotāji.¹ Lejasciems kļuva par rokpeļņu, tirgotāju un amatnieku centru. Pēc ievāktajām ziņām par vecāko Lejasciema podnieku uzskatāms Sīmanis Ozoliņš² no «Čipatu» mājām 4 km attālumā no Lejasciema. Ozoliņa tēvs sadala mājas diviem vecākajiem dēliem, un jaunākajam — Sīmanim — iedalīja 3 pūrvietas lielu amatnieka zemīti.

Sīmanis Ozoliņš uzskatāms ne tikai par Lejasciema podniecības pamatlicēju, bet ar viņu sākas arī vesela podnieku paaudze tuvākajā un tālākajā Lejasciema apkārtnē. Pie viņa 19. gs. 60. gadu sākumā amatu mācījās otrs vecākais Lejasciema podnieks Jēkabs Ābels, kurš dzimis 1844. g. Kručku ciemā netālu no Lejasciema. Arī J. Ābels ir saimnieka jaunākais dēls. Vecākais brālis manto mājas, bet Jēkabam tēvs iedod 25 zelta rubļus. Par mantojuma daļu J. Ābels netālaļajā Lembenē nopirka šķūnīti, kuru iekārtoja par podnieka darbnīcu.

Uz Lejasciemu podnieks J. Ābels pārcēlās 19. gs. 70. gados. Nopircis pusizbūvētu dzīvojamo ēku, viņš sāka strauji paplašināt savu darbnīcu un īsā laikā

¹ Lejasciema apkārtnē bija lieli meži, kurus sāka izcirst un pludināt lejup pa Gauju. Bez tam Lejasciems bija tuvākās un tālākās apkārtnes iedzīvotājiem visai izdevīga un nozīmīga tirgošanās vieta.

² Sīmanis Ozoliņš miris ap 1878. g. Ziņas par viņa darbību ļoti trūcīgas. Nav arī zināms, kur viņš iemācījies amatu.

kļuva par uzņēmēju, kas izmantoja algotus strādniekus un mācekļus.

19. gs. 80. gados podnieka darbību Lejasciemā sāka arī Jānis Baltiņš. Viņš dzimis 1864. g. Lejasciema pag. «Silamiķeļos» kā saimnieka jaunākais dēls. Kā jau jaunākajiem dēliem parasts, viņam bija tikai divas izvēles — kļūt par kalpu vai vaļinieku vai arī mācīties kādu amatu. J. Baltiņš izvēlējās pēdējo un ap 1880. g. aizgāja uz Tirzas pag. «Kancēniem» mācīties amatu pie podnieka Dektera. Mācekļa gadus pabeidzis, viņš Lejasciemā ierīkoja darbnīcu un uzsāka patstāvīgu podnieka darbu, pamazām to izvēršot arvien plašāku. Baltiņš pieņēma vairākus mācekļus. Daži no tiem, piemēram, O. Ostrovs un J. Bitainis, pēc mācekļa gadu beigšanas palika pie viņa par algotiem strādniekiem — podniekiem.

J. Baltiņš vairāk nekā citi Lejasciema podnieki izmantoja algotu darbaspēku. Viņš turēja divus algotus strādniekus. Bez tam kopš 90. gadiem viņam vienmēr bija 3—4 mācekļi. No tiem divi mācekļu gadus tikko sāka un skaitījās kā jaunākie mācekļi, bet otri divi skaitījās vecākie mācekļi, kam mācības drīz vajadzēja beigt.

Podniecībai paplašinoties, 3 pūrvietas lielā zeme kļuva par mazu, lai apmierinātu pieaugošās vajadzības. Visi mācekļi bija podnieka uzturā, meistars tiem deva arī apģērbu. Produkcijai pieaugot, podniekam vajadzēja turēt vairāk zirgu darinājumu vadīšanai pa tirgiem un mālu sastrādāšanai. Tādēļ Baltiņš turēja 2 zirgus un 2 govus. Skaidrs, vajadzīgo lopbarību nebija iespējams iegūt no savas zemītes. Tāpēc jau pirms 1900. g. J. Baltiņš no apkārtējiem saimniekiem nomāja t. s. streijgabalus (apmēram 10 pūrvietas).³ Zemi apstrādāja ar dienas strādniekiem. Vienīgi steigamo vasaras darbu laikā pārtrauca trauku ražošanu. Tad lauku darbos piedalījās arī mācekļi un algotie strādnieki.

Lejasciema podnieki par mācekļiem uz 3 gadiem pieņēma 15—17 gadus vecus jauniešus.⁴ Šajā laikā tiem vajadzēja iemācīties trauku un krāsns podiņu izgatavošanu, kā arī apgūt krāšņu mūrēšanas iemaņas. Par pilntiesīgu amatnieku mācekļi kļuva tad, kad varēja patstāvīgi sagatavot un izdedzināt traukus vienam ceplim vai uzmūrēt krāsni. Mācekļi bija lēts un izdevīgs darbaspēks, ko izmantoja ne vien podniecībā, bet bieži vien arī dažādos saimniecības darbos. Mācekļiem algu nemaksāja.⁵ Vienīgi par katru

³ Tas iznāca lētāk nekā ņemt zirgu braukšanai uz tirgu no saimniekiem. Tā 1903. g. 22. septembrī podnieks J. Baltiņš kādam saimniekam par zirga došanu braukšanai uz Lubānas tirgu samaksāja 3 rubļus. Par braucieni uz tālākajām vietām, kā Balviem, Bērzpili, Tilžu u. c., vajadzēja maksāt vēl dārgāk. Rentējot zemi, tajā varēja izaudzēt daļu no saimes uzturam vajadzīgās labības. Turot govus, nebija jāpērk piens un daļa piena produktu. Samazinājās uzņēmēja tiešie naudas izdevumi, jo iepirkt vajadzēja tikai tos trūkstošos produktus un lopbarību, ko nevarēja iegūt no rentētās zemes.

⁴ Par mācekļu vecumu un mācības gadu ilgumu sastopam ziņas arī 20. gs. sākuma periodikā: «Uz laukiem 14—16 gadus vecu bērnu nodod mācībā uz 3 vai 4 gadiem turpat pie kāda lauku meistara» («Baltijas Vēstnesis», 1905., 23. nr.).

⁵ Lauku amatniecībā 19. gs. beigās — 20. gs. sākumā vispār izplatīta parādība bija līguma slēgšana ar mācekļiem mutiskā veidā. To atzīmēja arī sava laika prese: «Daži vecāki nodod savu dēliņu pie kāda meistara amatā mācīties, pa lielāku da-

izdedzināto cepli mācekļi saņēma nelielu kabatas naudu. Mācekļu darba stimulēšanai podnieki bieži vien atļāva viņiem izveidot dažādas rotaļlietas. Tās mācekļi paši tirgos pārdeva un ieņemto naudu patūrēja savām vajadzībām.

Lejasciemā mācekļus un algotus strādniekus izmantoja divi podnieki — J. Ābels un J. Baltiņš. Pie viņiem amatu mācījies liels skaits vēlāko tuvākas un tālākas apkārtnes podnieku. Lielākā daļa podnieku mācekļu nāca no trūcīgo ļaužu aprindām — vaļiniekiem, kalpiem, sīkzemniekiem, rentniekiem. Mācekļi nāca arī no saimnieku ģimenēm — parasti tie bija jaunākie dēli. Tā kā vecākie dēli mantoja mājas, tad jaunākajiem bija jāiet pasaulē meklēt nodarbošanos. Zināmu ieskatu par šo mācekļu sociālo izcelšanos, amata apgūšanas prasmī un Lejasciema podniecības nozīmi Latvijas lauku podniecību attīstībā sniedz tabula (sk. 151. lpp.).

Bez jau minētajiem mācekļiem pie J. Ābela 19. gs. 80. gados amatu mācījušies arī divi Lejasciema podnieki — S. Ozoliņa dēls Gustavs (dzimis 1866. g.) un Kārlis Mazkalniņš (dzimis 1872. g.).

G. Ozoliņš un K. Mazkalniņš pieskaitāmi Lejasciema trūcīgās podniecības pārstāvjiem, kas strādāja tikai ar savu un savas ģimenes darbaspēku. G. Ozoliņš, būdams vecākais dēls, mantoja tēva darbnīcu. Nevarēdams izlikt no niecīgās zemītes ienākumiem, viņš iemācījās podnieka amatu.

K. Mazkalniņš nāca no Galgauskas pag. «Lilkaļu» mājām, kur viņa tēvs bija saimnieks. Ap 1879. g. muižnieks viņa tēvu izlika no mājām, un tas kļuva par vaļinieku. 15—16 gadu vecumā K. Mazkalniņš iestājās par mācekli pie J. Ābela. Pabeidzis mācības gadus, K. Mazkalniņš aizgāja uz Lejasciema pag. «Šķilteriem», kur vecā rījā iekārtoja darbnīcu, bet cepli uzmūrēja pilnīgi kļāvā laukā. Vaļinieka dzīve bija saistīta ar biežu dzīves vietas maiņu. Tāpēc, pārejot uz citu dzīves vietu, podniekam vajadzēja mūrēt arī jaunu cepli. No «Šķilteriem» viņš pārgāja uz Galgauskas «Ušiņiem», bet no turienes uz Lejasciema «Niedrupjiem». Ap 1913. g. K. Mazkalniņš pārgāja uz Lejasciemi, nopērkot un pārvedot turp arī «Niedrupju» vaļinieka māju. Lejasciemā viņam bija nepilna pūrvietas zemes un viena govus. Zirgu mālu vešanai un darinājumu izvadīšanai pa tirgiem tas pret atlīdzību ņēma no apkārtējiem saimniekiem.

Lejasciema podnieku darinājumu sortiments sadalāms divās lielās grupās: tie darināja traukus un krāsns podiņus. No traukiem lielāko daļu sastādīja saimniecības trauki; samērā maz sortimentā bija tīri dekoratīvo darinājumu. Ievērojamu vietu darinājumos ieņēma krāsns podiņi. Tos lielākā vai mazākā mērā gatavoja visi Lejasciema podnieki.

Krāsns podiņu darināšana sevišķi pieauga 19. gs. pēdējā ceturksnī, kad Lejasciemā vērsās plašumā dzīvojamo ēku celtniecība. Pieprasījumi pēc krāsns podiņiem nāca arī no muižām un turīgajiem apkārtnes zemniekiem, kas šajā laikā no dzīvojamām rījām pārgāja dzīvot istabās, kurās mūrēja podiņu krāsni. Rezultātā 20. gs. sākumā daļa podnieka pro-

lai, zināms, bez sevišķa, no tiesas puses rakstiski apstiprināta nolīguma» («Mājas Viesis», 1901., 21. nr.).

Podnieks	Soc. izcelšanās	Atnācis	Aizgājis	Patstāvīgā nodarbošanās
Pie J. Ābela laikā no 1900.—1914. g. mācījušies ⁶				
Poišs, Oto	?	no Jaungulbenes	aizgājis atpakaļ uz Jaungulbeni	mūrēja krāsnis, gatavoja traukus
Plotņikovs, Augusts	rentnieka vai graudnieka dēls	no Dūres	aizgājis atpakaļ	mūrēja krāsnis
Zīgurs, Jūlijs	vaļinieka dēls	no Lejasciema	uz Igauniju	gatavoja traukus, krāsns podiņus, mūrēja krāsnis
Rubens, Rūdolfs	" ?	"	uz Gulbeni	mūrēja krāsnis
Skrodelis	" ?	"	aizgājis atpakaļ	"
Krēslīšs, Aleksandrs	" ?	no Alūksnes	"	gatavoja traukus

Pie J. Baltiņa laikā no 1900.—1940. g. mācījušies				
Ostrovskis, Oto	vaļinieka dēls	no Lejasciema	strādnieks pie Baltiņa	gatavoja traukus
Bitainis, Jānis	"	"	"	"
Ujska, Frīdis	rentnieka dēls	"	"	"
Enzels	saimnieka dēls	no Beļavas	aizgājis atpakaļ	"
Dekters	"	no Tīrzas	"	"
Puriņš, Jānis	vaļinieka dēls	no Skujenes	"	"
Saliņš, Arvids	sikzemnieka dēls	no Tilžas	tagad strādā Baltiņa darbnīcā	"
Puriņš, Augusts	vaļinieka dēls	no Burtņiekam	aizgājis atpakaļ	gatavoja krāsns podiņus
Cers, Jānis	saimnieka dēls	no Vidagas	uz Beļavu	gatavoja traukus
Mihailovs, Ivans	" ?	no Krievijas	" ?	" ?
Grāmatiņš, Jānis	saimnieka dēls	no Beļavas	aizgājis atpakaļ	gatavoja traukus
Voss, Rūdolfs	"	"	uz Gulbeni	mūrnieks
Bracs, Edgars	vaļinieka dēls	"	kara laikā pazudis	—

dukcijā krāsns podiņi sāka ieņemt galveno vietu.⁷ Lejasciema podnieki vienlaikus bija arī mūrnieki. Vasarās un rudenos tie staigāja apkārt, mūrēdami un labodami krāsnis, nereti pat ar saviem podiņiem.

Visai svarīga vieta podnieku ekonomiskajā dzīvē bija darinājumu realizēšanas iespējām. Darinājumu realizēšanai raksturīgi trīs veidi: 1) pārdošana uz vietas darbnīcā, 2) pārdošana tirgos, 3) pārdošana uzpircējiem.

Podnieku darbnīcā galvenokārt pārdeva krāsns podiņus, kurus lielākoties darināja tieši pēc pasūtījuma. Bez tam podiņus krājumā vienmēr turēja arī nejaušu patērētāju vajadzībām. Podiņus uz tirgu neveda. Bez krāsns podiņiem darbnīcā pārdeva arī citus darinājumus, bet tiem bija samērā maza nozīme.

Svarīga nozīme produkcijas realizēšanā bija tirgiem, kur podnieki pārdeva lielāko daļu trauku. Galvenokārt podnieki brauca uz gada tirgiem, mazāk — uz nedēļas tirgiem. Lejasciema podnieki ar saviem ražojumiem apgādāja plašu apkārtni: Lejasciema, Gulbeni, Beļavu, Zeltiņus, Alūksni, Balvus, Bērzpili, Tilžu, Lubānu, Madonu, Tirzu, Galgausku, Lizumu, Smilteni, Gaujienu u. c. vietas. Turīgajiem podniekiem, kam bija savi zirgi, darinājumu nogādāšana vietējos un pat tālajos tirgos nesagādāja nekādas grūtības. Turpretī trūcīgākie podnieki savus darinājumus galvenokārt pārdeva vietējos nedēļas tirgos, kā arī gadatirgos. Lielie izdevumi par tālajos braucienos izmantoto zirgu neatmaksājās.

Nelielajās darbnīcās pats podnieks reizē bija ražo-

tājs un darinājumu pārdevējs (piemēram, G. Ozoliņš, K. Mazkalniņš, darbības sākumā arī J. Ābels). Turpretim podnieki — uzņēmēji (J. Baltiņš, vēlāk arī J. Ābels) nodarbojās tikai ar darinājumu pārdošanu, izejvielu sagādāšanu un ražošanas organizēšanu. Ražošanas darbā viņi piedalījās maz.

Uzpircējiem Lejasciema podnieku darinājumu realizēšanā bija niecīga nozīme. Tiem savus darinājumus dažkārt pārdeva trūcīgie podnieki, kas nevarēja sadabūt zirgu braukšanai uz tirgu, kad steidzīgi bija vajadzīga nauda. Uzpircējiem pārdeva arī tajos gadījumos, ja trauki bija saražoti lielākos daudzumos un podniekiem pašiem tos nebija iespējams pārdot. Uzpircēji bija apkārtbraukājoši tirgotāji.

Lejasciemā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā bija sastopami trīs podnieku darbnīcu veidi: 1) dzīvojamā ēkā ierīkota darbnīca, 2) darbnīca atsevišķi celtā ēkā — vientelpā un 3) atsevišķi celta vairāktelpu darbnīca, kurā iekārtotas istabas mācekļiem un algotajiem strādniekiem.

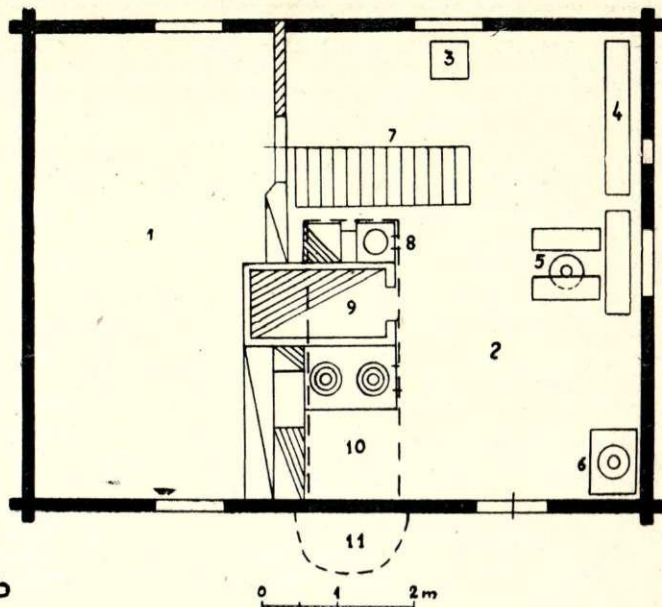
Trūcīgie podnieki, kā arī podnieki—iesācēji, nespējami uzcelt darbnīcai atsevišķu ēku, to ierīkoja kādā no dzīvojamās mājas telpām — parasti priekštelpā.⁸ Vecākie vietējie iedzīvotāji — podnieku piederīgie — neatceras, ka trauki kādreiz būtu darināti tieši dzīvojamās telpās, kā tas nereti vērojams trūcīgo Latgales un Rucavas podnieku darbnīcās.

Vēl saglabājusies podnieka K. Mazkalniņa dzīvojamā māja — darbnīca, kas celta 19. gs. beigās Lejasciema pag. «Niedrupēs». Kad podnieks ap 1913. g. pārnāca uz dzīvi Lejasciemā, turp pārvesta arī viņa dzīvojamā māja (1. att.). Nelielā guļbūvē celtā ēka

⁸ Šādi iekārtotas darbnīcas Lejasciemā bijušas S. Ozoliņam, K. Mazkalniņam un darbības sākumā arī J. Ābelam. No tām līdz mūsu dienām saglabājusies tikai K. Mazkalniņa dzīvojamā māja Lejasciemā, Kalēju ielā 6.

⁶ Ziņas par mācekļiem pirms 1900. g. nav iespējams iegūt, izņemot datus par G. Ozoliņu un K. Mazkalniņu.

⁷ J. Ābels savas darbības pēdējos gados galvenokārt darināja krāsns podiņus. Podnieka darbu viņš izbeidza 1914. g., kad algotos strādniekus mobilizēja karā, bet pats uzņēmējs vecuma dēļ vairs nespēja veikt podnieka darbu.

1. att. Podnieka K. Mazkalniņa dzīvojamā māja — darbnīca Lejasciemā, Kalēju ielā 6, celta 19. gs. beigās:
 a — kopskats; b — plāns: 1 — dzīvojamā istaba; 2 — darbnīca; 3 — trauku gludināmā flīze; 4 — dēlis mālu sagatavošanai; 5 — podnieka rīpa; 6 — dzirnavas vāpes malšanai; 7 — leēja trauku apdedzināmais ceplis; 8 — svina dedzināmais katls; 9 — maizes krāns ar mazo trauku apdedzināmo ceplīti; 10 — lielais trauku apdedzināmais ceplis; 11 — lielā cepla kurtuvju bedre.

sastāv no divām telpām — darbnīcas un krietni par to mazākas dzīvojamās istabas. Darbnīcā pie viena loga novietota podnieka rīpa, bet pie otra — trauku gludināmā akmens flīze. Vienā stūrī svina maļamās dzirnavas, otrā — dēlis mālu sagatavošanai.⁹ Trauku apdedzināmais ceplis iemūrēts zem darbnīcas izraktā bedrē, lai neaizņemtu jau tā mazo telpu. Virs cepla, izmantojot tā dūmeni, darbnīcā iemūrēta maizes krāns ar otru mazu trauku apdedzināmo ceplīti zem tās. Līdzās krānij iemūrēta plītiņa ar svina dedzināmo katlu.

Darbnīcai ķieģeļu grīda, jo dēļu grīdu mitrie māli, kurus telpā glabāja un apstrādāja, ātri sapūdēja. K. Mazkalniņam darbnīcā īpašas mālu glabājamās bedres nebija. Trauku žāvējamo plauktu iekārtošanai darbnīcā bija ierīkotas 8 īpašas sijas. Tās gāja telpai pāri garenvirzienā 2 kārtās, katrā pa 4 sijām. Šķēršām sijām pārlika dēļus. Apakšējās sijas atradās 1,72, augšējās — 2,28 m augstumā no grīdas. Uz zemākajām sijām pirmajai apžāvēšanai novietoja tikko no ripas ņemtus darinājumus. Apžuvušos, jau apstrādātos (nogludinātos, ar angobu aplietos, izrakstītos) darinājumus nolika galīgai izžūšanai plauktos uz augšējām sijām.

Otrs Lejasciema podnieku darba telpu veids — neliela, speciāli darbnīcai celta ēka, Vidzemes lauku podniecībā bija sastopama visai bieži.¹⁰ Lejasciemā

⁹ Darbnīcas gala sienā pie mālu sagatavojamā dēļa ierīkots neliels lodziņš mālu mešanai darbnīcā.

¹⁰ Piemēram minamas podnieka J. Bāliņa darbnīca Piebalgā, A. Zaķa — Augstrozē, K. Mazkalniņa — Lizumā u. c. Arī A. Julla žurnālā «Austrums» 1903. g. 7. nr. rakstīja: «Podnieka darbnīca ir vienkārša būdiņa ar 2—3 logiem. Pie viena no tiem iekšpusē atrodas trauku veidojamais rats, pie sienas — krāns jeb ceplis trauku dedzināšanai, pie griestiem un gar sienām — cilājami plaukti izveidoto trauku žūšanai; tad klons jeb dēļu platforma iepriekšējai mālu sagatavošanai, dzirnavas glazūras malšanai. Bez tam vēl sīki darba rīki.»

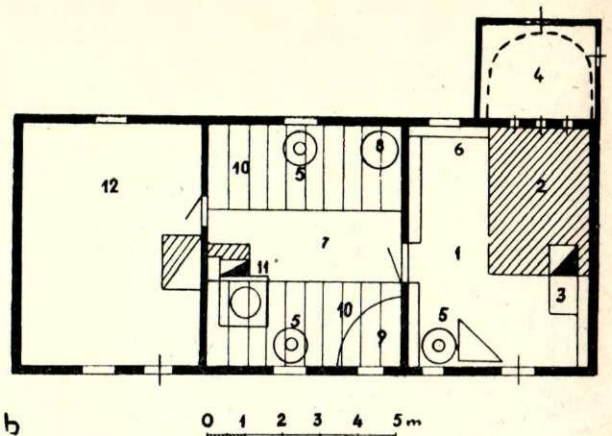
tādas bijušas podniekam J. Abelam (celta 19. gs. 70. gados) un G. Ozoliņam «Čipatos» (celta 19. gs. beigās). Atsevišķas nelielas darbnīcas uzcelšana stipri uzlaboja podnieku darba un dzīves apstākļus. Taču tā prasīja arī daudz līdzekļu un ne katram bija pa spēkam.

No vientelpas darbnīcām izveidojās vairāktelpu darbnīcas. Podniekam kļūstot turīgākam, izvērsot ražošanas apjomus un sākot izmantot algotu darbaspēku — mācekļus un strādniekus, radās vajadzība pēc plašākām darba un dzīvojamām telpām. Turīgākie podnieki pārbūvēja un paplašināja jau esošo vai arī cēla jaunu, plašāku darbnīcu. Podnieks J. Abels, pāriedams no Lembenes uz Lejasciemu, turp pārveda arī savu darbnīcu, kuru paplašināja, piebūvējot dzīvojamās telpas mācekļiem un algotajiem strādniekiem. Darba telpa palika vecā. Taču pēc 5—6 gadiem arī pārbūvētā darbnīca vairs neatbilda arvien pieaugošajām vajadzībām. Tāpēc uzcelta jauna, plašāka darbnīca. Tā sastāvēja no trim telpām: darbnīcas ar ceplī, trauku žāvējamās telpas un dzīvojamās istabas mācekļiem un algotiem strādniekiem.¹¹

Līdzīgā kārtā izveidojusies arī otra turīgākā podnieka J. Baltiņa darbnīca. Viņa pirmā darbnīca celta ap 1885. g. No tēva mājām «Silamiķeļiem» uz Lejasciemu pārvesta kāda vecāka ēka, kas pārbūvēta par darbnīcu. Ēkas vidū bijusi darba telpa. Tai katrā pusē bija pa vienai nelielai istabiņai algotajiem strādniekiem. Jumta telpā iekārtota neliela istabiņa vecākajiem mācekļiem. Jaunākie mācekļi dzīvoja pašā podnieka dzīvoklī.

Vecā darbnīca 1933. g. nodegusi. Tās vietā uzcelta vēl esošā darbnīca (2. att.), kuru tagad izmanto kolhoza «Darba cilts» podnieks, bijušais J. Baltiņa mācekļis A. Saliņš. Ekai trīs telpas: vidū — darbnīca,

¹¹ No J. Abela darbnīcām un rīkiem nekas nav saglabājies. Tie aizgājuši bojā Lielā Tēvijas kara laikā.

2. att. a — J. Baltiņa darbnīca Lejasciemā, Skolas ielā 6, celta 1933. gadā; b — J. Baltiņa darbnīcas plāns:
 1 — cepla telpa; 2 — trauku apdedzināmais ceplis; 3 — ieeja ceplī; 4 — cepla kurtuves telpa ar kurtuvju bedri; 5 — podnieka ripas; 6 — plaukti trauku žāvēšanai; 7 — darba telpa; 8 — vāpes maļamās dzirnavas; 9 — mālu bedre; 10 — plaukti trauku žāvēšanai; 11 — svina dedzināmais katls; 12 — gatavās produkcijas glabātava.

vienā galā — ceplis, otrā — gatavās produkcijas glabātava. Darbnīcai divi logi. Pie katra loga novietota trauku virpa. Vienā stūrī rokas dzirnavas vāpes malšanai, otrā — izmūrēta mālu glabājamā bedre. Mālus bedrē sameta pa ēkas sienā esošo lūku. Svina dedzināšanai iemūrēta plītiņa ar siltuma mūrīti. Plītiņu kurināja arī izvīrpoto trauku žāvēšanai. Traukus novietoja uz cilājamiem plauktiem, kurus atbalstīja uz sienās speciāli iebūvētiem ārdiem (3. att.).

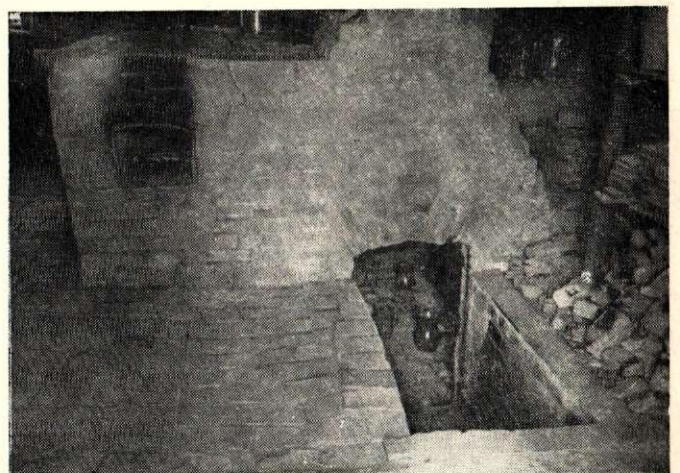
Cepla telpā izraktajā bedrē iemūrēts trauku apdedzināmais ceplis (4. att.). Arī šajā telpā gar sienām novietoti plaukti izveidoto trauku žāvēšanai un novietošanai. Tāpēc līdzās ceplim arī te iemūrēta plītiņa, kuru kurināja darinājumu žāvēšanas laikā. Pie loga novietota trešā podnieka ripa, kurai darba telpā logu trūkuma dēļ nebija piemērotas, pietiekami gaišas vietas.

Trešā telpa domāta gatavo darinājumu nolikšanai. Gadījumos, kad izvīrpoto trauku žāvēšanai ne-

pietika vietas darba un cepla telpās, tos žāvēja arī noliktavā.

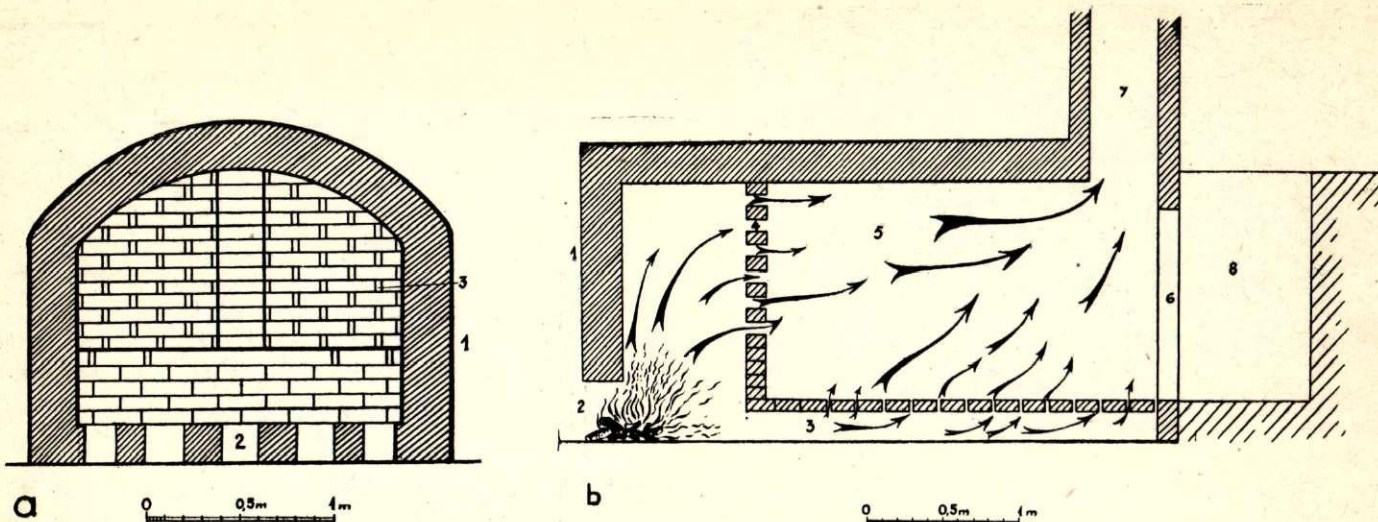
Runājot par darba telpām, jāapskata arī trauku apdedzināmie ceplī. Visā 19. gs. otrajā pusē Lejasciema podniecībā sastop slēgtos ceplis, kas ierīkoti vai nu darbnīcā,¹² zem darbnīcas,¹³ vai arī īpašā no darbnīcas atdalītā telpā.¹⁴ Ceplis mūrēja no dedzinātiem ķieģeļiem.

Ceplis sastāv no divām daļām — kurtuves telpas ar 2—3 kurtuvēm, t. s. mutēm, kas atrodas ēkas ārpusē izraktā bedrē, un velvētas trauku apdedzināmās telpas (5. att.). Kurtuvi no trauku apdedzināmās telpas atdala ķieģeļu biezumā mūrēta sieniņa ar pusķieģeli platām spraugām. Pa spraugām liesmas no kurtuves vienmērīgi ieplūda traukos. Liesmas traukos

3. att. Trauku žāvējamie plaukti un plīts svina dedzināšanai podnieka J. Baltiņa darbnīcā.

4. att. Trauku apdedzināmais ceplis J. Baltiņa darbnīcā.

5. att. Podnieka K. Mazkalniņa trauku apdedzināmā lielā ceplā shēma:

a — šķērsgriezums: 1 — ceplā ārējā siena; 2 — liesmu kanāli; 3 — liesmu spraugas; b — garengriezums: 1 — ceplā ārējā siena; 2 — kurtuve; 3 — liesmu kanāls; 4 — liesmu spraugas; 5 — trauku apdedzināmā telpa; 6 — ceplā aizmūrējamā ieeja; 7 — dūmenis; 8 — kāpņu telpa.

iekļuva arī no apakšas. No kurtuves pa ceplā apakšu gāja īpaši liesmu kanāli (5. att., b). No tiem pa ceplā grīdā starp ķieģeļiem atstātām spraugām liesmas ienāca trauku apdedzināmā telpā. Trauku apdedzināmā telpa kurtuvei pretējā galā savienota ar dūmeni, pa kuru liesmas (iziedamas starp traukiem) izplūst ārā. Traukus ceplī salika pa dūmeņa galā atstātu aizmūrējamu ieeju¹⁵ (skat. 4. att.).

Trauku apdedzināmo ceplu tilpums parasti bija diezgan prāvs: ceplī varēja apdedzināt līdz 2000 darinājumu. Šāda daudzuma izgatavošanai bija vajadzīgs diezgan ilgs laiks, it sevišķi tiem podniekiem, kuri strādāja bez algotiem palīgiem un kuru iepriekšējie ieņēmumi bieži vien izsīka ātrāk, nekā podnieks spēja sagatavot nākošo cepli. Ipatnējā veidā izeju no šāda stāvokļa mēģināja atrast podnieks K. Mazkalniņš. Viņš ierīkoja otru mazu ceplīti darbnīcā zem maizes krāsns (6. att.). Ceplīti varēja izdedzināt apmēram vienu vezumu trauku. Šo ceplīti izmantoja gadījumos, kad steidzīgi bija vajadzīga produkcija, bet lielajam ceplim vajadzīgais darinājumu daudzums vēl nebija sagatavots.

Mazais ceplītis iekārtots pēc tādiem pašiem principiem kā lielie ceplī (6. att., b). Ceplā nelielā kurtuvīte ierīkota darbnīcas grīdā izveidotā 15 cm padziļinājumā, kura apakšā ķieģeļu grīda — lielā ceplā virspuse.¹⁶ Vienā līmenī ar kurtuvi ir arī ceplīša grīda, uz kuras izveidoti lielajam ceplim līdzīgi liesmu kanāli, saliekot uz šķautnes ķieģeļus. Virs kanāliem pārklāja pusķieģeļi biezas māla plāksnes, atstājot

starp tām spraugas.¹⁷ Uz plāksnēm novietoja apdedzināmos traukus. Lai, kurinot cepli, liesmas strauji neplūstu traukos, tiem priekšā aizmūrēja t. s. restes, t. i., ķieģeļu sieniņu ar spraugām. Beidzot aizmūrēja arī kurtuves telpu, neaizmūrētas atstājot trīs mazas kurtuvītes. Telpa starp režģoto sienu un kurtuves mūrēm bija ne lielāka par 30 cm. Tāpēc kurināšanai lietoja īsu (25—30 cm) smalki skaldītu malciņu.

Lejasciemā, tāpat kā citos Latvijas apvidos, vairums podnieku bija sīkzemnieki vai bezzemnieki un podniecībai noderīgus mālus tikai retumis atrada paši savā zemītē, kas parasti bija iedalīta neauglīgos purvājos vai smiltājos. Tāpēc podniekiem mālus nācās meklēt citur — muižas vai saimnieku tīrumos.¹⁸ Mālu īpašnieki par tiem prasīja samaksu naudā vai arī zināmu daudzumu izgatavoto trauku.¹⁹

19. gs. beigās Latvijā, tāpat kā Krievijā, bija izveidojusies diezgan noteikta mālu cena, proti, viens vezums maksāja 50 kapeiku.²⁰ Lejasciemā mālu cenas nedaudz atšķīrās: podnieki pirka par rubli 3 vezumus. Turklāt viņi bez atlīdzības saimniekiem, no kā ņēma mālus, deva arī traukus.

Mālus parasti centās sagādāt vasarā vai rudenī tik daudz, lai pietiktu visai ziemai, kas bija podnieku intensīvākais darba periods.²¹ Tomēr mazturīgākie podnieki, kuriem nebija sava zirga, mālus nereti raka

¹⁷ Plāksņu izmēri 24×12×3,5 cm.

¹⁸ Podniecībai noderīgus mālus Lejasciema podnieki atrada tuvējā apkārtnē — 3—4 km no darbnīcām. J. Baltiņš un K. Mazkalniņš tos veda no 4 km attāļajām «Kalnasprūšu» mājām, G. Ozoliņš — no 2 km attāļajām «Priedes» mājām.

¹⁹ J. Baltiņš un G. Ozoliņš par māliem maksāja ar traukiem: deva saimniekam traukus, «cik varēja saplēst», t. i., cik vajadzēja.

²⁰ Laikraksts «Latvietis», 1904., 56. nr.; «Dienas Lapa», 1896., 218. nr.; sal.: LLM 10. mape, 42. dok., Rucava.

²¹ Vasarās diezgan laika aizņēma savas zemītes vai dārziņa apkopšana, lopbarības sagādāšana. Podnieki un viņu mācekļi vasarās bieži gāja apkārt, mūrēdami jaunas un labodami vecās krāsni, jo krāsns podiņu izgatavošana lejasciemiešu ražojumu sortimentā ieņēma visai nozīmīgu vietu.

¹⁵ Šādi ceplī 19. gs. otrajā pusē sastopami visās līdz šim apzinātās Vidzemes podniecībās, kā J. Bāliņam Piebalgā, A. Zakim Augstrozē, J. Ozolam Svētcimā, K. Kurmim un A. Jansonam Limbažos, H. Paeglem Staicelē, J. Šimanim Valkā u. c. Tajā pašā laikā Kurzemes un it sevišķi Latgales lauku podniecībās sastopam gandrīz vienīgi primitīvos valējos ceplis. Mūsu dienās tie vēl pilnīgi dominē Latgalē, bet Kurzemē izzuduši 20. gs. sākumā.

¹⁶ Maizes krāsns ar mazo ceplīti atrodas tieši virs lielā ceplā. Maizes krāsns un mazā ceplīša dūmus novada lielā ceplā dūmenī.

katram ceplim: viņiem trūka līdzekļu, lai samaksātu saimniekam par ilgstošu zirga lietošanu. Naudas trūkuma dēļ viņi saimniekam nereti atstrādāja, vai nu mūrējot krāsnis, vai arī palīdzot lauku darbos.

Saraktos mālus pārveda mājās un novietoja darbnīcās speciāli ierīkotās bedrēs vai pagrabos.²² Mitrajos pagrabos un bedrēs mālus turēja līdz turpmākai apstrādāšanai. Podnieki mālus sagatavoja ļoti rūpīgi, jo no mālu kvalitātes lielā mērā bija atkarīga gatavās produkcijas kvalitāte. Parasti mālus trauku veidošanai sagatavoja nelielos daudzumos, lai tie, ilgāku laiku stāvēdami, nesaužtu. Vienīgi pēc tam, kad sāka lietot ar zirgu darbināmas mālu mīcāmās mašīnas, visus ziemai paredzētos mālus centās samalt jau rudenī.

Senākais un vienkāršākais mālu apstrādāšanas veids bija mālu mīdīšana kājām. No pagraba vai bedres izņēma apmēram vienu vezumu mālu. Šādu mālu daudzumu viens veidotājs varēja izvirpot apmēram nedēļas laikā. Mālus darbnīcā sameta uz grīdas kaudzītē,²³ salēja ar ūdeni un ļāva apmēram dienu pastāvēt. Daži podnieki (piemēram, J. Baltiņš, J. Ābels) mālus izmērcēja darbnīcā iekārtotā bedrē. Mālus mīdīja basām kājām, ar papēdi tos it kā grūžot. Lai slidenajos mālos nepakristu, mīdītājs pieturējās pie šim nolūkam ierīkota staba vai trauku žāvējamo plauktu sijas. Kad viena kārtā bija izmīcīta, mālus ar lāpstu pārlika jaunā kaudzītē un mīdīšanu turpināja. Mālus mīdīja 3—4 reizes, līdz tie kļuva vienādi un valkāni. Pirms likšanas uz ripas tos vēl ar mālu drāžamo nazi (7. att.) sagriezta plānās šķēlēs un pāris reižu

izmīcīja, izlasot visus sīkos piejaukumus — akmentiņus, sakņu gabaliņus, zāles u. c., jo šādi piejaukumi, trauku apdedzinot, radīja tā sienās defektus. Saņemot tie pārvērtās pelnos, un trauka sienās radās caurumiņi vai dobumi.

Primitīvā mālu apstrādāšana bija smags, nogurdinošs un ļoti neproduktīvs darbs.²⁴ Viena vezuma mālu sastrādāšanai bija vajadzīgas apmēram divas dienas.

19. gs. pēdējā ceturksnī lauku podnieku vidū sākās diferencēšanās. Izdalījās podnieki, kas strādāja ar algotu darbaspēku un turēja vairākus mācekļus.²⁵ Pieaugot ražošanas apjomiem, primitīvā mālu sagatavošana kļuva pārāk neracionāla. Tā prasīja daudz laika un darbaspēka, ko izdevīgāk būtu izmantot citu darbu veikšanai. Tāpēc mālu mīdīšanas vietā sāka ieviest speciālas ar zirgu darbināmas mālu maļamās mašīnas.

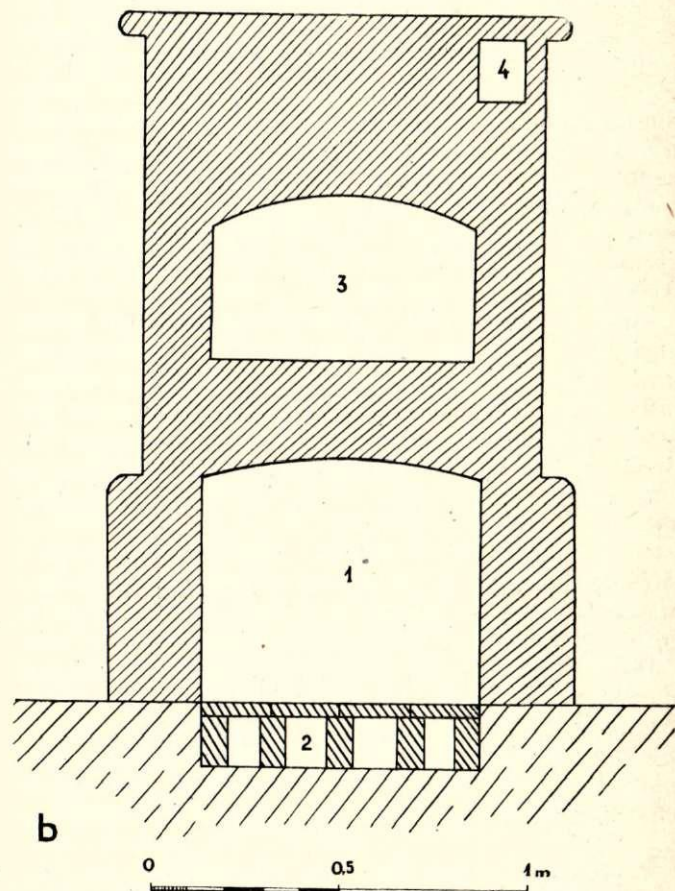
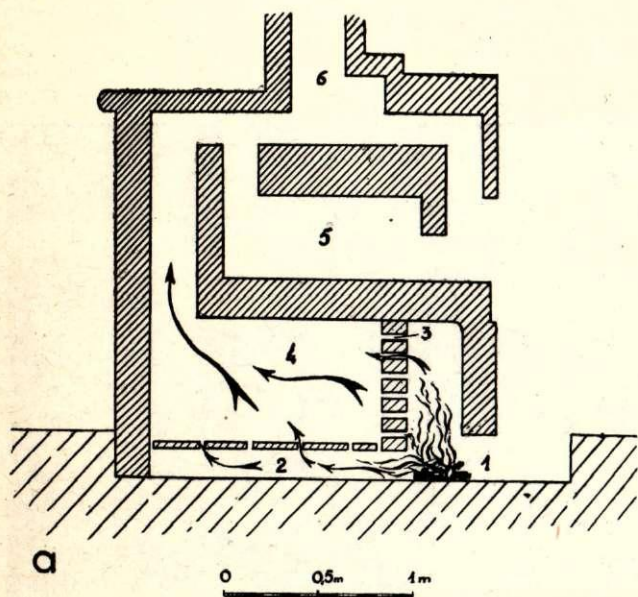
Lejasciema mālu maļamo ierīci apmēram gadsimtu mijā ierīkoja samērā turīgais podnieks J. Baltiņš. Turpretī otrs turīgākais Lejasciema podnieks J. Ābels un tie podnieki, kas iztika tikai ar savu darbaspēku, palika pie agrākā primitīvā mālu sagatavošanas

²⁴ Podniecībās, kur izmantoja algotu darbaspēku, mālu mīdīšana ietilpa mācekļu pienākumos.

²⁵ Lejasciemā tādi podnieki bija J. Ābels un J. Baltiņš; sal.: LLM 10. m., 40. un 42. dok., Rucava; 32. m., 1. dok., Skrunda.

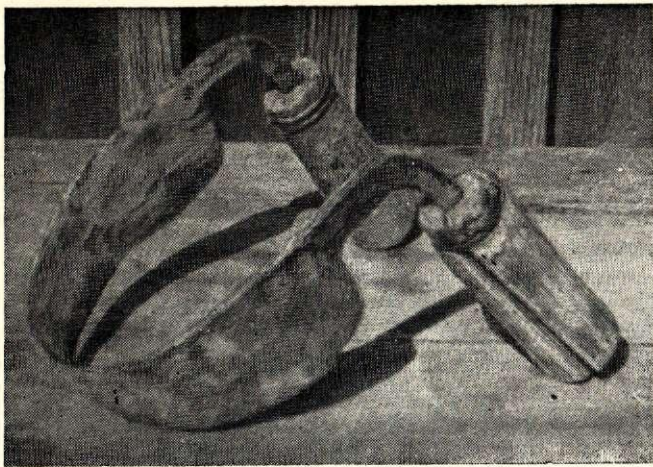
²² Šī ir Lejasciema un vispār Vidzemes podnieku darba īpatnība. Latgales un Kurzemes podnieki, turpretim, mālus pa ziemu atstāj ārā darbnīcas tuvumā un ļauj tiem izsilt, sal.: A. Jullā. Op. cit.

²³ Podnieka J. Ābela darbnīcās grīdā mālu mīdīšanai bija neliels padziļinājums.

6. att. Podnieka K. Mazkalniņa maizes krāsns un mazais ceplītis trauku apdedzināšanai:

a — garengriezums: 1 — kurtuve; 2 — liesmu kanāls; 3 — liesmu spraugas; 4 — trauku apdedzināmā telpa; 5 — maizes krāsns; 6 — dūmenis; b — šķērsriezums: 1 — trauku apdedzināmais ceplītis; 2 — liesmu kanāls; 3 — maizes krāsns; 4 — dūmu eja.

7. att. Mālu griežamais nazis J. Baltiņa darbnīcā.

veida — mīdīšanas. Pēdējiem mālu maļamā mašina nebija nepieciešama, jo viena podnieka darbam vajadzīgais mālu daudzums bija neliels. Bez tam trūcīgajiem podniekiem bieži vien nebija ne ierīces iegādei vajadzīgo līdzekļu, ne arī vilcēja — zirga.

J. Baltiņa mālu maļamā ierīce sastāv no zemē izraktā bedrē ierīkota apmēram 1,8 m dziļa cilindriska kubla. Kubla sienas veido 7 cm biezas šauras plankas. Kubla diametrs 60 cm, tam gluda dēļu grīda. Kubla vidū cauri tā grīdai piestiprināta dzelzs ass ar 8 spārniņiem. Kubla apakšā uz grīdas platāks 9. spārniņš, t. s. auss. Spārni un auss, asij griežoties, darbojas kā skrūve. Kubla virspusē ass iestiprināta šķērskokā un garā paresnā baļķī, kura vienā galā piestiprināta zveņģele zirga piejūgšanai. Zirgu dzenot apkārt ierīcei, ass griežas un ar spārniņiem samala mālus. «Auss» tos pa kubla apakšgalā ierīkotu caurumu izdzina bedrē. Mālu maļamās ierīces asi ar spārniņiem kalis vietējais kalējs. Ierīci iekārtojais un tās koka daļas izgatavojis pats podnieks.²⁶

Mālu maļamās mašīnas ieviešana podnieku darbā stipri atvieglāja un paātrināja mālu sagatavošanas gaitu. Tomēr roku darbu tā pilnīgi aizstāt nevarēja. Mālu maļamajā mašīnā mālus tikai samīcīja, padarīja valkanus un elastīgus, bet piejaukumus neattīrīja. To vajadzēja veikt ar rokām. Pēc samalšanas ņēma zināmu daļu mālu un ar līceni jeb mālu drāžamo nazi sagrieza plānās šķēlēs. No tām izlasīja visus kaitīgos svešķermeņus. Dažreiz jaunākajiem mācekļiem samaltos mālus vēl vajadzēja pat kājām pārmīcīt. Samaltos mālus novietoja darbnīcas mālu bedrē vai, ja bedres nebija, kādā stūrī.

Podnieka galvenais darba rīks ir trauku veidojamā ripa jeb virpa, ko Lejasciema podnieki sauc arī par «dreijām» jeb «trauku dreiju» (8. att., a, b). Tā sastāv no divām līmeniskām dažāda lieluma koka ripām, kas savienotas vidū ar vertikālu asi. Lejasciema podnieku ripas pēc sava veida un izmēriem

²⁶ Nav iespējams noskaidrot, tieši kurā gadā ierīkota J. Baltiņa mālu maļamā ierīce, jo visi vecākie Lejasciema podnieki miruši. Nedaudz agrāk kā Lejasciemā šī mašina parādījās Kurzemes podniecībā: Kuldīgas apkārtnē ap 1880. g., Grobiņā ap 1890. g., Rucavā ap 1920. g. Latgales lauku podniecībā, kur neizmantoja algotu darbspēku, tā nav konstatēta.

maz atšķirās no pārējām Latvijas podnieku ripām.²⁷ Virsējās, mazākās ripas diametrs svārstījās no 25 līdz 30 cm, biezums no 3,5 līdz 4,5 cm.²⁸ Mazās ripas pa-

²⁷ Pēc līdzīgiem principiem mālu maļamās ierīces ierīkotas arī citās Vidzemes un Kurzemes podniecībās, piem., J. Bāliņam Piebalgā, H. Paeglem Staiceļē, A. Zaķim Augstrozē, K. Volgemūtā Rucavā u. c.

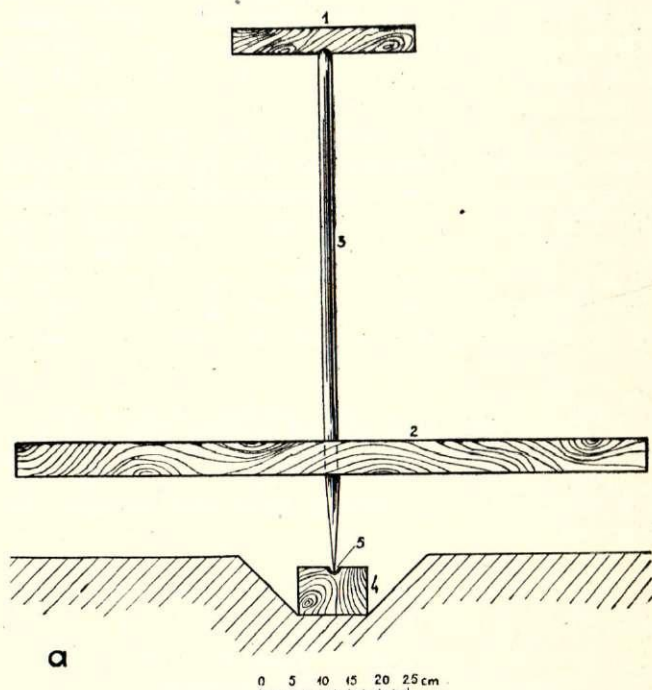
²⁸ J. Baltiņa triju ripu izmēri:

1. mazā ripa — ϕ 31 cm, biezums 4 cm;	lielā ripa — ϕ 108,5 cm, biezums 5,5 cm
2. „ „ ϕ 26,5 „ „ 4,5 „	lielā ripa — ϕ 105 „ biezums 5,7 cm
3. „ „ ϕ 28 „ „ 3,5 „	lielā ripa — ϕ 95 „ biezums 12,5 cm.

Podnieka Bogdanova (Maltas raj. Feimaņu c. p. Melderu sādžā) ripa:

mazā ripa ϕ 28 cm, biezums 3 cm; lielā ripa — ϕ 80 cm, biezums 8 cm.

Podnieka K. Volgemūta (Rucavā) ripa: mazā ripa ϕ 30 cm, biezums 4 cm; lielā ripa — ϕ 85 cm, biezums 4,5 cm.

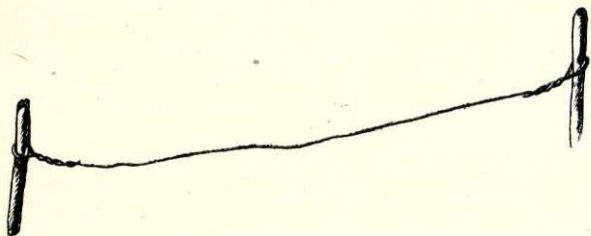
8. att. J. Baltiņa podnieka ripa:

a — šķērsgriezums: 1 — mazā ripa; 2 — spara ripa; 3 — ass; 4 — ass atbalsta klucis; 5 — krams; b — ripas novietojums darbnīcā.

rasti gatavoja no cieta koka — ābeles, oša, ozola. Lielo — spara ripu taisija smagāku, no biežām plankām vai arī no div- vai trīskārt saliktiem dēļiem, lai griežoties tai būtu lielāka inerce. Šīm ripām ņēma vieglāk pieejamo koku. Spara ripu diametrs svārstījās no 90 līdz 110 cm, biežums no 5 līdz 12 cm. Attālums starp abām ripām 55—65 cm. Tās savienotas ar koka vai dzelzs asi.²⁹

Ripas ass apakšgals balstās uz zemē vai grīdā iestiprināta koka kluča, kura vidū mazs krama gabaliņš. Balstoties uz cietā krama, ass viegli griezās. Ass galam vajadzēja būt smailam, lai griežoties tam būtu mazāka berze. Dzelzs asu gali ātri nodila, un virpa kļuva smaga. Tāpēc tos darināja no tērauda. Podnieka ripu asis izkala vietējie kalēji, bet koka daļas izgatavoja kokamatnieki.

Darbnīcā virpu vienmēr novietoja pie loga, jo podniekam vajadzēja labu gaismu. Tādēļ darbnīcas, kurās strādāja mācekļi un algoti strādnieki, cēla ar vairākiem logiem.³⁰ Katram virpotājam bija sava ripa, un katrs savu ripu pārzināja, eļļoja un kopa.

9. att. Trauku nogriežamā stieple.

Podnieki, stājoties pie trauku virpošanas, vispirms no sagatavoto mālu kaudzes atdalīja lielāku māla gabalu. To saviļāja garenā klucī un ar nogriežamo stiepli (9. att.) sagrieza mazākos gabaliņos. Vairums Lejasciema podnieku nodomātā trauka izveidošanai vajadzīgās mālu pikas lielumu noteica pēc acumēra. Vienīgi podnieks G. Ozoliņš katra trauka veidošanai ņemamo māla daudzumu nosvēra. Tā rezultātā varēja izvirpot traukus ar pilnīgi vienādu lielumu un vienāda biežuma sienām, bet tas ne vienmēr izdevās, ja māla piku ņēma pēc acumēra.³¹

Nogrieztu mālu piku pirms likšanas uz ripas vēlreiz izmīcīja un saviļāja, lai masa būtu vienādāka un tā labāk liptu. Sagatavoto mālu piku ar spēcīgu metienu uzsvieda mazās ripas vidū, kur tā stingri pielīpa. Tad podnieks stājās pie trauka veidošanas. Nosēdies pie ripas uz sola, tas apslāpināja rokas uz sola noliktajā ūdens bļodā un ar kājas papēdi sāka griezt apakšējo lielo ripu, bet ar rokām veidoja trauku

²⁹ Lejasciema podniecībā ripas ar koka asīm, domājams, izzudušas jau 19. gs. otrajā pusē. To vietā stājušās dzelzs asis. Vecākie Lejasciema podnieku piederīgie pat neatceras, ka kāds podnieks būtu lietojis ripu ar koka asi. Vienīgi 1900. g. dzimusi podnieka J. Abela meita atceras, ka ap 1906. g. tēvam bijusi trauku virpa ar koka asi, kas vairs nav lietota.

³⁰ J. Baltiņa pirmā darbnīca, kas celta ap 1885. g., bijusi ar 4 logiem, jo tajā strādājuši četri trauku virpotāji.

³¹ Mālu svēršana ir lauku podniecībā ļoti reti lietots paņēmieni. Otrs šāds gadījums konstatēts Latgalē Silajāņu Pasaļvas sādžā. Tā sagādāja podniekam daudz neērtību: prasīja daudz laika, tāpat ne katram podniekam bija mazie galda svarīņi. Bez tam iestrādājies podnieks pēc acumēra diezgan precīzi noteica vajadzīgās mālu pikas lielumu.

10. att. Podnieks G. Ozoliņš veido trauku.

(10. att.). Ripai griežoties un māliem caur rokām slīdot, mālu pikai piešķīra vēlamo trauka formu. Izveidotajam traukam ar sūkli noņēma lieko mitrumu. Ar plāniem kociņiem, t. s. šiniņiem jeb šabloniņiem nogludināja radušos vai ar pirkstiem iespiestos negludumus. Tad nogludināto trauku ar mālu griežamo stiepli atdalīja no ripas un ar rokām uzmanīgi nocēla, noliekot uz plaukta žūšanai.

Lejasciema podnieki pirmām kārtām bija labi amatnieki, kas raudzījās, lai darinājumi būtu izturīgi, labi nostrādāti un piemēroti ikdienas dzīvei, bet mazākā mērā — mākslinieki, kas meklē jaunas trauku formas. Tādēļ Lejasciema podnieki galvenokārt darināja saimniecības traukus, kas atrada plašu noietu tuvākās un tālākās apkārtnes tirgos.

Viens no visplašāk darinātajiem trauku veidiem bija dažādu lielumu bļodas. To lielumi sadalījās pēc numuriem. Vismazākās bija 1. numura, vislielākās — 10. numura bļodas. Katra numura bļodas lielumu noteica ar īpašu mērkoku — robotu skalu, kuru uzstādīja pie trauku virpas. Katra mērkoka iedaļa bija 1 collu gara. Numerācija visiem Lejasciema podniekiem bija vienāda. Tāpēc puslīdz vienādas bija arī darinājumu cenas. Nereti bļodu sauca pēc cenas, piemēram, divkapeiku bļoda, pieckapeiku bļoda utt. Tilpuma ziņā vislielākās bija t. s. maizes bļodas (20 un vairāk litri; 11. att.). To izvirpošanai bija vajadzīga laba prasme. Tādēļ maizes bļodas izveidošana nereti bija mācekļa pārbaudes darbs. Ārpus numerācijas palika nelielas, stāvām maliņām darinātas, abpusēji vāpētas bļodiņas, t. s. špilkumiņi (12. att.). Īpatnējs Lejasciema podnieku darinājums ir t. s. caurā bļoda (13. att.). Tā ir parastā vidēja lieluma bļoda ar caurumotu dibenu, ko lietoja biežpiena un citu pārtikas vielu atsūkalošanai. Caurumiņus jau apžuvušai bļodai izurba ar īpašiem urbīšiem.

Ievērojamu vietu Lejasciema podnieku darinājumos ieņēma podi. Formās vienkāršus, izmēros lielākus un mazākus tos darināja dažādām saimniecības vajadzībām. Ievārijuma glabāšanai taisīja t. s. burku podus ar stāvām, taisnām malām vai mazliet uz leju sašaurinātus (14. att., c). Par «burku podiem» tos nosauca atliektās augšmalas dēļ, kas bija ļoti ērta,

11. att. J. Abela darinātā maizes bļoda.

12. att. G. Ozoliņa darinājumi — «špilkums» (pa kreisi) un vāze.

ja trauku vajadzēja apsiet. Šim pašam nolūkam darināja arī vienus no lielākajiem podiem, t. s. divošus. Nereti tie sasniedza 15 un vairāk litru tilpumu. Viens no visizplatītākajiem Lejasciema podnieku darinātajiem podu veidiem bija piena podi, kurus sauca arī par «poļu podiem» (14. att., *d*). Tie ir ļoti radniecīgi Latgalē plaši izplatītajiem piena podiem.

Lejasciema podnieku darinātās krūzes neizceļas ar formu daudzveidību. Tās ir vienkāršas, slaidām pārejām un ļabi izteiktām proporcijām. Izplatīti divi krūžu veidi — vēderainās (14. att., *a*) un koniskās (14. att., *b*) krūzes. Lieluma ziņā krūzes taisīja no puslitra līdz piecu litru tilpuma. Bez jau minētajiem traukiem Lejasciema podnieki taisīja mazās krūzītes, krējuma ķēnes, īpašas zupas bļodas — «terīnes», tējas kannas, puķu podus, pelnu traukus u. c. (15. un 16. att.). Turpretim maz darināja dekoratīvu vāzu (17. att., *a, b*).

Ipašu vietu Lejasciema podnieku darinājumos ieņēma rotaļlietas — pīlītes (18. att., *a*), sunīši, lakstīgalas u. c. Tos parasti darināja podnieka bērni un mācekļi no ģipša pagatavotās formiņās (18. att., *b*). Podnieki pirka ģipsi un paši izlēja vajadzīgās formas. Formās veidoja arī puķu dobjus apliekamos (18. att., *c*) un bļodas ar reljefu rotājumu.

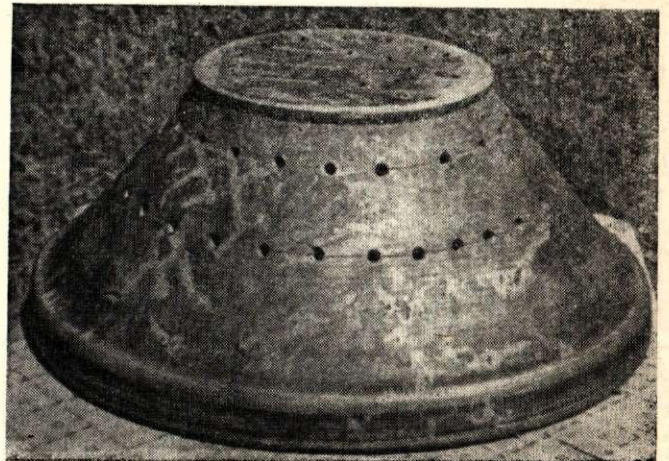
Kā veidojumu formās, tā arī rotājumā Lejasciema podnieki ir visai skopi. Ievilkta svītriņa, liklocītis vai trauka robotā augšmalīņa bieži vien ir viss rotājums. Visi Lejasciema podnieku darinājumu rotājumi lielākoties ir baltmāla zīmējumi.

Daudzos gadījumos trauku rotāšanu sāka jau virpošanas laikā. Mīkstajā mālā ar trauka nogludināmo kociņu — «šīniņu» ievilka svītras, ličločus, trīsstūrus u. c. Šādā veidā nelielu rotājumu ievilka podiem, puķu podiem, dažreiz arī krūzēm. Maz izmantoja citu novadu podnieku darinājumos bieži sastopamo trauku augšmalu robojumu jeb viļņojumu. Tas sastopams tikai vāzēm un puķu podiem.

Trauku izrotāšana galvenokārt notika pēc nelielas apžāvēšanas, kad, paņemot rokās, trauki vairs nedeformējās. Lejasciema podnieku darinājumu rotājumos konstatējami lielākoties divi veidi: 1) ar baltmālu uzvilks rotājums un 2) iekasīts raksts.

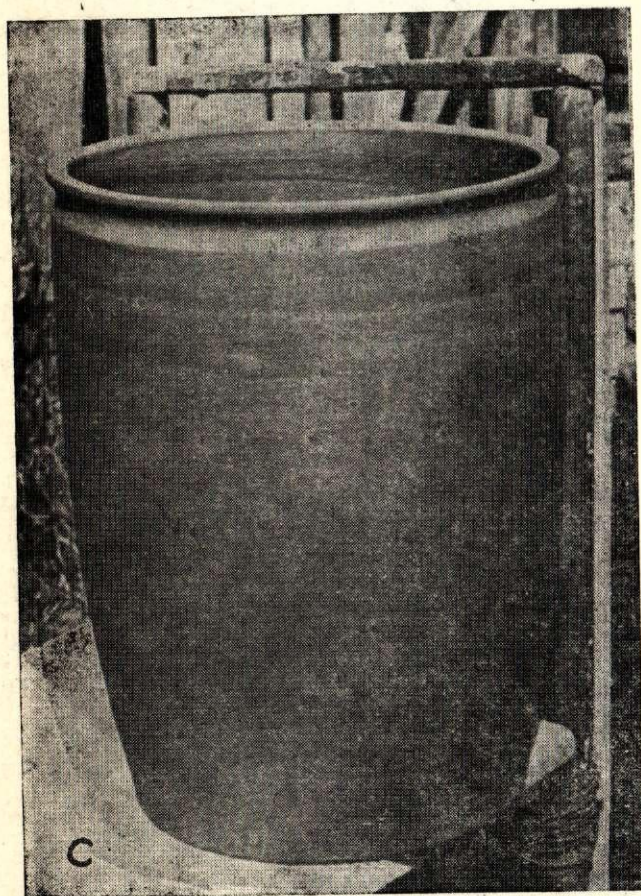
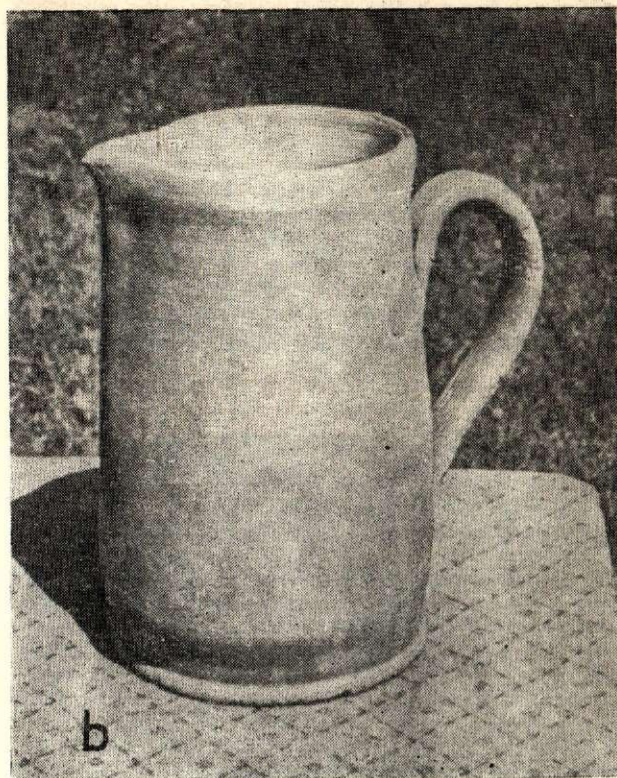
Izrakstīšana ar baltmālu bija viens no visplašāk lietotajiem Lejasciema podnieku trauku izrakstīšanas veidiem. Baltā māla gabalu ielika kādā traukā, aplēja ar ūdeni un ļāva izšķīst. Šķīdumu izkāsa caur audumu. Iegūto šķidrumu lietoja gan rotājuma iezīmēšanai, gan arī visa trauka pārliešanai.

Ar baltmālu rakstu uzzīmēja divējādi. Lielākā daļa podnieku rakstu uzvilka ar radziņu. Govs ragam

13. att. G. Ozoliņa darinātā «caurā bļoda».

14. att. G. Ozoliņa darinājumi:
a — vēderainā krūze — arāja krūze; b — koniskā krūze; c — burkas pods; d — piena pods.

15. att. G. Ozoliņa darinātās krūzītes. Otrā no kreisās t. s. talkas krūze.

16. att. J. Baltiņa darinātais puķu pods.

nogrieza smaili un griezumā iesprauda zoss vai visas spalvas kātiņu. Velkot līnijas, radziņā ielietais šķīdums pa spalvu plūda uz trauka. Daži podnieki raksta uzzīmēšanai lietoja no sariem pagatavotu otiņu.³² Zīmējot ar otiņu, raksta līnijas varēja uzvilkt gan rupjākas, gan smalkākas. Lejasciema podnieki ar baltmālu galvenokārt izrakstīja bļodas. Virs zīmējuma pārklāja vāpi.

Lai rakstu iekasītu, izrotājamo trauku apleja ar baltmālu. Kad tas bija iežuvis, ar kādu asāku priekšmetu iekasīja nodomāto rakstu. Iekasot noņēma balto angobas³³ kārtiņu, kuras vietā palika tumša māla

³² Arī Latgalē 19. gs. beigās darinājumu izrotāšanai lietots radziņš, ko 20. gs. 20. gados nomainīja otiņa.

³³ Angoba — baltais māls, ar kuru pārleja vai izrakstīja traukus. Lejasciema podnieki to sauca par baltmālu vai «veistonu»; to pīrka pilsētā.

svītra. Raksta iekasīšanai lietotie darba rīki bija ļoti vienkārši un primitīvi — koka irbulītis, adata u. c. Dažkārt rakstu iekasīja arī ar t. s. «ķemmīti» (19. att.). To pagatavoja no sērkociņu kastītes uzbīdāmā vāciņa malas, iegriežot tajā robiņus. Velkot ar roboto maliņu pār trauku, uz tā izveidojās taisnas, viļņotas vai lauztas līnijas. Ar šo paņēmieni savus darinājumus rotā arī šodien Lejasciemā strādājošais podnieks, J. Baltiņa māceklis A. Saliņš.

Īpašu vietu rotāšanas ziņā ieņem podnieka G. Ozoliņa darinājumi. G. Ozoliņa darinājumu rotāšanas veidi un paņēmieni liecina par radošu pieeju darbam. Darinātajiem traukiem viņš mēdza dot arī savus nosaukumus. Tā radusies G. Ozoliņa «arāja krūze» (14. att., a), «smukā bļoda» (20. att.) u. c.

Darinājumu rotāšanā G. Ozoliņš ieviesa jaunu paņēmieni, kura rezultātā radās īpatnējs trauka ro-

17. att. G. Ozoliņa darinājumi:
a — kapu vāze; b — vāzes.

tājums. Rotājuma veidošanai bija nepieciešamas dažādu augu un koku lapas, kas bija nospiestas un izkaltētas līdzīgi herbārija augiem. Izžāvētas lapas pa vienai vai vairākām uzlīmēja izvirpotam, mazliet apžāvētam traukam ar virpojot pie rokām pielipušajiem smalkiem māliem, t. s. šligeriem, kurus šim nolūkam uzkrāja kādā traukā. Virpojot podniekam vienmēr līdzās stāvēja t. s. šligeru pods ar tam pāri pārliktu nazi roku notīrīšanai. Trauka vietu, kur bija nodomāts pielīmēt lapu, nozieda ar šligeriem, uzlika tai lapu un ar sūkli nogludināja. Kad lapa apžuva, trauku aplēja ar baltmālu. Pēc baltā māla nožūšanas lapu noplēsa. Tās vietā palika tumšs atveids. Pēc tam trauku pārklāja ar caurspīdīgo vāpi.³⁴

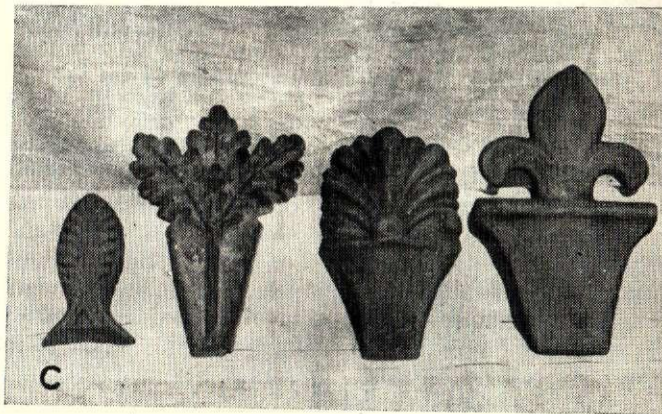
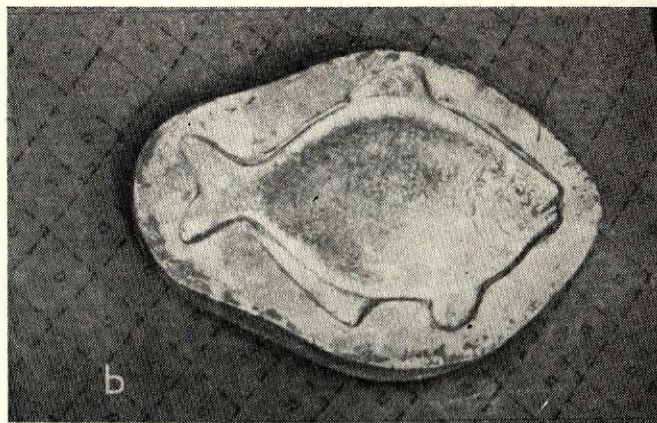
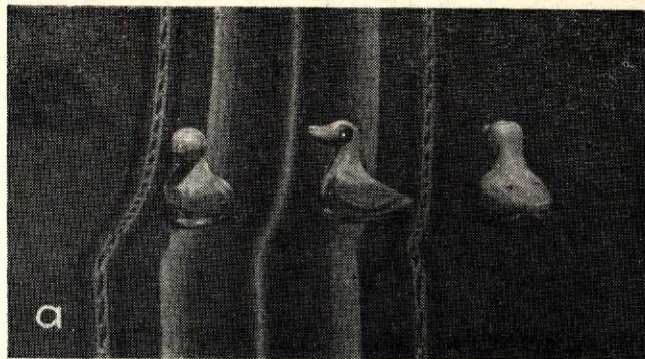
Ne mazāk interesants un īpatnējs ir otrs G. Ozoliņa trauku izrotāšanas paņēmiens. Viegļā izšķīdinātu ziepju ūdeni iebēra krāsu. Šajā šķīdinājumā iemērtu otiņu piedūra vienā vai vairākās vietās ar angobu aplietam, vēl mitram traukam. Ziepju šķīdums, mitrumā izplūstot, veidoja it kā koka vai krūma atveidu.

Atsevišķi no pārējiem darinājumu izrotāšanas veidiem jāapskata arī viens no podnieka J. Baltiņa rotājumu paņēmieniem, ko pats podnieks nosaucis par «majoliku». Sasmalcinātu vara vai dzelzs oksīdu ielēja ūdenī, pievienojot nedaudz galdnieka limes. Rotājamo trauku aplēja ar baltmālu un pēc tā iežušanas ar sagatavotā krāsvielā iemērcētu otiņu vietām traukam uzlika punktus. Pirms dedzināšanas trauku pārklāja ar caurspīdīgo vāpi. Trauku izdedzinot, uzliktās krāsas punkti notecēja un izveidojās gaiša, lāsaina, varavīkšņaina vāpe.

No visiem Lejasciema podnieku darinājumiem visbagātāk izrotātas ir bļodas. Lielās krūzes, kas citos novados, piemēram, Rucavā, Silajāņos, bija viens no viskūplāk izrakstītajiem darinājumiem, Lejasciema podnieki izrotāja samērā maz. Iecienītākās bija vienkāršainās — zaļās vai brūnās krūzes. Ja tās arī kādreiz izrakstīja, tad rotājumu novietoja krūzes kakla šaurākajā vietā. Vismazāk rotāja dažādos podus. To rotājums parasti aprobežojas tikai ar divu trīs svītriņu vai likloču ievilkšanu gar augšmalu.

Darinājumu izrakstīšanā galvenokārt piedalījās sievietes — podnieku sievas un meitas.³⁵ Sievietes trauku izrotāšanā piedalās arī Latgales podniecības centros, tāpat arī citās podniecībās (piemēram, Cirgaļos, Tukumā, Rucavā). Nereti tās bija galvenās darinājumu izrotātājas. Taču speciāli šim nolūkam podnieki sievietes nealgoja.

Izrakstītos un ar balto mālu aplietos traukus novietoja uz plauktiem žāvēšanai. Bļodas un podus, lai tie žūtu vienmērīgāk, sagāza pa diviem vienu uz otra (21. att., a). Traukus nesagāžot, augšmalas žuva ātrāk nekā apakšdaļas un rezultātā saplaisāja vai, kā podnieki teica, «rāva malas pušu». Trauku žāvēšanas ilgumu lielā mērā noteica gadalaiks — ziemā vajadzēja žāvēt ilgāku, vasarā — īsāku laiku. Mini-

18. att. G. Ozoliņa darinājumi:

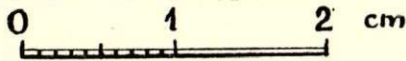
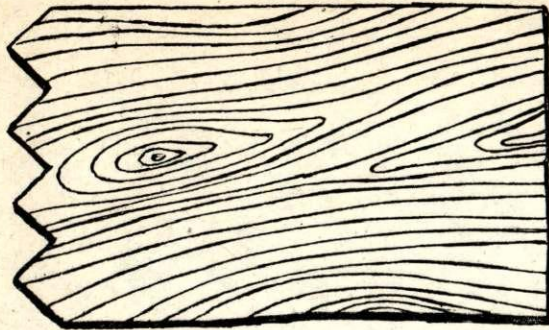
a — rotallietas — pūšamās pīlītes; b — rotallietas — zivs forma; c — formās veidotie puķu dobru apliekamie.

³⁴ Par šādu trauku rotāšanas paņēmienu iegūtas ziņas arī Piebalgā no J. Bāliņa un Valkā no podnieka K. Valģa; skat. Dz. Feldmane, Keramikas rotāšanas rīki un darba paņēmieni. — Arheoloģija un etnogrāfija, II, Rīgā, 1960., 116. lpp., 6. att.

³⁵ Dz. Feldmane. Op. cit., 116. lpp., 6. att.

mālais trauku žāvēšanas ilgums bija 5—6 dienas. Parasti darinājumi žuva, līdz tos aplēja ar vāpi un lika ceplī.

Vāpe vienveidīgā stiklainā kārtiņā aplāj trauku, padara to ūdensnecaurīdīgu, vieglāk tīrāmu un piešķir tam patīkamāku, it kā nobeigtāku izskatu. Ja ar vāpi pārklāta priekšmeta virsa ir rupja un asa, tad tas rāda, ka vāpe nav bijusi pietiekami smalki samalta, uzklāta pārāk plānā kārtā vai arī tai pievienots pārāk maz svina. Šādi defekti viegli varēja

19. att. Podnieka J. Baltiņa raksta ieskrāpējamā «ķemmīte».

20. att. G. Ozoliņa darinātā «smukā bļoda».

rasties ikviena podnieka darbā. Tāpēc vāpes sagatavošanai podnieki pievērsa lielu uzmanību.

Katrs podnieks bija izstrādājis savus individuālus, praksē pārbaudītus un par labākajiem atrastus vāpes sagatavošanas paņēmienus. Tos turēja stingrā slepenībā un citiem labprāt neizpauđa. Tomēr būtībā viena novada vai vismaz viena podniecības centra vāpes sagatavošanas paņēmieni bija līdzīgi. Atšķirības vērojamas galvenokārt sīkumos: ņemtajā svina daudzumā, malšanas reižu skaitā utt.

Lejasciema, tāpat kā pārējo Latvijas novadu podnieki vāpei nepieciešamās sastāvdaļas sagādāja un sagatavoja pašu spēkiem.³⁶ Tāpēc bieži vien tika izmantotas nevis labākās izejvielas, bet gan tādas, kādas bija iegūstamas. Tas arī nereti ietekmēja gatavās vāpes kvalitāti.

19. gs. otrajā pusē Lejasciema podniecībā līdzīgi pārējām Vidzemes lauku podniecībām lietoja tikai slapjo vāpi. Vecie podnieki un viņu ģimenes locekļi pat neatceras nostāstus, ka kādreiz būtu lietota cita veida vāpe. Turpretī Kurzemes un Latgales lauku podniecībā tai laikā zināma tikai sausā vāpe. Slapjā

³⁶ Vienīgi turīgākie podnieki (J. Baltiņš un J. Abels), kas biežāk nokļuva lielākos centros, svinu, baltmālu u. c. dažkārt pirka Rīgā, Smiltēnē, Cēsīs u. c. Dažkārt svinu varēja nopirkt arī pie Lejasciema veikalniekiem. Šādos gadījumos svinu uzreiz iegādājās lielākos daudzumos — vairākus desmitus mārciņu.

vāpe Kurzemes podniecībā ieviešas gadsimta mijā — 20. gs. sākumā, bet Latgalē vēl līdz šodienai lieto tikai sauso vāpi.

Abu vāpes veidu galvenā sastāvdaļa ir svina oksīds. Tā iegūšanai podnieki izmantoja visdažādākos svina priekšmetus: šauteņu lodes, svina caurules, svira bumbu svinu, dažādus svina atkritumus un, retāk, arī tīru svinu. No metaliskā svina iegūtais oksīds bija netīrs, tāpēc iegūtā glazūra iznāca plankumaina, svītraina.³⁷

Vajadzīgo svina daudzumu dedzināja. Šim nolūkam darbnīcā iemūrēja nelielu plītiņu ar vecu čuguna katlu. Katlā ielikto svinu dedzināja uz straujas uguns. Vispirms svins izkusa, t. i., pārvērtās šķidrums un pārklājās ar plānu mirdzošu plēvīti — oksīda kārtiņu. Lai oksidēšanās notiktu vienmērīgi, svinu maisīja ar speciāli šim nolūkam izgatavotu dzelzs krukli. Dedzināšanu turpināja 10—12 st., līdz šķidrums pārvērties irdenā, pelēkā pulverī. Svinu dedzinot, podnieki raudzījās, lai tas būtu pilnīgi izdedzināts. Nepietiekami izdedzināts, kaut arī pārvērties pulverī, svins bija zaļganā krāsā, to nevarēja samalt, jo tas lipa pie akmeņiem. Izdedzināto svinu izsijāja caur smalku astru sietiņu.

Otra svarīgākā vāpes sastāvdaļa ir ar kvarcu bagātā smiltis. Vairums Lejasciema podnieku izmantoja turpat Lejasciema apkārtnē sastopamās baltās un dzeltenās smiltis. Retos gadījumos meklēja Gaujas sēkļos saskaloto smalko balto smilti. Vienīgi podnieks K. Mazkalniņš pēc smiltīm brauca uz Galgauskas silu. Smiltis, tāpat kā svinu, izsijāja caur sietiņu.

Abas sastāvdaļas, t. i., svina oksīdu un kvarca smiltis, sajauc kopā zināmās proporcijās.³⁸

Lai indīgais svina oksīds neputētu, sajauktajām vāpes sastāvdaļām pirms malšanas pielēja ūdeni. Pēc tam maisījumu mala rokas dzirnaviņās.³⁹

Mitro maisījumu maļot, dzirnavu acī vispirms lika biezumus un virsū uzlēja šķidrums. Vāpes malšana bija viens no smagākajiem podnieku darbiem. Malt vāpi bija daudz grūtāk nekā graudus, jo berze starp akmeņiem un smiltīm ir lielāka nekā starp graudiem un akmeņiem. Vāpi vajadzēja malt 5—6 reizes, kamēr, paņemot starp pirkstiem, vairs nebija jūtami atsevišķi graudiņi.

Svina oksīds un kvarca smiltis, trauku apdedzinot, izkusa un deva bezkrāsainu vāpi, kas Lejasciema podnieku darinājumos sastopama visbiežāk. Mazāk lietoja krāsainās vāpes — zaļo, dzelteno, brūno. No krāsainajām vāpēm visiemīlotākā bija zaļā. Visbiežāk ar zaļo vāpi aplēja krūzes, mazās krūzītes, špilukumus un bļodas. Podnieks G. Ozoliņš ar zaļo vāpi aplēja no ārpusē savas «smukās bļodas».

Vāpes krāsvielas podnieki ieguva un sagatavoja primitīviem līdzekļiem mājas kārtībā. Zaļo vāpi

³⁷ E. Rozenšteins. Latvijas māls. — «Latvijas Saule», 1925., 26. nr.

³⁸ Parasti ņēma 1 daļu svina un 2 daļas smilšu.

³⁹ Parasti vāpi mala vecākās, jau nolietotās graudu maļamās dzirnaviņās ar gludi noslipētiem akmeņiem. No akmeņu acs uz visām pusēm gāja starveidīgas rievīņas, pa kurām samaltā vāpe lija dzirnavu kublā. Dzirnavu akmeņi ievietoti apaļā, ciešā kubuliņā. Tā vienā sānā caurums, pa kuru iztecēja samaltais šķidrums.

iegūva no vara oksīda, to savukārt — no dažādiem vara priekšmetiem. Patronu čaulas, vara trauku gabalus, stieples salika ceplī kādā lielākā apdedzināmā traukā un dedzināja 2 reizes pa 24 stundām. Dedzinot ap vara gabaliņiem izveidojās tumšs slānis — vara oksīds, kuru pēc izdedzināšanas nodauzīja. Daži podnieki iegūto vara oksīdu kopā ar pārējām vāpes sastāvdaļām sasmalcināja rokas dzirnavās, citi to saberza ar akmeni pret akmeni.⁴⁰ Uz gludas akmens virsmas salika sadauzītos oksīda gabaliņus un ar otru akmeni berza, līdz tie pārvērtās smalkos putekļos. Krāsviela bija jāsaberž ļoti smalka. Ja palika rupjāki graudiņi, vāpe iznāca raiba.

Līdzīgi vara oksīdam iegūva dzelzs oksīdu, kas deva dzelteni un arī brūno vāpi. Dzelzs oksīda iegūšanai izmantoja vecus zirgu pakavus. Podnieks J. Baltiņš tos ielika kādā puķu podā un līdzīgi varam dedzināja ceplī kopā ar traukiem vienu vai vairākas reizes.⁴¹

Attiecīgo krāsvielu pārējām vāpes sastāvdaļām podnieki pievienoja galvenokārt pēc acumēra. Pieliekot vairāk, vāpe iznāca spilgtāka, pieliekot mazāk — bālāka.

⁴⁰ Dz. Feldmane. Op. cit., 133. lpp., 26. att., 1.

⁴¹ Brūnās vāpes sagatavošanai Lejasciema podnieki dažkārt pirka brūnakmeni, t. s. «bronšteinu».

Lai traukam pārlietā vāpe izžuvusi nenobirtu, vāpei pielika kādu saistvielu.

Viens no senākajiem saistvielas veidiem, ko plaši lietoja Vidzemes podnieki, bija t. s. rudzu miltu stādīnājums. Tā sagatavošanai krietnu sauju rudzu miltu aplēja ar 5—6 l vāroša ūdens un ļāva nostāties. Vāpei pielēja tikai nostādīnāto šķidrumu tādā daudzumā, lai vāpe būtu vidēji bieza krējuma biezumā.

Otra izplatīta vāpes saistviela, ko lietoja arī Lejasciema podnieki, bija olu baltumi. Viena vidēji liela cepla trauku vāpei bija vajadzīgi 7—8 olu baltumi. Tomēr podnieki tos neatzina par sevišķi izdevīgu saistvielu, jo baltumi viegli saputojās un, dedzinot traukus, vāpē radās gaisa burbuliši. Parādoties koka limi, Lejasciema podnieki sāka pie vāpes likt limi. Koka limi par vāpes saistvielu izmanto arī vēl šodien strādājošais Lejasciema podnieks A. Saliņš.⁴²

Sagatavotās dažādu krāsu vāpes ielēja katru savā bļodā. Blakus nolika koka kausus vāpes uzliesānai traukiem un apmaisīšanai, jo krāsviela nostājās dibenā. Vāpi pārklājot, vispirms aplēja trauka iekšpusi. Tajā ielēja šķidrumu un trauku rokās lēni grozīja, lai vāpe visapkārt traukam «pieķertos» vienādi. Aplejot ārpusi, podnieks paņēma ar kreisās rokas pirkstiem trauku aiz dibena un, lēni grozot, ar labajā rokā esošo kausu uzlēja vāpi.⁴³ No iekšpuses ar vāpi pārklāja visus traukus, izņemot puķu podus. Tos nekad nevāpēja vai arī vāpēja retos gadījumos tikai no ārpusi.

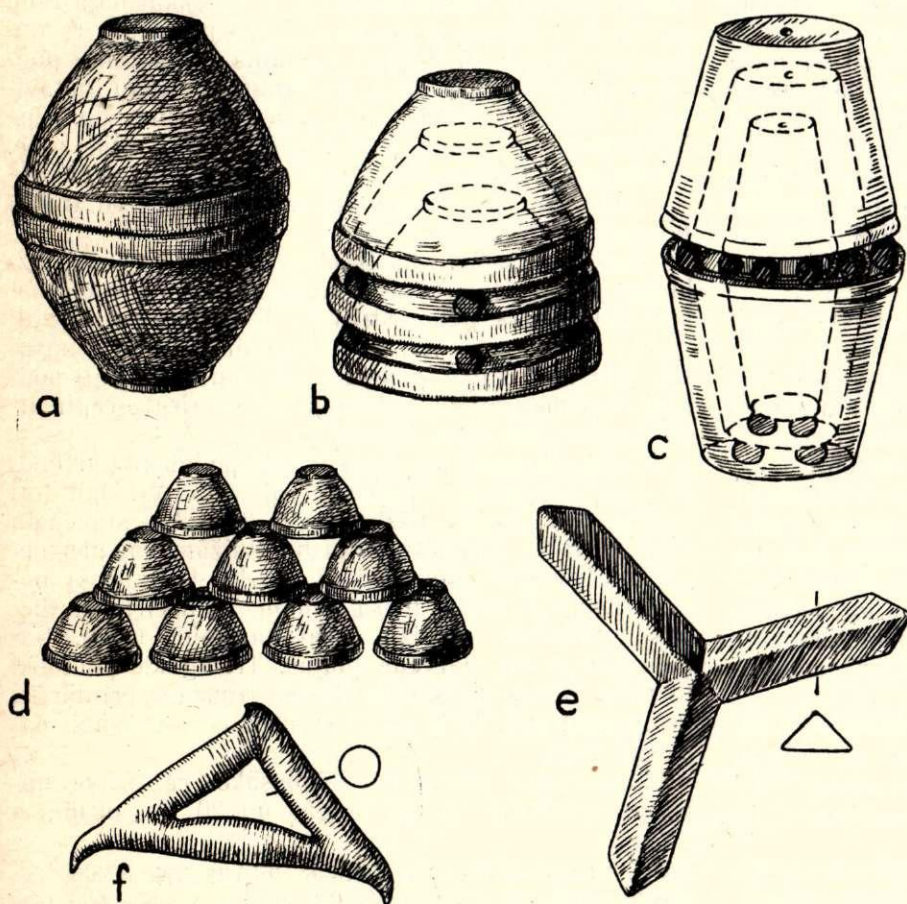
⁴⁴ No ārpusi parasti vāpēja lielās krūzes, mazās krūzītes, mazās bļodiņas, t. s. špilķus, un dažreiz arī ievārijuma podus. Pārējos traukus no ārpusi nevāpēja vai arī vāpēja tikai retos gadījumos.

Pārlietie trauki ātri uzsūca vāpes mitrumu, un jau pēc kādas stundas tos varēja likt ceplī.

Darinājumu salikšanai ceplī un apdedzināšanai podnieki veltīja vislielāko rūpību un uzmanību. Pieļaujot pat niecīgu paviršību, bojā varēja aiziet vairāku nedēļu un pat mēnešu darbs.

Darinājumu salikšanai ceplī katram podniekam bija izstrādājusies stingri noteikta kārtība, kas dažkārt izmainījās atkarībā no darinājumu skaita un lieluma.

Katra podnieka interesēs

21. att. Darinājumu zāvēšana un apdedzināšana.

a — zāvēšanai saliktas bļodas; b — «pakā» saliktas bļodas; c — apdedzināšanai «bumbiņās» salikti puķu podi; d — «režģi» saliktas mazās bļodiņas; e — «kreķītis» apdedzināmo trauku uzlikšanai; f — trijkājītis apdedzināmo trauku uzlikšanai.

⁴² Koka limi un olu baltumus kā vāpes saistvielu izmantoja arī Piebalgas podnieks J. Bāliņš.

⁴³ Dz. Feldmane. Op. cit., 116. lpp., 6. att., 3.

⁴⁴ Tā kā vāpēti puķu podi neļaiž cauri gaisu, patērētāji podniekiem vairāk pieprasīja tieši nevāpētos puķu podus.

bija vienā ceplī ievietot pēc iespējas vairāk darinājumu, lai ietaupītu malku, kuras sagādāšana prasīja ne mazumu pūļu un izdevumu.

Cepla apakšā parasti salika vienkāršākos darinājumus, kā pienu, ievārījuma podus u. c. traukus, kas spēja izturēt virs tiem sakrauto darinājumu svaru. Podnieki, kas ražoja krāsns podiņus, parasti salika cepla apakšā tos.

Pirmajā kārtā traukus novietoja gan uz mutes, gan «sēdus», t. i., normālā stāvoklī. Uz mutes novietotajiem traukiem tūlīt virsū lika nākošo kārtu, bet «sēdus» novietotos vispirms pārklāja ar speciālām māla plāksnēm, t. s. lapām vai plīzēm.⁴⁵ Uz plāksnēm salika nākošo kārtu. Mazākajās podniecībās «lapas» saklāja arī uz cepla grīdas, paliekot tām apakšā apaļus māla ritulīšus — «rundštikus».

Tā kā mazās podniecībās ceplis kurināt iznāca samērā reti, tad to grīda ne vienmēr bija pietiekami sausa, turpretim lielākajās podniecībās, kur ceplis kurināja bieži, traukus lika tieši uz cepla grīdas.

Māla plāksnes pagatavoja no tā paša trauku māla. Vajadzīgo mālu daudzumu nolika uz vāpes krāsu beržamā akmens, izveidoja vajadzīgā lielumā un tad ar dūri sadauzīja, lai masa kļūtu blīva. Pēc izdedzināšanas plāksne kļuva ļoti izturīga. Plāksnes izdega ceplī reizē ar traukiem.

Ceplī virs pirmās kārtas lielajiem traukiem lika bļodas. No ārpusē nevāpētās vienāda lieluma bļodas sakrāva t. s. pakās jeb štosēs (21. att., *b*). Bļodu nolika uz mutes un tai virsū tādā pašā veidā nākošo. Lai bļodas apdedzinot nesalīptu, tās vienu no otras «atšpikoja» jeb «atcvikoja», t. i., uz pirmās bļodas atliektās maliņas 3—4 vietās uzlika no cietākiem, mazliet apžuvušiem māliem izveidotas mazas piciņas, t. s. šprikas jeb cvikas. Nākošo bļodu malas atbalstījās uz šīm māla piciņām. Katrai nākošajai piciņai vajadzēja atrasties virs iepriekšējās, jo pretējā gadījumā kaudze varēja sākt slīdēt. Vienā «pakā» citu uz citas salika 10—12 bļodas.

No abām pusēm ar vāpi pārklātās bļodas ceplī lika uz trijkājišiem (21. att., *f*) «sēdus» stāvoklī. Lielākajā bļodā ielika mazāku, novietojot pirmajā trijkāji. Tā smailie «nadziņi» ar vāpi pārklātajā traukā atstāja tikko jaušamas pēdas. Podnieki centās, cik vien iespējams, mazākos darinājumus ievietot lielākajos, jo tad cepla tilpums tika izmantots maksimāli.

Darinājumu uzlikšanai lietotos trijkājišus taisīja no trauku māla. Pēc izžāvēšanas trijkājišis bija gatavots lietošanai. Parasti trijkājišis derēja vienai reizei, jo smailie galiņi nodila un to saskares virsma kļuva daudz lielāka. Lai trijkājiši kalpotu ilgāku laiku, tos pirms lietošanas dažkārt izdedzināja.

Līdzīgi trijkājišiem izgatavoja un lietoja t. s. kreķišus (21. att., *e*). Tie no trijkājišiem atšķīrās ar kājiņu viscaur aso apakšmaliņu un noplacināto virsusi. Kad «kreķīši» izžuva, to kājiņu apakšmalas ar nazi asi nogrieza.

Virš lielajām bļodām lika krūzes vai mazās bļodiņas. Pēdējās sakrāva t. s. režģi⁴⁶ — sagāza uz mu-

⁴⁵ Māla plāksnes par «lapām» sauca G. Ozoliņš, par «plīzēm» — J. Baltiņš.

⁴⁶ Cēsu apr. Lenču pag. «Skībastu» podnieks mazās bļodiņas lika cepla apakšpusē pie lielajām bļodām, ievietojot tās t. s.

tes vienu otrai blakus (21. att., *d*). Nākošo kārtu virs tās lika tāpat, tikai virsējās bļodiņas malas balstījās uz divu vai četru apakšējo bļodiņu dibentiņiem. Šādā veidā režģi varēja salikt neierobežotā augstumā.

Puķu podus ceplī salikta stūros, sakraujot pa 6 podiņiem, t. s. bumbiņās (21. att., *c*). Lielākā puķu podiņā ielika divus vienu otrā ieliktus mazākus podiņus. Tiem virsū uzgāza tāpat saliktus otrs trīs podiņus. Starp sagāzto podiņu malām salika māla piciņas.

Paša cepla virspusē salika sīkākos darinājumus — krūzes, mazās krūzītes, dažādas figūriņas, kā arī tos darinājumus, kuriem citi priekšmeti nedrīkstēja pieskarties.

Kad ceplis bija piepildīts, tā ieeju aizmūrēja, atstājot tikai nelielu attaisāmu spraugu apdedzināšanas gaitas un trauku gatavības pakāpes noteikšanai. Apdedzināšana ilga 24—28 stundas. Tās ilgumu ietekmēja arī laika apstākļi — ziemā un pretvēja laikā cepli vajadzēja kurināt ilgāk.

Cepla sildīšana notika ļoti pakāpeniski. No sākuma kurināja pavisam mazu uguni, liekot pa 2—3 pagalitēm. Trūcīgākie podnieki malkas ceplī iesildīja pat ar dažādiem gružiem, čiekuriem, skaidām u. c. Uguni pakāpeniski palielināja. Pēc 7—8 stundām sāka dot lielāku uguni. Tomēr, ja ceplim bija 3 kurtuves, kurināja tikai divas. Pilnu uguni sāka dot pēc 18—20 stundām. Saskaldīja smalku malku un to lika visās kurtuvēs. Pēdējās stundās sakurināja tādu uguni, t. s. krustuguni, ka liesmas pacēlās virs dūmeņa vairāk nekā metra augstumā. Šajā laikā podnieks pa lūkojamo spraugu skatījās trauku gatavības pakāpi. To noteica pēc vāpes spožuma. Ja vāpe bija izkususi, trauki spoži spīdēja, un tā bija zīme, ka tie gatavi. Gatavību noteica arī pēc liesmām: ja pa skursteni ārā nāca bālganas liesmas, tad trauki bija gandrīz gatavi.

Kad kurināšana bija izbeigta, aiztaisīja visus aizbīdņus un aizmūrēja kurtuves mutes, lai ceplī neieplūstu auksta gaisa strāvas. Temperatūrai strauji mainoties, vāpe saplaisāja. Normāli cepla dzisināšanai bija vajadzīgas vismaz 7—8 dienas. Bet, ja podniekam trauki steigšus bija jāved uz tirgu, cepli attaisīja jau pēc 3—4 dienām.

Cepla kurināšanai Lejasciema podnieki galvenokārt lietoja priedes malku.⁴⁷ Tai vajadzēja būt ļoti sausai. Par labāko uzskatīja 2—3 gadus stāvējušu malku. Malku podnieki pirka no muižām vai mežniecībām. Turīgākie podnieki (J. Abels, J. Baltiņš) parasti nopirka lielāku meža gabalu. To nocirta ar dienas strādnieku palīdzību vai sarīkojot talku. Sagatavoto malku pārveda mājās. Trūcīgākie podnieki to pirka vezumiem. Malka viņiem iznāca stipri dārga, jo maksāt vajadzēja arī par malkas atvešanai paņemto zirgu.

Lejasciema podniecība visplašākos ražošanas apjomus sasniedza 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajos

kastēs. Vienā «kastē» ievietoja 5—6 citu citā ieliktas bļodiņas, «Kasti» salika no četrām 0,8×0,22×0,04 cm māla plāksnēm (VVM PV 2449. mape, 258. dok.).

⁴⁷ Pārējos Latvijas novados, izņemot Latgali, trauku dedzināšanai līdz ar priedes malku izmantoja arī egles malku. Latgales podnieki cepla kurināšanai par labāko atzina vecu ēku priedes baļkus.

gadu desmitos. Ar laiku tā savu nozīmi zaudēja. Sarkanā māla traukus arvien vairāk izspieda fabrikās ražotie fajansa un stikla trauki. Arī pēc krāsns podiņiem vairs nebija tāds pieprasījums kā Lejasciema miesta veidošanās laikā. Tādēļ pēc četrus veco podnieku nāves 1920.—1930. gados viņu darbnīcās neradās amata turpinātāji. Vienīgi podnieka J. Baltiņa darbnīcā turpina strādāt viņa bijušais māceklis A. Saliņš.

Arvids Saliņš dzimis Latgalē bij. Tilžas pagastā. Pēc vecāku nāves vēl pusaudža gados viņš pārnāca uz Lejasciemi un iestājās par mācekli pie podnieka Baltiņa. Izgājis grūtos mācekļa gadus un ieguvis amata prasmi, viņš kļuva par vienu no podnieka — uzņēmēja J. Baltiņa algotajiem strādniekiem. Ziemās viņš veidoja traukus, vasarās gāja apkārt, labodams vecas un mūrēdams jaunas krāsns. Pēc J. Baltiņa nāves 1940. g. Saliņš nomāja viņa darbnīcu un turpināja strādāt.

Pēc padomju varas nodibināšanās A. Saliņš savu darbību saistījis ar kolhozu «Darba cilts». Kolhozā uz vecās podnieka J. Baltiņa darbnīcas bāzes izveidota kvalitatīvi jauna darbnīca. Kolhoza pastāvēšanas pirmajos gados darbnīcā strādāja tikai viens pats podnieks — A. Saliņš. Kopš 1958. g. darbnīcā strādā jau trīs cilvēki. Kolektīvās saimniecības podnieku darba tehnoloģijā vēl nav notikušas būtiskas izmaiņas, tās vērojamas darba organizācijā un apmaksā.

Kolhoza vadība podnieku darbnīcu apgādā ar nepieciešamo transportu un mehanizētai mālu sagatavošanai vajadzīgo vilcējspēku. Podnieku rīcībā vienmēr ir zirgs. Arī podniecībā nepieciešamo izejvielu — svina, vara u. c. iegādes jautājumus palīdz kārtot kolhoza vadība. Tātad zudis podniecības individuālais raksturs, kas pirmspadomju laika amatniekiem nereti sagādāja lielas grūtības.

Apmaksu par padarīto darbu podnieki līdzīgi pārējiem arteļa biedriem saņem par izstrādes dienām, kuras aprēķina pēc sagatavoto un izdedzināto trauku daudzuma. Bez tam vēl par katru izdedzināto cepli podnieki saņem atsevišķu piemaksu. Tā rezultātā meistara izpeļņa mēnesī svārstās ap 150 rubļiem.

Kolhoza podnieku produkcija galvenokārt aprobežojas ar saimniecībā lietojamo trauku ražošanu. Viņi darina ievārijuma un piena podus, krūzes, bļodas, arī puķu podus. Dekoratīvos darinājumus — ziedu vāzes, sienas šķīvjus u. c. Lejasciema podnieki nedarina. Lejasciema un apkārtnes iedzīvotāji tos iegādājas Lejasciema un Gulbenes kultūrpreču veikalos, kas bagātīgi apgādāti ar Rīgas kombināta

«Māksla» un Tukuma rajona rūpkombināta keramikas darbnīcu gaumīgajiem ražojumiem. Kolhoza podnieku ražotā produkcija tiek realizēta vietējā veikalā vai tieši darbnīcā.

* * *

Lejasciema podniecības izaugšanu lielā mērā veicināja Lejasciema straujā veidošanās 19. gs. otrajā pusē. Izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis, tirgus iespējas, pieprasījums pēc amatniecības izstrādājumiem koncentrēja podniekus jaunajā miestā.

Gandrīz visi Lejasciema podnieki bija saimnieku jaunākie dēli, kam vajadzēja atstāt tēva māju. Viņi iemācījās amatu, nopirka zemes gabaliņu, ierīkoja darbnīcu un kļuva par sīkzemniekiem, kuru galvenais ienākumu avots bija podniecība. Strādājot un izvēršot savu darbību, daļa podnieku kļuva par uzņēmējiem, kas darbam algoja strādniekus, bet paši tikai darbu organizēja un realizēja saražoto produkciju. Otrā podnieku daļa palika tādu sīkražotāju līmenī, kas iztika tikai ar savu un savas ģimenes darbaspēku.

Lejasciema podnieku ražojumu sortiments aptver divas grupas — traukus un krāsns podiņus. Šādu sortimentu noteica patērētāju pieprasījums tuvākās un tālākās apkārtnes tirgos, kā arī ceļniecības straujā izvēršanās zemnieku sētās un apdzīvotās vietās 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

Pēc ražošanas rīku un darba paņēmieni attīstības līmeņa Lejasciema podniecība iekļaujas kopējā Vidzemes lauku podniecības novadā. Lejasciema podniecība, tāpat kā pārējā Vidzemes podniecība, ražošanas rīku un darba paņēmieni ziņā stāv pakāpi augstāk nekā Kurzemes un it sevišķi Latgales podniecība. Turpretim mākslinieciskā līmeņa ziņā tā nesasniedz Kurzemes un Latgales podniecību darinājumus.

Lejasciema podniecības nozīme nav ierobežojama tikai ar sava ciema un tuvākās apkārtnes teritoriju. Tai ir zināma nozīme arī visas Vidzemes lauku podniecības attīstībā. Lejasciema podnieku mācekļi, izklīzdami plašā apkārtnē un uzsākdami patstāvīgu darbu, veicināja jaunu podniecību rašanos dažādos Vidzemes apvidos.

Lejasciema podniecība apsīka 20. gs. 20.—30. gados. Plašāka darbība sākās, tikai nodibinoties kolhoziem, kad kolhozā «Darba cilts» izveidoja podnieku darbnīcu, kuras ražojumi apkārtnes iedzīvotājus nodrošina ar saimniecības traukiem.

ГОНЧАРСТВО В ЛЕЯСЦИЕМСЕ

Дз. Фельдмане

ВЫВОДЫ

Один из центров гончарного дела — Леясциемс — возник в 70-е годы XIX в. Развитию гончарного дела в Леясциемсе способствовало его выгодное географическое положение (расположен на пересечении нескольких крупных дорог), обусловившее хороший сбыт ремесленных изделий. В Леяс-

циемсе стекались гончары окрестных хуторов и населенных пунктов.

В последней четверти XIX в. среди гончаров наблюдалось расслоение. Из их среды выделились гончары-предприниматели, эксплуатировавшие труд наемных рабочих и своих учеников. Гончары-предпри-

ниматели занимались лишь организаторской стороной дела и вопросами сбыта продукции и принимали очень небольшое участие непосредственно в производственном процессе. Другую часть гончаров составляли мелкие производители, выполнявшие все работы сами или привлекавшие к этому членов своих семей.

В Леясциемсе встречаются 3 вида гончарен. У бедных ремесленников гончарни или размещались в одном из помещений жилого дома, или сооружались отдельные небольшие мастерские с одним помещением. Мастерские гончаров-предпринимателей состояли из рабочего помещения, кладовой для хранения готовых изделий и помещения для гончарной печи. При мастерских имелись также небольшие комнаты, где жили наемные работники и подмастерья.

Гончарные печи, встречающиеся в Леясциемсе, относятся к типу закрытых гончарных печей, распространенных по всей Видземе, и резко отличаются от открытых гончарных печей латгальских и курземских гончаров.

В Леясциемсе, как и во всей Видземе, гончары употребляли только жидкую глазурь. По орудиям труда и приемам работы леясциемские гончары так-

же не обнаруживают значительных различий с видземскими гончарами.

Леясциемские гончары производили в основном 2 вида продукции: хозяйственную посуду и изразцы для печей, пользовавшиеся большим спросом в имениях и у окрестных крестьян.

Уровень развития средств производства и приемов работы гончаров в Леясциемсе, так же как вообще гончарное дело Видземе, был выше, чем гончаров Курземе и особенно Латгалии. Но по своему художественному выполнению изделия леясциемских гончаров были значительно ниже изделий курземских и особенно латгальских гончаров.

Леясциемс, как один из центров сельского гончарного дела, сыграл известную роль в развитии гончарства в Видземе.

В Леясциемсе после установления Советской власти на базе мастерской бывшего гончара-предпринимателя Балтыня была организована гончарная мастерская сельскохозяйственной артели «Дарбапилтс». Она снабжает колхозников и окрестных жителей глиняной посудой. Декоративную же керамику леясциемцы покупают в сельмаге, куда поступают изделия комбината «Максла» и др.

SALDŪDEŅU ZVEJA LEJASCIEMĀ UN BEĻAVĀ

19. gs. OTRAJĀ PUSĒ UN 20. gs.

S. Cimermanis

Zvejniecība ir viens no senākajiem cilvēku nodarbošanās un uzturlīdzekļu iegūšanas veidiem. Gadu tūkstošiem ilgā vēsturiskās attīstības gaitā zvejas paņēmieni un rīki attīstījušies un veidojušies atbilstoši sabiedrības ražošanas spēku attīstībai un augošajām prasībām. Tādējādi zvejniecības rakstura, darba rīku un paņemienu pētīšana Latvijā vai tās atsevišķās vietās var sniegt ziņas tautas saimniecības vēstures pētniekiem.

Kā visai interesanta vieta zvejniecības lokālās vēstures jautājumu risināšanai uzmanību saista Gulbenes rajona ziemeļu daļa — Lejasciems un Beļava, kur saglabājušās daudzas interesantas etnogrāfiskas parādības. Šajās vietās ir arī daudz iekšējo ūdens baseinu — upju un ezeru, kas veicinājuši zveju kā vienu no iedzīvotāju nodarbošanās nozarēm.

Sodien Lejasciema un Beļavas ezeros zvejo Valsts 19. zvejas brigādes kolektīvs. Brigādē ietilpst 13 zvejnieki, kas apgādāti ar moderniem iekšējo ūdeņu zvejas rīkiem — velkamajiem vadiem, dažādiem tikliem, murdiem u. c.

Bez tam Lejasciema un Beļavas apkārtnes ūdeņos zveja saglabājusies arī kā vietējo iedzīvotāju brīvo brīžu nodarbošanās. Kolhoznieki zvejo tikai savai vajadzībai un saglabājuši daudzus senus vienkāršus zvejas rīkus un paņēmienu. Šo zvejas rīku pētīšana un iegūto ziņu salīdzināšana ar attiecīgiem citu tautu materiāliem var dot pavedienu ne vien latviešu tautas materiālās kultūras un dzīves veida, bet arī etniskās vēstures jautājumu risināšanai. Lejasciems un Beļava šajā ziņā izraisa interesi tāpēc, ka atrodas robežjoslā starp Ziemeļvidzemi, kur spēcīgi jūtama igauņu kultūras ietekme, un Dienvidvidzemi. Bijušie Lejasciema un Beļavas pagasti tieši robežoja ar bijušajiem Ilzenes un Zeltiņu pagastiem, kur vēl 19. gs. otrajā pusē bieži dzirdēja runājam somugru valodu grupai piederošu valodu.

Sajā rakstā apkopotas autora iegūtās un dažu avotu ziņas par saldūdeņu zveju Lejasciema un Beļavas apkārtne 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. Iespējams, ka šie materiāli citu nozaru pētniekiem sniegs papildu ziņas Ilzenes un Zeltiņu apkārtnes

minētajā valodā runājošo iedzīvotāju etniskās piederības jautājumu skaidrošanai.

Materiāli par zveju Lejasciema un Beļavas apkārtnē vākti 1956., 1958. un 1960. g. Tie glabājas Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Etnogrāfijas sektorā. Dažas ziņas 1928. g. ieguvuši arī bij. Pieminekļu valdes darbinieki. Visbagātākās ir ziņas par Sinoles, Ozolkalna, Lejasciema un Beļavas c. p., kur atrodas vairākas nozīmīgas zvejas vietas, kā Pintēļu jeb Lisas, Augulienas, Sudalu ezeri, Gauja, Tirza u. c. sikākas upītes. Te daļēji pieder arī Ludzas ezers.

Līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai zvejas tiesības Vidzemē, tai skaitā arī Gulbenes rajonā, kā feodālo privilēģiju paliekas piederēja muižniekiem,¹ kas varēja tās iznomāt jebkuram zvejniekam. Turpretim zemnieku zvejas tiesības bija visai ierobežotas. Zemnieks savu māju robežās esošajos ūdeņos varēja netraucēti zvejot vienīgi tad, ja reizē ar mājām viņam bija pārdots arī attiecīgais ūdens baseins vai zvejas tiesības tajā. Ja zvejas tiesības pirms māju iepirkšanas bija paredzētas vaku grāmatā kā klaušu zemnieka tiesības, tad zemnieks tās paturēja arī pēc māju iepirkšanas. Vienīgi gadījumā, ja māju iepirkšanas līgumā bija norādīts par zvejas tiesību nepārdošanu, tās piederēja muižai. Bez īpašām atļaujām zemnieki savu māju robežās varēja zvejot līdz upes vidum vienīgi t. s. «klajās kuģošanas upēs». No tādām Gulbenes rajonā ir tikai Gauja. Makšķerēt tajā varēja ikkatrs jebkurā vietā.²

¹ Raksturīgs ir 1879. g. dzimušā Kārļa Balbārza stāstījums: «Pirms 1900. g. visi ezeri piederēja muižai. Upes, kas gāja caur muižas zemī, arī piederēja muižai. Ja arī mājas bija iepirktas par dzimtu, ūdeņi — gan upes, gan ezeri piederēja muižai. Tomēr zvejot gāja katrs, neprasot muižai atļauju. Tas, protams, bija tad, kad zvejoja savai vajadzībai. Zivis dažs aiznesa arī uz krogu pārdot. Ar ziemas vadu nedrīkstēja zvejot» (E 11, 1470, Lejasciema c. p. «Targupē»).

² Ierobežoto zvejas tiesību dēļ starp muižu un zemniekiem izcēlās daudz nesaskaņu. Muižnieki centās apķīlāt vai citādi sodīt neatļautā zvejošanā pieķertus zemniekus. Lai zemniekus plašāk iepazīstinātu ar zvejas tiesībām, laikraksta «Baltijas Vēstnesis» 1879. g. 16. nr. tika ievietots raksts «Zvejošanas nosacījumi Baltijas privātlīkums». Tajā samērā sīki analizēti noteikumi par zvejas tiesībām un veidiem dažādos ezeros un upēs.

Ierobežotās zvejas tiesības, samērā nelielie ūdens baseini un galvenokārt šaurās zivju tirgus iespējas nosacīja zvejniecības raksturu. Vietējiem iedzīvotājiem tā bija papildu nodarbošanās, kuras uzdevums bija padarīt bagātāku zemnieku ģimenes uzturu. Mazāka bija zvejas kā peļņas avota nozīme. Zivis galvenokārt pārdeva krogos, gadatirgos u. c. Nedaudz pastāvīgākas zivju pārdošanas iespējas bija bieži apdzīvotās vietas — Lejasciema apkārtnes zvejniekiem.³ Šādi zvejnieki visvairāk zvejoja vasarās ar savā apkārtnē parastiem, ūdeņiem un zivju dzīves veidam piemērotiem rīkiem.

Profesionālie zvejnieki, kam zveja bija galvenais ienākumu avots, parādījās tikai ziemās. Visbiežāk tie bija iebrucēji krievi no Pleskavas un citām tuvējām guberņām, kas no muižām bija nonomājuši ezerus ziemas zvejai. Iestājoties ragavu ceļam, tie ar saviem zvejas piederumiem ieradās nomātajos ezeros, apmetās kādās mājās vai muižā, nolīga strādniekus un sāka zvejot. Latvieši — vietējie saimnieki ezerus sākuši nomāt tikai pašās 19. gadsimta beigās,⁴ tomēr neatteikdamies no savas galvenās nodarbošanās — zemkopības.

Lejasciema un Beļavas ūdeņi bijuši zivīm ļoti bagāti. Tāpēc vecāko ļaužu atmiņās vēl saglabājušies vairāki visai primitīvi zvejas paņēmieni, kas pieredzējam un veiklam zvejniekam nodrošinājuši ievērojamu lomu.

Viens no šādiem paņēmieniem bija visā Latvijā un arī kaimiņu tautām pazīstamā zivju sišana zem ledus. Zivis sist gāja rudenos kailsalā, kad ledus biezums sasniedza 2,5—4 cm. Upē vai ezerā uzmeklēja iespējami mazāk aizaugušu 30—45 cm dziļu vietu, kas bija pārklāta ar tīru, labi caurredzamu ledu. Šādos apstākļos labi varēja redzēt zem ledus gulošās zivis. Dziļas un zālēm aizaugušas vietas zivju apdullināšanai nederēja, jo trieciena radītais ūdens spiediens nenokļuva līdz zivij.

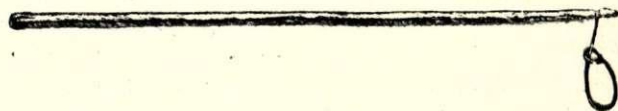
Zivju sišanai izgatavoja īpašu vāli. Kātā ielika nozāģētu koka kluci ar 15—20 cm lielu diametru. Jo lielāka bija vāles virsma un saskares laukums ar

ledu, jo uzsiens labāk apdullināja zivis. Zvejnieks lēnām, lai neizbaidītu zivis, gāja pa ledu un vēroja, kur guļ zivis. Ar vāli vajadzēja uzstīt pa ledu tieši virs zivs. Lai zivi apdullinātu, bija jāievēro gan ūdens dziļums, gan zivs lielums: jo zivs bija lielāka un dziļāk tā gulēja, jo spēcīgāk nācās sist. Apdullinātās zivis no ūdens izvilka pa āliņģi, ko ledū izcirta ar vedgu⁵ vai cirvi.

Tiklīdz uzsnīga vai ledus kļuva biežāks, zivju sišanu izbeidza. To nepraktizēja arī pavasarī, kad ledus bija necaurredzams, trausls vai pēc uzplūdiem neuzsala pietiekamā biezumā, lai izturētu cilvēka svaru un sitiena spēku. Zivju sišana zem ledus kā īpašs zvejas veids izbeigusies ap 1935. g.⁶ Tagad ar to nodarbojas tikai zēni.

Kā seno primitīvo zvejas veidu palieku Lejasciema un Beļavas apkārtnes iedzīvotāji vēl atceras seklā ūdeņi gulošu lidaku ķeršanu ar cilpām. 4—5 iespējami garākus zirga astrus pārlieta uz pusēm un nopina gludu auklu, tās galā atstājot cilpu. Caur to izvēra sapīto daļu, kuras brīvo galu piesēja taisnam, 2—4 m garam koka kātam (1. att.). Lai aukla labi un viegli slidētu caur cilpu, tajā nedrīkstēja būt mezgli un negludumi.

Zvejnieks ar sagatavotu cilpu lēnām gāja pa upes vai ezera krastu vai arī klusām brīdā pa seklām vietām un vēroja, kur guļ lidakas. Atkarībā no piekļūšanas iespējām (upes platuma, krastu augstuma u. c.) izvēlējās arī cilpas kāta garumu. Zivīm centās pieiet no sāniem un nemanot no priekšas uzmaukt cilpu pāri galvai. Tiklīdz tas bija izdarīts, cilpu tūlīt rāva uz augšu. Iztraucētā lidaka, uz priekšu skriedama, cilpu vēl vairāk savilka, un zvejnieks zivi izcēla no ūdens. Zveja ar cilpām bija jāveic ļoti uzmanīgi, jo lidakas viegli varēja aizbēgt. Tādēļ šo zvejas veidu lietoja tikai konkrētā izdevīgā gadījumā, kā arī ūdeņos, kur mājāja daudz lidaku. Tā praktiskā nozīme bija niecīga. Sodiens zveju ar cilpām nav izdevies novērot.

1. att. Zivju ķeramā cilpa.

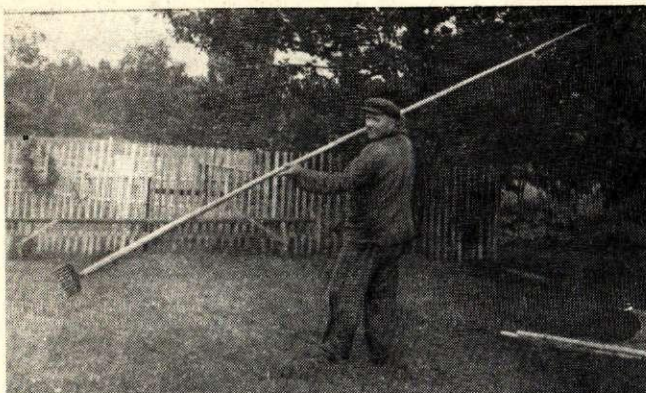
Plaši pazīstams zvejas veids bija lidaku, plaužu, liņu duršana ar žebērkli. Visvairāk dūra lidakas pavasaros nārsta laikā un rudenos. Vasarās ar šo zvejas veidu nodarbojās mazāk. Pazina divus žebērķļa

³ «Senāk apkārtnē nav bijuši cilvēki, kas partikuši tikai no zvejas. Vienīgi tagad, pēc kara ir arteļu zvejnieki, kas galvenokārt nodarbojas ar zveju. Parasti zvejoja pa brīvo laiku, kad nu iznāca vai kad iegribējās zivju» (E 11, 1469, «Targupē»). Šādas ziņas sniedza arī 1905. g. dzimušais Arvids Libietis Vecgulbenes c. p. «Gobiņās» un 1901. g. dzimušais Alfrēds Kamaners Litenes c. p. «Liniņos».

⁴ Kārlis Balbārdis: «Vienīgi ziemā atbrauca vada zvejnieki. Sākumā tie bijuši krievi — iebrucēji no Pleskavas puses. Viņiem ar muižu bijis kāds nolīgums. Tad ziemā atbraukuši un zvejojuši. No izvilktajām zivīm pusi atdevuši muižai, otru pusi paturējuši sev. Ap 1895.—1900. g. ezerus sākuši uz pusi nomāt arī vietējie latvieši, kas Pleskavā pirkuši tiklu gabalus, te sašuvuši un tad gājuši zvejot» (E 11, 1470). «Vecgulbenei 4 ezeri. Lielākais Mieziņu ezers, pusotru versti garš. Zveju izdara ziemu atbraukuši zvejnieki ar muižu uz pusēm, kas muižai ienes ap 100 rubļu ienākumu. Stāmerienas, Ludzas un Pogū ezeri ir dziļi, pa lielākai daļai dūņainu dibenu, stipri niedrēm pieauguši. Te zveju iznomā uz visu gadu, kas Stāmerienas muižai nes 100 rbļ.» («Dienas Lapa», 1887., 101. nr.). Līdzīgas ziņas par ezeru nomāšanu iegūtas arī Limbažu, Valkas, Madonas, Krustpils u. c. Vidzemes rajonos. Krievu zvejnieki — ezeru nomnieki zvejoja arī Igaunijas ezeros. (Skat. A. X. Моора. Эстонско-русские отношения в XVIII—XX вв. по данным этнографии. — КСИЭ, XII, М. 1950, 46.—48. lpp.)

⁵ Vedga jeb, kā Gulbenes rajonā to sauc, «vadga» tiek lietota āliņģu izcīršanai. Tā sastāv no kalēja kalta tērauda «asmens» un bērsa «kāta» ar bumbveida pāresninājumu augšgalā. Asmens ielaists kāta apakšgalā izzāģētajā robā, nostiprinot ar skrūvi vai tapu un kāta galam uzdzītu dzelzs riņķi. Pēdējais kātu pasargā arī no plīšanas. Pāresninājums — «galviņa» kāta augšdaļā izveidota, lai vedga neizslidētu no rokām, ja, cērtot ledu, tam nejausi izsit cauri. Lai vedgu vēl vairāk nodrošinātu pret izslidēšanu, galviņa izurbtajā caurumā izver cilpveidā sasienu auklu. Cērtot ledu, auklu uzmauc rokai. Vedgu tur abām rokām (E 11, 1401, Beļavas c. p. «Maķešos» un E 11, 1397, Ozolkalna c. p. «Spalvas»).

⁶ E 11, 1442, Beļavas c. p. «Maķešos».

2. att. Lidaku duršanas demonstrējums Beļavas c. p. «Ezerkalnā».

zvejas paņēmienus: zivju duršanu dienā un duršanu naktī uguns gaismā, t. s. lāktošanu.⁷

Dienas gaismā zvejnieks ar žebērkli rokās brida pa uzplūdušajam pļavām un vēroja, kur griežas nārstojošās lidakas. Piekļūstot sasniedzamā attālumā, ar žebērkli mēģināja zivis nodurt (2. att.). Lidakas meklēja arī uzplūdušajos grāvjos, upītēs u. c. vietās, kur tās siltākā ūdenī nāca nārstot.

Naktī pie uguns gaismas lidakas dūra, brienot tāpat kā dienā vai arī braucot ar laivu. Brienot par gaismas avotu izmantoja bērza tāsis, ko aptina ar zaļa koka nūjiņu. Braucot ar laivu, tai vidū šķērsām pārlīka, dēļus, uz kuriem noklāja velēnas. Uz velēnu klāsta dedzināja saskaldītus sveķainus priežu celmus vai saknes, kas deva spēcīgu gaismu. Dažkārt malku salika īpašā kalēja kaltā turētājā — ķesēlē, ko nostiprināja laivas priekšgalā. Ar laivu parasti brauca divatā: viens no zvejojājiem stāvēja laivas priekšgalā un vēroja zivis, otrs pakalgalā ar žebērķļa kātu lēnām virzīja laivu uz priekšu.⁸

⁷ Kārlis Balbārdis: «Duršana parasti notika pavasaros nārsta laikā un rudenos septembra beigās, oktobrī. Tad lidakas nāk malā vēsākā ūdenī un guļ ezera meldros — niedrēs. Pavasarī nārsta laikā dūra pa uzplūdušām pļavām, grāvjiem, upītēm, kur lidakas siltākā ūdenī nāca nārstot. Pavasarī naktī dūra reti, jo ūdens uzplūdis duļķains un grūti redzēt. Dienā labāk redzēt, jo, kur lidakas griežas, tur ūdens virpuļo. Vasarā lidakas ar žebērkli nedūra. Ejot pavasarī lidakas durt, vilka kājās liepu lūku vīzes, satina kājas līdz ceļgaliem ar autiem. Mugurā vilka garu mēteli» (E 11, 1464).

Litenietis Alfrēds Kamanders: «Ar žebērkli dūra lidakas arī dienā nārsta laikā, jo tad lidakas sāk griezties uz riņķi un tām nemanot var pieiet. Pēc nārsta laika dienā nevar piebrist, vienīgi ar laivu kādreiz izdodas piebraukt un izsekot.» (Sal. E 11, 1442, Beļavas c. p. «Maķešos»; E 11, 1443, Beļavas c. p. «Ezerkalnā».)

⁸ Alfrēds Kamanders: «Duršana visvairāk notiek naktī, kad brauc ar laivu pa upi vai ezeru. Laivas malām tieši tās vidū pārlīc kādus dēļišus cieši citu blakus citam. Virs dēļišiem saliek velēnas, lai pelni un ogleš nekristu laivā un tā neaizdegtos. Uz velēnām saliek un aizdedzina «sveķelus» (sveķaini priedes celmi vai saknes — S. C.), kas gaišāk un spēcīgāk deg. Uguni sakur labi lielu. Gaisma krita laivai priekšā un uz sāniem. Laivā brauca divatā. Viens no zvejniekiem stāvēja laivas priekšgalā un vēroja ūdeni priekšā un vienos laivas sānos (sānus vēroja pēc savstarpējas norunas). Otrs stāvēja laivas pakalgalā un ar žebērķļa kātu lēnām, lai ūdens neplūnkšķ, var paspēt ieskatīties un durt, dzina laivu uz priekšu. Pie zvejas ar žebērkli

Konstatēti divējādi žebērķļi:⁹ divposmu (3. att.) un viengabala (4. att.). Divposmu žebērķļi, domājams, ir senāks žebērķļu veids.¹⁰ Katram žebērķļa posmam ir trīs zari ar atkarpēm galos. Posms izkalts no trim dzelzs un tērauda stienīšiem, kas vispirms izveidoti kā atsevišķi zari. Attiecīgi izliecot, zaru gali sakalti kopā, izveidojot posma kātu ar atkarpi sānos posma nostiprināšanai žebērķļa koka kātā. Lai žebērķlis stingrāk turētos kātā, tā sānos izgriezta rievu žebērķļa dzelzs daļas ielaišanai. Pēc tam kāta galu vēl apsēja ar stiepli vai auklu.

Viengabala žebērķlim bija 9—14 zari ar atkarpēm, galva un kāts. Galva bija lielāku vai mazāku izmēru taisnstūrveida dzelzs plāksne. Tajā izurbtos caurumos bija iedzīti un atkniedēti (5. att.) vai arī atliekti zari. Dažkārt zari bija piekniedēti galvai no sāniem (6. att.). Kāts bija izveidots gan no viena gabala ar galvu (6. att.), gan piekniedēts pēdējai (5. att.). Dažkārt kāts bija izveidots kā uzmava (5. att.). Uzmavā iedzina 3—4 m garu, taisnu egles koka kātu.

Žebērķļus kala kalēji vai arī paši zvejnieki, kas prata kalēja amatu un kam mājās bija vajadzīgie darba rīki. Par žebērķļa izkalšanu Sudalu ezera apkārtnē ap 1900. g. maksājuši 0,5 rbļ.¹¹

Iemīļoti un bieži sastopami bija bridņu tipa zvejas rīki. To lietošanā izšķirami 2 veidi: 1) zveja ar iedzīšanu un 2) zveja ar aplenkšanu. Vienkāršāks ir pirmais veids — zveja ar iedzīšanu, kuras elementārākais rīks ir t. s. ķesele. Tā atrasta divos variantos. Biežāk sastaptā veida ķesele¹² sastāv no lazdas, egles, paegļa vai bērza priekšējā loka,¹³ lazdas, kārkļa

airus nelietoja, jo tos nebija kur likt (airu nolikšanas vietā ugunskurs), sēdot nevar labi redzēt ūdeni zivis un durt, airēšana rada troksni un izbaida zivis. Ar laivu brauca tikai sekļajā ūdenī gar zālaino malu, lai var redzēt dibenu. Brauca arī pa retākām zālēm. Zivis no uguns nebēg, kaut arī dzird laivu. Dažreiz gadās, ka lidakas tieši nāk uz uguns gaišumu, kur tās viegli nodurt. Dažiem laivas priekšgalā bijusi kalēja kalta «uguns uzkaramā ķesele», ar kuru apgaismoja tikai laivas priekšgalu.»

Kārlis Balbārdis: «Rudenī dūra tikai tumšās naktīs, braucot pa ezeru ar laivu. Ar laivu brauca tik dziļi, kamēr ar uguni var redzēt dibenu. Brauca gan zālainās, gan klajās vietās. Lidakas no uguns daudz nebaidījās. Ezera brauca, kad bija pilnīgi tumšs. Vecie tēvi teikuši, ka vislabākais lidaku duršanas laiks esot naktī ap 23—24, jo tad lidakas vislabāk guļot, pie tam mierīgā laikā. Pirms un pēc šī laika lidakas vairāk staigājot. Brekšus visvairāk dūra rudenī — oktobrī pirms ezera aizsalšanas. Dūra tāpat kā lidakas naktī, braucot ar laivu un apgaismojot ar uguni. Brekšus vislabāk durt bija tad, kad pūta dienvidu vējš. Brekši visvairāk uzturējās, kur bija smiltis. Arī vēdzeles dūra ar žebērkli, visbiežāk rudenos, braucot naktī ar laivu» (E 11, 1464; Lejasciema c. p. «Targupē»).

⁹ Augulienā (E 11, 1434), Lejasciemā («Silamiķelos», «Umaros», E 11, 1465), Beļavā («Maķešos», E 11, 1442) to sauc «žebērķlis»; Lejasciemā («Targupē», «Jaunjānužos», E 11, 1464 un 1461) «žaberklis»; Beļavā («Ezerkalnā», E 11, 1443), Litenē («Liniņos») «žabarklis», arī «duramais».

¹⁰ Kārlis Balbārdis atceras laiku, kad Lejasciema apkārtnē lietoti tikai divposmu žebērķļi. Viengabala žebērķļus sākuši kalt ap 1900. g. (E 11, 1464). Antons Kļaviņš (dz. 1894. g.) atceras, ka viņa jaunībā lietoti abi žebērķļu veidi (E 11, 1461). Līdz šim divposmu žebērķļi atrasti vienīgi Lejasciema apkārtnē.

¹¹ E 11, 1464, Lejasciema c. p. «Targupē».

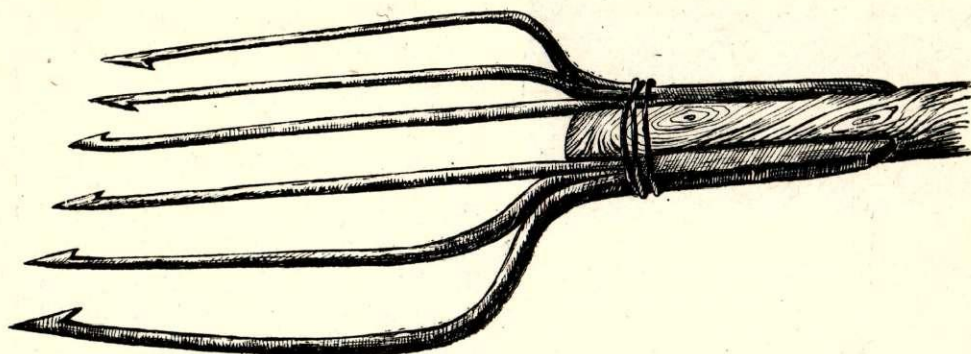
¹² Lejasciema c. p. «Jaunjānužos» (E 11, 1514), Sinoles c. p. «Bebrupos» (E 11, 1600) u. c.

¹³ Lejasciema c. p. «Jaunjānužos» to sauc «loks», Sinoles c. p. «Bebrupos» — «stīpa».

vai egles turamā koka¹⁴ un tikla¹⁵ (7. att.). Lai loks neiztaisnotos, tā gali savilkti ar linu auklu. Auklas vidusdaļa piesieta pie turamā koka apakšgala. Loka vidusdaļā ir cilpa, caur kuru izbāzts turamais koks tā, lai tas varētu kustēties un būtu iespējams atbilstoši

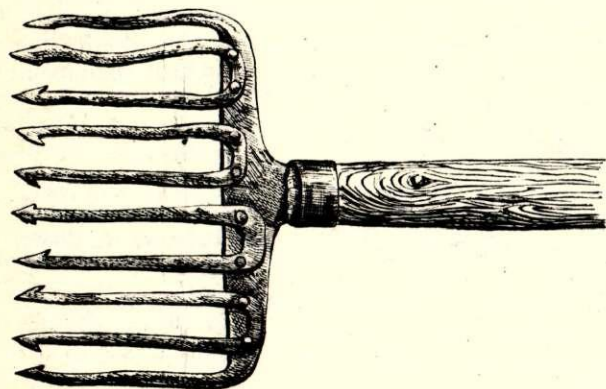
«Karvai» līdzīgas konstrukcijas ķeseles konstatētas Viļakas un Balvu apkārtnē,¹⁷ Limbažu, Valkas,

¹⁷ Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra, I. Rīgā, 1942., 39. lpp.

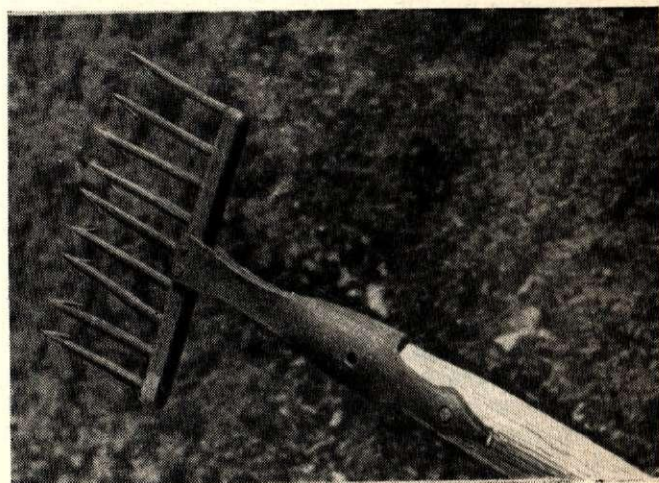

3. att. Divposmu žebērklis Sinoles c. p. «Silamiķeļos», kalts ap 1900. g.

ūdens dziļumam un dibena reljefam regulēt ķeseli. Ķeseles tikla daļa maisveida, ar garu, tievu asti, lokam piesieta ar linu diegu vai auklu, to izverot caur tikla acīm un aptinot lokam. Ķeseles astes šaurais gals aizsiets ar aukliņu.

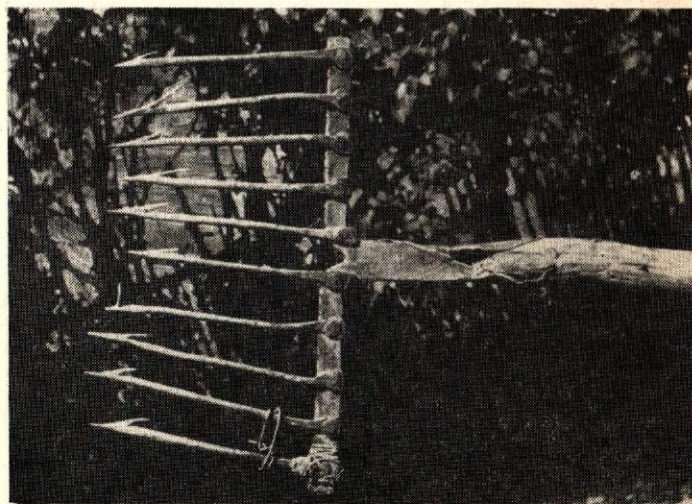

4. att. Zebērklis Beļavas c. p. «Ezerkalnā», kalts ap 1910. g.

5. att. Zebērklis Lejasciema c. p. «Umaros», kalts ap 1915. g.

Otrs ķeseļu veids, t. s. karva¹⁶ (8. att.) līdzīgi pirmajam sastāv no priekšējā loka, turamā koka un tikla. Atšķirībā no pirmajām ķeselēm «karvas» tikls pārstiepts trim egles klūgām, kuras kopā ar loku veido ķeseles rāmi. Klūgu priekšgali apliekti lokam un liekuma vieta pārsieta ar auklu.

6. att. Zebērklis Lejasciema c. p. «Jaunjānužos».

¹⁴ Lejasciema c. p. «Jaunjānužos» — «dalbiņa», «pieturas dalbiņa», Sinoles c. p. «Bebrupos» — «kāts».

¹⁵ Lejasciema c. p. «Jaunjānužos» — «audums»; Sinoles c. p. «Bebrupos» — «tikls». Bez tam kā atsevišķas ķeseles daļas ar īpašiem nosaukumiem jāatzīmē: ieeja («Jaunjānužos» — «vorazs», retāk — «mute») — šo nosaukumu apkārtnē parasti nelietojot («Bebrupos» — «mute») — un noslēguma daļa (abās vietās — «aste»). Visa ķesele kopā «Jaunjānužos» senāk saukta par «bruģīti» vai, pareizāk, «upes viencilvēka bruģīti» (nosaukums «ķesele» sācis ieviesties ap 1905. g.); «Bebrupos» — «grūstuve».

¹⁶ Atrasta Lejasciema c. p. «Umaros» (E 11, 1508). Nosaukums «kōrvis» dzirdēts arī netālajos «Jaunjānužos». Daļu vietējie nosaukumi: priekšējais loks — «loks», rāmja klūdžiņas — «stīpas», turamais koks — «turamais», ieeja — «mute», beigu daļa — «tiklis».

Cēsu, Alūksnes, Madonas, Krustpils u. c. rajonos.¹⁸ Rīku nosaukumi ļoti dažādi, piemēram, Limbažu raj. «līvis», Valkas — «kabriņš», Madonas, Krustpils — «veda», Balvos — «murda», Viļakā — «krits» u. c.

Interesi izraisa 1957. g. etnografiskajā ekspedīcijā Vitrupē un Liepupē atrastās šādas konstrukcijas ķeseles, ko te sauc par «līvi» vai arī par «viencilvēka upes līvi». Tāpat šādu ķeseli sauc Aumeistaros¹⁹ un Džerbenē. Nosaukumu «līvis» šim rikam nav izdevies dzirdēt ne Lejasciema, ne Beļavas apkārtnē. Pat Ilzenē un Zeltiņos, kā arī Gaujas krastā esošajā Līvesciemā nosaukumu «līvis» nezina. Te «karvas» veida ķeseli sauc par «bruģi».²⁰

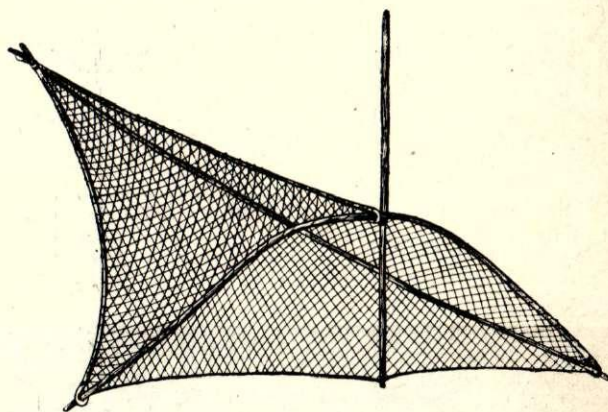
Ar ķeselēm zvejoja pa vienam vai divatā mazās upītēs, pie ceriem, siekstām, akmeņiem, pakrastēs, kur dzīvoja zivis un vēži. Zvejnieks, brizdams ūdenī, pielika ķeseli krūmam, siekstai utt.; ar vienu roku turot rīku, ar otru baidīja zivis. Zvejojot divatā, viens vadīja ķeseli, otrs baidīja zivis. Šim nolūkam izmantoja nelielu dukuru (9. att.), ko Lejasciema apkārtnē sauc par «biķi», «upes biķi», retāk — par «dukuru». Mazās tērcītēs, kuras ar ķeseli varēja pilnīgi aizsprostot, viens zvejnieks turēja ķeseli ar muti pret straumi, otrs no augšas dukurēja un dzina zivis ķeselē. Sajuzdams zivis vai vēzus ķeselē, zvejnieks to izcēla no ūdens un izņēma lomu. Zvejai lielākos ūdens baseinos — upēs, ezeros — ķeseles nebija piemērotas.²¹

Vispārpazīstams un ļoti iemīļots zvejas rīks bija kakažas²² (10. att.). To izgatavošanai ņēma un no sāniem aptēsa divus jaunu eglīšu stumbrus ar dabisku šaknes atkarpi — «kakažu sliedes». To taisnos galus un astes koka apakšgalu kustīgi savienoja ar dzelzs riņķu un cemmju palīdzību.²³ Pie sliedēm un astes koka piesēja vai ar cemmītēm piesita tiklu, kas kopā ar sliedēm veidoja kakažu spārnus.²⁴ Tikla faktiskais platums bija ievērojami lielāks nekā tā piestiprināšanas augstums sliedei un astes kokam. Kakažas uz augšu paceļot, radās tikla pārkare, t. s. «lielumiņš» jeb «slābums», kurā sakrita noķertās zivis (11. att.).

Ar kakažām zvejoja trijatā upju un ezeru zālajnājās malās un ličos visādas zivis gan dienā, gan naktī. Pie katra spārna gala un astes nostājās viens zvejnieks un brida ūdenī apmēram līdz padusēm, kamēr vien ejot varēja virzīt kakažas uz priekšu (12. att.). Viens no zvejniekiem ar kakažu spārnu

7. att. Ķesele Sinoles c. p. «Bebrupos», darināta ap 1945. g.

8. att. Karva Lejasciema c. p. «Umaros», darināta ap 1940. g.

¹⁸ Latvijas PSR ZA etnografu 1957.—1960. g. ekspedīciju materiāli.

¹⁹ A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, II. St. Petersburg, 1918, 670. lpp.

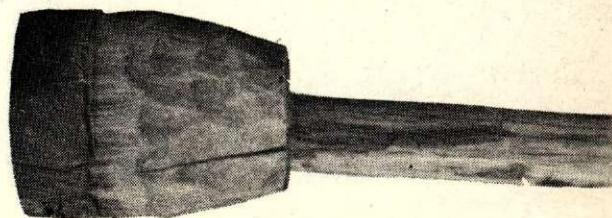
²⁰ Arī ķeseles nosaukums «karva» vai «korvis» sakarā ar zvejas veidu varētu būt cēlies no libiešu «karuz» vai igauņu vārda «karus» — karūsa.

²¹ Sal.: E 11, 1508, Lejasciema c. p. «Umaros»; E 11, 1514, Lejasciema c. p. «Jaunjānužos»; E 11, 1600, Sinoles c. p. «Bebrupos».

²² Atrastas Lejasciema c. p. «Umaros», Ozolkalna c. p. «Ezermaļos» un «Silmalās» (E 11, 2659), Beļavas c. p. «Ezerkalnā» (E 11, 1637). Tās lietotas arī visā pārējā Latvijā.

²³ Vecākais savienojuma veids bijis ar koka tapu bez dzelzs palīdzības (E 11, 1637).

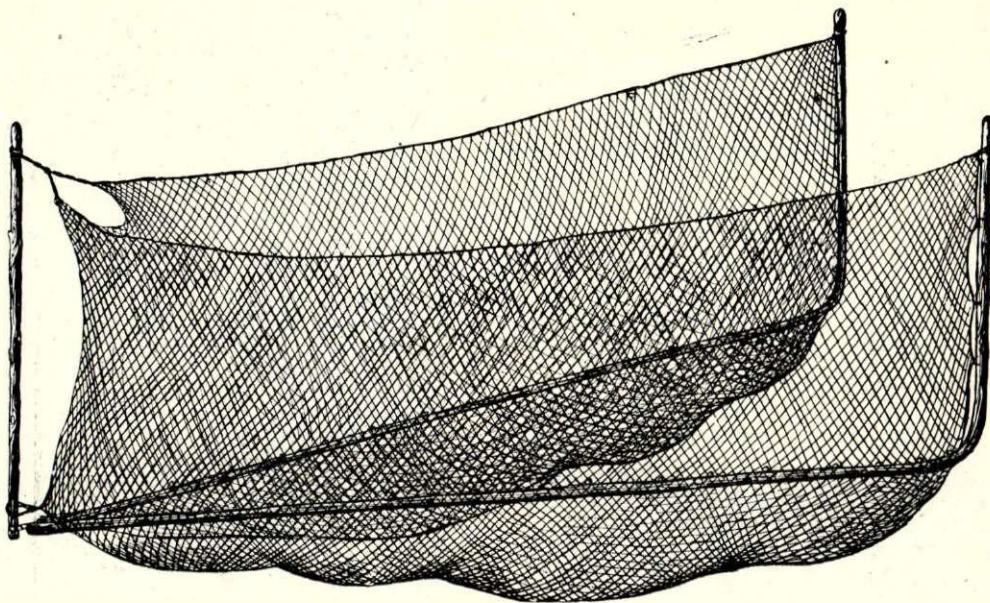
²⁴ Pie astes koka tiklu piestiprināja tikai 2 vietās — nedaudz augstāk par vidu un apakšgalā, pie sliedēm turpretī — visā garumā.

9. att. Dukurs Stāmerienas c. p. «Kokaros».

brida pa priekšu paralēli krastam un vilka zvejas rīku sev līdz. Otrs turēja astes koku un, spiezdams kakažu sliedi pie zemes, bīdīja tās uz priekšu, iedams gandrīz pirmā zvejnieka pēdās. Trešais ar otru spārnu brida netālu no krasta un palīdzēja stumt. Vissmagākais darbs bija kakažu vilcējam. Juzdami

Bilenšteina darbu «Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten» (St. Petersburg, I — 1907, II — 1918) un uz vietas nepārbaudīdams Bilenšteina sniegtos faktus, nepareizi raksturo latviešu kakažas kā tādas, kurām aiz astes koka esot garš āmis. Jāpiezīmē, ka līdzšinējā materiālu vākšanas darbā nevienā no ap-

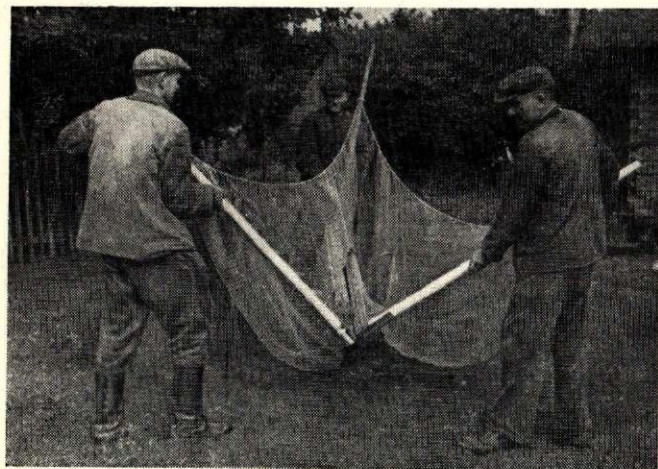

10. att. Kakažas Ozolkalna c. p. «Silmalās», darinātas ap 1947. g.

tīklā zīvis, zvejnieki — spārnu vadītāji — sagāja kopā, izcēla kakažas no ūdens (11. att.) un izņēma lomu.

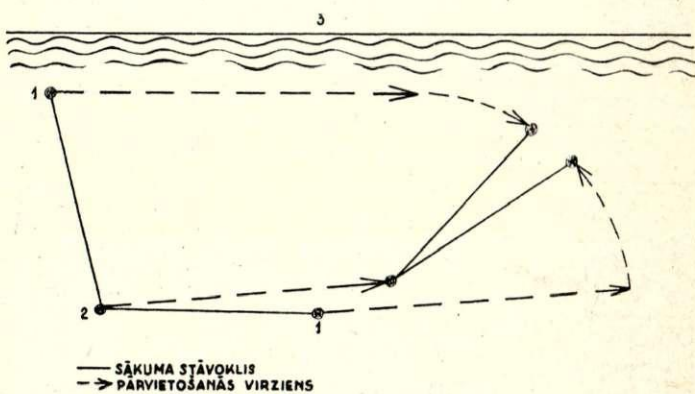
Aprakstītā veidā kakažas sastopamas visā Latvijā. I. Manninens tās parādā arī gandrīz visā Igaunijā, bijušās Novgorodas, Tveras, Pleskavas un Jaroslavas gubernās, Dienvidkarēlijā, Austrumprūsijā un Ziemeļpolijā.²⁵ Tomēr Manninens, balstīdamies uz

²⁵ I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, I. Tartu, 1931, 153. lpp.

11. att. Kakažu izcelšanas demonstrējums Belavas c. p. «Ezerkalnā».

sekotajiem 15 Latvijas PSR rajoniem kakažas ar āmi nav izdevies atrast. Par to nav norādījumu arī bij. Pieminekļu valdes materiālos par 14 bijušajiem Latvijas apriņķiem.

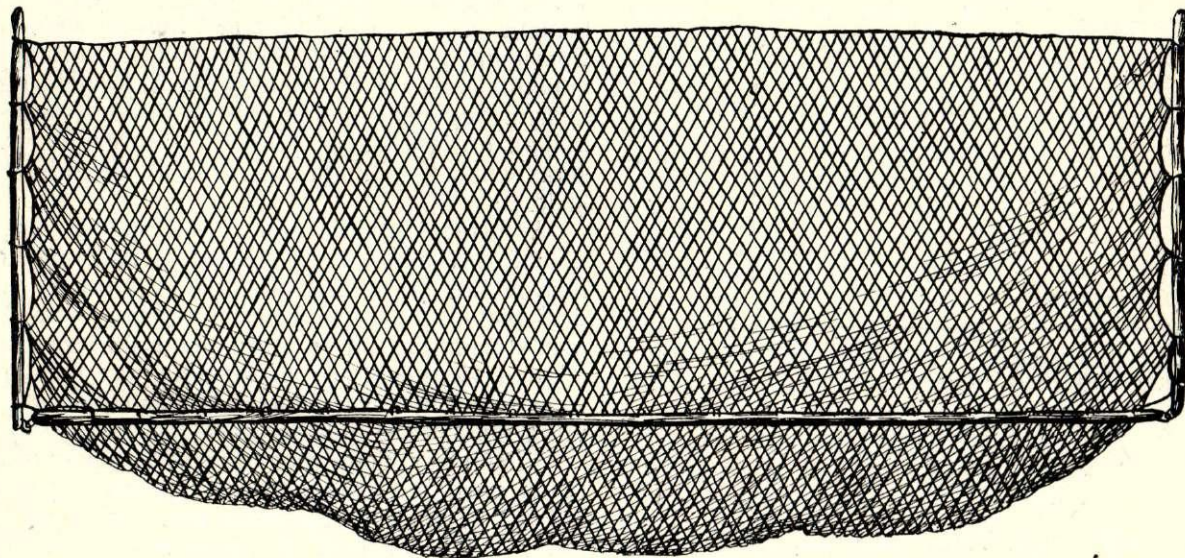

12. att. Shēma zvejai ar kakažām:
1 — spārnu gali; 2 — aste; 3 — krastis.

Latviešu etniskās vēstures pētnieka uzmanību var saistīt zvejas rīku terminoloģija Ziemeļlatvijā. Pašreizējā Gulbenes rajonā konstatēts tikai viens kakažu nosaukums — «kakažas». Rietumu virzienā šis nosaukums no Lejasciema pāri Sinolei, Palsmanei, Grundzālei, Cirgaļu dienvidu daļai iet līdz Vijciemam, kur pilnīgi pāriet Vidzemes libiskajos apvidos parastajā nosaukumā — «kabis», «kabris» utt. Uz dienvidiem nosaukums «kakažas» kā vienīgais turpinās

līdz Vecpiebalgai un Saikavai. Turpretī ziemeļu virzienā nosaukums «kakažas» izbeidzas līdz ar Lejasciema un Beļavas robežām, pārejot krieviski igauņiskajā nosaukumā «kurica» (krievu — курица, igauņu — kuurits), kas dominē, sākot ar Ilzeni un Zeltiņiem, turpinoties Trapenē, Jaunlaicē, Karvā,

Alsviķī utt. Dienvidos tālākais punkts, kurā konstatēts nosaukums «kurica», ir Līsas ezers Beļavā. Acīm redzot šī kakažu nosaukumu maiņa Lejasciema un Beļavas robežās izskaidrojama vienīgi ar igauņu kultūras ietekmi, ar igauņu tautības iedzīvotāju ietekmi uz latviešu kultūru Ziemeļvidzemē. Vēl jāmin, ka no-

13. att. Puskakažas Ozolkalna c. p. «Silmačos», darinātas ap 1950. g.

14. att. Puskakažu sānskats.

saukums «kurica» nav konstatēts Vidzemes lībiskajos apvidos, tāpat kā ziemeļos no Lejasciema un Beļavas nav konstatēts Vidzemes lībiskajos apvidos lietotais nosaukums — kabris, kablis, kabenis u. tml.

Pēc kakažu viena spārņa principa izveidotas t. s. «puskakažas»²⁶ (13. att.). Tās sastāv no «apakšējās kārts», sānu kokiem — «bullišiem» un tīkla. Tīkls piestiprināts pie apakšējās kārts un sānu kokiem tā, lai «slābums» iznāktu vēl lielāks nekā kakažām²⁷ (14. att.).

Puskakažas piemērotas zvejai nelielās upēs, kur ar kakažām to lieluma dēļ nevarēja darboties. Zvejoja divatā, un katrs zvejnieks turēja savu «bullīti». Zvejnieki iebrida upē līdz vidum un šķērsām strau-

²⁶ Atrasta Ozolkalna c. p. «Silmačos» (E 11, 2649). Ziņas par puskakažu lietošanu iegūtas vienīgi Augulienas un Beļavas apkaimē. Turpretim vairākās citās vietās, piemēram, pie Sudala ezera, vecākie zvejnieki neatceras tās redzējuši. Pēc ievāktajām ziņām puskakažas minētajās vietās bijušas gandrīz katrās mājās.

Zvejas rīks ar nosaukumu «puskakažas» konstatēts arī Lubānā, Meirānos, Saikavā, Sāvienā, Praulienā, Vestienā u. c. Vidzemes dienvidu daļā. Zināmas analogijas vērojamas arī Āsteres un Vainižu apkārtņē Limbažu raj., kur principā šādu, bet tīkla izveidojumā nedaudz atšķirīgu zvejas rīku vecākās paaudzes ļaudis atceras redzējuši. Tas parasti saukts par «bridni», retāk — par «bruksni».

²⁷ Zvejojot ar kakažām, zivis tika ielenktas no divām pusēm un bēgšanai palika tikai trešā. Turpretim puskakažas zivju ceļā stājās tikai no vienas puses, kamēr trīs pārejās palika brīvas. Tāpēc tīklam bija jābūt platakam, lai tajā iekļuvušās zivis atrastos it kā maisā un tām būtu grūtāk aizbēgt. Jāpiezīmē, ka kakažu un puskakažu tīklā zivis nesapinas un iekeras tanī vienīgi tīkla «slābuma» dēļ.

mei bīdīja puskakažas sev pa priekšu uz krastu. «Bullišus» turēja slīpi uz savu pusi tā, lai tīkla augšējā aukla būtu vienā līmenī ar ūdens virsu (15. att.). Kad apakšējā kārts bija piebīdīta krastam vai pat iebīdīta pakrastē, zivis jau atradās tīkla «slābumā» un varēja izbēgt vienīgi pāri puskakažas galiem, kurus

meļiem nav izdevies aprakstīt ne Ilzenē, Zeltīņos, Dūrē, Trapenē, Alsvīkī, Jaunlaicēnē, Karvā, ne arī Gaujienā, Zvārtavā, Cirgaļos, Grundzālē u. c. Toties ļoti iemīļots tas zvejai mazajās upītēs uz dienvidiem no Lejasciema un Beļavas.

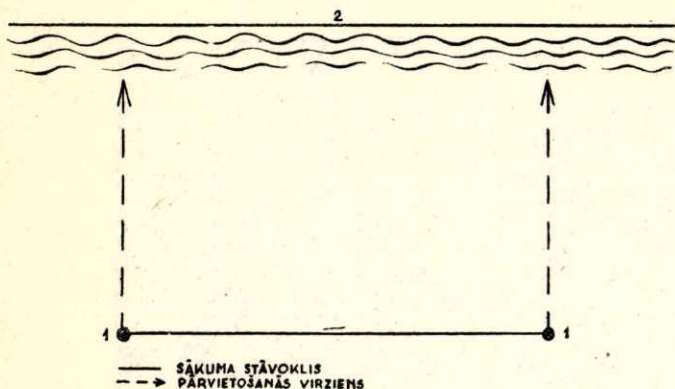
Pēc darbības principa kakažām radniecīgs ir vēl viens brišanas zvejas rīks — t. s. bridenis²⁸ (16. att.). Tas sastāv no diviem spārniem un astes. Iedzirknis brideņa astē redzēts vienīgi Sinoles «Silamiķelos». Spārniem piestiprināti «gala koki», kuriem piesieta velkamā aukla. Koku apakšgaliem piesieta cilpa. Pie spārnu augšējās auklas piesieti priedes, apses, melnalkšņa un ēgles koka pludiņi — «plusiņi». Pie apakšējās auklas — māla vai akmens gremdi, retāk — ķēde.

Ar brideni zvejoja divi cilvēki upēs un ezeros, kur dibenā nav akmeņu un siekstu. Brienot pa ūdeni apmēram līdz padusēm, katrs no zvejojājiem vilka brideni pie sava spārna. Upēs ar spēcīgu straumi brida pret straumi, kas tīklu labi izplēta, un tāpēc zivis tajā iekļuva vieglāk. Brist pa straumi nav izdevīgi, jo tā tīklu saplacina. Kad loms sakrājās tīkla astē, brideni vilka malā un zivis izņēma.

Vilcēji pār vienu plecu pārmēta velkamo auklu un kājas purngalu izbāza caur apakšējo cilpu, tādējādi spiežot brideņa apakšmalu pie zemes un palīdzot vilkt. Velkot brideni, ar vienu roku vilka auklu, ar otru — spārna koku. Par labāko zvejas laiku ar brideni uzskatīja nakti, kad zivis tik daudz nebēga.

Upēs un ezeros gadījuma zvejnieki nereti zvejoja ar liekaču tīkliem — tinām, tās atstājot kādu laiku ūdenī vai arī dzenot zivis tīklos ar dukuru. Ezeru nomnieki zvejoja ar velkamo vasaras vadu.²⁹

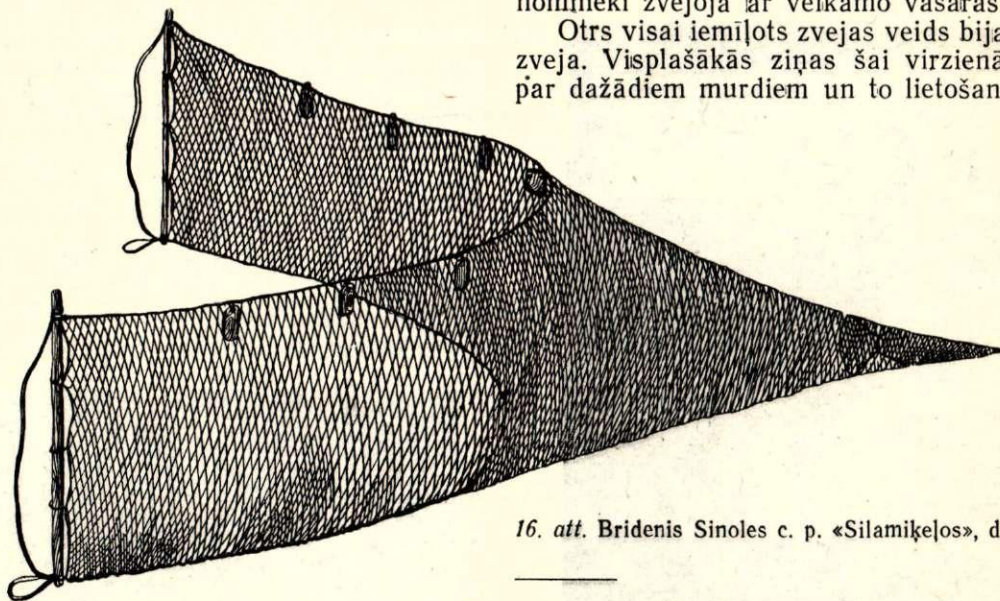
Otrs visai iemīļots zvejas veids bija t. s. aizsprosta zveja. Visplašākās ziņas šai virzienā izdevies iegūt par dažādiem murdiem un to lietošanu. Atrasti divē-

15. att. Zvejas shēma ar puskakažām:
1 — sānu koki; 2 — upītes krasts.

zvejnieks turēja ieslīpi. Tāpēc zvejnieki steigšus pacēla tīklu aiz «bullišiem» augšā un no tā «slābuma» izlasīja zivis.

Puskakažas lietoja arī ezeru piekrastēs seklākās vietās. Tomēr te ar tām zvejojot nebija izdevīgi. Puskakažas var lietot vienīgi no akmeņiem un siekstām

16. att. Bridenis Sinoles c. p. «Silamiķelos», darināts ap 1926. g.

tīrās vietās. Ar tām var arī zvejojot zālēs, kuras ar zvejas rīka apakšējo kārti iespējams piespiest upes vai ezera dibenam. Ja kārts slīd zālēm vai akmeņiem pāri, zivīm iespējams izbēgt pa tīkla apakšu. Ar puskakažām bieži zvejoja nakti, kad zivis neredzēja tīklu.

Arī puskakažas ir viens no tiem zvejas rīkiem Vidzemē, kura izplatības galējā ziemeļu robeža ir Lejasciema un Beļavas apkārtnē. So rīku tālāk uz zie-

²⁸ Atrasts Sinoles c. p. «Silamiķelos» (E 11, 2621). Ziņas par tā lietošanu iegūtas arī Ozolkalna c. p. «Krimos» (E 11, 1477) un Lejasciema c. p. «Targupē» (E 11, 1468). «Silamiķelos» to sauca par «brideni» vai «velkamo tīklu», «Krimos» — par «bradeni», «Targupē» — par «bradnīti» (arī «bradnīts»). Atzīmējams, ka šādi brideni atrasti visā Latvijā un ka tie ir lielo zvejas vadu neliela kopija. Brideņu nosaukumi visai dažādi. Atšķirīgi arī viņu lietošanas paņēmieni, ko galvenokārt nosaka zvejas vietas raksturs.

²⁹ Sos zvejas rīkus un paņēmienus pagaidām nav iespējams plašāk aprakstīt, jo par tiem iegūtas ziņas dažādu iemeslu dēļ vēl visai nepilnīgas. Tie var būt lietoti gan kā brišanas, gan kā aizsprosta zvejas rīki.

jādi murdi — klūgu un diegu. No klūgu mirdiem kā vienkāršākais jāmin t. s. garaste³⁰ (17. att.). Šis murds sastāvēja no priekšējā loka, kuram piesita pēc iespējas garākas 2—3 cm resnas, taisnas kārkla, lazdas vai egles klūgas, kas murda astē sagāja kopā un tika sasietas ar auklu. Bez tam klūgas vēl vairākās vietās savā starpā sapina ar auklu. Garastei iedzirkņa nebija. To lika pavasaros zivju nārsta laikā iespējami šaurās un straujās upītēs ar muti pret straumi. Nākdamas no nārsta vietām atpakaļ uz ezeru, zivis iekļuva murda astē, no kuras tās nevarēja rast izeju.³¹

Zināmā mērā pēc «garastes» principa bija konstruēts garu klūgu murds ar iedzirkni. Šim mirdam, tāpat kā «garastei», ap lokveida vai kvadrātveida «rāmi» apsita klūgas, kas bija turpat vai makšķeres kāta garumā. Izveidojot otru tādu pašu «garasti» un iebāžot to pirmajā, izveidojās murds ar ārējo apvalku un iedzirkni, no kura zivīm izklūt bija vēl grūtāk.³²

³⁰ Pilnīgi sabrukušas «garastes» paliekas izdevās redzēt vienīgi Movešu ezera apkaimē pie «Vilciņu» mājām. Par garastes lietošanu ziņas izdevās iegūt Ozolkalna c. p. «Alksnišos» (E 11, 1572).

³¹ 1900. g. dzimušais Augusts Baškirs Ozolkalna c. p. «Alksnišos» «garasti» un tās lietošanu attēlo sekojoši: «Vēl bija murds, t. s. garaste. Šis murds bija bez iedzirkņa. Murda garums bija apmēram 4 m. To darināja no kārkla vai lazdas klūgām. Klūgas ņēma apmēram rādītāja pirksta resnumā, pēc iespējas garākas. Nocirstās klūgas piestiprināja pie loka — saliekta paegļa klūgas. Tik resnas klūgas liekt nevarēja, un tāpēc tās pie loka piesita ar naglām un vēl papildus nosēja ar auklām. Tālāk no loka murdā nebija nevienas stīpas, vienīgi pēc zināma attāluma klūgas bija sasietas ar auklu, lai ūdens tās neizšķirtu. Klūgas ar auklu parasti sēja 3 vietās. Murda astē klūgu galus sagrieza nedaudz spirāliski un galu aizsēja ar auklu. Garasti lika mazākās upēs, kad zivis nāca atpakaļ no nārsta uz ezeru, ar muti pret straumi pēc iespējas straujākā un šaurākā vietā, lai zivis garastei netiktu garām. Vajadzības gadījumā vēl gar sāniem upītes dibenā sasprauda mietiņus tik bieži, lai zivis netiktu cauri. Straumes pusē pie mietiņiem vēl salika egļu vai paegļu skuju. Straume skuju piespieda pie mietiņiem, un zivis nevarēja iziet cauri un tikt garām mirdam. Ieejot murdā, zivis vairs nevarēja atrast izeju. Visvairāk šādos mirdos ielida lidakas un kāda lielāka vēdzele. Garastes lika ūdenī gan dienā, gan naktī un turēja tik ilgi, kamēr beidzās zivju nākšana. Lai zivis izņemtu no mirda, to izcēla no ūdens, atsēja asti un izkratīja. Vasarā garastes nelietoja. Garastes galvenokārt lika vecāki vīri. To lietošana izbeidzās ap 1925. g. Ezeros garastes nelika. Nelika arī lielās upēs, kā Gaujā un Tirzā» (E 11, 1572). Garos klūgu mirdus bez iedzirkņa vairākkārt izdevies atrast arī citās Ziemeļvidzemes vietās, kā Kārķos, Grundzālē, Trapenē u. c. Tie aprakstīti arī Vidzemes austrumu un vidus daļā.

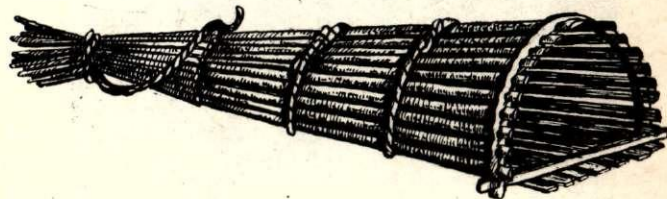
³² Konkrētus šā mirda piemērus neizdevās atrast. Vienīgi netālu no Augulienas ezera Ozolkalna c. p. «Krimos» dzīvojošais 1906. g. dzimušais Roberts Liepiņš šo mirdu lietošanu Augulienas ezera apkārtnē izskaidroja ar mirdu pīšanai piemērotu klūdziņu trūkumu: «Bez pītajiem klūdziņu mirdiem bija vēl klūdziņu mirdi, kurus taisīja uz «rāmja». Rāmis ir kvadrāts un veido mirda muti. Pie mutes rāmja pienagloja klūdziņas. Iztaisīja arī otru muti un ap to piesita klūdziņas. Pēc tam ap vienu rāmi piesistās klūdziņas iebāž pa otru rāmi astē, un tā rodas mirda iedzirknis. Murda tālāko formu izveido, kā vēlas. Ja stīpu liek kvadrātveida, murds iznāk kastveida. Ja liek apaļu, murds iznāk apaļš. Visbiežāk stīpu liek apaļu, jo tad iedzirknis ir kā karājas gaisā. Zivis aizvien turas pie zemes un uz augšu necelās. Jo mirdam vairāk stīpu, jo labāk. Murda garumu noteica klūdziņu garums. Jo garākas klūdziņas, jo garāks iznāk murds. Gar Augulienas ezeru vairāk lika kastveida mirdus, jo nebija tādu klūdziņu, no kā mirdu pīt. Kastveida mirds iznāk garāks un lielāks nekā klūdziņu mirds, jo ar naglām pie rāmja var piesist klūdziņas pat makšķeres kāta garumā. No tik lielām klūdziņām pīt neko nevarēja» (E 11, 1571).

Šādus mirdus likuši Augulienas ezerā pavasaros zivju nārsta laikā, pie kam tos likuši nevis ezera gultnē, bet gan pārplūdušajos krastos. Mirdu novietoja ar muti pret ezeru vai krastu. Dažkārt lika pat divus mirdus, lai viena mirda mute būtu pret ezeru, bet otra — pret krastu. Starp mirdiem izvilka «sētu». To izveidoja no klūdziņām, kas bija sapītas ar aukliņu. Ap 1920. g. ezeros starp mirdiem sākuši likt diegu «sētas». Zivis, nākdamas no ezera uz krastu vai otrādi, iekļuva vai nu tieši murdā, vai arī atdūrās pret «sētu». Peldēdamas gar to un meklēdamas brīvu ceļu, tās iekļuva mirdos. Šos mirdus bieži lika gan pa straumi, gan pret straumi arī upītēs.

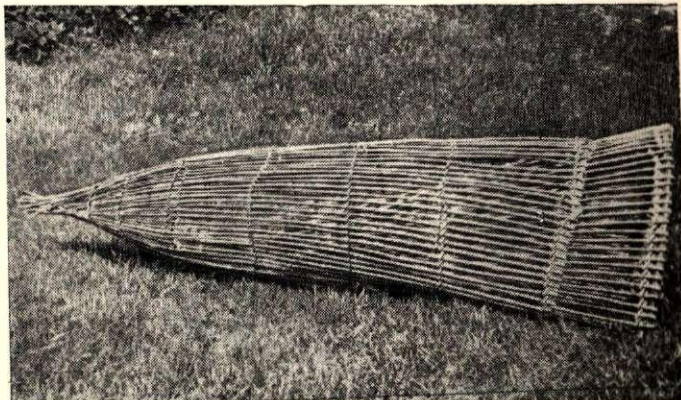
Pēc savas uzbūves radniecīgi aprakstītajiem ir no tiem kārklu klūgām pītie mirdi, t. s. rīkšu mirdi³³ (18. att.). Tie sastāv no iedzirkņa un ārējā apvalka. Murda mute veido paegļa, ievas vai cita koka loks, kura gali mirda apakšpusē savienoti ar tāda paša materiāla šķerskoku. Lokam un šķerskokam apīti iedzirkņa klūgu priekšgali. Iedzirkņa klūgas savukārt piecās vietās sapītas ar tievu klūgu, lai piešķirtu iedzirknim lokveida formu. Murda ārējā apvalka klūgu priekšgali piepīti pie iedzirkņa pirmā sapinuma posma. Ārējā apvalka klūgas sapītas sešās vietās līdzīgi iedzirkņa klūdziņām. Murda astē klūgas saiet kopā krusteniski un veido blīvu režģi, kuram zivis cauri netiek.

Pītos klūgu mirdus lika galvenokārt upēs pavasaros zivju nārsta laikā. Tos lika arī ezeros vai uz-

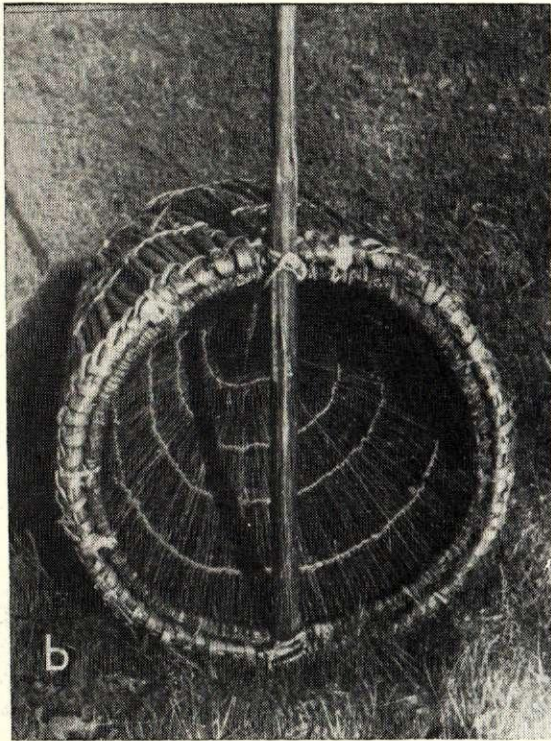
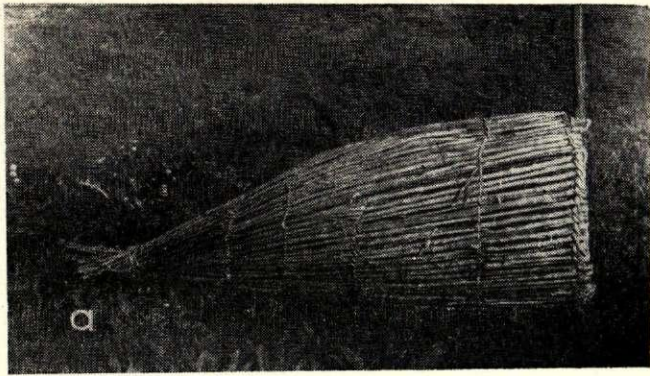
³³ Atrasti Sinoles c. p. «Ozolos» (E 11, 1587), «Silamiķelos» (E 11, 1607) un Lejasciema c. p. «Vilciņos». Ziņas par to lietošanu iegūtas arī Augulienā, Litenē u. c.

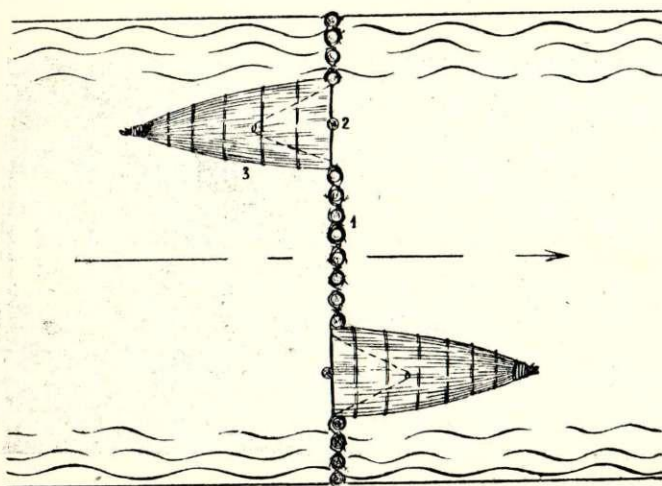
17. att. Klūgu murds — «garaste» (A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, II. Petrograd, 1918, 673. lpp.).

18. att. Klūgu murds Sinoles c. p. «Ozolos», darināts ap 1951. g.

19. att. Vēdzeļu murds Lejasciema c. p. «Vilciņos», darināts ap 1935. g.:
a — sānskats; b — pretskats.

20. att. Vēdzeļu murda izvietošanas shēma:
1 — tacis; 2 — murda nostiprināmais koks; 3 — murds.

plūdušajos ezeru krastos. Murdu ūdenī nostiprināja ar tā priekšā iespraustu mietu. Upēs murda sānos nereti izveidoja taci. Pītos klūdziņu murdus izvietoja apmēram tāpat kā jau aprakstītos murdus-garastes. Tajos visvairāk ielīda līdakas, raudas, asari, liņi.

Izplatīts aizsprosta zvejas veids bija arī vēdzeļu ķeršana ziemā nārsta laikā. Šim nolūkam mazās upītēs uz sēkļiem lika rīkšu murdus (19. att., a, b).³⁴ Murda ielikšanas vietā šķērsām upītei izveido taci — «staci». Šai nolūkā upes dibenā apmēram 30 cm attālumā citu no cita sadzina mietus, straumes pusē pie tiem upē salika skujas,³⁵ kuras ūdens piespieda mietiem. Tacī atstāja brīvu vietu murda ielikšanai. Te izcirta āliņģi, kur iegremdēja murdu un nostiprināja ar «murda koku». Tā kā vēdzeles peld visos virzienos, tad murdu lika, kā pagadās. Dažkārt tacī likuši divus murdus: vienu ar muti pret straumi, otru — pa straumi (20. att.).

Tacīm vajadzēja būt tik blīvam, lai zivis netiktu tam cauri. Meklēdamas ceļu uz nārsta vietu, tās iekļuva murdā, kur iedzirknis neļāva tām atrast izēju. Ielikto murdu gāja skatīties pēc dažām dienām. Ja tas bija iesalis, ledu uzmanīgi atcirta un izņēma murdā ielīdušās zivis.

Lejasciema un Beļavas apkārtne pazīstami no pašu vērptiem līnu vai kaņepāju, bet jaunākā laikā (20. gs. sākumā)³⁶ no pirktiem kokvilnas diegiem mesti murdi. Izšķirami vienspārņa³⁷ (21. att.), divspārņa³⁸ (22. att.) un pāra³⁹ murdi (23. att.). Visi murdi sastāv no priekšējā loka, stīpām, astes, mutes,

³⁴ Diegu murdus zem ledu nevar pabāzt, jo tie saplok. Lejasciema c. p. «Vilciņos» atrastais vēdzeļu murds darināts ap 1935. g. Tas sastāv no ārējā apvalka un iedzirkņa. Ārējā apvalku veido 1–2 cm resnas paeģļa klūgas, bet iedzirkni — 0,5–0,7 cm resnas kārklu klūgas. Apvalka klūgu gali apītī ap savu stīpu. Iedzirknis iebāzts apvalkā, un abu murdu priekšējās stīpas vairākās vietās sasieta kopā ar līnu auklu. Lai iedzirknis nesaplaktu, tā klūgas 4 vietās sapītas ar līnu auklu. Ārējā apvalka vidusdaļā ir paeģļa klūgas stīpa, pie kuras apvalka klūgas piesietas ar līnu aukliņu. Bez tam apvalka klūgas vēl 2 vietās sapītas kopā ar aukliņu. Apvalka klūgas astē saiet kopā, te tās nedaudz spirāliski sagrieztas, un aste aizsieta ar auklu. Lai murds būtu ciešāks, starp apvalka paeģļa klūgām ieliktas tievas kārkla klūgas. Pie murda priekšējā loka ar auklu piesiets mietis — «murda koks», ar kura palīdzību murdu nostiprina upītē (E 11, 1524–1533).

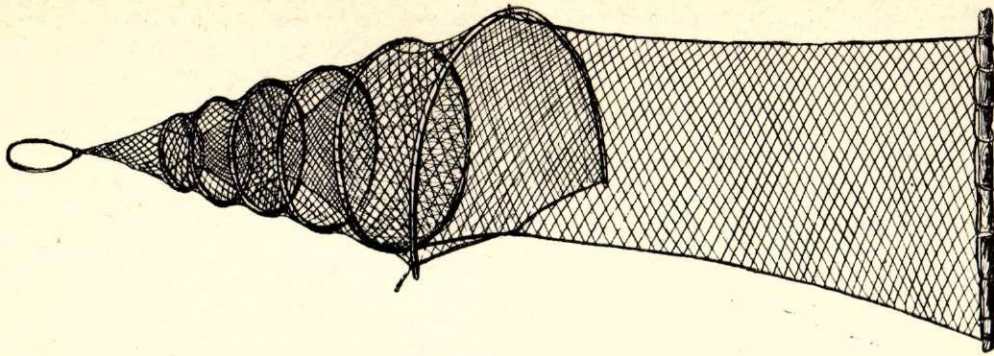
³⁵ Sudaliņā upes aizsprostošanai tās dibenā sprauduši eglu vai paeģļu zarus. Dažreiz lietojuši īpašu pīteni (E 11, 1471).

³⁶ Pēc dažām ziņām pirktā kokvilnas diegu murdus sākuši mest ap 1920. g. Tomēr arī vēl tagad sastopami gadījumi, kad murdu tiklu met no pašu vērptiem līnu diegiem.

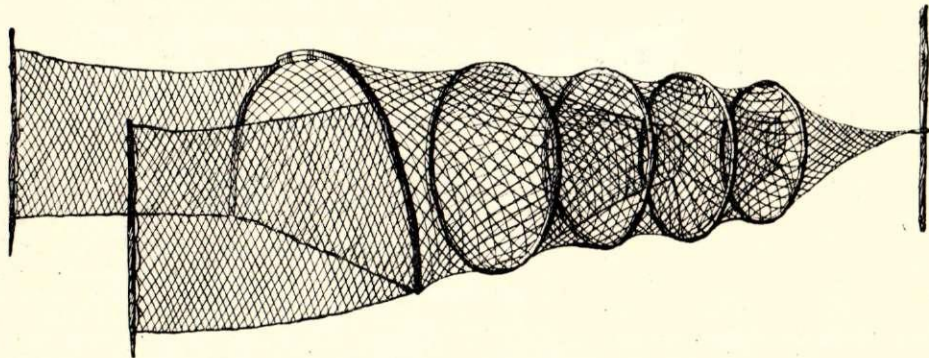
³⁷ Atrasti Beļavas c. p. «Ezerkalnā», «Veckrieviņos» (E 11, 1553), Ozolkalna c. p. «Aizupēs» (E 11, 2641), «Saulcerītēs» (E 11, 1573) u. c. Senāk tos saukuši par «venteriem». Nosaukums «murds» sācis ieviesties ap 1915. g.

³⁸ Atrasti tikai Lejasciema c. p. «Latupē» (E 11, 2630). Pēc to īpašnieka, 1895. g. dzimušā Edgara Brūmaņa sniegtajām ziņām, šos murdus zvejai Gaujā ap 1875. g. sācis lietot viņa tēvs, kurš tos noskatījis, ar ploštiem braukdamas pa Gauju, kādā citā vietā.

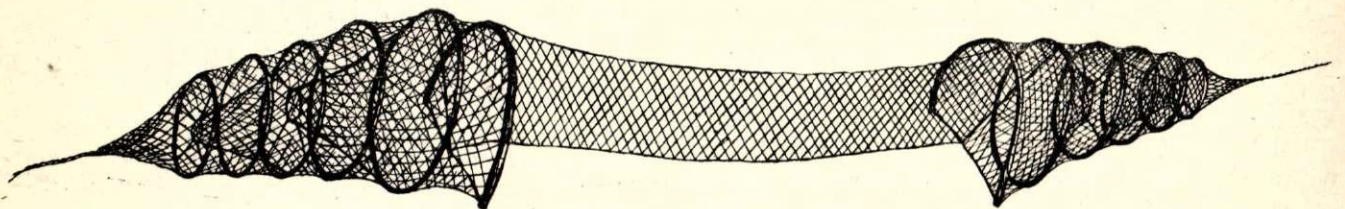
³⁹ Atrasti Beļavas c. p. «Ezerkalnā» (E 11, 1569), Sinoles c. p. «Silamiķējos» (E 11, 1604) un «Ozolos» (E 11, 1575). Ziņas par tiem iegūtas arī Augulienā u. c. vietās. Pāra murdi sākuši parādīties 20. gs. 30. gados, un tos saukuši par «meruziem» vai «mereziem». Tā viņus sauc arī šodien. Pēc vienu teicēju ziņām tie pārņemti no Lubānas caur kādu ienācēju (E 11, 1572), pēc citu — tos izplatījuši arteļu zvejnieki (E 11, 1571). Pirmā iespēja visai ticama, jo Lubānas apkārtne tos sauc par «meruzdiem».

21. att. Vienspārna murds Beļavas c. p. «Veckrieviņos», darināts ap 1935. g.

22. att. Divspārnu murds Lejasciema c. p. «Latupē», darināts ap 1945. g.

23. att. Pāra murds Sinoles c. p. «Silamiķelos».

viena vai diviem iedzirkņiem, spārna un spārna koka.⁴⁰Vienspārna diegu murdus liek gan pavasaros, gan vasarās ezeros, retāk — upēs, jo pret straumi murdu varēja likt vienīgi ar muti, bet straume murdu ātri pienesa ar gruziem. Ja murdu lika pa straumi, straume to saplacināja. Turpretim pāra murdus lika vienīgi ezerā, tāpat kā divus klūgu murdus (24. att.).

Divspārnu murdi upē aizstāj murdu ar taci, jo murdam vieglāk pielikt spārnus nekā ierīkot taci. Murdus lika Gaujas malā, pēc iespējas straujākā vietā ar muti pret straumi. Murdu nostiprināja ar mietu, ko iesprauda upes dibenā pie priekšējā loka. Spārnus nostiepa uz sāniem ieslīpi no loka un nostiprināja ar spārna galā piestiprināto mietu (25. att.). Visvairāk šos murdus lika maijā, kad bija noskrējuši lielle palu ūdeņi. Tajos lida līdakas, vimbas, sapali, asari.

Visi minētie murdu veidi konstatēti arī pārējā Vid-

⁴⁰ Daļu vietējie nosaukumi: «spārns» (Beļavas c. p. «Veckrieviņos», Ozolkalna c. p. «Saulcerītēs» un «Aizupēs»); «priekšējais loks» (Beļavas c. p. «Veckrieviņos»), «loks» (Ozolkalna c. p. «Aizupēs», Beļavas c. p. «Ezerkalnā», «Latupē»); «stīpas» («Veckrieviņos», «Saulcerītēs», «Aizupēs», «Latupē»), «ribas» («Ezerkalnā», sauc arī «stīpas»); iedzirknis — «iedzirklis» («Veckrieviņos»), «iedzerklis» («Ezerkalnā», «Aizupēs»), «iedzerknis» («Latupē»). Parastākais loka un stīpu materiāls — paegļa, lazdas, kārkla klūgas.

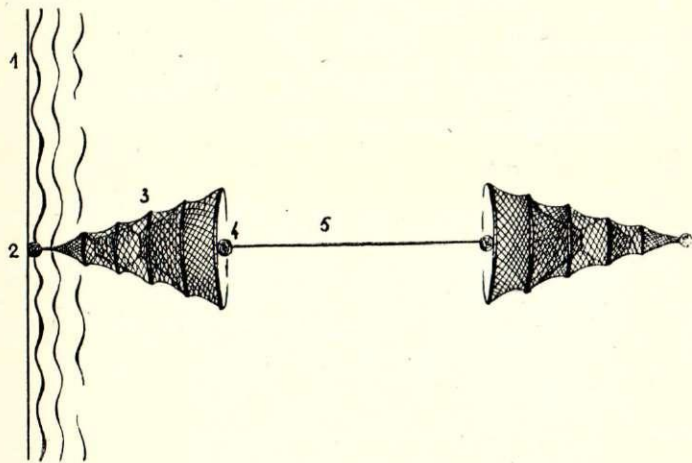
zemē un lietoti atkarībā no katras zvejas vietas īpatnībām. Tā, piemēram, rikšu murdi ar apaļo muti likti nelielās upītēs ar staigņu vai ieapaļu dibenu, kur tie labi pieguļ. Vietās ar cietu dibenu likti murdi ar pusloka muti.

Tomēr visnozīmīgākais aizsprosta zvejas paņēmiens bijis vada vilkšana. To praktizēja ezeru nomnieki vasarā, bet visvairāk gan ziemā. Ar vadu varēja zvejot, tiklīdz ezeru ledus sasniedza pietiekamu biezumu, lai izturētu apmēram 20 vīru, zirga, ragavu un vezuma svaru. Nomniekiem savu cilvēku nepietika, jo vada vilkšanai vajadzēja 18 līdz 24 vīrus. Tādēļ tiklu īpašnieki zvejas vietā pieņēma strādniekus pie āliņģu ciršanas — «vedgošanas» un tikla vilkšanas. Strādniekiem par darbu maksāja ar zivīm.

Ziemas vads sastāvēja no 2 spārnēm un astes — āmja. Vada lielums svārstījās atkarībā no ezera lieluma un dziļuma: tā garums bija 300—700 m, plātums 6—16 m. Zvejas vietu izvēlējās pēc iespējas tīru no siekstām un akmeņiem, lai vads neaizķertos un nesaplīstu.

Zvejas vietā vispirms izcirta lielu taisnstūrveida āliņģi — «iekšā laižamo aku». No tās uz vienu un otru pusi taisnā līnijā ik pēc 15 metriem izcirta nelielus apaļus āliņģus — «kārts akas». Zināmā attā-

lumā no iekšā laižamās akas atkarībā no vada spārnu garuma «kārts aku» rindas turpināja 90° leņķī pret iepriekšējo virzienu. Pēc tam virzienu atkal mainīja par 90° un turpināja paralēli pirmajai rindai. Apmēram pret «iekšā laižamo aku» otrajā rindā izcirta otru lielu taisnstūrveida āliņģi — «izvelkamo aku» (26. att.). Dažreiz vada ielaišanai un izvilksanai cirsto āliņģu rindas veidoja rombu (27. att.).

24. att. Pāra murda izvietošanas shēma:

1 — ezera krasts; 2 — astes nostiprināmais koks; 3 — murds; 4 — priekšējā loka nostiprināmais koks; 5 — murdus savienošā sēta.

Vada spārnu galos vispirms piesēja velkamās virves — «kanatus». To brīvos galus savukārt apsēja ap vada dzenamās kārts (apmēram 15 m gara) galā iegriezto robu vai iedzīto cemmi. Pēc tam kārti no iekšā laižamās akas ar īpašu dakšu — «zašulu» dzina pa ledus apakšu no vienas kārts akas uz otru visā izcirsto aku līnijā. Taisnās līnijas galā pie pēdējās «kārts akas» stāvēja ragavas ar vada velkamo ierīci — «kubuliņu» (28. att.). Ap kubuliņu apmeta kanatu un, mucu griežot, izvilka vada spārnus taisnā līnijā. Vada āmis vēl palika uz ledus pie iekšā laižamās akas. Pa to laiku kanats no stūra bija aizvilts līdz nākošajam stūrim vai arī to vēl turpināja vilkt. Katrā trešajā kārts akā kanata likumu izvilka no ūdens un nostiprināja, izbāžot tam pa apakšu šķēršām āliņģim kādu koku. Pie šīm akām pievilka ragavas ar kubuliņu, apmeta tam kanata likumu un, mucu griežot, vilka tīkla spārnus uz priekšu. Kad spārnu gali bija nonākuši pie pēdējām stūra akām, abus kubuliņus pārvietoja pie izvelkamās akas un grieza, līdz vada spārnu gali bija pienākuši pie akas. Tad ar rokām izvilka vadu. Pie katra spārna bija savi strādnieki — vada vilcēji.

Abus spārnus vajadzēja vilkt vienādi, lai āmja mute pie āliņģa abās pusēs pienāktu reizē. Lai noteiktu, vai vilksana norit vienādi, spārnu augšējai auklai pie ielaišanas ūdenī zināmās vietās piesēja salmu kušķus vai auduma gabaliņus.

Kad āmja mute — «vorazs» pienāca pie āliņģa, spārnu vilka uz augšu un kratīja, lai zivis sabirtu āmja astē. No pilnās astes zivis izsmēla ar «smelamo ķeslīti» un sameta kastēs vai arī kaudzēs uz ledus.

Ar ziemas vadu galvenokārt zvejoja plaužus, kas Lejasciema un Beļavas apkārtnes ezeros dzīvoja lielos daudzumos. Plauži mīl dzīvot lielos baros, bedrēs

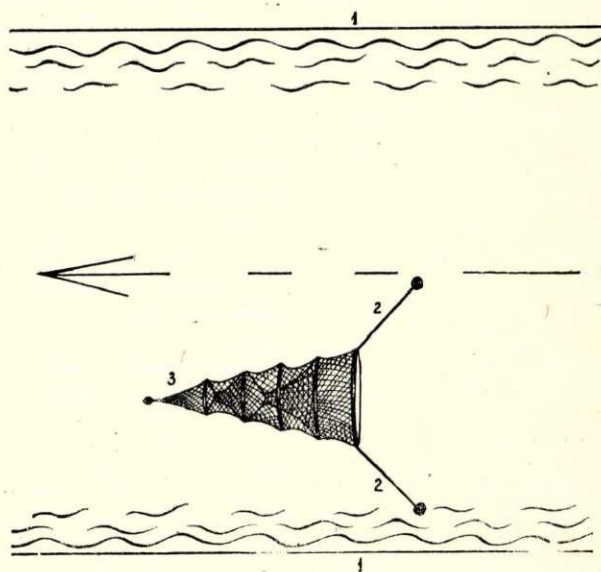
un netraucēti ilgi uzturas vienā vietā. Dzīvojot lielos dziļumos un bedrēs, plauži ar mazāku vadu bija grūti atrodami: vadi pārslidēja bedrēm pāri un zivis palika ūdenī.

Lai iegūtu lielākus lomus, ezeru nomnieki centās plaužus no bedrēm izdzīt. Bija pazīstami divi plaužu izdzīšanas — baidīšanas veidi: baidīšana ar skaliem (īsi pirms ezera aizsalšanas) un braucot ar ratiem (pēc aizsalšanas). Plaužu baidīšana pamatojas uz viņu dzīves veida īpatnībām — tieksmi uzturēties ilgi vienā vietā. Izdzīti no bedrēm, tie bēg uz malu seklumā, kur uzturas ilgāku laiku. Zvejniekiem atlika tikai konstatēt, kurp pārvietojies plaužu bars, un izmest attiecīgajā vietā tīklus.⁴¹

Pēc padomju varas nodibināšanās Latvijā visa zeme un ūdeņi pārgāja valsts resp. visas tautas īpašumā. Līdz ar to zvejniecībā sākās jauns posms. Uz visiem laikiem eksistenci izbeidza individuālā privātpašnieciskā rakstura zveja, kad zvejas tiesības

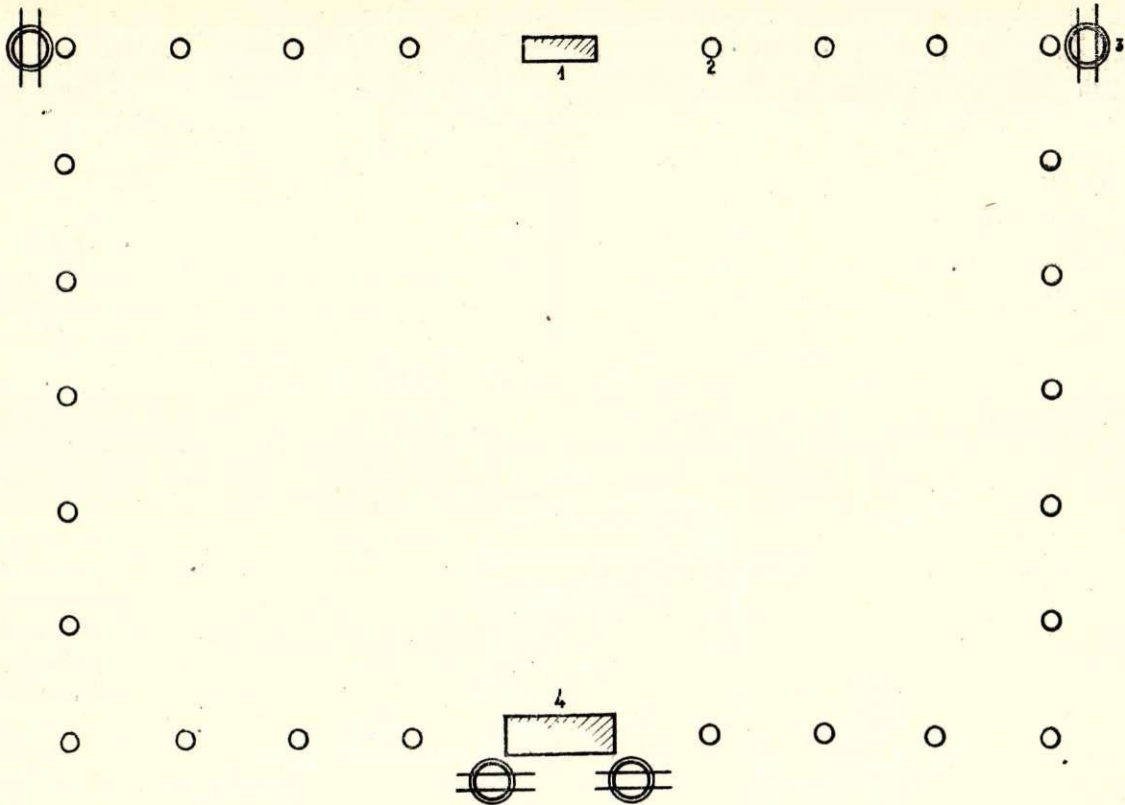
⁴¹ 1907. g. dzimušais Roberts Liepiņš Ozolkalna c. p. «Krimos» plaužu baidīšanu attēloja šādi: «Baidīšanai ar skaliem brauc pa ezeru laivā. Laivas vienā galā piesien apm. 100 m garu striķi. Tam galā akmens, kurš velk striķi dibenā. No akmens apm. 15 m attālumā ir pirmie 5—7 skali. Tiem jābūt baltiem, apm. 1 m gariem. Pie lielā striķa piesietas auklas. Katras auklas galā piesiets viena skala gals. Visas 5—7 mazās auklas no lielā striķa atiet vienā punktā, to garums 0,5—1 m. Citas auklas garākas, citas īsākas, lai, skaliem kustoties ūdenī, izveidotos savdabīga aina. 20—30 m attālumā no pirmās šādi piesietās skalu buntē ir otra skalu bunte. Skalu attālums atkarīgs no lielā striķa garuma. Viena skalu bunte ūdenī iznāk dziļāk, otra — seklāk. Ar laivu vairākas reizes brauc pa ezera vidu, kur atvari. Skali, iedami pa ezera dziļumu, izbaida zivis. Bēg visas zivis, bet visvairāk brekši. Viņiem ir tāda daba, ka, ja vienā vietā tos izbaida, tie bēg uz krastu un paslēpjas meldros. Zvejnieki ievēro tās vietas, kur brekši paslēpjas. Visvairāk tas mēdz būt seklākās vietās. Baidīšana ar skaliem notiek īsi pirms ezera aizsalšanas. Izbiedētās zivis atpakaļ dziļumā vairs neiet. Kad ezers pilnīgi aizsalst, sākas malu zveja ar tinām. Zivju baidīšana ar skaliem bijusi pazīstama jau pirms 1900. g. Ar zivju baidīšanu senāk nodarbojās ezeru nomnieki» (E 11, 1476).

Ar ratiem zivis baidīja drīz pēc ezera aizsalšanas, braucot ratos pār ezera dziļumiem. Rāti uz ledus stipri grabēja, un zivis no trokšņa bēga. Šo paņēmieni visvairāk lietojuši buržuāziskās Latvijas pēdējos gados ezeru nomnieki (E 11, 1474).

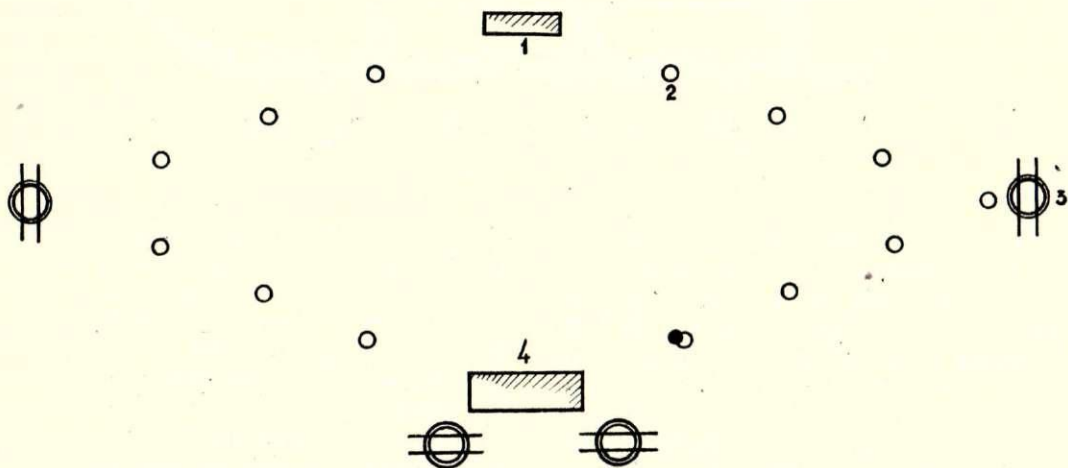

25. att. Divspārnu murda izvietošanas shēma:

1 — upes krasts; 2 — murda spārni; 3 — murda aste.

26. att. Vada vilkšanas shēma (taisnstūris):
1 — ielaižamā aka; 2 — kārts aka; 3 — kubuliņš; 4 — izvelkamā aka.

27. att. Vada vilkšanas shēma (rombs):
1 — ielaižamā aka; 2 — kārts aka; 3 — kubuliņš; 4 — izvelkamā aka.

ezeros piederēja to nomniekiem. Tāpat uz visiem laikiem izzuda zvejas tiesību iznomāšana izsoles kārtībā, kas buržuāzijas varas gados pavēra iespējas dažādiem spekulatīviem darījumiem un ļāva dažiem zvejas uzņēmējiem sagrābt savās rokās izdevīgākās zvejas vietas.

Kad pēc Lielā Tēvijas kara Padomju Latvijā dibinājās uz kooperācijas principiem veidoti zvejas arteļi, tāds radās arī Gulbenē. 1948. g. uz Gulbenes zvejnieku kooperatīva bāzes nodibināja starprajonu zvejnieku kolhozu, kura pamatā bija Vissavienības

zvejnieku arteļu statūti. Tomēr plašā teritorijā izmētāti kolhoza zvejas posmi nedeva vēlamos rezultātus. Tāpēc 1949. g. arteļi reorganizēja par Valsts 19. zvejas brigādi. Sākumā brigādes locekļi zvejoja daudzos Vidzemes austrumu daļas ezeros un upēs, tai skaitā arī Beļavas un Lejasciema ezeros. Kā galējie zvejas ziemeļu punkti minami Cirgaļu ezeri — Salainis, Vēderis u. c., austrumos — Pededze un Lubānas ezers, dienvidos — Kāļu ezers u. c. Vidzemes Centrālās augstienes ezeri. 1950. g. brigādē strādāja 18 zvejnieki, zvejojot ar velkamajiem vadiem, tinām,

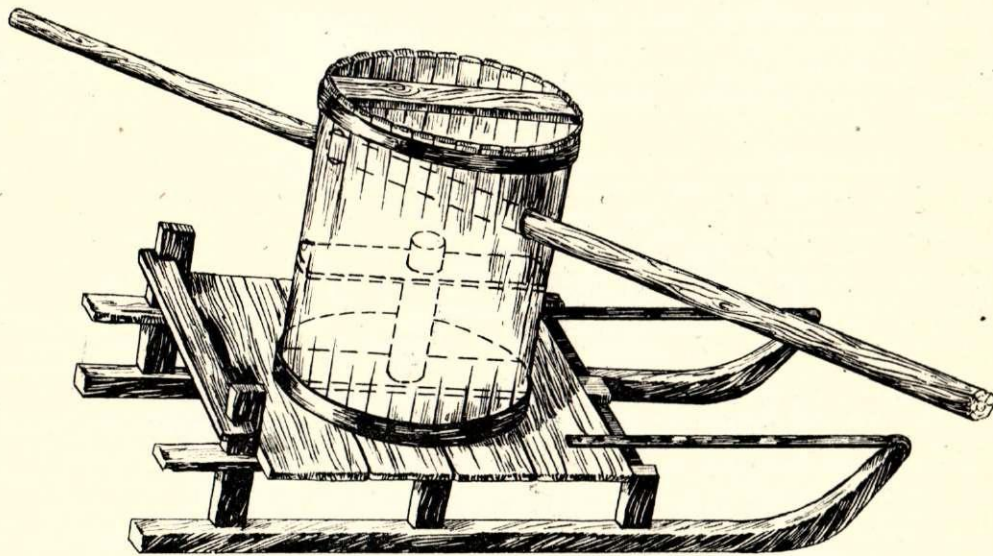
murdiem un āķiem. Tā, piemēram, 1950. g. novembrī zvejā piedalījās 17 zvejnieki ar vienu vadu, 63 tinām un 155 murdiem.

Galvenie zvejas rīki brigādei ir vasaras un ziemas vadi, dažādi tikli un pāru murdi, t. s. meruzi. Rīku izgatavošanai vajadzīgo materiālu — tīklus, pludīņus, gremdus u. c. zvejnieki saņem no apgādes bāzes. Rīku veidos un darba paņēmienos, salīdzinot ar pirmspadomju laiku, būtiskas izmaiņas neredzam. Toties izmainījies zvejas rīku materiāls. Linu un kokvilnas diegu tīklus nomainījuši daudz izturīgākie un vieglākie kaprona tīkli, kas zvejnieku darbu padara ražīgāku un vieglāku. Pašu zvejnieku pagatavotos dēlīšu vai

pirmām kārtām, minama spiningošana un makšķerēšana Gaujā, Tirzā, Sudalīņā, Sudalu, Lisas u. c. ezeros. Tāpat iemīlota ir bļitkošana ziemā ezeros, kur dzīvo asari. Dažkārt vērojama vēl arī zveja ar kakažu, puskakažu un citiem sikajiem rīkiem.

Nobeidzot nelielo apskatu par zvejas rīkiem un paņēmieniem Lejasciema un Beļavas apkārtnē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs., atzīmējams, ka zvejai te galvenokārt bija palīgnozares un laika kavēkļa raksturs. Ar zveju nodarbojās atsevišķi uzņēmēji — ezeru nomnieki, kā arī palaikam upju un ezeru krastu iedzīvotāji. Saimnieciskā nozīme zvejai bija samērā niecīga.

Pēc padomju varas nodibināšanās sociālisma celt-

28. att. Vada griežamais kubuliņš Beļavas c. p. «Vēciņos».

tāšu pludīņus nomaina ērtākie un izturīgākie putuplasta pludīņi. Liela nozīme zvejnieku darbā ir motorlaivām, kas pirmspadomju laikā saldūdeņu zvejā bija ļoti reta parādība. Pēc brigādes oficiālajam darba atskaitēm redzam, ka jau 1958. g. jūlijā 15 zvejnieku rīcībā bija 3 motorlaivas un 10 airu laivas.

Tomēr vislielākās, pareizāk sakot, principiālas izmaiņas notikušas zvejas darba organizācijā. Brigādes darbs organizēts pēc kolektīvisma principiem, sadalot to posmos. Katrs posms zvejo savos ūdens baseinos. Tomēr svarīgākajos zvejas periodos brigāde pulcējas vienuviet, lai zvejotu ar lielo vadu. Visbiežāk tas notiek, kad visa brigāde uz ilgāku laiku dodas zvejā uz Lubānas ezeru. Darba algu zvejnieki saņem atbilstoši nozvejai; mēnešalga vidēji svārstās ap 100,— rbl. mēnesī. Lomus brigāde nodod zivju pieņemšanas punktā Gulbenē. Tie tiek realizēti vietējos veikalos vai Rīgā u. c. pilsētās.

Lejasciema kolhoza «Darba cilts» robežās ir daudz nelielu ezeriņu, kuri nav nodoti 19. zvejas brigādes rīcībā. Lai organizētu zveju šajos ūdeņos, kolhozs «Darba cilts» nodibināja saldūdeņu zvejas brigādi, kas ar zivīm apgādā arteļa veikalu Lejasciemā.

Līdzās sabiedriskotajai zvejai vēl pastāv arī zveja kā vietējo iedzīvotāju atpūtas brīžu nodarbība. Te,

niecības rezultātā nodibinās uz sabiedriskās saimniecības principiem organizētais zvejnieku artelis, vēlāk Valsts zvejas brigāde, kā arī zvejas brigāde kolhozā «Darba cilts». Individuālās zvejniecības vietā stājusies zveja kolektīviem spēkiem, šajā apkārtnē saglabājot savu iepriekšējo saimniecības palīgnozares lomu.

Vairums Lejasciema un Beļavas apkārtnē sastapto zvejas rīku (piemēram, kakažas, ķeseles, rīkšu un diegu murdi u. c.) ir tādi paši kā citos Latvijas apvidos. Tas pats sakāms par paņēmieniem. Tomēr vērojami arī tādi rīki un paņēmieni (piemēram, puskakažas), kas Lejasciema un Beļavas apvidu it kā atdala no kaimiņu novadiem. Lielākas atšķirības parādās aplūkoto zvejas rīku terminoloģijā. Rīku veidos un nosaukumos konstatētas kopības un atšķirības ļauj secināt, ka Lejasciema un Beļavas apkārtnē ir robežjosla starp Ziemeļvidzemes novadiem, kuros stipri manāma igauņu kultūras ietekme, un Vidzemes vidus- un dienviddaļu, kur nereti vērojam līdzību ar Augšzemes sēliskajos apvidos sastaptajiem kultūras elementiem. Tāpat šis materiāls dod iespēju izvirzīt domu, ka ziemeļos no Lejasciema — Zeltiņos un Ilzenē — dzīvojošie somugru valodām piederošajā valodā runājošie iedzīvotāji ticamāk bija igauņi nekā

libieši. Šo domu vēl vairāk pastiprina tas, ka šķietami igauniskie nosaukumi un rīki virzās uz ziemeļiem, kur Apes un Alūksnes apkārtnē vēl šodien dzīvo daudz igauņu — šādu rīku lietotāju. Turpretī Vidzemes un Kurzemes droši lībiskajos novados minētie elementi nav konstatēti.

Zināmu ietekmi uz zvejas rīku un paņēmienu (sevišķi ziemas zvejā) veidošanos, bez šaubām, atstāja

ezeru nomnieku — krievu zvejnieku darbība. Viņu ietekmē caur Lubānu ienākuši arī pāru murdi — merozi.

Mūsu dienās atšķirība starp Lejasciema, Beļavas un citu apvidu zvejas rīkiem, paņēmienu un nosaukumiem samazinās. Tas ir tiešs rezultāts dažādu apvidu un tautību iedzīvotāju kopējam darbam un sadzīvei minētajās vietās.

РЫБОЛОВСТВО В ЛЕЯСЦИЕМСЕ И БЕЛЯВЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И В XX В.

С. Цимерманис

ВЫВОДЫ

До Великой Октябрьской социалистической революции право рыбной ловли, как одна из сохранившихся феодальных привилегий, принадлежало помещикам и они могли сдавать его в аренду любому лицу по своему усмотрению.

В связи с ограниченными возможностями рыбной ловли (сравнительно небольшая площадь водоемов и помещичьи привилегии), а также ввиду отсутствия рынка сбыта рыболовство существовало как второстепенная отрасль хозяйства местного населения и имело целью разнообразить скудную крестьянскую пищу.

Профессиональными рыбаками были главным образом пришельцы из Псковской и других русских губерний, арендовавшие озера у помещиков. Местные крестьяне-латыши начали арендовать водоемы лишь около 1900 г. В настоящее время в озерах Леясциемса и Беļавы рыболовством занимаются члены 19-й государственной рыболовецкой бригады, у которых это занятие является основной профессией.

В Леясциемсе и Беļаве рыбу ловили в течение всего года активными и пассивными способами. Одним из наиболее старинных и простых способов активного зимнего лова было подледное глушение рыбы и ловля на блесну. Арендаторы озер обычно ловили рыбу зимними неводами (ziemas vads), что было наиболее выгодным в хозяйственном отношении способом.

Для подледного лова налимов в небольших реках применялись верши (морды), сплетенные из прутьев (gīkšu murdi). При ловле вершой в реке делали закол (tācis) из тонких кольев и ельника. Между заколами закреплялись верши.

Из летних способов активного рыболовства известна ловля щук петлей (ar cilpu) из конского волоса. Во время весеннего половодья днем рыбу били острогами (žebērklis) в затопленных канавах, на лу-

гах и т. д. Во время ночного лова острогами осенью поверхность воды освещалась зажженной берестой или сосновыми дровами. Известны 2 типа острог: двусторонняя острога (divposmu žebērklis) и обычная острога (viengabala žebērklis).

На территории всего района для ловли рыбы в реках, реке в озерах, использовались различные бредни, из которых наиболее примитивными были сачки (ķeseles), применявшиеся для ловли у берега в местах с неровным дном.

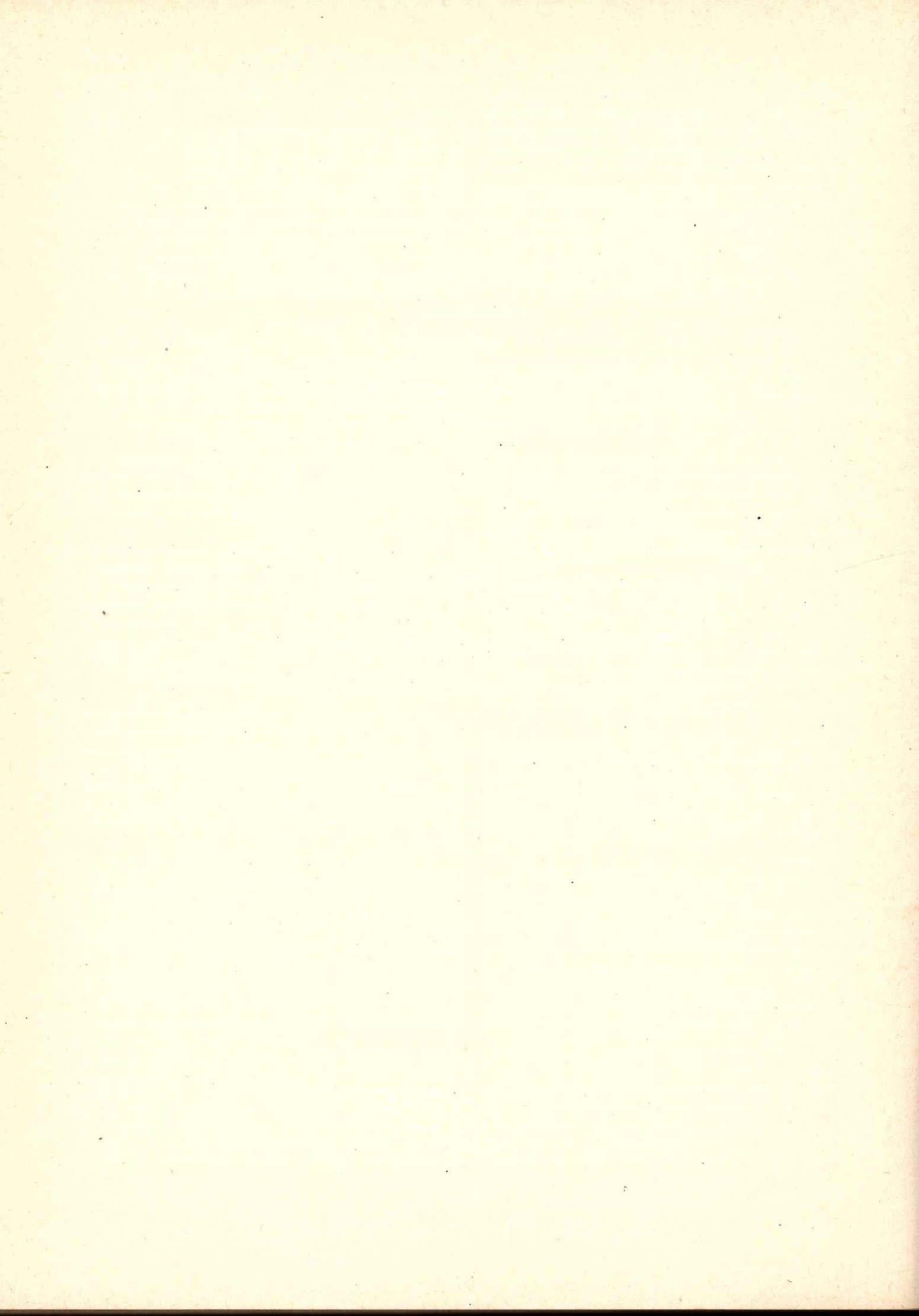
При лове рыбы применялись также так называемые «какажас» (kakažas), оба крыла которых соединялись подвижно. Какажас с одним крылом назывались «пускакажас» (puskakažas) и использовались в небольших водоемах для ловли у берега. Также использовали и бредень (bridenis), который употребляли при ловле против течения. Кроме того, для ловли применялись различного рода сети (tinas, vasaņas vadi) и крючки (āķi).

Орудиями летнего пассивного рыболовства являлись различные ловушки, верши — морды (murdi), сплетенные из льняных или хлопчатобумажных ниток или прутьев (gīkšu murdi, diegu murdi).

Верши из прутьев применялись в реках весной в период нереста. Верши из ниток ставились в основном на затопленных лугах и озерах попарно или в одиночку.

В орудиях рыболовства Леясциемса и Беļавы много общего с орудиями рыболовства других районов Латвии (например, верши, какажас и др.). Характерным для этого района орудием рыбной ловли является «пускакажас» и др. Отдельные материалы указывают, что в окрестностях Леясциемса встречаются элементы орудий эстонского или ливского происхождения. Известное влияние на орудия и приемы рыбной ловли оказали русские рыбаки, арендовавшие здесь озера.

LAUKSTRĀDNIĒKU DZĪVES VEIDS 19. gs. OTRAJĀ PUSĒ

E. Čivkule

Pētot svarīgo un aktuālo jautājumu par kolhozu zemnieku sociālistiskās kultūras attīstību, nevaram neaplūkot latviešu tautas dažādo sociālo slāņu dzīvi pirmspadojuma laikā. Salīdzinot abus šos tik atšķirīgos laika periodus, labāk varēsīm saskatīt šodienas lielos sasniegumus kā saimniecības, tā kultūras jomā.

Viena no teorētiski svarīgām problēmām ir lauku proletariāta veidošanās. Strādnieku šķira Latvijā veidojusies galvenokārt no pilsētās iedzīvotājiem laukstrādniekiem. Tāpēc, pētot laukstrādnieku stāvokli un dzīves veidu, būs vieglāk risināt kā zemniecības, tā arī rūpniecības strādnieku vēstures jautājumus.

1956. g. etnografiskās ekspedīcijas dalībnieki Gulbenes rajonā vāca arī materiālus par zemniecības kapitālistiskās diferencēšanās jautājumiem, sevišķi par laukstrādnieku stāvokli un dzīves veidu 19. gs. otrajā pusē.

Līdz šim vēl trūkst padomju etnografu pētījumu par laukstrādnieku stāvokli un dzīves veidu Vidzemē, it īpaši tagadējā Gulbenes rajonā. Priekšpadojuma literatūrā atrodams ziņas minētajā jautājumā attiecas galvenokārt uz Vidzemes centrālo daļu. Tādēļ ekspedīcijā savāktais materiāls, papildināts ar arhīva datiem, var sniegt ieskatu par laukstrādnieku stāvokli un dzīves veidu šai rajonā.

Gulbenes ekspedīcijā sākās sistemātiska materiālu vākšana par laukstrādnieku dzīves veidu Vidzemē. Tā kā materiālu vākšana turpināsies arī nākamajos gados, tad šajā rakstā vēl nav iespējams sniegt vispusīgu laukstrādnieku stāvokļa analīzi. Tanī būs aplūkoti minētā jautājuma raksturīgākie momenti Gulbenes rajonā apskatāmajā laika posmā.

Kapitālisma attīstība Gulbenes rajonā bija lēnāka nekā Vidzemes centrālajā daļā, jo, pirmkārt, minētajā apvidū nebija lielu pilsētu ar attīstītu rūpniecību un, otrkārt, rajonam trūka saskares ar citām rūpniecības ziņā attīstītām pilsētām.

Kapitālisma attīstība lauksaimniecībā Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Latvijā, noritēja pa «prūšu ceļu», kam raksturīga ilgstoša feodālisma palieku saglabāšanās laukos. Klaušu saimniecības paliekas Gulbenes rajonā saglabājās līdz pat 20. gs. sākumam. Piemēram, lai gan klaušas Vidzemē tika atceltas ar 1868. gadu, tomēr daudzos minētā rajona pagastos

tās turpināja pastāvēt līdz pat 19. gs. 90. gadiem. Māju iepirkšana par dzimtu Stāmerienas un Jaungulbenes pagastos sākas tikai 1880. un 1881. g., t. i., laikā, kad centrālajā Vidzemē tā jau gandrīz bija motikusī.¹ Arī zemniecības diferencēšanās process Gulbenes rajonā noritēja samērā lēni. Ap 19. gs. 80. gadiem no turīgākajiem rentniekiem, kas jau bija iepirkuši vai vēl iepirka savas mājas, izveidojās lauku buržuāzija, kas izmantoja savās saimniecībās algotu darbaspēku. Daļa vidējo un sīko zemnieku, kas nespēja samaksāt nesamērīgi augsto māju iepirkšanas maksu, izputēja, papildinot jau tā lielo bezzemnieku skaitu. Publicētie statistiskie dati speciāli neizdala bezzemniekus no kopējās zemnieku masas, tāpēc grūti noteikt procentuālo attiecību starp zemniekiem — māju īpašniekiem un laukstrādniekiem Gulbenes rajonā. Pēc Vidzemes agrāro attiecību pētnieka V. Zemceva datiem bezzemnieku skaits 19. gs. 90. gados Vidzemē sastādīja 72,7% no kopējā zemnieku skaita, bet pēc senatora Manaseina datiem pat 77%.² Tā kā skaitliskajā attiecībā starp bezzemniekiem un saimniekiem dažādos Vidzemes rajonos nav novērojamas lielas svārstības, tad skaidrs, ka arī Gulbenes rajonā bezzemnieki sastādīja lielāko daļu no kopējā zemnieku skaita.

Bezzemnieku vairākums strādāja par gada vai sezonas kalpiem muižās un zemnieku saimniecībās. Bez šiem pastāvīgi nodarbinātajiem laukstrādniekiem bija vēl zināms skaits t. s. vaļinieku, kurus izmantoja galvenokārt par dienas vai akorda strādniekiem. Pie vaļiniekiem pieskaitāma arī daļa darba nespējīgo kalpu, kas īrēja sev mitekli saimnieku pirtīnās, par to saimniekam atstrādājot. Vispār vaļinieki jāuzskata lauksaimniecībā par papildu darbaspēku, kuru izmantoja pēc vajadzības.

Pirms klaušu atcelšanas lielākā daļa bezzemnieku līga par kalpiem pie saimniekiem, bet pēc klaušu atcelšanas, kad muižas sāka izmantot algoto darbaspēku, daļa kalpu aizgāja strādāt muižās. Sakarā ar

¹ CVA, 3356. fonds (turpmāk — f.), 1880. g., 1. apraksts (turpmāk — apr.), 5. lieta (turpmāk — l.), 131. lapa (turpmāk — lp.); «Balss», 1881. g., 29. nr., 6. lpp.

² В. Земцев. К аграрному вопросу в Лифляндии. Рига 1907, 54. lpp.; Manaseina revīzija. Rīgā, 1949., 61. lpp.

to kalpi sadalījās divās lielās grupās: muižu un saimnieku kalpos. Būtiskas atšķirības šo abu grupu starpā ne pēc materiālā stāvokļa, ne ekspluatācijas pakāpes nav vērojamas. Vienīgi muižas, kas bija ieinteresētas pastāvīgā darbaspēkā, centās salīgt vairāk precētus kalpus, par atalgojumu bieži vien piešķirot nelielus zemes gabaliņus.³ Precētie kalpi bija izdevīgāki muižām arī tajā ziņā, ka nevajadzēja rūpēties par viņu uzturu, — ģimenes cilvēkiem tas bija jāgādā pašiem. Saimnieki, turpretim, centās vairāk algot neprecētus strādniekus — puīšus un meitas, jo līdz ar to atkrita rūpes par dzīvokļa sagādi kalpu ģimenei, kā arī par saimniecībā nestrādājošo ģimenes locekļu uzturēšanu.

Līdz 19. gs. 50.—60. gadiem kalpus vēl nelīga noteiktā dienā, bet saimnieki kalpus sāka meklēt jau rudenī un beidza līgt īsi pirms jurģu dienas (23. aprīlī). Sai laikā pagasta tiesa dažreiz vēl kalpus sadalīja pa mājām, skatoties pēc zemes platības.⁴ Kalpu kustības brīvība bija stingri ierobežota. Par to liecina fakts, ka ikvienam kalpam, kas gribēja nākošajā gadā aiziet darbā uz citu pagastu vai pie cita saimnieka, vajadzēja pie pagasta tiesas atteikties no iepriekšējā darba devēja. Stāmerienas pagastā, kā arī daudzos citos pagastos iepriekšēja līguma uzteikšana notika Mārtiņu dienā (10. novembrī).⁵ Ja kalps nebija uzteicis savam saimniekam, līgums palika spēkā arī uz nākošo gadu. Zemnieku kustības brīvības ierobežojumi tika atcelti ar 1863. g. pasu likumu, kā arī ar 1868. g. likumu.

19. gs. 70.—80. gados kalpu līgšana Gulbenes rajonā jau notiek noteiktās dienās — deramdienās 2. februārī (sveču dienā) vai 14. februārī (t. s. pelnu dienā).⁶ Ja kādā pagastā līgšana šīs dienās nebija kļuvusi par tradīciju, tad deramdienas noteica pagasta tiesa un tās savukārt akceptēja pagasta valde.⁷ Par galveno deramdienu skaitījās 2. februāris; 14. februārī parasti derēja tie, kas vai nu kaut kādu iemeslu dēļ nebija vienojušies pirmoreiz, vai arī kas nebija paguvuši saderēt kalpu.

Saimnieki līga sev kalpus, puīšus un meitas mājā un krogā. Ja saimnieks savus gājējus bija sarunājis mājā pirms deramdienas, tad tomēr krogā nodzēra «līkopus». Parasti saimnieki jau pirms deramdienas centās izraudzīt sev strādīgākos kalpus un aizrunāt tos nākošajam gadam. Deramdienās kā saimnieki, tā kalpi pulcējās krogā. Sevišķi steidzās tie, kam nebija zināms jaunais saimnieks vai kalps. Lūk, kā viens no bijušajiem kalpiem stāstīja par līgšanu Beļavas pagastā:

«Sveču dienā krogos pulcējās kalpi un saimnieki. Saimnieki izraudzījās veselākos un stiprākos kalpus; apvaicājās, pie kāda saimnieka viņi agrāk strādājuši, lai no tā dabūtu atsauksmi. Pirms līgšanas saimnieks noteica tikai algu. Par ēdienu, darba dienas garumu un darba apstākļiem nebija pat runas.»⁸

Tādā kārtā salīgta kalpa stāvoklis bija pilnīgi atkarīgs no saimnieka. Ne velti līgšanas dienu tauta asprātīgi dēvēja par «kaulu tirgu», «vergu tirgu» un «kalpu kāzām», tādējādi raksturojot kalpa nevienlīdzīgo stāvokli līguma noslēgšanā.⁹

Ganus saimnieki parasti sameklēja ziemā. Tā kā ganos galvenokārt gāja bērni, tad viņus salīga vecāki jebkurā laikā, kad vien saimnieks to ierosināja. Pieaugušie strādnieki salīga paši. Dažos gadījumos, ja salīga precētu kalpu, tad vīrs norunāja arī par sievu.

Līgums skaitījās noslēgts ar rokasnaudas saņemšanu, kura svārstījās no 50 kapeikām līdz vienam rublim atkarībā no tā, vai salīgtais strādnieks bija sieviete vai vīrietis.¹⁰ Kalpiem pie jaunā saimnieka bija jāierodas jurģu dienā. Nokavēšanas gadījumā kalpam vajadzēja «atlidzināt» par nokavēto laiku, parasti atstrādājot pēc līguma termiņa notecēšanas.¹¹ Kaut gan 1860. g. Vidzemes zemnieku likumos bija norādīts, ka strādniekam, neierodoties darbā attaisnojošu iemeslu dēļ (piemēram, slimības gadījumos), bija jāatmaksā tikai rokasnauda, tad praksē kalps pagasta tiesai gandrīz nekad nevarēja pierādīt šos attaisnojošos iemeslus un nokavētās dienas nācās atstrādāt.

19. gs. otrajā pusē Gulbenes rajonā lielākoties slēdza mutiskus līgumus viena vai divu liecinieku klātbūtnē.¹² Lieciniekus parasti pieaicināja tāpēc, lai strīdu gadījumā tie varētu sniegt liecību vienas vai otras puses labā. 19. gs. beigās un sevišķi pēc 1905. g. revolūcijas, saasinoties pretrunām laukstrādnieku un saimnieku starpā, saimnieki sāka pāriet uz rakstisku līgumu slēgšanu, kas kļuva par vispārēju parādību pirmā pasaules kara laikā.¹³

Muižas kalpu līgšanai katra muiža izsludināja noteiktu dienu, par ko pārvaldnieks paziņoja visiem muižas kalpiem, kā arī citiem laukstrādniekiem, kuros gribēja salīgt no jauna.

Muižas kalpi vienā muižā parasti strādāja vairākus gadus no vietas, jo ģimenes cilvēkiem pārceļšanās uz citu vietu bija saistīta ar diezgan lielām grūtībām.

Zināma nozīme te bija arī zemes gabaliņam, ko kalps bija iekojis saviem spēkiem, kā arī nelielam algas paaugstinājumam ilggadīgiem strādniekiem (viena vai divu pūru labības apmērā). Tādēļ līgšanas dienā kalpi parasti bija ar mieru muižā palikt arī nākošo gadu, protams, ja muiža bija ar mieru pagarināt viņu līgumu. Atšķirībā no saimniekiem muižas parasti noslēdza rakstiskus līgumus, t. s. kontraktus, kuros līdz pēdējam sīkumam bija uzrādīta kalpa gada alga, kā arī papildu apmaksas par gabaldarbu un kalpa ģimenes locekļu pienākumi.

Laukstrādniekus pieņēma darbā uz tā saucamā brīvā līguma pamata. Sakarā ar šo līgumu algu un uzturu noteica uz brīvas vienošanās pamata.¹⁴ No-

³ E 11, 121.

⁴ CVA, 3356. f., 1849.—1856. g., 1. apr., 1. l., 18. lp.

⁵ Turpat, 27.—28. lp.

⁶ E 11, 100, 105 u. c.

⁷ В. Е. Рейтерн. Сборник узаконений о крестьянах Прибалтийских губерний, т. III. СПб. 1898 г., 372. §.

⁸ E 11, 164.

⁹ E 11, 102, 106, 132 u. c.; «Mājas Viesis», 1902. g. 10. nr., 4. lpp.

¹⁰ E 11, 100 u. c.

¹¹ В. Е. Рейтерн. Op. cit., 373. §.

¹² E 11, 109, 164 u. c.

¹³ E 11, 109, 111 u. c.

¹⁴ В. Е. Рейтерн. Op. cit., 379. §.

slēdzot šādu līgumu, kalpa darba algas apmērs galvenokārt svārstījās atkarībā no darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma.

Gulbenes rajonā apskatāmajā laika posmā pārsvarā bija vidējās saimniecības (20—30 ha), kuru īpašnieki centās tās apstrādāt ar savu ģimeņu locekļu darbaspēku. Ievērojot vēl samērā lēno kapitālisma attīstību Gulbenes rajonā, kā arī prāvo pastāvīgi nenodarbināto vaļinieku skaitu, iespējams izskaidrot samērā zemās laukstrādnieku algas ap Gulbeni, salīdzinot ar kapitālistiski attīstītākajiem Vidzemes novadiem. Sevišķi tas attiecas uz 50.—60. gadiem, kad laukstrādnieku kustības brīvība sakarā ar pastāvošiem likumiem bija ierobežota.

Ja 19. gs. otrajā pusē mainījās kalpu algu veidi, tad to lielums joprojām palika ļoti zems. Apmēram līdz 19. gs. 70. gadiem kalpi algu saņēma lielākoties naturālījās, t. i., ar apģērbu, ēdienu, produktiem, lopbarību utt. Daļa precēto kalpu, sevišķi muižās, kā algu saņēma arī zemes gabaliņu. Ar naturālījām kā samaksas veidu līdz pat pagājušā gadsimta beigām atalgoja ganus un daļu precēto kalpu.

Ja naudā saņemtajai algas daļai sākumā kopējā algas apmērā bija ļoti maza nozīme, tad, attīstoties preču-naudas saimniecībai laukos, tā pakāpeniski pieauga uz naturālīju saņemtās algas daļas rēķina.

Kalpu algu var sadalīt divās daļās — tiešā un netiešā algā. Tiešo algu — naudu, produktus vai uzturu, apģērbu vai arī materiālu apģērba pagatavošanai, lopbarību u. c. — kalps par savu darbu saņēma «uz rokas». Netiešo algas daļu sastādīja dzīvoklis (precīzāk — «stūris» saimes istabā) ar apkuri, saimniecības ēkas precētiem kalpiem (kūts kalpu lopiem) un ganības. Ja kalpu atalgoja ar zemi, tad viņa alga sastāvēja no šī zemes gabaliņa augļiem.

Tā kā kalpa algas bija ļoti svārstīgas jau viena pagasta robežās, tad noteikt vispārējo laukstrādnieku algas līmeni visā Gulbenes rajonā minētajā laika posmā ir visai grūti. Tāpēc šeit tiks aplūkotas tikai raksturīgākās laukstrādnieku algas Gulbenes rajonā.

19. gs. 50.—60. gados kalpu algas bija niecīgas, jo faktiski kalpi lielākoties strādāja par apģērbu un uzturu. Tā, piemēram, 1850. g. Stāmerienas pagastā puīša algas apmērs ar saimnieka uzturu bija: 2 rubļi naudā un «drēbes, kas puisim vajadzīgas»,¹⁵ vai arī saimnieks dod puisim vajadzīgās drēbes un apņemas «nomaksāt puisim galvasnaudu».¹⁶ Precēta kalpa alga, kam strādāja arī sieva, bija nedaudz lielāka, proti, 1,5 podi linu¹⁷, 2 rubļi naudā, ganības un ziemas barība četrām aītām un saimnieka uzturs.¹⁸ Ja kalpu atalgoja ar zemi, tad par apģērbu un ēdienu rūpējās pati kalpa ģimene. Meitas (neprecētas sievietes) alga tajos pašos gados bija apmēram šāda: 1 pods linu, ganības un siens divām aītām, 1 lakats, 1 pāris kurpju un 30 kapeikas naudā.¹⁹ Kurpju vietā daži saimnieki deva pastalas. Ja saimnieks neapņēmas turēt aitas, tad tas deva meitai vilnu, parasti apmē-

ram 5 mārciņas. Atšķirībā no puīšiem (neprecētiem vīriešiem), kuri no saimnieka saņēma gatavu apģērbu, meitām deva materiālu apģērba pagatavošanai (linus, vilnu utt.). Tādā kārtā sievietēm vajadzēja brīvajā laikā pagatavot pašām sev apģērbu.

Sākot ar 19. gs. 70. gadiem, kad preču-naudas saimniecība Gulbenes rajonā paplašinājās, saimnieki arvien vairāk sāka laukstrādniekus atalgot ar naudu. Sevišķi tas sakāms par puīšu algām, kaut gan līdz pat 20. gs. sākumam daudzās Gulbenes rajona vietās līdzās naudai kā algas sastāvdaļa eksistēja arī apģērbs. 19. gs. 70.—80. gados puīšu alga sastāvēja no 20 līdz 40 rubļiem naudā un dažiem apģērba gabaliem, pieaugot 90. gados līdz 50 rubļiem²⁰ un atsevišķos gadījumos pat vēl vairāk. Precēta kalpa naudā saņemtā algas daļa bija tāda pati vai mazāka, jo viņš saņēma vēl lopbarību un zemes gabaliņu vai produktus. Piemēram, Litenes pagastā precēts kalps 1898. gadā saņēma šādu algu: 42 rubļi naudā, zemes gabalu 3 pūri kartupeļu stādīšanai, uzturu 1 aītai un ganības 1 govij, divus vezumus siena un divus vezumus salmu ar pelavām.²¹

Laukstrādnieču un pusaudžu alga parasti sastādīja pusi vai trešdaļu no vīriešu algas,²² lai gan kā meitas, tā pusaudži strādāja visus darbus un viņu dzīves apstākļi ne ar ko neatšķīrās no kalpu dzīves apstākļiem. Tāpēc sieviešu un pusaudžu darbaspēka izmantošana bija ļoti izdevīga saimniekiem. So iemeslu dēļ daži saimnieki daudzreiz puīšu vietā līga pusaudžus un meitas, lai tādējādi ietaupītu uz algas starpības rēķina. Meitas 19. gs. 80.—90. gados algā saņēma 10 līdz 25 rubļus naudas, 1—2 podus linu, ganības un sienu vienai aītai.²³

Noteikt gada algu vaļiniekiem, kuri strādāja par dienas vai gabal darba strādniekiem, ļoti grūti, jo tā bija atkarīga no darba piedāvājuma un paša vaļinieka spējām. Muižas kalpu algas Gulbenes rajonā ziņu trūkuma dēļ rakstā netiks apskatītas.

Noteiktu dienu saimnieku kalpu algas izmaksāšanai Gulbenes rajonā nebija. Parasti kalps algas daļu vajadzības gadījumā palūdza no saimnieka un arī saņēma to, ja vien pēdējam bija nauda.²⁴ Algas naturālo daļu izmaksāja rudenī pēc ražas novākšanas. Tāds algas izmaksas veids padarīja kalpu pilnīgi atkarīgu no saimnieka, kas nereti galīgā noreķinā ar kalpu ieturēja daļu no kalpa algas. Saimnieks pēc likuma varēja aizturēt visu vai daļu no algas par nokavētām dienām, pavirši padarīto darbu, darba rīku bojāšanu utt., kā arī par nepaklausību un saimnieka rīkojuma neizpildīšanu.²⁵ Pilnīgi pietika saimniekam pagasta tiesā aizrādīt, ka kalps bijis «pretinieks», lai viņu varētu sodīt ar algas ieturēšanu vai atstrādāšanu, vai pat ar cietumu. Piemēram, pagasta tiesa reiz piespriedusi puisim atlīdzināt saimniekam zaudējumus (puīša gada alga 2 rubļi) 1,2 rubļu apmērā par cirvi, 3 rubļu apmērā par ratiem, 6 rubļus par

¹⁵ CVA 3356. f., 1. apr., 1. l., 11. lp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ 1 pods — 8 kg.

¹⁸ CVA 3356. f., 1854. g., 1. apr., 1. l., 9. lp.

¹⁹ Turpat, 2. l., 11. lp.

²⁰ Turpat, 5. un 7. l.; E 11, 116—152.

²¹ E 11, 133.

²² E 11, 111 u. c.

²³ E 11, 104—140.

²⁴ E 11, 131—149.

²⁵ В. Е. Рейтерн. Оп. cit., 378. §.

kažoku un 16 rubļus par zirgu, jo, braucot no kalna, zirgs sācis skriet, salauzis kāju un sabojājis ratus.²⁶ Jāatzīmē, ka pagasta tiesa vienmēr aizstāvēja saimnieka intereses un, ja kalps sūdzēja saimnieku par algas neizmaksāšanu, tad tikai retos gadījumos piesprieda saimniekam izmaksāt algu pilnā apmērā. Pagaidām nav iegūti dati par to, ka pagasta tiesa piespriedu izmaksāt pirms termiņa netaisni atlaistam kalpam pilnu gada algu, lai gan to noteica 1860. g. Vidzemes zemnieku likuma 387. pants.²⁷ Spilgtus saimnieka patvaļas piemērus mēs atrodam Stāmerienas pagasta tiesas 1881. g. protokolos. Tā, izskatot lietu par netaisni atlaisto ganu (īsi pirms termiņa notecešanas), pirmoreiz pagasta tiesa piespriež saimniekam ganu ņemt atpakaļ. Tomēr saimnieks tiesas lēmumu neievēro. Kad bērna tēvs saimnieku iesūdz otrreiz, tiesa piespriež samaksāt ganam tikai par nostrādāto laiku:

Pilna gada alga	Saskaņā ar tiesas lēmumu saimniekam jāizmaksā
2 pūri rudzu	1,5 pūri rudzu
2 „ miežu	1,5 „ miežu
3 „ kartupeļu	2 „ kartupeļu
40 mārciņu cūkgaļas	15 mārc. cūkgaļas
10 „ biezpiena	10 „ biezpiena. ²⁸
3 „ tauku	2 „ tauku
5 „ vilnas	3 „ vilnas
20 „ linu	15 „ linu
	15 „ liellopu gaļas

Pavisam pretēji rīkojās tiesa, ja bija aizskartas saimnieka intereses. Piemēram, ja strādnieks aizgāja no saimnieka pirms termiņa attaisnojošu iemeslu dēļ (saimnieka rupjās izturēšanās, algas neizmaksāšanas, slikta uztura dēļ) un pēc likuma tam nekā nevajadzēja atlīdzināt saimniekam, pagasta tiesa bieži piesprieda aizturēt kalpa algu. Piemēram, kalps ar sievu, nostrādājuši pie saimnieka 10 mēnešus, aiziet no tā algas neizmaksāšanas un slikta uztura dēļ, bet tiesa nebūt nedomāja piespiest saimnieku izmaksāt kalpam pilnu algu 42 rubļu apmērā. Gluži otrādi, saskaņā ar tiesas lēmumu kalpam par savu pārdrošību bija jāsamaksā saimniekam 23 rubļi un jānosēž 2 dienas cietumā par to, ka pirmo reizi nebija ieradies tiesā.²⁹ Tātad iznāca, ka kalps bija nostrādājis tikai par uzturu. Pat saņemot pilnu algu, kalpu ģimenei bija ļoti grūti iztikēt. Nedaudz labākā stāvoklī atradās puīši un meitas, kuri algu varēja izlietot savām vajadzībām, ja nebija jāuztur darba nespējīgi vecāki.

Grūto materiālo apstākļu dēļ precētie kalpi bija spiesti savus bērnus no agras bērnības atdot ganos saimniekiem. Kaut arī ganu peļņai nebija lielas nozīmes kalpu ģimenes budžeta palielināšanā, jo ganu algas bija ļoti mazas, tomēr, ievērojot kalpu grūto materiālo stāvokli, zināms atvieglinājums bija tas, ka bērns, ganos ejot, ēda pie saimnieka. Kalpu bērnu liktenis bija visiem vienāds: 5—7 gadu vecumā tie uzsāka cūkganu gaitas, pēc tam — lopu ganu un 14—15 gadu vecumā tie nolīga pie saimniekiem par pus-

puisi vai pusmeitu un beidzot par lielo puisi vai meitu. Bērnu vecāki parasti centās saligt savus bērnus pie tuvākajiem kaimiņiem, lai varētu viņus apciemot.

Ganam bija jānopelna sev daļa uztura, ar kuru varētu iztikēt ziemas mēnešos skolā, t. i., 7—10 gadu vecam bērnam bija pašam sevi jāapgādā. Tomēr ganu alga parasti bija daudz par mazu, lai pietiktu skolas gaitām. Kalpu bērns ar vecāku palīdzību varēja iziet tikai bezmaksas pagasta skolu; par Gulbenes draudzes skolu nebija ko sapņot, jo tās vidējā mācību maksa bija 14 rubļi gadā.³⁰

Gans savu algu gandrīz vienmēr saņēma naturālijās. Tās apmēri bija atkarīgi no ganāmpulka lieluma, ganību attāluma, kā arī no tā, kas ganam bija jāgana — cūkas vai liellopi. 19. gs. 80.—90. gados Gulbenes rajonā gans, kas brīvajā laikā palīdzēja ravēt sakņu dārzu un veica arī citus mājas darbus, saņēma 1,5—2 pūri rudzu, tikpat daudz miežu, 2—3 pūri kartupeļu, 5—15 stopu zirņu, pastalas vai vīzes, 1 skolas kārtu un dažreiz arī kurpes.³¹

Cūkgana alga parasti bija puse no liellopu gana algas. Ganu pie saimnieka nodeva arī uz veselu gadu, un tādā gadījumā algas vietā saimniekam bija jāsūta gans skolā. Sāds liktenis parasti bija bērniem, kam nebija vecāku, tuvu radnieku vai arī kuru vecāki bija ļoti trūcīgi.

Ganu gaitas nebija vieglas, jo ganam bija jāpaklusa un jāizpilda viss, ko teica pieaugušie. Ja saimnieks apvainoja puisi vai meitu, tie varēja griezties pie pagasta tiesas vai aiziet no darba, bet gans sevi vēl neprata aizstāvēt.

Gana darba diena neaprobežojās tikai ar lopu ganīšanu vien, jo viņam bija jāveic vēl daudz citu mājas darbu — pusdienas laikā tam vajadzēja ravēt dārzu un sakāpt cūkām lapas, sanest ūdeni lielajā katlā un vintuvē žagarus, palīdzēt meitām izslaukt govīs, nomazgāt traukus³² utt. Par nepaklausību vai paviršu darba veikšanu saimniece ganu sabāra vai pat nopēra.³³

Kāda no bijušām kalpu meitām, kas savas darba gaitas pie saimniekiem sākusi 7 gadu vecumā Galgauskas pagastā, labi atceras savu pirmo vasaru ganos: «Mani vecāki bija kalpi, — stāsta vecā māmuļa. — Dzīve mājās bija ļoti grūta. Bieži vien nepietika pat maizes. Kad bērni drusku paaugās, vecāki bija spiesti viņus atdot par ganiem. Mani salīga no 7 gadiem. Atceros māti žēlojamies, ka bērns pārāk tāli jāaizved no mājām, tomēr citas izejas nebija. Saimnieks atbrauca man pakaļ un aizveda uz pirmo darba vietu, kas atradās 25 km attālumā no vecāku dzīves vietas. Prombraucot tēvs pieteica klausīt saimniecei. Visu vasaru (no Jurgiem līdz Miķeļiem — 29. septembrim) māte nevarēja mani apciemot, jo pati bija saistīta saimnieku darbā.

Ganiju 15 govīs un 40 aitas. Saimniece bieži atnāca uz ganībām pārbaudīt, vai lopi ēd. Ja govīs sa-

³⁰ Материалы к изучению положения евангелическо-лютеранских земских народных школ в Лифляндии, Рига 1884, 99. lpp.

³¹ E 11, 99, 106, 108, 136 u. c.

³² E 11, 146 u. c.

³³ E 11, 135, 146 u. c.

²⁶ CVA 3356. f., 1850. g., 1. apr. 1. l., 9. lp.

²⁷ В. Е. Рейтерн. Опр. cit., 127. lpp.

²⁸ CVA 3356. f., 1881. g., 1. apr., 6. l., 201. lp., 620. protokols.

²⁹ Turpat, 1884. g., 1. apr., 7. l., 48. lp., 597. protokols.

gula, tad ganu «pacienāja» ar rīksti vai nēšiem. No rīta lopus laida ganos ap plkst. četriem, bet ganu jau modināja pirms saules lēkta. Pusdienā ganāmpulku pārdzina mājās tad, kad lopi karstumā sāka bizot. Atpūsties pusdienas laikā ganam neiznāca, jo bija jāravē, jānes ūdens un jākapā cukām lapas. Vakarā ganīja līdz krēslai. Brīvdienu man nebija.

Bija tik grūti, ka daudzreiz gribēju bēgt uz mājām, bet nezināju ceļu. Visu vasaru gaidīju māti. Bet māte atnāca tikai rudenī, kad beidzās ganu laiks, lai aizvestu mani un manu nopelnīto algu uz mājām.»³⁴ Tātad veicamais darbs bieži vien gāja pāri gana spēkiem, ievērojot vēl to, ka ganu darba dienas ilgums bija vienāds ar pieaugušo darba dienu.

Laukstrādnieku darba dienas garums 19. gs. otrajā pusē Gulbenes rajonā, tāpat kā visā Vidzemē, nebija noteikts. Lai gan Vidzemes 1860. g. zemnieku likumi noteica, ka strādnieku nedrīkst nodarbināt vairāk par 12 stundām diennaktī jebkurā gadalaikā, tomēr šos noteikumus neviens nedomāja ievērot. Nesamērīgi garā laukstrādnieku darba diena saistīja arī Vidzemes agrāro attiecību pētnieku uzmanību. Ādolfs Agte, pamatojoties uz plašu faktu materiālu, norāda, ka darba diena Vidzemē esot tik gara, ka pilnīgi pamatoti radot visu laukstrādnieku sašutumu.³⁵

Ziemas mēnešos darbs sākās plkst. 4—5 no rīta, kad meitas cēlās kopt lopus, bet puīši barot zirgus un posties uz meža darbiem. Pusdienas pārtraukuma atpūtai ziemā, izņemot ēšanas laiku, nebija. Vakarā darbu beidza ap 7—8, bet meitām mājas darbi ieilga līdz 9—10. Gadījumā, ja arī darbu izbeidza drusku agrāk, tad pēc vakariņām saimnieks prata vienmēr visiem atrast darbu: puīši vija virves, laboja sīkākos darba rīkus utt. Meitām bija dažreiz jāvērpj saimnieka līnī vai arī jāada puīšiem cimdi un zeķes.³⁶ Pavasara un vasaras mēnešos darba dienas garums ilga no saules līdz saulei, bet siena un rudzu pļaujāmā laikā darbs sākās pat vēl agrāk.³⁷ Karstākajos vasaras mēnešos darbu no plkst. 12 līdz 14 vai no 13 līdz 15 pārtrauca. Dienvidū vairāk atpūsties dabūja puīši, jo meitām bija jākopj lopi un jāpadara vēl citi mājas darbi, pēc kuru veikšanas atpūtai vairs neatlika laika.³⁸ Steidzīgu darbu gadījumā dienvidu negulēja, un pēc pusdienošanas visi tūlīt devās uz lauka. Rudenī (parasti līdz 25. decembrim vai 1. janvārim) pēc ražas novākšanas un līnu noplūkšanas sākās visgrūtākie un nogurdinošākie kalpu darbi — nakts kulšana un līnu mīstīšana. Šos darbus Gulbenes rajonā līdz pat 19. gs. 90. gadiem veica lielākoties ar rokām. Rijū kult un līnus mīstīt saimnieks cēla laudis plkst. 1—2 naktī, lai līdz gaismai dabūtu nokult un piesērt rijū. Kulšanā bija jāpiedalās ne tikai pieaugušiem kalpiem, bet arī viņu bērniem un ganiem, kuri gubenī piemīdīja salmus. Pēc gara nakts darba paēduši brokastis, laudis sāka parasto darba dienu.

Faktiski darba dienas garums vasarā ilga no 16 līdz 18 stundām, ziemā no 12 līdz 14 stundām. Jā-

piezīmē vēl, ka tiem kalpiem, kas kā atalgojumu saņēma zemi, pēc darba dienas saimnieka vai muižas tīrumā bija jāapstrādā vēl savs zemes gabaliņš.

Tādā kārtā kalpa darba diena vēl pagarinājās.

Svētdienas un svētku dienas, kaut gan skaitījās brīvdienas, atšķīrās no parastajām darba dienām tikai ar to, ka kalpiem nevajadzēja strādāt lauku darbus. Visi mājas darbi bija jāveic tāpat kā ikkatru dienu — jāpielabo pajūgi un darba rīki, jāapkopj lopi, jājāj pieguļā. Dažās saimniecībās katru 3. svētdienu viena no meitām gāja ganos, jo ganam vienu reizi mēnesī bija brīvdiena.³⁹ Bez saimnieka atļaujas neviens kalps nevarēja pat svētdienā iziet no mājas; sevišķi grūti tajā ziņā bija meitām, kuras pie mājām saistīja lopu kopšana.

Gulbenes rajonā, tāpat kā pārējā Vidzemē, laukstrādnieku darbs parasti netika normēts; tas noritēja saimnieka tiešā vadībā vai arī viņa uzraudzībā, un skaidrs, ka saimnieku rūpēja strādnieka darbaspēku izmantot pēc iespējas pilnīgāk. Tikai ļoti lielās saimniecībās savus pienākumus kalpu uzraudzīšanā saimnieks uzticēja priekšstrādniekam, kuru arī attiecīgi atalgoja. Muižas kalpu darba dienas garums ne ar ko neatšķīrās no saimnieku kalpu dienas garuma. Ekspedīcijas un arhīvu materiāls skaidri parāda, ka kalpu darba dienas garums 19. gs. otrajā pusē palika gandrīz nemainīgs un vasaras mēnešos svārstījās ap 15—16 stundām dienā, lai gan, sākot ar lauksaimniecības mašīnu ieviešanu 19. gs. 80. gados, darba intensitāte pieauga.

Laukstrādnieku pārmērīgi garo darba dienu 19. gs. otrajā pusē ietekmēja arī agrāro attiecību specifika Latvijā. Līdz klaušu atcelšanai kalpam Gulbenes rajonā, tāpat kā visā Vidzemē, bija divi tiešie ekspluatatori — muižnieks un saimnieks. Tāpēc uz kalpa pleciem gulās ne tikai grūtais darbs muižās, bet arī zemnieku saimniecībās, kuru nomnieki, cenšoties iegūt vairāk līdzekļu noņas maksai, prasīja no kalpa ļoti sasprindzinātu darbu. Māju iepirkšanas un lauku buržuāzijas izveidošanās procesā izmainījās laukstrādnieku ekspluatācijas formas, bet ekspluatācijas pakāpe sakarā ar darba intensifikāciju vēl vairāk pieauga.

Lai sniegtu pilnīgāku pārskatu par laukstrādnieku dzīves veidu Gulbenes rajonā 19. gs. otrajā pusē, jāapskata arī kalpu dzīvokļi un uzturs.

Kā jau iepriekš minēts, līgstot kalpu, dzīvoklis kā muižās, tā arī pie saimnieka tika ieskaitīts darba algā, lai gan bieži vien tieši uz to netika norādīts. Tāpēc varēja rasties priekšstats it kā par «brīvo» kalpa dzīvokli.

Saimnieka kalpi parasti dzīvoja pie saimnieka, kuru lielākā daļa Gulbenes rajonā apmēram līdz 19. gs. 80.—90. gadiem dzīvoja rijas kambaros. Tā kā dzīvojamā telpa bija viena, tad saimnieka ģimene ar kalpiem bieži vien dzīvoja kopā rijas kambārī, kurā cilvēku skaits sasniedza 15 un vairāk.⁴⁰ Daudzos gadījumos saimnieka ģimene dzīvoja kambārī, bet kalpi turpretim pašā rijas telpā. Līdz māju pilnīgai iepirkšanai nomnieki nebija ieinteresēti ne celt jaunas mājas, ne arī uzlabot dzīves apstākļus vecajās rijās, jo

³⁴ E 11, 116.

³⁵ A. Agthe. Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland. Tübingen, 1909, 135. lpp.

³⁶ E 11, 137, 141, 159 u. c.

³⁷ Turpat.

³⁸ E 11, 118—160.

³⁹ E 11, 96, 141.

⁴⁰ E 11, 100, 124 u. c.

muižnieks kurā katrā laikā viņus varēja izlikt no mājām.

Arī pēc māju iepirkšanas un daudzu jauno māju uzcelšanas kalpu dzīvokļu apstākļi maz izmainījās, lai gan kalpi lielākoties dzīvo šķirti no saimniekiem. Jaunceltās mājas šķērssienu sadalīja divās daļās: saimnieka un kalpu galā. Saimnieka gala istabai bija dēļu grīda, bet saimes istabā parasti bija māla klons.

Saimes istabā dzīvoja visi zemnieku saimniecībā strādājošie kalpi, precēti, neprecēti, gani un arī vaļinieki, ja pēdējiem saimnieks deva dzīvokli. Saimes istabā lielākoties glabājās arī šo ļaužu iedzīves priekšmeti — kalpu lādītes, skapji, ja kalpi bija jau tos iegādājušies, galdiņi un dažī sīkaki priekšmeti. Gar sienām stāvēja gultas, kuras ikviens (sevišķi precētie kalpi un meitas) centās atdalīt no pārējās telpas ar skapjiem vai aizkariem. Dažkārt, ja istabā pietrūka telpas gultu novietošanai, meitas gulēja pa divi.⁴¹ Ja saimes istaba bija pārāk pieblīveta ar dažādiem rīkiem, tad dažī no kalpiem vasarā novietojās klētī, kurai dažreiz pat bija speciāls «kalpu gals».

Saimes istabas sienās bija sadzīti vadži, kur pakāra apģērbus. Parasti arī saimnieka ģimenes locekļi saimes istabā pakāra savus darba apģērbus. Dažreiz arī saimes istabā žāvēja samirkušos zirgu aizjūgus. Rudens un ziemas vakaros saimes istabā veica dažādus darbus: vija auklas, taisīja grābekļus, lāpīja apavus, vērpa utt. Kad sāka aust, tur novietoja aužamos stāvus. Nereti aušanas laikā istaba bija tā pieblīveta, ka, lai nokļūtu gultā, bija jālien pa stelli apakšu.⁴² Protams, ka šādā pieblīvētā istabā saimes ļaudīm nebija piemērotu apstākļu normālai atpūtai: tur kopā dzīvoja pieaugušie un bērni, dažkārt arī slimnieki. Saimes istabā valdīja troksnis un gaiss vienmēr bija slikts. Rudens un ziemas mēnešos istabas gaisu vēl neciešamāku padarīja apgaismošanai lietoto skalu vai mazo petrolejas lampiņu — kvēpenišu dūmi.

Iekārtojoties jaunceltajās dzīvojamās mājās, saimnieks arī mājas dzīvē arvien krasāk sāka norobežoties no laukstrādniekiem. Saimnieka ģimene, saprotams, apdzīvoja labāko telpu. Saimnieka istabā 19. gs. 80.—90. gados jau lieto petrolejas lampas ar cilindriem un kupoliem, bet saimes istabu arvien vēl apgaismo kvēpenītes vainiecīgas petrolejas lampiņas. Saimnieka galu bija iespējams uzturēt tirāku. Ja saimnieks kaut ko strādāja, tad darija to jau tā pieblīvētājā saimes istabā.

Tādējādi 19. gs. 80.—90. gados kalpu un saimnieku starpā vērojamās krasās sociālās pretrunas spilgti iezīmējas arī sadzīvē un sadzīves apstākļos.

Muižas kalpu dzīvokļi maz atšķirās no iepriekš aprakstītajām kalpu dzīvojamām telpām. Muižas kalpi parasti dzīvoja kalpu mājās, kur atkarībā no kalpu, kā arī istabu skaita vienā istabā novietoja vienu vai vairākas kalpu ģimenes. Virtuves bija kopējas 2—3 ģimenēm. Ja kalpa sieva negribēja gatavot kopējā virtuvē, tad nelielu plīti iemūrēja kalpa istabā. Kalpu iedzīves priekšmeti bija ļoti nabadzīgi — no dēļiem sasists paštaisits galdiņš, gultas un kādi ķebliši vai blūķīši sēdēšanai.⁴³ Spilgtu mui-

žas kalpu dzīvokļu raksturojumu atrodam «Dienas Lapā»:

«Muižā lielo ēku vairuma dēļ svešniekam nākas grūti izšķirt, kurās no tām uzturas cilvēki, kurās kustoņi. Ja negribam daudz maldīties, tad iesim pie visneglītākās un netīrākās ēkas, un tā tiešām būs ierīkota strādniekiem par dzīvokli. Iekšā iegājuši, atrodamies tumšā, zemā, dūmu un tvaiku pilnā istabā, kur katra kvadrātass aprēķināta priekš sava iedzīvotāja... Bez gultām un kādiem galdiņiem gar melnajām sienām vēl redzam piekrautas un nokrautas dažādas zirgu un darba lietas, putras bļodas un šo to pārtikai. Ziemā mums ap kājām lēkā kādi sivēni un cāļeni, strādnieki uz vaicājumu atbild, ka tie esot manta un kūti salstot nost. Gar krāsni izkārtās slapjās drēbes jau tā dvingaino gaisu padara pavisam neizturamu.»⁴⁴

Kaut gan šis apraksts neattiecas tieši uz muižām, kas kādreiz atradās tagadējā Gulbenes rajona teritorijā, tomēr tas sniedz ainu par muižas kalpu sadzīvi vispār, un tā dažādos rajonos bija gandrīz vai vienāda.

Jautājumu par sliktiem kalpu dzīvokļiem, kā arī par sliktu ēdienu nevarēja noklusēt pat tā laika buržuāziskā prese. Tomēr netika realizēti nekādi pasākumi, jo saimnieki un muižnieki, no kuriem atkarīgās kalpu dzīvokļu uzlabošana, vairāk rūpējās par kalpu intensīvāku nodarbināšanu nekā par pēdējo darba un sadzīves apstākļu uzlabošanu.

Ne mazāk svarīga nozīme kalpu dzīvē bija uzturam. Salīgstot laukstrādniekus, saimnieki pēdējiem deva arī uzturu, kas tāpat kā dzīvoklis bija algas sastāvdaļa. Tikai precētie kalpi parasti bija savā maizē. 1860. g. Vidzemes zemnieku likumos bija norādīts, ka saimniekam, ja tas apņēmis gājējus ēdināt, jādod tiem «veselīgs ēdiens».⁴⁵ Tomēr dzīvē jēdzienu «veselīgs ēdiens» darba devēji izprata ļoti dažādi. Tā kā, salīgstot kalpu, norunāja tikai par algu, bet par ēdienu un viņa kvalitāti pat neierunājās, tad skaidrs, ka ēdiena kvalitāte pilnīgi bija atkarīga no saimnieka ieskatiem.

Kalpu ēdiens kā Gulbenes rajonā, tā arī pārējā Latvijas teritorijā bija ļoti vienkāršs. Vasarā pārsvarā bija piena ēdieni, ziemā — tauku putras. Vasaras mēnešos (parasti no Jūrgiem līdz Labrenčiem — 10. augustā) kalpus baroja 4 reizes dienā, pārējos mēnešos — 3 reizes. Ēdienu pagatavoja saimniece; lielās saimniecībās, kur gājēju bija vairāk, saimniecei palīdzēja kāda no meitām.⁴⁶

Tā kā vidējās saimniecībās algotu strādnieku nebija daudz (2—4 cilvēki), tad kalpu un saimnieku ēdienu gatavoja kopīgi, jo pagatavot atsevišķi nebija izdevīgi. Gulbenes rajonā lielākā daļa saimnieku arī ēda ar kalpiem pie viena galda, kaut gan daudzi bijušie kalpi atceras, ka saimnieks sēdies pie kalpu galda tikai «izskata pēc».⁴⁷ Parasti saimnieks, kad kalpi bija aizgājuši uz tīrumu, ieturēja «otrās brokastis». Pie galda saimnieku ģimene sēdēja galda vienā galā, kalpi — otrā.

⁴¹ E 11, 136.

⁴² E 11, 100, 163 u. c.

⁴³ E 11, 130.

⁴⁴ «Dienas Lapa», 1887. g., 28. nr.

⁴⁵ B. E. Рейтерн. Op. cit., 384. §.

⁴⁶ E 11, 105 u. c.

⁴⁷ E 11, 105, 119 u. c.

Bērnus, tai skaitā arī ganus, pie galda nesēdināja, lai viņi netraucētu ēst pieaugušajiem strādniekiem. Ganam ēdienu ielēja kādā bļodiņā, kuru viņš izēda, sēdēdams uz mūrīša vai bļukiša plīts priekšā. Dažās saimniecībās ganu sēdināja pie galda, pēc tam kad pieaugušie bija paēduši.⁴⁸

Visizplatītākais kalpu ēdiens vasarā bija piena putra ar nokrejotu pienu vai arī ar pilnpienu; to ēda 2—3 reizes dienā (brokastīs, pusdienās) ar maizi, siļķi vai biežpienu. Ziemā piena putru nomainīja tauku putru. Smago darbu laikā vienu reizi dienā pusdienās gatavoja kaut ko spēcīgāku — kartupeļus un ceptu gaļu vai gaļas mērci. Tomēr vasarā galvenais pavalgs bija siļķe un biežpiens. Launagā ēda skābo pienu ar maizi, vakariņās — piena putru vai pusdienu pārpalikumu.⁴⁹ Daudzās saimniecībās bieži vārīja zirņu putru. Zirņu putru un skābo kāpostu zupu ziemā gatavoja veselai nedēļai un pēc vajadzības sasildīja, pievienojot mazliet taukus. Kāds no bijušiem kalpiem uz jautājumu, kā saimnieks ēdinājis kalpus, asprātīgi atbildēja pāris vārdos — «septiņas zirņu putras pa nedēļu un piedevām siļķe».⁵⁰

Ziemā galvenais pavalgs bija kaņepju milti vai grūstas kaņepes, reizēm — tauki. Kaņepju miltus ēda pie sausiem kartupeļiem vai ar maizi.

Rudenī pēc cūku kaušanas pāris reizes izvārīja svaigas gaļas zupu. Pārējā gada laikā lietoja sālītu gaļu, kuru kalps arī redzēja visai reti — labi, ja divreiz nedēļā.

Svētkos kalpu ēdiens bija drusku bagātīgāks. Tomēr nedaudzās svētku dienas neienesa nekādas būtiskas pārmaiņas kalpu vienmulīgajā ēdienu kartē.

Savāktie materiāli rāda, ka sliktais uzturs bija viens no pirmajiem iemesliem kalpu un saimnieku sadursmēm. Sākumā pret slikto uzturu kalpi uzstājās reti, bet 19. gs. beigās kalpu prasības par uzturu uzlabošanu arvien pieaug.

Muižas kalpu ēdiens no aprakstītā saimnieku kalpu uztura atšķīrās visai maz. Kā jau minēts, muižas strādāja vairāk ģimenes cilvēki, kuri ēdienu pagatavoja mājā. Precētie kalpi turēja govī un cūku, dārziņā izaudzēja saknes. Tāpēc kalpa sievai bija iespējams ēdienu gatavot mazliet labāku. Bet, tā kā ar saņemto algu kalpu ģimenei parasti nācās grūti iztikt un pārtikas produkti, kā arī citas saimniecībā nepieciešamas lietas bija jāpiepērk, tad bieži vajadzēja ietaupīt uz ēdiena rēķina.

Tādā kārtā redzams, ka arī vispārējo dzīves apstākļu ziņā muižu un saimnieku kalpu starpā nav vērojamas krasas atšķirības. Apskatot laukstrādnieku dzīves veidu Gulbenes rajonā 19. gs. otrajā pusē, nevar ignorēt jautājumu par veco, darba nespējīgo kalpu stāvokli.

Apskatāmajā laika posmā likums nenodrošināja laukstrādniekus vecumdienās un darba nespējas gadījumos. Saskaņā ar tā laika zemnieku likumiem vecos, darba nespējīgos kalpus bija jāuztur viņu bērniem vai tuvākajiem radniekiem, protams, ja tādi bija. Bērniem nācās grūti uzturēt savus vecākus, jo viņu alga bija samērā zema. Bez tam saimnieki labāk

pieņēma darbā vieniniekus, lai nebūtu jāuztur lieks cilvēks.

Vecie kalpi, kam nebija bērnu vai citu apgādnieku, papildināja pagasta nespējnieku rindas. Pagasts sniedza palīdzību tikai tiem, kuri varēja uzrādīt pagasta tiesas izdoto nabadzības apliecību. Bet pagasta tiesa savukārt centās šādas apliecības izdot pēc iespējas mazāk, jo izdevumi par pagasta nespējnieku uzturēšanu bija jāsedz no pagasta līdzekļiem. Tādā kārtā faktiskais nespējnieku skaits katrā pagastā vienmēr pārsniedza pagasta valdē reģistrēto nespējnieku skaitu. Palikuši bez jebkādas apgādības, nespējnieki bija spiesti ubagot.

Lai kaut cik ierobežotu ubagošanu, Vidzemes guberņas valde jau savā 1772. g. izdotajā patentē ieteica muižniekiem celt nespējnieku patversmes vai arī novietot pagasta nespējniekus pie saimniekiem. Tā kā patversmju celšana vilkās ļoti lēni, tad nespējniekus parasti novietoja pie saimniekiem. Gulbenes rajonā nespējniekus līdz 19. gs. 80. gadiem novietoja pie katra saimnieka pa nedēļai. Nespējnieks klīda pa pagastu, kamēr nebija dzīvojis pēc kārtas pie visiem saimniekiem. Saimnieki nespējniekus uzņēma nelabprāt, jo uzskatīja tos par lieku nastu. Bieži vien saimnieka sliktās izturēšanās dēļ nespējnieks mājās nenodzīvoja ne pusi no nedēļas, bet devās tālāk meklēt sev patversmi citās mājās.

Pēc 1880. g. šādu nespējnieku uzturēšanas veidu atcēla, un tā vietā pagasta valde izdalīja tos pie saimniekiem uz gadu vai arī novietoja patversmēs. Litenes, Beļavas, Stāmerienas pagasta valde februārī vai martā sarīkoja pat speciālu nespējnieku izdalīšanu pie saimniekiem mazāksolīšanā,⁵¹ kur vecos, darba nespējīgos kalpus kā nedzīvas lietas izolēja tiem saimniekiem, kas apņēmās viņus uzturēt par mazāku atlīdzību. Jau pats fakts, ka nespējniekus izdeva mazāksolīšanā, noteica viņu materiālo stāvokli. Jāpiezīmē vēl, ka saimnieki centās pieņemt tādus cilvēkus, kurus kaut cik varētu izmantot mājas darbos.

«Nespējnieku stāvoklis saimnieku uzturā nav aprakstāms,» stāstīja viens no aculieciniekiem, «jo saimnieki uz viņiem raudzījās kā uz vecu, nevajadzīgu lietu. Vecu zirgu saimnieks lika kopt labāk nekā vecu kalpu.»⁵²

Patversmēs ievietoto nespējnieku stāvoklis nebija labāks. Līdz 19. gs. beigām Gulbenes rajonā bija viena nespējnieku patversme — Lejasciema pagastā. Patversmē ievietoja tikai tos, kam nebija neviena apgādnieka. Pagasta valde noteica produktu daudzumu katram nespējniekam — parasti 2—3 pūru rudzu un tikpat daudz miežu gadā, ko no magazīnas izsniedza nespējniekiem. Saimniekiem katru gadu bija jāpieved nespējnieku patversmei noteikts daudzums malkas. Ar to tad arī izbeidzās pagasta gādība pār nespējniekiem. Patversmē jeb t. s. nabagmājā nespējniekiem bija pašiem jāgādā par sevi. Tie, kas daudz maz vēl varēja sevi apkopt un piepelnīt ar vērpšanu, grozu pīšanu un citiem darbiem, kaut kā vēl iztika.

⁴⁸ E 11, 131.

⁴⁹ E 11, 100—160.

⁵⁰ E 11, 105.

⁵¹ E 11, 128, 131, 132, 149, 168

⁵² E 11, 149.

Bez nespējniekiem, kurus novietoja nespējnieku namos un pie saimniekiem, bija vēl vesela rinda tādu, kam pagasts atteicās izdot nabadzības apliecību. Nesaņēmuši nekādas palīdzības, tie bija spiesti klaiņot pa mājām un pārtikt no ubagošanas.

Tādi ir galvenie faktori, kas raksturo laukstrādnieku ekonomisko stāvokli tagadējā Gulbenes rajonā 19. gs. otrajā pusē. Jāsaka, ka tas maz atšķirās no kalpu stāvokļa pārējā Vidzemē. Tomēr samērā lēnā kapitālisma attīstība rajona lauksaimniecībā un kļaušu atlieku ilgā saglabāšanās ietekmēja laukstrādnieku algas līmeni, kas šeit bija zemāks nekā Vidzemes centrālajos rajonos. Gulbenes rajonā apskatāmajā laikā posmā pastāv vēl tādas algu formas, kas citur jau izzūd (zeme un naturālā alga). Darba dienas garums 19. gs. 80.—90. gados paliek nemainīgs, lai gan ar lauksaimniecības mašīnu ievie-

šanu pieaug darba intensitāte. Kalpu sadzīves apstākļi joprojām paliek ļoti slikti. Līdz pat 20. gs. sākumam vienā telpā bieži vien dzīvoja visi vienā saimniecībā strādājošie strādnieki.

Smagais ekonomiskais stāvoklis (zema alga, slikts uzturs) un ekspluatācijas pieaugums sekmēja sociālo pretrunu saasināšanos. Laukstrādnieki sāka saprast, ka pastāvošās pretrunas muižnieku un saimnieku starpā nebija par šķērslī, lai tie nevarētu saprasties kalpu ekspluatācijas jautājumā. Tādā kārtā kapitālisma attīstības rezultātā sāka pieaugt laukstrādnieku pašapziņa. Ja 19. gs. otrajā pusē laukstrādnieku prasības vēl aprobežojās ar prasībām par darba algas paaugstināšanu un labāku uzturu, tad 20. gs. sākumā laukstrādnieku kustība sāk izdalīties no vispārējās zemnieku kustības, un laukstrādnieki uzsāk tiešu cīņu par savām tiesībām.

О ПОЛОЖЕНИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РАБОЧИХ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX ВЕКА)

Э. Чивкуль

ВЫВОДЫ

В период работы этнографической экспедиции 1956 года в Гулбенском районе, кроме изучения вопросов материальной культуры, началось систематическое исследование вопросов социальной дифференциации крестьянства в период развития капиталистических отношений в сельском хозяйстве, в частности изучение положения и быта сельскохозяйственных рабочих Видземе. Экспедиция собрала интересный материал, всесторонне характеризующий быт батраков в исследуемой местности во второй половине XIX в., что вместе с архивными данными позволяет нам восстановить картину тяжелого прошлого сельскохозяйственных рабочих Видземе.

В целом быт батраков на территории Гулбенского района мало чем отличался от быта батраков во всей Видземе. Однако сравнительно медленное развитие капитализма в сельском хозяйстве района и пережитки барщинного хозяйства способствовали длительному сохранению в данном районе более примитивных форм заработной платы батраков (оплата землей и натурой) и ее низкого уровня по сравнению с остальными районами Видземе, что наложило свой отпечаток и на бытовые условия жизни батраков.

Сельскохозяйственные рабочие на территории Гулбенского района во второй половине XIX в., как и во всей Латвии, составляли большинство сельского населения. Преобладающая масса их нанималась к дворохозяевам и арендаторам, а после отмены крепостного права — и в имения. Весь контингент сельскохозяйственных рабочих состоял в основном из двух групп: 1) постоянно нанимающихся годичных и сезонных батраков (поместных и крестьянских) и 2) людей, временно занятых на сельскохозяйственных работах (поденщики, сдельные рабочие и т. д.). К последним относились также престарелые и не-

трудоспособные батраки, живущие случайными заработками.

При найме батраков дворохозяева большей частью заключали с нанимающимися устные договоры (в имениях письменные контракты), при оформлении которых определялась только выдававшаяся на руки часть заработной платы. Такие составные части заработной платы, как жилище и пища батрака, договором не определялись, и в этом отношении батраки полностью зависели от воли дворохозяина. Найм батраков проходил в традиционный день найма 2 февраля, а переход к новому дворохозяину совершался в Юрьев день (23 апреля).

Формы заработной платы во второй половине XIX в. изменялись, но реальный уровень ее оставался весьма низким, так как дороговизна жизни в конце XIX века по сравнению с 60-ми годами возросла примерно в 1,5 раза. С развитием товарно-денежных отношений в деревне натуральную часть в заработной плате все больше вытесняют деньги, хотя на территории исследуемого района вплоть до XX в. натуральная оплата продолжает играть значительную роль, особенно при расчете с женатыми батраками и пастухами. В заработную плату батраков, кроме денег, пищи или продуктов, одежды или материала для ее приготовления, включались также расходы на жилище. Заработная плата женщин и подростков составляла $\frac{1}{2}$ или $\frac{1}{3}$ заработной платы мужчин, несмотря на то что работали они наравне с последними.

Неженатых батраков кормил дворохозяин (жена-ты обычно имели свой стол), и пища их была очень однообразна. На территории Гулбенского района большая часть мелких и средних дворохозяев питалась с батраками за одним столом, что, однако, вовсе не исключало дополнительного питания дворохозяев.

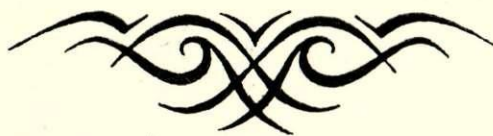

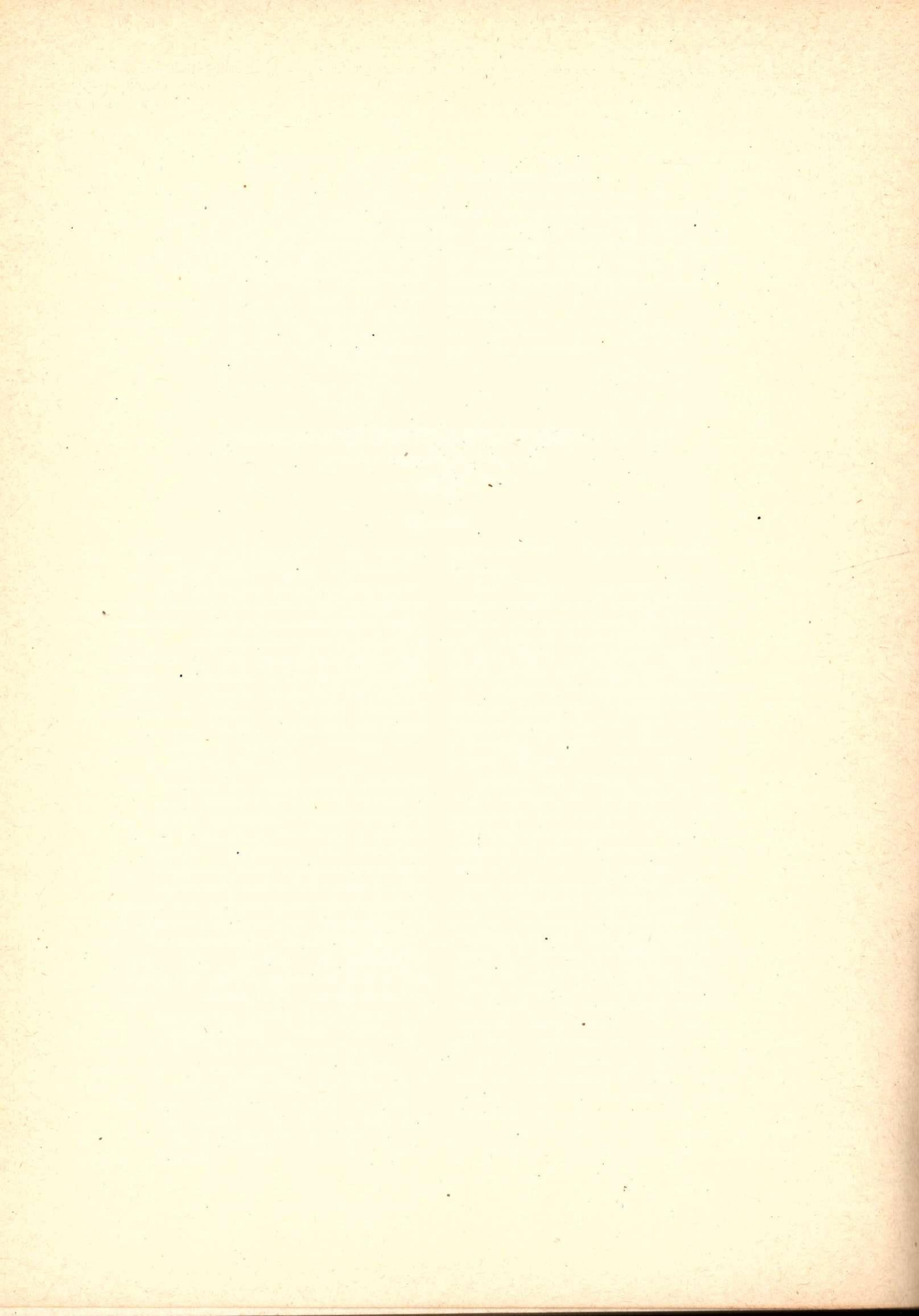
Плохая пища служила одной из первых причин столкновений батраков с дворохозяевами.

Жилищные условия батраков территории Гулбенского района во второй половине XIX в. также оставались крайне тяжелыми. Примерно до 70—80-х годов XIX в. основным жилищем служила жилая рига, где батракам большей частью отводилось помещение самой риги, а дворохозяевам — помещение каморы. Иногда и батраки, и дворохозяева жили в каморе риги очень скученно — по 15—20 человек. После постройки новых домов жилищные условия батраков изменяются мало. Батракам независимо от пола, возраста и семейного положения отводится так называемая

людская комната («саймес истаба»), большей частью с глинобитным полом, которая служила не только для жилья батраков, но и местом для исполнения различных домашних работ.

Собранный в экспедиции материал наглядно показывает, как тяжелое экономическое положение батраков (низкая заработная плата, непомерно долгий рабочий день, тяжелые жилищные условия и плохое питание) вызвали с развитием капитализма в деревне обострение противоречий между дворохозяевами и батраками, способствовали росту сознательности последних, что в дальнейшем привело к открытой борьбе батраков за свои права.

PIEZĪMES PAR LATVIEŠU ANTROPOLOĢISKO TIPU GULBENES RAJONĀ

R. Deņisova

1956. g. etnografu ekspedīcijā antropoloģiskais materiāls tika vākts Gulbenes, kā arī citos Latvijas austrumu daļas rajonos.

Antropoloģiskajam materiālam ir liela nozīme etnoģenēzes jautājumu risināšanā, jo sarežģītais tautu etniskās vēstures attīstības ceļš zināmā mērā atspoguļojas arī šodienas iedzīvotāju antropoloģiskajā sastāvā. Priekšstatu par to, no kādiem elementiem un kad veidojās pētāmās tautas fiziskais tips, mums sniedz paleoantropoloģiskais materiāls. Tātad detalizētai viena vai otra antropoloģiskā tipa veidošanās vēstures pētīšanai nepieciešams kā antropoloģiskais, tā paleoantropoloģiskais materiāls. Diemžēl, no Latvijas ziemeļaustrumu daļas mums nav kranioģiskā materiāla, tāpēc grūti risināt ar etnoģenēzi saistītos jautājumus. Tomēr tajos gadījumos, kad paleoantropoloģiskā materiāla no pētāmā rajona ir maz vai arī tā nav nemaz, diezgan daudz dod salīdzināmais antropoloģiskais materiāls.

Gulbenes rajonā tika izmērīti 100 vietējie iedzīvotāji — vīrieši, vairums no kuriem dzīvo Beļavas c. p., vecumā no 18 līdz 60 gadiem.

Pētāmā grupa	N	I (20—25) g.	II (26—39) g.	III (40—60) g.
Gulbenes rajona latvieši	100	18	22	60

Gulbenes rajona latviešiem raksturīgi samērā gaiši mati (vidējais vērtējums punktos 2,91), gaišas acis (vid. vērt. p. 0,51), labi attīstīti terminālie mati uz sejas (vid. vērt. p. 3,02), liels galvas garums (190,4 mm) un platums (159,0 mm), brachicefala galva (indekss 83,5), slīpa pierē (vid. vērt. p. 2,41), vidēji attīstīti uzacu loki, vidēji augsta (125,5 mm), plata (143,6 mm), bet labi profilēta seja horizontālā virzienā (vid. vērt. p. 2,59), vidēji izvirzīti vaigu kauli (vid. vērt. p. 1,46), augsta deguna sakne, taisns (53,0%), nereti izliekts (29,0%) deguna profilējums ar bieži noliektu deguna galiņu uz leju (vid. vērt. p. 1,74) un garš augums (171,3 cm).

Iepazīstoties ar tikko aprakstīto kompleksu, sevišķi izdalās tādas pazīmes kā lieli galvas un sejas izmēri, tā arī ķermeņa garums (1. tab.). Balstoties uz pēdējiem antropoloģiskajiem darbiem par Baltijas republiku iedzīvotājiem,¹ varam secināt, ka minētās pazīmes ir vispār raksturīgas šiem rajoniem. Tomēr jāpiezīmē, ka Gulbenes rajona latvieši ar savu galvas platumu (159 mm), brachicefali (galvas indekss 83,5) un samērā plato seju (143,6 mm) izdalās pat no Austrumbaltijas igauņu, latviešu un lietuviešu vidus.² Tā, salīdzinot Gulbenes rajona latviešus ar rietumu (Aizpute) un dienvidaustrumu Latvijā (Jekabpils, Ilūkste, Krāslava) dzīvojošiem latviešiem, kuros iezīmējas subskandināva tipa īpatnības, redzam, ka pirmie jūtami atšķiras no pēdējiem ar lielāku galvas un sejas platumu un ir izteikti brachicefali (3. tab.). Bet pēc tādām svarīgām taksonomiskajām pazīmēm kā acu un matu krāsas, terminālajiem matiem, pieres slīpuma, sejas horizontālā profilējuma, vaigu kaulu izvirzījuma, deguna profila un ķermeņa garuma Gulbenes latvieši ļoti atgādina Latvijas rietumu daļas iedzīvotājus (3. tab.).

Salīdzinot Gulbenes latviešus ar Dienvid- un Austrumigaunijas iedzīvotājiem, kam, kā zināms, tāpat raksturīga plata seja un galva, pēdējo vidū mums nav zināma neviena grupa ar tik platu seju un vaigu kauliem kā gulbeniešiem. Bez tam pēc tādām svarīgām pazīmēm kā matu krāsas, uzacu biezuma, terminālajiem matiem, pieres slīpuma, sejas horizontālā profilējuma, vaigu kaulu izvirzījuma un ķermeņa garuma šo abu grupu starpā ir atšķirības. Tā igauņiem no Tartu un Viljandi raksturīgi gaiši mati, vāji attīstīti terminālie mati, mazāk slīpa pierē un sejas horizontālais profilējums, masīvāki vaigu kauli, uzrauts degungals un mazāks ķermeņa

¹ Н. Н. Чебоксаров. Новые данные по этнической антропологии Советской Прибалтики. — Труды Ин-та этнографии АН СССР, н. с., т. XXIII, 1954; Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом составе восточных латышей и восточных литовцев. — Латвийas PSR ZA Vēstis, 1958. g. 2. nr.

² Н. Н. Чебоксаров. Ор. cit.; Р. Я. Денисова. Антропологический тип ливов. — Труды Ин-та этнографии АН СССР, н. с., т. XXXII, 1956.

garums (3. tab.). Tādējādi tā zināmā līdzība, kas novērojama pēc galvas un sejas platuma Igaunijas PSR dienvid- un austrumdaļā dzīvojošo igauņu un Gulbenes latviešu starpā, tomēr neļauj mums apvienot šos abus tipus, un varam runāt tikai par zināmu līdzību. Jautājumā, vai morfoloģiskā līdzība ir šo grupu ģenētiskās radniecības rezultāts, uz pašreizējā materiāla pamata vēl nav iespējams rast atbildi.

Salīdzinot Gulbenes latviešus ar Kārsavas un Abrenes rajonos dzīvojošiem latviešiem, redzam, ka viņu līdzība parādās galvas un sejas izmēros. Izrādās, ka tieši ziemeļaustrumu latviešiem, to skaitā arī gulbeniešiem, raksturīgs ļoti liels galvas un vaigu kaulu platums. Tā latviešiem Kārsavas rajonā sejas platums sasniedz 145,2 mm, galvas platums — 157,5 mm, bet Abrenes rajonā — 143,5 un 158,0 mm.

Salīdzinot visu Latvijā savāktu antropoloģisko materiālu, izrādās, ka republikas ziemeļaustrumu daļas iedzīvotājiem ir platākas galvas un sejas. Šim rajonam, spriežot pēc dažām pazīmēm, pievienojama arī Gulbene (1., 2. tab.).

Tādā kārtā, summējot visu iepriekš teikto, varam secināt, ka Gulbenes rajona latviešu fiziskais tips ir jaukts. Tam pārsvarā ir subskandināvā antropoloģiskā tipa iezīmes, kas raksturīgas kā rietum- un dienvidaustrumlatviešiem, tā arī rietumigauņiem. Ziemeļaustrumlatviešu antropoloģiskā tipa iezīmes mazāk izteiktas. Nav izslēgts arī zināms dienvid- un austrumigauņu, kā arī libiešu piejaukums. Tomēr trešā elementa nozīmi latviešu antropoloģiskā tipa veidošanās procesā Gulbenes rajonā varēs noskaidrot tikai tālākā darbā, pētot ziemeļaustrumu latviešu fiziskā tipa veidošanās vēsturi. Ja zināmā mērā jau pierādīts, ka subskandināvais antropoloģiskais tips saistāms ar laivas cirvju un auklas keramikas kultūras parādīšanos Baltijā 3. g. t. beigās un 2. g. t. sākumā,³ tad par ziemeļaustrumu latviešiem mēs vēl pagaidām neko noteiktu nevaram teikt. Kur, kad un uz kādu elementu bāzes veidojās šis diezgan savdabīgais ziemeļaustrumlatviešu antropoloģiskais tips? Tas ir ļoti sarežģīts jautājums, un atbildēt uz to varēsim tikai tad, kad būs iegūts pietiekams daudzums paleoantropoloģiskā materiāla. Uz pašreiz esošo datu pamata var konstatēt tikai to, ka Gulbenes rajona latviešu antropoloģiskais tips veidojies subskandināvā un ziemeļaustrumlatviešu tipa mijiedarbībā, pie kam pārsvaru guvis pirmējais.

³ К. Ю. Марк. Палеоантропология Эстонской ССР. — Труды Ин-та этнографии АН СССР, н. с., т. XXXII, 1956.

1. tabulas turpinājums

Pazīmes	Parametri	Latvieši			
		Gulbenes rajonā	Abrenes rajonā	Kārsavas rajonā	Jēkabpils rajonā
Morfoloģiskais sejas garums	N	100	101	101	100
	M	125,5	125,5	126,3	127,6
	m(M)	0,6	0,6	0,7	0,7
	σ	6,2	6,3	7,0	7,2
Sejas platums	N	100	101	101	100
	M	143,6	143,5	145,2	142,5
	m(M)	0,5	0,5	0,5	0,5
	σ	4,8	4,6	4,8	4,6
Apakšžokļa platums	N	101	101	101	100
	M	110,5	110,5	110,6	109,0
	m(M)	0,6	0,7	0,6	0,6
	σ	6,5	6,7	5,7	5,7
Fizionomiskais sejas indekss	M	77,6	78,7	79,7	77,8
	M	87,4	87,1	87,0	89,0
Deguna garums (no uzacu loka apakšmalas)	N	100	101	101	100
	M	55,6	56,6	55,2	57,4
	m(M)	0,4	0,4	0,4	0,4
	σ	3,9	3,6	4,3	3,7
Deguna garums (no deguna saknes)	M	50,9	51,5	50,7	52,8
	m(M)	0,3	0,3	0,4	0,3
	σ	3,5	3,1	4,2	3,4
Deguna platums	N	100	101	101	100
	M	35,3	35,0	35,5	34,7
	m(M)	0,3	0,3	0,3	0,2
	σ	2,8	2,9	3,2	2,1
Mutes spraugas garums	M	55,3	55,8	54,6	54,6
	m(M)	0,4	0,4	0,4	0,4
	σ	4,0	4,0	4,0	4,7
Deguna indekss (no uzacu loka apakšmalas)	M	63,4	63,6	64,3	60,6
	M	69,4	68,0	70,4	65,7
Virslūpas augstums	N	99	101	101	100
	M	15,8	16,1	15,7	15,9
	m(M)	0,3	0,3	0,3	0,3
	σ	2,7	3,1	2,8	2,9
Lūpu biezums	M	13,4	15,0	16,0	12,4
	m(M)	0,4	0,3	0,3	0,3
	σ	3,7	3,1	3,3	3,5
Mazākais pieres platums	N	100	101	100	100
	M	108,1	107,4	109,4	106,5
	m(M)	0,4	0,4	0,4	0,4
	σ	4,4	4,1	4,1	4,0

Izmērāmās pazīmes

1. tabula

Pazīmes	Parametri	Latvieši			
		Gulbenes rajonā	Abrenes rajonā	Kārsavas rajonā	Jēkabpils rajonā
Fizionomiskais sejas garums	N	91	92	93	90
	M	185,1	182,3	182,2	183,2
	m(M)	1,0	0,8	0,8	0,9
	σ	9,9	8,0	7,8	8,8

Pazīmes	Para- metri	Latvieši			
		Guļbenes rajona	Abrenes rajona	Kārsavas rajona	Jēkabpils rajona
Lielākais galvas ga- rums	N	100	101	101	100
	M	190,4	188,9	189,5	191,9
	m(M)	0,6	0,6	0,6	0,7
	σ	6,1	6,0	6,0	7,2
Lielākais galvas pla- tums	M	159,0	158,0	157,5	155,0
	m(M)	0,5	0,5	0,5	0,5
	σ	4,9	5,5	4,7	4,8
Galvas indekss	M	83,5	83,6	83,0	
Ķermeņa garums	N	89	78	99	97
	M	171,3	168,3	170,5	171,4
	m(M)	0,9	0,6	0,6	0,7
	σ	8,1	5,4	6,5	7,0

Apzīmējumi: N — skaits; M — vidēji; m(M) — vidējā aritmētiskā kļūda; σ — vidējā kvadrātiskā novirze.

2. tabula

Aprakstāmās pazīmes %

Pazīmes		Latvieši			
		Guļbenes rajona	Abrenes rajona	Kārsavas rajona	Jēkabpils rajona
Matu veids	Taisni (2)*	88,0	80,2	86,1	88,8
	Viļņaini (3)	12,0	19,8	13,9	11,2
Uzacu biezums	Vidēji biezas (2)	53,0	61,4	56,0	73,0
	Biezas (3)	22,0	17,8	20,0	19,0
	Vidējais vērtējums punktos	1,97	1,97	1,97	1,97
Sejas termi- nālie mati	Ļoti vāji attīstīti (1)	6,2	10,4	4,2	2,2
	Vāji attīstīti (2)	14,8	10,4	21,1	18,0
	Vidēji attīstīti (3)	51,8	45,4	35,1	69,7
	Stipri attīstīti (4)	24,7	31,2	38,0	10,1
	Ļoti stipri attīstīti (5)	2,5	2,6	1,4	—
Vidējais vērtējums punktos	3,02	3,09	3,11	2,99	
Krūšu termi- nālie mati	Ļoti vāji attīstīti (1)	49,4	56,6	60,6	50,6
	Vāji attīstīti (2)	19,0	13,2	16,9	24,7
	Vidēji attīstīti (3)	13,9	14,5	9,9	10,1
	Stipri attīstīti (4)	11,4	6,6	4,2	13,5
	Ļoti stipri attīstīti (5)	6,3	9,2	8,4	1,1
	Vidējais vērtējums punktos	2,05	1,99	1,83	1,89
Acu krāsa	Gaiša (9—12) (0)	56,6	58,4	68,3	61,0
	Jaukta (5—8) (1)	35,3	37,6	26,7	33,0
	Tumša (1—4) (2)	8,1	4,0	5,0	6,0
	Vidējais vērtējums punktos	0,51	0,49	0,37	0,45

Pazīmes		Latvieši			
		Guļbenes rajona	Abrenes rajona	Kārsavas rajona	Jēkabpils rajona
Matu krāsa	16—24 (0)	—	3,2	2,0	—
	13—15; 25 (1)	13,6	16,1	16,2	32,2
	9—12; 26 (2)	17,1	14,0	8,1	9,7
	6—8; (3)	34,1	21,5	34,3	32,3
	27; 4—5 (4)	35,2	45,2	39,4	25,8
Vidējais vērtējums punktos		2,91	2,88	2,93	2,66
Pieres slipums	Ļoti slīpa (1)	12,0	4,0	6,9	5,1
	Vidēji slīpa (2)	35,0	31,7	34,7	51,5
	Stāva (3)	53,0	64,4	58,4	43,4
	Vidējais vērtējums punktos	2,41	2,60	2,51	2,38
Uzacu loki	Vāji attīstīti (1)	72,0	56,4	65,0	59,0
	Vidēji attīstīti (2)	20,0	32,7	27,0	35,0
	Stipri attīstīti (3)	8,0	10,9	8,0	6,0
	Vidējais vērtējums punktos	1,37	1,54	1,43	1,47
Horizontā- lais sejas pro- filējums	Vājš (1)	—	—	—	—
	Vidējs (2)	41,0	46,5	59,4	48,0
	Stiprs (3)	59,0	53,5	40,6	52,0
	Vidējais vērtējums punktos	2,59	2,53	2,41	2,52
Vaigu kaulu izliekums	Vājš (1)	54,0	50,5	38,6	50,0
	Vidējs (2)	46,0	49,5	61,4	50,0
	Stiprs (3)	—	—	—	—
	Vidējais vērtējums punktos	1,46	1,49	1,61	1,50
Acu spraugas platums	Vidējs (2)	40,0	49,5	46,5	81,0
	Liels (3)	34,0	24,8	31,7	15,0
	Vidējais vērtējums punktos	2,08	1,98	2,10	2,11
Acu sprau- gas stāvok- lis	Horizontāls (2)	71,0	79,2	83,2	98,0
	Arējais gals augstāks (3)	23,0	19,8	15,8	2,0
	Vidējais vērtējums punktos	2,17	2,19	2,15	2,02
Augšējā plakstīņa sīdējkroka	IEKŠĒJĀ DAĻĀ				
	Trūkst (0)	68,0	61,4	57,4	54,0
	Vāji attīstīti (1)	30,0	36,6	42,6	32,0
	Vidēji attīstīti (2)	2,0	2,0	—	4,0
	Stipri attīstīti (3)	—	—	—	2,0
Vidējais vērtējums punktos	0,34	0,41	0,43	0,46	
Augšējā plakstīņa sīdējkroka	VIDEJĀ DAĻĀ				
	Trūkst (0)	57,0	44,5	53,5	51,0
	Vāji attīstīti (1)	39,0	50,5	41,6	42,0
	Vidēji attīstīti (2)	4,0	5,0	5,0	5,0
	Stipri attīstīti (3)	—	—	—	2,0
Vidējais vērtējums punktos	0,47	0,60	0,51	0,49	
Augšējā plakstīņa sīdējkroka	ĀREJĀ DAĻĀ				
	Trūkst (0)	58,0	42,6	52,5	51,0
	Vāji attīstīti (1)	30,0	36,6	33,7	32,0
	Vidēji attīstīti (2)	9,0	17,8	8,9	15,0
	Stipri attīstīti (3)	3,0	3,0	5,0	2,0
Vidējais vērtējums punktos	0,57	0,81	0,66	0,68	

2. tabulas turpinājums

Pazīmes	Latvieši				
	Gulbenes rajonā	Abrenes rajonā	Kārsavas rajonā	Jēkabpils rajonā	
Deguna saknes augstums	Vidējs (2) Liels (3) Vidējais vērtējums punktos	48,0 52,0 2,52	53,5 46,5 2,46	37,6 62,4 2,62	50,0 50,0 2,50
Deguna saknes profilējums	Vidēji izteikts (2) Stipri izteikts (3) Vidējais vērtējums punktos	22,0 78,0 2,78	20,8 79,2 2,79	19,8 80,2 2,80	21,0 79,0 2,79
Deguna kaušļa daļas profila līnija	Ieliekta (1) Taisna (2) Izliekta (3) Vidējais vērtējums punktos	4,0 61,0 35,0 2,31	2,0 64,4 33,6 2,32	1,0 74,3 24,7 2,24	5,0 59,0 36,0 2,31
Deguna skrimšļa daļas profila līnija	Ieliekta Taisna Izliekta Vidējais vērtējums punktos	17,0 67,0 16,0 1,99	28,7 49,5 21,8 1,93	19,8 64,4 15,8 1,96	13,0 75,0 12,0 1,99

2. tabulas nobeigums

Pazīmes	Latvieši				
	Gulbenes rajonā	Abrenes rajonā	Kārsavas rajonā	Jēkabpils rajonā	
Deguna profila līnija	Ieliekta (1) Taisna (2) Viļņaina (3) Izliekta (4)	10,0 53,0 8,0 29,0	14,8 51,5 9,9 23,6	14,8 59,4 5,5 20,8	5,0 59,0 8,0 28,0
Degungala stāvoklis	Pacelts (1) Horizontāls (2) Nolaists (3) Vidējais vērtējums punktos	45,5 36,0 19,0 1,74	45,5 46,5 8,0 1,63	55,4 42,6 2,0 1,46	40,0 52,0 8,0 1,68
Augšlūpas profils	Taisns (2) Pievilkts (3) Vidējais vērtējums punktos	60,2 14,3 1,86	64,4 28,7 2,22	68,3 8,9 1,86	64,7 32,3 2,29
Zods	Taisns (2) Izvirzīts (3) Vidējais vērtējums punktos	35,0 60,0 2,55	46,5 47,5 2,42	44,0 52,5 2,49	40,0 53,0

* Skaitļi iekavās apzīmē attiecīgās pazīmes vērtējumu punktus.

3. tabula

Antropoloģiski dati par austrumlatviešiem salīdzinājumā ar datiem par Limbažu un Aizputes rajonā dzīvojošiem latviešiem un igauņiem

Pazīmes	Latvieši					Igauņi	
	Gulbenes rajonā	Abrenes rajonā	Kārsavas rajonā	Limbažu rajonā*	Aizputes rajonā*	Viljandi rajonā**	Tartu rajonā*
Lielākais galvas garums mm	190,4	188,9	189,5	191,2	194,8	193,6	193,3
Lielākais galvas platums mm	159,0	158,0	157,5	156,8	157,0	154,7	156,9
Galvas indekss	83,5	83,6	83,0	82,5	80,7	79,9	81,3
Fizionomiskais sejas garums mm	185,1	182,3	182,2	188,9	190,0	184,2	188,4
Morfoloģiskais sejas garums mm	125,5	125,9	126,3	125,9	126,7	123,4	125,1
Sejas platums mm	143,6	143,5	145,2	142,2	142,8	141,7	142,7
Deguna garums (no uzacu loka apakšmalas) mm	55,6	56,6	55,2	57,5	57,7	57,2	56,3
Deguna garums (no deguna saknes) mm	50,9	51,5	50,7	52,4	52,7	52,3	54,5
Deguna platums mm	35,3	35,0	35,0	36,4	35,3	36,4	36,1
Ķermeņa garums cm	171,3	168,3	170,5	170,3	170,9	169,5	169,3
Viļņaini mati %	12,0	19,8	13,9	16,8	24,7	20,7	17,8
Sejas terminālie mati (vidējais vērtējums punktos)	3,09	3,09	3,11	2,99	3,03	2,84	2,96
Matu krāsa (vid. vērt. p.)	2,91	2,88	2,93	2,78	2,74	2,56	2,47
Tumši mati (27; 4—5) %	35,2	45,2	39,4	24,2	29,3	12,7	14,1
Acu krāsa (vid. vērt. p.)	0,51	0,49	0,37	0,50	0,42	0,50	0,43
Horizontālais sejas profils (vid. vērt. p.)	2,59	2,53	2,41	2,51	2,46	2,26	2,43
Vaigu kaulu izliekums (vid. vērt. p.)	1,46	1,49	1,61	1,71	1,54	1,57	1,73
Ieliekts deguna profils %	10,0	14,8	14,8	10,5	20,0	9,8	17,1
Degungala stāvoklis (vid. vērt. p.)	1,74	1,63	1,46	15,2	1,39	1,71	1,44

* Sīkāki dati par Limbažu un Aizputes rajona latviešiem, kā arī par Tartu rajona igauņiem atrodami minētā N. Čeboksova darbā.

** Datus par Viljandi rajona igauņiem savācis PSRS ZA Vēstures institūta vec. zin. līdzstr. M. Vitovs.

К ВОПРОСУ ОБ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОМ ТИПЕ ЛАТЫШЕЙ ГУЛБЕНСКОГО РАЙОНА

Р. Денисова

ВЫВОДЫ

Летом 1956 года производился сбор антропологического материала в Гулбенском и в ряде других восточных районов Латвийской ССР. В Гулбенском районе всего обследовано 100 человек коренного латышского мужского населения.

В целом латыши Гулбенского района характеризуются относительно светлой пигментацией, хорошо развитым третичным волосяным покровом на лице, очень большими размерами головы, брахицефалией, массивностью, средне-высоким, широким и профилированным лицом в горизонтальном направлении, прямым, нередко выпуклым профилем спинки носа, слегка опущенным его кончиком и большой длиной тела.

При сопоставлении описанного антропологического

комплекса признаков с антропологическим материалом с территории Восточной Прибалтики приходим к выводу, что антропологический тип латышей Гулбенского района является метисным. В нем преобладают черты субскандинавского антропологического типа, который является характерным для западных и юго-восточных латышей, а также западных эстонцев, тогда как черты антропологического типа северо-восточных латышей, по-видимому, проявляются несколько слабее. Не исключена некоторая примесь типа восточных эстонцев, а также ливов. Однако роль третьего элемента в формировании антропологического типа латышей Гулбене выяснится только в результате накопления палеоантропологического материала.

GULBENES RAJONA TOPONĪMIKAS JAUTĀJUMI

A. Jansons

Pētījot kāda novada etniskās īpatnības, ļoti svarīgs avots ir vietvārdi. Saglabājoties vairāk vai mazāk pārveidotā formā ne tikai gadu desmitiem vai simtiem, bet dažkārt pat gadu tūkstošiem, tie sniedz norādījumus par kāda novada iedzīvotājiem, to ciltīm, dažāda veida migrācijām, bet jaunākie, piemēram, tīrumu nosaukumi, māju vārdi un citi, dod liecību par saimnieciskās dzīves izveidošanos, paražām, amatniecību utt. Tālab, īpaši pētījot etniskās teritorijas un robežas, padomju zinātnieki veltī vietvārdiem arvien lielāku vērību. Lai atzīmējam kaut P. Kušnera un V. Toporova pētījumus.¹ Tas pats sakāms par tautas demokrātijas valstīm. Te minams poļu zinātnieks A. Kaminskis, kas, pētījot jātvīngu jautājumu, rūpīgi izmanto vietvārdu liecības.²

Latvijas PSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta etnogrāfijas sektora 1956. g. rīkotās ekspedīcijas laikā Gulbenes rajonā iegūts ap 2700 vietvārdu, kas ievērojami papildina agrāk savāktos krājumus šajā novadā. Daudzus vietvārdus atcerējās vairs tikai paši vecākie ļaudis. Tas īpaši sakāms par tīrumu, pļavu, mežu un purvu nosaukumiem, t. i., par āru vārdiem. Jāsaka, ka Gulbenes rajonā, ieviešoties jaunajam, sociālistiskajam dzīves veidam, daudz veco vietvārdu strauji aizmirstas, jo tie kļūvuši lieki, bet to izruna pārveidojās literārās valodas ietekmē. Savāktos vietvārdus šeit nepublicēsim, aizrādīsim tikai uz agrāk publicētajiem Gulbenes vietvārdu materiā-

¹ П. Кушнер. Этнические территории и этнические границы. М. 1951; В. Н. Топоров. Две заметки из области балтийской топонимии. — Раксту krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. J. Endzelīnam. Rīgā, 1959., 251.—266. lpp.

² A. Kamiński. Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne. — Łódzkie towarzystwo naukowe, wydziel II, Nr. 14, Łódź, 1953.

³ J. Endzelīns. Latvijas vietu vārdi, I. Vidzemes vārdi. Rīgā, 1922.; T. p. Latvijas PSR vietvārdi, I. Rīgā, 1956.; D. Zemzāre. Valodas liecības par Lejasciema novadu. Rīgā, 1940.; T. p. Daži vērojumi par Gulbenes rajona izloksnēm, leksiku un toponīmiķu 1956. g. Zinātņu akadēmijas ekspedīcijā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1957., 7. (120.), 155.—160. lpp.; J. Lancmanis. Isas ziņas par Lejasciema apkārtnes vietām. — Izglītības ministrijas mēnešraksts, 1920., 7, 64.—71. lpp. Dažas ziņas vietvārdu pētnieki var atrast arī: V. Salnais un A. Maldups. Pagastu apraksti, Rīgā, 1935.; A. Richter.

liem.³ No avotiem īpaši svarīgi ir dažādie arķu un dvēseļu revīziju materiāli. To ir daudz, un tie vēl maz apstrādāti. Taču revīziju materiāli palīdz noskaidrot vietvārdu etimoloģiju, izsekot to attīstībai un pārvērtībām. Te īpaši jāatzīmē plašākā iespēstā revīzija, t. i., E. Dunsdorfa izdotā «Vidzemes 1638. gada arķu revīzija» (Rīgā, 1938.—1941. g.). Šā izdevuma priekšrocība ir tā, ka revīzijās atrodamo māju vārdi identificēti Latvijas 20. gs. kartēs, tāpat blakus revīzijas māju vārdiem uzrādīti nosaukumi, kas atrodami prof. J. Endzelīna publicētajos vietvārdos.

Sos materiālus un pētījumus papildina Gulbenes rajona izloksņu un to īpatnību apraksti (A. Abele. Par lejasciemiņu izloksni. — Filologu biedrības raksti, IV, 40—51; E. Hausenberga. Par Vecgulbenes izloksni. — Turpat, V, 142—158; J. Zaubē. Alsviķa, Beļavas, Litenes un Stāmerienas izloksnes. — Turpat, XIX, 117—132), kā arī minētie D. Zemzāres raksti. Par somugru valodu atliekām raksta V. Niluss (W. Nilus. Choix de textes dialectaux leivu. — Annales litterarum societatis esthonicae 1936, Tartu, 1938, 93—163).

Gulbenes rajona teritorijā, spriežot pēc arheoloģiskām liecībām, līdz 5.—6. gs. vēl dzīvojušas somu ciltis, kuras pamazām asimilējuši latgaļi.⁴ Bet laikā, no kura mums saglabājušās pirmās dokumentālās liecības par Gulbenes novadu, t. i., 13. gs., te dzīvo

Baltische Verkehrs- und Adressbücher, I. Livland. Rīga, 1909; E. H. Feldmann. Verzeichnis Lettländischer Ortsnamen. Rīga, 1938; В. К. Фогель. Справочная книга Лифляндской губернии, 1899; Памятная книжка и адрескалендарь Лифляндской губернии на 1901—1905. Рига 1901—1905; Latvijas PSR administratīvi teritoriālais iedalījums. Rīgā, 1954. g., 1955. g., 1957. g. u. c. Par agrākajām muižām ziņas meklējamas: H. Hagemester. Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands, I—II. Rīga, 1836—1837; Fortsetzung. I. Rīga, 1843; L. Stryck. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands, II. Dresden, 1885. Sis tas atrodams enciklopēdiskajā literatūrā: J. Dravnieks. Konversācijas vārdnīca. Jelgavā, 1891.—1898.; Konversācijas vārdnīca (Rīgas Latv. biedr. Zin. Kom.). Rīgā, 1906.—1921.; Latviešu konversācijas vārdnīca, I—XXI. Rīgā, 1927.—1940.

⁴ Sal. H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 110., 111. lpp. un 54. att. (karte).

jau latgaļi. Tālavas un Gaujienas dalīšanas aprakstā starp Rīgas bīskapu Albertu un Zobenbrāļu ordeņa mestru Folkvīnu 1224. gada jūlijā, starp citu, pirmo reizi pieminēts arī Gulbenes vārds: «Gibbe, Iovnate, Ieie, Ale, Zlavka, Saueke, Virevele, Zirvegale, Met-sene, **Gulbana**, Iazoa, Prebalge.»⁵

Tagadējā Gulbenes rajonā pēc 1956. gada administratīvā iedalījuma (vēlāk rajona robežas mainītas) ietilpa Beļavas, Galgauskas, Lejasciema, Litenes, Ozolkalna, Sinoles, Stāmerienas, Strādu, Vecgulbenes ciema padomes, kas visumā ietvēra agrākos pagastus ar līdzīgiem nosaukumiem, atskaitot Strādu un Ozolkalna c. p. Strādu c. p. dabūjusi savu nosaukumu no Strādu mājām, kur atradusies ciema padome. Tajā ietilpst daļa agrākā Vecgulbenes un Galgauskas pagasta. Ozolkalna c. p. dabūjusi nosaukumu no pieņotavas «Ozolkalne», un te ietilpst daļa Vecgulbenes un Jaungulbenes pagasta. Gulbenes rajons izveidots agrāko Cēsu, Valkas un Madonas apriņķu krustojumā un atrodas it kā uz robežas, kur toponīmikā, no vienas puses, ir ļoti niecīgs somugriskais elements (rajona dienvidos — Galgauskā, Vecgulbenē) un, no otras puses, Lejasciems ar ļoti daudzām somugru cilmes vietvārdiem. Uz ziemeļiem no Gulbenes rajona atrodas Ilzene, kur vēl nesen prof. P. Ariste uzrakstījis «leivu» tekstus. Tāpat Kalncempjos, Karvā (arī nosaukums somugriski), Jaunlaicē, Veclaicē, Trapeņē, Gaujienā, Lugažos, Ergemē ir visai daudz somugrisku vietvārdu.⁶ Šis apgabals it kā ar smaili izbeidzas Lejasciemā. Iespējams, ka vietvārdi šeit liecina ne tikai par ienācējiem igauņiem, bet arī par senu somugru elementu, kas dzīvojis jaukti ar latgaļiem.

Kā jau norāda 1224. g. dokuments, Gulbene bijusi saistīta ar Gaujienu un Tālavu. Gaujienas novads bija robežapgabals, kur krustojās ceļi no Igaunijas, Pleskavas un Novgorodas, tāpat te gāja Gaujas ceļš, un te ne tikai tolaik, bet arī vēlāk bija spēcīga somu cilšu ietekme. Par to, liekas, liecina arī Novgorodas laikgrāmata 1180. g.: «Въ лѣто 6687... А на зиму иде Мъстиславъ съ Новгородъци на Чюдь, на Очелу⁷ и пожъже всю землю ихъ, а сами отбѣгоша къ морю; нъ и ту ихъ досыти паде»,⁸ kur «Очела» arzīmē Gaujienu, bet «Чюдь» — senkrievu hronikās igauņus, somus, karēļus un citus somu cilšu piederīgos. No šā robežapgabala Gulbenes rajonā varēja ieplūst no jauna somugri, ja agrāk dzīvojošos latgaļi jau būtu asimilējuši.

Dienvidos gandrīz līdz pat tagadējam Gulbenes rajonam aizgājuši sēļi, par ko liecina gan arheoloģijas,⁹ gan valodas liecības. Prof. J. Endzelīns konsta-

tējis, ka sēliskā kāpjošā intonācija ir šādās Gulbenes rajona pierobežas izloksnēs: Lubānas, Dzelzavas, Adulienas, Tirzas, Druvienas.¹⁰ K. Būga meklē sēļus pat līdz Alūksnei.¹¹

Pēc A. Bilenšteina domām, Pededzes baseinu, kur ietilpst daļa Gulbenes rajona, 13. gs. klāja biezi meži, un tas bija reti apdzīvots.¹² Ja tā, tad te labi varēja saglabāties etniskās īpatnības, kaut arī pirmatnējiem iedzīvotājiem pastāvīgi pieplūda jauni no kaimiņu novadiem. Toties maz bija aizgājuši.

Tieši šai novadā ir daudz vietvārdu ar «latviešu» vārdā sastopamo sakni «lat» un tā otru saknes formu «let». Lejasciemā ir Latupe. J. Lange savā vārdnīcā raksta: «Latte, der alte Name eines Baches nach der Litth. Gränze. Latvietis, der Lette, weil er daher gewesen.»¹³ Lietuvas robeža te apzīmē seno Vidzemes un Polijai pakļautās Latgales robežu. Jāpiezīmē, ka J. Lange bijis mācītājs Evelē (1736.—1745.) un Smiltēnē (1771.—1777.), tātad labs šās puses pazinējs. Šī pati sakne māju vārdā Latvasas (Sinolē). Krapā ir Latenieki jeb Latene,¹⁴ arī Latenes, kam gan ar latviešu vārdu var arī nebūt sakara, jo E I 71 raksta «lotenieki». Varbūt tas saistāms ar personas vārdu «Sarlote». Beļavā ir Letes¹⁵ ciems, Letes kalni, Letes ezers, Letīte jeb Letes upe, Jaunletes mājas, mājas — Liellatva. 1638. g. Kalnamuižas un Litenes muižu rakstība — «Kalnmoisa u. Lettin».¹⁶ Te vietā atzīmēt tā paša gada liecību par Litenes muižas dibināšanu: «Lettin, ist zwar bey H. Meysters Zeit kein hoff, Sondern ein Stück Landes gewesen. Es hatt aber der sehl. Penchoslauski, so der erste Starosta gewesen, als disz Landt von dem Muschowiten genommen, eine hoffstette alda formiret, und weile Speiker bawen dahin alle dasz Marienburgische getreide gebracht, und von dar zu wasser nach Riga fuhren laszen, dar die Peddetz laufft recht untern hof-fen wegk, nach solchen hoffe seindt von Kalmoisa etzliche pauren gelegt worden.»¹⁷ — «Lettin, t. i., Litene, gan mestru laikos nav bijusi muiža, bet zemes gabals. Tomēr nelaiķis «Penchoslauski», kas bijis pirmais stārasts, kad šī zeme atņemta maskaviešiem, izveidojis tur muižu un licis uzcelt daudz¹⁸ noliktavu, kur sivedis visu Alūksnes labību, un no turienes sūtījis pa ūdens ceļu uz Rīgu, jo Pededze iet tieši garām muižai; uz šo muižu pārcelti daži zemnieki no Kalnamuižas.» Acīm redzot pārceltie zemnieki bijuši latvieši, un muiža no tiem dabūjusi savu nosaukumu. A. Bilenšteins norāda, ka vēl viņa laikā Kalnamuižā (vēlāk Kalncempju vai Kalnciema pagasts, tag. Alūksnes rajonā) dzīvojuši stipri letizēti igauņi.¹⁹ Ka

⁵ Latvijas vēstures avoti, II, 1. burtn. Rīgā, 1937., 80. lpp. Te arī literatūra un skaidrojumi (80.—81. lpp.); A. Bielenstein. Die Grenzen des lettischen Volksstammes. St. Petersburg, 1892, 82. lpp.; sal. arī kartes: A. Bielenstein. Atlas der ethnologischen Geographie. СПб. 1892; H. Moora. Op. cit., 73. att.

⁶ Sal., piem., K. Plukšs. Igauniskie vietu vārdi Veclaicē. — «Ceļi», VI, 69.—74. lpp.

⁷ Par šā vārda etimoloģiju skat.: Lvv 5 (adzalis). Pēc Būgas domām tas ir somisks cilmes. Pie līdzīga uzskata, tikai ar citu motivāciju turas prof. H. Moora (Op. cit., 162. lpp.).

⁸ Latvijas vēstures avoti, II, 1. burtn., 14. lpp.

⁹ (E. Šturms.) Latviešu konversācijas vārdnīca, XIX, 38062.—38065. sleja.

¹⁰ J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951., 38. lpp.

¹¹ Tiž. I, 385; sal. arī K. Būga. Kalba ir senovē. Kaunas, 1922., 86. lpp.

¹² A. Bielenstein. Die Grenzen..., 83. lpp.

¹³ J. Lange. Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexikon. Lettisch-Deutscher Teil. — Oberpahlen, 1773, 170. lpp.; ME II 425.

¹⁴ D. Zemzare. Daži vērojumi..., 158. lpp.

¹⁵ VAR 367; Lette.

¹⁶ VAR 851.

¹⁷ VAR 867.

¹⁸ VAR 867, piezīme: «viele».

¹⁹ A. Bielenstein. Die Grenzen..., 19.—20. lpp.

te dzīvojušas somugru ciltis, liecina arī vietvārdi: arinda kalns (E I 74, Lvv 42), eras plava (Lvv 275), ermīki (E I 74, Lvv 276; 1638. g. «Ermicken» tukša māja, VAR 866), «illeces» kalns (E I 75; Lvv 359), jelgavas kalns (Lvv 393), jērlāni (E I 74, Lvv 396; VAR 854: Jerrolein), kaldenīca (E I 75), ķivistene — purvs, mežs, ganības (ig. kivi — akmens), «paniste» (Tiž. I 380, E I 75), puzupi (E I 74; sal. ig. Puusep), «pīra» kalns (E I 75; ig. piir, -i «robeža»), uranaži (E I 75, Tiž. I 381; VAR 856: Uraneis).

Tas nozīmē, ka sakne «let» šai novadā radusies igauņu izrunā (sal. ig. Lāte, Lāti). Jāpiebilst, ka arī latviešu valodā saknei «latv» ir paralēla sakne ar e.²⁰ Ja vienviet atrodami tik daudz vecu vietvārdu ar saknēm «lat», «let», tad tas izskaidrojams ar to, ka šeit ilgus laikus latvieši dzīvojuši pierobežapgabalā un kaimiņos ar kādu somugru cilti. Tā tas arī citās vietās, kur atrodam latviešu vārdu vecos vietvārdos, piemēram, Turaidā «latciemieši» (E I 63) dzīvoja kaimiņos ar libiešiem. Arī Salacas draudzē 1624.—1625. g. bijis savs Latviešu pagasts.²¹

Ka latvieši tomēr ir Gulbenes rajona teritorijā seni iedzīvotāji, rāda veci latviski vietvārdi ar senām baltu valodu saknēm: Apulītis, ezers Beļavā (sal. liet. Apvalinke, Lvv 41), Augulienas jeb Dumpju upe, Augulienas ezers (sal. liet. Auguliškis me, Lvv 52); Butāni z Beļavā, Butankalns (sal. liet. pv Būtas un pr.vv Bytyn, Lvv 149); Dindiņas z Beļavā (sal. diinda, liet. Dindos c, Lvv 214), Ģindi z Sinolē (sal. liet. Gindūl-upis u un Gindžiābalēs pl). Tāpat daudzie tīri latviskie upju vārdi: Māļupīte, Lācupīte, Staigupe, Dzēsņupīte, Duobupe, Ludza ezers. Vecs latvisks vārds liekas arī Lisezera nosaukumā. D. Zemzare gan to salīdzina ar igauņu «lisa» (Zusatz, Beilage).²² Tautas etimoloģijā vārdam piešķirta «liesas» nozīme: ezeram liesas izskats. Tādā gadījumā ie būtu pārvērties par ī (VAR 911: Liesze), kas vēlāk saīsināts par i. Tādi gadījumi šai apgabalā konstatējami. Sena baltu valodu sakne liekas arī Rīgupes nosaukumā Lejasciemā. M. Stepermanis²³ domā, ka vārdam varētu būt sakars ar libiešu valodu. Valodnieki to diezgan vienprātīgi atzīst par baltisku. Par to sīkāk raksta E. Blese Latviešu konversācijas vārdnīcā, XVIII sēj., 25729.—35731. sl., norādot arī literatūru. Visbeidzot, savākto vietvārdu absolūtais vairums, arī Lejasciemā, ir ar baltiskām saknēm.

Otru grupu daudzuma ziņā, kā teikts, veido vietvārdi ar somugru valodu saknēm. Tādu īpaši daudz ir Lejasciemā un Sinolē. Daļa lejasciemiešu uzskata sevi gan par libiešu, gan igauņu pēctečiem. Lejasciemā un Ilzenē daļa iedzīvotāju runājuši valodā, ko V. Niluss nosauc par «leivu» dialektu («līvu» nosaukums augšzemnieku izrunā) un uzskata par dienvidigauņu dialekta atzarojumu, kuri tomēr sen zaudējuši sakarus ar pārējiem igauņiem un kam arī ar igauņiem grūti saprasties savā valodā. V. Niluss domā,

ka tie ir pirmiedzīvotāji, kurus apgājuši latvieši, kolonizējami šo novadu.²⁴ Pagājušajā gadsimtā publicēts daudz rakstu par šo jautājumu, pie kam daļa autoru uzskata viņus par atšķeltu libiešu zaru, daļa — par igauņiem. H. Brakelis un pazīstamais igauņu un libiešu vārdnīcu autors akadēmiķis J. Videmanis tos uzskata par libiešiem, citi, arī D. Zemzare, par igauņiem.²⁵ H. Ojansū domā, ka tie ir dienvidigauņi, kas te apmetušies apmēram priekš 300 gadiem²⁶ (tātad 17. gs. sākumā).

Jurjānu Andrejs, kas 1891. g. vācis šai novadā tautas muzikas materiālus, raksta, ka Lejasciemā dzīvojuši libieši, kas pārlatvināti. Tāpat acīm redzot domājis vietējais ārsts, kas viņu te uzņēmis, un skolotājs Rasa Alsviķi.²⁷ Jurjāns arī norāda, ka agrāk ap ziemassvētkiem esot gājuši ķekatās jeb budēļos, dziedādami sevišķas dziesmas, kurām vidū izsauca «totaro, totaro». Tāds piedziedājums bijis pazīstams Alūksnē, Gulbenē, Alsviķī, Kalnamuižā.²⁸ E. Gaile, rakstot par refrēnu latviešu tautas dziesmās, atzīmē, ka ķekatās gājēji saukti par totariem. Autore citē piemēru no Vecgulbenes:

Cigānami, totārami, totarito
Pelnītāja garoziņa.

A. Jurjāns²⁹ un E. Gaile domā, ka no šā totāra vārda arī radies piedziedājums «totarito» un «totaro»:

Cigāns ēda baltu maizi, totaro, totarol
Krējumā mērcēdams (Jaungulbenē).³⁰

Varbūt piedziedājums cēlies no somugru valodām? Somu valodā «totta» nozīmē — pareizi, pats par sevi saprotams, protams. Pēc sava satūra tas būtu līdzīgs vārdu refrēniem «jānudien», «tā ir». Jāatzīmē, ka refrēns «totaro» pazīstams tikai šajā novadā un ir tam īpatnējs. Varbūt šis refrēns saistāms ar tatāru vārdu. Taču nav zināms, ka te kādreiz būtu nometināti vai apmetušies tatāri. Vienīgi 1638. g. arklu revīzijā Alūksnē uzrādītas mājas «Tattaring», kur saimnieks ir krievs.³¹ Jājautā, vai piedziedājums «totaro» nav iemesls, kāpēc paši dziedātāji saukti par «totariem», ko tikai vēlāk saistīja ar «tatāra» vārdu. Latviešu dziesmās refrēnos tautību nosaukumu nav, un šis refrēns tādā veidā liecina par zināmu «leivu» ietekmi latviešu folklorā.

J. Lancmanis dēvē «leivus» par igauņiem un saka, ka tie apmetušies Lejasciemā, Ilzenē un dažos citos pagastos pēc Ziemeļu kara.³² Tiešām, Ziemeļu kara laikā mēra postījumi Vidzemē 1710. g. bija ļoti lieli, bet šai novadā procentuāli tie nav lielākie, tā: Sinolē miruši 7,1%, Zeltiņos 17,4%,³³ Alūksnē dzīvi 649,

²⁴ D. Zemzare. Valodas liecības..., 5., 7. lpp.; V. Nilus. Op. cit., 94. lpp.

²⁵ D. Zemzare. Valodas liecības..., 3.—7. lpp.

²⁶ Skat. V. Nilus. Op. cit., 93. lpp.

²⁷ Jurjānu Andrejs. Ievērojumi, latviešu tautas muzikas materiālus krājot. — «Balss», 1892., 9; «Dienas Lapa», 1892., 53.

²⁸ Turpat.

²⁹ Jurjānu Andrejs. Ziemas laikmeta dziesmas. — Latvju tautas muzikas materiāli, II, Rīgā, 1903., 28. lpp.

³⁰ Elza Gaile. Refrēns latviešu tautas dziesmās un ziņgēs. — Filoloģijas materiāli. Rīgā, 1933., 157. lpp.

³¹ VAR 846.

³² J. Lancmanis. Op. cit., 67. lpp.

³³ J. Bērziņš. Mēra postījumi Vidzemē 1710. gadā. — Valsts arhīva raksti (Pētījumi), I, Rīgā, 1935., 206. lpp.

²⁰ J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā. Rīgā, 1945., 49. lpp.

²¹ M. Aboliņa. Matīšu draudze zviedru laikos. — Valsts arhīva raksti (Pētījumi), I, Rīgā, 1935., 102. lpp.

²² D. Zemzare. Valodas liecības..., 53. lpp.

²³ M. Stepermanis. Par Rīgas nosaukuma izcelšanos. — «Zvaigzne», 1958., 7, 24. lpp.

miruši 9,6%, aizvesti gūstā 406, Kalnamuižā dzīvi 463, miruši 11,4%, aizvesti gūstā 113,³⁴ Gulbenē dzīvi 370, miruši 24,4%, aizvests gūstā 41, Lejasmuižā dzīvi 176, miruši 5,8%, gūstā aizvesti 11, Litenē dzīvi 88, miris tikai 1, gūstā aizvesti 22. Par Beļavu ziņu nav, Krapā miruši 21,5%.³⁵ Bet Igaunijā mēra postījumi nav bijuši mazāki.³⁶ Tātad igauņu ienācēji varēja būt, bet ne visai daudz.

Turklāt jau 1630. g. revīziju sarakstos Lejasciemā atrodami māju un ciemu vārdi ar somugru saknēm: «Suss, Lywess, Vmmere».³⁷ Tā tas arī ir ar Kalnamuižu 1638. g., par ko jau runāts. No 1600. līdz 1629. g. ilgst zviedru-poļu karš, un diez vai šai laikā būtu notikusi plašāka igauņu ieceļošana vai pārceļšana, kaut gan H. Ojansū domā, kā aizrādīts, ka te ap šo laiku apmetušies dienvidigauņi. Ka «leivi» ir seni iedzīvotāji, norāda varbūt arī tas, ka te nav māju vārda Igauni, kas sastopams citos Vidzemes novados: Grostonā, Kalsnavā, Liezerē, Meņgelē, Turaidā, Ergļos u. c.³⁸ Lejasciemā ir gan ciems Līves. Nosaukumu varētu saistīt arī ar ig. liiv,-a «smilts» vai arī ar lībiešu ienācējiem. Par igauņu ienācējiem mums sniedz ziņas arklu revīzijas. Analizējot, piemēram, 1638. g. revīziju, dabūjam šādus skaitļus: Nītaures novadā ienākuši 5 igauņi (vīrieši), Turaidas — 2, Krimuldas — 4, Siguldas — 3, Allažu — 2, Liepupes — 2, Limbažu — 2, Augstrozes — 9, Straupes — 1, Alojas — 3, Burtnieku — 9, Trikātas — 5, Vecsalaces — 27, Rūjienas — 54, Ergemes un Lugažu — 7, **Alūksnes** — neviens, **Gulbenes** — 5, Gaujienas — 7 utt. Tomēr šādi ienācēji parasti nebija jaunu māju dibinātāji, bet iegāja tukšās sētās, bieži neatstājot topomikā nekādu pēdu.

Ja nu somugriskie māju vārdi droši datējami ar 16. gs. beigām un 17. gs. sākumu, tad daudz vecāki ir upju vārdi, kas apstiprina, ka te ir runa nevis par ieceļotājiem, bet veciem somugru iedzīvotājiem. Te vispirms jāatzīmē Pededzes vārds, ko Būga atvasina no somu Ped(ājā) jōgi, petājā>* Pedjōgi>Pedjegi>Pedegi>Pededze (Tiž. I 111); Sitas, Sitiņas vārdu Būga salīdzina ar Sitta — joki, Sitta-kivi Karēlijā; Umaras upe (Poparzes pieteka),³⁹ Mudaža Lejasciemā⁴⁰, Kamaldiņa⁴¹, Indzera ezers (sal. ig. Inda c, Hindi z, Hindo c, Lvv 362, 363. Vietvārda otrā daļā ir latv. «ezera» vārds), Stāmerienas ezers, Stāmeri (Tiž. I 383 ar jautājamo zīmi). 1638. g. revīzijā atzīmēti Lejasciemā: Sudulla — ez (VAR 911), Sudulle — upe (turpat); tagad Sudalupe, Sudaliņš (arī ezers), Sudaliņa⁴², «Carolls» — ezers (VAR

³⁴ J. Bērziņš. Mēra postījumi Vidzemē 1710. gadā. — Valsts arhīva raksti (Pētījumi), I, Rīgā, 1935., 207. lpp.

³⁵ Turpat, 208. lpp.

³⁶ Turpat, 209.—217. lpp.

³⁷ D. Zemzare. Valodas liecības..., 10. un turpm. lpp.
³⁸ E I 13, 14, 18, 19, 32, 51, 62; Lvv 356; K. Kurcalts. Latviskās dainas par igauņiem. — Lāti rahvalauld eestlasist. — Lāti-Eesti Uhingu Kuukiri, 1934., 3., 4. lpp.

³⁹ Par vārda etimoloģiju skat. D. Zemzare. Valodas liecības..., 72. lpp.

⁴⁰ Sal. Tiž. I 379; D. Zemzare. Valodas liecības..., 57. lpp.

⁴¹ D. Zemzare. Valodas liecības..., 44. lpp.

⁴² Par vārda etimoloģiju Tiž. I 379; D. Zemzare. Valodas liecības..., 68. lpp.

911) — tagad Karuļezers⁴³. Zīmīgi, ka šie trīs nosaukumi ir Lejasciemā, bet citās muižās upišu vārdi ir ar latviskām saknēm. Par to, cik ilgi saglabājas upju vārdi, liecina mazās Titurgas upītes nosaukums; piemēram, pie Ķekavas, ar lībisku cilmi, kas pieminēta jau ļoti senos dokumentos. Gulbenes rajona teritoriju skar arī Gaujas upe, Indriķa hronikā «Coiva» — som. «koivu» — bērzs, tātad Bērzupe. Bet, tā kā Gaujas vārds atrodams arī Lietuvā, tas gan būs baltu valodu vārds, ko igauņi tautetimoloģiski pārveidojuši.⁴⁴ Lejasciemā ir vēl citas mazas upītes ar somugru valodu saknēm.

Jau D. Zemzare norāda, ka Lejasciema upju nosaukumos saliktoņu otrajā daļā atrodams «urgas» vārds: ķiurga, lānurga, leivurga, teigurga, kas nāk no igauņu valodas un apzīmē nelielu upi.⁴⁵ Prof. J. Endzelīns šo vārdu salīdzina ar lībiešu «ūrg(a)».⁴⁶ Šis vārds sastopams upišu nosaukumos teritorijās, kur agrāk dzīvojuši lībieši, piemēram, Rīgas apkārtnē Titurga, «Pitcorga» u. c. J. Endzelīns urgas vārdu reģistrējis arī Siguldā, Salacā, Ventspilī u. c. Tas pats sakāms par daudz citiem šā novada vietvārdiem ar somugru valodu saknēm. «Leivi» varētu būt ne tikai igauņi vai lībieši, bet arī kādas mums nezināmas somugru cilts piederīgie.

Pārējos Gulbenes rajona ciemos somugru cilmes vietvārdu ir maz. Litenē ir aūrava — meža nostūris, kaktis, stūris Pededzes labajā krastā, mājas (E I 78, Lvv 55, Tiž. I 442); januži (E I 79, sal. D. Zemzare. Valodas liecības..., 15, 43), lugaži (mājas), lugažpurvs (E I 79, Tiž. I 381), lugažu pļavas.

Beļavā: ārņi (E I 68, Lvv 70), ruikas.⁴⁷

Galgauskā: līves (E I 71), piļļi (E I 71, D. Zemzare. Valodas liecības..., 61).

Vecgulbenē: sudaļi (E I 73, Tiž. I 379), valme (E I 73; sal. ig. vv Valma), lāri (E I 73; sal. ig. Laariisaare), nūtas (E I 73, D. Zemzare. Valodas liecības..., 59).

Sinolē: ķeņģi (E I 82; Tiž. I 378), mustera ezers (E I 83; laikam ig. «melns ezers»), palata (E I 83, Filoloģijas materiāli 84; D. Zemzare. Valodas liecības..., 103).

Stāmerienā: ķempji (E I 84, Tiž. I 442), Musta krogs (ig., līb. «must» melns) un dažī citi.

Ka Gulbenes rajonā, tāpat kā visā Vidzemē, notikusi pastāvīga iedzīvotāju migrācija, rāda arī 1638. g. revīzija. Šajā gadā atzīmēti Kalnamuižā un Litenē no 216 vīriešiem 5 ienācēji no citiem Vidzemes novadiem, 17 kurzemnieki, 18 krievi, 4 poļi; Beļavā no 20 vīriešiem 3 ārnovadnieki, 1 no Latgales, 2 zviedri, 1 krievs; Gulbenē no 214 vīriešiem — 9 kurzemnieki, 8 vācieši, 1 polis, 6 krievi, 2 lietuvieši, 5 no Igaunijas; Blomē no 13 vīriešiem ir 7 kurzemnieki, 6 ārnovadnieki; Krapā no 23 vīriešiem — 4 ārnovadnieki, Mālu muižā un Vizlā no 24 vīriešiem — 2 kurzem-

⁴³ Par vārda etimoloģiju arī: D. Zemzare. Valodas liecības..., 47. lpp.

⁴⁴ Lvv II 304; J. Endzelīns. Par Gaujas vārdu. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1916., 230; K. Buga. Kann man Keltensuren auf dem Baltischen Gebiete nachweisen? — Rocznik Slawistyczny, VI, 35. lpp.

⁴⁵ D. Zemzare. Valodas liecības..., 107. lpp.

⁴⁶ ME IV 304.

⁴⁷ Līb. adj. «ruika» — neliela auguma, bet stiprs.

nieki, 1 krievs, 5 citnovadnieki. Trūkst ziņu par ienācējām — sievietēm. Dzimtlaikos ienācēji komplektējās lielākoties no bēgļiem, kuru vidū sieviešu bija samērā maz. Daļa ienācēju nodzīvoja kā vieninieki, citi apprecējās, un ģimene un vide drīz tos asimilēja. Novada etniskā seja saglabājās.

Vietvārdos šīs migrācijas atspoguļojas nedaudz. Par krievu ienācējiem bez dokumentu ziņām liecina tādi māju vārdi kā Barani, Jaunbarani (Sinolē), Gribiņš — ezers, Gribiņupīte (sal. kr. гриб), Kuzmas — ciems, mājas, Kuzmupe, Kuzmu purvs Beļavā, Božas Galgauskā, Beregs — dūksnains tīrums Litenē, Ostrovieši — mājas, Ostroviešu klāns, tilts Strados un citi. Gulbenes rajonā ir māju vārds Smuoni (laikam no Simeona vārda). Praulienā un Zelgauskā ir Smenu mājas. Tēlniece M. Ehelaide norādījusi, ka Igaunijā par mājām ar šādu nosaukumu stāstot, ka tas radies tur, kur igauņu zemnieki dzimtlaikos samainīti ar krieviem (no kr. смега).

«Sprūši» Lejasciemā varētu norādīt uz ienācējiem no Prūsijas vai arī ka te kādreiz dzīvojuši vācieši (1630. g. Sprusse, 1638. g. Spruesse — VAR 922). Vācu valodas ietekmē izveidojušos māju vārdu procentuāli nedaudz: Meiri Lejasciemā no vlv. meier, Zvārtavi (1638. g. Swartuff) no vlv. svarthof, Beļavā Būmenkalns no vācu «Baum» — koks.

1638. g. revīzijā ir mājas, kur vairāk nekā 20 gadus dzīvojis kāds polis «Matteis». No tām radušies «Maķeši», Galgauskas nosaukums cēlies no muižas poļu tautības īpašnieka uzvārda «Golgowsky».

Strados ir Zviedru ciems, Zviedru tilts pār Pededzi, kur pēc teicēju ziņām it kā dzīvojuši pēc Ziemeļu kara zviedri. Par Ziemeļu karu liecina daudz nostāstu.

Zināmu iedzīvotāju pieaugumu devusi laikam arī Latgale. E. Dunsdorfs domā, ka pēc 1700. g. lielā mēra izpostītajā Vidzemē, piemēram, Alūksnē, ieceļojuši daudz latgaliešu. Tā kā 1683. g. revīzijā un 1688. g. kadastrā Alūksnē uzrādītie māju vārdi rakstīti vidusdialektā un tāpat te runāts vidusdialektā, tagadējais dialekts Alūksnes novadā izveidojies pēc lielā mēra radītās ļaužu ienākšanas no Latgales puses. E. Dunsdorfa hipoteze gan laikam nav attiecināma uz Gulbenes novadu, jo šis novads lielā mēra laikā cieta samērā maz. Turklāt jau 1715. g., t. i., tikai 5 gadus pēc lielā mēra valoda Alūksnes novadā ar kaut ko atšķirusies no pārējās Vidzemes. Par to liecina kāds līdz mūsu dienām saglabājies dokuments. Tajā ir runa par strīdu, kura cēlonis ir atšķirīga māju vārdu izruna Alūksnē: «Der gantze Streit dieser Sache geht dahin, dass weilen, dass die Margenburger das o in u aussprechen, anstatt Laborit sagen sie Laburit... (anstatt)... Lele puren et masse puren... Lele poren u. masse poren» (RPVA 9. fonds, 1. apraksts, 90. lieta, 241. lp.). Bez tam kāda pagasta vai ciema izlokse nemaz tik ātri neizmainās, ja vien kaut cik saglabājušies pamatiedzīvotāji. Bet, ka visus gadu simtus arī Gulbenes rajons saņēmis zināmu daudzumu ieceļotāju no Latgales, par to nebūtu ko šaubīties. Par zināmu saistību ar Latgali un Augšzemi laikam liecina arī Gulbenes rajonā bieži izplatītais «sālās» vārds māju nosaukumos: Litenē — Salas, Salenieki, Vecgulbenē Dūdusalas, Riekstusalas, Stā-

merienā Melnāsala, Melnāssalas. Par nosaukumu «Melnāssalas» saglabātas atmiņas, ka te visapkārt bijis melns, tumšs mežs un tikai vietām saimniekiem te bijušas pļavas. Sai sakarā jāsaprot, ka «salas» vārds latviešu valodā apzīmē ne tikai sauszemi ūdens vidū, bet arī «meža zemi», «no mājām tālu atstāvošu zemes gabalu», augstāku vietu purvā, ciemu. K. Būga un Trautmanis salas vārdu salīdzina ar poļu «siolo» (ciems), kas salīdzināms ar krievu «село». Ar ciema nozīmi salas vārds atrodams galvenokārt Austrumvidzemē, Latgales rietumu daļā un Augšzemē.⁴⁸ No salas vārda M. Skruzītis atvasina arī cilts nosaukumu «sēļi».⁴⁹

Daži tīri latviski vietvārdi pēc nostāstiem pārveidoti 19. gs. kāda igauņu tautības mērnieka vainas dēļ, kas tos nepareizi ierakstījis dokumentos. Ozolkalna ciema Senču mājas agrāk esot sauktas par Dzeņiem, bet zemes grāmatās iepriekš minētais mērnieks ierakstījis «Sens», no kā vēlāk radies «Senču» nosaukums. Pīskupu mājas agrāk sauktas par Biškopjiem. Arī šo nosaukumu nepareizi esot ierakstījis tas pats mērnieks. Tiešām, 1638. g. arklu revīzijā atrodam šo māju vietā «Bischupen» (VAR 946). Sie, liekas, nav vienīgie gadījumi.

Atsevišķos gadījumos vietvārdi liecina par iedzīvotāju nodarbošanos. Beļavā ir Kubulnieku mājas, Litenē — Podnieki, Sinolē — Ādmiņu mājas un ezers, Vecgulbenē — Mūrnieki, Kalēji, Dravnieki, Lejasciemā — Šķilteri (šķilteris — vagara palīgs) u. c. Par feodālajām attiecībām liecina Beļavā Meitu māja (te dzīvojušas muižas strādnieces) un Puišu māja (te dzīvojuši strādnieki). Zināmu liecību par ķieģeļu manufaktūrām nodod Cepļu kalns z Ozolkalnā, Ķieģeļceplis z, Ķieģeļnīca z Sinolē, Ceplis z Strados.

Tīrums, pļavu, kalniņu nosaukumi vairāk uzglabājušies Lejasciemā, Sinolē, Beļavā, kur ļaudis ilgāk dzīvojuši ciemos un kur ilgāk pastāvējusi mazraciņāla saimniecība (piemēram, Lejasciema Silamiķeļos). Vismazāk to Vecgulbenē. Tā kā ļaudis šai novadā bieži vien dzīvojuši rijās, vietvārdos nereti atrodam rijas vārdu: Litenē Vecriju upīte, Jaunriju mājas, Sinolē Riju mājas; Lejasciema Krampānos ir šādas mājas: divas Kalnarijas, Lejasrijas, Galarijas, Jaunrijas, Viņurrijas. Silamiķeļos ir Namiņa tīrums — liecība par namiņu, kur kādreiz gatavoja ēdienu. Par meža dravniecību laikam liecina Bišupriedes tīrums Litenes Imantos. Ka līdumu lišana pastāvējusi vēl, kad radušies tīrums vārdi, liecina tādi nosaukumi kā Līduma tīrums un Vecgulbenē māju vārds Līdumnieki.

Uz vecu administratīvu sadalījumu un māju un ciemu izvietojumu norāda tādi nosaukumi kā Grīvasgals (Lejasciemā pie Grīvu mājām), Sudala gals (pēc Sudala ezera), Melnais gals, Kalna gals. Vietas ap tālākām saimniecībām sauktas par kaktiem: Cepļa kaktis, Gailenes kaktis utt., tā sniedzot materiālus par saimniecisko centru izvietojumu.

Nobeidzot jāpasvīturo, ka Gulbenes rajona vietvārdi palīdz izšķirt jautājumu par latviešu un somugru cilšu etniskajām attiecībām un sniedz interesantus materiālus katram, kas interesējas par šā novada pagātņi.

⁴⁸ Par to sīkāk ME III 664.

⁴⁹ M. Skruzītis. Sēļi. Rīgā, 1889., 23.—24. lpp.

SAISINAJUMI

E I	— J. Endzelīns. Latvijas vietu vārdi, I. Vidzemes vārdi, Rīgā, 1922.	ez	— ezers.
Lvv	— J. Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi, I. Rīgā, 1956.	me	— mežs.
ME	— K. Milēnbahs, J. Endzelīns. Latviešu valodas vārdnīca, I—IV.	pl	— pļava.
RPVA	— Rīgas Pilsētas Valsts arhīvs.	u	— upe.
Tiž.	— K. Būga. Tauta ir žodis. Kaunas, 1923., skk.	z	— zēmiņmāja.
VAR	— E. Dunsdorfs. Vidzemes 1638. gada arklu revīzija. Rīgā, 1938.—1941.	ig.	— igauņiski.
c	— ciems, sādža.	kr.	— krieviski.
		lib.	— lībiski.
		liet.	— lietuviski.
		pr.vv	— prūšu vietvārds.
		pv	— personvārds.
		vlv.	— viduslejasvācu.

ВОПРОСЫ ТОПОНИМОВ ГУЛБЕНСКОГО РАЙОНА

А. Янсон

ВЫВОДЫ

Во время экспедиции, организованной этнографическим сектором Института истории и материальной культуры АН Латвийской ССР в 1956 г., в Гулбенском районе собрано около 2700 топонимов. В статье делаются ссылки на опубликованные ранее топонимы Гулбенского района.

Гулбенский район расположен на стыке территорий с ничтожным финно-угорским элементом в топонимике (южная часть района) с одной стороны, и многочисленными топонимами финно-угорского происхождения — с другой (Леясциемс). К северу от Гулбенского района — в Илзене — совсем недавно проф. П. Аристе записал «лейвские» тексты. Много финно-угорских топонимов имеется также в Калнциемпи, Карве, Яунлайцене, Вецлайцене, Трапене, Гауйене, Лугажи, Эргеме. Эта территория своим острым концом как бы оканчивается в Леясциемсе. В Гулбенском районе, судя по археологическим данным, до V—VI вв. жили финно-угорские племена, постепенно ассимилировавшиеся латгалами. В Гулбенском районе финно-угры (эстонцы) могли появиться после того, как финно-угры, явившиеся ранее, были уже ассимилированы латгалами и селами. На юге почти до современного Гулбенского района простиралась давняя территория селов. Именно в Гулбенском районе имеется много топонимов с корнем «лат» (как в слове «латыши») и его другой формой «лет», что указывает на то, что эта территория являлась древней пограничной областью.

Однако о том, что латыши на территории Гулбенского района обитают с древних времен, свидетельствуют старинные латышские топонимы с древними корнями, принадлежащими языкам балтов, например Ригас упе и др.

В Леясциемсе и Илзене часть населения говорила на языке, который эстонские языковеды называют «лейвским» диалектом (название «ливы» в верхне-латышском произношении); они считают эту этническую группу ответвлением южных эстонцев. Другие

авторы полагают, что это ливы. «Лейвов» по происхождению можно относить не только к эстонцам или ливам, но и к остаткам какого-то неизвестного нам финно-угорского племени. О том, что «лейвы» — древняя этническая группа, кроме топонимов и других фактов, свидетельствует также рефрен «тотарито» в латышских народных песнях из этого района, который нигде в другом месте на территории Латвии не встречается. На финском языке «totta» означает «верно», «конечно», «само собой разумеется».

На территории Гулбенского района, как и всей Видземе, происходили миграции населения, о чем свидетельствуют, например, данные ревизии 1638 г. В топонимах эти миграции отражаются слабо.

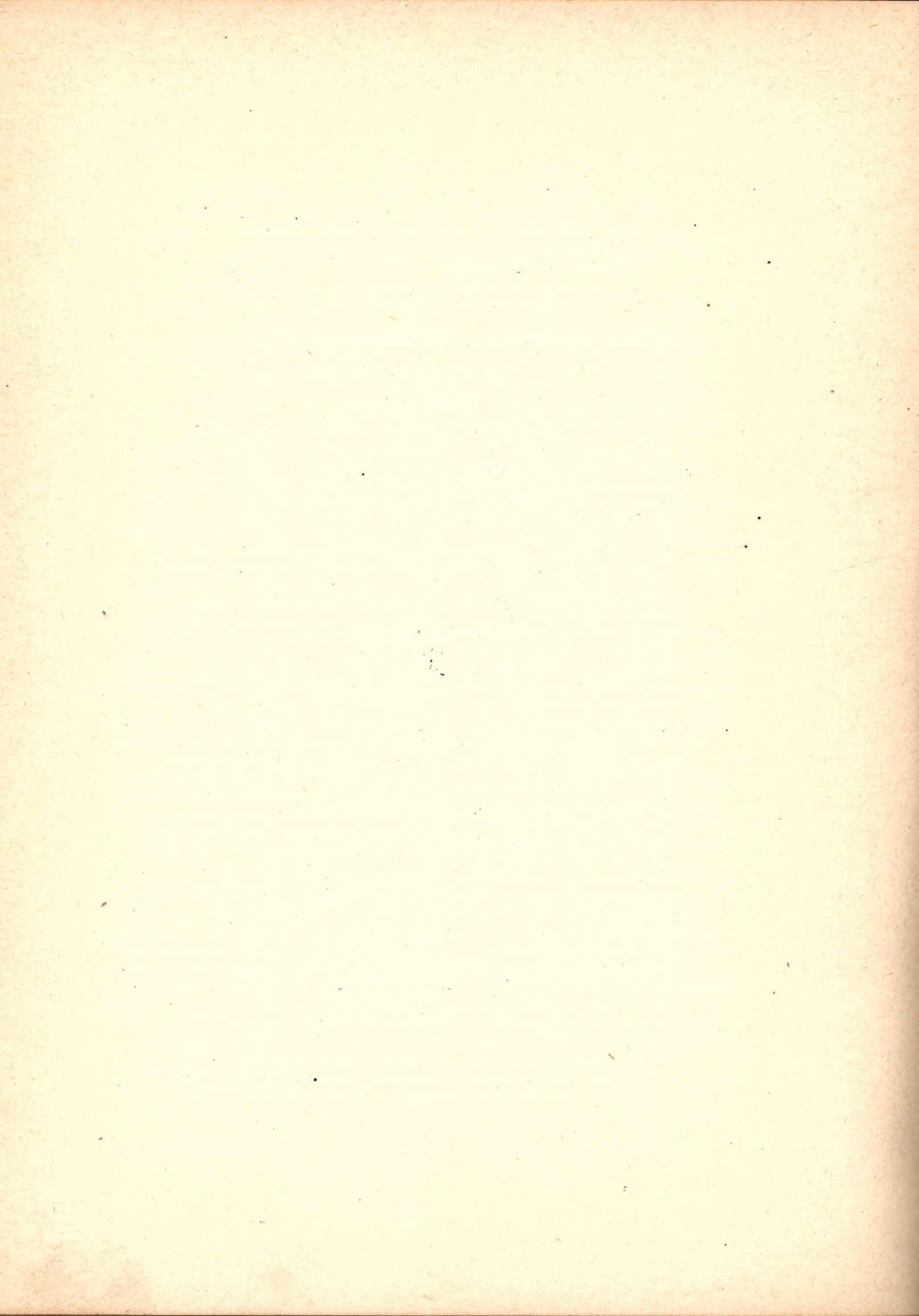
О русских поселенцах, кроме документальных данных, свидетельствуют также названия хуторов Божас, Барани, Яунбарани, Кузмас, реки Кузмупе. По соседству с Гулбенским районом — в Праулиене и Зелгауске — находится хутор «Смены», название которого, вероятно, указывает на то, что во время крепостничества местные крестьяне заменялись русскими. Меньшее количество сведений дают топонимы о немцах, поляках, шведах. Имеются топонимы, показывающие, что в этом районе побывали переселенцы из Латгалии. На это указывают также документы и некоторые лингвистические данные.

Топонимы свидетельствуют и о занятиях населения — хутор Кубулниеки в Беляве — там изготовляли чаны (от латышск. «kubls» — чан), Подниеки в Литене («горшечники»), Админи в Синоле («дубильщики»). Они указывают также на то, что люди жили в ригах (названия хуторов Калнарияс, Леясрияс, Винюрияс и т. д.) и пр.

В заключение следует сказать, что изучение топонимов Гулбенского района поможет решить вопрос об этнических отношениях латышских и финно-угорских племен и даст ценные материалы о прошлом этого района.

SATURS

<i>H. Strods. Ievadam . . . . .</i>	3
<i>A. Stubavs. Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā 1945.—1960. g. (Apskats) . . . . .</i>	5
<i>A. Стубавс. Археологические исследования на территории Советской Латвии в 1945—1960 гг. (Обзор) . . . . .</i>	15
<i>V. Urtāns. Vīnakaļna kapulauks pie Stukmaņiem (13.—17. gs.) . . . . .</i>	17
<i>B. Уртанс. Винакалнский могильник около Стукмани (XIII—XVII вв.) . . . . .</i>	32
<i>A. Anteins. Senās Latvijas damascētā tērauda šķēpu gali . . . . .</i>	33
<i>A. Антейн. Наконечники копий из дамасской стали в древней Латвии . . . . .</i>	46
<i>J. Daiga. Krāsaino metālu sastāvs Latvijā 6.—13. gs. . . . .</i>	47
<i>I. Дайга. Химический состав цветных металлов в древней Латвии . . . . .</i>	52
<i>E. Čivkule. Jaunas iezīmes Gulbenes rajona kolhoznieku dzīvē . . . . .</i>	67
<i>Э. Чивкуль. Новые явления в культурной жизни колхозного крестьянства Гулбенского района . . . . .</i>	75
<i>A. Krastiņa. Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā . . . . .</i>	77
<i>A. Крастыня. Развитие сельского строительства в Гулбенском районе . . . . .</i>	108
<i>M. Slava. Zemnieku apģērbs Gulbenes rajonā . . . . .</i>	110
<i>M. Слава. Крестьянская одежда в Гулбенском районе . . . . .</i>	135
<i>A. Alsupe. Mājasaušana Gulbenes rajona teritorijā . . . . .</i>	137
<i>A. Алсупе. Ткачество в Гулбенском районе . . . . .</i>	148
<i>Dz. Feldmane. Podniecība Lejasciemā . . . . .</i>	149
<i>Дз. Фельдмане. Гончарство в Леясциемсе . . . . .</i>	165
<i>S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. . . . .</i>	167
<i>C. Цимерманис. Рыболовство в Леясциемсе и Белаве во второй половине XIX и в XX в. . . . .</i>	181
<i>E. Čivkule. Laukstrādnieku dzīves veids 19. gs. otrajā pusē . . . . .</i>	183
<i>Э. Чивкуль. О положении сельскохозяйственных рабочих (вторая половина XIX века) . . . . .</i>	190
<i>R. Deņisova. Piezīmes par latviešu antropoloģisko tipu Gulbenes rajonā . . . . .</i>	
<i>P. Денисова. К вопросу об антропологическом типе латышей Гулбенского района . . . . .</i>	197
<i>A. Jansons. Toponīmikas problēmas Gulbenes rajonā . . . . .</i>	199
<i>A. Янсон. Вопросы топонимов Гулбенского района . . . . .</i>	204

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRAFIJA, IV.

Vāku zīmējusi *Sk. Elere.*

Redaktore *A. Feldhūne.* Tehn. redaktore *A. Ozoliņa*
Korektore *A. Justoviča.*

Nodota salikšanai 1962. g. 9. janvārī. Parakstīta iespiešanai
1962. g. 2. jūnijā. Papīra formāts 60×92/8. 28,0 fiz. iespiedl.;
28,0 uzsk. iespiedl.; 30,02 izdevn. l. Metiens 1000 eks.
JT 02049. Maksā 2 rbj. 63 kap.

LATVIJAS PSR ZINĀTNU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA
Rīgā, Smilšu ielā Nr. 1.

Iespiesta Latvijas PSR Kultūras ministrijas Poligrafiskās
rūpniecības pārvaldes 2. tipogrāfijā Rīgā, Dzirnavu ielā
Nr. 57. Pasūt. Nr. 388.
1962. g. 10. 27.

